ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Sekce ekonomie, práva a filosofie

ÚSTAV PRÁVA,

ODDĚLENÍ (KABINET) DĚJIN STÁTU A PRÁVA V ČSR

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

V.

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Vědečtí redaktoři:
dr. Jaroslav Houser a dr. Jiří Kejř

Recensoval:
prof. dr. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

V.

PRAHA 1959
NAKLADATELSTVÍ
ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

Knihovna [illegible] ulty
Univ[illegible]
Sign.: 7812/c.
Inv. č.: 4096/76

© 1959
by Nakladatelství Československé akademie věd, Praha

Dar - knihovna prof. Šťastného

POČÁTKY STÁTU VELETSKÉHO

Hynek Bulín

Veleti neboli Velti, později zvaní též Lutici, tvořili nejmohutnější a nejbojovnější skupinu Slovanů polabsko-baltských, která se zapsala do dějin západního Slovanstva především svým houževnatým, přes tři staletí trvajícím odporem proti náporu germánskému. Vlastní jejich dějiny počínají teprve rokem 789, kdy válečná moc Karla Velikého vkročila na jejich území mezi Labem a mořem Baltským.[1] Tím jakoby padla clona, která dosud halila tento lid před světlem historie.

Jméno Veletů (Veltů) bylo však známo již daleko dříve. Jak se dnes téměř obecně uznává, uvedl je již ve 2. století n. l. alexandrijský geograf Klaudios Ptolemaios, který tento lid, nazvaný „Oveltai", umístil na východ od ústí Visly, tj. mnohem dále na východ, než byla jejich známá historická sídla.[2] To však nepřekáží identifikaci tohoto lidu se slovanskými Velety-Lutici. Kritický L. Niederle soudil, že Ptolemaios byl buď o vislanských poměrech špatně informován, nebo — a to spíše — kmen Veletů seděl před 2. stoletím n. l. ještě dále k východu (kdesi na pobřeží pruském) a dostal se do svých historických sídel při Labi teprve později při všeobecném postupu Slovanů na západ, když Germáni ve 2. — 4. století vyprázdnili východní Germánii.[3] J. Widajewicz vyslovil mínění, že v době Ptolemaiově Veleti seděli ve východní („gdanské") a Obodrici v západní („štětínské") části dnešního Pomoří. Na příkladě Veletů prý vidíme, že se již v počátcích éry křesťanské z praslovanské jednoty vydělily menší skupiny čili kmeny (sczepy).[4] Z. Wojciechowski mluvil

---

[1] Mohlo by se zdát, že dějiny Veletů začínají již asi o půl století dříve. *Annales Mettenses priores* (ed. B. Simson, Hannoverae 1895, str. 77—78) přinášejí zprávu, že veletský kníže Dragovit, poddávaje se r. 789 Karlu Velikému, tvrdil, že je závislý od Franků již od doby Karla Martela (který zemřel r. 741). Toto tvrzení Dragovitovo však nezasluhuje víry, jak podrobně odůvodnil J. Widajewicz, Początki Polski, Wrocław—Warszawa 1948, str. 142, pozn. 6. Závislost Veletů na franské říši Karla Martela v první polovině 8. století nelze pokládat za historický fakt.

[2] Ptolemaios III, 5, 10: „Dále pak podél pobřeží za zálivem venedským obývají Veltové (Oveltai), nad nimi Osii, pak Karboni..." (citováno podle Niederlova překladu v jeho Slovanských starožitnostech I, Praha 1902, str. 368, kde je též řecký originál).

[3] L. Niederle, Slovanské starožitnosti I, str. 417—419; III, str. 131—132; Rukověť slovanských starožitností, Praha 1953, str. 119.

[4] J. Widajewicz, Przy ujściu Odry w drugiej połowie X wieku, Poznań 1935, str. 19—26; Początki Polski, str. 7—8; Niemcy wobec Słowian połabskich, Poznań 1946, str. 6—7; Weleci, Katowice 1946.

tu dokonce o „tisícileté státní tradici, počítajíc při nejmenším od doby Ptolemaiovy (který jmenuje Velety) do úpadku a konečné germanisace Veletů ve 12. století po Kr.“[5] Ještě dále v těchto prehistorických perspektivách šel J. Czekanowski. Podle jeho mínění lze tu počítat s „jakousi nadkmenovou integrací Lechitů“ čili mluvit o „lechickém státu“, který prý byl „nepochybně organisací opírající se o přední Slovany pobaltské (Velety)“. Důsledně nepřátelské poměry Poláků a Veletů i jejich odlišný vztah k Čechům, ovládaným Přemyslovci, mohou prý mít hlubší historické příčiny.[6]

Předmětem této studie není onen hypothetický „stát“ veletský nebo lechický v době *předhistorické*, nýbrž společenské zřízení Veletů v *prvním století jejich dějin*, tj. od sklonu 8. století do konce 9. věku. Ve stejném období jsem v minulém ročníku tohoto sborníku sledoval počátky státu *obodrického*.[7] Společenské zřízení obou těchto skupin polabsko-baltského Slovanstva, jak se nám jeví na úsvitě doby historické, předpokládá staletý předchozí vývoj, který směřoval od zřízení rodového a kmenového k vytváření vyšších, nadkmenových politických celků (svazů) a posléze — v době už historické — k vytvoření raně feudálních států.[8] Tomuto obecnému zákonu společenského vývoje neušlo ani společenské zřízení Veletů. Podle názorů starší historiografie mělo ráz (ještě v 8.—9. stol.) „patriarchální“, kdežto zřízení Obodriců v té době mělo ráz „vojenský“.[9] Tato charakteristika nevystihuje však podstatu věci. I když připustíme, že ve zřízení veletském se dochovalo více archaických rysů než u Obodriců a že společenský vývoj Veletů byl už na úsvitě doby historické poněkud opožděn za vývojem Obodriců,[10] nemůžeme u *obou* těchto skupin polabských Slovanů nevidět *postupný růst raně feudálních prvků* v přechodu od zřízení rodově kmenového k feudálnímu, jak se podává z historických zpráv již z doby Karla Velikého a Ludvíka Pobožného. Rozboru těchto pramenů je věnována převážná část této studie (kapitola I. a II.). V poslední kapitole se zabývám spornou otázkou vývoje veletského státu ve druhé polovině 9. století, kdy nemáme o Veletech historických zpráv.

---

[5] Z. Wojciechowski, Uwagi nad powstaniem państwa polskiego i czeskiego, Przegląd zachodni 1951, č. I—II, str. 141.

[6] J. Czekanowski, Wstęp do historii Słowian, 2. vyd., Poznań 1957, str. 252, 255. Srov. k tomu recensi Vl. Procházky v Právněhistorických studiích IV, 1958, str. 251.

[7] H. Bulín, Počátky státu obodrického, Právněhistorické studie IV, 1958, str. 5—50.

[8] H. Bulín, K otázce periodisace dějin západních Slovanů v nejstarším období feudalismu, ve sborníku: Vznik a počátek Slovanů I, Praha 1956, str. 89n.

[9] Tak typicky např. K. Wachowski, Słowiańszczyzna zachodnia, 2. vyd., Poznań 1950, str. 259: „Państwo wieleckie nosiło charakter patriarchalny, obodrzyckie — wojskowy“. Srov. též str. 97—111, 257—260 op. cit.

[10] Srov. H. Bulín, Počátky státu obodrického, str. 48n.

I. SVAZ VELETŮ NA SKLONKU 8. STOLETÍ

První zpráva, která nám dovoluje poněkud nahlédnout do vnitřních poměrů kmenového svazu Veletů na sklonku 8. století, je záznam tzv. letopisů *Einhardových* o válečné výpravě Karla Velikého proti Veletům r. 789. Bylo to poprvé, co vojska franského dobyvatele vstoupila do nitra území této skupiny polabsko-baltských Slovanů, a proto není divu, že veliká řada souvěkých letopisů přinesla zprávy o průběhu a výsledku této výpravy. Nejpodrobnější zprávu o ní mají zmíněné letopisy *Einhardovy*. Vzhledem k tomu, že dosavadní výklady této zprávy — a to právě v té části, která vrhá matné světlo na vnitřní poměry Veletů v té době — vedly v nauce k závěrům značně se odchylujícím, cituji celou zprávu doslova:

„Natio quaedam Sclavenorum est in Germania, sedens super litus oceani, quae propria lingua Weletabi, francica autem Wiltzi vocatur. Ea Francis semper inimica et vicinos suos, qui Francis vel subiecti vel foederati erant, odiis insectari belloque premere ac lacessire solebat. Cuius insolentiam rex longius sibi non ferendam ratus bello eam adgredi statuit conparatoque ingenti exercitu Rhenum apud Coloniam traiecit. Inde per Saxoniam iter agens, cum ad Albiam pervenisset, castris in ripa positis amnem duobus pontibus iunxit, quorum unum ex utroque capite vallo munivit et inposito praedisio firmavit. Ipse fluvio transito, quo constituerat, exercitum duxit *ingressusque Wiltzorum terram cuncta ferro et igni vastari iussit*. Sed gens illa, quamvis bellicosa et in sua numerositate confidens, impetum exercitus regii diu sustinere non valuit ac proinde, *cum primum civitatem Dragawiti ventum est, — nam is ceteris Wiltzorum regulis et nobilitate generis et auctoritate senectutis longe praeminebat, — extemplo cum omnibus suis ad regem de civitate processit, obsides, qui imperabantur dedit, fidem se regi ac Francis servaturum iureiurando promisit. Quem ceteri Sclavorum primores ac reguli secuti omnes se regis dicioni subdiderunt*. Tum ille subacto illo populo et obsidibus, quos dare iusserat, acceptis eadem via, qua venerat, ad Albim regressus est et exercitu per pontem reducto ... in Franciam reversus est et in Wormacia civitate et natalem Domini et pascha celebravit".[11]

Ze zprávy především vyplývá, že letopisy pokládají skupinu slovanských Veletů za *etnický i politický celek* označený povšechným názvem „natio", resp. „gens". Pokud jde o prostorové ohraničení *území*, na němž sídlil tento lid, obsahuje zpráva dva důležité poukazy: Především lokalisuje sídla Veletů povšechně do Germánie k břehu mořskému. Dále se z ní

[11] *Annales regni Francorum* (qui dicuntur *Einhardi)* a. 789 (ed. F. Kurze, Hannoverae 1895, str. 85, 87).

dovídáme, že Karel Veliký přešel s vojskem po dvou mostech, které dal za tím účelem postavit, řeku Labe a vkročil přímo do země Veletů, kterou dal pustošit ohněm i mečem. Podle názoru letopiscova rozprostíralo se tedy území Veletů hned za řekou Labem. Zpráva sice neuvádí, na kterém místě došlo k přechodu Karlových vojsk přes tuto řeku. Poněvadž však nejdolejší tok Labe (aspoň od vtoku Eldy, ne-li již od vtoku Stepenice) byl hranicí svazu Obodriců, lze tu myslit na přechod přes Labe jen jižně od této hranice, pravděpodobně někde v okolí Vrbna (Werben). Neboť jen tak je možné, že vojsko Karlovo po přechodu Labe vstoupilo ihned do kraje Veletů. Jak daleko do nitra této země Karlovo vojsko proniklo, dovídáme se z citované zprávy jen nepřímo. Přitáhlo k hradu (civitas) veletského knížete Dragovita, který se Karlovi vzdal. Kde tento hrad ležel, se z Einhardových letopisů nedovídáme. Podle jedněch letopisů proniklo vojsko Karlovo r. 789 až k řece Pěně,[12] podle jiných podrobil tehdy Karel Veliký území Veletů (Wiltia) na severní straně až k moři.[13] O řece Pěně (Panis), která se vlévá do moře Baltského při oderské deltě, víme z pozdějších pramenů z 11. a 12. století, že protékala vlastním územím Veletů (zvaných tehdy již Lutici), dělíc kmenová území čtyř hlavních kmenů lutického svazu, totiž *Chyžinů* a *Črezpěňanů*, kteří sídlili na sever od Pěny, od území *Dolenců* a *Ratarů*, sídlících na jich od této řeky.[14] Bylo by velmi lákavé ztotožnit nejmenovaný hrad Dragovitův s později známým náboženským a politickým střediskem všech Veletů-Luticů, zvaným u Thietmara Merseburského „Riedegost"[15] a později u Adama Brémského a Helmolda „Rethra",[16] ale prameny z 8.—9. století hradu tohoto jména ještě neznají.

Z citovaných letopisů Einhardových vyplývá však s velkou pravděpodobností, že se území Veletů rozprostíralo na sklonku 8. století od břehů středního Labe na severovýchod až k břehům moře Baltického. Tímto směrem asi postupovala r. 789 Karlova vojska proti Veletům. Hrad knížete Dragovita jako středisko Veletů ležel patrně někde uprostřed této

---

[12] *Fragmentum annalium Chesnii* a. 789 (MGH-SS I, 34): Anno 789 fuit rex Carlus in Sclavania, ... et fuit usque ad Pana fluvium, et subdidit has nationes in sua ditione ...

[13] *Annales Quelferbytani* a. 789 (MGH-SS I, 44): Vicesimo anno regnante Carolo ibit cum exercitu magno Francorum super regem Sclavorum nomie Dragovit et ipsius Wiltiam conquisivit in partibus aquilonis usque ad mare ...

[14] *Adam Bremensis* II, 21 (ed. B. Schmeidler, Hannover und Leipzig 1917, str. 77): Mox habitant Chizzini et Circipani, quos a Tholosantibus et Retheris separat flumen Panis, et civitas Dimine. — Tamtéž, schol. 16 (17): Chizzini et Circipani cis Panim flumen habitant. Tholosantes et Retharii trans Panim flumen. Hos quatuor populos a fortitudine Wilzos appellant vel Leuticios. — Podobně *Helmold* I, 6 (ed. B. Schmeidler, Hannoverae et Lipsiae 1909, str. 15).

[15] *Thietmar* VI, 23 (ed. M. Z. Jedlicki, Poznań 1953, str. 345): Est urbs quaedam in pago Riedirierun Riedegost nomine ...

[16] *Adam Bremensis* II, 21 (cit. ed., str. 78): ... Retharii, civitas eorum vulgatissima Rethre, sedes ydolatriae.

cesty od středního Labe k Baltu, nejpravděpodobněji v zemi Ratarů nebo Dolenců.[17]

Hranice území svazu Veletů v době Karla Velikého lze na základě zpráv karolinských letopisů a kronik vymeziti přibližně takto: Na severu sahalo toto území až k moři Baltskému, jak plyne z citované zprávy tzv. letopisů Einhardových, jakož i z Einhardova životopisu Karla Velikého, podle něhož byli Veleti nejvýznamnějším „národem" (natio) na jižním břehu moře Baltského.[18] Na severozápadě sousedili se svazem Obodriců, kteří jsou v pramenech líčeni jako staří nepřátelé Veletů.[19] Hranice mezi oběma svazy šla přibližně podél dolního toku řeky Varny (při horním toku této řeky sídlili již obodričtí Varnové), od dnešního města Schwaan na dolní Varně pak asi k městu Güstrow, odtud k západním břehům jezera Plavského a dále asi podél řeky Stepenice až k jejímu ústí do Labe. (Liňané, sedící na pravém břehu Labe jižně od řeky Eldy, patřili v té době ke svazu Obodriců.) Západní hranicí svazu Veletů bylo střední Labe od ústí Stepenice na jihovýchod a od ústí Dosy na jih. Jak daleko na jih sahala územní oblast svazu Veletů za Karla Velikého, nelze přesně říci, neboť prameny z té doby neuvádějí jednotlivé kmeny, které byly členy tohoto svazu, zahrnujíce je všechny povšechným názvem „Veleti" (Weletabi, Wiltzi). Snad k nim patřili již v té době také Havolané čili Stodorané ve velkém oblouku řeky Havoly s hlavním hradem Braniborem (Brenaburg), jak lze usuzovat z některých pozdějších pramenů, a snad i Sprévané při řece Sprévě, ale jisté to není. Také o východní hranici svazu Veletů v době Karla Velikého nemáme bližších zpráv. Zejména není jisté, zda územní oblast svazová sahala tehdy na východě až k řece Odře a zda k ní patřily slovanské kmeny, sídlící na východ od řeky Ukry, zvláště kmen Ukranů známý teprve z pramenů z 10. století, ač i to lze pokládat za pravděpodobné.[20]

Každým způsobem však je jisté, že územní oblast Veletů byla už na přelomu 8. a 9. století větší než území svazu Obodriců. Plyne to i z údajů tzv. *Bavorského geografa*, pramene z první poloviny 9. století, podle něhož měli Veleti čtyři „kraje" (regiones) a 95 hradových obcí (civitates), kdežto Obodrici měli jen 53 hradových obcí.[21] Kromě zmíněných čtyř

---

[17] Srov. K. Wachowski, op. cit., s. 116.

[18] *Einhardi* Vita Karoli Magni c. 12 (MGH-SS II, 449): At litus australe Sclavi et Aisti, et aliae diversae incolunt nationes; inter quos vel praecipui sunt . . . Welatabi.

[19] *Annales regni Francorum* a. 808 (str. 126): . . . Sclavi, qui dicuntur Wilzi, qui propter antiquas inimicitias, quas cum Abodritis habere solebant, . . .

[20] K otázce kmenových hranic srov. nejnověji W. Brüske, Untersuchungen zur Geschichte des Lutizenbundes, Münster-Köln 1955, str. 9—14, 125—196, kde je citována též starší literatura.

[21] B. Horák a D. Trávníček, Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (tzv. Bavorský geograf), Praha 1956, str. 2: Isti sunt, qui propinquiores resident finibus Danaorum, quos vocant Nortabtrezi, ubi regio, in qua sunt civitetes LIII, per duces suos partitae. Vuilci, in qua civitates XCV et regiones IIII.

krajů, o nichž mluví tento pramen a které jsou patrně totožny s kmenovými oblastmi později známých čtyř hlavních kmenů lutického svazu (Chyžinů, Črezpěňanů, Dolenců a Ratarů), lze ke svazu Veletů v době Karla Velikého počítat i kraj východně a severně od Havelberku s později známými kmenovými oblastmi, resp. pagy Brižanů a Neleticů v nejbližším okolí Havelberku, dále Došanů na řece Dose, Moričanů při jezeře Morickém a Řečanů při horní Havole. Usuzuji tak z povšechného směru Karlovy válečné výpravy z r. 789, postupující po přechodu středního Labe směrem k řece Pěně a k moři Baltskému, a z toho, že souvěké zprávy letopisné všude v tomto prostoru znají jen Velety (Weletabi, Wiltzi).

Jako *příčinu válečné výpravy* Karlovy proti Veletům z r. 789 uváději Einhardovy letopisy nepřátelské činy Veletů vůči Frankům, jakož i jejich poddaným i spojencům. O jaké spojence Franků tu hlavně šlo, plyne z *Einhardova* životopisu Karla Velikého. Zde se jako příčina této války uvádějí ustavičné útoky Veletů na *Obodrice*, kteří byli spolčeni (foederati) s Franky; Veleti prý v těchto nájezdech pokračovali i přes výslovné zákazy Karlovy.[22] Poněvadž prý Karel tuto zpupnost Veletů nechtěl déle snášeti, rozhodl se k válce.[23] Zdá se však, že to byla spíše jen vítaná *záminka* k této válce proti Veletům, o níž se Karel předem dohodl nejen s nedávno pokořenými Sasy, nýbrž i se svými slovanskými spojenci, polabskými Srby a Obodrici. Ve velkém vojsku franského krále, které r. 789 vtrhlo do území Veletů, byli totiž kromě Franků a Sasů také Srbové a dále Obodrici se svým knížetem Vlčanem. S tímto vojskem se pak spojili — zřejmě až na území Veletů — také Frízové a další Frankové plující na lodích po řece Havole, tj. krajem Havolanů do nitra území Veletů.[24]

Spojená vojska Karlova pustošila jejich zemi ohněm i mečem. Veleti, ačkoliv byli lidem bojovným a početným, nevydrželi tak velikého náporu. Rozhodujícím momentem v této válce byla chvíle, kdy se Karlovo vojsko přiblížilo k hradu veletského knížete Dragovita. Starý tento kníže vyšel se svými poddanými z hradu[25] vstříc franskému králi, dal mu požadované

---

[22] *Einhardi* Vita Karoli Magni c. 12 (MGH-SS II, 449): Causa belli erat, quod (Welatabi) Abodritos, qui cum Francis olim foederati erant, assidua incursione lacescebant, nec iussionibus coerceri poterant.

[23] *Annales regni Francorum* (qui dicuntur Einhardi) a. 789 (str. 85): Cuius (nationis) insolentiam rex longius sibi non ferendam ratus bello eam adgredi statuit ...

[24] *Annales regni Francorum* (qui dicuntur Laurissenses maiores) a. 789 (str. 84): Et fuerunt cum eo (Carolo) in eodem exercitu Franci, Saxones; Frisiones autem navigio per Habola fluvium cum quibusdam Francis ad eum coniunxerunt. Fuerunt etiam Sclavi cum eo, quorum vocabula sunt Suurbi, nec non et Abotriti, quorum princeps fuit Witzan.

[25] V některých rukopisech letopisů říše franské (tzv. Einhardových) stojí „*extemplo* cum omnibus suis ad regem de civitate processit", v jiných „*exemplo*". Další varianty jsou „extimplo" a „eximplo". K. Wachowski (op. cit., str. 100, pozn. 32) a po něm i jiní četli „ex templo", tj. ze svatyně, z chrámu, což prý odpovídá zvyku budovat svatyně v hradech. Wachowski na tomto čtení vybudoval dokonce závěr, že v poměrech vnějších byl velký kníže Dragovit představitelem veškerého lidu (sc. veletského), a to „díky své moci, vážnosti a snad hodnosti nejvyššího kněze (kaplana)" (tamtéž, str. 100). Dávám

rukojmí a poddal se mu, slíbiv králi a Frankům věrnost. Jeho příkladu následovali i ostatní „primores ac reguli" Slovanů a poddali se svrchovanosti franského krále. Tak došlo podle letopisů Einhardových k podrobení tohoto slovanského lidu (populus) Karlu Velikému, který poté odtáhl stejnou cestou, kterou přišel, z území Veletů, přijav od nich rukojmí.

Pro posouzení *společenské organisace Veletů* v té době přináší tato zpráva několik důležitých dat. Především se z ní dovídáme, že Veleti měli na sklonku 8. století řadu náčelníků, označených v Einhardových letopisech podle vzoru římských historiků obratem „primores ac reguli". Dále se tu praví, že nad všechna tato knížata (reguli) daleko vynikal Dragovit „vznešeností rodu a vážností stáří". Naproti tomu se nikde neříká, že Dragovit vykonával nad ostatními náčelníky (primores ac reguli) Veletů skutečnou vládu.[26] Oni však zřejmě uznávali jeho osobní autoritu mezi sebou, která se konkrétně projevila i za války s Karlem Velikým. Když se totiž Dragovit poddal franskému králi, znamenalo to prakticky konec války, neboť i ostatní „primores ac reguli" Veletů se pak poddali bez boje Karlovi, uznali franskou svrchovanost a dali mu rukojmí. Na druhé straně však zřejmě nestačilo franskému králi jen poddání Dragovitovo, nýbrž bylo třeba, aby týž akt znamenající uznání franské svrchovanosti provedli jednotlivě také ostatní velečtí náčelníci.[27]. Z poznámky, že Dragovit vynikal nad ně „vznešeností rodu" (nobilitate generis), dále plyne, že pocházel z *jiného* rodu než oni a že jeho rod byl pokládán za vznešenější než rody ostatních „primores ac reguli".[28]

Základním problémem, který byl v dosavadní literatuře řešen různým způsobem, zůstává otázka, kdo byli oni „primores ac reguli", nad jakými svazky společenskými vládli, jaká byla povaha jejich moci a co bylo základem této moci; dále jaký byl jejich poměr ke knížeti Dragovitovi, jehož prvenství mezi sebou uznávali.

Již K. W a c h o w s k i se pozastavil nad tím, že zpráva letopisů Einhardových dělí náčelníky veletské na dvě části (primores ac reguli), aniž uvádí rozdíly mezi nimi. Její autor mohl prý míti na mysli nestejnou moc kmenů, nad nimiž vládla knížata veletská; mocnější nazval „reguli" a slabší „primores". Anebo prý postřehl určitý poměr závislosti mezi těmito knížaty: někteří mocnější (reguli) měli v určité závislosti na sobě

přednost čtení „exemplo" (za příkladem, pro příklad ostatním), které dává docela dobrý smysl v souvislosti s daším textem: „Quem ceteri Sclavorum primores ac reguli *secuti* omnes se regis dicioni subdiderunt". — Podobně interpretuje tento text, jak mám za to, i H. Ł o w m i a ń s k i, Podstawy gospodarcze formowania sie państw słowiańskich, Warszawa 1953, str. 102: Gdy Dragovit poddal sie Karolowi, za jego *przykładem* poszli pozostali słowiańscy primores ac reguli . . .

[26] Srov. H. Ł o w m i a ń s k i, op. cit., str. 102.

[27] Srov. K. W a c h o w s k i, op. cit., str. 101.

[28] Tamtéž, str. 100.

náčelníky slabších kmenů (primores).[29] Naproti tomu podle názoru K. Tymienieckého obrat „primores ac reguli" neznamená rozlišování, nýbrž pleonasmus; pod tímto názvem vystupují prý „bohatí místní velmoži, nemající ještě ustálené vlády".[30] Také K. Kadlec viděl v označení „primores" (podobně jako v obratech „meliores" a „praestantiores") náčelníky bohatších rodů, aniž však uváděl třídní rozdíl mezi nimi a ostatním lidem.[31]

Proti starším názorům pojímajícím tehdejší společenské poměry u polabských Slovanů v příliš tuhých schématech právních, které mohou zatemnit pravý stav věci, tj. tehdejší „dynamism organisační" a nedostatek ustálených forem státoprávních, vystoupil nedávno H. Łowmiański. Podle něho termín „primores" měl v tehdejších pramenech obmezený význam: týkal se výlučně vyšší třídy společenské, velmožů, hodnostářů; naproti tomu se nikdy nevztahoval na monarchy. Existovala prý masa vynikajících rodů, kmenová aristokracie, z níž pocházeli náčelníci územních svazků volení lidem, avšak usilující získati a upevniti dědičné postavení. Na takové ještě plynulé poměry ukazuje podle názoru tohoto badatele právě popis výpravy, kterou Karel Veliký zorganisoval r. 789 proti Veletům. „Reguli" jsou podle něho „teritoriální náčelníci", při čemž výraz „primores" poukazuje na příslušnost těchto náčelníků do zmíněné skupiny společenské. Podle mínění Łowmiańského máme tu ještě dosti volnou skupinu náčelníků, uznávajících osobní autoritu jednoho mezi sebou.[32] Jinak hodnotil postavení Dragovitovo O. Balzer, dávaje se svésti nepřesnou terminologií některých pramenů, které označují hodnost Dragovitovu i ostatních náčelníků veletských nadsazeným výrazem „rex".[33]

Tím se dostáváme k otázce *poměru knížete Dragovita k ostatním knížatům Veletů*. Tzv. Einhardovy letopisy je nazývají „reguli", po případě „primores ac reguli", zařazujíce do této skupiny zřejmě též Dragovita, o němž však praví, že vynikal nad ostatními knížaty (reguli) „nobilitate generis et auctoritate senectutis". Naproti tomu některé jiné letopisy, s vnitřními společenskými poměry Veletů zřejmě méně obeznámené, označují dílem Dragovita, dílem i ostatní kmenová knížata Veletů titulem „rex" (král). Při tom se však rozcházejí v základní otázce, byl-li Dragovit

---

[29] K. Wachowski, op. cit., str. 98.

[30] K. Tymieniecki, Społeczeństwo Słowian lechickich, Lwów 1926, str. 148.

[31] K. Kadlec, O zawiązkach państw u ludów zachodnio-słowiańskich przed X w., v edici „Początki kultury słowiańskiej", Kraków 1912, str. 82.

[32] H. Łowmiański, op. cit., str. 101—102.

[33] O. Balzer, O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny zachodniej, Pisma pośmiertne III, Lwów 1937, str. 58. O „velkoknížeci" vládě Dragovitově mluvili už před ním K. Wachowski, op. cit., str. 97n., i Z. Wojciechowski, Ustrój polityczny ziem polskich w czasach przedpiastowskich, Pamiętnik Hist.-Prawny IV, seš. 2, Lwów 1927, str. 70.

vládcem všech Veletů, nebo jen jedním z několika „králů" veletských. Jedna skupina karolinských letopisů zná jen jediného veletského „krále", totiž Dragovita, nikoliv též jiná knížata Veletů, a líčí věc tak, jakoby Dragovit panoval nad veškerým územím veletským.[34] Jiné letopisy, poněkud lépe informované o vnitřních poměrech této skupiny polabských Slovanů, popisujíce výpravu Karlovu proti Veletům z r. 789, mluví o králi Dragovitovi i o „jiných králech" na území Veletů (Wilcia), které Karel Veliký podrobil své svrchovanosti, aniž však blíže určují jejich vzájemné mocenské poměry.[35] Třetí skupinu tvoří Annales Laureshamenses, které vznikly nezávisle od letopisů říše franské.[36] Podle jejich dikce vyšli Karlu Velikému, když pronikl r. 789 s vojskem do území Veletů, vstříc „králové oné země se svým králem Dragovitem a požádavše o mír, odevzdali veškeré ony země pod vládu Karla, krále Franků".[37] Podle této zprávy byl tedy Dragovit „králem králů veletských", což ovšem nelze bráti doslova. Již H. Ł o w m i a ń s k i správně upozornil na to, že některé franské prameny nazývají tehdejší slovanské náčelníky „reges", což však, jak se zdá, ukazuje toliko na nezávislost či samostatnost oněch drobných svazků územních, jimž stáli v čele, nikoli však na obsah a rozsah jejich vlády. Skutečnému postavení těchto náčelníků lépe odpovídá terminologie tzv. letopisů Einhardových, které je nazývají „reguli" nebo užívají obratu „primores ac reguli".[38]

Tzv. letopisy *Einhardovy* jsou, jak ukazují výsledky novějšího bádání,[39] obsahovým a slohovým přepracováním nejstaršího dílu letopisů říše franské *(Annales regni Francorum)*, které dříve bývaly označovány jako

---

[34] *Annales Allamanici* a. 789 (MGH-SS I, 44): Karolus rex cum exercitu Francorum perrexit in Sclavos in Wilcia, et conquisivit ipsam patriam cum ipso rege nomine Tragowit. — Podobně *Annales Quelferbytani* a. 789 (viz pozn. 13), jakož i *Annales Nazariani* a. 789 (MGH-SS I, 44): Carolus autem rex una cum Francis seu ceteris gentibus in patriam Wilciorum hostiliter perrexit, ipsamque patriam conquesivit, et regem eorum nomine Dragoidus adprehendit, et iterum ipsi iam praefato regi illam patriam commendavit.

[35] *Annales Petaviani* a. 789 (MGH-SS I, 17): Eo anno fuit domnus rex Karolus in Winnetes, pervenitque in Wilcia, et adquisivit ibi Draoscionem regem et alios quam plurimos, et acceptis obsides plures, atque omni terra illa obsessa sive subiugata, victor rediit in Franciam. — Do této skupiny letopisů lze zařadit také tzv. *Fragmentum annalium Chesnii* a. 789 (MGH-SS I, 34), které však má text asi porušený: Anno 789 fuit rex Carlus in Sclavania, et venerunt ad eum reges Sclavaniorum, Dragitus et filius eius, et alii reges Witsan, et Drago cum reliquos reges Winidorum. — G. P e r t z (tamtéž) navrhuje čtení: „et alii reges Wiltzan (i. e. Wiltzorum) et Dragoitus cum reliquos reges Winidorum subiecerunt se eius dominationi"; zdá se mně však pravděpodobnější, že „Witsan" je obodrický kníže Vlčan a „Drago" snad pozdější obodrický kníže Dražko. Účast Vlčanova ve vojsku Karlovu je dosvědčena i letopisy říše franské (srov. pozn. 24).

[36] W a t t e n b a c h - L e v i s o n, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Vorzeit und Karolinger, II. Heft, Weimar 1953, str. 185, 187—188.

[37] *Annales Laureshamenses* a. 789 (MGH-SS I, 34): Tunc Carlus rex ... pervenit usque ad Sclavos qui dicuntur Wilti, et venerunt reges terre illius cum rege eorum Tragwito ei obviam, et petita pace tradiderunt universas terras illas sub dominatione Caroli regis Francorum. — Tato zpráva byla téměř doslova převzata do *Chronicon Moissiacense* a. 789 (MGH-SS I, 298). Srov. k tomu W a t t e n b a c h - L e v i s o n, op. cit., str. 188.

[38] H. Ł o w m i a ń s k i, op. cit., str. 101.

[39] W a t t e n b a c h - L e v i s o n, op. cit., str. 254—256.

Annales Laurissenses a uváděny ve vztah s klášterem Lorsch ve středním Porýnsku. Toto přepracování známé pod názvem *Annales qui dicuntur Einhardi* vzniklo pro smrti Karla Velikého a před r. 817. I když za jeho autora nelze pokládat Einharda, jak se domnívala starší historiografie, nelze na druhé straně pochybovat o tom, že jde o pramen dvorského původu, neboť autor tohoto přepracování patřil nepochybně k témuž dvorskému kruhu jako spisovatel starších letopisů říše franské. O jeho osobě není dosud jistoty. Za jisté však lze pokládat, že základem tohoto přepracování byly „Annales regni Francorum", jejichž zprávy (do r. 801) tento autor doplnil z jiných pramenů, které mu byly u franského dvora přístupny, zejména z tzv. „ztracených děl" z r. 805. Část toho, o čem podává zprávy, na dvoře císařově sám zažil nebo slyšel. Už z těchto důvodů mají zprávy tzv. Einhardových letopisů význam původního a prvořadého pramene historického, i když v každém jednotlivém případě třeba zkoumat, zda tomuto pozdějšímu přepracování jest dáti přednost před staršími „Annales regni Francorum".[40]

Pokud jde o vylíčení výpravy Karla Velikého proti Veletům z r. 789, nejsou tzv. letopisy Einhardovy v rozporu se starší versí letopisů říše franské,[41] přinášejí však velmi cenný *doplněk* k jejich údajům. Tento doplněk týká se právě *vnitřních poměrů svazu Veletů*, o nichž stručnější „Annales regni Francorum" nemají žádných zpráv; neuvádějí dokonce ani jména veletského knížete Dragovita. Pokud zpráva tzv. Einhardových letopisů o postavení Dragovitově a jeho poměru k jiným veletským náčelníkům je v rozporu se zprávami jiných letopisů, většinou klášterního původu, jež byly shora citovány, dávám při výkladu vnitřních společenských poměrů u Veletů přednost tzv. letopisům Einhardovým, jež vznikly v nejbližším okruhu franského dvora a mohou být proto nejlépe informovány o vnitřních poměrech u oněch skupin polabských Slovanů, s nimiž vešel franský dobyvatel v přímé styky válečné i mírové.

Podle vylíčení těchto letopisů. rýsuje se celkový obraz vnitřních společenských poměrů u Veletů na sklonku 8. století takto: Veleti měli v té době *kmenová knížata*, jež označují Einhardovy letopisy v celku výstižným výrazem „reguli", jiné letopisy méně příléhavým názvem „reges". Byli to náčelníci jednotlivých kmenů, tj. teritoriálních jednotek politických, z nichž se skládal kmenový svaz Veletů, vystupující v letopisech pod souhrnným označením „natio Sclavenorum, quae propria lingua *We-*

[40] Tamtéž, str. 256.

[41] *Annales regni Francorum* a. 789 (str. 84): Inde iter permotum partibus Sclavaniae, quorum vocabulum est Wilze, Domino adiuvante; et una cum consilio Francorum et Saxonum perrexit Renum ad Coloniam transiens per Saxoniam, usque ad Albiam fluvium venit ibique duos pontes construxit, quorum uno ex utroque capite castellum ex ligno et terra aedificavit. Exinde promotus in ante, Domino largiente supradictos Sclavos sub suo dominio conlocavit. (Následuje text citovaný v pozn. 24). Ibique obsides receptos, sacramenta conplurima, Domino perducente Franciam pervenit.

letabi, francica autem Wiltzi vocatur".[42] Nevíme přesně, kolik bylo těchto kmenů, tvořících na sklonku 8. století veletský svaz, neboť žádný ze souvěkých pramenů neudává jejich jmen ani jejich počtu. Bavorský geograf, událostem časově nejbližší, mluví jen o čtyřech „krajích" (regiones) Veletů,[43] v nichž lze spatřovati jejich *hlavní čtyři kmenová území*, pravděpodobně totožná s územími Chyžinů, Črezpěňanů, Dolenců a Ratarů, kteří vystupují později jako celek pod názvem *Luticů*.[44] Je však pravděpodobné, že ke svazu Veletů patřily na sklonku 8. století i jiné okolní kmeny v poříčí Dosy, Havoly a Pěny a snad i Ukry, jejichž kmenové názvy známe také teprve z pozdějších pramenů. Jedním z těchto kmenových knížat (reguli) byl Dragovit. Nevíme přesně, kterému kmenu stál v čele, ale z jeho *prvenství* mezi ostatními kmenovými knížaty Veletů lze soudit, že byl náčelníkem jednoho z oněch čtyř *hlavních* kmenů veletských, nejpravděpodobněji kmene *Ratarů*, který měl podle pozdějších zpráv z 10. a 11. století vůdčí postavení ve svazu Veletů-Luticů.[45] O tomto knížeti se dovídáme z letopisů Einhardových jen to, že daleko vynikal nad ostatní knížata Veletů (reguli) „vznešeností *rodu* a vážnosti stáří". O jeho *vojenské převaze* nad ostatními kmenovými knížaty Veletů letopisy nic nezaznamenaly, ani o jeho *přímé vládě* nad celým územím veletským a jednotlivými kmenovými knížaty. Tato knížata vesměs uznávala jeho prvenství, založené na autoritě rodové i osobní. To se projevilo nejvýrazněji v tom, že se náčelníci jednotlivých kmenů veletských (primores ac reguli) bez dalšího boje podrobili Karlu Velikému a dali mu rukojmí, jakmile tak učinil Dragovit.

Jak tento kníže, tak i ostatní kmenová knížata Veletů patřila k poměrně tenké vrstvě *aristokracie kmenové*, jejíž členy nazývají Einhardovy letopisy „primores". Podle tohoto pramene lišila se tato vrstva od ostatního lidu především *rodem (nobilitas generis)*. *O materiálním základu* společenského postavení této vrstvy společenské se prameny nezmiňují. Ale nelze pochybovat o tom, že vynikající postavení kmenové aristokracie se opíralo již v té době ve značné míře o *držbu pozemkovou*, i když tu pro nedostatek pramenů nemůžeme ještě s jistotou mluvit o „feudálním vlastnictví" v plném toho slova smyslu. H. Ł o w m i a ń s k i vyslovil nedávno pozoruhodný názor, že samostatnost šlechty (comites i nobiles), kterou pozorujeme v pozdějších fázích rozvoje státu, tkví svými kořeny v době kmenové, avšak má základy materiální, podobné pozdějším.[46] Je-li

---

[42] *Annales qui dicuntur Einhardi* a. 789 (str. 85). — K etymologii obou názvů srov. L. N i e d e r l e, Slov. star. III, str. 133; W. B r ü s k e, op. cit., str. 7, pozn. 29.
[43] Viz pozn. 21.
[44] Viz pozn. 14.
[45] Srov. *Widukind* I, 36; III, 70; dále zprávy *Thietmarovy* a *Adamovy* citované v pozn. 15 a 16.
[46] H. Ł o w m i a ń s k i, op. cit., str. 102—103.

tento závěr správný, musíme předpokládat, že již kmenová aristokracie vděčila za svůj společenský význam ve velké míře držbě pozemkové, neboť trvalým základem materiálním byl v té době jedině majetek pozemkový. Na existenci tohoto základu materiálního ukazuje i rodový charakter aristokracie, doložený zmíněným příkladem knížete Dragovita, který se lišil od ostatních „primores" své země mimo jiné „nobilitate generis". Podle názoru Łowmiańského nebylo by možno udržet rodovou kontinuitu této aristokracie bez majetkové držby tomu odpovídající.[47] S tímto názorem lze plně souhlasit.

Naproti tomu se domnívám, že nelze po příkladu K. Wachovského na základě pouhé terminologie letopisů Einhardových hierarchicky rozlišovat postavení „primores" jako náčelníků menších kmenů, závislých na náčelnících větších kmenů („reguli"), kteří byli zase závislí na „velikém knížeti" Dragovitovi jako hlavě celého svazu Veletů.[48] Celý ráz letopisné zprávy svědčí spíše pro koordinaci pojmů „primores" a „reguli" než pro zmíněnou subordinaci ve smyslu vzájemné závislosti. V tom směru dávám za pravdu Tymienieckému, že tu nejde o diferenciaci.[49] Slovem „regulus" označuje se však po mém soudu spíše funkce, kterou určitý jedinec (člen kmenové aristokracie) vykonával v kmenovém společenství, kdežto výrazem „primores" (pro který je právě typické, že se v pramenech vyskytuje důsledně v plurálu) má být vyjádřena příslušnost určitého jedince k *vyšší vrstvě společenské*, kterou zde označuji jako „aristokracii". Tato vrstva přerůstala v té době u polabských Slovanů již ve skutečnou *třídu společenskou*, neboť rozdíly mezi ní a ostatním lidem (vulgus) nebyly *jen* rodové; zakládaly se na *držbě hlavního výrobního prostředku* oné doby, totiž *půdy*, obdělávané, jak nutně musíme předpokládat, jednak lidem nesvobodným, jednak lidem závislým hospodářsky a tím i politicky na oné aristokracii, která se postupně zmocňovala „vrchnosti" nad lidmí dříve svobodnými.[50]

Tak tomu bylo také u Veletů na sklonku 8. století, kdy prameny nám poprvé umožňují nahlédnouti do jejich vnitřních poměrů společenských. Tyto poměry můžeme s B. D. Grekovem povšechně charakterisovat jako *„polopatriarchální-polofeudální"*,[51] a to v poslední vývojové fázi tohoto přechodného období, které jsem na jiném místě označil jako *„mladší období předfeudální"* vzhledem k tomu, že nemůžeme dokázat, že tu feudální vztahy už převládaly.[52] V tomto období, zabírajícím u západních

---

[47] Tamtéž, str. 103.
[48] K. Wachowski, op. cit., str. 98.
[49] K. Tymieniecki, op. cit., str. 148.
[50] Podobně H. Łowmiański, op. cit., str. 97, 101—103.
[51] B. D. Grekov, Genese feudalismu v Rusku ve světle učení J. V. Stalina o základně a nadstavbě, Časopis Matice moravské, roč. 71, Brno 1952, str. 215.
[52] H. Bulín, K otázce periodisace, str. 90.

Slovanů přibližně dobu 6.—8. století, existuje na území polabského Slovanstva řada územních jednotek politických *(kmenů)*, i větších teritoriálních jednotek *(kmenových svazů)*, které vystupují v pramenech jako *politické celky*. Takovým celkem byl i svaz Veletů na sklonku 8. století. Nebyl to ještě stát s vyvinutým donucovacím aparátem třídním, tím méně „stát států", jak podobné organisace nazýval O. Balzer.[53] Stará struktura kmenového společenství v čele s kmenovými náčelníky zůstává ještě na venek zachována. Také obranné společenství všech příslušníků kmene zůstává v podstatě nedotčeno, jak je patrno právě z událostí z r. 789, kdy došlo k frontálnímu útoku Franků na celý svaz Veletů. Pouto, které váže jednotlivé kmeny v nadkmenový politický celek (kmenový svaz), je ještě dosti volné, jak plyne z postavení, které zaujímal Dragovit mezi ostatními kmenovými náčelníky Veletů. Avšak uvnitř tohoto kmenového souručenství se ustavičně prohlubují majetkové a společenské nerovnosti, upevňuje soukromé vlastnictví k půdě a vznikají již velká hospodářství, jichž majitelé používají jako pracovních sil také lidí nesvobodných a závislých. To vede nutně ke společenské diferenciaci na podkladě třídním, jejímž důkazem je existence kmenové aristokracie, doložená v pramenech (primores). V lůně staré společnosti, organisované ještě na principu kmenovém, rodí se již nové vztahy společenské, jež jsou předzvěstí vzniku státu, který se stává nutností, jakmile se třídní rozpory stanou jinak neřešitelnými.

Domnívám se, že letopisné zprávy o výpravě Karla Velikého proti Ve-letům z r. 789 odhalují nám jednu z posledních fází *předfeudálního* společenského zřízení u Veletů, která předchází již velmi těsně vznik státu. Tato fáze je zároveň počátkem společenského vývoje směřujícího k vytvoření státní organisace *raně feudálního* typu v čele s dědičným knížetem-monarchou, jak o tom svědčí další zprávy o Veletech z první poloviny 9. století.

II. VNITŘNÍ POMĚRY U VELETŮ V PRVNÍ POLOVINĚ 9. STOLETÍ

Od konce 8. století prameny o dějinách Veletů začínají plynout hojnějším tokem, což souvisí s tím, že říše franská přichází s nimi do stále častějších styků. Ale poměrně málo je zpráv, týkajících se *vnitřních* poměrů u Veletů v tomto období.

Na samém konci 8. století (799) vyslal Karel Veliký svého syna Karla

[53] O. Balzer, op. cit., str. 51 (o tzv. říši Sámově).

s vojskem do kraje Barden k Labi „ad conloquium Sclavorum", jak praví letopisy říše franské,[54] resp. „propter quaedam negotia cum Wilzis et Abodritis disponenda", jak tuto zprávu doplňují tzv. Einhardovy letopisy.[55] Co bylo předmětem tohoto jednání, se však z nich nedovídáme. Lze se jen domýšlet, že mladý Karel rovnal tu nějaké spory mezi Velety a Obodrici.

Více světla vrhá na vzájemný poměr obou těchto skupin polabských Slovanů zpráva o událostech provázejících vpád dánského krále Godofrida do území Obodriců r. 808. Podle letopisů říše franské byli s Godofridem na této výpravě i Veleti, kteří prý se „pro staré nepřátelství s Obodrici" dobrovolně připojili k vojskům Godofridovým. Když se dánský král vrátil do vlasti, vrátili se i Veleti domů s kořistí, kterou dobyli u Obodriců.[56] Sotva lze předpokládat, že by se byl válečné výpravy Godofridovy proti Obodricům zúčastnil veškerý branný lid Veletů. Šlo o útočnou válku, pustošící území sousedů a směřující především k získání kořisti. Lze proto spíše mysliti na účast veletských knížat a jejich vojenských družin v této válce, i když se prameny v této souvislosti o knížecích družinách nezmiňují.

Příštího roku (809) obodrický kníže Dražko oplatil Veletům jejich válečnou výpravu. S vlastním vojskem, zesíleným pomocným sborem saským napadl Velety, zpustošil jejich pole ohněm a mečem a vrátil se s velkou kořistí domů. Pak se vypravil — opět se silnou vojenskou pomocí Sasů — proti Smolincům, kteří zároveň s Liňany odpadli předchozího roku od svazu Obodriců a spojili se s Godofridem. Dražko dobyl hlavního hradu Smolinců a svými válečnými úspěchy přinutil všechny kmeny, které za války s Dánskem od něho odpadly, aby se vrátily „ad suam societatem".[57] Slovem „societas" označují franské letopisy v té době politickou závislost se zachováním vnitřní samostatnosti.[58] Z uvedené zprávy je patrné, že hranice svazu obodrického a veletského nebyly ještě zcela ustáleny. Pohraniční kmeny přecházely podle dočasné politické a válečné situace z jednoho svazu do druhého nebo zůstávaly po určitou dobu na obou svazech nezávislé. Tak tomu bylo zejména u Smolinců a Liňanů,

---

[54] *Annales regni Francorum* a. 799 (str. 106).

[55] *Annales q. d. Einhardi* a. 799 (str. 107).

[56] *Annales regni Francorum* a. 808 (str. 126): Erant cum Godofrido in expeditione praedicta Sclavi, qui dicuntur Wilzi, qui propter antiquas inimicitias, quam cum Abodritis habere solebant, sponte se copiis eius coniunxerunt; ipsoque in regnum suum revertente, cum praeda, quam in Abodritis capere potuerunt, et ipsi domum regressi sunt.

[57] *Annales regni Francorum* a. 809 (str. 128—129): Thrasco vero dux Abodritorum ... collecta popularium manu et auxilio a Saxonibus acepto vicinos suos Wilzos adgressus agros eorum ferro et igni vastat; regressusque domum cum ingenti praeda accepto iterum a Saxonibus validiori auxilio Smeldingorum maximam civitatem expugnat atque his successibus omnes, qui ab eo defecerant, ad suam societatem reverti coegit.

[58] Srov. St. Arnold, W sprawie ustroju plemiennego na zemiach polskich, Slavia Occidentalis VII (1928), str. 348.

kteří r. 808 opustili svaz Obodriců a spojili se s Dány a Velety proti Obodricům.[59] Pozornosti zasluhuje dále zmínka o pustošení polí Veletů vojsky obodrického knížete. Je z ní patrno, že útok směřoval proti hlavnímu tehdejšímu výrobnímu prostředku, jímž byla zemědělská půda.

Z posledních let panování Karla Velikého máme několik zpráv, které svědčí o velmi aktivní válečné činnosti Veletů. R. 810 dobyli franskou pevnost „Hohbuoki",[60] ležící na levém břehu Labe, asi naproti hradu „Lunkini" (Lenzen) v území Liňanů,[61] což je důkazem toho, že zájmová sféra veletského svazu, sahající už dříve ke střednímu Labi, rozšiřovala se v té době postupně od ústí Stepenice na severozápad k ústí Eldy. Zdá se, že Veleti jednali tehdy ve spojení s Liňany, neboť příštího roku (811) Karel Veliký poslal za Labe proti Liňanům vojsko, které zpustošilo jejich území a znovu vybudovalo na břehu Labe pevnost Hohbuoki, kterou Veleti předchozího roku pobořili.[62] R. 812 následovala pak válečná výprava Franků přímo proti Veletům, kteří byli donuceni dáti rukojmí.[63]

Za vlády Ludvíka Pobožného (814—840) slyšíme opět o mírových vztazích Veletů k říši franské. Mezi četnými poselstvy, která se vypravila s dary na dvůr Ludvíkův r. 822 do Frankfurtu, kde císař konal generální sněm, byli vyslanci všech tří skupin polabského Slovanstva, jež sousedily s říší franskou při Labi a Sále: Obodriců, Veletů a Srbů.[64] O čem s císařem jednali, se z letopisů nedovídáme.

V květnu příštího roku (823) konal Ludvík sněm na témže místě. Dostavily se sem opět četné „legationes barbarorum", mezi nimiž zvláštní pozornost letopiscovu upoutali dva knížecí bratři Veletů, kteří měli spor o trůn knížecí. Ze zprávy letopisů říše franské o jednání císařově s nimi dovídáme se mnoho zajímavých podrobností o způsobu knížecí vlády u Veletů v první čtvrtině 9. století. Letopisy vypravují:

„Mense maio conventus in eodem loco (sc. Franconofurd) habitus... In quo inter ceteras barbarorum legationes, quae vel iussae vel sua sponte venerunt, duo fratres reges videlicet Wilzorum, controversiam inter se de regno habentes ad praesentiam imperatoris venerunt, quorum

---

[59] *Annales regni Francorum* a. 808 (str. 125): ...in Linones et Smeldingos, qui et ipsi ad Godofridum regem defecerant... Srov. též pozn. 56 a 57.

[60] *Annales regni Francorum* a. 810 (str. 131—132): ...castellum vocabulo Hohbuoki Albiae flumini adpositum, in quo Odo legatus imperatoris ab orientalium Saxonum erat praesidium, a Wilzis captum...

[61] Srov. W. B r ü s k e, op. cit., str. 205, u hesla „Lenzen": *Hohbuoki* (Höhbeck).

[62] *Annales regni Francorum* a. 811 (str. 134—135): Imperator... in tres partes regni sui totidem exercitus misit, unum trans Albiam in Linones, qui et ipsos vastavit et castellum Hohbuoki superiori anno a Wilzis destructum in ripa Albiae fluminis restauravit,...

[63] *Annales regni Francorum* a. 812 (str. 137): Expeditio facta ad Wilzos, et ab eis obsides accepti.

[64] *Annales regni Francorum* a. 822 (str. 159): In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Marvanorum, Praedenecentorum, et in Pannonia residentium Abarum legationes cum muneribus ad se directas audivit.

nomina sunt Milegastus et Cealadragus. Erant idem filii Liubi regis Wilzorum; qui licet cum fratribus suis regnum divisum teneret, tamen, propter quod maior natu erat, ad eum totius regni summa pertinebat. Qui cum commisso cum orientalibus Abodritis proelio interisset, populus Wilzorum filium eius Milegastum, quia maior natu erat, regem sibi constituit; sed cum is secundum ritum gentis commissum sibi regnum parum digne administraret, illo abiecto iuniori fratri regium honorem deferunt: quam ob causam ambo ad praesentiam imperatoris venerunt. Quos cum audisset et gentis voluntatem proniorem in iunioris fratris honorem agnovisset, statuit, ut is delatam sibi a populo sibi potestatem haberet, ambos tamen muneribus donatos et sacramento firmatos in patriam remisit."[65]

Z této zprávy se především dovídáme, že před r. 823 vládl u Veletů kníže Ljub, který padl ve válce s Obodrici buď r. 823 nebo krátce před tímto rokem. Letopisy ho nazývají „králem Veletů" (rex Wilzorum), z čehož lze soudit, že byl nejvyšším představitelem politického celku, vystupujícího v pramenech pod názvem Veletů. Nevládl však nad svazem Veletů sám, nýbrž *dělil* se o tuto vládu (regnum) se svými bratry; avšak jako rodem nejstarší (maior natu) měl *vrchní vládu* či svrchovanost nad celým svazem Veletů (summa totius regni). V odborné literatuře považuje se zpravidla Ljub za *velkého knížete* (Grossfürst), kdežto jeho bratři, s nimiž se dělil o vládu, se pokládají za *knížata kmenová*,[66] resp. *údělná* (Teilfürste).[67] W. B r ü s k e soudí, že toto nástupnictví na trůn knížecí u Veletů odpovídalo východoslovanským poměrům doby Kyjevské Rusi, tj. nejstarší člen panujícího rodu měl jako velký kníže aspoň nominální vrchní vládu, kdežto mladší synové obdrželi dílčí (údělná) knížectví.[68]

Nás v této souvislosti zajímá především srovnání vnitřních poměrů u Veletů z r. 823 s oněmi, které jsme u nich zjistili v době kolem r. 789. Citovaná zpráva nasvědčuje tomu, že se tyto poměry změnily, a to v několika směrech. R. 789 se u Veletů setkáváme s řadou *kmenových knížat* (reguli), kteří nepochybně pocházeli z *různých rodů*, jak lze soudit z tzv. letopisů Einhardových. Podle nich totiž nad všechna tato knížata vynikal „vznešeností rodu" kníže Dragovit; pocházel tedy zřejmě z jiného rodu než ostatní „reguli" Veletů. R. 823 mluví letopisy říše franské toliko o *jediném rodu knížat* vládnoucích nad Velety. Je to rod knížete Ljuba, který se dělil o vládu se svými bratry. Z toho vyvodil K. W a c h o w s k i závěr, že během 34 let od výpravy Karla Velikého rod Ljubův sjednotil všecky knížecí trůny veletské ve svých rukou a podřídil je vládě nej-

[65] *Annales regni Francorum* a. 823 (str. 160).
[66] K. W a c h o w s k i, op. cit., str. 99—102.
[67] W. B r ü s k e, op. cit., str. 16.
[68] Tamtéž.

staršího z rodu.[69] Tento závěr nezdá se však zcela bezpečný. Je sice pravda, že citovaná zpráva letopisů k r. 823 mluví jen o jediném knížecím rodě Veletů, ale tato zpráva se týká jen sporu o nástupnictví, který vznikl mezi dvěma členy *tohoto rodu*. Nelze z ní proto bezpečně vyvozovat závěr, že *jiných* knížecích rodů u Veletů v té době již nebylo. Na druhé straně však nelze knížete Ljuba pokládati za pouhého kmenového knížete (náčelníka jen jednoho z kmenů veletských), neboť podle letopisů byl „rex Wilzorum", k němuž „totius regni pertinebat".[70] Vykonával tedy vrchní vládu při nejmenším nad shora zmíněnými čtyřmi hlavními kmeny Veletů, které byly jádrem veletského svazu a krystalisačním střediskem rodícího se veletského státu. Tomu nasvědčuje i zmíněná zpráva Bavorského geografa, podle níž měli Veleti tehdy čtyři kmenová území (regiones).[71] Naproti tomu nelze s jistotou říci, vládl-li knížecí rod Ljubův také v jižních oblastech veletských v oblasti řeky Havoly. O Havolanech (Stodoranech) víme z pozdějších pramenů, že měli ještě v první polovině 10. století svá vlastní knížata.[72] Každým způsobem lze však ze srovnání obou zpráv (789 a 823) soudit, že rod knížete Ljuba sjednotil pod svou ústřední vládou v první čtvrtině 9. století aspoň čtyři hlavní kmenová území Veletů.

V marxistické historiografii bylo právem poukázáno na to, že se povaha knížecí vlády mění tím okamžikem, kdy se kníže stává hlavou několika plemen-kmenů (složeného útvaru). Jeho moc vzdaluje se tím ještě více od mas lidu a přechází za příznivých podmínek v moc státní.[73] Zdá se, že u Veletů — stejně jako u jiných Slovanů — knížecí hodnost dlouho nebyla dědičná, nýbrž volební. První vojvodové-knížata byli ustanovováni shromážděním těch, kdož tvořili svaz hradových obcí. Ani v kmenovém zřízení nebyla ihned pravidlem dědičnost náčelnické funkce. Teprve ve státě se upevňovala dědičnost.[74] Jednou z nejvýznamnějších změn na počátku státního života byla právě ta, že starý obyčej voliti náčelníka z téže rodiny přešel „poznenáhlu v dědičnost, nejprve trpěnou, potom uplatňovanou, konečně usurpovanou", jak to vyjádřil B. E n g e l s.[75]

U Veletů můžeme tento historický proces sledovat přímo na základě pramenů. Letopisná zpráva z r. 789 nemluví sice výslovně o dědičnosti knížecí funkce Dragovitovy ani ostatních knížat veletských (reguli), nad

---

[69] K. W a c h o w s k i, op. cit., str. 100.
[70] *Annales regni Francorum* a. 823 (str. 160).
[71] Viz pozn. 21.
[72] *Widukind* II, 21 (MGH-SS III, 444): Fuit autem quidam Slavus a rege Heinrico relictus, qui iure gentis paterna successione dominus esset eorum qui dicuntur Heveldi, dictus Tugomir.
[73] Z. N e j e d l ý, Vozniknovenije českogo gosudarstva, Slavjanskij sbornik, Moskva 1947, str. 102; V. V a n ě č e k, Prvních tisíc let . . ., Praha 1949, str. 83.
[74] V. V a n ě č e k, op. cit., str. 84.
[75] B. E n g e l s, Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, Praha 1949, str. 147—148.

něž Dragovit vynikal „*nobilitate generis*".[76] Ale právě tato poznámka nasvědčuje *kontinuitě knížecí hodnosti* v rodě Dragovitově již po řadu generací. O tom svědčí i skutečnost, že ostatní „primores ac reguli" Veletů *uznávali* při nejmenším toto *prvenství* Dragovitovo a jeho *rodu* mezi sebou a řídili se jeho příkladem v otázkách válečných a zahraničně politických. Můžeme tu mluvit aspoň o „dědičnosti *trpěné*". Nelze sice doložit prameny, že rod knížete Ljuba byl totožný s rodem Dragovitovým, je to však velmi pravděpodobné. Neboť pevné postavení knížecího rodu Ljubova u Veletů v první čtvrtině 9. století předpokládá *delší kontinuitu knížecí hodnosti v tomto rodě*. Praví-li letopisy, že Ljubovi náležela „vrchní vláda" nad Velety (summa totius regni), protože byl z knížecích bratrů nejstarší (propterea quod maior natu erat),[77] šlo tu jistě o zařízení, které mělo své kořeny již ve starších generacích tohoto rodu. Domnívám se, že na základě pramenů můžeme sledovat dědičnost knížecí hodnosti u Veletů aspoň ve *třech* generacích, a to od generace přímých předků Ljubových, jménem neznámých, ke generaci jeho synů. Šlo tu již zřejmě o dědičnost knížecí hodnosti v tomto rodě „uplatňovanou", resp. „usurpovanou". Veleti si podle letopisů svého krále volili, ale tato „volba" se omezovala na členy jediného rodu a byla proto ve skutečnosti jen potvrzením *dědičného práva člena tohoto rodu na hodnost knížecí*.[78] Při tom bylo pravidlem, že vrchním knížetem Veletů se stával *nejstarší* syn panujícího knížete; jemu náležela „summa totius regni". Měl-li bratry, dělil se s nimi o vládu tak, že mladší bratři vládli v jednotlivých zemích (údělných knížectvích).

Tak tomu bylo za vlády knížete Ljuba. Po jeho smrti „populus Wilzorum" ustanovil si za krále jeho syna Milgosta, protože byl nejstarší (maior natu). Letopisy výslovně zjišťují, že vláda mu byla svěřena „secundum ritum gentis", tj. podle obyčeje, platného u Veletů.[79] Když však tento kníže vykonával vládu „nehodně" (parum digne), sesadili ho Veleti s trůnu a svěřili „královskou hodnost" jeho mladšímu bratru Čedodragovi.[80] Starší bratr Milgost se s tím zřejmě nespokojil. Spor o hodnost vrchního knížete Veletů, mezi oběma bratry vzešlý, řešil pak císař

---

[76] *Annales qui dicuntur Einhardi* a. 789 (str. 85).
[77] *Annales regni Francorum* a. 823 (str. 160).
[78] Srov. K. Wachowski, op. cit., str. 100.
[79] *Annales regni Francorum* a. 823 (str. 160). Slova „secundum ritum gentis" vztahují se po mém soudu k předmětu „commissum sibi regnum", nikoli ke slovesu „administraret", jak interpretují K. Wachowski, op. cit., str. 99, K. Tymieniecki, op. cit., str. 172 a jiní.
[80] Užívám pro oba knížecí bratry slovanského pojmenování, které jim dal P. J. Šafařík (Slov. star., 1837, str. 823). V pramenech jsou obě jména zřejmě porušena. *Annales regni Francorum* a. 823 (str. 160) mají tyto varianty: Milegastus, Milegatus, Meligastus, Millegastus; Cealadragus, Celeadragus, Cealadargus. — *Vita Hludowici imperatoris* c. 36 (MGH-SS II, 627) má tvary: Milequastus, Uulequastus, Mileguastus, Millequastus, Milegastus, Milecastus; Cedeadragus, Ceadragus, Celeadragus.

Ludvík r. 823 na sněmu ve Frankfurtě, kam se oba bratři dostavili osobně. Z letopisů neplyne jasně, zda sem přišli na rozkaz císařův (iussi) nebo dobrovolně (sua sponte). Obojí výklad je možný. Když císař vyslechl oba bratry a zjistil, že „vůle národa" (gentis voluntas) se kloní ve prospěch *mladšího* bratra, rozhodl, aby on podržel moc, kterou mu jeho lid (populus) svěřil. Oba bratry však obdaroval, zavázal je přísahou věrnosti a propustil je do vlasti.[81]

K. W a c h o w s k i na základě citované zprávy soudil, že sesazení Milgosta s trůnu ukazuje na existenci *lidového shromáždění*, resp. sněmu (věč); nebyla prý to ani rada kmenových knížat ani rada náčelníků bohatších rodů, když detronisace knížete byla činem velké váhy a letopisy mluví o celém národě.[82] Ze slov „populus Wilzorum" a „gentis voluntas" nelze však bezpečně dovozovat, že změnu na stolci knížecím provedlo nějaké lidové shromáždění *všech* Veletů, resp. lidová shromáždění (věče) jednotlivých *kmenů* veletských.[83] Nemáme spolehlivých zpráv, že by se taková shromáždění v té době scházela. Wachowski se odvolává na *pozdější* zprávy, podle nichž se na sklonku 10. století konaly u Luticů věče veškerého lidu.[84] Míní tím známou relaci Thietmarovu.[85] Ale sněmy Luticů, o nichž mluví tento kronikář, se konaly v době, kdy Veleti – Lutici již neměli ústřední vlády knížecí. Tuto sněmovní instituci, typickou pro republikánské zřízení Luticů na přelomu 10. a 11. století, nelze prostě přenášet do doby o dvě staletí starší.

Spor o trůn mezi syny knížete Ljuba rozhodl podle letopisů císař Ludvík ve prospěch mladšího syna proto, že vůle národa (gentis voluntas) se klonila v jeho prospěch. Jak císař tuto vůli zjišťoval, z pramenů na jevo nevychází. Není v nich nejmenší opory pro mínění, že by se byl dotazoval nějakého lidového shromáždění Veletů.

Důležité je zjištění, co bylo příčinou nespokojenosti Veletů s vládou knížete Milgosta. Letopisy říše franské uvádějí jako příčinu této nespokojenosti skutečnost, že tento kníže „commissum sibi regnum parum digne administraret".[86] Více o tom prozrazuje *Vita Hludowici imperatoris*, pramen v tomto směru dosavadní literaturou nedoceněný. Souhlasně s letopisy říše franské uvádí, že po smrti knížete Ljuba byla vláda nad Velety (regnum) odevzdána jeho prvorozenému synu Milgostovi, a po-

[81] *Annales regni Francorum* a. 823 (str. 160).

[82] K. W a c h o w s k i, op. cit., str. 101.

[83] Oba tyto typy lidových shromáždění u Veletů rozeznává W a c h o w s k i, op. cit., str. 257: „Ponad wielkim księciem stal ogólny wiec plemion... Poza vladzą wielkoksiążęcą i wiecem związkowym każde z plemion bylo państewkiem odrębnym, rządzącym sie swymi prawami; książe plemienny dzielil zwykle wladzę z wiecem ludowym."

[84] K. W a c h o w s k i, op. cit., str. 100.

[85] *Thietmar* VI, 25 (cit. edice, str. 349): Hiis autem omnibus, qui communiter Liutici vocantur, dominus specialiter non presidet ullus. Unanimi consilio ad placitum suimet necessaria discucientes, in rebus efficiendis omnes concordant.

[86] *Annales regni Francorum* a. 823 (str. 160).

kračuje: „*At nimis hic cum segniorem se, quam res poscebat, in regni administratione exhiberet, circa iunioris honorem favor populi declinavit.* In qua altercatione ante praesentiam imperatoris venientes, requisita atque reperta voluntate populi, iunior quidem princeps est declaratus; ambos tamen imperator muneribus amplis donatos et sacramentis devinctos, et inter se et sibi dimisit amicos."[87]

I když závislost tohoto pramene na shora citované zprávě letopisů říše franské je nepochybná, není důvodů nevěřiti podrobnostem, kterými tento pramen, událostem velmi blízký, doplňuje zprávu letopisů. Z citovaných jeho slov plyne, že příčinou nespokojenosti Veletů s vládou Milgostovou byla skutečnost, že příliš daleko zašel ve směru monarchického despotismu. Ptáme-li se, komu byl tento způsob vlády nejvíce nepohodlný, sotva může odpověď dopadnout jinak, než že to byli — kromě jeho mladšího bratra — především oni „primores" Veletů, které známe již z událostí z r. 789, tj. veletská aristokracie, která se způsobem vlády Milgostovy cítila poškozena ve svém privilegovaném postavení. Soudím proto, že to byly především její třídní zájmy, které způsobily Milgostův pád a nastolení jeho mladšího bratra na stolec vrchního knížete (rex, princeps) Veletů. Je pochopitelné, že tato aristokracie chtěla mít *svého* knížete, který by hájil a podporoval *její* zájmy třídní.

K podobnému rozporu mezi zájmy kmenové aristokracie a zájmy knížecími došlo v té době také u Obodriců. Také u nich zasáhl císař Ludvík v přibližně stejné době několikrát (817, 823, 826) do otázky nástupnictví na stolec knížecí. Také u Obodriců zjišťoval před svým konečným rozhodnutím „vůli národa" (sententiam gentis), ale ve skutečnosti rozhodl o obsazení knížecího stolce Obodriců podle vůle sjednocené aristokracie (meliores ac praestantiores).[88]

Mám za to, že nejinak tomu bylo u Veletů r. 823. Také zde vlastní zájmy shodné se zájmy veletské aristokracie pohnuly nepochybně císaře k tomu, že při řešení sporu o hodnost vrchního knížete Veletů dal přednost — proti ustálenému již obyčeji (ritus gentis) — mladšímu bratrovi před starším, který svou příliš silnou vládou ohrožoval zájmy říše franské stejně jako zájmy veletské aristokracie.

Na těchto příkladech lze sledovat, jak se u Veletů — podobně jako u Obodriců — vláda kmenových náčelníků měnila na přelomu 8. a 9. století ponenáhlu ve skutečnou vládu knížecí a jak se staré svazky kmenové současně přetvářely v organisace státní. Srovnáme-li stav, který jsme na základě pramenů zjistili u Veletů r. 789 u příležitosti válečné výpravy Karlovy do nitra jejich země, se stavem kolem roku 823, vidíme, jak

---

[87] *Vita Hludowici imperatoris* c. 36 (MGH-SS II, 627).

[88] *Annales regni Francorum* a. 826 (str. 171). — Srov. k tomu blíže H. B u l í n, Počátky státu obodrického, Právněhistorické studie IV, 1958, str. 32.

se vláda ústředního knížete nad celým svazem Veletů postupně upevňuje, a stávajíc se dědičnou v určitém rodě, velmi se již blíží skutečné vládě monarchické. Nejdále v tom směru snad zašel nejstarší syn knížete Ljuba Milgost, který však narazil na odpor aristokracie veletské, což vedlo ke změně na stolci ústředního knížete, potvrzené rozhodnutím císařovým. Knížecí trůn zůstal však nadále v rukou členů téhož knížecího rodu, což svědčí již o značné stabilisaci této vládní soustavy. Příznačná v tom směru je také skutečnost, že při změně členů vládnoucí dynastie na trůně ústředního knížete Veletů r. 823 neslyšíme již nic o jiných rodech knížecích vládnoucích jednotlivým kmenům veletským (reguli), kteří hráli tak význačnou úlohu ještě r. 789.

V tomto procesu přetváření kmenových svazů v organisace státní přísluší významná úloha kmenové *aristokracii*, jejíž přední členové (primores) postupují zásadně ve shodě se svým knížetem, který byl původně „primus inter pares", jak je to patrné na příkladě Dragovitově. Postupné upeňování vlády monarchické, dědičné v rodě knížete Ljuba, vede však k vnitřnímu rozporu uvnitř vládnoucí třídy mezi knížetem Milgostem a vedoucími činiteli veletské aristokracie, který se řeší změnou osoby na stolci knížecím, nikoli však změnou soustavy vládní. I když se prameny při této příležitosti nezmiňují výslovně o úloze veletských „primores", nelze pochybovat o tom, že měli při této změně na knížecím stolci úlohu rozhodující, podobně jak tomu bylo při podobných příležitostech u Obodriců.

Na rozdíl od názorů starší historiografie se domnívám, že v tomto stadiu vnitřního vývoje polabsko-baltského Slovanstva nebylo *podstatného rozdílu* mezi Obodrici a Velety, i když třeba připustit, že u Obodriců měla ústřední knížata v první polovině 9. století větší moc; za ni vděčila hlavně silným vojenským družinám i vojenské pomoci říše franské proti nepřátelům vnějším (Sasům, Dánům, Veletům) i vnitřním, tj. proti vlastnímu lidu, který se chtěl vymanit z jejich ústřední vlády.[89] V tomto vývoji ke státnosti měla u obou těchto skupin polabských Slovanů stejně důležitou úlohu aristokracie. Její přední činitelé stojící v čele třídy rodící se *raně feudální šlechty* podporovali zásadně vládu ústředního knížete, který byl — z hlediska třídního — jedním z nich, a měnili se postupně v knížecí „comites", kteří vykonávali rozkazy panujícího knížete, ale brali též užitky, které jim přinášela tato vládní soustava.[90]

Vcelku mám za to, že je v zásadě správný názor, který nedávno vyslovil H. Łowmiański a podle něhož kmeny Obodriců i Veletů byly na přelomu 8. a 9. století „ve stadiu vytváření zkrystalisované organisace

[89] Srov. pozn. 57.
[90] Srov. H. Łowmiański, op. cit., str. 102—103.

státní v čele s monarchou".[91] I když snad vývoj u Veletů se v tomto směru ještě na sklonku 8. století opožďoval za vývojem u Obodriců, v první polovině 9. století není již mezi společenským zřízením obou těchto svazů podstatného rozdílu. Oba tyto kmenové svazy přerůstají v té době v raně feudální státy, ovládané třídou aristokracie (primores) v čele s dědičným knížetem (rex, dux, princeps).

Podstatný rozdíl v dalším vývoji obou těchto skupin polabského Slovanstva je však v tom, že u Veletů se ústřední vláda knížecí neudržela. Milgost a Čedodrag jsou poslední ústřední knížata Veletů doložená prameny. Neznamená to ovšem, že by knížecí vláda u nich zanikla již v druhé čtvrtině 9. století; avšak po r. 823 nemáme již pro ni v pramenech dokladů. V letech 838 a 839 slyšíme ještě o bojích Veletů s Franky a Sasy, avšak o vnitřních poměrech u Veletů nedovídáme se z těchto zpráv nic. R. 838 odpadli Obodrici i Veleti od Franků; byla proti nim vypravena říšská hrabata, která se vrátila domů s rukojmími a hlásila císaři, že obě skupiny polabských Slovanů byly podrobeny.[92] Avšak hned příštího roku (839) Veleti podnikali nájezdy do Saska a spálili některé vesnice v saském pohraničí. Také Obodrici, Liňané a Srbové se tohoto roku bouřili proti Frankům.[93] V těchto zprávách vystupují Veleti nadále jako politický celek. Nevíme, zda v jeho čele stál v té době ještě kníže Čedodrag, známý z událostí z r. 823, či jiný kníže. Není však důvodů pochybovat o tom, že ústřední vláda knížecí u Veletů v té době ještě trvala a že v jejich vnitřních poměrech, jak jsme je poznali r. 823, nenastaly do poloviny 9. století podstatnější změny.

III. SVAZ VELETŮ VE DRUHÉ POLOVINĚ 9. STOLETÍ

Dějiny Veletů v tomto období jsou zahaleny neproniknutelnou temnotou. Po roce 839 mizí zprávy o nich na dobu téměř jednoho století. Objevují se znovu teprve ve druhé čtvrtině 10. století, když Jindřich Ptáčník zahájil novou velkou ofensivu proti polabským Slovanům.

Jediným pramenem, kterým starší historiografie nahrazovala naprostý nedostatek letopisných a kronikářských zpráv o Veletech ve druhé po-

[91] Tamtéž, str. 101.

[92] *Annales Bertiniani* a. 838 (MGH-SS I, 432): Verum pridem imperatore in Verno venationem exercente, Adalgarius et Egilo comes, ad Abodritos et Wilzos a fide deficientes dudum directi, reversi sunt, adductis secum obsidibus imperatori deinceps subditos fore nuntiantes.

[93] *Annales Bertiniani* a. 839 (MGH-SS I, 436): . . . dispositis quoque Saxonum adversus Soraborum et Wiltzorum incursiones, qui nuper quasdam ipsius marchae Saxoniae villas incendio cremaverant, et Austrasiorum Toringorumque contra Abodritorum et qui dicuntur Linones defectiones expeditionibus, . . .

lovině 9. století, je tzv. *Bavorský geograf*, který vypočítává kmenové oblasti Slovanů sousedících s říší franskou na východě od hranic dánských až k Dunaji, uváděje počet hradových obcí (civitates) v jednotlivých těchto oblastech (regiones). Hned po Obodricích (Nortabtrezi) s 53 hradovými obcemi jsou tu uvedeni Veleti (Uuilci), o nichž se praví, že mají 95 hradových obcí (civitates) a 4 kraje či země (regiones).[94] Novější bádání o původu a době vzniku tohoto pramene ukazuje však čím dále tím přesvědčivěji, že tzv. *Popis hradů a krajin na severní straně Dunaje*, známý v literatuře pod jménem *Bavorského geografa*, není pramenem jednolitým, nýbrž je dílem nejméně dvou autorů či redaktorů, a že první jeho redakce, obsahující v podstatě první část tohoto soupisu (od názvu „Nortabtrezi" po „Merehani"), vznikla již v první polovině 9. století.[95] Tím ovšem není řečeno, že by stav u Veletů v tomto pramenu zachycený nemohl trvati bez podstatných změn i ve druhé polovině 9. století.

Jiným pramenem geografického rázu, který dosvědčuje existenci Veletů na sklonku 9. století, je *komentář krále Alfréda k Orosiovi*, sepsaný kolem roku 900. Také Alfréd uvádí jméno Veletů (Vylte) hned po Obodricích (Apdrede), ale — na rozdíl od Bavorského geografa — se nezmiňuje o čtyřech zemích Veletů, nýbrž ztotožňuje Velety s Havolany (Aefeldan).[96] Toto místo se uvádí zpravidla mezi doklady o tom, že kmeny v pořící řeky Havoly patřily tehdy ke svazu Veletů.[97] Ale za jisté to pokládat nelze. Král Alfréd byl sotva důkladněji obeznámen s vnitřními poměry u Veletů, když celý jejich svaz ztotožňoval s kmenem Havolanů (Stodoranů), jichž příslušnost ke svazu Veletů v té době může být pochybná. Daleko věrohodnější zdá se být v tomto směru zpráva Bavorského geografa o čtyřech zemích (regiones) či kmenových oblastech Veletů, neboť odpovídá složení svazu Luticů, známému z pozdějších dob.[98]

Zmíněnými dvěma prameny historicko-geografického rázu jsou vyčerpány písemné doklady o svazu Veletů ve druhé polovině 9. století. Kromě uvedené poznámky Bavorského geografa nemáme o jejich vnitřních poměrech v tomto období žádných zpráv. Mezeru způsobenou mlčením západních letopisů a kronik o dějinách Veletů v této době snažila se historiografie vyplnit rozličnými dohady a hypothesami. Snad největšího uznání došel v nauce výklad K. W a c h o w s k é h o, který uvažoval takto: Od r. 839 až do výbojů Jindřicha I. západní kronikáři nám nezanechali žádných zpráv o dějinách Veletů. V době, kdy sousední

---

[94] Srov. pozn. 21.

[95] H. Ł o w m i a ń s k i, O pochodzeniu Geografa bawarskiego, Roczniki historyczne XX, Poznań 1955, str. 15—23, 31—45.

[96] ...and be nord'an him is Apdrede, and eastnord' Vylte, the man Aefeldan haet... (W. B r ü s k e, op. cit., str. 12, pozn. 51).

[97] W. B r ü s k e, op. cit., str. 12.

[98] Srov. pozn. 14.

Obodrici a Srbové vedli války s říší východofranskou, u kmenů svazu veletského, soudíc z mlčení franských letopisů, měl panovat klid. Bylo by to tím divnější, že svaz Veletů do r. 839 nejenergičtěji ze všech států polabských odporoval vlivům germánským. V 10. století, kdy Veleti znovu vystupují do popředí v dějinách polabských Slovanů, nalézáme u nich starý svaz kmenový, avšak bez vlády velkoknížecí. Vnitřní přelom, který se dokonal v jejich státě, třeba tedy umístit do doby mezi rokem 839 a 929. Z tohoto období máme o ústrojí svazu Veletů zprávu v poznámce Bavorského geografa, podle níž Veleti měli čtyři kmenové země a 95 hradů. Tato poznámka však neobsahuje žádný poukaz co do času, kdy u nich nastal úpadek vlády velkoknížecí. Podle názoru Wachowského dá se mlčení souvěkých německých pramenů o válkách s kmeny veletskými vysvětlit vnitřními zmatky, které oslabily svaz Veletů na venek a zdržely jej od účasti ve společném boji polabských kmenů s říší východofranskou. Wachowski soudí, že v průběhu téměř sta let, z nichž nemáme zpráv o osudech svazu Veletů, nastal v jeho vnitřním ústrojí nezmámý nám převrat, jehož výsledkem byl úpadek vlády velkonížecí, spojený pravděpodobně s úpadkem kmenových knížat.[99] Podobně usuzuje nejnověji i W. Brüske, že mlčení západních letopisů a kronikářů o Veletech, kteří byli dříve i později nejnebezpečnějšími odpůrci říše franské a německé, souvisí patrně s vnitřními boji ve svazu Veletů v té době.[100]

Toto vysvětlení zdá se nejpravděpodobnější. Z mlčení západních pramenů o Veletech po dobu téměř jednoho století lze však bezpečně usuzovat jen na to, že se tato skupina polabských Slovanů jako celek nezúčastnila větších válečných akcí proti říši východofranské od r. 839 až do konce dvacátých let 10. století. Je pravděpodobné, že příčinou toho byly vnitřní boje a zmatky ve veletském svazu, které jej oslabily navenek. Pro úspěšné válečné akce proti říši východofranské byla totiž právě na sklonku 9. a na počátku 10. století za všeobecné ochablosti posledních franských králů z rodu Karlovců situace zvláště příznivá. O vnitřních bojích Veletů v tomto období nemáme však žádných zpráv, z čehož lze zase soudit, že nepřekročily rámec veletského svazu.

O tom, kdy zanikla ústřední vláda knížecí nad celým svazem Veletů, lze vyslovit jen domněnky. Jisté je, že r. 823 ještě trvala. Za pravděpodobné lze pokládat, že do konce první poloviny 9. století nedošlo ve vnitřní organisaci veletského svazu k podstatným změnám. Ještě r. 839 vystupují Veleti jako politický celek. Dlouhé mlčení západních kronikářů o Veletech může souviset i s povšechným úpadkem západní historiografie v době soumraku říše Karlovy. Zdá se mi nejpravděpodobnější, že právě v té době, někdy na přelomu 9. a 10. století, zanikla ústřední vláda

[99] K. Wachowski, op. cit., str. 102—103, 119.
[100] W. Brüske, op. cit., str. 16.

knížecí u Veletů, aniž to vyvolalo nějakou pozornost tehdejší historiografie.

Téměř stoleté mlčení západních kronikářů a letopisců o Veletech přerušil teprve saský mnich W i d u k i n d, který kolem r. 957 začal psáti o událostech ve své vlasti za Jindřicha I. a Oty I. V první knize svého díla „Rerum gestarum Saxonicarum libri tres" líčí války Jindřicha I. s jednotlivými kmeny polabskými, při čemž mezi kmeny, které tento německý král učinil poplatnými, uvádí vedle Obodriců také Velety. Nápadné však je, že v této souvislosti *vedle* Veletů uvádí zvláště nejen Havolany, Dalemince a Čechy, nýbrž také *Ratary*,[101] o nichž z pozdějších zpráv víme bezpečně, že byli vedoucím kmenem Veletů-Luticů. O ústřední vládě knížecí nad Velety od Widukinda nic neslyšíme, z čehož lze usuzovat, že tehdy již neexistovala, neboť jinak se Widukind zmiňuje o knížatech Havolanů[102] i o pověstných 30 knížatech slovanských, které dal zákeřně povraždit Gero.[103] Z těchto knížat však žádný nemůže být pokládán ani za ústředního knížete Veletů, ani za knížete některého ze zmíněných čtyř kmenů veletských, neboť území těchto kmenů nepodléhalo pravomoci Gerově.

K r. 965—966 máme u *Ibrahima ibn Jakuba* jasně dosvědčeno o Veletech, že nemají „krále" a nedají si vládnouti jedním člověkem, nýbrž vedoucími vlády u nich jsou jejich „starší".[104] Pro počátek 11. století nedostatek knížecí (monarchické) vlády u Veletů-Luticů výslovně zjišťuje merseburský biskup *Thietmar*, jeden z nejlepších znalců vnitřních poměrů lutického svazu v té době.[105] Důležité postavení v tomto svazu měl tehdy kněžský sbor pohanské svatyně Retry.[106] Nedostatek ústřední vlády knížecí neznamená však nutně krok zpět ve vývoji státního života u Luticů, jak se domnívala část starší historiografie. Změnila se jen forma vlády, avšak její třídní základ zůstal v podstatě nezměněn. Nedávno bylo v literatuře právem poukázáno na to, že moc v rukou kněžského sboru Retry, tj. moc odtržená od lidových mas, za neustálého válečného stavu tvořila obdobu moci knížete a jeho družiny. Náboženské středisko převzalo tak do jisté míry funkci hlavy státu, ovšem především jeho funkci

---

[101] *Widukind* I, 36 (MGH-SS III, 433): Cumque vicinae gentes a rege Heinrico factae essent tributariae, Apodriti, Wilti, Hevelli, Dalamanci, Boemi, Redarii et pax esset, Redarii defecerunt a fide, . . .

[102] *Widukind* II, 21. — Viz pozn. 72.

[103] *Widukind* II, 20 (MGH-SS III, 444): Barbari . . . nusquam ab incendio, caede ac depopulatione vacabant, Geronemque, quem sibi rex praefecerat, cum dolo perimere cogitant. Ipse dolum dolo praeoccupans, convivio claro delibutos ac vino sepultos ad triginta fere principum barbarorum una nocte extinxit.

[104] Relatio Ibrahim Ibn Jakub de itinere Slavico, quae traditur apud Al-Bekri, ed. Thad. K o w a l s k i, Monumenta Poloniae historica, nova series I, Kraków 1946, str. 50.

[105] *Thietmar* VI, 25. — Viz pozn. 85.

[106] *Thietmar* VI, 24 (str. 347, 349 cit. edice).

vnější, při čemž ideologický nátlak upevnil vedoucí postavení Retry v politice čtyř hlavních kmenů lutických.[107]

Po úspěšném povstání proti říši německé r. 983 a po dalších tuhých bojích s říšskou feudalitou světskou i církevní na sklonku 10. století[108] vstoupili Veleti-Lutici do nejslavnějšího období svých dějin, které trvalo až do částečného rozkladu jejich státu v tzv. domácí válce v letech 1056 až 1057. Vnitřní společenské poměry lutického státu v té době liší se už velmi značně od poměrů 9. století. Podrobné vylíčení státního zřízení Veletů-Luticů v tomto období přesahuje však již časový rámec této studie.

---

[107] L. Hrabová, K otázce vzniku a vývoje státu u Polabských Slovanů, Československý časopis historický III, Praha 1955, str. 660. K tomu Vl. Procházka, K otázce státu u polabsko-pobaltských Slovanů, Právněhistorické studie III, Praha 1957, str. 259—260.

[108] Srov. H. Bulín, Povstání polabských Slovanů na sklonku 10. stol., Slovanské historické studie II, Praha 1957, str. 7—60.

ANFÄNGE DES WILZENSTAATES

Hynek Bulin

Die mächtige Gruppe der slawischen Wilzen (Velten, Lutizen) hat sich von der urslawischen Einheit schon ungefähr zu Beginn unserer Zeitrechnung losgetrennt. Im 2. Jahrhundert n. d. Z. lokalisierte Ptolemaios dieses Volk (Oveltai) ostwärts von der Weichselmündung.

Im Jahre 789 unternahm Karl der Große in ihre neuen Wohnsitze zwischen der mittleren Elbe und der Ostsee den ersten großen Kriegszug, bei dem sich ihm der Fürst der Wilzen Dragovit unterwarf und nach ihm auch ihre übrigen Stammeshäuptlinge. Die sg. Annalen Einhards nennen sie „primores ac reguli" und stellen fest, daß unter ihnen am meisten Dragovit hervorragte und zwar „durch Vornehmheit der Geburt und Autorität des Alters". Die Wilzen treten zu dieser Zeit in den Quellen als ethnische und politische Einheit (natio Sclavenorum, gens). Es war dies ein zahlreicher und streitbarer Verband von Stämmen, welcher aber noch nicht ein Staat mit einem entwickelten Zwangsapparat der herrschenden Klasse war. Die alte Struktur der Stammesgemeinschaft mit Stammeshäuptlingen (reguli) an der Spitze, welche — namentlich im Kriegsfalle — den Vorrang eines von ihnen anerkannten — blieb noch nach außen gewahrt. Das Band, welches die einzelnen Stämme in einem über den Stämmen stehenden politischen Ganzen (Verband) zusammenhielt, war noch ziemlich locker. Aber innerhalb dieser Stammesgemeinschaft existierten schon bedeutende vermögensrechtliche und gesellschaftliche Ungleichheiten; die dünne Schicht der vermögenden Stammesaristokratie (primores) wurde zu dieser Zeit schon allmählich zu einer wirklichen Gesellschaftsklasse. Diese Verhältnisse an der Neige des 8. Jahrhunderts können wir schon als „halbpatriarchal-halbfeudal" charakterisieren, und zwar in der letzten Entwicklungsphase dieser Übergangsperiode. Im Schoße der alten Gesellschaft, welche noch nach dem Stammesprinzip organisiert ist, werden schon neue gesellschaftliche Beziehungen geboren, welche die Entstehung des frühfeudalen Staates mit einem erblichen Fürsten — dem Monarchen an der Spitze vorbereiten.

Der Beginn des 9. Jahrhunderts ist die Zeit einer sehr intensiven kriegerischen Tätigkeit der Wilzen gegen die Franken und gegen die mit ihnen verbündeten Obotriten. Die Einflußsphäre des wilzischen Verbandes erweiterte sich zu dieser Zeit auf einige früher obodritische Grenzstämme (Smeldinger, Linonen), wodurch die politische Bedeutung der Wilzen anwuchs.

Unter Ludwig dem Frommen brachen nach dem Tode des Fürsten Ljub, welcher die Oberherrschaft über die Wilzen innehatte, zwischen dessen Söhnen Tronstreitigkeiten aus, in welche Kaiser Ludwig zugunsten des jüngeren der fürstlichen Brüder eingriff, und dies in Übereinstimmung mit dem Willen des wilzischen Volkes (gentis voluntas); offensichtlich vor allem der wilzischen Aristokratie (primores), deren Klasseninteressen an einer nicht sehr starken fürstlichen Regierung mit den Interessen des Kaisers im Einklang standen, wodurch das gemeinsame Vorgehen dieser beiden Faktoren erklärt werden kann.

An der Wende des 8. und 9. Jahrhunderts änderte sich allmählich die Regierung einiger wilzischen Stammensfürsten (reguli) in eine tatsächliche fürstliche Regierung, wobei der alte Stammesverband sich unter der Regierung eines einzigen Fürstengeschlechtes mit einem Fürsten (rex, dux princeps) an der Spitze zusammenschloß und sich innerlich in eine Staatsorganisation umformte. In dieser inneren Entwicklung zur Feudalstaatlichkeit hatte die geeinte wilzische Aristokratie eine wichtige Rolle inne, deren bedeutendste Mitglieder (primores, meliores) grundsätzlich die Regierung des Zentralfürsten unterstützten, welcher — vom Klassengesichtspunkte aus — einer von ihnen war.

In der späteren Entwicklung vermochte sich bei den Wilzen zum Unterschied von den benachbarten Obotriten die fürstliche Regierung nicht erhalten. Für die Beurteilung der Situation bei ihnen ist die Tatsache von Wichtigkeit, daß ein fast vollständiger Mangel an Quellen aus dem 9. Jahrhundert besteht. Der sg. Bayrische Geograph, der bei ihnen 4 regiones und 95 civitates vermerkt, verzeichnet offenbar einen älteren Zustand, und der

angelsächsische Kommentar des Königs Alfred zu Orosius aus der Zeit um das Jahr 900, welcher die Wilzen (Vylte) mit den Hevellern (Aefeldan) identifiziert, ist eine viel zu entfernte Quelle. K. Wachowski und neuestens W. Brüske erklären dies durch die inneren Wirren bei den Wilzen. Das Schweigen der abendländischen Annalen und Cronisten über die Wilzen kann aber auch mit dem allgemeinen Verfall der abendländischen Historiographie zur Zeit des Niederganges des Karolinger Reiches zusammenhängen. Im 10. Jahrhundert aber sagt Ibrahim ibn Jakob zum Jahre 965 von den Veletern, daß sie keinen „König" haben und daß sie sich nicht von einem einzigen Menschen beherrschen lassen, sondern daß die Regierung bei ihnen ihre „Ältesten" ausüben. Das Fehlen einer monarchischen Regierung, welches bei ihnen zu Beginn des 11. Jahrhunderts auch Thietmar von Merseburg feststellt, muß aber nicht notwendigerweise einen Rückschritt in der Staatsentwicklung bei den Wilzen (damals schon „Lutizen" genannt) bedeuten, wie es die ältere Geschichtsschreibung annahm. Es änderte sich nur die Regierungsform, während ihre Klassengrundlage im wesentlichen unberührt blieb. Die Funktion des Staatsoberhauptes übernahm zu einem gewissen Maße das staatlich-religiöse Zentrum der Lutizen in Rethra, wobei der ideologische Druck die führende Stellung dieses Zentrums in der Politik der vier wichtigsten Stämme der Lutizen festigte. Daß dieser Staat der Lutizen auch ohne monarchische Zentralregierung weiter lebensfähig war, zeigte der erfolgreiche Aufstand der Elbslawen am Ende des 10. Jahrhunderts, der vor allem von den Lutizen inspiriert und geführt worden war, welche gerade zu dieser Zeit in die ruhmreichste Periode ihrer Geschichte eintraten.

PRÁVNICKÉ OTÁZKY HUSOVA QUODLIBETU

Prof. dr. F. M. Bartošovi k sedmdesátinám

Jiří Kejř

Posledního období poměrného životního klidu a možnosti pracovního soustředění, kterého se šťastnou shodou okolností ještě dostalo M. Janu Husovi před vyvrcholením a tragickým koncem jeho životního zápasu, využil mistr dokonale k intensivní činnosti kazatelské, literární i učitelské. Jedním z nejkrásnějších výsledků jeho pilné práce je jeho quodlibet z roku 1411,[1] jehož nepříliš dávný nález znamenal největší přínos pro husovské bádání poslední doby a umožnil nejen doplnit citelnou mezeru ve znalostech Husova díla,[2] nýbrž vytvořil též další předpoklady pro úspěšné zkoumání universitních disputací a vůbec universitního života.

Zdar, dobrá pověst i vědecká úroveň pražského vysokého učení ležela Husovi na srdci velmi vážně. Když bylo konání quodlibetu pro rok 1411 silně ohroženo odřeknutím dvou mistrů, M. Štěpána z Pálče a M. Šimona z Tišnova, kteří se zalekli namáhavého úkolu a omluvili se z povinnosti připravit quodlibetní disputaci, přihlásil se raději sám dobrovolně za quodlibetáře,[3] aby zachránil konání této důležité universitní slavnosti a zabránil tak pomluvám,[4] že po odchodu německých mistrů není universita schopna již podobný řečnický turnaj uspořádat. Skutečně také připravil disputaci vynikající úrovně a pestrého obsahu, která nejen snese srovnání s ostatními známými quodlibety, nýbrž je naopak v mnohém směru ještě daleko předčí.

Obraz o průběhu disputace si můžeme vytvořit především z quodlibetářovy příručky, která zachovala these otázek, které Hus při disputaci položil, i výslovné jmenování mistrů, kterým byly určeny. Akta Husova quodlibetu mají v podstatě stejnou formu, jakou známe i z ostatních zachovaných příruček quodlibetářů. Za názvem questie následuje proposice, obsahující stručně základní důvod, svědčící pro odpověď kladnou,

---

[1] Magistri Iohannis Hus Quodlibet, ed. Bohumil RYBA, Praha 1948, z rkpu Knihovny Národního musea v Praze V C 42, f 1a — 54b.

[2] O obsahu Husova quodlibetu viz Václav FLAJŠHANS, M. Io. Hus: Quodlibetum 1411, ČČH 44 (1938), str. 266—285; F. M. BARTOŠ, Musejní sborník s Husovým quodlibetem, ČČM 112 (1938); srov. též RYBŮV autoreferát o edici v ČČH 50 (1947—49), str. 191—198, a F. M. BARTOŠ, Čechy v době Husově, Praha 1947, str. 344—346.

[3] Quodlibetní příručka, str. 2. Zmínka o Husovi jako quodlibetáři v MUPr III, str. 42.

[4] Závěrečný projev na str. 217 příručky.

i tvrzení tomuto názoru odporující, svědčící pro řešení záporné. Takto vypracovaná proposice pak může býti převzata disputujícím mistrem jako úvodní odstavec jeho vypracované odpovědi.[5]

Někdy končí již touto proposicí quodlibetářova příprava,[6] avšak pravidlem je, že nato následuje teprve skutečný soubor thesí pro vlastní hádání o dané otázce. Quodlibetář se tak připravuje k disputaci, aby mohl podle potřeby vyvracet mínění odpůrcovo, a podle toho, proti kterému mínění jsou shromážděné důvody namířeny, jsou shrnuty pod nadpisem buď *neganti* nebo *concedenti*. Proti tomu, kdo by snad chtěl otázku řešit záporně, jsou shromážděny důvody odpovědi kladné; proti tomu, kdo se rozhodne otázku odpovědět ve smyslu kladném, si quodlibetář připravuje soubor argumentů popírajících její správnost.

Máme tak po ruce podstatnou linii disputace o příslušné otázce a můžeme si i představit, do kterých vedlejších problémů hádání zasáhlo a jaká stanoviska se proti sobě vyhrotila při výměně názorů.

U menší části otázek nejsou zapsány v příručce důvody obojí, nýbrž jen proti jednomu názoru. Je tomu tak v případech, kdy se dalo podle námětu otázky očekávat řešení jednoznačné a kdy si tedy quodlibetář připravil námitky odporující právě očekávané odpovědi a nepokládal již za nutné připravovat se pro rozvinutí výměny názorů i k hádání o řešení opačném.[7]

Většina otázek, které si M. Jan Hus vybral pro disputaci, se ovšem týká převážně themat theologických a filosofických, avšak nezapomíná ani na látku z „přírodních věd", mediciny, astronomie a především ani na problémy státu a práva. Husův zájem o otázky práva je dobře znám, byla uznávána jeho hluboká znalost Dekretu Gratianova a jeho dílo je na nesčetných místech svědectvím jeho pronikavého pohledu na stát, jeho zřízení a formu, i na právní vztahy, zvláště pak na soudobé soudnictví.[8] Není proto překvapením, že i pro disputaci quodlibetní určil řadu otázek s náměty, jež se úzce dotýkají státu a práva.

Husovi ovšem nešlo o pouhé akademické rozebrání daných otázek

---

[5] Z questií, s nimiž se dále setkáme, je tomu tak u otázky M. Jakoubka ze Stříbra *Utrum potest summus princeps in exsecucione sui mandati a minori principe impediri*, v příručce Husově str. 86 a v edici questie u Jana SEDLÁKA, Studie a texty II, str. 328, a u otázky rektora university M. Jakuba ze Soběslavě v příručce str. 33—34 a v textu vypracované questie v rkpu universitní knihovny pražské X E 24, f 289a, kde je dokonce převzato i současně položené probleuma.

[6] Je tomu tak u právě citované questie rektorovy, u neprovedené otázky chystané pro staršího polského mistra Helcopia *Utrum sequentes opiniones doctorum erroneas sint excusabiles a peccato* (v aktech quodlibetu str. 39), která je variantou questie č. 10 ze třetího quodlibetu Tomáše Aquinského, kde zní *Utrum discipuli sequentes diversas opiniones magistrorum excusentur a peccato erroris*, i u několika dalších otázek, s nimiž se ještě setkáme v dalším průběhu této práce.

[7] Příklady toho budou uvedeny u některých questií níže.

[8] K tomu Jiří KEJŘ, M. Jan Hus o právnictví, Právněhistorické studie I (1955), str. 83—100.

a o odtažité jejich řešení bez vztahu k současnému životu a k jeho problémům. Ani při universitní slavnosti nepřestával být politicky myslícím vědcem a bojovníkem, jehož těsné sepětí s živou skutečností a přímý vztah k nejpalčivějším otázkám doby vyniká na první pohled. Právě touto skutečností se řídí při sestavování questií svého quodlibetu; hlediskem praktické potřeby je řízen i výběr jeho otázek, jež se zabývají státem a právem, a zvláště na tomto poli vyznívá jeho quodlibet nejaktuálněji a nejbojovněji. Vždyť jakéhosi přídechu výzvy proti oficiální církevní moci dodává celé slavnosti již sama skutečnost, že ji řídí mistr stíhaný církevním soudem a stižený klatbou pro kacířství.[9]

Dalším důvodem pro zařazování právnických námětů do disputace je jednak potřeba rozvinout při quodlibetním hádání co nejpestřejší thematiku, aby tak vynikla v nejlepším světle všestrannost na artistické fakultě, jednak však také snaha quodlibetáře přizpůsobit otázky kladené jednotlivým mistrům jejich pracovním zájmům. Mistr znalý hvězdářství dostává od Husa otázku astronomickou,[10] lékaři řeší themata z oboru mediciny[11] a samozřejmě ti z mistrů, kteří mají blízko k právům buď svou dosavadní činností, nebo i tím, že pokračují ve studiu na právnické fakultě, nebo tam už dokonce dosáhli akademických gradů, mají připravenu k disputaci questii z oboru práva. To ovšem naprosto neznamenalo, že by tu snad učinil quodlibetář ústupek od obsahové náplně hádání; přidělování themat odpovídajících oboru disputujících mistrů bylo jen technickým usnadněním přípravy. Hus tím však ani v nejmenším nezměnil celkovou tendenci svého quodlibetu jako výrazného projevu názorů pokrokové strany na universitě a kladl také otázky nesené duchem kritiky současného života a zejména stavu církve. Jak uvidíme, šlo o otázky zahrocené politicky do té míry, že někteří reakční nebo jen opatrní mistři se raději jejich řešení vůbec vyhnuli a quodlibetu se nezúčastnili,

---

[9] Jan SEDLÁK, Studie a texty II, str. 307—8, proto označil Husův quodlibet za ještě „pohoršlivější" než Knínův, kdy quodlibetářem byl sice mistr z kacířství obviněný, který se však z podezření očistil.

[10] Jako příklad lze uvésti M. Z d e ň k a z L a b o u n ě, který řešil otázku *Utrum tantum septem sunt planete, ad quorum motum requiruntur epicicli vel ecentrici . . .*, v aktech str. 79—83, rukopisně zachovanou v kodexu universitní knihovny pražské X E 24, f 155b až 165a, a Národní knihovny ve Vídni č. 4673, f 156b—159a. Podobné thema je M. Zdeňkovi z Labouně ukládáno obvykle; např. též v quodlibetu Kladrubově z r. 1417, viz k tomu Jiří KEJŘ, Quodlibet M. Prokopa z Kladrub z r. 1417, Sborník prací k poctě 75. narození akademika Václava Vojtíška, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica II, 1958, str. 34 a 47.

[11] M. Z i k m u n d z P r a h y, o kterém praví v úvodu k jeho otázce Hus, že objasnil mnoho myšlenek z knih Hipokratových, obdržel otázku *Utrum humani corporis, quod non capit complexionem ad pondus, membra in suis complexionibus contraresistant* (str. 99 až 102). M. A n t o n í n z L o u n, který dosáhl i hodnosti bakaláře na lékařské fakultě (MUPr I, str. 447), řešil questii *Utrum ex anatomia potest ostendi inesse humano capiti decem sensus* (str. 175—176). Lékařstvím se jistě zabýval i M. M a t ě j z B y d ž o v a, který disputoval o questii *Utrum cor, quod in animali est primum vivens et ultimum moriens, inter omnia membra teneat principatum* (str. 160—163).

nechtějíce se v očích církevních orgánů kompromitovat zastáváním názorů církvi nepříznivých.

Hus si připravil kromě své úvodní questie, kterou pečlivě vypracoval, pro disputaci celkem 67 otázek pro 66 mistrů. Počet themat převyšuje předpokládaný počet účastníků o jedno, neboť M. Mikuláši Kakabovi byly dány na výběr dvě otázky (viz níže!). Účast byla poněkud nižší než Hus předpokládal, neboť se na disputaci podílelo jen 54 mistrů, tedy o 12 méně. Těchto 12 mistrů se však zřejmě rozhodlo k neúčasti až na poslední chvíli,[12] ať již z příčin, které neznáme, ať již z obav před řešením choulostivých otázek. Poměrně značný podíl mezi nimi mají pak ti z mistrů, kterým měla být předložena themata právnická.

Themata právnická nebo právně politická mělo řešit celkem třináct mistrů, z nichž M. Kakabus měl připraveny otázky dvě. Menší vztah k právům mělo kromě nich ještě několik dalších otázek. Je to poměrně značná část všech daných themat, uvážíme-li zejména, jak rozptýlené byly jinak zájmy artistické fakulty. Ze třinácti mistrů se však pět zdrželo účasti a své questie nepředneslo. Sama tato skutečnost potvrzuje, že na poli úvah o státu a právu vybral Hus problémy daleko nejchoulostivější; vždyť téměř polovina těch, se kterými se počítalo, kteří však odřekli, byla obdařena právě otázkami právnickými.

Zůstalo tedy na pořadu celkem osm themat právnických, jež byla skutečně provedena. Z nich pak známe v konečném vypracování tři, vesměs zachována v důležitém rukopisu pražské universitní knihovny X E 24;[13] questie Jakoubkova pak též v kodexu vídeňské Národní knihovny číslo 4308.[14] Při našem uvažování je však třeba mít zřetel ke všem otázkám, tedy i k těm, které snad provedeny nebyly, neboť jen tak můžeme získat úplný přehled Husových myšlenek, které hodlal předložit veřejné polemice. Příručka sama je k tomu oporou dostačující.

Otázky, jež měly vztah k státu a právu, je možno rozdělit podle jejich obsahu do tří skupin:

1. Jako první je třeba uvésti questie, jejichž předmětem jsou úvahy o božím zákoně. Kategorie božího zákona je přímo ústřední kategorií husitské ideologie, pod zorným úhlem božího zákona posuzují husitští teoretikové veškeré společenské dění;[15] boží zákon se v jejich projevech

[12] Quodlibetu se nezúčastnila ještě řada dalších mistrů, které vyjmenoval FLAJŠHANS v článku uv. v pozn. 2. Avšak pro těchto 12 si Hus připravoval otázky jmenovitě, počítal tedy s jejich účastí. Tito mistři se zřejmě rozhodli pro neúčast, teprve když se dozvěděli, jaká themata jim budou uložena k řešení, což se mohlo stát teprve několik dnů před zahájením. Bylo totiž předepsáno (MUPr I, str. 66), že quodlibetář tři až čtyři dny předem zpravoval jednotlivé mistry o jejich otázkách.

[13] O tomto kodexu viz Jiří KEJŘ, Quodlibetní questie kodexu UK X E 24, Listy filologické 78 (1955), str. 216—221; 79 (1956), str. 63—70 a 228—233.

[14] Je také jediná vydána SEDLÁKEM na místě uv. v pozn. 5.

[15] Robert KALIVODA, K některým otázkám hodnocení Husova učení, Filosofický čas. 3 (1955), str. 51; Husitské myšlení, Filosofie v dějinách čes. národa, Praha 1958, str. 51—54.

stává i kritériem práva.[16] Zkoumá se totiž poměr mezi dokonalým a svrchovaným právem, jak je vtěleno v normě dané samou vůlí boží, a mezi světským právem, které je z největší části lidským nálezkem a protiví se svým obsahem zákonu božímu.

2. Druhou thematickou skupinu tvoří otázky, jejichž předmětem je stát a jeho poměr k církvi a k církevním institucím. I zde proniká zcela nezastřeně základní Husovo kritické stanovisko vůči soudobé církvi a jeho přesvědčení, že stát je povolán a povinen provésti nápravu.

3. Konečně tu je několik questií, jež zasahují různé obory práva a týkají se každodenního právního života. Také z nich je zcela jasný Husův kritický postoj k oficiálním církevním teoriím i běžné praxi, i zde se útočí na feudální právní instituce z hledisek mnohdy již skutečně revolučních.

Otázka božího zákona se po prvé mihne ihned v počátcích quodlibetního turnaje, v otázce *Utrum omnis racionativus rector, supremi rectoris subditus legibus, debeat subdito precellere sapiencia et virtute,* položené k řešení rektoru university M. Jakubu ze Soběslavě, který se ujal slova, jak bylo tradičním pravidlem, hned po úvodní questii quodlibetáře. Husova příprava k této questii obsahuje jen stručnou proposici bez uvedení širšího aparátu důvodů pro a proti, nicméně i tu zazní zřetelný tón politický v argumentu proti pravosti otázky, kdy zkušenost prý ukazuje, že ve státech vládnou vládcové nehodní.[17] Důkladnější poučení o průběhu disputace však poskytuje šťastnou náhodou zachované vypracování questie, jak ji rektor skutečně provedl, v rkpu UK X E 24, f 289a–291b.[18]

M. Jakub ze Soběslavě si rozdělil questii na tři články, z nichž druhý (v rkpu f 289b–290a) obsahuje úvahu o nejvyšším vládci, tj. o Bohu nebo Kristu, a jeho zákonech, a prokazuje se povinnost plného podřízení lidských vládců božímu zákonu. Závěrečné řešení otázky pak vyznívá samozřejmě v odpověď kladnou. Rektorova questie sice nikterak nepřesahuje běžný průměr školských questií a nevyniká ani smělostí či původností řešení, nicméně je příznakem celkové tendence, kterou Hus svému quodlibetu vtiskl, kdy hned první otázka adresovaná disputujícím se týká klíčového problému husitské ideologie, božího zákona, a upozorňuje

---

[16] Jiří KEJŘ, M. Jan Hus o právnictví, str. 86—87; Boj o státní formu v husitském revolučním hnutí, Právněhistorické studie II (1956), str. 134. O tom, že je boží zákon nejen teoretickým východiskem politických úvah, nýbrž i kritériem skutečné právní praxe, nejnověji Jiří KEJŘ, Právní život v husitské Kutné Hoře, Praha 1958, str. 190.

[17] V aktech quodlibetu str. 34: „. . . . cum ut plurimum viciosi et per consequens insipientes in polliciis sunt rectores."

[18] Nevznikne ani nejmenší pochyba, že jde o questii skutečně patřící Husovu quodlibetu, neboť její vypracování užívá proposice z přípravy a dokonce opakuje i připojené probleuma. Viz výše pozn. 5.

na nedostatečnost a nehodnost světských vládců, jsou-li posuzováni tímto nejvyšším měřítkem.

Zákon boží jako ústřední norma, podle které se má říditi vláda státu, se objevuje ve velmi ožehavé otázce *Utrum expediens sit communitatem regi secundum legem Dei a iudicibus quam secundum legem civilem a regibus vel econtra,* která je opřena o předlohu Wiclifova důležitého a v husitské literatuře velmi často užívaného spisu De civili dominio.[19] U této otázky však nemáme v Husově příručce připojeny ani these[20] a víme, že M. Kakabus, který ji měl provésti, se disputace raději vůbec nezúčastnil, patrně proto, aby se vyhnul povinnosti odpovědět na toto ožehavé wiclifovské thema. Sám bakalář práv[21] uměl jistě dobře ocenit k jak nebezpečným závěrům by důsledné domyšlení otázky zavedlo. Wiclif sám sice odpovídá v tom smyslu, že správné by bylo řídit stát soudci podle zákona božího, ovšem přihlédnutí k politické utilitaritě jej vede k tomu, že připouští užitečnost a potřebnost vlády královské. Sotva lze předpokládat, že by se již počátkem roku 1411, kdy je otázka uvedena na pořad disputace, byli i odhalení wiclifisté rozhodli pro řešení radikálnější, avšak i za těchto podmínek historických je Husova snaha, uvést tuto otázku do disputace velmi závažným svědectvím o jeho hlubokých úvahách nad současným stavem vládní moci ve státě.[22]

Přímo samého pojmu božího zákona se týká otázka přichystaná pro M. Matěje, mnicha zbraslavského kláštera, který se měl rozhovořit na námět *Utrum religio privata addit aliquid perfeccionis supra communi lege domini Iesu Cristi.* Tento mistr se však disputace nezúčastnil, rozeznav dobře nebezpečí plynoucí pro oficiální nauku z položené otázky. Její rozvedení není patrné ani z Husovy přípravy, obsahující jen krátký odstavec, avšak i tu dominuje argument o vrcholné autoritě božího zákona.[23]

S politováním zjišťujeme, že se až dosud nepodařilo objevit konečný text questie *Utrum lex pure humana canonica legi ewangelice in aliquo quoad direccionem hominis sit adversa,* jak jej vypracoval M. Jan z Berouna, jemuž Hus dal čestné přirovnání s Gratianem.[24] Odpověď M. Berunce[25] by byla zajímavá i proto, že byl zapsán i na právech.[26] Hus

---

[19] Wyclif's Latin works II, De civili dominio, sv. I, ed. Reginald Lane POOLE, Londýn 1885, str. 185.

[20] Str. 41.

[21] MUPr II/1, str. 18.

[22] O otázce též KEJŘ, Boj o státní formu, str. 133.

[23] Str. 125: „Communis lex Cristi est lex perfectissima, qua non potest esse perfeccior, sicud nec legislator potest Cristo esse melior; igitur nulla lex addit aliquid perfeccionis super lege communi Domini Iesu Cristi."

[24] Str. 171 příručky.

[25] Hus v závěrečném projevu ocenil jeho výkon slovy: „. . . . Iohannes Berun, velud Gratianus, leges concordabat, iniquas efficaciter confutanto" (str. 214).

[26] MUPr II/1, str. 52.

sám ovšem ve stručné přípravě naznačuje nadřazenost zákona evangelia nad pouhým lidským zákonem kanonickým, jak je v jeho díle ostatně běžné. Pozornost však budí i probleuma k této questii připojené *Quare scolares plurimum de lege pure humana canonica sunt magis solliciti quam de lege pure divina ewangelica, cum ipsa sit sufficientissima ad salutem,* ve kterém se tak jen v pozměněné formě znovu objevuje Husova výtka, že je zanedbávána znalost theologie a přílišně vyzdvihováno studium práv.[27] Jaký důraz na tuto skutečnost Hus kladl, je vidět i z toho, že upustil v této souvislosti od položení probleumatu žertovné povahy, jako je tomu na mnoha jiných místech, a vede disputaci směrem zcela vážným a kritickým.

Nad všechny dosud uvedené projevy zabývající se zákonem božím vynikla však obsáhlá questie pronesená M. Jakoubkem ze Stříbra *Utrum potest summus princeps in exsecucione sui mandati a minori principe impediri.*[28] Toto hluboce promyšlené a formou pečlivě připravené dílo bylo skutečným ideovým vrcholem celého quodlibetu.[29] Nemusíme ani v nejmenším pochybovat, že thema bylo vybráno v dohodě quodlibetáře s disputujícím mistrem, že Husův nejbližší přítel a spolubojovník se ujal úkolu, ke kterému nemohl při své oficiální úloze při vedení quodlibetu přistoupit sám Hus, a že právě tato otázka vyjadřovala nejpřesvědčivěji názory pokrokové strany na universitě. Pravda — tato otázka se již do jisté míry mihla v questii rektorově, přece však jejímu plnému polemickému zpracování došlo teprve zde v projevu Jakoubkově.

Jádrem Jakoubkovy úvahy[30] je názor, objevující se opětovně v husitské literatuře, o postačitelnosti božího zákona jako vedoucího principu, jímž se dá řídit lidská společnost, k němuž již není třeba nic dodávati z vůle lidí, neboť jen Bůh sám může dáti zákon platný pro všechny,[31] a vše, co lidé sami přidávají, jsou jen lidské nálezky.[32] Zákon boží váže svými deseti přikázáními bezvýhradně knížata světská i duchovní, aby mu byli poslušni a své poddané sami naváděli k jeho plnění, odstraňujíce všechny přídavky doplněné lidmi. Spravedliví, kteří poslouchají zákona nejvyššího knížete, nepotřebují zákonů lidských.[33]

Jakoubkova questie není arci zcela původní svým obsahem, navazujíc

---

[27] Jiná místa o tom z Husových spisů cituje J. KEJŘ, M. Jan Hus o právnictví, str. 91.

[28] Ed. SEDLÁK II, str. 328—350.

[29] SEDLÁK, II, str. 308—9, při výkladu o questii ji označuje za programovou reformní řeč a oceňuje ji jako pěkný traktát o „zákonu božím a nálezcích lidských".

[30] Podrobný obsah questie je u Václava NOVOTNÉHO, M. Jan Hus I, Praha 1919, str. 455—7.

[31] SEDLÁK, str. 331: „Nullus hominum potest ponere vel adinvenire legem omni homini, statui vel condicioni congruentem, nisi spiritus dei . . ."

[32] Str. 333: „Omnes alie tradiciones et mandata hominum multifarie et superflue ac inepte non mandata sed supersticiones debent appellari et opera hominum."

[33] Str. 347: „Si vero sunt iusti et acti spiritu summi principis, tunc manifeste hii non indigent mandatis et tradicionibus humanis, presertim plurificatis ab hominibus."

na častý Jakoubkův vzor M. Matěje z Janova a zapadajíc do jiné literatury nesené týmž pokrokovým duchem, nicméně je nejprecisnější formulací tohoto názoru, ke které se až do té doby došlo. Odmítnutí nálezků lidských, především pak předpisů právních, příčících se zákonu božímu, je v této situaci již přímým útokem proti platným právním normám, zejména pak církevního práva, které neoprávněně stanoví poplatky odváděné ve prospěch církevních institucí.[34] I Jakoubek varuje před zanedbáváním theologie a odsuzuje ty, kdož se obracejí ke studiu toho „que sunt lucrosa".[35]

Již ze samého přehledu otázek, jež se týkaly zákona božího, se ukazuje zřetelně tendence celého Husova quodlibetu. Při rozmanitosti thematiky, která se během celé slavnosti rozvinula, je samo uvedení pěti otázek s tímto námětem velmi nápadné a ukazuje jasně, že diskuse dobře zapadá do celkového rámce Husova díla a jeho názorového vývoje a že je v plném souladu i se stavem rozvoje ideologie celé pokrokové strany na universitě.

Ve druhé skupině otázek, jež se týkají státu, jeho vlády a správy a jeho poměru k církvi, je tato ideová náplň Husova quodlibetu znovu potvrzena a zdůrazněna. Je to především v otázkách, jejichž předmětem je forma státu. Teoretické řešení tohoto problému totiž velmi mnoho naznačuje o postupujících protifeudálních názorech husitské nauky. Pro období Husovo a zvláště pro učený kruh university zůstává však ještě základním kamenem teorií o státu mínění o správnosti, prospěšnosti a výhodnosti zřízení monarchického. Důkaz správnosti zřízení monarchického je prvním článkem v řetězu závěrů o povinnostech panovníka, jeho potřebných vlastnostech a jeho úkolech při reformě církve, jak je toho náznakem již otázka rektorova probraná výše, podle které má panovník nade všechny své poddané vynikati moudrostí a ctnostmi. A jak jsme již viděli při wiclifovské otázce, připravené pro M. Kakaba, *Utrum expedicius sit communitatem regi . . .*, i tam, kde již má teorie všechny předpoklady vykročiti dále směrem k popření monarchie, váhá tak učiniti jak již sám Wiclif, tak i jeho čeští následovníci, třebas i nejradikálnější. Je to jistě přesvědčivý příklad historické podmíněnosti politických a právních názorů.

Na tomto stanovisku stojí i Husův quodlibet. Závažné místo z hlediska středověké nauky o státu tu má především otázka *Utrum inter pollicias regalia sit optima pollicia*,[36] kterou v disputaci zodpověděl M. Gregorius Leonis z Prahy, jenž se věnoval i studiu práv[37] a jemuž proto

---

[34] Dosti obsáhlý výklad o tom na str. 344.

[35] Str. 345: „. . . . plurimum populus, clerici et studentes dimisso studio vere theologie properant ad ea, que sunt lucrosa . . ."

[36] Příručka, str. 76—77. Stručně o questii KEJŘ, Boj o státní formu, str. 132.

[37] MUPr II/1, str. 46, zpráva o jeho zápisu na právnické universitě.

Hus dal při slavnosti čestný název Ligurtus. I když nemůžeme snad tohoto muže pokládati za představitele pokrokové strany na universitě,[38] přece jen lze předpokládati, že otázku vyřešil odpovědí kladnou.[39] Samo dělení forem státu se řídí známým aristotelovským tříděním na dobré a špatné formy, jak si je Hus vypsal ve svých poznámkách k disputaci. Vypracovaná questie není sice až dosud nalezena, avšak ani při zcela akademické úvaze nebylo důvodů, proč nepokládat formu monarchie za nejvhodnější pro řízení státu, tím spíše, že v takto isolované stylisaci bez vyvození dalších důsledků z toho plynoucích, neodporuje toto řešení ani oficiálním naukám. Záměrům quodlibetáře nemohlo pak odporovati ani školské, akademické řešení, neboť na samém prahu roku 1411, kdy ještě ani zdaleka není rozvinut mocný proud revolučního hnutí, který nakonec ve své složce radikální se přiklání ke zřízení republikánskému, zůstává i pokrokovým mistrům ideálem zřízení monarchické, v čele s dobrým panovníkem, jenž má provést nápravu zlořádů v církvi.

Z premisy správnosti monarchické formy státu ovšem vyvozuje husitská nauka další důsledky, jak se toho dotýká i Husův quodlibet ve dvou otázkách již revolučního obsahu proticírkevního. Je to především odmítnutí světského majetku kleru, které je přímo programovým heslem husitství a má svou odezvu i v universitní slavnosti, kterou řídil Hus. Quodlibetář položil otázku *Utrum in polliciis bene rectis expediens sit super bonis fortune sacerdotes seculariter dominari* a určil ji k řešení M. Petru z Letovic.[40] Skoro ve stejném znění byla tato otázka připravena pro quodlibet Knínův o dva roky dříve.[41] Již z tohoto opakování je vidět, že i universita se živě zajímá o tuto svrchovaně aktuální thematiku a nepochybujeme, že právě to vedlo Husa k jejímu uvedení do disputace, při čemž víme, že by sám byl otázku zodpověděl záporně. Avšak, jak nasvědčuje jeho závěrečné ocenění disputace, hájil M. Petr závěr opačný a připouštěl oprávněnost majetku kněží.[42]

Druhá otázka je pak již skutečně z těch, které znamenaly pro církev svrchované nebezpečí a proti nimž se bránila všemi prostředky, jež měla po ruce. Hus dal na pořad disputace otázku *Utrum brachium seculare potest licite bona temporalia tollere a clero actualiter delinquente,*[43] která je sedmnáctým zavrženým Wiclifovým článkem. To samo stačilo

---

[38] Později dosáhl i vysokých církevních hodností.

[39] Ani z Husova závěrečného zhodnocení průběhu disputace, str. 211, to nemůžeme sice usoudit s jistotou, neboť quodlibetář praví o disputujícím mistru, že „pollicias optime distingwebat", nicméně není důvodů k pochybám o tom.

[40] Akta quodlibetu obsahují na str. 84 její krátkou proposici.

[41] L 45, f 131a—132b, *Utrum in polliciis bene rectis iustum sit sacerdotes super bonis temporalibus civiliter dominari;* zde jsou připojeny úplné široké these.

[42] Hus, str. 212, praví: „Petrus Letowicz ... sacerdotibus seculare dominium ascribebat ..."

[43] Akta quodlibetu, str. 41—43.

asi odradit od účasti na quodlibetu M. Jana z Kralovic, pro kterého Hus toto thema chystal, tím spíše pak, že sám právník a bakalář v dekretech[44] a nositel významných církevních hodností,[45] musel v určení této otázky vidět pro sebe i osobní osten.

Nebyla-li questie pro quodlibet vypracována, přece to však neznamená její nevýznamnost v rámci Husovy přípravy. M. Jan si chystal pro diskusi jen důvody proti odpovědi záporné, kterou mohl od M. Jana z Kralovic v případě jeho účasti očekávat, a proto je jeho příprava výhradně shrnutím argumentů, jimiž měl být podpořen názor, že světská moc je naprosto oprávněna odnímati proviňujícímu se kleru světské statky. Hlavní oporou Husovy argumentace je sám Wiclif, jehož spis De civili dominio ve svých důvodech parafrázuje na několika místech.[46]

Husova příprava k této otázce má i význam pro jeho další dílo. Asi o půldruhého roku později, v srpnu 1412, při novém vzplanutí polemik o Wiclifa, vystoupil Hus velmi energicky na obranu Evangelického doktora svým slavným spisem Defensio articulorum Wiclif. Mezi šesti články, které si vybral ze zavržených 45 Wiclifových k rozboru a obhajobě, byla i these, že světští páni mohou odnímati pozemské statky kleru, který se proviňuje.[47] Hus vytvořil k obraně tohoto článku imposantní sérii 43 důvodů jeho správnosti a mezi ně pojal též některé důvody, které měl připraveny v aktech svého quodlibetu.[48]

Blízko těmto dvěma thematům je další otázka, týkající se světského jmění, i když ji podle její stylisace a podle skutečné obsahové náplně nemůžeme zařadit již mezi themata, jejichž předmětem je poměr mezi státní mocí a církví. Otázka zní *Utrum potest homo iniustus iuste dominative bona temporalia possidere.*[49] Vzdálená příbuznost se známým a pro církev svrchovaně nebezpečným wiclifovským článkem *Nullus est dominus* a jeho interpretací v husitské literatuře se objeví opět v Husově spise Defensio articulorum Wiclif, kde jeden z argumentů, jimiž Hus hájil článek Wiclifův, je opět blízký naší otázce a vyznívá tvrzením, že člověk nespravedlivý není pánem svého jmění spravedlivě[50]

Hus, jak se zdá, nedosáhl v této otázce účinku, který zamýšlel. Po-

---

[44] MUPr II/1, str. 18 a 44.

[45] V době Husova quodlibetu byl pražským kanovníkem, W. W. TOMEK, Dějepis Prahy V, str. 133.

[46] Místa převzatá z Wiclifa označil RYBA v edici.

[47] Historia et monumenta Iohannis Hus atque Hieronymi Pragensis I, 2. vyd. 1714, str. 146—155.

[48] Ze šesti důvodů, které si Hus připravil pro disputaci, se v plném znění opakuje v Defensio articulorum Wiclif č. 1, 3 a 6 jako č. 41, 26 a 25. Kromě toho jistou příbuznost má i úvodní věta č. 2, jejíž obdoba je v Defensio v čl. 16, a proposice, ze které se opakuje v č. 6 argument o císařích Titovi a Vespasianovi. Celková tendence obou děl je ovšem naprosto shodná.

[49] Příručka, str. 73—75.

[50] Op. I, str. 160b. Výklad Husův je doslovně převzat z Wiclifova spisu De civili dominio; srov. o tom SEDLÁK, Studie a texty II, str. 284—285.

čítal totiž s tím, že odpověď bude záporná, tj. že vyzní tvrzením, že nespravedlivý není spravedlivě pánem svého majetku, a připravoval si argumenty jen proti této odpovědi, tedy *Neganti*. M. Havel z Úterého, kterému otázka byla předložena, však naopak připustil, že i nespravedlivý může míti spravedlivě majetek,[51] a dokonce přímo užil připravených Husových důvodů v jejich doslovném znění v závěru své questie.[52]

Přešli jsme tím již ke třetí skupině námětů, které Hus vybral z právnických otázek pro svůj quodlibet, totiž k rozptýleným thematům z různých oborů práva. Na prvním místě tu stojí otázka, jako celek svou povahou sice zcela neprávní a sahající pro převážnou část své výzbroje do okruhu morálky, *Utrum omnis homo, faciens contra conscienciam, edificat gehennam*,[53] nicméně obsahující též rozsáhlé odstavce, zajímající především právníka. Je to v té části přípravy, kde se podává úvaha, jak si má vésti soudce, který by měl vynésti rozsudek nad obviněným proti svému svědomí, totiž v takovém případě, kdy je mu samému známa nevina obžalovaného, třebas falešná svědectví a důkazy by jej dle procesních pravidel o hodnocení důkazu nutily vydat nespravedlivý rozsudek, odsuzující k trestu.[54] Jsme tu u tíživého problému, který vzniká při zákonné teorii průvodní, dle které je soudce vázán při svém rozhodování formálně bezvadnými důkazy a nesmí přihlížet ke svému vnitřnímu přesvědčení. Konflikt, který tu vzniká ve svědomí soudcově v okamžiku, kdy je soudce nucen vynésti rozsudek proti svému vnitřnímu přesvědčení, je předmětem rozsáhlých úvah středověké literatury ať již legistické a kanonistické, počínaje už glossatory Hugem a Martinem, či theologické, kde v precisní formulaci se objevuje u Alexandra Halesského a počínaje sv. Tomášem Aquinským je neustále znovu a znovu zpracováván. Je to vůbec z nejčastějších otázek, která je předmětem úvah scholastické právní vědy i morální theologie, pravý locus communis literatury od 13. až do 17. století,[55] Běžná odpověď, ke které převážná část scholastických právníků a theologů dospívá, je arci ta, že soudce je plně a bezvýhradně vázán výpověďmi svědků i jinými provedenými důkazy a nesmí přihlížet ke svým vlastním znalostem o věci a k svému přesvědčení, při čemž odůvodnění tohoto závěru je prováděno řadou různých způsobů.

---

[51] Text vypracované questie v rkpu UK X E 24, f 359a—361a.

[52] Poslední odstavce questie na f 360b—361a odpovídají přesně prvním sedmi důvodům, převzatým z příručky, str. 73—74, s výjimkou šestého, který je vynechán.

[53] Příručka, str. 62—63. These této otázky jsou zapsány též v kodexu UK V H 13, f 178a—178b.

[54] Místa v Husově přípravě toho se týkající jsou jednak již v proposici na str. 62, jednak v obsáhlém výkladu v důvodu čtvrtém na str. 63—64.

[55] Je až překvapivé, jak minimální pozornost tomuto thematu věnovala právněhistorická literatura. Pokud je mi známo, povšiml si toho jen Giuseppe SAVIOLI, Storia della procedura civile e criminale (v DEL GIUDICEHO Storia del diritto italiano III, 1—2) II, Milano 1927, str. 235—240, 408—409, 507, avšak i ten jen mezerovitě bez plného osvětlení vývoje názorů.

Proti této převládající thesi, která je zřejmou apologií feudálního soudnictví, se starší názory staví jen zcela výjimečně a odmítají ji spíše jen s přihlédnutím k individuálním pocitům soudce, avšak bez skutečného vyvrácení principu zákonné teorie průvodní, z jehož podstaty sama vychází. Teprve husitská kritika, v navázání na Fitz-Ralpha[56] a Wiclifa,[57] přináší její zásadní odmítnutí se všemi politickými důsledky při útoku na světskou moc církve, opřenou v neposlední řadě i o její soudnictví.[58] V polemických projevech husitských je řada dokladů tohoto názoru, v mnoha případech i u Husa samého, a obsáhlý výklad v jeho quodlibetních aktech přesně zapadá do této teorie.

Quodlibetářovy these, i když velmi zhuštěné, jsou sestaveny pečlivě a v přesném logickém sledu, takže samy vlastně tvoří ucelený spisek uvnitř širšího thematu. Opírají se několikanásobně o předpisy Dekretu Gratiánova,[59] které i jindy jsou základem podobných úvah. Vše vede ovšem k závěru, že soudce nesmí v žádném případě vynést nespravedlivý rozsudek proti svému vnitřnímu přesvědčení a proti svému svědomí. Nevíme jen, žel, jakým způsobem odpovídal na tuto otázku M. Jan z Rišt ě, kterému byla určena, ani nemůžeme usoudit ze závěrečného ocenění quodlibetářova,[60] zda se skutečně podrobněji dotkl tohoto problému, v rámci celkového znění otázky přece jen dílčího.[61]

Procesního práva se týká ještě další otázka, rovněž nanejvýše aktuální a politicky velmi útočná *Utrum omnis prelatica iudiciaria excommunicacio sit nociva excommunicacio,*[62] ve které nemůžeme nevidět i trochu osobní problém exkomunikovaného Husa. V aktech quodlibetu je však zapsána jen proposice bez dalšího rozvedení. Při samé quodlibetní slavnosti pak tato otázka vůbec nebyla provedena, neboť M. Š i m o n z P r a hy, kterému měla být předložena, se hádání vůbec nezúčastnil. Nevíme, zda i v tomto případě nešlo o nějaký osobní vztah mezi tímto mistrem a quodlibetářem Husem, který vedl k tomu, že právě jemu měla být otázka položena. Nicméně musíme opět litovat, že ani toto zajímavé thema, jehož

---

[56] Spis De pauperie Salvatoris, ed. Reginald Lane POOLE in Wiclif's Latin works XI — Appendix, kniha IV, kapitola 7—9, str. 444—448.

[57] De civili dominio II, ed. Johann LOSERTH, London 1900, str. 226—233.

[58] K tomu Jiří KEJŘ, Dvě studie o husitském právnictví, Praha 1954.

[59] Místa z Dekretu jsou určena v poznámkách edice.

[60] Hus jen praví (str. 211), že M. Říšť „ostendebat lucide, qualis debeat esse hominis consciencia".

[61] Zcela mimochodem naráží Husova příprava vzdáleně na tuto otázku ještě jednou u otázky *Utrum homini in aliquo casu licitum sit mentiri* (str. 109), kde se argumentuje: „Nam ad redempcionem hominis innocentis a morte homo menciendo meretur, igitur licite mentitur." Ovšem bližší závěry z toho nelze vyvozovat žádné, neboť jde jen o jeden argument v proposici questie, zaměřené arci jinam. Textu této questie, vypracované M. Ř e h o ř e m T o m á š o v ý m z P r a h y a zachované v rkpu Národní knihovny ve Vídni č, 4673, f 114b—115b, jsem nemohl užít.

[62] Příručka, str. 153.

příprava argumentuje předpisy práva kanonického,[63] nebylo zpracováno, neboť by jistě zajímalo stanovisko M. Šimona, tehdy právě dosáhnuvšího hodnosti bakaláře v dekretech.[64] Názor Husa samého byl arci jasný již z jeho postupu v průběhu vlastní pře.

Do středu rozbouřených sporů doby zasahují přímo i další otázky a na akademické půdě se tak rozvíjí disputace o problémech, jež jsou nejpalčivější. Při této slavnostní příležitosti nechybí ani známá úvaha o poslušnosti, jež patří k základním složkám Husova učení a velmi často se opakuje v jeho díle. Quodlibetář klade otázku *Utrum quilibet suo superiori homo subditus tenetur ei in singulis actibus indifferentibus obedire.*[65] Questie byla skutečně při quodlibetu pronesena, avšak její text není znám. Disputoval o ní pozdější tvrdý odpůrce husitství M. Prokop z Kladrub, u kterého arci můžeme předpokládat, že nepřijal do důsledku thesi, která se podávala z Husovy otázky, totiž o podmíněné povinnosti podřízených k poslušnosti a jejich právu zkoumati příkaz nadřízeného kritériem božího zákona, a že patrně hájil nutnost úplné poslušnosti vrchnostem, jak to je v souladu s ortodoxním církevním učením.

M. Martinu ze Žatce měla být předložena k řešení otázka *Utrum omne temporale, quod accipitur a mutuum dante ex intencione ultra sortem, sit usura.*[66] I na tomto místě chybí širší rozvinutí přípravy, ač by bylo velmi zajímavé sledovat důvody Husovy i v otázce lichvy, kterou traktuje po dlouhá období nepřehledná literatura a která přechází i do nauky husitské především dvěma základními spisy, traktátem M. Mikuláše z Drážďan De usura i stejnojmenným dílem Jakoubkovým. Tato otázka je tedy svědectvím toho, jak aktuálně si uměl Hus zvolit svá themata, jak i na řečništi oficiální akademické slavnosti zůstával především bojovníkem a politickým myslitelem. Proč pak M. Martin ze Žatce odřekl účast a nevystoupil v disputaci, není známo.

Pro úplnost jest ještě uvésti druhou otázku, která měla být dána na výběr M. Kakabovi, *Utrum licet sine revelacione Dei cristiano pugnare cum cristiano pro temporalibus civiliter conquirendis,*[67] jež sama je ovšem pro právníka jen okrajovým thematem. V příručce pak není u ní vypracována ani nejkratší proposice.

Přehled právnického a právně politického obsahu Husova quodlibetu ukazuje, že měla být při tomto hádání podána vlastně široká a ve značné míře vyčerpávající analysa nejzávažnějších dobových problémů. Dispu-

---

[63] Citovány jsou C. 13 q. 27 c. 27 a c. 49.
[64] Zapsán na právnické universitě MUPr II/1, str. 51; gradu bakaláře dosáhl v roce 1410, tamtéž, str. 22.
[65] Akta quodlibetu, str. 139—141.
[66] Str. 203—204. Za zmínku stojí i zde opření proposice o Dekret Gratianův C. 14 q. 3, c. 1.
[67] Akta, str. 40.

tace při tom měla mít velmi útočný ráz proticírkevní, posice, na kterých quodlibetář stál, byly již v podstatě protifeudální a předznamenávaly blízký příští revoluční vývoj. Konečné vyznění quodlibetu, pokud je ovšem můžeme z pramenů a z historického rozboru vysledovat, ve značné míře tento záměr splnilo, i když ne vždy úplně. Avšak ani v těch případech, kdy se disputující mistr rozhodl neodpovídat na otázku ve smyslu quodlibetářových intencí a přidržel se řešení opačného, neznamenalo to, že by z hádání snad pokrokové názory zmizely. I tehdy mohli pokrokoví mistři, a v jejich čele Hus sám, v široké diskusi napadat názory odpůrců a svou nauku tak hájit a veřejně rozšiřovat. Husovi samému v takových případech, zejména pravděpodobně když se utkal s M. Petrem z Letovic, s M. Havlem z Úterého nebo s M. Prokopem z Kladrub, se tak naskytla příležitost aspoň ve formě oponování přednesenýmquestiím hlásat názory své, které by jinak sám přednésti nemohl. A že skutečně k bojovým střetnutím došlo, dosvědčuje Hus sám ve svém závěrečném projevu.[68]

Je tedy i quodlibetní disputace z r. 1411 závažným projevem pokrokové strany na universitě a zvláště v otázkách státu a práva jen znovu dotvrzuje, jak Hus i při universitní slavnosti s velikou formální dovedností a myšlenkovou hloubkou obsahu uměl spojit i neúprosnou kritičnost společenskou, zůstávaje současně i universitním učitelem a vědcem i politikem a bojovníkem.

---

[68] Str. 217: „Si ergo in hoc meo opere aliquem ex Magistris verbo obrui vel tetigi, ut non debui, prestate, queso, reverendissimi Magistri, delinquenti veniam!"

RECHTSFRAGEN DES QUODLIBETS VON HUS

Jiří Kejř

Zu den hervorragendsten Werken von M. Jan Hus gehören auch die Akten seines Quodlibets aus dem Jahre 1411, in welchen auch dem Staate und Rechte große Aufmerksamkeit gewidmet ist. Aus der Gesamtzahl von siebenundsechzig für die Disputation vorbereiteten Quästionen enthielten insgesamt vierzehn juristische Themen, von denen aber tatsächlich beim Quodlibet nur acht durchgeführt wurden, denn einige Magister, denen ihre Bearbeitung aufgetragen worden war, erschraken vor den brenzlichen kirchenfeindlichen Themen und nahmen an der Disputation lieber nicht teil.

Die juristischen Fragen können ihrem Inhalte nach in drei Gruppen eingeteilt werden. Es sind dies einerseits die Quästionen, deren Gegenstand Betrachtungen über das göttliche Gesetz bilden, also über die zentrale Kategorie der hussitischen Ideologie, besonders aber auch der hussitischen Rechtsanschauungen. Hus legte den Teilnehmern am Quodlibet insgesamt fünf Themen dieses Inhalts vor, von denen die wichtigste die Frage des M. Jakoubek von Stříbro (Mies) *Utrum potest summus princeps in exsecucione sui mandati a minori principe impediri* ist, welche erklärt, daß das göttliche Gesetz vollauf zur Lenkung der Gesellschaft genüge und alles, was die Menschen selbst hinzufügen, nur überflüssige menschliche Erfindungen seien. Dieses Werk ist die präziseste Formulierung dieser Anschauung, zu der man bis zu dieser Zeit gelangt war.

Die zweite Fragengruppe bilden die Themen, die den Staat, seine Regierung und sein Verhältnis zur Kirche betreffen. Die Fragen befassen sich mit der Lösung, wie die Staatsform sein soll, ob die weltliche Macht erlaubterweise dem Klerus, der sich schuldig macht, seinen Besitz entziehen kann, und ob ein ungerechter Mensch gerecht weltliche Güter besitzen kann. In diesen Quästionen knüpft Hus an die politisch höchst aktuellen Abschnitte der Schrift Wiclifs De civili dominio an.

Die dritte Fragengruppe endlich befaßt sich mit Themen aus dem Prozeßrecht, wo neuerdings der Angriff auf die den kanonischen Prozeß beherrschende gesetzliche Beweistheorie wiederholt wird, weiters erscheinen auch die Fragen, welche die bekannte Lehre von Hus über den bedingten Gehorsam gegenüber Vorgesetzten entwickeln.

Die Übersicht der juristischen Fragen des Quodlibets von Hus zeigt, daß der Magister auch hier auf akademischem Boden kein Bedenken trug, in die Disputation politisch aktuelle und kirchenfeindlich eingestellte Fragen einzuführen und auch hier die Gedankentiefe des Inhalts mit der unerbittlichen Gesellschaftskritik verband. Das Quodlibet fügt sich so gut in sein Werk ein und bietet die Möglichkeit, die Entwicklung der Ansichten von Hus zu verfolgen.

RENTY A RENTOVNÍ LISTINY V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Zdeněk Šimeček

V Českých Budějovicích neprobíhal vývoj rent shodně s vývojem v jiných českých městech. Působila tu v době předhusitské samostatná politika rady v otázkách vnitřní politiky[1] a po vítězství husitského revolučního hnutí ve větší části země skutečnost, že Budějovice zůstaly na straně královské.[2]

Také prameny k poznání vývoje rent se v Českých Budějovicích liší od poměrů obvyklých v Čechách. Převažujícím historickým pramenem nejsou vklady do městských knih, ale pergamenové listiny.[3] Rentovní listiny tvoří jedinečný celek, který nemá v českých městech obdoby. Přesto je však dosavadní historické zpracování neuspokojivé. Vydavatel českobudějovického listináře, K. Köpl, nepostihl význam listin a zavedl na scestí všechno dosavadní bádání o nejstarší minulosti města a tím autory, kteří se dovolávali dokladů z Budějovic. Užívalo se totiž údajů v listinách uváděných pro dobu, k níž jsou datovány, ačkoliv ve většině případů jde o listiny obnovené.[4]

Ve studii, kterou předkládám, dokazuji obnovování rentovních listin. Na základě tohoto zjištění odnímá se několika stům listin, které se zachovaly v originále nebo alespoň ve výtahu, charakter listin doby Karla IV. a Václava IV., v jiných českých a moravských městech poměrně vzácných. Naproti tomu studie o dějinách města, jež vyjde ze zorného

---

[1] Byla umožněna tím, že od začátku devadesátých let 14. stol. zasedali v radě zástupci středních vrstev měšťanstva.

[2] O důsledcích pro vývoj městské správy srov. Z. Šimeček, Hejtmané v Českých Budějovicích. Příspěvek k dějinám úřadu podkomořského za válek husitských (Jihočeský sborník historický XXIV — 1955, str. 41 a n.).

[3] Listinný materiál do r. 1391 vydal v r. 1901 K. Köpl v Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen, I. Bd. 1. Hälfte (1251—1391). Edici jako vzorný městský listinář hodnotil V. Horčička v Mitteilungen des Vereines f. Geschichte d. Deutschen in Böhmen XL — 1902 (Literarische Beilage, str. 17—19), V. Novotný v ČČH VII — 1901, str. 244, J. Čelakovský v ČČM LXXV — 1901, str. 271—273 a W. Lippert v Mitteilungen aus der hist. Literatur XXXVII — 1909, str. 422—6. Z pera B. Bretholze o ní přinesl příznivou zprávu Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde XXIX — 1904, str. 806.

[4] Existence obnovených listin svědčí, jak důležité je diplomatické studium i listin pokročilého středověku. Nemohou se ho odříkat ani edice určené především historikům. Je zajisté nedostatkem RBM, že bez poznámky otiskly k datu 25. V. 1360 českobudějovickou rentovní listinu, která vyjadřuje právní jednání z poloviny 15. stol. (RBM VII, 1953, č. 512).

úhlu takto daného, očistí nejstarší minulost Českých Budějovic od nesprávných představ a umožní, aby se plněji pochopil vývoj hospodářského života a sociálních závislostí nejen ve 14. stol., ale i v období husitského revolučního hnutí a v údobí poválečném až do bouří strhnuvších se ve městě za vlády Jiřího z Poděbrad. Z většiny rentovních listin stane se totiž pramen prvé a zejména druhé třetiny 15. století, období to v dějinách Budějovic nesporně významného i dosud málo poznaného. Na tomto místě půjde mi ovšem pouze o důkaz, že obnovování rentovních listin, majíc základ v tom, že listiny plnily funkci cenného papíru, vyplynulo z místních podmínek a bylo právně utvrzeno rozhodnutím městské rady, která vůbec věnovala i dalšímu vývoji rent mimořádnou pozornost.[5]

*

Podobně jako v jiných městech i v Českých Buděj ovicích představovaly renty původně nadace k farnímu kostelu sv. Mikuláše a jeho oltářům, ke kapli sv. Jakuba při farním hřbitově, ke kostelu Panny Marie v dominikánském klášteře, ke kostelu sv. Prokopa na Starém městě a nadace, vzniklé za účely dobročinnými pro městský špitál, pro stižené malomocenstvím a na opatření sukna, lázní a jiných všelikých potřeb pro chudé. Méně rozsáhlou skupinu tvořily renty ve prospěch soukromých osob, zejména z řad městského patriciátu. V obou případech se věčné platy zajišťovaly na realitách ve městě, na předměstí a v šosovních vsích.[6]

Do r. 1466, kterýžto rok jest ve vývoji rent, jak ukáži, velmi důležitý, je známo na čtyři sta exemplářů městských rentovních listin v originále; ve vidimusech, transsumptech a erekčních knihách pražského arcibiskupství se jich zachovalo dalších několik desítek. A bylo jich vydáno ještě více. V knize věčných úroků, kam byly zaneseny všechny rentovní listiny, které měly platnost ke dni 25. prosinci 1466 a byly předloženy městské radě, je zapsáno ve výtazích na sto listin dnes neznámých. Na rozdíl od doby starší nacházely se již všechny rentovní listiny, které byly radě v r. 1466 podány, v majetku městského kostela, špitálu a rady. Žádná platná rentovní listina nezůstávala nadále v soukromých rukou.

---

[5] Z hlediska diplomatického jsem na jedinečnost budějovických poměrů odborníky stručně upozornil v Mitteilungen des Instituts f. österreichische Geschichtsforschung LXVI — 1958, str. 102 a n.

[6] O rentách se nalezne zmínka v každé příručce dějin soukromého práva. Tam je podáno i vymezení pojmu. Ze speciálních studií uvádím B. Mendl, Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378 až 1434 (ČČH XXII a XXIII, 1916 a 1917), týž Z hospodářských dějin středověké Prahy (Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy V/2 — 1932), a nejnověji F. Graus, Chudina městská v době předhusitské, 1949. Uplatnil se v nich však pouze zřetel hospodářský. Z právněhistorických studií zaslouží jmenovat především J. Gobbers, Die Erbleihe und ihr Verhältniss zum Rentenkauf im mittelalterlichen Köln des XII.—XIV. Jahrhunderts (ZRG. Germ. Abt. IV — 1883), J. Kejř, Právní život v husitské Kutné Hoře, 1958, E. Leiber, Das kanonische Zinsverbot in deutschen Städten des Mittelalters, 1926 a B. v. Stempell, Die ewigen Renten und ihre Ablösung, 1910; v obou posledních pracích je sebráno zákonodárství.

R. 1466 byly renty určené ke kostelu nejen v majetku farářově, ale také kaplanů, oltářníků, českých a německých kazatelů, maturistů a zpěváků na kůru. Zato jim bylo ve většině případů uloženo za povinnost, aby se podíleli na bohoslužebných obřadech, které se měly sloužit za spásu duší zbožných dárců. Kromě toho, že měšťané a obyvatelé města i vesnic předpláceli si mše a modlitby, pamatovali také na kostel. Renty darovali na zakoupení svícnů, svící, oleje k věčnému světlu, vína, na zřízení nových oltářů a opravu domů, v nichž bydleli kněží. Tím způsobem zaopatřovali i kostelní zřízence, kostelníka, dveřníky a zvoníky.[7]

Poměrně značné množství rent bylo v tom roce také v majetku městského špitálu. Dárce v nich obvykle zdůrazňoval, aby se peněz užilo k zaopatření nemocných a chudých. Často však přímo vymiňoval, aby z peněz byly opatřeny všeliké potřeby, jako plátěné tkaniny na oděv nebo lože, otop, bílý a žitný chléb, maso a lázně. Pamatovalo se i na živobytí správce špitálu, který byl knězem a kaplanoval při kapli sv. Václava.[8]

V r. 1466 hodně rent vlastnila také městská rada. Z úroků opatřovala prostředky pro malomocné a chudé. Nejčastěji se chudí podělovali chlebem a suknem, výjimečně se pamatovalo i na lázně.[9]

Naprosto však nelze povědět, že by všechny renty v Českých Budějovicích vyplynuly z touhy po spasení nebo lásky k bližnímu. To je teprve druhotným jejich znakem. Je známo, že v městském životě 14. a 15. stol. hrál nákup rent významnou hospodářskou úlohu. V německých městech vznikaly již ve 12. a 13. století jako prostředek k ukojení úvěru ve středověku trvale potřebného, neboť byl podvázán nedostatkem hotových peněz a církevními zákazy úrokování.[10] Od úroku se renta lišila tím, že tkvěla na nemovitosti a bylo to tedy reálné břemeno. Každý vlastník reality bral na sebe povinnost platit ji, a nejen ten, kdo byl původním příjemcem kapitálu. Renta se šířila z toho důvodu, že poskytovala možnost kapitalizovat měšťanovo hlavní bohatství — nemovitosti, že snižo-

---

[7] V knize věčných rent (měst. archiv, sign. D 92) jsou listiny pro kostel rozděleny do oddílů: 1. litere ecclesie parochialis s. Nicolai et scolarium ad salve pro Corpore Christi; 2. litere domini plebani et predicatoris et vicariis; 3. litere sacristani; 4. litere b. virginis pro matura missa; 5. litere s. Fabiani et Sebastiani; 6. litere s. Cosme et Damiani; 7. litere s. Johannis Baptiste; 8. litere s. Philippi et Jacobi; 9. litere s. Crucis; 10. litere visitacionis s. Marie virginis; 11. litere s. Marie Magdalene; 12. litere omnium sanctorum; 13. litere s. Barbare virginis; 14. litere s. Trinitatis; 15. litere s. Petri et Pauli apostolorum; 16. litere s. Sigismundi; 17. litere s. Wenceslai; 18. litere s. apostolorum; 19. litere b. virginis in antiqua civitate; 20. litere s. Felicis et Adaucte, alias s. Dorothee; 21. litere s. Johannis et Pauli; 22. litere s. Jacobi in cimiterio; 23. litere s. Laurencii in cimiterio, alias Tendleri. Podobné je rozdělení listin v lib. mem. decanatus (měst. archiv, sign. D. 132). Nejsou však v ní již pochopitelně oddělení další, netýkající se kostela.

[8] V knize věčných rent tvoří jedinou skupinu nadepsanou litere hospitalis.

[9] V knize věčných rent se nacházejí ve třech odděleních: 1. litere pro pannis pauperum et Nersichgern pro pannis pauperum; 2. litere Campneri pro pannis pauperum; 3. litere leprosorum.

[10] Srov. B. M e n d l, Hospodářství a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378 až 1434 (ČČH XXIII — 1917, str. 76).

vala míru obvyklou při úrocích a v neposlední řadě, že neodporovala ustanovením kanonického práva.[11] Renty obhajovali kanonisté a papež Martin V. otevřeně je prohlásil za dovolené, třebaže s výhradou, že jde o rentu reální, nikoliv personální a s podmínkou, že mohou být vykoupeny.[12] Původně k pojmu renty náležela i nezrušitelnost, jak je toho dokladem i obvyklý termín „census perpetuus" nebo „ewiggeld", dosvědčený též v Budějovicích.[13]

V Českých Budějovicích, podobně jako v německých městech, často se mohou jednotlivé renty odvodit z testamentů.[14] Mluví se v posledním pořízení o darování renty, nejobvykleji na založení anniversaria. Renta se zavazuje na nemovitosti pořizovatelově nebo ještě častěji se kupuje renta váznoucí na realitách třetích osob.[15] Přímo plánovitý nákup rent lze pozorovat v případech, kdy se v poslední vůli určuje, aby byl postaven a nadán nový oltář.[16] Vznikla tak z většiny i ta část rent, které projevují souvislost s testamenty, koupí za hotové peníze.

Největšími uživateli úroků z rent stávali se ve městech duchovní. V Českých Budějovicích získával renty nejčastěji farář a kaplani, pocházející z měšťanských rodin a v době předhusitské také převor a komunita dominikánského kláštera. Duchovní měli zřejmě ve městě nejvíce hotových peněz.[17] Ale záhy si stálé rentovní platy zajišťovali také bohatí měšťané. Za života tím způsobem sledovali bezpracný zisk. Až na smrtelném loži myslili na darování rentovních platů za účely dobročin-

---

[11] Srov. E. Leiberl. c., str. 96. Nověji H. Reincke, Die Ablösung von Erbzins nach hamburgischem Recht (Hansische Geschichtsblätter 63 — 1938, str. 161 a n.).

[12] Srov. W. Endemann, Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtsleben bis gegen Ende des 17. Jahrhunderts, Bd. II — 1883, str. 111—112. Odpor k rentám a označení rent za lichvu nalezne se toliko u oprávců církve. U nás jako první prohlásil renty za lichvu Milíč z Kroměříže. Srov. F. M. Bartoš, Milíč a jeho škola v boji proti sociální metle velkoměsta (Jihočeský sborník historický XXI — 1952, str. 121).

[13] O nezrušitelnosti renty srov. R. Schröder — E. v. Künssberg, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 1922[6], str. 797. O výjimkách pramenících z hospodářských potřeb stol. 13. a 14., nikoliv však již 15., srov. F. Rörig, Kündigungsrecht des Rentners beim Rentenkauf? (ZRG. Germ. Abt. LVII — 1937, str. 452 a n.).

[14] Srov. R. Bartsch, Seelgerätstiftung im 14. Jahrhundert (Festschrift für K. v. Amira, 1908, str. 1 a n.).

[15] Neznamená to však, že by se zbožným odkazem bylo pamatováno v každé poslední vůli. Zanedbání té zvyklosti nikterak nepřivádělo pořízení k neplatnosti.

[16] Dokladem jsou skupiny listin datovaných k jedinému dni a určené právě jen pro jistý oltář. Srov. např. Urkundenbuch č. 147, 148 a 149; 154, 155, 156 a 157. Historickou zprávu obsahuje listina arcibiskupského vikáře v záležitostech duchovních ze 7. května 1411 (měst. archiv č. 48), když se v ní praví, že koželuh Fridl dal osm kop gr. úroku „pro erigendo altari in honore s. Barbare, Appolonie et Justine... Testamentarii in Budweis emerunt [octo sexagenas grossorum census] et comparaverunt, prout in decem literis in pargameno scriptis ac sigillis magnis eiusdem civitatis rotundis... plenarie est expressum".

[17] Nejvíce rent kupoval farář. Následovali ho však i oltářníci, kaplan špitálu sv. Václava a příslušníci dominikánského kláštera. Z kaplanů shromáždili nejvíce rent Šimon Sweinitzer, Mikuláš Furman, Jan Martinův z Netolic a Mikuláš Winkler.

nými nebo náboženskými. Velmi často renty kupovaly vdovy.[18] Rentu si koupil i měšťanský synek studující na pražské universitě.[19] Konečně pro poznání finanční politiky městské rady jsou důležité renty, které kupovala obec. Podobný význam připadá ovšem i zprávám, které svědčí o zřizování věčných platů na obecních nemovitostech.[20]

Renta se ve městech původně zakládala prohlášením na městském soudě.[21] V Českých Budějovicích udržela se tato zvyklost po celý středověk.[22] Prohlášení přednesla na soudě strana, buď měšťan nebo obyvatel nebo venkovan, která vlastnila nemovitost, jež se úrokem zatížila. Nebralo se přitom v úvahu, zda nemovitost byla již rentami přetížena.[23] Z hospodářských důvodů se někdy k založení úroku spojilo více osob. Nejčastěji společné prohlášení přednášeli otec a syn. Avšak nechybí ani doklady, že se za tím účelem dohodly osoby cizí navzájem. K zavázání renty potřebovali původci pouze souhlas nejbližších příbuzných.[24] Poživatel renty naopak musel vyslovit souhlas s přenesením věčného platu z jedné nemovitosti na druhou.[25]

---

[18] Bylo již v literatuře upozorněno, že vdovy po úspěšných kupcích braly penize z obchodního podnikání a ukládaly je do zletilosti děti do jistých rent. Srov. F. Rörig, Hans. Beiträge zur deutschen Wirtschaftsgeschichte, 1928, str. 132 a n.

[19] Urkundenbuch č. 430. Renta byla určena „Wenceslao, studenti gymnasii Pragensis, quondam Nicolai currificis nostri concivis nato".

[20] Srov. např. doklady v nejstarší městské knize vedené od r. 1375 (měst. archiv, sign. D 1), f. 87 a 91r. Ve druhém zápise purkmistr a přísežní přiznávali: „. . . . nos teneri et civitatem obligari in sexaginta sexagenas grossorum ad altare Sparnkessy bone memorie, quas cives de bonis ipsius Henslini Sparnkes super necessitate civitatis dudum receperunt, de quibus ipsa civitas tenet et debet censuare annis singulis sex sexagenas . . . quousque se civitas ab huiusmodi debito libertabit." Přísežní také opatrovali renty, které byly určeny pro chudé, pokud nebyl ustanoven jiný ochránce.

[21] Z rozboru městských knih v Německu je patrné, že o rentách se zprvu jednalo toliko na soudech. Srov. L. M. B. Aubert, Beiträge zur Geschichte der deutschen Grundbücher (ZRG. Germ. Abt. XIV—1893, str. 33) a Kleeberg, Stadtschreiber und Stadtbücher in Mühlhausen i. Th. im 14.—16. Jahrhundert (Archiv f. Urkundenforschung II — 1909, str. 437). Ohlašování rentovních smluv se řídilo pravidly obvyklými při převodech nemovitostí. Srov. H. Planitz, Deutsches Privatrecht, 1948[3], str. 91.

[22] Srov. např. naraci v Urkundenbuch č. 154 a 156: „quod constitutus coram nobis in pleno et vigoroso consilio, ubi gesta quevis plenum robur sorciuntur . . ." I v nejstarší městské knize se uplatňuje tato fráze na místě obvyklejšího „in bannito, legitimo (contestato) judicio" nebo „inter quatuor judicialia scampna" (f. 7r, 15, 66, 79). Na totožnost lze usuzovat zejména ze stylisace: „scabinis premissis in pleno consilio et contestato judicio presidentibus" (f. 91). Jsem přesvědčen, že ve všech případech jde o zahájený soud.

[23] Lze zjistit, že zejména někteří jednotlivci zadlužili v nouzi majetek. Jakmile takovou přetíženou realitu koupil nový majitel, snažil se obvykle břemena opět snížit.

[24] Formule obsahující konsens stereotypně zní: „XY recognovit et fassus est bona sua voluntate parique uxoris sue omnium heredum et amicorum suorum consilio et assensu . . . vendidisse." V Českých Budějovicích není dosvědčeno, že by se zatížením musel projevit výslovný souhlas pán města, jako tomu bylo ve Vídni. Srov. A. Winiarz, Erbleihe und Rentenkauf in Oesterreich ob und unter der Enns im Mittelalter (Gierke's Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte LXXX — 1906), str. 26 a n. Podobně I. Luntz, Die allgemeine Entwicklung der Wiener Privaturkunde bis zum Jahre 1360 (Abhandlungen zur Geschichte und Quellenkunde der Stadt Wien, I—II, 1917, str. 37 a n.).

[25] Srov. doklady v nejstarší městské knize, f. 45 a 102.

Podmínky, které si strany při zavázání renty vymínily, mohly se doplňovat všelikými ustanoveními. Renta se např. zavazovala určitému duchovnímu jen dočasně a po jeho smrti měla připadnout ke kostelu. Jindy se určovalo, že úrok má vdova pobírat jen za svého života, kdežto po smrti spadne úrok ke špitálu. Podle některých ustanovení se měla renta platit faráři nebo kaplanům jenom potud, pokud vykonávali povinnosti, které dárce nebo prodávající listinou vymínil. V opačném případě mělo se renty dostat tomu, kdo bude závazky ochotně plnit. Myslilo se přitom zejména na příslušníky dominikánského kláštera.

Všechny renty ve městě byly splatné ke dvěma ročním termínům. Nejobvykleji se platily na sv. Havla a sv. Jiří a jen výjimečně byly položeny termíny jiné.[26]

V Českých Budějovicích se nejpozději na počátku 15. stol. také ujal názor, že renty je možné vykupovat.[27] Platilo až do 16. stol., že renta se vykupuje desetinásobkem.[28] Teprve v 17. a na počátku 18. stol., kdy došlo k vykoupení posledních středověkých rent, vcelku již výjimečných, projevuje se nejednotnost výkupní ceny. Kolísala od sedminásobku po padesátinásobek.[29] Nejčastěji se však zatížení nemovitosti rentou rušilo tím, že se věčný plat přenesl na jinou nemovitost. V rentovních listinách se zdůrazňovalo, že náhradní renta musí mít stejnou hodnotu. Nestanovilo se však v městských listinách zvláště, že renta se nesmí vykoupit úrokem zajištěným mimo městský obvod. Takové podmínky se naopak naleznou v rentovních listinách, které vydávali ve prospěch městského kostela na zemském právu okolní feudálové. Farář si v těch případech jako kupující vyhrazoval, že prodávající nesmí v žádném případě rentu zavázat na nemovitosti vzdálené více než jednu, nanejvýše však dvě míle od Českých Budějovic.[30]

*

Naznačil jsem stručně vývoj rent v Českých Budějovicích. V dalším půjde o to diplomatickým rozborem pramenů, především rentovních listin, přispět k jeho prohloubení.

---

[26] Úroky se někdy platily o Letnicích a o sv. Tomáši. Srov. Urkundenbuch č. 154 a 155.

[27] V mandátu Václava IV. z r. 1406 se přikazovalo, aby měšťanům a obyvatelům nebylo bráněno ve vykupování rent, složí-li desetinásobek hodnoty úroku. Panovník také určil, že odmítne-li majitel renty peníze přijmout, má být výkupní částka uložena na radnici a rada se má postarat o dohodu mezi oběma stranami.

[28] Z tohoto pravidla, obvyklého i v městech německých, jsou jen ojedinělé výjimky. V nejstarší městské knize, f. 73r se např. činí zmínka o rentě ve výši půl kopy gr. ročně, která byla prodána za šest kop gr.

[29] V knize úroků a nadací ke kostelu sv. Mikuláše (měst. archiv, sign. D 113) jsou převedeny úroky z rent na měnu krejcarovou. Třicetigrošový plat, obvyklý ve 14. stol., činil v 17. stol. 35 krejcarů. Úroky kdysi ve výši jedné kopy se cenily na jeden zlatý a deset krejcarů. Ze záznamů v knize vyplývá, že čtyřicetipěti krejcarový úrok byl v r. 1674 vykoupen za 15 zlatých, kdežto třicetipěti krejcarový plat se vykupoval v r. 1732 již třiceti zlatými.

[30] Srov. např. listinu Petra z Doudleb z 27. VI. 1412 (Archiv Národního musea — perg.).

První renta je v Budějovicích doložena k r. 1312.[31] Založil ji Přibík z Pořešína nepochybně listinou pod vlastní pečetí.[32] Nejstarší městskou rentovní listinou daroval r. 1347 rychtář Mikuláš Klaric faráři kostela sv. Mikuláše úrok ve výši jedné kopy grošů.[33] Listina nese zřejmé stopy počátků. Teprve v listině, datované k 25. květnu 1360 objevuje se detailně vyvinutý úroční formulář, platný po celé století.[34] Jde však o listinu později obnovenou a nelze určit, měla-li jej už listina zakládající věčný plat, která byla k tomu datu vydána.[35] Nejstarší listina zakládající rentu je známa až k 18. červenci 1367.[36] Zanedlouho potom lze u úřadu městského notáře již prokázat formulářovou pomůcku. Umožnila v sedmdesátých letech 14. stol. zavést při sepsání stereotypnost do všech důsledků. Za vzorec byla zvolena listina, nesoucí datování k r. 1371.[37] V těch letech také došlo k rozmnožení rent, předtím nebývalému.

Od r. 1375 lze růst rent sledovat v zápisech nejstarší městské knihy a v rentovních listinách. Přece však lze povědět, že zůstalo pravidlem, aby na právní jednání, kterým se zakládala nebo obnovovala renta na určité nemovitosti, byla vydána pergamenová listina. Vždy byla sepsána v latinském jazyku a téměř pravidelně ověřena velkou městskou pečetí.[38] Byla na městském právu listinou veřejnou[39] a úplně vytlačila soukromou listinu obvyklou v německých městech.[40] Měla vyhraněný formulář i pevnou formu.[41] Její vážnost se uplatnila i při vydávání rentovních listin okolních feudálů.[42]

[31] Urkundenbuch č. 30. — Také v ostatních českých městech se renty objevily teprve ve 14. stol.

[32] Listina se nezachovala. O jejím vydání však nelze pochybovat.

[33] Urkundenbuch č. 73.

[34] Urkundenbuch č. 111.

[35] Že listina zakládající rentu nesporně sloužila za předlohu obnovené listině, lze totiž prokázat teprve od chvíle, kdy listina zakládající rentu měla pevný formulář. Nezachovala se žádná obnovená listina se stylisací, která nasvědčuje počátkům.

[36] Urkundenbuch č. 140.

[37] K. Köpl otiskl vzorec v Urkundenbuch č. 165 podle textu v knize věčných rent, f. 1. Je datován 30. dubna 1371. Do knihy byl však vložen ještě vzorec další. Stala se jím v úplnosti opsaná rentovní listina z 6. II. 1394 (f. 1r). Oba vzorce se liší jen nepatrně, uplatňujíce individuální stylistické návyky.

[38] Výjimkou jsou listiny z 3. I. 1403 (měst. archiv č. V — 78), 7. X. 1408 (měst. archiv č. VII — 42) a 12. X. 1411 (měst. archiv č. VII — 49).

[39] Mezi soukromé listiny náleží toliko rentovní listina řezníka Václava Knolla z 23. IV. 1434 (měst. archiv č. 35) a Jana řečeného Vlk z 20. I. 1438 (měst. archiv č. 36). Obě vznikly v období, kdy se v jiných oborech začala v Českých Budějovicích silně uplatňovat soukromá listina. Neudržely se však a v rentovních listinách nadále měla místo jen listina veřejná.

[40] V německých městech byly kromě veřejných listin (získaly převahu např. ve Štrasburku) obvyklé i rentovní listiny soukromé. Srov. pro Mnichov P. Rehme, Geschichte des Münchener Grundbuches (Festgabe f. H. Fitting, 1903, str. 57 a n.) a pro Vídeň I. Luntz, Die allgemeine Entwicklung der Wiener Privaturkunde bis zum Jahre 1360, str. 35 a n.

[41] Rozbor vnějších a vnitřních znaků jsem podal ve studii Úřad městského notáře a diplomatika v Českých Budějovicích do poloviny 15. století, která je v rukopise uložena v měst. archivu v Budějovicích.

[42] Ovlivnění umožňovala v některých případech i ta okolnost, že listiny feudálů byly skládány u úřadu městského notáře.

Význam rentovních listin v městském životě dosvědčuje i skutečnost, že je psal z velké části sám městský notář nebo alespoň pomocníci, na něm závislí. Neuplatnili se tu jako v jiných městech písaři příjemečtí. Pro poznání ceny rentovních listin není také bez významu, že majitelé je ukládali v městské truhle. Zčásti se tak dálo již od r. 1386,[43] na konci úřadování městského notáře Mikuláše, tedy ještě před r. 1430, bylo takovéto uložení pravidlem.[44]

Vydání rentovní listiny záleželo ovšem pravděpodobně na poživateli renty. K takovému přesvědčení vede poznání, že listiny byly sepisovány zejména na nadace určené ve prospěch kostela a kláštera. Farář a kaplani nebo převor a konvent užívali listin téměř jako výhradní formy zajištění renty. Uvědomujíce si plně význam a váhu pergamenové listiny, spokojili se jen výjimečně se zápisem do městské knihy. Ostatně knihové vklady vůbec zůstávaly v Českých Budějovicích řídké. Projevuje se v tom odlišnost od poměrů cizích.[45] Zdá se, že do knih se tu kladly obvykle jen úroky drobnější, zajištěné mnohdy na druhořadých nemovitostech, jako byly sýpky, stodoly a domky na předměstí. A spíše při zápisech vytrvali, šetříce na výlohách, měšťané a dobročinné instituce.

Knihové zápisy o rentách vcházely do základního oddílu nesporných záležitostí autentické knihy vedené v letech 1375—1407 a do knihy městského soudu, založené r. 1396. V nich byly vklady doplňovány i rušeny. Nejčastěji došlo k výmazu, byla-li nemovitost zbavena zatížení rentou tím, že dlužník zakoupil úrok na jiné realitě.[46] Výjimečně se však i praví, že vyměřování zápisu nastalo následkem toho, že na rentu byla vydána listina.[47] Jde v tom případě o doklad důležitý pro stanovení poměru mezi listinami a vklady do knih. Oba způsoby se zřejmě v Českých Budějovicích vylučovaly. Ani v jediném případě se alespoň nenalezne, že by platnému úročnímu zápisu odpovídala současně vydaná listina rentovní. Ve vkladech, které by se zdály takový soud vyvracet, jde totiž o pouhý přepis listiny do autentické knihy pro lepší paměť.[48] Jak svědčí úplný

---

[43] V r. 1386 svolil farář Bohuněk, aby listiny, náležející oltářům, byly ukládány nejen v sakristii kostela sv. Mikuláše, ale i v městské truhle. V ubrmanském výroku se ustanovovalo: „quod singuli altariste ... litteras sive privilegia suorum altarium debent in sacristia ecclesie in Budyegouicz aut in cista judicis et juratorum deponere et ad conservandum tradere tenebuntur". (Urkundenbuch č. 406.)

[44] Pro správnost toho názoru svědčí dorsální regesta na rentovních listinách, která pro snazší vyhledávání přičinil notář Mikuláš.

[45] V městech magdeburského práva záhy vznikaly specialisované knihy rent. Srov. již cit. rozpravu L. M. B. Auberta.

[46] V nejstarší městské knize se čte u mřežovaného zápisu na f. 87 poznámka: „Deletum, quia civitas et scabini emerunt talem censum super Knoll antiqui."

[47] Srov. juxtu v soudní knize vedené v letech 1396—1524, f. 16r (měst. archiv, sign. D 2): „Cancellatum, quod litera super illo condita est."

[48] Při přepsání listiny datované 22. srpna 1349 do nejstarší městské knihy, došlo k němu r. 1385, písař zdůraznil, že se tak děje „in memoria perpetua" (f. 32).

listinný formulář i grafické napodobení, rentovní listina stala se předlohou knihovnímu vkladu.[49]

Zatím co u rentovních zápisů do městských knih nelze při skládání prokázat užití pomůcek[50], listiny byly záhy sepisovány na základě předloh. Úvaha vede k zjištění, že předlohou obnoveným listinám se stávaly listiny zakládající věčný plat nebo předchozí obnovené listiny. Prokazují to listiny chybně datované. Obnovené rentovní listiny, hlásící se neprávem k r. 1302 musely mít za předlohu listiny z r. 1402[51], listina s datem k r. 1304 užila předlohy z r. 1394,[52] jak v obou případech dokládá seznam přísežných. Kdyby se při skládání obnovených listin užilo formulářové sbírky, jako u listin zakládajících věčný plat, objevil by se v datu rok jediný podle toho, jak právě by byl úroční vzorec datován. Muselo by se připustit, že do formulářové sbírky užívané českobudějovickým notářem bylo vloženo na dvacet úplně shodných vzorců rentovních listin, lišících se pouze v datování.[53]

Položí-li se otázka, z jakého důvodu v Českých Budějovicích převládala rentovní listina nad knihovým vkladem, třebaže i tu v ostatních druzích soukromoprávních jednání byl poměr zcela opačný, je třeba zdůraznit, že rentovní listiny plnily funkci cenného papíru. Zaručovaly na rozdíl od zápisu rychlý a jistý přenos a umožňovaly tak rychle užít kapitálu vloženého v půdu opět jako kapitálu obchodního.[54] Jako cenné papíry je vyznačuje alternativní majetnická formule, nejčastěji stylisovaná: „Et quicunque presentes cum consensu et bona voluntate XY (possessoris), qui pro tempore fuerit, habuerit literas, eidem jus omnium competit premissorum."[55] Výjimečně se alternativní majetnická formule objevuje ve formulaci méně úplné: „Et quicunque presentes habuerit literas, eidem plenariter in omnibus premissis debet satisfieri sibique ius competit omnium premissorum."[56] Ojediněle majetnickou formuli ještě zesiluje klausule zástavní. Zdůrazňuje: „Quod si non faceret, XY vel presentis litere possessor potest et licite debet ipsam domum vendere, exponere et inmutare usque ad satisfactionem omnium premissorum."[57]

---

[49] V nejstarší městské knize, f. 37r převzal písař do opisu i ozdobné velké N, charakteristické pro rentovní listiny. Když celý text přepsal, poznamenal ještě, že vklad do knihy je kopií: „scriptum per copiam".

[50] Zápisy v knihách byly na rozdíl od listin stručné. Neobsahovaly také formuli majetnickou a klausuli zástavní.

[51] Otiskl je J. Emler v RBM II, č. 1916, 1939 a 1940.

[52] RBM II, č. 1995.

[53] To arci nelze předpokládat. Kdyby se při skládání užilo formulářové sbírky, objevoval by se bezpochyby ve vročení chybně datovaných listin jediný rok; ten by byl odvislý od data vzorce.

[54] Takový výklad připouští i H. Planitz, Konstitutivakt und Eintragung (Festschrift Alfred Schultze zum 70. Geburtstag, 1934, str. 184 a n.).

[55] Srov. např. Urkundenbuch č. 208, 215, 330, 385, 419.

[56] Srov. Urkundenbuch č. 140. V zkrácené stylisaci je v listině v Urkundenbuch č. 103.

[57] Urkundenbuch č. 140.

Obvykle však zástavní klausule takovou funkci neměla a k exekuci zmocňovala pouze jmenovaného věřitele.[58]

Formule majetnická sama o sobě by ovšem sotva stačila k prokázání, že rentovní listiny měly funkci cenného papíru.[59] V českobudějovických rentovních listinách nebyla ostatně nikdy nutnou součástí a ve většině dokonce chyběla. Průkazným svědectvím správnosti takového názoru je především skutečnost, že rentovní listiny měnily majitele. Shledává se, že nezůstávaly v jedněch rukou, ale kupovaly se za hotové peníze, zastavovaly se a odkazovaly. Jsou doklady, že se s nimi kupčilo.[60] Ačkoliv mnohé zněly na jméno určitého věřitele, byly v r. 1466 prokazatelně majetkem církevních a dobročinných institucí. Zbožní lidé je skupovali, aby jimi opatřili církevní nadání.[61] V praxi získaly všechny rentovní listiny, ať již měly majetnickou formuli či nikoliv, ke konci 14. stol. charakter cenného papíru.[62] S tím významem souvisí, že ztracená rentovní listina byla soudně prohlašována za neplatnou, aby se zamezilo

---

[58] Stereotypně zní: „Si vero prefatus XY vel dicte domus et aree possessor unum quemque censum in quoque dictorum festorum termino ad plenum non persolveret, tunc prefatus NN poterit licite et debebit unumquemque censum in termino dandi neglectum statim die altera post cuiuslibet termini lapsum super dictam domum in dampna dicti XY aut domus et aree possessoris inter Judeos conquirere sive Christianos hominis cuiuspiam contradiccione non obstante. Si vero presens litera vel aliud pignus quodcunque per dictum NN ob non solucionem census cuiuslibet in Judeis obligatum aput eosdem per unum mensem integrum continuaverit, tunc ipse NN transmisso civitatis nostre nuncio prefatum XY vel domus et aree possessorem in domo sua inpignerare poterit licite et debebit, sibi equos, vaccas aut quascunque alias res mobiles ibidem repertas recipiendo et ea pignera recepta in Judeis obligare cum eisdem pignera sua obligata penitus redimendo." (Urkundenbuch č. 111.)

O exekuci v městském právu a o instituci brání srov. J. Kapras, K dějinám českého zástavního práva, 1903, str. 22 a n.

[59] Mohla by se totiž vyslovit domněnka, že se jedná o pouhé fioskule bez právního významu. Na základě studia středověkých německých listin saského právního okruhu prokázal neopodstatnělost takového názoru H. A. Schultze v. Lasaulx, Beiträge zur Geschichte des Wertpapierrechtes (Arbeiten zum Handels-, Gewerbe- und Landwirtschaftsrecht Nr. 63 — 1931), str. 99.

Význam majetnické formule v Českých Budějovicích prokazuje i skutečnost, že do rentovní listiny byla vepsána dodatečně po datování. Srov. listinu z 8. XII. 1402 (měst. archiv č. V — 72).

[60] V r. 1458 převor a konvent kláštera Panny Marie v nouzi prodal tři rentovní listiny faráři Ondřejovi a kaplanu Linhartovi za 15 kop gr. (listina k 13. VII. 1458, měst. archiv č. 49).

[61] Potřeba postarat se nákupem rent o příjmy kaplana se projevovala zejména při založení nového oltáře. Doklady srov. v pozn. 16.

[62] Problém, zda je možné právem prohlásit listiny za cenné papíry či nikoliv, tkví v potřebě dokázat v kladném případě, že listina sama v sobě obsahuje právo pohledávky. Historické zprávy dovolují soudit, že v Českých Budějovicích tomu tak bylo. Srov. doklad v pozn. 63 a zejména zdůvodnění oficiálního usnesení rady z r. 1466, v němž se zdůrazňovalo, že úroky z rent se vymáhaly listinami, jež se ztratily nebo byly vykoupeny, a to i tehdy, když se placení třicet let nevyžadovalo. Usnesení rady otiskuji v příloze č. II.

Druhým charakteristickým znakem cenného papíru jest, že nevyžaduje slibu dlužníkova k plnění závazku při přenesení na jiného věřitele. V budějovických pramenech skutečně zprávy o tom, že dlužník skládal slib plnění novému majiteli renty, chybí.

zneužití.[63] Tak pouhé předání rentovní listiny nahrazovalo zdlouhavé jednání soudní.[64]

Vydáním rentovní listiny nebo méně častěji i vkladem do knihy zajišťovala se právní jednání o rentovních závazcích až do r. 1466. Soudím, že od konce 14. stol. pouhé ústní zajištění stávalo se něčím výjimečným. Výslovně však nezbytnost písemného zajištění zavedlo teprve usnesení městské rady z r. 1466.[65] Tehdy konšelé, uvažujíce o nedostatcích, které rentovní listiny v životě města působily, rozhodli, aby byla založena kniha věčných rent.[66] Měly do ní být zaneseny, jak se výslovně zdůrazňuje,

[63] V nejstarší městské knize se nachází řada prohlášení o ztrátě rentovních listin (f. 16,40r, 41,61 a d.). Zvláště však je pro právní význam listiny charakteristická zpráva, že žid utekl ze země s rentovní listinou, která mu byla vyplacena a již měl tedy vrátit (tamtéž f. 58r). Nepochybně nepředstavuje v tom případě listina pouhý legitimační průkaz k právu, ale přímo v ní samé tkvělo právo pohledávky. Takový názor vyslovil v universitní disputaci na Praž. universitě i doktor Konrád z Ebrachu. Srov. F. M. Bartoš l. c., str. 122.

[64] Že bylo zvykem v Českých Budějovicích, aby byl cenný papír předán novému nabyvateli před soudem, dosvědčuje majetnická formule: „Et qui presentem literam de bona voluntate dicte domine Gerusche habuerit et coram scabinis nostre civitatis traddida fuerit, eidem jus competit omnium premissorum." (Listina z 5. V. 1398, měst. archiv č. IV-54.) Volnou přenosnost dlužních pohledávek bez souhlasu dlužníka shledal v německých městech koncem 14. a v 15. stol. H. A. Schultze. Poukázal přitom, že tím nebylo vyloučeno, aby přenosnost byla omezena na určitý okruh lidí. Rentovní listiny v Brémách svědčí, že renty se mohly měnit jen mezi brémskými měšťany. Srov. H. A. Schultze v. Lasaulx l. c., str. 81 a 141.

[65] Přikazovalo, že všechny listiny, pokud jimi strany chtějí uplatňovat nárok na úrok z rent, musí být zaneseny do nově založené knihy věčných rent a připomínalo se, že vklady do ní bude činit sám notář. Diplomatickým rozborem lze zjistit, že skutečně se uplatňovala v knize jediná písařská ruka, která poznamenávala k základnímu regestu změny tak, jak k úřadu přicházely strany.

[66] Uplatnila se tak i v Č. Budějovicích všeobecná snaha, aby listiny byly nahrazeny vklady do knih. Srov. O. Redlich, Die Privaturkunden des Mittelalters, 1911, str. 166 a n.

Na druhé straně je však nutné uvědomit si, že vývoj nesměřoval vždy k nahrazení listiny knihovým zápisem úplně. Listiny byly do knih vkládány jen pro větší jistotu a lepší evidenci. Vedle takového vkladu se listina udržela. Dokládá to zápis knihy města Zatce založené r. 1383: „... judex, ... magister civium, ... jurati cives civitatis Zacensis procuraverunt hunc librum nomine registri in singulis accionibus vigorosis ita, quod quelibet privilegia et litere seu alia notabilia eidem registro inscripta vigorose efficacie omnimodam teneant firmitatem tamquam originales litere maiori sigillo civitatis concluse, eciam literis seu autenticis aboletis." Podobně ustanovení pražského práva v článku 109 potvrzuje: „das alle di purger u. purgerinne oder anderley leuthe, wy di genannt sein, in unser stat zu Prage, di briffe haben mit dem statsigel oder mit scheppfen sigel umb zins, er sey ewig oder nicht, auf heusern oder auf hofsteten, di in unser stat zu Prag gelegen sint, das si selben in iar und tag zu rechen noch diser leuthmerunge chomen sullen mit iren briffen auf das rothaus, und den zins da selbest sullen lassen bescreiben in der stat zu Prag register noch ir brieffe laute; und wer das nicht entet in iar und tag und seine briff also nicht umb seinen zins lise beyscreiben, des selben briffe di furbas mer kein craft haben sullen." Listiny byly v Žatci i v Praze nadále vydávány. Teprve za husitství se projevilo, že zápisy do městských knih nahrazovaly listiny. Srov. V. Vojtíšek. O pečetech a erbech měst pražských i jiných českých, 1928, str. 208 a n.

V Českých Budějovicích šel vývoj ještě jinou cestou. Až do r. 1466 existovaly tu rentovní listiny vedle vkladů do knih městského soudnictví nesporného a stály výše. Přitom se oba druhy písemného zajištění navzájem přímo vylučovaly. Vysvětluji takové postavení listin tím, že měly jako cenné papíry vyšší platnost. Teprve r. 1466, když se ukázalo, že lze pomýšlet, aby byly ve městě cenné papíry vzaty z oběhu (připomínám, že Budějovice ztratily po husitských válkách do značné míry svůj obchodní význam), nahradila je kniha právě tak, jako se již dříve stalo u listin na jiná právní jednání.

nadační listiny ke kostelu a zbožným a dobročinným účelům do 25. prosince 1466. Pokud by se tak nestalo, ustanovovalo se, že ztratí platnost. Kniha měla listiny plně nahradit a přísežní přiznali knihovým vkladům stejnou váhu, jakou měly listiny pod velkou městskou pečetí. Usnesení bylo přivedeno ve skutek a kniha opravdu plně nahradila listiny. Napříště nebyly staré rentovní listiny již obnovovány a listiny se na nové renty vůbec nevydávaly. A také z městských knih zmizely rentovní zápisy. Až do počátku 16. stol. se pohyb rent poznamenával výlučně v nově založené knize věčných rent.[67]

Výrok městské rady z 18. listopadu 1466 nevyplynul však pouze ze snahy po evidenci rent, ale vycházel vstříc také veřejnému mínění. V preambuli uvádí rada šest hlavních důvodů rozhodnutí. Za prvé praví, že se některé listiny ztratily a byly zrušeny. Za druhé, že mnozí vymáhali od dlužníků rentu, aniž měli rentovní listinu. Za třetí, že některé listiny byly dlouho skrývány a teprve nyní se jejich majitelé domáhají placení úroků. Za čtvrté, že renty se vymáhají vyplacenými listinami, které dosud nebyly zrušeny. Za páté, že mnozí z dlužníků, vykupujíce úroky, utrpěli nemalé škody, když zemřeli jejich věřitelé. Za šesté pak zdůrazňuje, že rentovní listiny jsou obnovovány jen zdlouhavě a s potížemi. Všechny uvedené skutečnosti prý vedly k častým soudům a přím.[68]

Opravdu, důvody, které rada uváděla, nasvědčují, že obnovování rentovních listin vedlo po dlouhém vývoji k nejasnostem a zmatkům.[69] Zvyšovala se tím ve městě nespokojenost nadto ostatně živená skutečností, že renty, zatěžujíce nemovitosti, značně snižovaly jejich cenu. Renty se staly břemenem tím spíše, že v jiných českých městech byly následkem husitského revolučního hnutí buď zrušeny nebo alespoň ve své míře značně omezeny.[70] Proti hlasům těch, kteří i v Českých Budějovicích proti rentám brojili, postavila se rada na stanovisko kompromisní. Snažení, které směřovalo k zrušení úroků, hodlala čelit nápravou nejkřiklavějších nesprávností. Rozhodla se zavést novou evidenci a sli-

---

[67] Je známa toliko jediná výjimka, kdy rentovní závazek byl zajištěn ještě listinou. Při vkladu do knihy věčných rent notář poznamenal: „Actum a. d. MCCCCLXXXVII et jacet litera in scatula super hoc confecta in magna cista dominorum, ubi privilegia civitatis habentur et servantur. Actum est cum XXIIIIor senioribus reorum voluntate" (f. 142). Vysvětluji tu neobvyklost tím, že šlo o listinu slavnostní.

[68] Také v Mnichově v důvodech, které se uvádějí pro nahrazení listin zápisy do knih, je patrná snaha po lepší evidenci. Srov. P. R e h m e l. c., str. 59 a L. M. B. A u b e r t l. c., str. 33 a n.

[69] Poněvadž obnovování listin se provádělo liknavě a někdy se značným časovým odstupem, nevědělo se leckdy, kdo má rentu platit. Srov. dorsální poznámku u listiny z 18. V. 1393 (měst. archiv č. III — 49): „Nota. Super censu isto plusquam unum consilium interrogaverunt et non potuerunt scire super quam juridice deberet demonstrari, et ideo jacet tamquam cassata."

[70] Srov. B. M e n d l, Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských, ČČH XXIII, str. 32 a n.

bovala v budoucnosti zamezit nespravedlivému vymáhání rent. Na druhé straně však rada považovala dobu za vhodnou k tomu, aby jasně prohlásila, že uznává za platné ty renty, jejichž placení se někteří věřitelé neodvažovali i po třicet let vymáhat, majíce k tomu zajisté dobré důvody v dobách nejistých. V usnesení rady se zdůrazňovalo, že závazky starých rentovních smluv trvají a že jsou povinni platit je všichni dlužníci, ať je již přijali dobrovolně nebo jako následek zadlužení. O zmenšení celkového počtu rent se nic nemluvilo a není jediného dokladu, že by k němu došlo ještě v 15. stol. Nadále zůstávala pro dlužníky pouze možnost, aby renty vykupovali přenesením na jinou nemovitost.[71]

*

Při seznámení s vývojem rent a jejich zajišťováním v Českých Budějovicích jsem naznačil, že rentovní listiny tu tvoří uzavřenou skupinu městských veřejných listin, které jsou jedinečným pramenem pro poznání středověké diplomatické praxe, známé zatím pouze v tomto jihočeském městě. Mám na mysli pravidelné obnovování rentovních listin jako výsledek vyspělého právního prostředí, vytvářeného běžným užíváním cenných papírů. V té souvislosti je třeba renovaci věnovat pozornost, neboť teprve její vysvětlení může přispět ještě plněji k pochopení vývoje rent ve městě.

Paleografickým rozborem jsem dospěl k zjištění, že notář Mikuláš, který byl prokazatelně v městské kanceláři činný v letech 1396—1430,[72] napsal listinu, která byla vystavena pod velkou městskou pečetí a datována k r. 1370.[73] Také notář Zikmund, dosvědčený v úřadě městského notáře v letech 1430—1459, napsal několik desítek listin, které se hlásí k různým datům v rozhraní let 1369[74]—1444.[75] A přímo mne udivovalo, jak mohl protonotář Petr, zastávající úřad v letech 1459—1493, sepsat vlastnoručně rentovní listiny s datem roku 1369.[76]

Je vyloučeno, aby více než dvě stě rentovních listin, které městští notáři vyhotovili v letech 1396—1466 (terminem ad quem je termín založení knihy věčných rent, terminem a quo nástup notáře Mikuláše do

---

[71] Do knihy rent nevešly zápisy z městských knih. Stalo se to snad z toho důvodu, že postrádaly váhu cenného papíru. Pokud se týkaly náboženských a především ovšem dobročinných institucí, poznamenal je písař zběžně na přídeští. Jsou srovnány podle jednotlivých knih, z nichž byly vypsány. První se nazývá malá kniha pergamenová (ex parvo libro pergameneo) a je totožná s nejstarší městskou knihou. Jako druhá se jmenuje nová velká kniha pergamenová (ex libro magno pergameneo novo) a je dnes ztracena. Byla zřejmě pokračováním knihy první. Třetí je označena jako kniha soudu (de libro judicii) a jde o papírovou soudní knihu z let 1396—1524.

[72] V následujících řádcích užívám výsledků, k nimž jsem dospěl v zmíněné studii o úřadě městského notáře a diplomatice v Českých Budějovicích.

[73] Urkundenbuch č. 163.

[74] Urkundenbuch č. 158.

[75] Listina z 2. III. 1444 (měst. archiv č. 42).

[76] Urkundenbuch č. 148 a 149.

úřadu), vzniklo také v době, do níž se hlásí datem. Podobně je tomu u šedesáti rentovních listin, které psali písaři E_2, F_2, G_2 a H_2.[77] Paleograficky všechny vzbuzují nedůvěru. Jsou psány vyvinutou gotickou polokursivou, v které jemné vlasové tahy umožňovaly spojení písmen. Rukopis notářů Zikmunda, Petra a písařů E_2, F_2, G_2 a H_2 dokonce již projevuje zdvojování tahů, zejména u písmene r. Dolní dříky hlásek mají zpravidla kličky a silné svislé zdůraznění. Znaky písma 15. stol. se tu uplatňují tak markantně, že věru udivuje, že dosavadní bádání si problému nepovšimlo, zejména ne Köpl, který na sebe vzal povinnost vydat městský listinář.[78]

Později jsem zjistil, že také věcný obsah některých rentovních listin neodpovídá datování. V listině, která se hlásí k 11. březnu 1370, psal ji notář Mikuláš, uvádí se jako pořizovatel renty sladovník Jakub. Zatížil jí svůj dům, ležící mezi domy měšťana Frischheinzlina a mladého Raucha v Krajinské ulici.[79] Takové poměry jsou však prokazatelné teprve v letech 1411—1416, kdy v knize lozuňků opravdu Frischheinzlin, Jakub a Rauch jsou v Krajinské ulici uvedeni jako vlastníci domů.[80] V listině datované k 15. září 1364 objevují se jména rožnovských vesničanů Henslina Humlera, Jana Fridlika a starého Lieblina,[81] třebaže vlastnili v Rožnově usedlnosti teprve v r. 1459.[82] Podobně se jmenují v listině, hlásící se k 3. březnu 1374, Ortl, Hanuš Erhardův a Mertlin Kleuber, vesničané v Rožnově,[83] ačkoliv v knize královského úroku lze se s nimi shledat až k r. 1446.[84] Takových příkladů bylo by lze uvést více, a kdyby se zachovaly knihy lozuňků i pro období 1417—1481,[85] dovedli bychom nepochybně postihnout dobu vzniku u většiny rentovních listin rozborem historickým. Při dnešním dochování pramenů větší význam ovšem připadá paleografickému rozboru, který dovoluje určit, arciť někdy jen přibližně, vznik každé rentovní listiny. Opírám se při něm o výsledky studia městské kanceláře, jak jsem je podal v práci „Úřad městského notáře a diplomatika v Českých Budějovicích do poloviny 15. století".

---

[77] Ti jménem neznámí písaři začínali svou kancelářskou činnost za života notáře Mikuláše. Zejména však písařsky pracovali v době, kdy úřad notáře zastával Zikmund.

[78] Připomínám, že K. Köplovi chyběla odborná historická průprava. Srov. J. Prokeš, Archiv ministerstva vnitra v Praze v letech 1918—1934 (Sborník archivu min. vnitra VIII — 1935, str. 23).

[79] Urkundenbuch č. 163.

[80] Liber losungarum, f. 205r (měst. archiv, sign. D 99). Ještě v r. 1407 byl v držení domu později Jakuba sladovníka Mikuláš Madalener (f. 161r), takže je vyloučeno, aby situace se hodila k r. 1370.

[81] Urkundenbuch č. 138.

[82] Kniha král. úroku z let 1446—1482 (měst. archiv, sign. D 91), f. 15 a ještě 37.

[83] Urkundenbuch č. 179.

[84] Kniha král. úroku, f. 14—16. Mertlin Kleuber už tehdy nehospodařil. V držení statku se jmenuje Kleuber jiný.

[85] Je nepochybné, že knihy lozuňků byly vedeny také v tom období. Srov. doklad v soudní knize trhové (měst. archiv, sign. D 3), f. 24r.

Od toho stavu se však opět mnohé rentovní listiny odchylují. Vytvářejí zvláštní skupinu listin, které nevzbuzují pochybnost o správnosti časového údaje v datovací formuli. Souhlasí v nich písařské ruce s vědomostmi o městské kanceláři a jména měšťanů a obyvatel s historickou skutečností. Např. notář Mikuláš sepsal rentovní listinu s datem 6. listopadu 1400, v níž Kateřina Kindmacherová dosvědčovala, že zavázala rentu na svém domě, ležícím mezi domem notáře Mikuláše a kožešnice Filipiny.[86] V knize lozuňků jsou k r. 1400, a pouze k němu, jmenovány Kateřina a Filipina jako majitelky domů.[87] Také venkovanům z Vráta, Henslinu Majerův, Raplinovi a tkalci Henslinovi, kteří vystupují v listině z 23. května 1402,[88] dosvědčuje kniha lozuňků v letech 1401—1406 držení jistých nemovitostí ve vsi.[89] Stejně v berním rejstříku z r. 1384[90] shledává se stav, který souhlasí se svědectvím listiny datované k 5. listopadu 1477.[91]

Závěr, který ze zjištění vyplývá, je jednoznačný. V Českých Budějovicích je třeba rentovní listiny dělit na dvě skupiny. V prvé jde o listiny obnovené a vyznačuje je zřejmá antidatace, kdežto druhá skupina zahrnuje listiny zakládající rentu a v nich datum plně souhlasí s dobou, kdy listiny vznikly.

Správnost této these potvrzuje výrok budějovického rychtáře a rady. Jednomyslně 16. května 1399 rozhodli, aby všechny rentovní listiny, které budou obnovovány, nesly staré datum a jména starých konšelů. Obnovovat se pak měly rentovní listiny tehdy, když vykoupením byla renta přenesena na jinou realitu. Statut výslovně stanovil: „... ut omnes litere et privilegia qualiacumque fuerint, cum illa renovari contigerit per census reemcionem vel quovismodo, tunc talia privilegia sint renovata antiquum datum et eciam nomina scabinorum antiquorum aput quorum presenciam talia negocia gesta sunt in eis contenta debeant permanere."[92] Při uvažování o renovaci je důležité si uvědomit, že statut naprosto nevycházel z praxe, že listina se obnovuje také v těch případech, kdy se mění vlastnictví renty. Nový majitel renty prostě vymáhal plnění úroku z reálného břemene listinou starou. Pramenilo to z přesvědčení, že rentovní listina je vlastně cenným papírem, který v rukou každého, kdo ho držel ve vlastnictví právem, zaručuje právo plnění závazku.[93]

Zbývá zdůraznit, že způsob ověření obou druhů rentovních listin je to-

---

[86] Listina k 6. XI. 1400 (měst. archiv č. 42).

[87] Liber losungarum, f. 101r. Dům písaře Mikuláše v knize zapsán nebyl, protože notář z něho berni neplatil. Osvobození městského notáře od berně je dosvědčeno i jinde. Srov. např. Codex diplomaticus Moraviae XIII, č. 374.

[88] Listina k 23. V. 1402 (měst. archiv č. 56).

[89] Liber losungarum, f. 137.

[90] Berní rejstřík z r. 1384 (měst. archiv, sign. D 4), f. 2.

[91] Urkundenbuch č. 215.

[92] Srov. přílohu č. I.

[93] Srov. pozn. 64.

tožný. Ověřovala je velká městská pečeť nebo výjimečně i sekret. Neodlišovaly se také úpravou nebo stylisací. Lze pouze prokázat, jak jsem již zdůraznil, že měly různé předlohy. Listiny zakládající rentu se záhy opíraly o formulářový vzorec, kdežto obnovené listiny braly za základ předchozí rentovní listiny.

Také právně mezi rentovními listinami nebyl činěn rozdíl.[94] Obnovené listiny i listiny zakládající rentu mohly se prodávat, zastavovat či odkazovat. Výrazně se jednota právního názoru na ně projevila založením knihy věčných rent v r. 1466. Rentovní listy bez rozdílu byly tehdy nahrazeny knihovým vkladem.[95]

S obnovováním listin souvisí, že se v Českých Budějovicích zachovalo neobvyklé množství listin chybně datovaných. V této souvislosti věnuji problému pozornost proto, aby otázka rentovních listin byla objasněna v úplnosti a zabránilo se dalším omylům.

Šest nejstarších, nesprávně datovaných rentovních listin, otiskl Josef Emler v edici „Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae", tom. II. k r. 1302, 1304 a 1309.[96] K. Köplovi náleží zásluha, že v drobném článku „Falsch datirte Budweiser Urkunden" je zařadil do doby mnohem mladší.[97] Srovnání seznamu přísežných a rozbor obsahu listin přivedl jej k názoru, že náleží období let 1390—1402.[98] Upozornil při té příležitosti i na důsledky, které má jeho zjištění pro poznání dějin města. Mohl opravit mnohý nesprávný názor starších badatelů, jmenovitě J. Zoubka, J. Čelakovského a M. Pangerla, kteří ve svých pracích užívali listin s pevnou vírou v jejich starobylost. V Köplově pojetí jmenované listiny jako pramene z rozhraní 14. a 15. stol. užívali regionální pracovníci.[99] Tím více překvapuje, že J. V. Šimák v knize „Středověká kolonisace v zemích českých" se vrátil k starému pojetí a bez jakýchkoliv pochyb je opět užíval pro prvé desetiletí 14. stol.[100] Odkazem na skutečnost,

---

[94] Listiny zakládající rentu byly vystavovány stejně jako listiny obnovené pod velkou městskou pečetí. Jen výjimečně byly zpečetěny menší městskou pečetí (ty tři případy cituji v pozn. 38). I mezi nimi lze prokázat listinu obnovenou (listina k 12. X. 1411, měst. archiv č. VII—49).

[95] V usnesení rady z r. 1466 se mluví o „privilegia seu litere censuales", ač víme, že do knihy věčných rent byly zaneseny nejen listiny renty zakládající, ale především listiny obnovené. Ostatně je známo, že v obnovených listinách se jen zřídka činí zmínka o renovaci. Srov. H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien I — 1889, str. 670.

[96] RBM II, č. 1916, 1939, 1940, 1995, 2201 a 2778 (= Urkundenbuch č. 521).

[97] L. c., str. 266. Po tom, co jsem pověděl, je jasné, že Köplovo řešení zůstalo neúplné. Nepoznal, že jde o listiny obnovené, a neurčil, do které doby náleží svým diplomatickým vznikem, což je důležité pro historickou kritiku.

[98] V té souvislosti také stručně podotkl, že písmo náleží konci 14. stol.

[99] Za nejlepší považuji studii F. Zpěváka, Dějiny Českých Budějovic do 14. věku (Jihočeský kraj I—1910 a III—1912) a J. Wastla, Zur Geschichte der Stadt Budweis in vorhussitischer Zeit (Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes des Staats-Obergymnasiums in Krummau, 1921).

[100] Přivedlo ho to k omylům, z nich závažnější jmenuji: K r. 1302 uvádí jako prvního Čecha zasedajícího v radě Květoně (str. 1072). Prokazuje, že rychtu v letech 1302—1309

že neměl k disposici originály a spokojil se Emlerovou edicí, lze vysvětlit, že jako listiny přemyslovského období je studoval ještě J. Šebánek v práci „Česká listina doby Přemyslovské".[101]

Kromě šesti nejstarších, chybně datovaných rentovních listin otištěných v Regestech, a sedmi listin, jejichž datum upravil K. Köpl v edici „Urkundenbuch der Stadt Budweis",[102] zachovaly se v městském archivu v Českých Budějovicích další nesprávně datované listiny k 26. prosinci 1407 (namísto 27. prosince 1406),[103] 13. prosinci 1403 (namísto 13. prosince 1407),[104] k 16. říjnu 1094 (namísto 16. října 1394)[105] a listina se zkomoleným datem k 23. dubnu 1400.[106] Po dvakrát pak písař v datu pouze poznamenal „anno domini millesimo", nedokončiv další chronologické údaje.[107]

Všechny chybně datované listiny jsou listinami obnovenými. Šest z nich psal protonotář Petr,[108] šest notář Zikmund,[109] tři notář Mikuláš[110] a po jedné pět výpomocných písařů.[111] Omyly jsou vysvětlitelné z písařské praxe. Datum, které neodpovídalo době, kdy byla listina obnovena, se mechanicky opisovalo z listinné předlohy.[112] Ve spěchu, když písař opisoval naráz více obnovených listin,[113] se snadno dopouštěl nepozornosti, která je tolik charakteristická pro středověké ingrosátory.[114]

Hledá-li se odpověď na otázku, proč vlastně v Českých Budějovicích k obnovování rentovních listin docházelo, je třeba přihlédnout k domácím poměrům. Nepřichází totiž v úvahu, že by se tu prostě uplatnila zvyklost odjinud přejatá. V diplomatice německých měst jsem se s takovou

---

držel Václav Klaric a vyvozuje odtud, že list krále Jana z 24. VIII. 1319, zachovaný v konfirmaci Václava IV. z r. 1388 (Urkundenbuch č. 33 a 463) je podvrh, který si zhotovili sami Klaricové (str. 1071). Škola městská prý stála již v r. 1309 (str. 1068). Je samozřejmé, že bude nutné zrevidovat Šimákův soupis příjmení, soupis českých jmen měšťanů a především hospodářů ze šosovních vsí. Většinou jsou totiž právě doloženi v rentovních listinách.

[101] Sborník archivních prací VI—1956, str. 138 a n.

[102] Urkundenbuch č. 399, 422, 432, 433, 485, 486, 519.

[103] Měst. archiv VI—55 a VII—26.

[104] Měst. archiv VII—40.

[105] Měst. archiv IV—30. Vročení je chybné také v tom ohledu, že podle předlohy tvrdí, že svátek sv. Havla připadl v r. 1394 na středu.

[106] Měst. archiv V—34. Nese datum „anno millesimo trecentesimo quadringentesimo".

[107] Měst. archiv V—4 (listina náleží k r. 1398) a VI—25 (listina náleží k r. 1404).

[108] RBM II, č. 1940 a 2201, Urkundenbuch č. 433 a 399 a listina č. VII—26 a VII—40.

[109] RBM II, č. 1939 a 2778, Urkundenbuch č. 485, 486 a 519 a listina č. VI—55.

[110] Urkundenbuch č. 422 a listina č. IV—30 a V—34.

[111] RBM II, č. 1916 psal nenámý písař A, č. 1995 písař B, Urkundenbuch č. 432 písař C, listinu č. V—4 písař D a listinu č. VI—25 písař E.

[112] O tom, že obnovené listiny byly opisovány bezmyšlenkovitě, svědčí četné doklady. V listině z 23. IV. 1404 (měst. archiv č. VI—16) se např. čte: „XY super domo sua inter domum NN et portam Stradonicensem *concivium* nostrorum sita . . ."

[113] Lze prokázat, že z jednoho kusu pergamenu bylo vykrojeno více listin, které psal písař naráz stejným inkoustem. Z četných příkladů odkazuji na listiny v Urkundenbuch č. 179 a 180.

[114] Srov. H. B r e s s l a u l. c., str. 841.

praxí nesetkal a v Čechách mne vlastní studium rentovních listin v Jihlavě, Kutné Hoře, Kouřimi, Plzni a Praze přesvědčilo o jedinečnosti jevu.[115]

Obnovování se stává pochopitelné jen tehdy, vezme-li se v úvahu domácí vývoj. Pozoruje se, že růst rent v Českých Budějovicích právě na sklonku 14. stol. (tedy kolem r. 1399, kdy došlo k vydání statutu o renovaci listin) se zpomaluje a za první desetiletí 15. stol. takřka úplně ustává. Začalo se pociťovat, že městské nemovitosti jsou přetíženy povinnostmi a rada, v které zasedali zástupci řemeslníků, proto usilovala, aby zatížení rentami nebylo nadále zvyšováno. Přes odpor duchovenstva, které se bránilo opatřením až do výbuchu husitského revolučního hnutí, svůj názor prosadila.[116] Zřizování nových rent ustalo. Následkem toho se však staré rentovní závazky tím horlivěji měnily. Protože v takových poměrech hrozilo, že nastane zmatek, rozhodla rada, aby se na staré renty nevydávaly nové listiny, ale aby se existující již listiny obnovovaly právě pod starým datem.

Tento způsob se nejspíše volil z toho důvodu, že evidence rent ve městě se zakládala na vědomostech o rentách původních. Je třeba si představit, že již ke konci 14. stol. v Č. Budějovicích existoval rejstřík rent.[117] Na něj odkazují s velkou pravděpodobností dorsální poznámky rentovních listin, pokud se v nich zdůrazňuje, že renta původně tkvěla na realitě jiné.[118]

Praxe, zakládající se na původní evidenci, nevedla jen k obnovování listin, ale měla za následek i zajímavý pohled na listiny jako na písemná svědectví. Pouze na intitulaci a datování nahlíželo se jako na místa, která se nesměla měnit, kdežto všechny ostatní části listiny bylo možné podle potřeby doplňovat. Notář Mikuláš nezrušil rentovní listinu, kterou sám dříve sepsal, a nevydal obnovenou listinu, když došlo k vykoupení

---

[115] Snad jedině v blízkých Vodňanech půjde podrobným studiem prokázat, že některé listiny byly obnoveny.

V neměstských diplomatických okruzích skupinka obnovených jedenácti listin vyznačuje listiny vojtů z Gery. Srov. W. Flach, Die Urkunden der Vögte von Weida, Gera und Plauen bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, 1930, str. 78 a n.

[116] Zdálo by se, že ukončení boje znamenalo rozhodnutí krále Václava IV., na němž v r. 1406 rada dosáhla, aby měšťané a obyvatelé mohli vykupovat renty, složí-li desetinásobek hodnoty úroku. (Codex juris municipalis II, str. 1033). Faráři se však zanedlouho podařilo aspoň částečně zvrátit přikré rozhodnutí a v r. 1407 týž Václav vzal renty ve prospěch kostela vlastně ve svou ochranu. (Codex juris municipalis II, str. 1064). Opět byl nucen tak učinit 29. VI. 1416(?). Srov. F. Palacký, Documenta Mag. Joannis Hus, 1869, str. 643. Výsledkem kompromisu bylo, že renty ve prospěch kostela a na náboženské a dobročinné účely se mohly sice zásadně vykoupit, ale přitom se právo disposice omezilo požadavkem, aby v náhradu za vykupovanou rentu byla darována renta na jiné nemovitosti. Mělo se tím zaručit, že kostely a chudí neutrpí škody.

[117] Ten rejstřík se však nezachoval. Nejstarší dochovaný rejstřík rent pochází až z pohusitské doby, pravděpodobně z třicátých let. Není dnes v úplnosti, některé složky chybějí (měst. archiv, sign. D 10).

[118] Vyhranila se forma: „census altari A super domo XY, prius super NN". Vedle ní byly na dorsu i poznámky, které zachycovaly stav současný. Obvykle znějí: „Respondet XY cum domo (curia) sua."

renty, ale spokojil se fixováním nových skutečností v listině staré. Jméno původního pořizovatele prostě v naraci rekogniční listiny vymazal a nahradil je novým.[119] Pravidlem ovšem bylo, že při renovaci se stará listina zrušila.

Úvahy o obnovování tedy končí zjištěním, že datum obnovené listiny neodpovídá poměrům, které listina fixuje, ale vyjadřuje dobu, kdy vůbec došlo k zřízení věčného platu. Je samozřejmé, že při zřízení renty byla vydána jiná listina, která rentu zajišťovala na jiné nemovitosti. Jen dorsální poznámky dovolují dnes poznat původní situaci.[120] Vezmou-li se naopak v úvahu renovace a všeliké poznámky o osobách, které rentu platily později, jsou dány základní podmínky k tomu, aby se získala představa o pohybu rent. Rozborem datování rentovních listin jsem dospěl k přesvědčení, že počet rent se v Českých Budějovicích od konce 14. stol. ustaloval a zhruba v prvním desetiletí 15. stol. se uzavřel.

Tak rozdělení rentovních listin na dvě skupiny a rozlišení rent na původní a přenesené, dovoluje prohloubit historické poznání. Pro listiny zakládající renty je charakteristické, že lidé v nich úroky zavazovali především z pohnutek nábožensky motivovaných. Myslili na spásu duší, na modlitby za zemřelé, na polepšení osudu nemocných a slabých, na zvelebení města a na větší slávu svatých přímluvců, jimž zřizovali nové oltáře.[121] Staré renty zřizovali zejména patriciové a zámožní řemeslníci, méně již nižší vrstvy městských obyvatel.[122] A zavazovali je často na vlastních pozemcích. Odlišná situace se představuje v obnovených rentovních listinách, s kterými se setkáváme po r. 1410 jako s téměř výhradní formou listiny. V té době renty spíše zřizovaly osoby s menšími hospodářskými možnostmi, často následkem zadlužení.

Zatížení nemovitostí, a zejména domů, vedlo od počátku 15. stol. stále zřetelněji ke snaze o osvobození od rent.[123] Jakmile měšťan získal prostředky, a v době husitských válek mohlo docházet k nejrůznějším zvratům, spěchal, aby rentovní břemeno přenesl na jiné, méně zámožné.

---

[119] Podobně nově označil objekt, na němž se renta zavazovala (místo domu šlo o dvůr) a uvedl novou lokalisaci (dvůr ležel mezi dvory jiných sousedů než dům). Srov. listinu z 8. XII. 1402 (měst. archiv č. V—66).

[120] Dvě listiny z 24. II. 1400 (měst. archiv č. V—32 a č. V—33) v dorsální poznámce oznamují, že rentu založil pan Hana. Byla zavázána na domě Storerově. Asi kolem r. 1420 Storer rentu vyplatil a zakoupil dvě listiny po půl kopě na domě Krynnera a Octava. Podobných dokladů by bylo lze uvést více.

[121] Svědectví nalézají se v dostatečné míře v Urkundenbuch.

[122] K zjištění jsem dospěl rozborem testamentů v nejstarší městské knize.

[123] Zvláště průkazný je v tom směru zápis v městské soudní knize, f. 113. Dosvědčuje, že rentu zavázal řezník Michal. Později však bylo jeho jméno škrtnuto a nadepsáno „Wognicz aquaductor". Také jeho jméno písař mřežoval a nadepsal jako nového dlužníka Martina Hoffarta. Třikrát se přitom změnila i jména majitelů sousedních domů. Je v tom důkaz, že se dům zatížený rentou nedostal snad postupně do rukou tří majitelů (tak dokládá pro Brno M. Šváb e n s k ý, Jesuité v Brně 1241—1773, 1954, str. XXXI), ale že tatáž renta byla zavázána vždy na jiné realitě. Výrazným svědectvím takového postupu je i renovace listin.

Tím postupem se renty přenášely uvnitř hradeb zejména na majitele domů v postranních ulicích a mezi nimi nejčastěji do ulice Svinské, Židovské a České. Shledal jsem, že tam se udržely ve formě platů ke kostelu ještě v 17. stol. Za zvláště charakteristický jev však pokládám, že po obnovení královské moci a nástupu feudální reakce po Lipanech množily se renty, které byly přeneseny z města do vesnic.[124] Zavazování rent na gruntech poddaných bylo nepochybně projevem nastávající hospodářské slabosti.[125] Proto městská rada v usnesení z r. 1466 tolik zdůrazňovala, že úroky jsou povinni platit i ti, kdož byly k zavázání renty donuceni dluhem.

Jak jsem již naznačil, nevymáhaly se po r. 1466 úroky listinou, ale na základě vkladu do knihy věčných rent. Do ní se pečlivě poznamenávaly změny starých rentovních závazků i vkládaly ojedinělé renty, nově zřízené.[126] V polovině 16. stol. přestalo se knihy užívat a zdá se, že novou knihou stejného charakteru nahrazena nebyla.

Došlo zatím k velkým změnám přímo ve středověkém rentovnictví.[127] Renty obecně nahrazovaly se úrokem a také v Českých Budějovicích dala rada svolení k vykupování rent a výkup vůbec vzala na sebe.[128] Uplatnila zásadu platnou ve 14. stol. a žádala, aby renty byly vypláceny desetinásobkem hodnoty odváděného úroku. Výkupní částky, které jdou často po pěti a deseti kopách gr., jasně svědčí, že šlo o vykupování rent 14. a 15. stol.[129] A ukazují, že byla dodržována jednotná praxe.

Jakmile se objevila možnost zbavit nemovitosti rentovního zatížení, většina měšťanů se rozhodla ji využít. Vykupování rent, které bylo dosud

---

[124] Sledují-li se dorsální poznámky nebo vklady v knize rent a porovnají-li se dlužníci tu dosvědčení s dlužníky, uváděnými v textu listin, shledá se, že v mnoha případech se během doby dostala renta na předměstské chalupy (markantní doklad v Urkundenbuch č. 378) nebo na vesnici (např. Urkundenbuch č. 149, 266, 539). O rentách zajištěných na poddanských statcích jednají také rentovní listiny, zejména pokud byly obnoveny Zikmundem nebo Petrem a vznikly tedy zhruba po bitvě u Lipan. Srov. Urkundenbuch č. 153, 179, 180, 483, 501 ad.

[125] Je proto nesprávné, prohlašuje-li F. G r a u s, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II, 1957, str. 210, že zřizování rent sedláky je svědectvím jejich bohatství. Nadto listiny, které cituje (Urkundenbuch č. 266, 379, 383, 431, 434, 479) jsou listinami obnovenými a vysvědčují stav asi z poloviny 15. stol.

[126] Nové renty byly výjimkou, v knize jsou zapsány na f. 6, 32, 61, 65, 142.

[127] O rušení rent srov. B. v. S t e m p e l l l. c., str. 76 a n. a F. B e y e r l e, Die ewigen Renten des Mittelalters (Vierteljahrsschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte IX—1911, str. 401—406).

[128] Přímá historická zpráva o takovém rozhodnutí rady se nezachovala. Průkazné svědectví o politice městské rady však poskytují purkmistrovské počty. Objevují se v nich peníze složené při vykupování rent. Umožnila to skutečnost, že radě náleželo patronátní právo k farnímu kostelu, kostelu sv. Prokopa i kapli sv. Václava při městském špitálu. Ještě v 17. stol. se zdůrazňovalo, že k vykupování starodávných rentovních platů dává souhlas magistrát.

[129] Srov. položky v knize purkmistrovských počtů 1496—1570 (měst. archiv, sign. D 15) a terminologii „abgelegte Priesterzins, abgeledigte Priesterzins, Abledigung des Priesterzins".

omezeno požadavkem, aby dlužníci rušili renty jen tím způsobem, že je přenesou na jinou nemovitost, zhruba skončilo v několika málo desetiletích.[130] Lze se tak domnívat, neboť v knize purkmistrovských počtů se již v šedesátých letech 16. stol. ztrácí poznamenání o příjmech peněz, které složili obyvatelé vykupující renty. Na samém počátku 17. stol., kdy jsou opět po ruce pro sledování vývoje rentovních platů přímé prameny, byl počet rent skutečně nepatrný.

Renty zůstaly na pouhém zlomku nemovitostí ve městě. Tíživé hospodářské břemeno přeměnilo se v 17. stol. v nevýznamný starobylý plat, polepšující příjmy kostela. Dochovaly se do té doby také jen renty určené k farnímu kostelu a ke kostelíku na Starém Městě. Poznamenávají se jako zvláštní příjem v knize úroků a nadací ke kostelu sv. Mikuláše.[131] Písař o nich nevěděl již více, než že jsou prastarého původu.[132] Ze seznamu vyplývá, že na začátku 17. stol. tkvěly renty na šestnácti městských domech a že v r. 1669 je odvádělo uvnitř hradeb dokonce jen 12 majitelů domů. Na předměstích vázly na devíti objektech, v Dolním Vestci platily renty tři sedláci. Ve městě se konservativně držely na domech zejména v České a Svinské ulici, kde se nahromadily již v 15. stol. Všechny renty se tehdy vyrovnávaly pouze jednou do roka, na sv. Havla. V 2. polovině 17. stol. a v 1. polovině 18. stol. byly za souhlasu magistrátu vykoupeny i ony. A podobně se stalo s rentami váznoucími na zahradách a dvorcích na předměstí. Jen vesteční sedláci nebyli s to výkupné zaplatit. Ba nemohli dostát ani úrokům z rent a zadlužovali se.[133]

Ve 2. polovině 17. a v 1. polovině 18. stol. docházelo také k vykupování platů ke kostelu sv. Jana a Prokopa na Starém Městě. Rozborem knihy založené v r. 1666 lze si proces představit totožný s postupem při farním kostele.[134]

*

Rentovní listiny nejsou ovšem pramenem toliko k poznání vývoje renty a tím i historickým svědectvím o hospodářských a sociálních poměrech městské společnosti, ale mají význam pro zkoumání téměř všech odvětví městských dějin.

Především dovolují poznat, jak se vyvíjely právní vztahy mezi kostelem a obcí. Podobně jako v jiných městech měl českobudějovický farář

---

[130] Lze snad vyslovit domněnku, že k vykupování rent docházelo v souvislosti s dostavbou farního kostela a zvláště přístavbou věže. Městská obec obětovala každoročně k tomu účelu značný peníz.

[131] Měst. archiv, sign. D 113.

[132] Na f. 65 je vložen úvodní zápis: „Zu der Kirchen gehöriger Zins an den Heussern in der Stadt, was einnes oder des ander alle Jahr zu der Zeith sancti Galli dem uhrallten Herkhommens nach zu geben und zahlen schuldig ist."

[133] Za vklady, které stanoví jejich povinnosti, se hromadí poznamenání dlužných úroků.

[134] Kniha je uložena v měst. archivu, sign. D 133.

při jednotlivých oltářích a kaplích oltářníky a kaplany. Nadání pro ně zřizovali domácí i cizí kněží a patricijské a řemeslnické rodiny. Není známo, že by po vzoru německých měst obročí zakládaly cechy a zájmové organisace.[135]

Oltářníky a kaplany investoval farář a oni jemu také podléhali ve věcech bohoslužby. V počátcích je farář i presentovat. Časem si však spoluúčast vymiňovali měšťané, kteří nadání zřizovali, a také městská rada si vyhradila účast. [136] V pramenech se zdůrazňuje, že při dosažení obročníka je třeba dosáhnout dohody faráře s radou a otázka se formuluje tak, že rada a farář mají po polovině patronátního práva.[137]

Na základě rentovních listin, testamentů a listin erekčních a konfirmačních je možné sledovat původ jednotlivých nadání a právní vztah rady, faráře a rodiny zakladatele k obročím. Zejména lze tušit politiku rady směřující k tomu, aby nedocházelo ke kumulaci obročí. Měla příznivý vliv na hmotné poměry nižšího kleru. Oltářníci byli poměrně slušně zaopatřeni, majíce často ještě své osobní renty. Již v době předhusitské se nadto domohli jisté samostatnosti vůči faráři. Získali svobodu, že smějí volit ze svého středu zástupce jako mluvčího v záležitostech, které jim byly společné. Především šlo asi o správu společného jmění.[138] Přímo mezi zámožný městský živel patřili kaplani, kteří pocházeli z budějovických měšťanských rodin.

Poněkud jiná byla organisace obročí při klášterním kostele Panny Marie. Tam byla renta darována nebo kupována pro všechen kostel a kláš-

---

[135] Srov. H. E. Feine, Kirchliche Rechtsgeschichte I², str. 373.

[136] Podmínky se obvykle stanovily v testamentech. Poměry v Českých Budějovicích byly podobné těm, které v Brně podrobně sleduje B. Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn, 1901, str. 66 a n.

[137] V listině z 6. III. 1405 (měst. archiv č. VI—28) se ustanovovalo: „. . . . jus patronatus autem altaris predicti ad prefatum dominum Bohunconem plebanum et ipsius successsores ecclesie Budweis predicte rectores et magistrum civium et juratos scabinos pro equalibus porcionibus seu vocibus ita videlicet, quod ad plebanum media pars et magistrum civium ac juratos pro tempore existentes alia media pars juri patronatus perpetuo spectabit et pertinebit." Výhradně náleželo patronátní právo radě při kapli sv. Václava u městského špitálu. Srov. listinu ze 17. VI. 1403 (měst. archiv č. 2).

Na místě rady vystupovali i měšťané, kteří učinili nadání. Presentovali k takovým oltářům často i rodinné příslušníky. Obroční politika je svědectvím čilých hospodářských styků mezi klerem (Winkler, Günkrl, Sweinitzer) a obcí.

[138] Listinu s rozhodnutím oltářníků vyvolit ze svého středu prokurátora otiskl (s chybami) F. Mardetschläger, Kurzgefasste Geschichte des Bisthums und der Diöcese Budweis, 1885, str. 121 a n. V archivu dnes není uložena. V podstatě se v ní stanovilo: „[cappellani] fecerunt, constituerunt et ordinaverunt eorum verum et legitimum procuratorem actorum, factorum, negotiorum suorum gestorem et ministrum specialem discretum virum Albertum, rectorem altaris s. Crucis ibidem in Budweys in ecclesia parochiali praesentem et hujus procurationis onus in se sponte assumentem."

Nalezl-li B. Bretholz l. c., str. 67 příznivou hmotnou situaci oltářníků v Brně, kde v 15. stol. nadační kapitál průměrně obnášel k oltáři 100 kop gr., jeví se v Budějovicích poměry ještě pro oltářníky výhodnější. Není vzácností, že ve farním kostele měl oltář ročně 20 kop gr. úroku. Podotýkám, že u sv. Mikuláše bylo v r. 1466 neméně než 16 oltářů a dvě hřbitovní kaple. R. 1629 byly však již z největší části zrušeny. Srov. J. Schlenz, Das Kirchenpatronat in Böhmen, 1928, str. 278.

terní komunitu. Mše nebyly tu proto čteny určitým knězem, ale každým konventuálem.[139]

Neméně důležitý pramen skýtají rentovní listiny k městské topografii a geneaologii. Rozpracování těchto historických otázek nalezne místo ovšem až v kritické studii o dějinách města Českých Budějovic. Jsem přesvědčen, že množství pramenů, které jsou po ruce, dovolí, aby minulost jihočeského královského města, dosud historiky macešsky opomíjeného, mohla být evokována velmi výrazně. Lze totiž jedinečné bohatství rentovních listin doplnit historickým rozborem knih městské finanční správy, zejména berního rejstříku z r. 1384 a 1385 a berní knihy z let 1396—1416[140], knih městského soudnictví[141] a rozborem dochovaných cedulí, listů a jiných listin.

Domnívám se, že studium všech dostupných pramenů, nikoliv jen určitého druhu, jako např. berní knihy, prokáže, že České Budějovice náležely ve 14. a v 1. polovině 15. stol. mezi města nejen politicky v Čechách nejvýznamnější, ale také obchodně zdatná.[142] Neměl by překvapovat takový vývoj ve městě, kde samostatná rentovní politika vedla k rozvinutí svérázné diplomatické praxe a kde vůbec hospodářský a správní vývoj se značně odlišil vlivem výjimečného postavení po r. 1420 od poměrů jiných českých měst.

---

[139] Podobně shledává H. E. F e i n e l. c., str. 374.

[140] Z ostatních knih městské finanční správy lze do r. 1434 jmenovat rejstřík purkmistrovských počtů 1390—1394, rejstřík denních purkmistrovských počtů 1394, rukopis obsahující purkmistrovské počty z let 1392—1393, rejstřík dlužních peněz jednotlivým měšťanům, kteří složili obci peníze pro krále Václava r. 1394, rejstřík městských dluhů 1395—1396, uzávěrka počtů rady za léta 1395—1396, zlomek uzávěrky počtů rady za rok 1395(?), zlomek počtů z vyčepovaného vína (před r. 1424), kniha městského vinného hospodářství 1424—1434, zlomek knihy královského úroku (cca 1420—1430) a na 25 cedulí a zlomků cedulí finanční správy.

[141] Z knih městského soudnictví náleží upozornit na autentickou knihu radní 1375—1407, na knihu soudní 1396—1524, na trhovou knihu soudní 1411—1467 a na výpis z městských knih (před r. 1430).

[142] Z té skutečnosti vysvětlují, že v městských knihách pražských v době předhusitské se naleznou obligace cizinců (ze Solnohradu, Nisy), měšťanů z Prahy i jiných měst české koruny ve prospěch Budějovických a naopak peněžní závazky měšťanů z Budějovic. Domnívám se, že k úpadku došlo teprve v důsledku husitských válek a hospodářských poměrů 2. poloviny 15. stol. vůbec. Tehdy se staly České Budějovice po výtce městem řemeslnickým, jak ho nejnověji charakterisoval F. K a f k a, Třídní struktura Českých Budějovic v prvé polovině 16. století (Sborník historický IV—1956).

PŘÍLOHY

I.

Rychtář, purkmistr a přísežní města Budějovic vyznávají, že jednomyslně rozhodli, aby všechny listiny, které po vykoupení renty mají být obnoveny, byly obnoveny pod starým datem a se jmény starých přísežných. Přísežní to nařizují spolu s obecními staršími pro vystříhání se sporů a všelikých nebezpečí.
1399, května 16. —.

Výrok přísežných je zapsán v nejstarší městské knize na f. 85 (staré foliace 84). Je nadepsán Condicio scabinorum super formacione privilegiorum renovatorum quomodo ad datum. Psal ho notář Mikuláš.

Nos Wenceslaus judex, Hanuss Sparnches protunc magister civium, Ula Chnoll, Albinus carnifex, Chunatlinus, Stephanus Faulfiss, Pablik, Nicolaus Wynkler, Peter Newpek, Henslinus Chummerl ceterique jurati cives civitatis Budweys recongnoscimus per presentes, quod unanimiter condiximus decernentes, ut omnes litere et privilegia qualiacumque fuerint, cum illa renovari contigerit per census reemcionem vel quovismodo, tunc talia privilegia sint*) renovata antiquum datum et eciam nomina scabinorum antiquorum aput quorum presenciam talia negocia gesta sunt in eis contenta debeant permanere. Et hec nos jurati prenominati una cum concivibus nostris de communitate decrevimus presentibus perpetuo confirmantes propter dissensiones et pericula evitanda. Actum anno domini millesimo CCC⁰ XCIX feria VI^a ante Penthecostes.

II.

Purkmistr a přísežní města Budějovic oznamují, že majíce na zřeteli nesnáze, které v životě města způsobily rentovní listiny, rozhodli se souhlasem starších a vší obce a faráře a jeho kaplanů založit knihu, která by listiny nahrazovala. Rentovní listiny ke zbožným nadáním musí být do knihy zaneseny do 25. prosince 1466, jinak ztrácejí platnost. Zápisům v knize propůjčují moc, jako má listina pod velkou městskou pečetí.
1466, listopadu 18. —.

Existují dva současné opisy. Text A je zapsán na f. 1 v Liber censuum rukou městského notáře Petra. Je textem základním. Text B je zapsán na f. 1 v Liber memorabilium decanatus Bohemo-Budvicensis rukou písaře H_2.

Jesus Christus.[a)] In nomine sanctissime et individue trinitatis feliciter amen. Nos Petrus Dubiker protunc magister civium, Andreas Puklicze, Andreas Sowa, Sigismundus Kutrer[b)], Nicolaus Wolheri, Andreas Lissowsky[c)], Hanussius Crumpandrlini[d)], Wenceslaus[e)] cerdo, Thomas carnifex, Lucas Potlawner, Paulus

---

*) Chybně sit.
a) Má jen text A.
b) B má Kchutrer.
c) B má Lyssowzsky.
d) B má Krumpandrlini.
e) B má Wenczeslaus.

juvenis institor et Georgius de Curiis jurati consules civitatis Budwoicensis[f] tenore presencium notumfacimus universis, quod considerantes circa privilegia seu literas censuales tam spiritualium quam secularium infrascriptos defectus, qui, proch dolor, sepe et multociens erga ilas vertebantur — primo, nonnulle litere absorbebantur et anichillabantur[g]; secundo, multi a censitis suis crebre censum extorquebant et nullas penitus literas desuper confectas nondebant; tercio, alique litere a triginta annis hactenus celabantur demum cum eis census repetebantur; quarto, cum antiquis literis exbrigatis, nondum vero cassatis, quamplures ad contribucionem census adeo compellebantur; quinto, multi census reementes fideiussores pro renovacione litere suscipientes mortuis fideiussoribus[h] dampna non modica percipiebant; sexto, difficulter et lente renovabantur — et propter tales defectus luculenter superius expressos alii ad judicium trahebantur, alii molestias cum dampnis percipiebant. Volentes[i] talibus defectibus occurrere et lites ac controversias inter homines ob has res exortas penitus sedare, bona deliberacione prehabita non per errorem aut improvide, propter bonum commune et utile de unanimi tam seniorum quam tocius communitatis consilio pariter et assensu de certa sciencia nec non venerabilis domini Andree plebani omniumque dominorum capellanorum ecclesie parochialis nostre pleno cum consensu decrevimus istum librum loco predictarum literarum seu privilegiorum fieri et in ipsum deinceps domos, agros et ceteras hereditates pro predictis censibus inpignoratas eviterne intitulari. Quas tamen originales pretactas literas volumus in suo vigore et firmitate ut antea fuerint in omnibus punctis, clausulis et sentenciis suis permanere dumtaxat quo ad illos, qui talem censum super se receperint et porigere juxta intitulacionem seu obligacionem ultimam fuerint astricti, ad alios vero qui talem censum reemerint cassatas [literas] non obstantibus nominibus et hereditatibus eorum predictis literis censualibus seu originalibus insertis[k]. Insuper eciam omnes has literas et harum omnium tenorem cum certis clausulis super anniversaria et alia pia animarum remedia canentibus in hunc librum registrari jussimus et quorum litere censuales seu originales suprascripte in hoc libro registrate a datis presencium usque ad festum nativitatis domini proxime venturum non fuerint, illas omnino revocamus, cassamus, irritamus, annulamus decernentes modo in futurum nullius esse vigoris. Igitur nos magister civium et jurati suprascripti isto predicto libro plenam auctoritatem atque potestatem dedimus et contulimus ac virtute presencium damus, tribuimus et concedimus quod nunc prout extunc in perpetuum. Qui ad talem censum se obligaverint et per notarium civitatis nostre, qui nunc est vel pro tempore fuerit, intitulati in eundem librum cum suis nominibus et hereditatibus fuerint, plenam debebit obtinere roboris firmitatem ac si litere cum sigillo maiori civitatis nostre desuper essent confecte. Actum feria tercia ante Elisabeth sub anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo sexto.[l]

---

f) B má Budwoycensis.
g) B má anichilabantur.
h) B má mortuis obsidibus.
i) B vkládá igitur.
k) V B následuje omylem „et alia pia animarum", což náleží správně podle A za slovo anniversaria. Jedná se o chybu opisujícího písaře H_2.
l) B má datum: „Actum anno domini M°CCCCLXVI° feria tercia ante Elyzabeth.

RENTEN UND RENTURKUNDEN IN BUDWEIS

Zdeněk Šimeček

In Budweis verlief die Entwicklung der Renten nicht in gleicher Art wie in anderen böhmischen Städten. Es bewirkte dies in der vorhussitischen Zeit die selbständige Politik des Stadtrates in Fragen der Innenpolitik und nach dem Siege der hussitischen Revolutionsbewegung im Lande die Tatsache, daß Budweis an der Seite des Königs verblieb.

Die ersten Renten erscheinen in Budweis zu Beginn des 14. Jahrhunderts. Erst in das letzte Drittel des 14. Jahrhunderts kann man aber ihre durchgreifende Vermehrung datieren. Erst in deren Folge wurde sich schließlich der Rat der Gefahr bewußt und begann anzustreben, daß die Rentenbelastung nicht weiter erhöht werde. Und tatsächlich gelang es ihm zu erreichen, daß zu Ende des ersten Jahrzehnts des 15. Jahrhunderts die Schaffung neuer Renten nur eine Ausnahme bildete. Er gab sich aber damit nicht zufrieden und machte bald bei Wenzel IV. das Ersuchen geltend, daß die in der Stadt bestehenden Renten losgekauft werden könnten. Der Herrscher ordnete im Jahre 1406 an, daß den Bürgern und Einwohnern nicht verwehrt werde, die Renten loszukaufen, und betraute den Rat mit der Aufgabe, auf ein Parteienübereinkommen einzuwirken, wenn der Gläubiger sich weigerte, die Zustimmung zum Loskauf zu geben. Bei der Geltendmachung dieses Vorrechtes stieß man aber auf den Widerstand der Geistlichen, welche die größten Nutznießer der aus den Renten fließenden Zinsen waren. Der Pfarrer erreichte es schon im Jahre 1407, daß Wenzel IV. bis zu einem gewissen Maße seine Entscheidung änderte und die zugunsten der Kirche verpflichteten Renten in Schutz nahm. Weiterhin konnte die Rente, wie man aus der Praxis erkennt, nur dadurch losgekauft werden, daß die ewige Zahlung auf eine andere Liegenschaft übertragen wurde.

Für den Zeitabschnitt nach dem Jahre 1410 ist es charakteristisch, daß die Besitzer von Liegenschaften, welche mit Rentenverpflichtungen belastet waren, das Eigentum von Lasten zu befreien trachteten. Sobald sie Mittel erlangten, übertrugen sie die Lasten auf die weniger vermögenden Schichten der Bevölkerung. Auf diese Weise gelangten die Renten namentlich auf Häuser in Seitengassen, auf Grundstücke in der Vorstadt und auf Felder und Häuser der Untertanen in Schoßdörfern. Das Verpflichten von Renten auf Höfen der Landbevölkerung im zweiten Drittel des 15. Jahrhunderts ist der Ausdruck der wirtschaftlichen Schwäche der Landbevölkerung.

Zum freien Rentenloskauf gab der Budweiser Stadtrat seine Zustimmung erst etwa im zweiten Drittel des 16. Jahrhunderts. Der Rentenloskauf, den er auf sich genommen hatte, war so ziemlich schon in den sechziger Jahren abgeschlossen. Die Renten verblieben nur auf einem bloßen Bruchteil der Liegenschaften in der Stadt. Die drückende wirtschaftliche Last verwandelte sich in eine bedeutungslose althergebrachte Zahlung, welche die Kircheneinnahmen verbesserte. Mit Zustimmung des Magistrats wurden die letzten Renten in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts losgekauft.

Der jähe Abbruch des Anwachsens von neuen Renten in der Stadt an der Neige des 14. Jahrhunderts hat dazu geführt, daß umso eifriger die Besitzer der alten Renten abwechselten. Zur Vermeidung von Wirren entschied der Stadtrat noch im Jahre 1399, daß auf alte Rentenverpflichtungen keine neuen Urkunden ausgestellt, aber schon bestehende Urkunden mit dem alten Datum erneuert werden sollten. Diese Renovation von Renturkunden ist eine Besonderheit des Budweiser Rechtslebens und der diplomatischen Praxis. Es ermöglichte sie die Tatsache, daß in Budweis die Renturkunde die Bucheinlage völlig in den Hintergrund drängte. Die Renturkunde erfüllte hier die Funktion eines Wertpapiers. Sie garantierte eine rasche und sichere Übertragung und ermöglichte dadurch, in kurzer Zeit das in den Boden investierte Kapital wieder als Handelskapital zu verwenden.

Die Renovation bewährte sich anfangs. Die lange Entwicklung führte aber doch nur zu Unklarheiten und Wirrnissen, die durch die Unzufriedenheit gesteigert wurden, welche aus der Erkenntnis entsprang, daß in anderen Städten die Renten aufgehoben oder zu-

mindest infolge der hussitischen Revolutionsbewegung bedeutend eingeschränkt worden sind. Der Stadtrat beschloß daher, ein neues Buch der ewigen Renten anzulegen. In dieses sollten alle Renturkunden eingetragen werden, welche zugunsten von Kirchen und zu anderen frommen und wohltätigen Zwecken bis zum 25. Dezember 1466 angelegt worden waren. Falls dies nicht vorgenommen würde, war bestimmt worden, daß sie ihre Gültigkeit verlieren. Durch diese Maßnahme trat der Stadtrat dem Bestreben entgegen, welches auf vollständige Aufhebung der Renten gerichtet war. Durch die neue Evidenz sollten künftig die schreiendsten Unrichtigkeiten verhütet werden. Es war nämlich in der Vergangenheit möglich gewesen, daß Rentenzinsen von schon ausbezahlten Urkunden eingefordert wurden. Andrerseits aber hielt der Stadtrat die Zeit für geeignet dazu, daß er klar verkündete, daß die alten Rentenverpflichtungen fortdauern und daß alle Schuldner verpflichtet sind, sie zu bezahlen, ob sie sie freiwillig oder als Folgen von Verschuldung übernommen haben.

Auf Grund der Budweiser Quellen kann man auch den Grund der einzelnen Stiftungen und die Rechtsbeziehungen des Stadtrates, des Pfarrers und des Stifters zur Kirchenpräbende verfolgen. Man gelangte auch hier zu einem Kompromiß und es wird betont, daß bei der Einsetzung eines Präbendars ein Einvernehmen des Pfarrers mit dem Stadtrat erzielt werden muß. Die Frage wird dadurch gelöst, daß direkt gesagt wird, daß der Stadtrat und der Pfarrer das Patronatsrecht je zur Hälfte besitzen.

DVA PŘÍSPĚVKY K VÝVOJI EXEKUČNÍHO ŘÍZENÍ V ČESKÉM PRÁVU ZEMSKÉM

Valentin Urfus

1. ZVOD A PANOVÁNÍ

Velmi významnou oblast feudálního šlechtického (zemského) práva v našich zemích tvořila pravidla o exekuci. Ve shodě s tím, že půda byla hlavním výrobním prostředkem v ekonomice feudální společnosti a že pozemkové vlastnictví bylo základem politické moci feudální šlechty, nabyla v českém zemském právu velkého významu zvláště pravidla o immobiliární exekuci, neboť exekuce vedená na nemovitý, tj. pozemkový majetek, byla — možno říci — hlavním druhem majetkové exekuce, kterou české zemské právo znalo. Mobiliární exekuce, až na některé celkem nevýznamné výjimky, byla v zemském právu institutem prakticky neznámým a rovněž exekuční postup užívaný proti těm příslušníkům šlechtické třídy, kteří výjimečně byli bezzemky, měl spíše účinky personální exekuce než charakter mobiliární exekuce majetkové.

Dokladem toho, jak velký byl význam immobiliární exekuce v zemském právu, ba v celém životě české společnosti staršího i mladšího středověku, je především vývoj jednotlivých institutů immobiliární exekuce zemského práva zrcadlící velmi citlivě a přesně povahu feudálního pozemkového vlastnictví. O významu této oblasti šlechtického práva českého feudalismu tentokráte v širším kulturním rozsahu svědčí konečně i skutečnost, že jednotlivé instituty immobiliární exekuce českého zemského práva se udržely především terminologicky a bezpochyby i institucionálně téměř až do konce feudalismu v našich zemích, přetrvavše tak záplavu německo-latinského vyjadřování a římskoprávní recepce od poloviny 17. až do konce 18. století.

Exekuční řízení bylo podle pravidel českého zemského práva velmi složitým procesem plným rozličných formalit, z nichž řada měla bezpochyby starý symbolický význam. Rovněž v jednotlivých institutech exekučního řízení je možno snadno odkrýti některé prvky regulované svépomoci, což svědčí ve stejné míře o jejich velmi starém původu. Přes veškerou komplikovanost exekučního řízení je možno základní jeho schéma stanoviti zhruba asi tak, že nejdůležitějším bodem celého řízení a v pravém smyslu jakýmsi jádrem celého exekučního procesu byl institut označovaný jako „zvod" nebo v latinsky psaných pramenech jako „inductio". Zvod dominoval především počátečnímu stadiu exekučního

řízení a předcházela mu toliko tzv. úmluva, což byla v podstatě jakási formální poslední výzva adresovaná povinné straně, aby splnila svou povinnost uloženou jí soudním rozhodnutím.

Zemské právo neznalo však jednotné exekuční řízení. Při immobiliární exekuci v zemském právu je možno hovořit o dvou základních formách. O tom, která z nich bude v konkrétním případě přicházet v úvahu, rozhodovala především ta okolnost, zda exekuce byla vedena za účelem vydobytí peněžitého plnění, které bylo straně podlehnuvší ve sporu uloženo panským nálezem zemského soudu, či zda exekuce měla za cíl provésti nález ve sporu o určení vlastnického práva k pozemkovému majetku. V prvém případě navazoval na provedený zvod — nikoliv však bezprostředně, nýbrž po dalším úkonu nazývaném „panování" — úřední odhad pozemkového majetku, který svým významem v exekučním řízení soupeřil se zvodem. Odhad doprovázelo pak ještě další „panování", které celé řízení uzavíralo.

Naproti tomu v druhém případě u exekuce z vlastnických sporů nebylo exekuční řízení formálně tak bohaté a bylo naopak ve shodě s povahou věci daleko kratší. Spočívalo totiž jen ve zvodu a jej doprovázejícím panování, které i zde, podobně jako v prvém případě po odhadu, exekuční řízení uzavíralo.

Nejen však svým postavením v rámci exekučního řízení a svou funkcí náležel zvod k jeho nejdůležitějším článkům, nýbrž i z hlediska vývoje exekučního řízení zemského práva je zvod spolu s panováním skutečným klíčem k jeho poznání.[1]

Naše nejstarší systematická zachycení zemského práva ve 14. stol. nám podávají zevrubný popis exekučního řízení vedeného na pozemkový majetek za účelem vydobytí peněžitého plnění uloženého panským nálezem. Podle obrazu, jenž z těchto pramenů vysvítá, spočíval zvod v tom, že vymáhající strana za úřední asistence některých zemských úředníků získávala určitá práva k pozemkovému majetku svého odpůrce, který ve sporu s ní podlehl a byl odsouzen k peněžitému plnění. Dosavadní literatura se v celku shodovala na tom, že exekvent získával zvodem k pozemkovému majetku svého odpůrce zástavní právo a tak jím byla prý specifikována ještě dále určitá vázanost, která omezovala ve

---

[1] Ze starší literatury o exekučním řízení čes. práva zemského srov. zejm. H. Jireček, Exekuci neboli vedení práva, Právník, roč. III. (1864), V. Brandl, Staročeské řízení soudní, tamtéž, roč. VIII. (1869), J. Kapras, K dějinám českého zástavního práva, Praha 1903 (znovu pak týž v Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, roč. XVII.—XVIII. 1905—06), E. Werunsky, Die Majestas Carolina, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., IX., 1888. — Z novější literatury srov. poznámku, kterou má v úvodu ke své edici Ondřeje z Dubé F. Čáda a zvl. pak nejnověji V. Vaněček, Krátké dějiny státu a práva v Československu, Praha 1955, a Dějiny státu a práva v ČSR v l. 1938—1948 a další doplňky ke „Krátkým dějinám", Praha 1958, str. 138—9.

zcela volné disposici nemovitým majetkem pohnaného již od okamžiku provedeného půhonu.[2]

Prameny zemského práva 14. stol. nám však podávají obraz poněkud jiný. Právě dotčená these jim sice v podstatě neodporuje. Na jejich základě je však závěr o tom, že zvedený získává zvodem zástavní právo k pozemkovému majetku exekutovu, možno ještě dále rozvésti a zpřesniti. Jak z těchto dokladů vyplývá, byla oprávnění, která zvedený získával, daleko konkrétnější povahy než jen všeobecně formulované zástavní právo. Doklady, které máme k disposici nám totiž velmi zevrubně líčí situaci, kdy při zvodu přijede na statek povinné strany exekvent s úřední asistencí. Na statku povinné strany, tedy bezpochyby v poddanské vesnici nebo v některém ze správních center exekutova patrimoniálního velkostatku, svolali úřední orgánové doprovázející exekventa poddané a vyzvali je, aby se nadále chovali k šlechtici, kterého zvádějí jako ke svému pánu, tj. jako ke své pozemkové vrchnosti. Současně byla poddaným adresována i další výzva, aby nechtějí-li se zařídíti podle zmíněného pokynu, se do dvou týdnů vystěhovali. S touto procedurou bylo pak spojeno i určité odhadní řízení, ve kterém byl pozemkový majetek povinné strany odhadnut podle výše výnosu patrimoniálních dávek a zvod byl pak proveden jen na tu část, která odpovídala v určitém poměru výši peněžitého plnění, pro které byla vedena exekuce. Poměr, kterým se řídilo odhadování, nebyl zřejmě zcela ustálen a praxe patrně kolísala mezi několika měřítky, která se však od sebe navzájem příliš nelišila.[3] Ze zpráv o tomto odhadu, který zvod doprovázel, vyplývá, že ne všichni poddaní exekutovi byli zavazováni při zvodu povinností chovat se ke zváděnému jako ke své pozemkové vrchnosti. Tato výzva bývala bezpochyby adresována jen té části, jejichž partrimoniální povinnosti podle stanoveného klíče kryly exekvovanou pohledávku. Zvod na tu část majetku pozemkového, kterou povinná strana provozovala ve vlastní režii, tedy především na její poplužní dvory, byl veden až v druhé řadě, nestačil-li výnos poddanských povinností ke krytí exekvované pohledávky.[4]

Ve zvodu, jak nám jeho obraz vyplývá pro 14. a počátek 15. stol. ze soudobých právních pramenů, jde-li o exekuci pro peněžitou pohledávku, se velmi dobře odráží způsob, jakým exekuční pravidla českého zem-

[2] M. Stieber, K vývoji správy, Praha 1901, str. 30 a n., Kapras, op. cit., str. 16 a J. Markov, Přípravné řízení procesní v českém zemském právu XIII.—XVII. století, Bratislava 1930, str. 200.

[3] K celé proceduře srov. Codex juris Bohemici, ed. H. Jireček (dále: CIB), II.2, Praha 1870, Ordo judicii terrae, čl. 46 a Majestas Carolina, čl. CIV. § 2; poměr, kterým se řídilo odhadování podle Ordo byl 10 hřiven bez lota: 1½ hřivny, podle Maj. Car. 10 hřiven ku 1 hřivně.

[4] Srov. tamtéž, poplužní dvory a vše, co není „hereditas censualis", bylo v takovémto případě obtíženo „titulo obligationis verae".

ského práva vyjadřovala feudální společenské vztahy. Skutečně také výrazně uplatněný zřetel na pozemkově vrchnostenská práva feudálů je páteří celého zvodu.

Zvod nepřinášel však exekventovi vlastnictví k pozemkovému majetku jeho odpůrce. Nepřinášel exekventovi ani držbu spojenou s přímou disposicí předmětem exekuce. Naproti tomu však exekvent získával velmi významná pozemkově vrchnostenská práva k nemovitému majetku svého odpůrce, a to především nejdůležitější z nich, totiž právo vybírat od poddaných svého odpůrce feudální rentu ve formě peněžitých dávek a platů. V tom je také skryt snad nejpříznačnější rys zvodu ve 14. a na počátku 15. stol., který z něho činí opravdu typický právní institut své doby. Povaha zvodu v této době velmi dobře ukazuje i na to, oč ve skutečnosti v exekučním řízení šlo a co bylo jeho hlavním cílem a účelem: zajistit co nejrychleji a nejpružněji vítězné straně možnost pobírat feudální rentu od poddaných svého podlehnuvšího soupeře. Vše ostatní proti tomu jasně a zřejmě ustupovalo do pozadí. Tak především nerozhodovaly otázky vlastnictví, otázky skutečné držby a bezpochyby nešlo ani o to, aby exekvent získal všechna práva pozemkové vrchnosti. Ba naopak v obsahu pozemkově vrchnostenských práv ustupovala do pozadí zřejmě vlastní vrchnostenská jurisdikce před právem na přisvojování si feudální renty. Jak se zdá, pozemkově vrchnostenská jurisdikce i po provedeném zvodu zůstávala původní pozemkové vrchnosti, která ostatně také nepřestávala být ani vlastníkem dědin, na něž byl vykonán zvod.

Tato charakteristika platí ovšem výhradně pro zvod v exekučním řízení pro peněžitou pohledávku. Šlo-li naopak o zvod na podkladě vlastnického sporu, byla ovšem situace jiná. Z povahy věci vyplývalo — neboť vítězná strana byla již vlastníkem pozemkového majetku, který se stával předmětem exekuce — že exekut musil svého odpůrce při zvodu vpustili do držby, takže zvod zde se stal prostě odevzdáváním držby. Takovéto odevzdání držby při zvodu bylo mimo to zajištěno ještě velmi ostrými sankcemi, vyúsťujícími po případě i v to, že zpěčující se exekut mohl být prohlášen za psance.[5]

Svoje právo vybírat pozemkově vrchnostenské požitky měl vykonávat exekvent především v běžných termínech, kdy se podle obecného zvyku platil poddanský úrok, tedy na jaře o sv. Jiřím (24. dubna) a na pod-

---

[5] Zvedenému jeho právo být vpuštěn do držby zajišťovalo v tomto případě užití tzv. obranního listu, jehož neuposlechnutí znamenalo v nejkrajnějším důsledku prohlášení neuposlechnuvšího psancem. Podle Ondřeje z Dubé („Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká", ed. F. Čáda, Praha 1930), čl. 64—7 náleželo provádění zvodů při vlastnických sporech nejv. komorníkovi. Po zvodu nebylo pak třeba dalšího řízení proto, že komorník byl „pán dědický" (čl. 65) a se zvodem byly prý tudíž spojeny účinky nabytí držby.

zim o sv. Havlu (16. října). Prameny, jimiž disponujeme, se zabývají v této souvislosti situací, která nastane, neřídí-li se poddaní, kterým při zvodu bylo uloženo, aby se chovali k exekventovi jako ke své vrchnosti, tímto příkazem a neuposlechnou-li rovněž ani další výzvy adresované jim stejně tak při zvodu, aby se vystěhovali ze svých gruntů, nechtějí-li plniti novému pánovi své poddanské povinnosti.[6]

To, že soudobé prameny se zabývají právě tímto případem a jeho řešením, jistě není náhodné. Podobná situace bývala po zvodu asi běžnou, neboť lze sotva předpokládat, že poddaní osedlí na statku, kde byl proveden zvod, měli jiné možnosti než ignorovat výzvy adresované jim při provádění zvodu. Především nutno míti na zřeteli, že poddaní, na něž se zvod vztahoval, neunikali z akčního radiu své dědičné vrchnosti a mohli se tedy stát velmi dobře předmětem nátlaku, ať již přímo z její strany či ze strany příslušníků správního patrimoniálního aparátu. Dále není možno zapomínat ani na to, že zvod se svými účinky se patrně velmi často vztahoval jen na část pozemkového majetku exekutova, takže místní poměry na příklad v určité poddanské vesnici při veškeré roztříštěnosti tehdejšího velkostatku mohly být jistě velmi pestré. Konečně je velmi obtížné si představit, že by se pozemková vrchnost — exekut spokojoval tím, že jeho poddaní platí cizímu feudálovi a nad to ještě jeho vítěznému odpůrci a že by loajálně svých poddaných šetřil a nepožadoval od nich splnění patrimoniálních povinností vůči sobě.

Právní prameny našeho 14. stol. se v podstatě shodují na tom, že zvedený exekvent přijížděl znovu po vykonaném zvodu na statek svého odpůrce, kam byl zveden, a že zde rovněž za úřední asistence — tentokráte za asistence některého z komorníků — vykonával další akt exekučního řízení, který je označován jako panování. Panováním měla být bezpochyby zdůrazněna a manifestována pozemkově vrchnostenská práva, která exekvent zvodem získal, což vyplývá již ze samotného názvu tohoto článku exekučního řízení. Podle obsahu zmíněných dokladů odebíral panující poddaným jejich dobytek. Smyslem takovéhoto zájmu dobytka bylo získat věcný ekvivalent toho, co by byl exekvent obdržel jinak ve formě poddanského platu. Jinými slovy tedy, jelikož poddaní nezaplatili, jak k tomu byli při zvodu vyzváni, byl jim pobrán dobytek. Těmito

[6] Ordo jud. ter., čl. 47 „Quod si non feceri(n)t" (ke čtení srov. V. Vaněček, „Ordo iudicii terrae" a jeho pořadí v právních památkách českých, Sborník věd právních a státních, roč. XLII,, 1942, str. 159), Maj. Car., čl. CIV. § 5 „Quod si dicti incolae nec respondere actori tamquam domino nec de hereditate exire curaverint . . ." Pokud snad jde o otázku, co nastalo, když se poddaní vystěhovali, zdá se, že zvedený dal statek, kam byl zveden, obdělati svými lidmi a držel jej až přišel čas k odhadu — J. Emler, Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae (dále: RTT), I. Praha 1870, str. 20—1, 1320, č. 65 „J. beneficiarius sum camerario S. induxerunt D. super hereditates . . . D. accepit nunccium camerarium a Pragensi beneficio . . . voluit poprawyty in hereditatibus suit inductis, in eis nichil inuenit, iussit arare et seminare, et tenet eas in Z. . . . potenter". Po té skutečně také následoval odhad.

několika slovy je možno charakterisovat asi nejpodstatnější část obsahu našich pramenů.[7]

Naznačený obraz vyvolává ovšem řadu otázek. Především není zcela jasná povaha tzv. panování a zvláště jeho poměr k zájmu dobytka, který při něm přicházel zřejmě běžně v úvahu. Ačkoliv starší literatura[8] vysvětlovala panování prostě jako zájem dobytka, nelze s tímto vysvětlením souhlasit.

Při pozorném rozboru zpráv, kterými disponujeme, vyjde totiž nepochybně najevo, že zájem dobytka a panování samo byly dvě rozdílné věci, které sice začasté spolu přicházely, nicméně však podstatně spolu nesouvisely.[9] Nemůže být jistě pochyb o tom, že smyslem panování byl formální výkon pozemkově vrchnostenských práv zvedeného. Že tomu tak skutečně bylo, vyplývá velmi jasně i ze skutečnosti, že se v exekučním řízení setkáváme ještě jednou s panováním, a to s panováním po odhadu, jde-li o exekuci pro peníze, které bylo běžně zvláště pozdějšími památkami označováno jako panování „poslední". V souvislosti s tímto panováním nesetkáváme se nikdy s nějakým zájmem dobytka či jiných movitostí. Naopak jasným smyslem tohoto panování je výkon patrimoniálních práv plynoucích tentokráte však již z toho, že exekvent získal nad předmětem exekuce plné feudální vlastnictví, neboť pozemkový majetek, na kterém exekvent „naposled" panuje, mu byl již „dědicky" odhadnut. Tuto skutečnost naznačovaly i rozličné ceremonie jasně symbolického charakteru, s nimiž byl výkon posledního panování spojován. Tak při posledním panování byl stržen došek se střechy panského dvora, který tvořil centrum pozemkového majetku, nad nímž bylo panováno. Stržený došek byl pak slavnostně spalován, při čemž bylo slavnostně i vyhlášeno panování.[10]

Tomu, že panování nebylo podstatně spojeno se zájmem dobytka, nasvědčuje konečně i skutečnost, že v opačném případě by nemožnost vy-

---

[7] Ordo jud. ter, čl. 47, Řad pr. z., čl. 47, Maj. Car. čl. CIV. § 5, Ondř. z Dub., čl. 72. Podle Ordo měly být zajímány „equos, pecora, pecudes", a to „jakby úrok na právo stané stačil" (Ondř. z Dub., čl. 72, Ordo, čl. 47 „pro censibus") a nad to ještě „třetinou výš pro náklad".

[8] Typicky K a p r a s, op. cit., str. 18, který mate dohromady „jalové panování" Všehrdovo (srov. níže) a zájem dobytka podle Ondřeje z Dubé. Podobně se snažil i V. B r a n d l, Glossarium . . , Brno 1876, heslo „panování", sloučiti zprávy z různých dob v jeden obraz. Naproti tomu J i r e č e k, op. cit., str. 397—401 měl zřejmě již určitější představy. Nejnověji srov. V a n ě č e k, Krátké dějiny, str. 182, který označuje panování jako výkon pozemkově vrchnostenské pravomoci slavnostně a formálně zahajovaný.

[9] Např. doklady v RTT, I., str. 83, č. 23; str. 84, č. 24; str. 88, č. 2; str. 97, č. 4; str. 101, č. 3, str. 103, č. 4 a 5; str. 107, č. 8; str. 109, č. 10 — v zápisech o panování je vždy poznámka „nihil receptum"; dále srov. i tzv. Fragmentum praxeos judiciariae, CIB II.2, str. 98, kde popisována exekuce na toho, kdo nemá pozemkového majetku; zde se panuje bez zájmu a panování i zvod se provádí vyhlášením na trhu.

[10] V. K. ze V š e h r d, O právích země české knihy devatery, ed. H. Jireček, Praha 1874, IV. 15.

konat zájem dobytka byla znamenala nutně i znemožnění panování, k čemuž však nikdy nedocházelo.

Otázka, jaký byl vzájemný poměr panování a zájmu dobytka má význam nejen z hlediska přesného pojmového určení, nýbrž i pro uspokojivé řešení vývoje tohoto institutu a spolu s ním celého vývoje immobilární exekuce českého zemského práva.

Klíčem k tomu, abychom se mohli dopídit, jakými cestami šel vývoj immobiliární exekuce pro peněžité pohledávky v českém zemském právu, jsou především lhůty, ve kterých byla panování po zvodu odbývána. Po zvodu bylo možno původně panovati zásadně již po uplynutí dvou týdnů. Tato zásada byla bezpochyby později pozměněna jinou praxí. Vyjadřuje to přípisek k jednomu z článků latinského Ordo, který ji výslovně označuje za „staré právo".[11] V souvislosti s hodnocením této památky byla vyslovena domněnka, že staré právo, které dovolovalo panovati již po dvou týdnech po vykonaném zvodu, bylo pozměněno reformou Karla IV. v tom smyslu, že bylo nadále povoleno panovati jen dvakráte do roka.[12]

Skutečně také ustanovení analogického obsahu přichází v Majestas Carolina,[13] kde tedy předpokládaná reforma Karlova nalezla své uplatnění. Podle Majestas bylo možno panovati toliko dvakráte do roka, a to ve známých úročních termínech, o sv. Jiřím a o sv. Havlu.

Srovnáme-li tedy obojí svědectví o praxi při výkonu panování, je možno míti bezpochyby za to, že před uskutečněním předpokládané reformy Karlovy bylo možno panovati bezpochyby kdykoliv s jedinou výhradou v tom směru, že mezi prvým panováním a zvodem musily uplynout dva týdny. V tomto smyslu bylo tedy možno panovat podle starého práva do „nekonečna",[14] jedině s tím omezením, že obyčejem bylo současně určováno i časové rozmezí mezi zvodem a odhadem, takže takového „nekonečně" opakovatelné panování znamenalo prakticky to, že panování bylo možno v daném časovém úseku kdykoliv a libovolně opakovat. Smyslem předpokládané Karlovy reformy bylo pak tedy především to, že panování bylo možno vykonat jen dvakráte do roka a jelikož roční lhůta byla současně i lhůtou, která měla uplynout mezi zvodem a odhadem, byla praktickým výsledkem dotčené reformy určitá změna v schématu exekučního řízení.[15] Místo libovolného počtu pano-

---

[11] Ordo jud. ter., čl. 47; Řád p. z., čl. 47 zná již jen nové právo.

[12] V a n ě č e k, Ordo, str. 159 a 168, srov. tam i k problému tzv. gloss. v Jirečkově vydání Ordinis.

[13] V a n ě č e k, tamtéž, o této reformě praví, že šlo o reformu, „která se patrně nezávisle na Majestas stala a už se vžila". — Panovati bylo možno vždy dva týdny po úročních termínech (Ordo a Řád, čl. 47).

[14] V a n ě č e k, Ordo, str. 159.

[15] Ke lhůtě Ordo jud. ter., čl. 48 „quo anno lapso" (stejně Maj. Car., čl. CIV § 6), Řád p. z., čl. 48 „a kdyžby ten rok minul a šest neděl", Ondř. z Dub., čl. 73 „Když jednú jest panováno a léta pól druhého s prvním panováním mine . . ."

vaní, která vyplňovala období mezi zvodem a odhadem, mělo nadále v tomto období přicházet panování jen dvojí.

Tyto úvahy vrhají však zároveň i nové světlo na vzájemný poměr panování a zájmu dobytka. Bylo-li možno původně panování libovolně opakovat, vyplývá z toho bezpochyby i to, že zájem dobytka nebyl původně asi jen dobýváním ekvivalentu za nezaplacený poddanský úrok od poddaných, nýbrž byl patrně něčím více. Byl nepochybně svépomocným a — možno říci — velmi brutálním aktem, kterým panující exekvent se hned na místě hojil za to, že poddaní jeho odpůrce nevyhověli nejrůznějším požadavkům, které jim při panování ukládal. Takovéto předpoklady pozbudou svůj hypothetický ráz v tom okamžiku, uvědomíme-li si, že panující exekvent nemusil zdaleka jen požadovat pravidelný poddanský úrok, nýbrž že pozemkově vrchnostenské vztahy této doby znaly běžně vedle pravidelných platů a dávek i řadu platů příležitostných. V souvislosti s tím je celkem nasnadě, že panující exekvent při uplatňování svých patrimoniálních práv mohl požadovat rozličné „pocty, poklony" a jiné příležitostné dávky, které byly v poddanských poměrech běžné, a pro jejich nezaplacení se hojit zájmem dobytka poddaných.

V souvislosti s těmito úvahami je konečně na místě poukázat i na velmi jasnou analogii: tehdy a ještě i po dlouhou dobu později je jí zjev běžný v životě české feudality a označovaný zpravidla jako vybírání „holdů" v soukromých šlechtických válkách neboli tzv. záštích.[16] I v tomto případě vybíral opovědný nepřítel dědičné vrchnosti od jejích poddaných nejen pravidelné dávky plynoucí z patrimoniálního poměru, nýbrž vymáhal na nich i různá jednorázová plnění, mající v těchto vztazích vzájemného nepřátelství a drobných válek často charakter výpalného. Srovnáním těchto poměrů se situací v exekuci při panování jistě příliš nepochybíme, neboť není se třeba domnívat, že by panující exekvent své chování vůči poddaným svého odpůrce byl úzkostlivě odlišoval od nepřátelského nájezdu na statky svého opovědného nepřítele. Rozdíl byl patrně jedině v tom, že při panování v exekuci nebylo možno použíti prostředků nejhrubšího násilí.

Předpokládaná Karlova reforma, která spojila panování s pevnými úročními termíny, postavila však exekuční praxi záhy před vážný problém. Touto otázkou, která znamenala zároveň asi i nemalou překážku plynulého výkonu exekučního řízení, byla skutečnost, že tehdejší zemské právo spojovalo s vykonaným panováním velmi důležité účinky v oblasti převoditelnosti práv získaných zvodem. Vysouzené a zvodem dále realisované právo nebylo totiž možno dědit do té doby, dokud nebylo provedeno panování. Pevné spojení panování jen se dvěma termíny v roce,

[16] Srov. autorovu studii: „Záští" v Čechách v polovině 15. století. Právněhistorické studie, III., Praha 1957.

mohlo ovšem ohrozit tyto účinky panování. K neblahým důsledkům mohla totiž nová praxe vést především tehdy, nastala-li v konkrétním případě taková situace, že exekvent vykonal zvod těsně po sv. Jiřím nebo po sv. Havlu a s panováním musil tedy čekat téměř celého půl roku až do následujícího úročního terminu.

Praxe však na tyto problémy reagovala velmi zajímavým způsobem, jak nás o tom informuje Ondřej z Dubé ve své známé právní knize.[17] Zřejmě velmi záhy poté, co bylo připuštěno panování jen dvakráte do roka, zrodil se nový obyčej, který odstraňoval nebezpečí plynoucí z toho, že nebylo možno panovati bezprostředně v dvoutýdenní lhůtě po zvodu. Ondřej z Dubé rozlišoval, pokud běželo o panování po zvodu v exekučním řízení pro peněžitou pohledávku mezi tzv. panováním „beze škod" a panováním „se škodou". Panování „bez škod" mělo přicházet v úvahu, jak výslovně upozorňuje, právě pro ten případ, kdy se exekvent ocital v nemilé situaci tím, že nemohl panovat ihned po dvou týdnech po zvodu a zajistiti si tak děditelnost vysouzeného práva. Pro takovýto případ radil Ondřej z Dubé exekventovi, aby sice panoval hned po dvou týdnech, ale užil onoho panování „bez škod" na místo běžného panování.[18] Co máme rozumět oním označením „bez škod", Ondřej sice blíže nevysvětluje, je však celkem nasnadě, že nemůže běžet o nic jiného než o panování, které nebylo spojeno se zájmem dobytka.

U Ondřeje z Dubé vyhlíželo tedy schéma exekučního řízení pro peněžitou pohledávku poněkud jinak, než jak jsme je dosud poznali. Po úmluvě a po zvodu následovalo u Ondřeje trojí panování, kterým bylo vyplněno mezidobí mezi zvodem a odhadem. Prvé z těchto tří panování bylo uskutečňováno již po dvou týdnech po zvodu a bylo panováním „bez škod", tj. nebylo spojeno se zájmem. Další dvě panování, uskutečňovaná v úročních terminech, byla ovšem panováními se škodami, tj. byla spojena se zájmem dobytka. Ostatek exekučního řízení pak probíhal již ve známých formách odhadu a posledního panování.

Obraz, který nám o exekučním řízení pro peněžité pohledávky podávají prameny 14. stol. a který nám naposledy v sytých barvách kreslí Ondřej z Dubé, se však zásadně změní, konfrontujeme-li poznatky takto získané s tím, co přináší téměř sto let po Ondřejovi ve svém obsáhlém díle Všehrd.

Stav zachycený a vykládaný Všehrdem se liší od praxe 14. stol. na prvý pohled tím, že panování, o kterém hovoří Všehrd, zabývaje se otázkami exekučního řízení pro peněžitou pohledávku, je bezpochyby odlišné svou povahou od panování, jak jsme je poznali v předchozím století.

---

[17] Ondř. z Dub., čl. 69.

[18] Tamtéž, exekvent panuje „na svój náklad a na svú škodu, bez škody strany"; Čáda v úvodu k edici Ondř. z Dub., str. 73.

U Všehrda je to vyznačeno především konstantně užívaným adjektivem „jalové", kterým má být blíže charakterisována povaha panování.[19] Co tím míní, to sice Všehrd vysvětluje, jeho výklad však nemůže patrně plně uspokojiti. Ba naopak zdá se, jakoby jinak pečlivý a na mnoha místech i dobře historicky poučený Všehrd tentokráte si nebyl skutečného významu tohoto označení vědom.[20]

Z toho, co bylo řečeno výše zvláště v souvislosti s vývojem, který prodělalo panování v druhé polovině, popř. až koncem 14. stol., není možno pochybovat o tom, že označení „jalové panování" nám kryje u Všehrda v podstatě totéž, co měl na mysli Ondřej z Dubé svým panováním bez škod. Rozdíl ovšem spočíval v tom, že zatím co v praxi, kterou popisoval Ondřej, přicházelo takové panování v úvahu jen jako zajištění dědičnosti vysouzeného a zvodem získaného práva a tedy prakticky jen jako prvé z tří panování mezi zvodem a odhadem, bylo tomu již koncem 15. stol. jinak. V této době naopak všechna tři panování mezi zvodem a odhadem, jak o nich hovoří Všehrd, byla „jalovými", tzn. byla bezpochyby uskutečňována bez zájmu dobytka.[21]

Jak výraznou byla při panování ve všehrdovské době právě tato okolnost, o tom nás nejlépe přesvědčí srovnání immobiliární exekuce pro peněžitou pohledávku s exekučním postupem zemského práva při vymáhání jednotlivých dávek plynoucích z renty zřízené v něčí prospěch. Ve 14., 15. a ještě v 16. stol. byly takovéto renty, které si v nejrůzněji vzájemně se proplétajících poměrech věřitelských a dlužnických mezi sebou zřizovali čeští feudálové, věcí naprosto obvyklou a běžnou. Nebylo-li však z takovéto renty či z „komorního" nebo „holého platu" — jak se nazývaly rozličné případy těchto rent — plněno, pak jednotlivé dávky bylo možno exekučně vymáhat, a to tak, že za asistence komorníka, byl poddaným feudála, který byl povinen na podkladě renty plniti, odebírán dobytek do výše ekvivalentu dlužného plnění. Jak patrno, běželo o opravdu dokonalou analogii zájmu při panování, jak jej známe ze 14. stol. Pro naši otázku však není důležitá jen analogie forem těchto dvou druhů exekučního řízení, nýbrž především situace, která nastávala pro exekvujícího tehdy, kdy ať již z jakéhokoliv důvodu bylo brání dobytka znemožněno. V takovémto případě podle Všehrda měl exekvující využít komorníkovy přítomnosti k tomu, aby vykonal „jalové" panování.[22] Panování zde tedy přestalo být vlastně samostatným článkem exekučního ří-

[19] V š e h r d, IV. 15., rozeznává panování „jalové" a „plné". „Plné" panování je u Všehrda totéž, co panování po odhadu.

[20] Tamtéž, zvl. IV., 15., 3. „A slove jalové z té příčiny, že ten, ktož je vede, žádného ještě užitku z těch dědin, na kteréž vede, nebéře".

[21] Podle Všehrda je období mezi zvodem a odhadem vyplněno třemi jalovými panováními, prvé je uskutečňováno po čtrnácti dnech, další čtrnáct dní po nejbližším sv. Havlu či Jiřím atd. — tedy situace stejná jako u Ondř. z Dub.

[22] Bylo to všehrdovské panování „v úrocích" — V š e h r d, IV., 15., 6 a zvl. VII., 29. 1.

zení a stalo se jakýmsi subsidiárním zajištěním, byla-li vlastní exekuce znemožněna. Tato praxe, jak ji Všehrd zachycuje, byla zřejmě v jeho době rovněž ne příliš dávného původu. Lze na to usuzovat z formulářů, podle nichž byly koncipovány zápisy o zřizování rent a ve kterých se ve starší době pro případ znemožněného exekučního vymáhání jednotlivých dávek počítalo hned s exekučním odhadem a posledním panováním.[23]

Uvážíme-li však, že zájem dobytka, pokud byl v exekučním řízení spojován s panováním, nebyl ničím samoúčelným, nýbrž že vyplýval organicky z práv, které exekvující získával zvodem, je jasné, že změny, které konstatujeme ve všehrdovské praxi se jistě neomezily jen na panování, nýbrž musily zasáhnout i zvod. Skutečně také přihlédneme-li k Všehrdovu výkladu o tomto stadiu exekuce, seznáme, že všehrdovský zvod se liší od zvodu, jak jsme jej poznali ve 14. stol., snad ještě podstatněji, než jalové panování od svého předchůdce z téže doby.

Ve Všehrdově výkladu na místě, kde Všehrd líčí způsob, jakým je exekvent zváděn na statky povinné strany, se nikde nesetkáváme s charakteristickými rysy vyznačujícími zvod ve 14. stol. Především nikde není zmínky o tom, že by poddaní povinné strany byli vyzýváni k tomu, aby zváděnému platili pozemkově vrchnostenské dávky, nikde není rovněž zmínky o tom, že v opačném případě se mají poddaní vystěhovat apod.[24] Zvod zbavený těchto svých charakteristických rysů vyhlíží u Všehrda ovšem také daleko méně výrazně a klesá vlastně po formální stránce jen na jakési platonické zdůrazňování práv exekventových k pozemkovému majetku povinné strany. Označuje-li tedy Všehrd panování, které po zvodu následuje, jako „jalové", bylo by snad daleko případnější říci, že ještě více a podstatněji než panování „zjalověl" zvod.

Lze-li tedy bez jakýchkoliv výhrad konstatovat řadu podstatných změn v immobiliární exekuci pro peněžité pohledávky v rozmezí mezi počátkem a koncem 15. stol., je ovšem tím lákavější otázka, proč a po případě kdy k takovéto změně došlo. V těchto směrech je však odpověď velmi svízelná a přísně vzato nelze jednoznačně odpovědět — alespoň na podkladě dokladů, jimiž disponujeme — vůbec. Vezmeme-li však v úvahu širší obzor, není změna v exekuční praxi v naznačeném časovém rozmezí konec konců ničím tolik výjimečným. V zemském právu se přibližně v témže úseku odehrála řada změn a do určité míry je možno říci, že během 15. stol., resp. během závěru tohoto století dostalo české šlechtické právo podobu, která se pak stala základem plně rozvinutého feudálního práva, jak je

---

[23] CIB II.2, str. 297 č. 43 „Item si aliquando dictu J... pignorando cum camerario census suos conquerere non posset, ita quod ibi nihil invenerit, vel si repulsam fecerit contra jus terrae, quod quandocunque id contingeret vicecamerarius regni Bohemiae, qui pro tempore fuerit, debet eidem J... vel suis heredibus taxare de praedictis hereditatibus in summa..."

[24] Všehrd, IV., 14., zvl. 4. a 5.

známe především ze zemských zřízení. Naproti tomu památky 14. stol. zachycovaly namnoze ještě starší vývojové stadium, v němž se uplatňovaly tu a tam i velmi staré prvky sahající sem v některých případech snad z dob nejstarších. V naznačeném smyslu je možno míti asi právem za to, že změny, které nastaly v exekuční praxi immobiliární exekuce pro peněžité pohledávky byly prostě součástí tohoto vývoje a změn, které s sebou přinášel.

Přihlédneme-li k právě dotčeným změnám blíže, je třeba příčinu jejich vzniku hledat především ve vývoji, který se odehrál uvnitř české feudální společnosti v druhé polovině 15. stol. a který vyústil posléze ve vznik druhého nevolnictví. Bylo by nepochybně velmi lákavé pomýšlet v našem případě na přímou příčinnou souvislost, a to tím spíše, že konkrétní rysy, kterými byly vyznačeny změny v exekučním řízení jistě tomuto směru vývoje vyhovovaly. Vždyť základem toho, jak byla v právu 14. stol. pojata např. instituce zvodu, je právě důraz na peněžitou formu feudální renty. Přes tuto lákavou spojitost, která se nám tu nabízí, bude však třeba se vzdát myšlenky na prokazatelnost přímo příčinné závislosti a spokojiti se tím, že změny v exekučním řízení byly v souhlase s celkovým směrem vývoje. Ovšem skutečnost, že ještě v polovině padesátých let 15. stol. máme doloženo panování se zájmem ve staré formě odpovídající předpisům 14. stol., jistě pravděpodobnost těchto závěrů velmi silně podtrhuje.[25]

Je-li nutno resignovati při hledání jediné a přesně určené příčiny, neznamená to však jistě, že bychom se měli vzdát i hledání dalších konkrétních podmínek, které vznik naznačených změn mohly dále podmiňovat a usnadňovat. Tak mezi nimi jistě není možno podceňovati nepravidelnou činnost zemského soudu a dlouhé přestávky v ní během husitského revolučního hnutí a během období na ně navazujícího. Tyto zjevy patrně uvolňovaly starou praxi a otevíraly cestu novým odchylkám.

To, že naznačené změny v exekučním řízení zapadly u současníků všehrdovské doby poměrně bez ohlasu a že ani sám Všehrd si jich nebyl zřejmě vědom, není tak nevysvětlitelnou okolností, jak se snad na prvý pohled zdá. Nemůže být totiž asi pochyb o tom, že východiskem těchto změn, pokud šlo o jejich institucionální stránku, byla právě praxe panování bez škod a se škodami ze sklonku 14. stol., kterou nám zachycuje Ondřej z Dubé. Vždyť změny v exekuční praxi kolem panování nespočívaly v podstatě v ničem jiném než v tom, že místo ondřejovského jednoho panování bez škod se vsunula u Všehrda takováto panování tři, což Všehrd vyjadřoval označením „jalové panování". V tomto smyslu je tedy možno považovat panování bez škod za jakýsi průlom do exekuční praxe,

[25] RTT I., str. 108—9 „Item a. d. MCCCLIIII . . . C., Z. et J. fratres de W. cum camerario B. dominati sunt in hereditatibus O. citati . . . Zajem fideiussit W. de Ch. . . .

který pak umožnil i další institucionální změny. To však zároveň vysvětluje i okolnost, proč ke změnám v tomto směru mohlo dojíti bez velikého hluku a proč se patrně každá takováto změna rychle vžívala. Podobně tomu bylo bezpochyby i se „zjalověním zvodu". Rovněž zde nedošlo vlastně k podstatné změně staré formy, která by ji nahradila novou institucionální formou. Ve skutečnosti „jalový" zvod všehrdovský v exekučním řízení pro peněžité pohledávky byl po formální stránce podobným, ba totožným s formou zvodu, která byla běžnou bezpochyby odevždy při exekuci ve sporech vlastnických. Při exekuci u těchto sporů nepřicházel v úvahu vůbec zvod spojený s určováním toho, co poddaní exekutovi mají odvádět na poddanských platech exekventovi. Zvod tu spočíval jen v prostém prohlášení úředních orgánů a v odevzdání držby. Po zvodu pak následovalo poslední panování, aniž předcházel odhad, jak tomu bylo u exekuce pro peněžité pohledávky.[26]

Uvážíme-li všechny tyto okolnosti, lze si patrně vysvětlit, proč i tato změna proběhla bez podstatnějšího ohlasu. Zvod v exekuci pro peněžitou pohledávku tedy nadále vyhlížel tak jako zvod v exekuci na podkladě vlastnického sporu s tím jediným rozdílem, že šlo-li o exekuci pro peníze, nebylo třeba při zvodu odevzdávat držbu.

Dotčenými změnami počal ovšem poklesávat význam panování a panování po zvodu se stávalo stále více pohou formalitou. Ťento vývoj dobře ilustrují svými předpisy zemská zřízení 16. stol.[27] Z původních tří panování během následujícího století zbylo panování jediné. Takto změněný obraz exekučního řízení stal se pak základem exekučního řízení Obnoveného zřízení zemského a jeho prostřednictvím základem exekuční praxe posledních dvou století feudalismu u nás.

2. „VINY" A JEJICH VYMÁHÁNÍ

Mezi řadou typických znaků, které vyznačují státní aparát středověkého feudálního státu, zaujímá místo jistě nikoliv poslední způsob hmotného zajištění úředních hodnostářů a ostatních funkcionářů státního mechanismu. Starší feudalismus neznal odměňování ve formě stálých platů byrokratického úřednictva, které přinesl až absolutistický stát pozdního feudalismu. Běžným bylo naopak to, že středověcí nositelé pravomoci a

[26] V š e h r d, IV., 14., 25. a 26, kde je podrobně popsán rozdíl různých forem zvodu.

[27] Vlad. zem. zř. (Archiv český V.) čl. 25 — jeho ustanovení se v podstatě shodují s tím, co známe od Všehrda; po zvodu následují před odhadem tři jalová panování; zem. zř. 1530, čl. 25 — zná dvě panování, z nich druhé je označeno jako „třetí"; zem. zř. 1549, čl. C 30 (= ZZ 1564, čl. D 21) — zná toliko jedno panování; Obn. zř. zem. srov. čl. G XVIII.

držitelé úředních hodností, počínaje vynikajícími velmoži a konče bezvýznamnými ministerialy, spojovali s výkonem úřední moci držbu úředních lén, beneficií a jiných později pro úředníky neobvyklých příjmových zdrojů, které jim propůjčovaly nejen prostředky reálné donucovací moci, nýbrž které je současně i zabezpečovaly, poskytujíce jim materiální požitky a hmotně je povznášejíce společensky.

Jedním z typických zdrojů, z nichž čerpal své příjmy středověký úřední hodnostář, byl výnos pokut nebo v řadě případů snad ještě lépe řečeno podíl na výnosu ze všeho toho, co strany při soudním řízení soudu a jeho představitelům platily.

Do tohoto okruhu náležela i svérázná instituce českého zemského práva staršího feudalismu, označovaná ve 14. a 15. stol., kdy jsme o ní na podkladě pramenů nejlépe zpraveni, jako „viny", resp. jako „viny úřednící".[1] Název sám v právní terminologii českého feudalismu není ojedinělý. Termín „vina" označuje běžně během celého staršího feudalismu peněžitou pokutu a setkáváme se s ním v tomto pojmovém významu pravidelně ještě na příklad v šestnáctém století v oblasti práva městého, pozemkově vrchnostenského, ba i zemského. Svéráznost vin českého zemského práva nespočívá také v jejich terminologickém označení, nýbrž v pojmovém obsahu, který tento termín v našem případě kryl. Viny zemského práva nebyly totiž jen pokutami, tj. peněžitými tresty ukládanými za trestné činy, nýbrž měly svou zvláštní povahu.[2]

Nelze pochybovat o tom, že viny zemského práva, jak je známe z pramenů 14. a 15. stol., měly vývojově obecné trestněprávní východisko. Můžeme je také nepochybně spojovat v genetické souvislosti s peněžitými tresty, které známe z imunitních listin předchozího století, označovanými obecně rozličnými latinskými názvy, jako „culpae, emendae, poenae pecuniariae, venditiones culparum" apod. I když v podrobnostech neznáme vývojovou linii vin ve starší době, lze její konstrukci asi nejlépe opřít o jasnou a pravdě nesporně velice podobnou domněnku, o vzájemné spojitosti obojího, na což ukazuje i názvová shoda vyjádřená latinským ekvivalentem k českému „vina". Není jistě pochyb o tom, že podrobný rozbor celé otázky původu vin zemského práva by si vyžádal i sledování celého svazku dalších problémů souvisících především s tím, jak se ve vývoji českého zemského práva postupem doby mísily prvky trestně právní s pronikajícím pojímáním civilně právních, zvláště při posuzování takových činů, které později zakládaly civilní nárok na náhradu škody.[3]

---

[1] Ze zmínek starší literatury srov. zvl. B r a n d l, Glossarium . . . , str. 363 heslo „Viny" a str. 370 heslo „Wrnach".

[2] V a n ě č e k, K soudní imunitě duchovních statků na Moravě, Praha 1931 („Práce ze semináře čs. práv. dějin na práv. fakultě Karl. university v Praze, č. 17"), str. 7—8.

[3] K hlavním směrům vývoje srov. tamtéž.

Přes veškerou lákavost tohoto širokého rámce nelze však zapomínat na to, že otázka vin českého zemského práva, i když ve své typické svéráznosti nepostrádá jistě významu, náleží přece jen do oblasti významných a charakteristických detailů, nemluvě ani o tom, že právě to, co u vin podle pramenných dokladů náleží k nejtypičtějším stránkám — a to je způsob jejich vymáhání — nám poskytne nejeden podnět i pro pokus o řešení otázek vývoje a vzniku vin.

Skutečně také hlavní výtěžek právních a normativních pramenů 14. a 15. stol., pokud nás o vinách informují, týká se převážně způsobu, jakým byly viny vymáhány. Soubor těchto pravidel spolu s pravidly o tom, jak se vydobyté viny mezi úředníky dělily, tvoří zvláštní skupinu svéráznych exekučních pravidel, která doplňují obraz našich znalostí o exekučním řízení českého středověkého práva a která doplňují současně i v novém směru naše představy o úředním aparátu českého státu staršího feudalismu.

Zásadní poznatek, kterému nasvědčují jednoznačně zprávy pramenů, jimiž disponujeme, je skutečnost, že viny nebyly ukládány a vybírány stejným způsobem ve všech případech soudních pří. To, zda má v konkrétním případě přicházet v úvahu uložení viny takovým či oním způsobem, záviselo na tom, o jakou při běželo. Zprávy našich pramenů přes veškerou svou kusost ukazují na to, že viny ve 14. stol. neměly zdaleka jednotnou povahu, a že naopak lze hovořiti v pravém slova smyslu o dvou skupinách vin, které platí žalovaný podlehnuvší ve sporu. Obě dvě skupiny, popř. oba dva druhy vin byly rozdílné nejen způsobem, jakým byl každý ukládán a vybírán, nýbrž i výší vybíraných vin a posléze nepochybně i odlišným původem.

Prvou skupinu, patrně starší a původnější, tvořily viny vybírané a ukládané u sporů ze škod („in dampnis"). Viny v případě těchto sporů spočívaly v tom, že úředníkům se dostávalo stejného obnosu, jakým byla oceněna způsobená škoda a k jehož zaplacení byl žalovaný odsouzen. Věc tedy vyhlížela tak, že odsouzený ve sporu o náhradu škody platil — můžeme říci — dvakráte, totiž jednou poškozenému, který proti němu ve sporu zvítězil, po druhé pak ještě jednou tolik („tolikéž, tantumdem"), úřadu, tj. zemskému soudu a jeho beneficiářům.[4]

Dle výslovného svědectví pramenů nebyly však spory ze škod jediným okruhem, ve kterém k ukládání a vybírání vin spočívajících v násobku

---

[4] Ordo jud. ter., čl. 22 „. . . ipse actor . . . in pecunia capitali praedicta induci debet et beneficium tantumdem . . ."; čl. 46 „. . . ex tunc idem actor . . . super hereditatem illius citati inducí debet; videlicet . . . sibi de redditibus . . et beneficio tantumdem, censum assignando . . ."; podobně i čl. 48; Řád p. z., čl. 46 „. . . v tej summě peněz, jakož jest pohonil z nich, a úředníkóm tolikéž . . .". — Ondř. z Dub., čl. 141 „. . . jestli ze škod, právo jest úřada pražského tolikéž jako strana . . .". — Maj. Car., čl. CIV. § 2 „. . . et pro totidem fiet inductio et modo simili terrae beneficio, ut est moris . . .".

obnosu přisouzeného vítězné straně docházelo. Jejich vybírání přicházelo prý ještě i v jiných sporech („aliace causae"), při čemž však o bližší povaze těchto sporů prameny alespoň v naznačené souvislosti mlčí. Mlčení lze však celkem lehce vyplniti. K ukládání a vybírání tohoto druhu vin mohlo jistě docházet jen v takových případech, které byly svou povahou nejpříbuznější sporům ze škod. Ve 14. stol. byly to spory z tělesného poškození, popř. i ze zabití. Skutečně také v Řádu práva zemského se setkáváme s tím, že odsouzený platí úřadu ještě jednou tolik ve sporu ze zabití o tzv. „hlavní peníze". Podobně zná i tentýž pramen placení stejné viny u půhonu pro loupež.[5]

K doplnění celého obrazu o tomto druhu vin je třeba ještě připomenouti, že pojem škody, jak jej chápalo a užívalo české zemské právo, byl v mnohém směru podstatně odlišným od toho, jak témuž pojmu a jeho právnímu významu rozumíme dnes. Škodou ve smyslu českého zemského práva 14. stol. byla újma způsobená protiprávním činem, který nevykazoval znaky loupeže, krádeže, žhářství či tzv. plenu a výboje, což byl další druh deliktů proti majetku a — možno říci — domovnímu míru. Jak patrno, byl tedy pojem škody v tomto smyslu dosti širokým a ne zcela přesně ohraničeným. Na druhé straně však ukazuje takto pojaté vymazání pojmu škody v zemském právu na to, jak nerozlučitelně se v něm proplétala hlediska trestněprávní a nepochybným již i pojímáním civilním.[6]

Šlo-li o spory z „dědin, věna, základu" či z „dluhu", tedy o spory vlastnické a majetkové vůbec, nebyly ukládány viny znějící na „tolikéž", což také prameny výslovně zdůrazňují.[7] Na prvý pohled zdá se býti tato praxe pochopitelnou proto, že v těchto sporech nebylo možno žádat na odsouzeném placení násobku sumy, které se mělo dostat vítězné straně, neboť rozsudek, jak to vyplývalo především z povahy sporů vlastnických, nezněl na peníze. Tento zdánlivě rozhodující důvod nebyl však zdaleka tak významným. Vždyť právě naopak vina znějící na „tolikéž" nebyla ukládána ani ve sporu „pro dluh", kde šlo o peněžitou pohledávku a kde také podle nálezu soudu měl podlehnuvší platit vítězné straně. Již z této úvahy je dostatečně zřejmé, že povaha vin spočívajících

---

[5] O tom, že viny znějící na „tantundem" byly ukládány vedle sporů ze škod ještě v jiných případech, se zmiňuje tzv. Officium c. t. t. (CIB, II.2, str. 281), § 171 „. . . . secus in dampnis vel aliis causis . . . ; „. . . . ale jináče je z škod anebo pro jiné věci". — K „aliae causae" srov. výše uvedené doklady z Ordo a Řádu, kde běží o spor ze zabití a „hlavních" peněz a z loupeže; rovněž v cit. dokladu z Maj. Car. šlo o „causa spolii vel rapinae".

[6] J. M a r k o v, České žalobní formuláře a reformy Přemysla II. a Karla IV., Bratislava 1936, str. 7 — uvedeným způsobem vymezuje autor pojem tzv. škod z účinka, což byla v podstatě nejdůležitější skupina sporů ze škod. „Účinkem" nutno v tomto případě rozuměti přímé způsobení škody na rozdíl od nepřímého (např. návod, nebo jiné druhy spoluúčastenství).

[7] Ondř. z Dub., čl. 141 „Pakli jest v dluhu, z dědin kterýchkoli, buď věno neb dedictvie neb zástava neb základ nemá viece býti něž pět věrdunkóv . . ."

v násobku sumy, kterou platil škůdce poškozenému, zdaleka netkvěla jen ve vnější skutečnosti, že ve sporech o škody docházelo k odsouzení na peníze. Naopak povaha těchto vin souvisela nepochybně velmi hluboko se samou podstatou jednoho z hlavních druhů tehdejší soudní agendy, tj. sporů o škody a jejich prostřednictvím úzce i s vývojem nároku na náhradu škody.

Obraz, který takto získáváme o škodních vinách, je možno ještě dále doplniti dalšími rovněž velmi výraznými rysy. Viny ve sporech o škody byly totiž vymáhány zásadně v rámci normálního exekučního řízení. Jinými slovy tedy, nezaplatil-li odsouzený škůdce a vyšla-li naprázdno i úmluva jako poslední pokus o smírné narovnání celé věci, byl proveden zvod na statky odsouzeného škůdce. Zvod byl však prováděn nejen do výše částky, které se mělo dostati procesnímu vítězi jako ekvivalent za způsobenou škodu, nýbrž ve skutečnosti v dvojnásobku této sumy, při čemž z poloviny byl zvod prováděn ve prospěch úřadu. Tato zásada byla pak uplatněna pochopitelně i v dalších stupních exekučního řízení, takže opanovány i dědicky odhadovány byly statky odsouzeného nejen ve prospěch poškozeného, nýbrž i ve prospěch úřadu, či snad přesněji vzato ve prospěch úředníků.[8]

Druhým druhem vin byly viny, které můžeme snad nejlépe označiti podle obvyklé výše, v jaké byly na přelomu 14. a 15. stol. vybírány, jako viny pětivěrdunkové (pět věrdunků, tj. pět čtvrtin hřivny stříbra čili celá a jedna čtvrtina hřivny). Co na tomto druhu vin zaujme na prvý pohled a co je také nejvíce odlišuje od vin ve sporech ze škod, je skutečnost, že pětivěrdunkové viny byly ukládány a vybírány právě v těch sporech, o nichž jsme se výše zmínili jako o sporech, při kterých nepřicházely v úvahu viny spočívající v násobku sumy uložené k placení rozsudku. Běželo tedy o spory vlastnické a majetkové čili o spory „z dědin, věno, zástav a z dluhu", chceme-li se přidržeti dobové dikce pramenů. Ve všech těchto sporech byla od žalovaného, který ve sporu podlehl vybírána vina ve výši pěti čtvrtin hřivny stříbra. O vymáhání této viny platila přitom zvláštní pravidla odlišná zásadně od způsobu, jakým byly vymáhány viny ve sporech ze škod.[9]

Pětivěrdunková vina nebyla vymáhána v rámci normálního exekučního řízení. Pravidla, která o jejím vymáhání existovala v rámci zemského práva, tvořila ve svém souhrnu jakýsi zvláštní typ zkráceného exekučního řízení svého druhu. Soudobými právními památkami jsme informováni především o zvláštních rocích, ke kterým soud nebo alespoň

[8] Srov. doklady citované výše v pozn. č. 4.

[9] Srov. již citovaný čl. 141 Ondř. z Dub. a dále rovněž citovaný již § 171 Officia c. t. t. spolu s § 172; v obou naposled uvedených dokladech není ještě obsažena pětivěrdunková taxa a jejich smyslem je především jen to, že ve vypočítaných případech (spory z dědin atd.) není zvod uskutečňován ve prospěch úřadu.

někteří jeho představitelé, kteří byli tímto úkolem pověřeni, předvolávali osoby vinami povinné, tj. strany podlehnuvší v majetkových a vlastnických sporech. Takovéto roky, jejichž účelem bylo především to, aby odsouzený, který měl úřadu zaplatiti vinu, se s představiteli soudu dohodl o jejím zaplacení, byly určovány dva v termínech po sobě následujících.[10] Na zmíněných rocích při jednání mezi soudem a odsouzeným se uplatňovalo asi především hledisko tzv. „milosti", kterého měl soud při vybírání pětivěrdunkových vin dbáti. „Milostí" se v tomto případě rozuměla zásada, že taxativně stanovená výše pěti čtvrtin hřivny měla být považována jen za jakési vodítko, kterým se určovala maximální mez toho, co soud mohl od odsouzeného vymoci.[11]

Nedošlo-li k dohodě nebo ignoroval-li odsouzený oba roky, na kterých se měl se soudem dohodnouti, dokračoval soud na něho dalšími prostředky. K osobám, které měly zaplatiti vinu, byl posílán komorník „s výpisem", tj. patrně s výpisem z desk o rozsudku, kterým byl založen nárok úřadu na vinu. Celému tomuto řízení dodává zcela zvláštního zabarvení okolnost, že prameny nás neinformují o tom, jaké další možnosti měl úřad proti odsouzenému, který byl povinen vinou a který se nadále zpěčoval cokoliv úřadu zaplatiti. Spolehlivě víme jen, že komorník se měl spokojiti patrně s jakoukoliv částkou, které se mu od odsouzeného dostane čili jinými slovy měl dbáti milosti. Jinak, jak se zdá, vyznívají pramenná svědectví naopak v to, že zemský soud neměl proti tomu, kdo vinu i za těchto okolností nezaplatil, dále důrazněji postupovat.[12]

Jistě však v tomto snad poněkud zvláštním postupu při vymáhání pětivěrdunkových vin nesmíme jednostranně spatřovat výhodu pro odsouzeného a zcela určitě nemůžeme takovýto postup soudu přeceňovat. Tato ustanovení byla výsledkem rozumné ekonomie, která při poměrně malé výši tohoto druhu vin vedla k úvaze, že další postup proti osobě vinou povinné by patrně zvětšoval neúměrně námahu úředních orgánů. Na tento závěr ukazuje i okolnost, že při vymáhání pětivěrdunkových vin nebýval za účelem vymáhání posílán v každém ojedinělém případě komorník k odsouzenému, nýbrž že k vydobytí vin byly pořádány do jednotlivých krajů jakési úřední výpravy (byly nazývány snad „výjezdami"), jejichž úkolem bylo dosíci ode všech, kdož v určitém kraji dlužili viny jejich zaplacení.[13]

---

[10] Ondř. z Dub. čl. 139.

[11] Tamtéž, čl. 141 „. . . nemá viece býti než pět věrdunkóv a vždy s milostí"; o významu „milosti" srov. v témže článku tam, kde se líčí způsob vybírání vin u sporů ze škod, nevede-li strana.

[12] Tamtéž, čl. 139 „A když to učinie, tehda tepruv po druhých rociech mají poslati s výpisem vin na každého zemenína a ty viny mají bráti dobrotivě . . .".

[13] Tamtéž; k označení „výjezda", srov. CIB III.2, str. 8.

Právě dotčené hledisko „milosti" při vybírání pětivěrdunkových vin bylo však současně i jednou z dalších skutečností, které odlišovaly pětivěrdunkové viny od vin u sporů ze škod. U vin spočívajících v násobku sumy uložené rozsudkem odsouzenému nemělo být totiž při jejich vymáhání dbáno žádné „milosti". To souviselo ovšem přímo s tím, že tento druh vin byl vymáhán v rámci normálního exekučního řízení, takže bylo exekvováno z jedné poloviny ve prospěch vítězné strany. „Milost" zde měla dojíti svého uplatnění teprve tehdy, jestliže vítězná strana upustila, ať již z jakéhokoliv důvodu od exekuce rozsudku. V takovémto případě nemohl ani soud uplatniti svůj nárok na vinu, neboť v něm byl závislým na iniciativě vítězné strany, jak právě vyplývalo z těsného sepětí těchto vin s obnosem, který platil podle rozsudku škůdce poškozenému. Proto patrně v takovémto případě se snažil soud získat alespoň něco dohodou se stranou, která ve sporu podlehla.[14]

Naproti tomu upustil-li žalobce, který spor vyhrál, od exekuce ve sporech, u nichž byla vybírána pětivěrdunková vina, ztrácel soud svůj nárok na vinu docela a nemohl na odsouzeného jakkoliv nastupovati. Výjimku tvořila jedině ta situace, kdy by se strany byly bývaly pokoutním a postranním jednáním pokoušely obejít soud. V takovémto případě soudu nárok na vinu zůstával a nemohl zaniknouti ani promlčením.[15]

Viny, které soud od stran vymohl, ať již to byly pětivěrdunkové viny či viny ze sporů o škody, připadaly soudu, resp. jeho představitelům. V daném případě šlo o zemský soud a výnos vin tvořil tedy jednu z příjmových položek, jimiž byli hmotně zajišťováni representanté zemského soudu, tj. především nejvyšší úředníci a ostatní členové zasedající na soudě. Jak známo šlo o nejvýznamnější představitele české feudality, pro něž tedy viny byly bezpochyby jedním z výnosných zdrojů obohacení. Jak se zdá, mezi jednotlivými členy soudu při dělení výnosu vin nebylo žádné disparity a výnos byl dělen rovným dílem.[16] Jak tomu bylo tenkráte, když exekuce ve sporu o škody dostoupila svého vrcholného stadia a ve prospěch úřadu byla dědicky odhadnuta např. polovina nemovitého majetku odsouzeného, o tom nás prameny neinformují, čehož je dlužno nepochybně litovat, neboť pak patrně vznikala velmi zajímavá situace při dělení výnosu vin.

Již z letmého srovnání obojího druhu vin vystupují ostře rozdíly mezi vinami ukládanými ve sporech ze škod a mezi pětivěrdunkovými vinami

---

[14] Tamtéž, čl. 141 „Pakli strana práva nevede, úřad sám vésti nemóže, než podle milosti k své vuoli vinu vezmi, jakož póhon, málo neb mnoho, ale vždy v nedovedeném póhonu méně než v dovedeném."

[15] Tamtéž, čl. 143.

[16] Officium c. t. t., § 168 „Item cuplae dividuntur, quando gratiae inveniuntur, pari modo inter ommes"; CIB II, 2, str. 355 (Constitutio officialium terrae), IV, 4.; CIB III.2, str. III. Suplm.)

sporů vlastnických a majetkových. Na prvý pohled je zřejmo, že viny ukládané a vybírané ve sporech ze škod jsou bezpochyby starší a původnější. Zásada, že obnos, který škůdce platí, se dělí rovným dílem mezi poškozeného a soud jako státní orgán, který poškozenému dopomáhá k jeho právu, je jistě prastará a nepochybíme asi příliš, budeme-li její vznik klásti opravdu do dob nejstarších. Placení stejné částky poškozenému za způsobenou škodu a stejné částky soudu jako tzv. „viny" je nepochybně výsledkem velmi primitivních ještě poměrů a jasně vyciťujeme, jak se tu stát svými orgány vsouval do původně svépomocného poměru mezi poškozeným a škůdcem.

V této souvislosti je zvláště významným připomenouti, že se stejným principem dělení určitého obnosu rovným dílem mezi státní orgán a poškozeného se setkáváme i v prastaré instituci tzv. vdání, které rovněž velmi úzce souvisí s vývojem řízení o náhradu škody v českém zemském právu.[17]

Z širšího hlediska srovnávacího není jistě bez užitku upozornit i na to, že se zásadou podobného dělení mezi poškozeného a státní orgán se setkáváme v raně feudálních právních normách velmi často a lze snad dokonce i říci, že právě zmíněná zásada je do značné míry obecným principem raně feudálních právních řádů. Jako příklad charakteristický a typický zároveň zde poslouží patrně nejlépe germánský komposiční systém, v jehož rámci se dostávalo rovněž určité poměrné části celkové sumy, kterou škůdce byl povinen zaplatiti, státu ve formě zvláštního platu nazývaného obecně „fretus".[18]

Konečně v tom, že úředníkům se dostávalo stejně tolik jako žalobci, vyhrál-li tento svou při, lze snad spatřovat i určitou záruku toho, že škoda byla správně v plné výši soudem posouzena. Tato skutečnost pak opravňuje bezpochyby k tomu, abychom v ní spatřovali i jeden z motivů, které pro poškozeného mohly činiti lákavější zásah státního orgánu před svépomocným postupem vyúsťujícím v případnou dohodu.

Vina ukládaná ve sporech majetkových je naproti tomu bezpochyby původu mladšího než viny ve sporech ze škod. Především zcela nedávného původu byla na přelomu 14. a 15. stol. její taxativně určená sazba ve výši pěti čtvrtin hřivny, neboť k jejímu určení došlo asi někdy na samém sklonku 14. stol.[19] Tato skutečnost je ovšem z hlediska zásadní povahy toho druhu vin pochopitelně podružného významu. Přihlédneme-li však

---

[17] V. Vaněček, Záhada „vdání", Praha 1942, str. 15, a J. Markov, K dejinám českého zemského práva XIII. a XIV. storočia, Juridica Slovaca, I., Bratislava 1948, str. 21—2, pozn. č. 29.

[18] H. Brunner — C. v. Schwerin, Deutsche Rechtsgeschichte, II., Mnichov a Lipsko 1928 (K. Binding—F. Oetker, Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft, II.1 II.), str. 795 a n., zvl. str. 806.

[19] F. Čáda v úvodu k edici Ondř. z Dub., str. 77.

právě k povaze vin v majetkových a vlastnických sporech, nesetkáváme se nikde s ničím, co by nás podobně jako u vin ve sporech ze škod opravňovalo k úsudku o značném stáří a původnosti i tohoto druhu vin.

Můžeme-li původ vin ve sporech o škody hledat v tom, jak stát svými raně feudálními orgány počal zasahovat do svépomocných vztahů mezi jednotlivými feudály, nemůžeme jistě tak starý původ přisouditi vinám ve sporech majetkových. Naopak vše nasvědčuje tomu, že takovéto viny byly opravdu jen něčím, co soud bral od odsouzeného jako jakýsi poplatek, aniž však by tento poplatek vykazoval tak svérázné rysy, s jakými se setkáváme u vin ve sporech o škody. Mohli bychom tedy patrně usuzovat i na to, že po vzoru sporů o škody v nejširším slova smyslu, tj. tedy i po vzoru sporů ze zabití, loupeže apod., počal zemský soud od určité doby vybírat i v ostatních soudních sporech od strany, která ve sporu podlehla, určitou částku jako odměnu za svou součinnost při sporu, resp. jako ekvivalent za námahu svých representantů.

Tato úvaha je jistě v hrubých rysech správnou. Ve skutečnosti však vývoj i toho druhu vin nebyl, nechceme-li setříti výrazný charakter soudobému pojímání procesních vin a názorů na ně, záležitostí tak jednoduchou. Významným svědectvím toho je právní kniha Ondřeje z Dubé, která je pro otázky kolem vin v zemském právu pramenem mimořádné důležitosti mimo jiné především proto, že nám podává jediný a současně i vzácně úplný obraz toho, jak na viny nahlíželi současníci.

Ondřej z Dubé nám totiž přináší obsáhlé a poměrně i velmi precisně formulované ideové zdůvodnění toho, proč v soudních sporech dochází k ukládání a vybírání vin. Ondřejova argumentace spočívá v podstatě na třech, popř. čtyřech hlavních myšlenkách. Především v otázce původu vin, odpovídá Ondřej tak, že viny byly prý nalezeny „starými pány". Ondřej tedy užívá obvyklého a pro ideologii českého zemského práva charakteristického prostředku, jímž byla zdůvodňována řada jeho institutů, mělo-li se určitému právnímu obyčeji dostati jakéhosi posvěcení dávnou tradicí.[20]

Snad ještě zajímavější jsou další články Ondřejovy ideové argumentace. Významným je především to, že viny Ondřej charakterisuje současně jako — mluveno dnešními pojmy — pokuty i procesní poplatky, takže právě této části jeho výkladu odpovídá charakteristika vin jako „mostu" mezi procesními poplatky a soudními pokutami.[21] Viny byly prý, jak praví Ondřej, nalezeny starými pány, aby byly jakousi sankcí, která má hroziti stranám proto, že vůbec vznášejí svůj spor na soud nebo snad ještě lépe řečeno proto, že vůbec dopustily, aby v jejich vzájemných vztazích došlo k takové kolisi, která nemůže být odstraněna bez zásahu

[20] Ondř. z Dub., čl. 144 „Proč jsú viny nalezeny od starých panóv?"
[21] V a n ě č e k, K soudní imunitě, str. 7—8.

soudu. Je to právě „strach ztráty", který má na lidi působit tak, aby žili bez vzájemných sporů, nelze-li toho dosáhnouti prostředky vyššími.[22]

Chápání vin jako pokut mělo u současníků jistě svůj reálný podklad, který musíme bezpochyby hledat ve vývoji instituce samé. Zatím co u vin ve sporech o škody jde o složitou otázku vývoje náhrady škody, který určuje meze, v nichž částka placená škůdcem poškozenému nabývala jednou penální jindy opět po výtce reparační povahy, lze vývoj vin ve sporech majetkových řešiti patrně bez tak náročného a širokého vývojového pozadí. Ač se to snad zdá být na prvý pohled překvapujícím, byl tedy nepochybně i základ vin v majetkových sporech penální. Za tento vývojový základ ležící ovšem z hlediska 14. stol. ve vzdálené již minulosti, je možno považovat pokutu, jež byla původně ukládána žalovanému, který se nedostavil ve sporech o dluh k soudu, aby odpovídal žalobci. Tento závěr opřený o výklad známého článku Statut Konrádových o „prodeji dlužníka" by tedy činil ze zmíněného článku mezník ve vývoji vin v majetkových sporech.[23]

Vzápětí poté, co vyložil své myšlenky o pokutním charakteru vin, přechází Ondřej z Dubé k dalšímu v podstatě zcela jinému zdůvodnění. Viny prý úředníci vybírají i proto, že obnos, který je jako vina vybrán, má jim sloužit jako odměna za jejich námahu spojenou s vyřizováním sporu, popř. spojenou s jakýmkoliv jejich spolupůsobením při soudních úkonech. V této části Ondřejova zdůvodnění vystupuje tedy naopak opět výlučně myšlenka odměny za práci, resp. náhrady za vynaloženou námahu. Tato část jeho výkladu representuje tak právě onu druhou stránku soudobého chápání vin, totiž jejich charakter soudních poplatků.[24]

Nemůže být jistě pochyb o tom, že Ondřejovo ideové zdůvodnění vin je skutečně vzácným příkladem toho, jak obtížnou je snaha po přetlumočení právních institutů feudálního středověku prostřednictvím našich vytříbených pojmů. V Ondřejově argumentaci se nám splétá hle-

---

[22] Ondř. z Dub., čl. 144 „Pro strach ztráty, aby viděl, i ktož pohoní, i ktož sě póhonu dopustí, že právo žádá jich klidu a na zisk nic netbá. Než nechtie-li pro pokoj a pro cnost sebe nechati, ale aspoň pro strach ztráty."

[23] J. Markov, Venditio debitoris, „Bratislava", roč. VIII. (1934), str. 465—6 — jde zde o výklad známého čl. 25 znojemské redakce Statut („De debito non debet aliquis vendi, nisi in tercio termino"). O tom, že v Polsku existovala zřejmě analogická vina nazývaná „nestane" („non comperabilis"?) srov. J. v. Lekszycki, Die ältesten grosspolnischen Grodbücher, díl I. Poznaň—Lipsko 1887, Publicationen aus den k. preussischen Staatsarchiven, Bd. 31., na řadě míst, např. srov. str. 300, č. 2694 — Item Tice Bar de Opalenicza tenetur penam nestane contra Pribislaum Rudniczski in prima citacione coram domino capitaneo non comparens; nebo str. 336, č. 3007 — Pena. Item Czartek tenetur duas penas nestane, quia non comparuit contra Jacusium de Kikowo bis citatus ..."; jinde je opět pokuta označovaná jako „nestane" nazývána i „vinou (culpa)" — str. 317, č. 2838 — Item dominus Meczyrzecensis tenetur penam nomine nestane vina et domina Tuleczska ..., str. 256, č. 2294 — Item Tworzyanszczi luguerunt culpas dictas nestane contra Jan Cirzinski circa propriam citacionem ...".

[24] Ondř. z Dub., čl. 144 „Neb úředníci o to práci nesúce, darmo pracovati nechtie ..."

disko, jímž je dán pojem procesního poplatku, v neřešitelný a těžko pochopitelný uzel, který není možno rozetnout ostřím jednoznačného pojmu.

Dvojaký ráz vin je velmi dobře ztělesněn ještě i v dalším druhu vin, který pak doplňuje oba nám dosud známé druhy. Je jím vina ukládaná žalobci a jím také placená. O této vině jsme informováni poměrně jen velmi kuse. Víme o ní v podstatě jen tolik, že byla placena žalobcem za to, že jaksi upustil od dalšího soudního postupu, že „nedohnal" svého procesního soupeře. Jak se zdá, nebyla tato situace jediným případem, kdy žalobce platil soudu určitý obnos jako vinu. Soud mohl bezpochyby uložiti žalobci zaplacení viny snad i v jiných případech, kdy jím byla nějak porušena procesní pravidla.[25]

O tomto druhu vin, přesněji vzato o vině pro „nedohnání" žalovaného, nás po prvé jasně informuje Ondřej z Dubé, a to právě v souvislosti se svým ideovým zdůvodněním vin. Ondřej z Dubé uvádí svou argumentaci o pokutním i poplatkovém charakteru vin vinu placenou pro nedohnání žalovaného na společného jmenovatele s ostatními vinami.[26] Tuto skutečnost jistě není možno přičítat jen formulačnímu umění Ondřeje z Dubé. Je nepochybně daleko spíše výrazem toho, jak se na tento druh vin dívali současníci. Lze tedy míti za to, mezi vinami, které platil žalovaný, a vinami, které platil žalobce, nebyl pociťován žádný rozdíl, jak proto svědčí i zachované zlomky dobové judikatury.

Z drobných odlišností je možno se zmínit snad jedině o tom, že vina ukládaná žalobci mohla být vymáhána rychleji než ostatní pětivěrdunkové viny, kterážto taxa určovala zřejmě i její výši. Urychlení zde spočívalo především v tom, že nebylo třeba, aby vlastnímu vymáhání předcházely dva soudní roky, jak jsme se s tím setkali výše při vymáhání pětivěrdunkových vin.[27]

Naznačenými myšlenkami nebyla však Ondřejova argumentace zcela vyčerpána. Zbývá ještě pozoruhodné Ondřejovo přirovnání, kterým se snažil osvětlit, z jakého titulu pramenil nárok úředníků na ukládání a vybírání vin. K tomuto cíli užil neobyčejně plastického příměru, kterým byla současně i stroze vyjádřena nadřízenost soudu stranám. Úředníci

---

[25] Srov. několik zmínek v RTT I., např. str. 8, č. 14 (1318) — „actor invenit gratiam beneficii pro se ipso", přičemž žalobce získal nestáním (!) žalovaného a přesto platil vinu; str. 9., č. 17 — „B. (tj. žalobce) invenit graciam beneficii pro omnibus culpis suis anno domini CCCxx . . ."; podobně str. 16, č. 52 (1316); str. 17 č. 55 — žalobce získal nestáním žalovaného a byl zveden na jeho statky, přesto platil viny; srov. str. 23, č. 73 — „actor obtinuit ius super Wanek, dedit memoriales. Actor invenit graciam pro se et Wancone(!) beneficii".

[26] Ondř. z Dub., čl. 139 „leč by bylo nedohončie . . ." a čl. 144 „. . . . i ktož pohoní, i ktož sě póhonu . . ."; srov. i níže pozn. č. 29.

[27] Tamtéž, čl. 139 „. . . . než doňavadž roci neprojdú leč by bylo nedohončie, toho mohú popraviti po provolání, ale do provolanie nic . . .".

mají prý právo ukládat a vybírat viny stejně jako páni, tj. pozemkové vrchnosti, berou platy od svých úročníků.[28] Aniž bychom snad chtěli zacházet do krajnosti v interpretaci této části Ondřejova zdůvodnění, jistě nepochybíme, nebudeme-li v přirovnání vin a poddanských platů spatřovat jen stylistický obrat. Nelze opravdu asi vyloučit, že Ondřej vedle všeobecného důrazu na pravomoc úřadu sledoval svou argumentací i konkrétní cíl obrany práva pražských beneficiářů vybírat viny.

Pravděpodobnost této domněnky zesiluje zvláště okolnost, že téměř současně s Ondřejovým dílem setkáváme se v okruhu mladého tehdy ještě dvorského soudu se snahou nově upravit výši vin, které představitelé dvorského soudu vybírali bezpochyby po vzoru zemského soudu. Významné přitom je, že zde po prvé zaznívá tendence směřující jasně proti vinám spočívajícím v násobku obnosu, který má být podle rozsudku zaplacen vítězné straně. V úpravě týkající se dvorského soudu je princip vin znějících na „tolikéž" prohlašován za staré právo a nově je naopak i pro tyto případy stanovována pětivěrdunková taxa.[29] Uvážíme-li, že nové stanovení výše vin u dvorského soudu bylo bezpochyby výsledkem požadavků panské jednoty vůči králi v polovině devadesátých let 14. století, lze se patrně domnívat, že odpor k právu úředníků vybírat vysoké viny byl postulátem určité části tehdejší české šlechty.[30]

Za jakousi pozdní a pravděpodobně i málo úspěšnou reakci na tyto snahy je možno považovat nález tentokráte zemského soudu z r. 1437.[31] V přestávce mezi vlastním husitským obdobím a nadcházející érou poděbradskou bylo asi jednou z předních starostí představitelů zemského soudu při opětném zahájení jeho činnosti stanovit nově výši vin. Účelem tohoto aktu bylo zřejmě mimo jiné zdůraznit nově i oprávněnost vin znějících na násobek rozsudkem uloženého peněžitého plnění, a to snad i mimo jejich původně výlučnou oblast. Ve zmíněné nové úpravě vin z r. 1437 se hovoří totiž jen o vinách znějících na násobek sumy, k jejímuž zaplacení je žalovaný odsouzen. Přitom tyto viny, které mají být zřejmě ukládány ve všech druzích sporů, mají být vymáhány nikoliv v rámci normálního exekučního řízení, nýbrž prostřednictvím zvláštního řízení, které ve všem upomíná na způsob, jímž byly vymáhány podle Ondřeje z Dubé pětivěrdunkové viny sporů vlastnických a majetkových. Od něho se liší bezpochyby jen v nepatrných podrobnostech. Z význam-

---

[28] Tamtéž, čl. 144 „A také pro povýšenie úřadov ta jim jest moc dána, jak páni nad svými úročníky mají, aby sě toho nedopúštěli, jímžto by svým vyšším práci a sobě neklid učinili . . .".

[29] CIB II.2 Jus curiae regiae, II., č. 25 (str. 406) „Vina při puohonu, ktož ji dopustí, jest pět věrduňk . . . (Ale staré právo jest, že čeho puovod požene a vysvědčí puohon, tolikáž vina jde na úřad. A nevysvědčil-liby puovod puohonu požena, ta vina obrátí se na puovoda)."

[30] J. K e j ř, Počátky dvorského soudu, Praha 1956, str. 31.

[31] CIB III.2, str. 8.

nějších rozdílů třeba se zmínit jedině o tom, že závěr tohoto řízení měl být uskutečňován bez „milosti". Pětivěrdunková taxa v úpravě z r. 1437 sice nezmizela, byla však nově odkázána pro případ, že se odsouzený, který měl platiti vinu, dohodl s úřadem. Jinými slovy tedy, zásadně se platilo jako vina tolik, na kolik zněl rozsudek, a v případě, že se odsouzený dohodl se soudem, musil zaplatit nejméně alespoň pět čtvrtin hřivny. Jak ovšem se měla celá věc technicky řešit u sporů, kde rozsudek nezněl na peníze, o tom se citovaný nález ve svém těžko srozumitelném textu nezmiňuje. Patrně tato otázka se asi ani neobjevila, neboť nález z r. 1437 byl jen krátkodechou episodou.

R. 1437 končí v podstatě historie vin zemského práva v Čechách. Všehrd se o nich zmiňuje již jen jako o obsoletní instituci, o které z téhož důvodu odmítá psát.[32]

Neobyčejně zajímavé však je, jak Všehrd celou věc zdůvodňuje. Viny prý podle Všehrdovy dikce úředníci „promlčeli proti zemi". Srovnáme-li tuto část Všehrdova výkladu s tím, co bylo výše řečeno o pravděpodobném významu ideového zdůvodnění práva na viny u Ondřeje z Dubé v souvislosti s pokusem o novou úpravu vin u dvorského soudu, lze se patrně dopídit i určitějšího výsledku. Nespokojenost s vysokými procesními vinami, kterou můžeme předpokládat u části české šlechty, bezpochyby ještě zesílila během dlouholeté nečinnosti zemského soudu v období husitském a v době bezprostředně na ně navazující. Lze-li považovat nález z r. 1437 za pokus o návrat ke starým poměrům v oblasti ukládání vin či dokonce za pokus o prosazení určitých maximalistických požadavků, pak jistě odpůrci vin nedopustili, aby po definitivní konsolidaci zemského soudu kolem poloviny století se takovýto pokus mohl opakovat. Na konec snad celá záležitost opravdu skončila tak, jak praví Všehrd a ve formálním „promlčení" nároků na viny mohl být spatřován dobrý prostředek, jak nepohodlnou instituci sprovodit ze světa. V tomto smyslu by tedy zpráva Všehrdova nebyla jen abstraktním a obecným stylistickým obratem, nýbrž odrazem skutečných událostí. Na to, že nespokojenost se systémem ukládání procesních vin nebyla uvnitř české šlechty omezena asi jen na úzký okruh několika odpůrců, ukazuje i jiná Všehrdova zmínka,[33] ve které opětně zdůrazňuje, že ukládání vin zaniklo a dodává „leč by se k tomu země znovu podvoliti chtěla".

Cena zpráv Všehrdových spočívá dále i v tom, že nás informují blíže o tom, komu výnos vin posléze připadal. Viny podle Všehrda tvořily významnou položku mezi příjmy tzv. menších úředníků.[34] Lze se tedy domnívat, že poté, co se konstituoval vedle zemského soudu menší zemský

---

[32] V š e h r d, VII., 31.
[33] Tamtéž, VII., 26., 5.
[34] Tamtéž, VII., 31.

soud jako kollegium těchto menších úředníků, přepustili představitelé většího zemského soudu výnos vin svým místoúředníkům. Tato okolnost nám dává také blíže pochopit, odkud pramení rozmrzelý Všehrdův tón, s nímž se setkáváme všude tam, kde se o vinách zmiňuje. Všehrd jako místopisař jistě nebyl lhostejným k tomu, že ukládání vin zaniklo.

Pravděpodobně však ne všichni Všehrdovi současníci sdíleli jeho pesimistický názor na případnou obnovu praxe vin. Ukazuje na to snad skutečnost, že s ustanovením o vinách se setkáváme ještě ve Vladislavském zemském zřízení,[35] nepochybně však již bez reálného dosahu.

Zánik vin v zemském právu přežilo jedině další užívání terminologického označení „vina", ovšem bez starého obsahu. Jak rychle vymizelo vědomí o tom, čím staré procesní viny ve skutečnosti byly, na to ukazuje i sám Všehrd, který pravděpodobně zaměňoval starou vinu, kterou platil v určitých případech žalobce, s poplatkem placeným za výmaz („propuštění") půhonu.[36]

*

Shrneme-li výsledečné závěry obou studií, je možno říci, že v jediný celek je spojuje nejen věcně problematika exekučního řízení, nýbrž do jisté míry i jaksi společný osud institucí, jejichž vývoj jsme zkoumali. Závěry, které totiž v obou případech získáváme, nevyúsťují nikterak v přesné ohraničení a určení jedné nebo několika jednoznačných příčin. Ale právě tato skutečnost, způsobená bezpochyby nedostatkem zpráv z pohnutých let 15. stol., nám velmi dobře ukazuje možnost dalšího závěru obecnější povahy. Ukazuje totiž na to, jak všechny instituce zemského práva byly v neustálém pohybu, ba dokonce, že i tam, kde bychom nějaké změny nejméně očekávali, docházelo k řadě proměn, které měnily právní obyčeje a právní praxi téměř ze dne na den a jež byly výsledkem rozličných interesů, jejich povahu a obsah spíše tušíme než známe.

---

[35] Vlad. zem. zř. (Archiv český, V.), čl. 347, který je doslovnou recepcí známého již ustanovení z Jus curiae regiae (výše pozn. č. 29).

[36] V š e h r d, VII., 31 — zanikly prý všechny viny s výjimkou viny při „odboji" a viny při propuštění půhonu. V prvém si však Všehrd odporuje, neboť vina při odboji podle jeho vlastních slov zanikla (srov. VII., 26., 5). Částka placená při propuštění půhonu byla zřejmě označována za vinu prostě v tom smyslu, že byla chápána jako běžná pokuta. Všehrd užil termínu vina v tomto smyslu i jinde, srov. např. při brání s komorníkem VII., 19. Pokud jde o vinu při propouštění půhonu, je možno Všehrdovo stanovisko snad částečně vysvětlit tím, že dříve byla za propuštění placena pětivěrdunková taxa (CIB II.2 Jus curiae regiae II., č. 27, str. 407). V době Všehrdově však poplatek obnášel 79 grošů (srov. i VI. zem. zř., čl. 161).

ZWEI BEITRÄGE ZUR ENTWICKLUNG DES ZWANGSVOLLSTRECKUNGSVERFAHRENS IM BÖHMISCHEN LANDRECHT

V. Urfus

1. „Zvod" und „panování".

Ein sehr bedeutendes Gebiet des Landrechtes in den böhmischen Ländern bildeten die Regeln über die Exekution, besonders die Regeln über die Immobiliarexekution. Die Zwangsvollstreckung dieser Art kannte das böhmische Landrecht in zwei Formen, wobei sich beide Arten von einander unterschieden, einerseits durch die Länge der Exekutionsprozedur, andererseits in der Form der einzelnen Exekutionssakte. In erster Linie ging es um die Zwangsvollstreckung auf Grund eines Eigentumsstreites, im zweiten Falle um die Zwangsvollstreckung wegen einer Geldforderung. Ein bedeutendes Charakteristikum dieser Zwangsvollstreckung war die Tatsache, daß fast vom Anbeginn des Vollstreckungsverfahrens dem Exequenten das Recht gesichert wurde, die Feudalrente von den Untertanen des Gegners in dem der Höhe seiner Forderung entsprechenden Verhältnis einzuziehen. Diese Wirkungsart war im Vollstreckungsverfahren mit einem „zvod" (Anleite, Einführung) genannten Akte verbunden, wobei der nachfolgende, als „panování" (Beherrschung) bezeichnete Akt dem Exequenten sogar die Möglichkeit bot, sehr hart gegen die Untertanen des Exekuten einzuschreiten, welche ihm gegenüber nicht ihre Untertanspflichten erfüllten. So war der Charakter des Vollstreckungsverfahrens bis zum 15. Jahrhundert beschaffen. Im Laufe dieses Jahrhunderts kommt es dann zu Änderungen, welche schließlich dazu führen, daß der Exequent den Anspruch auf die Feudalrente während des Verlaufes des Vollstreckungsverfahrens verliert. Der Ausganspunkt dieser Entwicklung waren ohne Zweifel die Reformen, welche wir in die Hälfte des 14. Jahrhunderts setzen können. Durch sie wurde vor allem die Praxis der sg. Beherrschung neu geregelt, welche ursprünglich ein beliebig oft zu wiederholender Akt war, durch den das Recht des Exequenten auf die verschiedensten Abgaben von den Untertanen des Exekuten betont, bezw. direkt realisiert wurde. Die neue Praxis bestand darin, daß feste Termine festgesetzt wurden, zu denen beherrscht werden konnte. Dadurch kam es zu einer gewissen Beschränkung der Zahl der einzelnen „Beherrschungen", was dann zusammen mit noch weiteren Umständen dazu führte, daß die Beherrschung zu einem rein formalen Akte wurde und zugleich damit auch die „Anleite" als Vollstreckungsakt, aus dem die „Beherrschung" eigentlich hervorging. Der gesamten Richtung dieser Entwicklung waren zweifellos auch die Veränderungen in der Ökonomik der feudalen Gesellschaft behilflich, besonders die Verschiebung von der feudalen Geldrente in Richtung auf die Adels-Regiewirtschaft.

2. „Viny" und ihre Eintreibung.

Eine Gruppe charakteristischer Vollstreckungsregeln des böhmischen Landrechtes bilden die Regeln über die Eintreibung der sg. „viny" (vina, culpa = Schuld, d. h. Pönalgeld). Der Terminus „vina", welcher sonst im böhmischen Recht die laufende Geldstrafe bezeichnete, drückte in der Gerichtspraxis des böhmischen Landgerichtes eine besondere Art von Zahlungen aus, welche eine gewisse Übergangsform zwischen Geldstrafen und Gerichtsgebühren im heutigen Sinne waren. Diese Gruppe von Gerichtszahlungen war nicht einmal in sich selbst einheitlich. Die „Schulden" waren sowohl in der Art verschieden, wie sie eingetrieben wurden, wie auch in der Höhe, in der sie verhängt wurden. In Schadensersatzprozessen und in einigen nach der heutigen Auffassung strafrechtlichen Prozessen wurden die „Schulden" im Rahmen des normalen Vollstreckungsverfahrens eingetrieben. Wir haben es hier mit dem uralten und dem frühfeudalen Recht in einem bedeutenden Maße gemeinen Grundsatz zu tun, daß der Betrag, den der Schadenstifter bezahlte, in einem bestimmten Verhältnis geteilt wird zwischen dem Beschädigten und dem Gericht als dem

staatlichen Organ, das dem Geschädigten zu seinem Rechte verhilft. In laufenden Besitzstreitigkeiten wurde hingegen eine „Schuld" verhängt, deren Höhe durch eine taxativ bestimmte feste Summe festgesetzt wurde und deren Bezahlung in einem eigenen Verfahren betrieben wurde, welches nichts mit einer normalen Zwangsvollstreckung gemeinsam hatte. Der Ursprung dieser „Schulden" war zweifellos ebenfalls pönal, die Entwicklung ging hier freilich in gewissem Sinne einen anderen Weg als bei den Schadensersatzstreitigkeiten, wo zu dem ursprünglich pönalen Charakter mit der Zeit Reparationselemente hinzutraten. Die „Schuld" bei Besitzstreitigkeiten entwickelte sich wahrscheinlich aus der Geldstrafe, welche dem Beklagten auferlegt wurde, der nicht vor dem Gericht erschienen war, um hier auszusagen. Ein charakteristischer Zug der „Schulden", welche schon vom Ende des 14. Jahrhunderts an offensichtlich einige Zeichen des Verfalls aufzuweisen beginnen, bis zu ihrem Verschwinden im Verlaufe des 15. Jahrhunderts, blieb die Tatsache, daß sie von den Zeitgenossen sowohl für Geldstrafen, als auch für Gerichtsgebühren gehalten wurden und zwar auch dort, wo schon die Voraussetzungen für die begriffliche Trennung beider Kennzeichen vorhanden waren.

PODDANSKÉ USEDLOSTI NA DOMINIKÁLNÍ PŮDĚ V ČECHÁCH V LETECH 1550-1700

Vladimír Procházka

§ 1: Dominikální usedlosti

Raabisaci, která koncem 18. století přivodila značné změny v poddanském hospodářství přidělením půdy z velkostatků, a různým obdobným individuálním akcím některých vrchností od třicátých let 18. století věnovala už odborná literatura dosti pozornosti.[1] Avšak vůbec se v potřebné míře ještě nepřihlédlo k poddanskému hospodaření na dominikální půdě před 18. stoletím,[2] neboť zájem se vždy soustřeďoval na proces opačný, zabírání rustikálu vrchností, který byl předmětem prakticky každé práce o poddanských poměrech této doby.

Tato skutečnost má nepochybně původ v tom, že starší propůjčování dominikální půdy poddaným se děje ojediněleji, takže v mase materiálu se ztrácí, a není tu ani jako při raabisaci ono časové soustředění do mohutné vlny jedné či několika málo desítek let, jež by badatele upoutalo. Ve skutečnosti však i před sklonkem 18. století vyvolávaly jak *vzrůst obyvatelstva*, tak *možnost zdrojů nových příjmů pro vrchnost* tu i tam proces analogický pozdější raabisaci. Tak „emfyteut", „familiant", „dominikalista", „dominikální chalupník" či „domkář s poli" ze zlomu 18. a 19. století[3] měl své předchůdce, a to na třeboňském panství např. už r. 1496.[4] Zde pro tyto zákupy byl ražen název *„jitro"*, buď podle toho, že tato půda byla v jitrech vyměřována, avšak možná i pod jazykovým vlivem podobně znějící německé předlohy (Gereuth, Gereit, Reuth, Reit

---

[1] Vedle základních prací o poddanských poměrech v období osvícenského absolutismu speciální literaturu o tomto procesu sepisuje K. Krofta — E. Janoušek, Dějiny selského stavu, 2. vyd., Praha 1949, 420.

[2] Zmínka tamtéž, 226. Na konferenci o moravské feudální problematice, uspořádané brněnskou odbočkou Hist. ústavu ČSAV 21. března 1956, hovořil o dominikálních usedlostech na Moravě dr. J. Novotný, o jižních Čechách pak dr. E. Janoušek (viz referát v Právněhistorických studiích III, Praha 1957, 272—3), jemuž děkuji i za další cenné podněty. Na náchodský, novohradský a semilský rejstřík mne upozornil v souvislosti s touto prací J. Petráň, jenž mi také s mimořádnou ochotou dal k disposici pro základní informaci své výpisky z těchto materiálií.

[3] Těmito všemi názvy je označován v Perštejnici u Kutné Hory v letech 1806—39 podle bykáňské matriky této obce (matriční obvod Křesetice) na dominikální půdě zakoupený sedlák Josef Procházka; usedlosti tohoto typu se nazývaly, jak praví pozemková kniha Státního ústředního archivu, odd. býv. Archiv země České (dále: PK) Kutná Hora 165, str. 590 „Häusel auf dem Dominical = Grunde im Erbpacht".

[4] Archiv český (dále: AČ) XII 42: a za Václava lovčího jsú některá jitra od pana Voka z Rožmberka JMstí lidem prodána, ješto jsú jim za to listy od JMsti dány, a někteří jsú listuov nebrali.

ve významu „nově zkultivované místo, klučenina, kopanina"). Název sám není pro češtinu příliš vhodný, protože „jitra" — zákupy byla počítána na jitra — plošnou míru (Morgen), avšak byl zřejmě vžitý a proto bude třeba se ho i nadále přidržovat.

Problematika nemovitostí zakoupených na dominikálu se jeví být značně složitější pro dobu před polovinou 17. století než po ní. Teprve berní rula totiž stabilisovala pojmy „dominikálu" a „rustikálu" v jejich běžném dnešním chápání v souvislosti s daňovou soustavou. Předtím jde o především ekonomické rozlišování hospodářství jednak na režijní vrchnostenská (francký Salland), jednak na poddanská (francký Hufland). Dokud nebude podán právnicky precisní obraz kolonisace, nebude možno s jistotou říci, nakolik se zákupy „dominikálu" v tomto smyslu nestaly automaticky „rustikálem" a nakolik podržely na rozdíl od půdy obhospodařované poddaným v běžných formách povahu odlišnou. Pro 16. století u nás můžeme konstatovat, *že se zakoupeným rustikálním statkem jsou spojena klasická omezení disposiční a klasické povinnosti* (platy, roboty). Proti tomu *zakoupený dominikál* je obvykle *menšinu celkem půdy výrobně měněcenné*, (pustina, les, vzdálené oblasti) a *v hospodářství má jen funkci jakéhosi doplňku rustikálu*;[5] jím obdařený zeměděl vykonává na prospěch vrchnosti všechny významné služby z titulu držby hlavního rustikálního statku. Samostatnou jednotkou (bez přináležitosti k rustikální usedlosti) je zakoupený dominikál až v 17. století, a to u osob ve vesnické společnosti buď méně významných, jež jsou obvykle jinak vázány na vrchnost v jejím režijním hospodářství a tak jí určité služby stejně prokazují, nebo u osob, jejichž činnost je jinak v obecném zájmu (řemeslníci), nebo konečně u osob hospodářsky tak slabých, že se u nich o běžné povinnosti hospodářů na rustikále ani jednat nemohlo. Jak dává tušit kusý materiál z 16. století, lišil se dominikální zákup od rustikálního tím, že *vrchnost si původně k němu zachovala rozsáhlejší oprávnění, patrně proto, že se nadále chápe jako součást jejího bezprostředního majetku* (o tom dále v § 4). V 17. století si však vrchnost už výslovně k propůjčenému statku vyhrazuje toliko dominium directum, „zvůli" či „panství".[6] Základem odlišení rustikálu a dominikálu však patrně i v starší době byla skutečnost, plně se uplat-

---

[5] Charakteristicky používá rejstřík náchodské dominikální půdy (viz pozn. 20) vedle termínu „pustina" i výraz „náměrek", např. f 28a: o pustinu i s náměrkem, f A 14a: o pustinu i o náměrek, f B 1b: náměrek aneb pustina. Přináležitost méněcenné půdy k základnímu rustikálnímu statku ukazuje zápis tamtéž f 3a: koupil jest Elichman půl pustiny, kteráž k statku jeho přináleží. Totéž prokazuje fakt, že na Náchodsku se v polovině 17. století nejstarší pustiny toliko zakupují, ale nic se z nich formou dávek dál neplatí (tab. IV).

[6] Státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady, HA 2179 (1613): Nebo na sobě již na takovém gruntu nic víceji nepozůstavují, než toliko samou zvůli a panství. — Stejně v dalších listinách (2180, 2181a atd.).

nivší od berní ruly, že *dominikál nepodléhal státní dani*, ač prameny, jež zatím máme k disposici, to pro tuto starší dobu nepraví nikde výslovně. Literatura o daňové soustavě se k tomuto tématu nevyjadřuje.[7] Zde bude nutno ještě mnohé objasnit. Významně nápomocno tu nepochybně bude studium právní úpravy poměrů na krčmách, mlýnech a kovárnách. Jinak v našem materiálu těsnou souvislost zakoupeného dominikálu a rustikálu ukazuje r. 1558 případ jakéhosi Ducháče z Poříčí na Náchodsku (nutnost nového zákupu);[8] tam se ostatně se zakoupeným dominikálem nakládalo stejně jako s rustikálem v jiném případě ve Lhotě při řízení o náhradách ze škod, vzniklých zatopením půdy rybníkem.[9]

Pokud jde o zákupy na vrchnostenské půdě, lze jich porůznu nalézt od poloviny 16. století celou řadu v četných pozemkových knihách. Zřetelně se z nich zračí *úplná obdoba se zakoupenými statky rustikálními.* Někdy ovšem není možno povahu gruntu konstatovat s úplnou jistotou. Z ojedinělých případů tohoto právního poměru je třeba na prvním místě uvést záznam z r. 1557, podle něhož byl na panství špitálu pod Karlovým mostem patrně vrchnostenskou půdou dovybaven za 200 kop 40 gr. Pavel Skalník a na nově propůjčené pozemky mu byl vydán hamřešt.[10] R. 1570 je taková „dvorská půda", aniž však je blíže vysvětlena její povaha, prodána v Ďáblicích u Prahy jako součást někdejšího statku Michala Nápravníka Vítu Skřivanovi.[11] V Bilichově na Slánsku je k r. 1592 v pozemkové knize zapsán „dvůr panský, na kterém jest někdy Petr Čáp seděl", avšak bez jakékoli další zmínky.[12] Na třeboňském panství patří r. 1651 jakémusi Martinovi „chalupa na Vrátnýho na lesích" v ceně 22 kop, se

---

[7] O. P l a c h t, České daně 1517—1652, Praha 1924, 108 ad.; Vl. K l e c a n d a, O daňovém zatížení poddaných v Čechách v první polovici XVI. století, in: Od pravěku k dnešku I, Praha 1930, 405—13; J. P e k a ř, České katastry 1654—1789, Praha 1932, 57—62; M. V o l f, Nástin správy české berně v době předbělohorské, in: Sněmy české XI/2, Praha 1954, 81, 106—7.

[8] NáchR (viz pozn. 30), f C 7a: Ducháč o pustině, která leží podle rolí jeho až k rybníčkům Brněnským panským zprávu dává, že by již prve kúpiti měl od Vaňka Káně, což se pak našlo v hlavních registřích, že s té pustiny v Brným plat položen na statku Vaňka Káně, kterýž on Ducháč od několika let platí; poněvadž toho se v registřích gruntovních nenašlo, od koho ji koupil, z příčiny takové znovu ji podle jiných koupil.

[9] NáchR (viz pozn. 20), f 11a: Zápis lhoteckech(!) soused, kteří drží pustiny oddané zatopení rybníkem kosteleckým a kteréž sou rozděleny k jednomu každému statku, jakž jest jim to vymezeno na šest dílů a z toho jim plat uložen.

[10] Archiv města Prahy (dále: AMP) 2912, f 43a: Pavel Kameník z Humenné skály, poddaný náš, učinil, kterak by v živnosti své jsouce na gruntech našich veliké zkažení měl, a nemoha se, manželku i dítek svých živností náležitou opatřiti, zvláště nemalý náklad na vystavení gruntu v té skále učinivše, aby snad budoucně k škodě další nepřišel, žádal jest nás z poníženosti, abychom jemu tu lásku a milost učinili a dědiny některé (!), náležející nám, kderé (!) slovou humenecké, k gruntu jeho, kterýž (!) v též skále na svůj náklad vystavěl, dědičně pod plat vysadili a dali i prodali.

[11] AMP 291, f 84b (zmatená fáze): Prodáno mu s těmito svršky, předně se vším vobilím, což ho koli pán Buoh buďto na dědinách dvorských, a těch což jich koli pán Buoh buďto na dědinách dvorských (!) (a ty což jich koli jest, ty se v tento zápis nepojímají, neb se nikdá s tou nápravou, jako při jiných sedlských dvořích neprodávají atd.).

[12] PK Slaný 172, f 44a.

závdavkem 6 kop a roční splátkou ve výši 1 kopy jako „náležité místo k zámku zdejšímu“[13] a podobnou chalupu má na Tzichavovře (!?) téhož roku nějaký Martin Uhlíř.[14] V Bezděkově na Klatovsku má r. 1658 zakoupenu dominikální chalupu s 5 strychy polí a poskytující 2½ vozu sena z luk Václav Kotník.[15] Nejlepší zprávou je r. 1689 zápis koupě „chalupy ze dvora“ Václavem Šaldou ve Vrátkově na panství černokostelecké. Tento poddaný koupil za 10 kop místo k chalupě, za 13 kop 40 gr. staré zdi, za 15 kop sklenutý sklípek, za 9 kop klenutá vrata s dvířky, společná s Matějem Balšánkem, za 4 kopy zahradu o 8 záhonech a za 1 kopu jeden štěp za ní, celkem vše za 52 kopy 40 gr.; po projití lhůty tří let má splácet tuto sumu po 2 kopách ročně a „tak jako jiní chalupníci robotu zastávati“.[16] Pozemková kniha obsahuje pak dále pět podobných zápisů r. 1700.[17]

Ojedinělé údaje o dominikálních chalupách jistě v hojné míře rozmnoží další průzkum. Plastický obrázek celé instituce však umožňuje jedině studium těch oblastí, kde akce tohoto druhu byly podnikány na široké základně, takže pro zakoupený dominikál byly pořizovány *zvláštní pozemkové knihy*. Náběhem k nim je rejstřík novohradských „jiter“ z r. 1559[18] a rejstřík semilského panství z r. 1616.[19] Nejstarší takovou knihou je kniha náchodského panství z r. 1558.[20] Druhou takovou knihou v české oblasti je kniha litomyšlského panství ze sedmdesátých let 17. století,[21] doplněná hojným průvodním materiálem vrchnostenské kanceláře.[22] K největšímu rozšíření dominikálních zákupů však došlo v jižních Čechách, z jejichž německé oblasti jsou zachovány *„jiterní“ knihy* především z panství rožmberského, jedna z r. 1573,[23] k níž se pojí menší celek listinného materiálu,[24] druhá z třicátých let 17. století[25] a třetí ze sklonku téhož století.[26] Z novohradského panství pochází pozemková kniha

---

13 Stát. archiv Třeboň, červ. I A 5 AU 12, f 320a.
14 Tamtéž 328a.
15 PK Klatovy 240, str. 41.
16 PK Kostelec nad Černými lesy 24, f 171Fa.
17 Tamtéž 171Fb ad.
18 „Registra obnovený jiter starých a přiměření nových i zákup dán z nich a plat při nich 1559“, jež jsou přílohou register hlavních ložních z r. 1564 ve stát. archivu Třeboň, fond Nové Hrady, HA 2309; dále: NHrR.
19 „Rejstřík poznamenání, co jest komu a jakých kopanin a polomenin i plana (!) kromě lesu prodáno a od lesu odcejchováno, což žádného užitku nenašlo, v letu 1616 ve středu před a po svatém Bartoloměji v přítomnosti hajných“ (příloha in: Stát. ústř. archiv KK 1766); dále: SemR.
20 „Registrum pustin rozprodaných po panství Náchodském“ (Stát. archiv Náchod, Fideikomiss 29.230b); dále: NáchR.
21 PK Litomyšl 29; dále: Lit.
22 Stát. archiv Litomyšl, fond Velkostatek Litomyšl; dále: VelkLit.
23 Stát. archiv Třeboň, fond Nové Hrady HA 2509, krab. 272; dále: RožmbJK 1573.
24 Tamtéž, dále: RožmbList.
25 Tamtéž krab. 273; dále: RožmbJK 1630.
26 Tamtéž krab. 271; dále: RožmbJK 1690.

z třicátých let 17. století.[27] Vedle těchto souvislých oblastí dominikální kolonisace bude jistě možno v Čechách nalézt i jiné další.

Zřizování dominikálních chalup má nepochybně povahu *kolonisace*, neboť především se tu osidluje půda méně kvalitní, lesní a odlehlá zemědělská.[28] Menší hodnotu propůjčované půdy vyjadřují už samotné uvedené názvy jejích soupisů jak na panství náchodském, tak semilském. Případ Tomáše Mikulova z Makova na Semilsku ukazuje toto kolonisační úsilí zvláště dobře.[29] Na Litomyšlsku nová kultivace půdy směřovala především k získání nových polí, resp. zahrad a domků. Na Semilsku jde v několika případech o nové kamenolomy (tab. III). Proti tomu v jižních Čechách převažují louky, zmiňuje se pastvinářský charakter „jiter",[30] hojné jsou parcely porostlé lesem,[31] ale nechybějí ovšem ani údaje i o polních „jitrech" této oblasti.[32] Většinou jsou zde na rozdíl od Litomyšlska pouhé pozemky, stavby se vyskytují ojediněle.[33]

Kolonisace dominikální půdy se děje v jakýchsi vlnách: vždy se osidluje *určitý komplex půdy ve stejném časovém údobí*. To je patrné zvláště na Litomyšlsku (tab. I), ale podobně je tomu i na Rožmbersku.[34] Někdy sám usedlík žádá o rozšíření dosavadní parcely.[35] Přitom nejde jen o účast těch *osob z rychle se množícího obyvatelstva, které žádné pozemky neměly*, nýbrž i o *další rozšiřování hospodářství rustikálních sedláků lánových*. Jak nám dokládají zvláště jihočeská „jitra", kupila se velmi často v jedněch rukou řada parcel.[36] Litomyšlské seznamy chalupníků ukazují, jak podstatnou složkou byly jednak *osoby nějak spojené s režijním hospodářstvím vrchnosti* (čeleď, hajní), jednak *řemeslníci*.[37] Na Rožmbersku je tento obraz méně výrazný.[38] Ve vlnách sem docházely zřejmě osoby z cizích panství, neboť často odděleně od ostatních zápisů jsou vedeni jako „Ausländer".[39] Ačkoli osídlení těchto zemí je převážně

---

[27] Stát. archiv Třeboň, fond Nové Hrady 20/II 2192; dále: NHrJK.

[28] E. Janoušek, Zemědělská a lesní výroba a sociálně hospodářské postavení venkovského lidu, Sborník Čs. akademie zemědělských věd — oddíl Historie a musejnictví 30, Praha 1957, 6.

[29] SemR f 4b: Tomáš Mikulův, což od několika let předělal a z toho nic neplatil, od potoku makovského též k mezi Bartoně Kuny, vyseje se do 4 kor., za to dáti má 20 kop. Zavdati 4 kopy, placení po 2½ kopách.

[30] Např. NHrJK f 129a: Viehereydt.

[31] RožmbList 20/6 1958: Gehölz Reuth, 30/10 1649: Holz- un Weydt Brieff.

[32] NHrJK f 167a: ain fuhr Hey und der Ackher auf 3 Mezen Khorn.

[33] Např. RožmbJK 1690, f 222a: sambt der Behausung.

[34] RožmbJK 1573, f 206a ad. (1612 ad.).

[35] RožmbJK 1630, f 20a (1674).

[36] Janoušek, Zemědělská a lesnická výroba 6.

[37] VelkLit B I 6d 3561 ad.

[38] Např. RožmbList z r. 1710.

[39] RožmbJK 1573, f 40—43; RožmbJK 1630, f 312—59.

německé, tu a tam se objeví české jméno.[40] Na Náchodsku je jednou doložena držba dominikálního pozemku příslušníkem vyššího stavu.[41]

§ 2: Formální stránka zákupní smlouvy

Na panstvích, kde dominikální usedlosti byly zakládány v menších rozměrech, jsou jejich zápisy, jak už bylo ukázáno, poznamenány *ojediněle v běžných pozemkových knihách*. Z Jindřichohradecka se zachovaly jednotlivé *zápisy smluv na „jitra"* deklaratorní povahy (nikoli konstitutivní smlouvy).[42] Jinak však všude tam, kde došlo k zakládání v rozměrech větších, vedly se, jak jsou toho dokladem uvedené knihy z Náchodska, Litomyšlska, Rožmberska a Novohradska, *zvláštní knihy pozemkové i účetní*. Účetní knihy,[43] kde se poznamenávaly konkrétní příjmy z jednotlivých chalup, nejsou předmětem našeho studia.

Pro instituci knih pozemkových je důležité, že podkladem pro jejich zřízení jsou *listiny na dominikální půdu, které tvoří základ pro zápis*. Na Rožmbersku a Novohradsku se zápisy v jiterních knihách zcela běžně odvolávají na starší švamberské smluvní listiny. V dalším se potom mladší knihovní zápisy odvolávají na knihovní zápisy starší.[44] Ve světle širšího historického vývoje je při posuzování *jiterních listin* mimořádně důležité konstatování toho, že jsou *úplnými obdobami zákupních listin emfyteutického práva z časů kolonisace ve 13. století*. Novohradský materiál ukazuje, že většina jiterních listin je adresována individuálním příjemcům, avšak vedle toho řadu z nich dostává najednou, zřejmě na „jitra" navzájem sousedící, několik jmenovitě určených osob.[45] V jiterních knihách je nemovitost individualisována co do polohy a výměry, uvedena zákupní částka, určují se povinnosti a oprávnění a výslovně se poznamenává, že listina je instrumentem pro převod nemovitosti.[46] Tato

---

[40] Např. NHrJK f 69a: Řehoř Pachloupka, 123b: Jan Vrabec, 129a: Lorenc Vařroučka, 225a: Matěj Petřík, 347a: Mikuláš Syrovátko, 401a: Bartoš Jemický.

[41] NáchR f 85a: pání Radečtí, f B 28a: paní Anna z Rokytnika.

[42] Podle informace J. Petráně; materiál mi zůstal nedostupný.

[43] RožmbList, „Vorläufiger Extrakt" ex RožmbJK 1573.

[44] RožmbJK 1690, f 1a (1702): Vermög hierüber in Henden habenden Brief, an sich gebracht inhalt alten Geraither Buchs folio 1.

[45] Státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady, HA 2180, 2181ab, 2186, 2187.

[46] Stručněji formulovaná česká jiterní listina:
(uvedený fond N. Hrady, HA 2179)
Já, Jan Jiří ze Švamberka, na Vorlíku, Ronšperce, Nových Hradech, Rožmberce, Libějovicích a Zvíkově, Jeho Milosti Císaře rada, známo činím tímto listem všem obecně, že jsem prodal a mocí listu tohoto prodávám k vlastnímu jmění, držení a dědičnému užívání dvě louky jiterní na panství mém novohradském v hájemství soběnovským, podle samých Besenic ležící, za tři kopy a čtyřiceti gr. míš., a to robotnému Ambrožovi Štěpánkovi, z též vsi Besenic poddanému mému věrnému milému. Z kterýchžto on, též dědicové a budoucí jeho i ten každý, kdož by po něm takových luk v držení byl, má mně, též dědicům a budoucím mým, do důchodův nadepsaného panství mého Novohradského každoročně na den

poslední skutečnost dává zřetelně najevo, že *listina je svou povahou ještě po středověkém způsobu svého druhu cenným papírem*, neboť právo jest s ní ztotožněno, na ni vázáno, v ní materialisováno. Proto se poznamenává, byla-li listina zničena, např. když shořela.[47] Přes tento formalismus jsou ovšem případy, kdy listina neexistuje a právo přece se přesto přiznává.[48] R. 1681 bylo přiznání práva Rozině Studeneerové v Petřejově (Pretschlag) výslovně opřeno o faktický výkon práva, projevený ovšem především řádným placením úroku.[49]

Vedle listin mají formální povahu i knihy. Podle třeboňských „jiter-

---

Svatého Havla platiti platu stálého a věčného dvamecítma grošův míš. A když se tomu od něho stane, tehdy bude moctí již dotčené louky odkázati, prodati nebo dáti, komu se mu koliv líbiti bude, však na panství toliko mém, a jinde nic, a takové vzdání a prodání, aby se při rejistřích mých Novohradských před hejtmanem neb písařem mým nynějším i budoucím dálo. Nebo na sobě již na takovém gruntu nic víceji nepozůstavuji, než toliko samou zvůli a panství. Pro lepší toho jistotu pečeť mou k tomuto listu dal sem přivěsiti. Jehož datum na Třeboni v středu den Svatého Havla, léta šestnáctistého třináctého.

(Další vzor viz na fotokopii.)

Šíře formulovaná německá jiterní listina:
(RožmbList 30/11 1586)

Wir Wilhalm (!) regirunder (!) Herr des Hauss Rossenberg, der Cron Behamb Obrister Burgraff, thun Kundt für uns selbst, unsern Erben und Nachkummen mit dissen Prieff offentlich vormenigklichen, wo der uberlessen und angehördt würdt: Noch dem unsser Herrschaft Rosenberg Unterthanen und liben Getreye Märtl von Eucken: ein Reith Holst fingst Morgen aussgezeigt zu der einen an Ogalt neben des Stöckl Reither doselbst (!), zu den andern Seiten: neben der Stross, so durch den Ogalt gehet, dess Herrn Obbengrindten von Hohenfurth gelegen: welches mir auf sein gehorsames (!) Ansuchen und Biten ihme auss dem toden Fahl begeben und umb ein Suma Gelt nemlichen virzehen Schock meissnisch khafflichen (!) an sich zu wendten zu gelässen. Die weillen er uns auch solches Gelt in unser Camer Lanth der eingebrachten Rendtregister vollig entrichtet, willen (!) wir ihm engegen (!) des benebten Reithss ein Croff disses Prieff vorgewissen, also dass er, seine Erben und Nachkamen dessen ihres Gefallenss geniessen mäthe (!): jedoch mit hernach ermelten Vorbehalt: dass sie ahme (!) unsseren sondterlichen Consens bei Verlass des Reiths und ernstlicher Straff niht (!) ferrner (!) raumen noch ausszureithern befuget dess gleichen umss jährlichen Rendtmeister auf Rossenberg: zehen Groschen Zinss unterschiedlich zu Sanct Georgen Tag fünff Groschen und auf Sanct Gallen Tag fünff Groschen alles meisnisch imer (!) zu werndte entrichten sollen, alssdan sein sie vollmachtig abgedachter Märtel, er und die seinen dasselbe Reith zu gebrauchen: vergeben, verkauffen, versetzen, verwechseln und vorderstirn, es sei bey gesundten Teil oder an toden beth bekhreftiget mit einer Stadt oder Mark (!) Insigl auf gerichten Verschreibungen dem so ihnen gefollig (!) ist und liebet, auss denen Personen die in unsser Herrschaft gesessen und uns mit Unterthanigkeit verpflichtet weren, ahne unss und unssern Erben und Nachkomen einigerley Verhindternussen. Dorzu (!) mögen sie die, welchen dissen Brieff mit einen solchen gueten Willen, wie oben gemeltet, inhalten, aller disser Freyheit und Begnadtungen hier eingeleibt an massen und betragen. In Urkundt hoben wir unss hiermit unssern eigner Handt unterschriben und unssern mittern (!) Insigl heranhangete verförtigen (!) lassen. Beschehen usw.

[47] NHrJK f 288a: der Freybrieff aber verprunnen sein solle.

[48] RožmbJK 1630, f 273a: Kein Originalbrief aber ist uber disses Reuth ausgehendiget, allein Sebastian Putzhöpl ist rechter Besitz und Inhaber. Shodně tamtéž f 330a, 333a atd.

[49] RožmbJK 1630, f 355a: allein hat dies Gereut keinen Brieff, und kan (!) die Ursach (!) nicht remonthiert werden, worumben dasselbe mit keinen Brief versehen und auch weder in dizes noch in alte (!) Reuterbuch nicht eingetragen worden, nur in Consideration, das der Reuterzins allezeit richtig erlegt, und under dem anderen im Gericht Malsching fallenden Reuterzins zur Herrschaft entrichtet worden, wird dises Gereuth hiemit anieczo alher eingeschriben.

ních pravidel" z r. 1496 je postoupení „jitra" u osoby bez dědiců vázáno na formální smlouvu před úřadem a zápis do rejstříku; jinak se pozemek stává odúmrtí.[50] Uveden byl už případ onoho Ducháče z Poříčí na Náchodsku, který se r. 1558 při nedostatku zápisu musil zakoupit znovu.[51] Jednou do knih omylem jako „jitro" zapsaný obecní pozemek (eigenthumblich gehörig) v Soběnově (Ömau) nebyl znovu vypsán, nýbrž obci nahrazen pozemkem jiným, k výhodě vrchnosti však na rozdíl od předešlého zatíženým platem.[52]

Ve srovnání se zápisy v rustikálních pozemkových knihách jsou *zápisy v dominikálních pozemkových knihách převážně stručné*, jak to dosvědčují doklady z Litomyšlska[53] i Nových Hradů.[54] Mimořádně stručné jsou zápisy na semilském panství.[55] Pěknou obdobou starších rustikálních zápisů i svým slovním zněním jsou dominikální zápisy náchodské.[56] Delší zápisy, obsahově obdobné zápisům rustikálních gruntů, byly obvyklé na Rožmbersku, zvláště ovšem od konce 17. stol. a v 18. stol., jak je to pak ještě zřetelnější v pozemkových knihách rustikálních. Popis povrchu parcel mají zápisy semilské[57] a novohradské.[58] Kde nejde o kolonisaci stavební, je fakt, že v konkrétním případě se zápis týče domku či mlýna, zvlášť poznamenán, např. na Náchodsku.[59]

Přes všechnu evidenci se ovšem mohlo stát, že určitý pozemek z této

[50] AČ XXII 43: Item kdož by na lúku jitrnú koupenú list měl, nemajíc žádného dědice svého, a tu lúku jitrnú že by komu prodal vedlé znění listu, a tu lúku jitrnú u register jitrních tomu, ktož ji koupil, by nevzdal, ani mu ji nepřipsal do register, a v tom že by umřel, ktož tu lúku prodal: tehda ta lúka jitrní již prodaná má zase na JMst spadnúti.

[51] Viz pozn. 8.

[52] NHrJK f 129ab.

[53] Lit. f 123a: Adam Šlejška 1696 dne 11 Januarij ujal a koupil chalupu nákladem JVHrMti vystavenou za sumu 40 kop, na to zavdati má 2 kopy, roční placení po 1 kopě, ouroku při Stým Jiří a při Stým Havle 5 gr., Contribucí ročně 24 kr. a jednu štuku příze napříst . . . a za robotu 1 kopu do důchodu odváděti.

[54] NHrJK f 55a: Mathias Wiktorin, 3 Mg 2 Schn; 36 Gr. Dieses Wisl ist noch dem Thoman Paussen zu Zetering von Herrn Georg von Schwandberg Ao 161.. den Tag Galli erkaufft worden umb 1 Sch. Ligt an Georgen Burchmayr zu Zetiring Kauffes Zins Stuck, und sein des Mathies Victorin anderen Khaffen Zünss Stuck. Halt 4 Morgen und Schnur, heigt Hey 1 Fuohr.

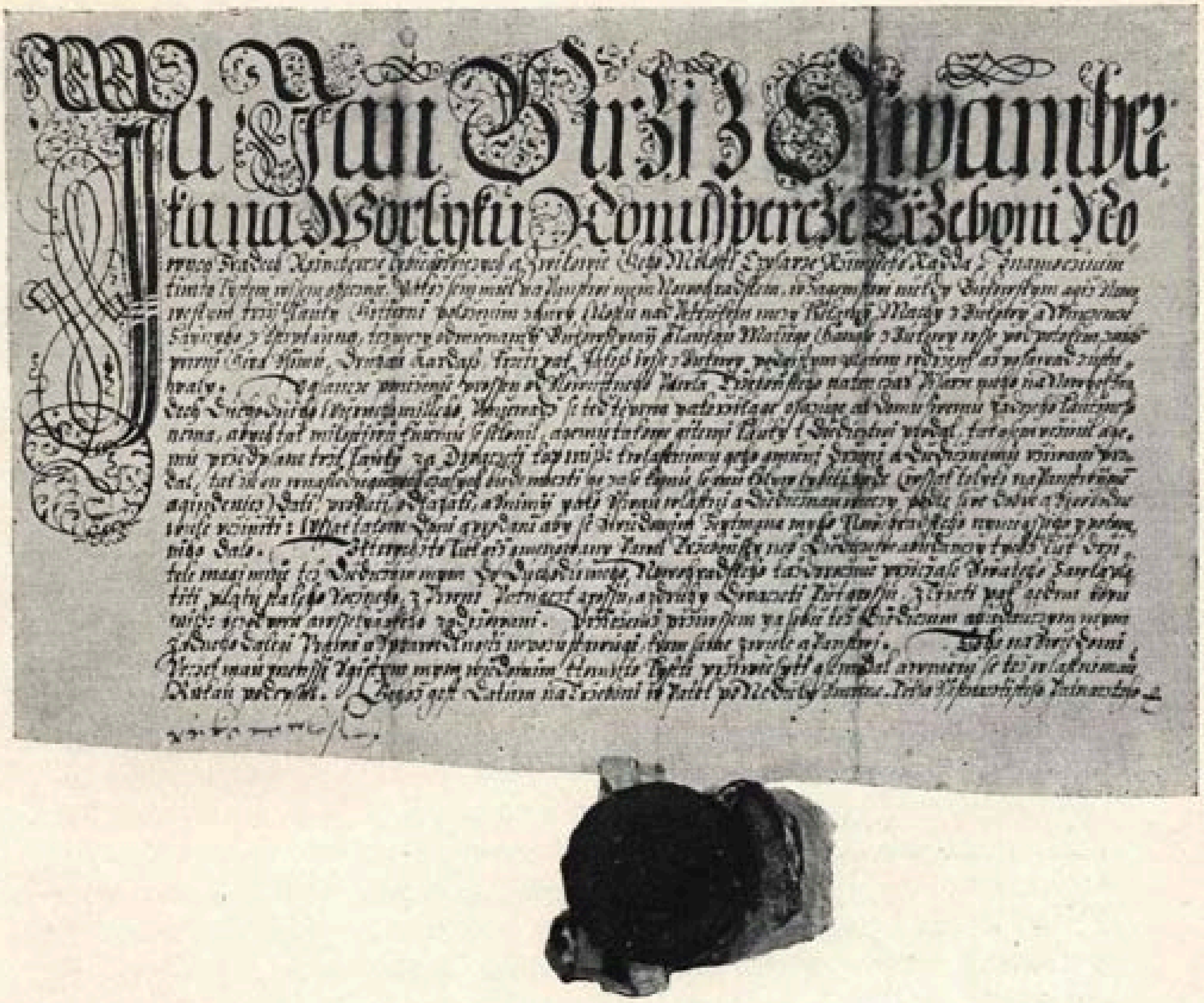
[55] SemR f 1a: Jan Koňákův kus pole se 3 v. za 8 kop, zavdati má 3 kopy, na roky po 1 kopě, ouroku každého dání po 6 gr. — Poněkud širší zápis viz v pozn. 26.

[56] NáchR f 1a: Zápis Martina Kučery ze Zliče. Léta 55 v outerý po sv. Urbanu Martin Kučera koupil jest od pana Mikuláše Štana na místě JMti Pána pana Albrechta z Smiřic za kopanici pod Zlíčí, jakž jemu vyměřeno k statku svému, dědičně za 50 k. míš. Platiti má počíti o soudě nejprv příštím Skalickém po 3 k. míš. až do vyplnění té sumy. A ty peníze náležejí k ruce Jeho Mti pána do komory. (Poslední věta jinde chybí, rovněž popis polohy bývá stručnější. Od r. 1558 je připojen stručný výčet povinností: Ouroku každého platiti má atd.)

[57] SemR f 1a: kus bahnin, 3a: skaliště, chrást, 4a: skalovitá země, palouček.

[58] NHrJK f 6b: ist eine gute Viehweide, 12b: ein Wis etwas verwachsen, 16a: erschrecklich steinig, 112b: standisch, 149a: sehr steinigh und stöckhig.

[59] NáchR f A9a: chalupa Jakuba Šafrpaule z Bohuslavic: mlýn Jana Bulíčka ve Žďárech (f C16a).

Švamberská „jiterní" listina z r. 1616

(Státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady, HA 2188, 308×252 mm)

evidence vyšel, zejména díky neužívání.[60] Jinak i knihy samy nebyly často vedeny s přesností úplnou. Chybí poznamenání právní kvality gruntu, takže zjištění, zda jde o usedlost zakoupenou nebo nezakoupenou je nutno vyvodit z faktu nezvyšování nebo zvyšování úroku.[61] Někde nejsou data o původních úrocích a teprve při přeměřování se zapisují do knihy.[62]

§ 3: Cena, závdavek, splátky

Cenu zakoupené nemovitosti na dominikále není možno posoudit zcela objektivně, neboť — s výjimkou jednoho údaje z Černokostelecka, kde je rozepsán inventář s cenami jednotlivých kusů[63] — nikdy nejsou známy všechny faktory, které cenu spoluurčují. Semilské (tab. III) a novohradské ceny nedovolují vyvodit žádný závěr. Proti tomu v rožmberské „jiterní" knize z r. 1573 lze pozorovat závislost ceny na výměře (tab. V); jedno jitro půdy zde stálo průměrně něco málo přes 2 kopy; položky č. 7 a 8 vybočují z linie, zřejmě proto, že zde hrály roli faktory jiné, asi větší či menší úrodnost půdy. Na Litomyšlsku (tab. I) lze naopak pouze podle cen soudit na rozsah stavby a pozemku. Protože však chybějí údaje o výměře, je tento soud velmi labilní. Lze konstatovat, že v průběhu doby ceny stoupají; první stokopové chalupy se objevují až v devadesátých letech 17. století, předtím se cena pohybuje mezi 40 a 80 kopami. Je ovšem otázka nakolik je tento vzestup způsobován poklesem kupní síly peněz, nakolik je cena zvyšována růstem poptávky a nakolik konečně jde opravdu o zvětšování budov nebo parcel. Na poměr rozsahu polí a ceny stavby ukazuje praxe v případech z počátku 18. století, kdy zákup se týká toliko polností a stavení si nový hospodář buduje vlastním nákladem. V takových případech se z celkové ceny 60 kop sráží 10 kop jako hodnota stavby.[64]

Ojediněle se zaznamenávají nadprůměrně a podprůměrně drahé usedlosti. Tak v letech 1591—2 se na Rožmbersku prodává polovina jitra za 50 kop,[65] na sklonku 17. století existují „jitra" za 140, 150 a 180 zl.,[66] r. 1697 je známo jedno „jitro" za 300 zl.[67] a r. 1710 „jitro" v rozsahu 8 jiter docela za 345 zl.[68] Na Litomyšlsku v nejvyšší známé ceně koupil r. 1691

[60] NHrJK f 123a: Von dissen Gemain Holtz ist der Gemain, nach Bericht des Fridrich Opekher, nichts wissendt. . . . so von den Pauern nit genuzet werden, umb weillen selbige solche nit wissen, wo sye ligen.
[61] Ve prospěch prvé eventuality např. NHrJK f 82a—86b.
[62] Např. NHrJK f 105b, 106ab; RožmbJK 1630, f 45a.
[63] PK Kostelec nad Černými lesy 24, f 171Fa.
[64] Lit. f 481a (1708), 511a (1721).
[65] RožmbJK 1573, f 99b.
[66] RožmbJK 1630, f 40a, 48a, 68a.
[67] Tamtéž 321a.
[68] RožmbJK 1690, f 321a.

hospodu u Heřmanic Jan Hubáček od vrchnosti za 150 kop.[69] Proti tomu odtamtud máme doklady ze zlomu 17. a 18. století na prodej chalup za pouhých 30, 25 a 20 kop.[70]

V jednom případě (r. 1723) byla provedena srážka 5 kop z prodejní ceny, protože nemovitost nebyla vybavena potřebným inventářem.[71] Z Hamerska na semilském panství máme z r. 1616 doklad, že cena louky byla stanovena in eventum pro případ budoucího prodeje.[72]

Jako na rustikálních gruntech se stejně i cena dominikálních chalup splácí tak, že kupující podává *závdavek* a zbytek ceny pak doplatí ve formě *ročních splátek*. Výjimečně *za hotové* koupil „pustinu" v Radči na Náchodsku r. 1586 za 49 kop Kašpar Johnů[73] nebo r. 1731 za 100 kop chalupu na Dubince na Litomyšlsku Jan Povolný.[74]

Závdavek se nepraktikoval na náchodském panství (s jedinou výjimkou koupě od poddaného, nikoli vrchností[75]) a v německé oblasti jižních Čech. Semilský rejstřík ukazuje, jak tam téměř pravidelně tvoří čtvrtinu zákupní ceny (tab. III). Pro Litomyšlsko je charakteristická jeho relativní nízkost, obvykle 2—4 kopy (tab. I), tj. méně než desetina a často dvacetina ceny. Vyšší částky jsou ojedinělé, jako např. 6 kop v případě Jana Havránka v Cerekvici.[76] Jinak jsou *vyšší závdavky doloženy jen na základě zvláštního titulu*. Ve třech případech při sumě od 7 do 11½ kopy jde o prodej předchozím držitelem, ne vrchností.[77] 12 kop zaplatil v Nedošíně Mikuláš Hajný jako závdavek za hospodu,[78] tedy podnik výnosnější, než jakým je běžná usedlost. Jan Kolda pak u tisovského ovčína platil 10 kop, avšak proto asi cena celé chalupy byla stanovena nízko, na 30 kop.[79] Až v 18. století se výše závdavku zvyšuje. R. 1744 dal Pavel Janoušek za chalupu u tisovského ovčína závdavkem 30 kop[80] a r. 1731 Jan Povolný koupil na Dubince, jak řečeno, chalupu za 100 kop hotově.[81] Běžné placení malého závdavku ukazuje průkazně, že na dominikále se zakupovali na Litomyšlsku příslušníci chudiny.

Roční splátky jsou relativně vysoké na Semilsku, neboť tam zákupní ceny jsou značně nízké (tab. III). Proti tomu nízké roční splátky převažují na Náchodsku a zvláště na Litomyšlsku. Tam běžná výše nepřesa-

[69] Lit. f 436a.
[70] Lit. f 243a (1699), 555a (1703), 410a (1698).
[71] Lit. f 11a.
[72] SemR f 1a: Louka babřovská za 10 kop, ouroku každého dání po 7½ gr., kdo ji kupovati bude.
[73] NáchR f 99a.
[74] Lit. f 576a.
[75] NáchR f C 17b (1558), Adam Němec od šafáře Němečka v Sedmákovicích.
[76] Lit. f 547a (1674).
[77] Tab. I, č. 8, 13 a 46.
[78] Lit. f 382a (1677).
[79] Lit. f 303b (1697).
[80] Lit. f 309a.
[81] Lit. f 576a.

huje 2 kopy (tab. I). Jiná byla proti tomu situace na Rožmbersku, odkud jsou známy splátky ve výši 10 kop už v letech 1591—2;[82] to je dokladem, že tam nešlo o umístění nadbytečného přírůstku živých duší na dominikále, nýbrž expansi mohovitých sedláků s kapitálem. Změna ve výši platby se zaznamenává r. 1723 z Litomyšlska (bez udání vsi), kde koupil za 50 kop (se srážkou 5 kop za nedodání inventáře) Václav Svoboda chalupu od Ferdinanda Wagnera a měl mu, zaplativ závdavkem 10 kop, doplácet do jeho smrti po 2 kopách a poté jeho dědicům po 1½ kopě.[84] V Batňovicích na náchodském panství naopak měl kupující Hanuš Futar nebo jeho dědicové prodávajícímu Bartoňovi do smrti splácet ze 40 kop jednu kopu, po jeho smrti však 2 kopy.[84]

§ 4: Základní práva

Pro určení právního postavení poddaného na zakoupené dominikální půdě je charakteristické občasné označení jeho pozemku v jihočeských „jiterních" knihách jako „Freistück" nebo „Freireuth". *Vlastník zakoupené dominikální nemovitosti se svými právy zcela rovná zakoupenému rustikalistovi* a jeho poměr i do nejmenších detailů je obdobou právního postavení tohoto v literatuře daleko již známějšího sedláka.

Rozsah práv je určen onou typickou *enumerační klausulí*, jež vyjmenovává *užívání, požívání, zcizení a případně dědické pořízení*.[85] Volnosti nakládání nemovitostí nasvědčuje, že na Rožmbersku r. 1726 jakýsi Vilém Hangster, nejsa spokojen se svým „jitrem", je vrchnosti dohodou vrátil a dostal zpět zákupní peníz ve výši 35 kop.[86] Povinnost stavět je známa z usedlosti Jana Volhejna v Kostelci na náchodském panství.[87] Dokladem živého obchodu s „jitry" je zejména rožmberská „jiterní" kniha z třicátých let 17. století, jež v krátkých záznamech obsahuje stovky těchto převodů. Zcela ojediněle se vyskytuje r. 1673 v Ořešíně toliko doživotní držba „jitra", které farář Vavřinec Joannides prodal Melchiorovi Summerauerovi, po jehož smrti má pozemek připadnout vrchnosti;[88] není však vyloučeno, že k modifikaci obvyklého jinak poměru zde dochází vzhledem k osobě farářově. Proti tomu je nepochybné, že např. na Třeboňsku *koncem 15. století mohla vrchnost, navrátivši zaplacený*

---

[82] RožmbJK 1573, f 99b.
[83] Lit. f 11a.
[84] NáchR f 52a.
[85] Viz pozn. 42; jinak např. RožbList 20/6 1598 nebo RožmbJK 1690, f 66a.
[86] RožmbList 28/2 1726.
[87] NáchR f A 30a: A na tý se má vystavěti.
[88] Listina z 22/9 1673, vložená in RožmbJK 1573 za f 39: das er sich in seinen neues auffgebautes Heisl in seinen erkaufften Freystuck beziehen, und nur auf sein Leib wonhafft sein mog (!); nach Dott (!) desen (!) sol solliches Heisl auf Guet heisen der Obrigkheit hin witterumb.

obnos a náhradu za zlepšení, volně „jitro" zase odnímat.[89] Novohradský rejstřík z r. 1559 zaznamenává toliko fakt odnímání, kdežto otázku náhrady neosvětluje.[90] V pozdější době se tedy právo poddaných zřejmě upevnilo; blíže osvětlit příčiny tohoto procesu z kusého materiálu není bohužel možno.

Zcizení pozemku je sice volné, avšak *vázáno alespoň na formální souhlas;*[91] z materiálu není zřejmo, zda tento souhlas byl tak dalece formální jako u půdy rustikální, že měl za účel toliko zapravení laudemia. Jiným důležitým omezením zcizování byla povinnost *převádět pozemky toliko* na místní poddané. Uvádí se typicky ve vztahu k církvi r. 1598 při „jitrech" propůjčovaných vyšebrodským klášterem,[92] r. 1701 pak opět při převodu klášterního pozemku z Ulricha Alta na Sümona Nöpla.[93] V případě cizopanského poddaného Vita Fizenze r. 1664 jde obdobná povinnost tak daleko, že se zavazuje *ustoupit za náhradu zákupu pozemek komukoliv z vrchnostenských poddaných, kdo by o to požádal.*[94] Obdobný je r. 1697 případ Basla Reitingera.[95] Další doklad se těsně připíná na instituci následující.

Při prodeji „jiter" je také známo *právo zpětné koupě.* R. 1674 si je vyhradili bratři Städlerové ve Světlé (Zwiedlern) při prodeji Davidovi Städlerovi pro případ, že budou opět hospodářsky s to vrátit mu zákupní cenu; protože šlo o cizopanského poddaného, je totéž právo posky-

---

[89] AČ XXII 42: Item když by JMst pán ráčil která jitra koupená k potřebě JMsti zase vzieti aneb odjíti, tehdy zákupy i koupení, což by v listu světčilo (!), má JMst zase, komuž by vzata byla, po třikrát na tři verunky navrátiti a zaplatiti. — Tamtéž 43: Item jestliže by jitra znovu planěná v jednom zákupu komu pán JMst ráčil k své potřebě vzieti a odjíti: tehdá pán JMst jest napřed povinen ten zákup hned zase navrátiti, komuž by odjata byla; a což by slušného bylo za prácí od planění, má pán JMst tomuž, ktož by vyplanil, slušně napraviti.

[90] NHrR (nefoliováno), hájemství benešovské: odňat, odňat do dvora, k ruce jeho Mti, klizena k ruce jeho Mti; proti tomu u jiných „jiter" připsáno: dědina. Hájemství ločedické: odňaty všechny ke dvoru.

[91] Viz pozn. 46. — RožmbList 20/6 1598: auch bey Verlihrung des Reuth ohne unsern (opata vyšebrodského) oder unserem Nachkomben Vorbewusst nicht Reuther zu raumben. — RožmbList 30/10 1649: ohne unsseren oder unsseren Nachkommenen sonderliches Vorwüssen.

[92] RožmbList 30/10 1649: verkauffen, doch nicht in frembte Herrschaft.

[93] RožmbJK 1690, f 244a: mit der Condition, wan dises Gereith von diser Stüfft einesmahls zuverkhaufen sein möchte, die erste anfaillung wüdrumben einen Undethan im Gericht Woderschlag angestragen werden solte.

[94] RožmbJK 1630, f 215a: undt weillen es ubersah, auch sich der mollen khein hissiger Underthan angemeldet hat oder anmelding thut, sollchens Freystuck der 5 Morgen kheiflich an sich zu bringen, allss wierdt solliges dem Veit Vizens in der Zannmuhl, der Stadt Crummau Underthan, mit dissen Beding und ausstrucklich Vorbehalt hiermit zuegeschriben, daz er ie undt allzeit hiessiger Underthan seinen wer er auch sein mog, auf iedermolliges Anmalden (!) undt Erlegung des gebührendes und von ihme bestigenen oder seinen Vorfahren erlegten Kaufschillings sollches Reystuck mit Ausshendigung dess Reiterbriefs abzutretten schuldig sein solle, gestalten er interim dessen rechter Inhaber undt Besitzer.

[95] RožmbJK 1630, f 121a; RožmbJK 1690, f 101a, navíc in fine: inmassen der Freybrief clar enthaltet, daz disses Freygereith niemandt anderen als ihme, der mit der Underthönnigkeit (!) hiesiger Herrschafft verpunden ist, verkauft werden solle; RožmbJK 1630, f 372a.

továno kterémukoli příslušníku domácího panství.[96] Právo zpětné koupě do života kupujícího (nikoli dědicům) je vymezeno r. 1672 v Malšíně (Malsching) Michalem Foyerem, prodávajícím „jitro" jakémusi Matějů,[97] a r. 1698 ve Watteschlagu Simonem Foyerem Filipovi Prinsnerovi.[98]

Předkupní právo, vyhrazované původnímu majiteli a hojně známé z rustikální půdy, se aplikovalo i při dominikálním zákupu. Ojedinělý případ máme v Horní Radechové na Náchodsku při smlouvě mezi Janem Hoškem a Janem Šaškem.[99] Hojně se praktikuje v jižních Čechách. Širokým popisem je toto oprávnění zachyceno r. 1577 při odkupu poloviny pozemku Hansem Wierthem od Hansla Wurzingera,[100] termínu „Anspruch" se používá r. 1653 v dohodě mezi bratry Matějem a Martinem Kasnauerovými,[101] výraz „Anfailung" začíná být obvyklý na sklonku 17. století, jak to dosvědčuje např. převod parcely z Matyáše Stögra na Josefa Nepla.[102] R. 1722 se toto právo vyhrazuje „pöcklischovskému domu" po dědicích Christiana Stöblera i pro případ, že opustí bydliště.[103]

Pozemky bylo možno zatížit *zástavním právem*. Zástavní věřitel pochopitelně, jak se jednou podotýká, nemohl nemovitost zcizovat.[104]

Zakoupené pozemky jsou *dědičné*. „Dědičnými" zovou se např. výslovně louky Václava Vaněčka v Sedmákovicích na Náchodsku.[105] Na Litomyšlsku jsou dokladem dědičnosti jen fakty, že se na gruntech objevují sy-

---

[96] RožmbJK 1630, f 328a: wan aber die Brüder widerumben zu Mitlen (!) khomen und dasselbe auszulögen (!) begehrten, oder daz es ein anderer Rosenberger Underthan erkauffen wollte, ist ermelter Dawid Städler schuldig, solliges den 30 Gdn alsbalden abzutretten und ausholen zu lassen. Entzwischen ist er dieses Reuths rechter Inhaber.

[97] RožmbJK 1630, f 194b: mit diser ausstrukhlichen Condition, dass wan uber kurtz oder lang er Michael Foyer oder seine Haussinhaber zu Watteschlag dises Gereuth bey Lebzeiten gemeltes Matschegju oder dessen Erben lessen (!) und genissen wolten, er oder sie pares Geldt 54 Gdn dafier (!) zu geben und hingegen, Matiegschegischerseits, solches alsobalden abzutreten schuldig sein sollen.

[98] RožmbJK 1630, f 212b: solicher Gestalten, das dises Gereith dem Prinsner aigenthumblich zuegehört und auf seine und dessen Weibs Lebenszeit, aber wan es des Simon Foyer oder desselben Hausbesitzer gegen Erlegung diser Kauffsumma der 100 Gdn widerumben anheimbs lögen (!) wolte, so hat der Besiczer des foyerischen Haus, nach dem Prinsner und seinen (!) Weib den ersten Anspruch darzue. Unterdessen ist der Prinsner rechter Inhaber.

[99] NáchR f A21a: a jestliže by ten kus jemu na prodaji byl, teda aby Janovi Šaškovi ten kus zase v těch penězích puštěn byl.

[100] RožmbJK 1573, f 92b: mit der Condition, wenn der selbe Halbthail, so er Hannsl Wierth zu Nesselbach einen hat, etwo durch ine oder seine Erben faylden wurde oder verkaufft soll werden, so soll sollcher Halbenthaill ganczlich des Hanslenn (!) Wurczinger Halbethail undt zu seinem Grundt ann alle Verhindernus gelist (!) werden.

[101] RožmbJK 1630, f 21b: dieser Gestalt, daz wan Martin oder die seinigen die 1½ Morgen verkauffen wollen, Mathias oder die seinigen den ersten Anspruch haben sollen.

[102] RožmbJK 1690, f 65a (1665); stejně tamtéž 262 IIIa (1700), 380a (1712) atd.

[103] RožmbJK 1690, f 262 IIIa: dass wen es über lang oder kurtz faill wurde, die erste Anfaillung dem Besitzer des Georg Michl pöcklischen Haus auf der Platten gebühren, auch wan ein oder daz andere von obigen drey Kindten (!) ausser der Herrschaft und Gericht Wattschlag sich begebete, deme selben (tj. odešedšímu) von der Nutznissung dises Gerüths in geringsten nichts nachvolgen solte.

[104] RožmbList 3/2 1718.

[105] NáchR f C 25a.

nové po otcích, na Rožmbersku je to výslovně podotýkáno.[106] Na vdovinu zděděnou usedlost se mnohdy na její podíl přiženuje její nový manžel a další dědictví jde v linii této nové rodiny.[107] Poslední pořízení o nemovitostech tohoto typu jsou běžná.[108] Pochopitelně i zde na některých pozemcích se aplikuje *odúmrtní právo vrchnosti, patrně však jen omezené*. Tak na třeboňském panství po úmrtí hospodáře bez dědiců spadala na vrchnost polovina statku, na vdovu druhá.[109] Odúmrtní právo se prakticky vykonávalo na Novohradsku podle rejstříku z r. 1559.[110] Ještě podle tamní skoro o sto let mladší „jiterní" knihy se zaznamenávají „jitra" patřící vrchnosti,[111] jež nasvědčují odúmrtní praxi, ale přímo se už nic neříká.

Stejně jako u rustikálních gruntů je i na těchto dominikálních usedlostech pamatováno na přestárlé hospodáře a na sourozence nových hospodářů. Vzhledem k tomu, že však většinou jde o hospodářské jednotky malého rozsahu, resp. že v řadě případů to jsou jen části majetku dotyčných rodin nebo že živitelé rodin mají jiné hlavní zaměstnání, nejsou doklady těchto institucí tak hojné, jako je tomu běžně na nemovitostech rustikálních. Také relativně větší strohost zápisů nás o mnohém neinformuje. Ovšem *výměnek* pro přestárlé hospodáře známe jak z Litomyšlska,[112] tak z Rožmberska.[113] A podobně bývalo zvykem, že *syn zdědivší hospodářství vybavil, resp. vyplatil sourozence*[114] *a na náklad usedlosti jim vystrojil svatební hostinu*[115] — toto je charakteristické pro české kraje.

---

[106] Např. RožmbJK 1690, f 101a (1623): Nach Absterben dess Weithl ist solliches Reitekauff den (!) Petern sein Sohnn (!) erblich haimgefallen. Nun ist der Peter auch gestorben und solliches Reithkauf seine drey Dechter (!) erblich kumben.

[107] RožmbJK 1573, f 14a (1629). Podobně tamtéž 41a (1613) atd.

[108] Např. RožmbJK 1630, f 79a (1690), 121a (1697), 81b (1705).

[109] AČ XXII 43.

[110] NHrR (nefoliováno), schodci hájemství zubčického: kteří prve zákupí dali a v odúmrti splatili. — Shodně v dalších hájemstvích.

[111] NHrJK f 253a: Baide d. Obrigkheit.

[112] Např. Lit. 530b (1711): více vymiňuje sobě týž (!) Marianna vdova byt při této chalupě až do smrti, 1 třešni a dva stromy karlátkový. — Lit. 407a (1711): činí vejminek s manželkou svou byt při hospodářství až do smrti a zahrádku před vokny.

[113] Např. RožmbJK 1573, f 115b (1615): Doch hat sein Stieffmutter Hellena, solang sie lebet bey dissen Reyt halten, Nucz zugewiessen. Aber Christl muess den Zinss vollig geben. Nach ihrem Abgang solt ihme solches ohn (!) alles Gelt heimb. — RožmbJK 1690, f 296a (1738): Dass der Simon Donnabauer dem besagten Johannes Graussamb mit sambt seinem Weib ihrer Lebzeit die Leibsnehrung und ehrliche Pflicht und Treue zuthun und zu leisten versprochen und geben muess.

[114] Lit. 407a (1711): více 2 sestrám každý po 2 kopách k pomoci mimo summy dáti má. — RožmbJK 1630, f 94b (1694): dass er seinem Bruder Georg Wagner 15 Gdn paar hinauszahle; 121a (1697): das er Blassl seinem leibl. Bruder Gregori Reitinger, wan er sich khünfftig verheyrathen wurde (!), von diesem und dem kleinen Gereith 40 Gdn hinausgeben solle.

[115] Lit. f 257a (1737): Svadební vejprava Christině ceří, totiž 1 str. pšenice, 1 věrt. žita, na maso 4 kopy a na koření a na sůl 1 kopa. Item z té nadepsané přidané krávy bude povinen hospodář 1 krávu vychovati aneb 8 k. miš. za ni složiti. Kdyby ale toto k svatbě potřebovati nemohla, zůstane to při gruntě.

§ 5: Povinnosti

Základní povinností ze zakoupené půdy na usedlosti na dominikální půdě je *úroční plat*. Jedině na náchodském panství se vyskytuje ve formě také *naturální*, neboť vedle peněžitého platu jsou vrchnosti dávány oves, slepice a vejce, to vše ve značně různých poměrech (tab. IV.). Některé nejstarší usedlosti, propůjčené r. 1551, neuvádějí vůbec žádný plat a povinnosti (tab. IV.); proti tomu už r. 1558 se ve Slatině obecně odkazuje na starší praxi,[115a] takže není vyloučeno, že v prvních případech v zápisu zmínka chybí, ale ve skutečnosti se něco poskytuje. Jinak je u dominikálních zákupů *peněžní úrok formou všeobecnou*. Jeho neplnění má vést ke ztrátě celého práva na usedlost; jak však ukazuje případ z rožmberského panství z roku 1674, v praxi k tak přísnému důsledku nedocházelo.[116] Poměr výše úroku k velikosti usedlosti nelze stanovit na Litomyšlsku (tab. I), neboť je zcela nepravidelný; zřejmě se tu projevují jiné faktory, především výnos podnikání na těchto pozemcích, většinou zastavěných a tudíž podle povahy provozu jednou méně (zemědělství), jednou více (řemeslo) výnosných. Tatáž nepravidelnost je na Semilsku (tab. III). Podle jiterní knihy rožmberské z r. 1573 se platí kopa úroku přibližně z 15 jiter výměry (tab. V), polovině 17. století na Novohradsku u zakoupených parcel jedna kopa z 3—5 jiter (tab. VI), u nezakoupených ze 7—10 jiter (VII); to vede zároveň k závěru, že zákupy se prováděly na půdě výnosnější, zejména při úvaze, že vedle vyššího úroku z nich vrchnost původně dostala ještě zákup. Ojedinělé jsou úroky zvláště vysoké.[117] Jak výši úroku určuje výnos, ukazují nám některé zápisy dosti zřetelně.[118] Od úroku bylo možno *osvobodit*. Z jižních Čech máme doklady, že se tak dálo v případě církevních[119] a obecních „jiter“;[120] o osvobození obecních pozemků na Litomyšlsku, kde se chalupy stavěly na pozemcích obce, je více v § 6. Individuálně byl na Rožmbersku osvobozen např. r. 1614 panský úředník, a to dědičně.[121] Někdy byl fakt osvobození nejistý.[122]

[115a] NáchR f 32a: co se vejše platu dotejče, jakž hlavní registra ukazují, přitom se zanechává; 38a: a co se dotejče vejše platu, to se při prvním platu zůstavuje; 44a: a vejše při prvním platu se zanechává; 36a: a ostatek při prvním platu se zanechává.

[116] RožmbJK 1630, f 127b.

[117] RožmbList 25/5 1745: 3 zl. 24 kr.

[118] SemR f 4a, Makov: Jan Janoušek kus polí proti živnosti své, coby mohl vobilí 3 kor. vysíti. Tu mnoho skálovité země a tudy Špalkovi k vodám se spouští, málo po lese užíti může, za 6 kop míš.

[119] NHrJK f 87b: Die Wissen (!) zum Gotthaus Meinetschlag ohne Zünss geniessen die Kirchvetter (!) und müssen dociren, woher die Zünssfreihet. Sein nicht abgemessen werdten.

[120] NHrJK f 2b: Gemain Reutter in der Schrimb . . . ist von alters hero züns frey.

[121] RožmbJK 1573, f 10b: diss Reith gibt kheinen Zins, ist laut der obernanten Briff dem Hansen See gewesten Forstenmistlrn (!) auf ime, seine Erben und allen den ienigen, so solches Reith von ihnen mit guten Willen bekomen, des Zins (!) genczlich befreyt.

[122] NHrJK f 291a: ob warumben sie Zinss frey, ist noch nichts erwissen worden.

Na Litomyšlsku jsou od r. 1685, předtím jen ojediněle, druhou základní povinností dominikálních domkářů *roboty*, a to často ve velmi značné výměře, až tří dní v týdnu (tab. I). Zlom v této praxi k uvedenému roku vnuká myšlenku, zda tu nejde o neblahý dosah robotního patentu z r. 1680, jenž ve snaze polepšit postavení poddaných zavdal některým vrchnostem, dosud roboty v patentem uvedeném rozměru neaplikujícím, podnět k jejich zavedení.[123] Často se však fakticky nerobotovalo, neboť poddanému je *dáváno na výběr mezi robotou a platem.*[124] V 18. století je zcela jasná převaha reluice;[125] někdy však poddaný, jak vykazuje zápis, místo platu volil robotu.[126] Srovnáváme-li pak výkazy z dvacátých a čtyřicátých let, konstatujeme, že *reluice byla zvyšována,* [127] zřejmě zcela svévolně. Od roboty byli *osvobozeni příslušníci vesnické samosprávy* (rychtář, konšelé „kostelníci") a *zaměstnanci dvora,* mezi nimi hojně řemeslníci.[128] Jindy byl řemeslníkům na místě roboty sedláků kladen za povinnost řádný výkon jejich řemesla.[129] Na Náchodsku existovaly drobné roboty (1 den) i výkup z nich, zvaný *ženné,* obvykle ve výši 1½ gr. (tab. IV). Drobné roboty jsou známy i z novohradského rejstříku.[130]

Zcela osobitou zvláštností mezi povinnostmi zakoupených dominikalistů na Litomyšlsku je „kontribuce", doložená od poloviny devadesátých let 17. století téměř na všech usedlostech (tab. I). Počínajíc rokem 1727 se tato povinnost nazývá novým jménem, totiž *pozemkový úrok* („Grundzins").[131] Jak ukazuje materiál z r. 1770, kdy pro litomyšlské panství je zachována nejstarší subrepartice kontribuce, nejde tu v případě domkářů o vlastní kontribuci, nýbrž o *příspěvek k extraordinarium militare, placenému vrchnosti;* jednotliví domkáři, většinou řemeslníci, platící stejnou „Grundzins", platí vedle toho různou skutečnou kontribuci podle druhu svého majetku a zaměstnání (tab. II). Někdy je „kontribuce" dosti vysoká, i 2 zl.[132] Avšak i v 18. století je řada případů, kdy

---

[123] Krofta-Janoušek, Dějiny 239.

[124] Např. Lit. f 438a: Za roboty pak ročně 2 zl. vše do důchodu skládati má a pokudž chce, může místo peněz robotovati. — Viz dále tab. I.

[125] VelkLit B I 6c, 3450 ad. (1709 ad.).

[126] Tamtéž: verrichten die Roboth.

[127] VelkLit I L 6c 3450 (1917) a 3460 (1737).

[128] Lit. f 546a, 1688 Mikuláš Šeliga: a jsouce hejdukem panským, robota se jemu pasíruje; 1692 Václav Šeliga: robotu pak vybejvati povinen bude; stejně VelkLit B I 6a 3450 (1709).

[129] Lit. f 436a (1691), Jan Hubáček, hospoda u Hermanic na pustině: a místo roboty jsa na hospodě šenkovati má. — Lit. f 410a (1698), Václav Dostál v Zalší: a z krámu mastného ročně po 2 kopách odváděti povinen bude, řemeslo řeznické svobodně provozovati a dobytek dostatečně a hodně poraziti, masem se náležitě zaopatřiti tak, aby jak obec Zalská, tak šenkýř pro přespolní lidé (!) noclehující s tím spokojen byl, povinen bude.

[130] NHrR (nefoliováno), hájemství Hartnšlág: Tyto jeho Mti pánu z polovice klidili sena.

[131] VelkLit B I 6c 3455.

[132] VelkLit B I 6 c 3450 (1709): Jakub Hajník a Martin Kozák v Člupku.

noví chalupníci na dominikále nejsou touto dávkou postiženi.[133] Jinak význam příspěvku k vrchnostenskému extraordinariu tkví v tom, že *zarovnává postavení rustikálních a dominikálních poddaných;* kdyby dominikalisté neplatili, byli by proti rustikalistům ve značné výhodě. To je aktuální tam, kde dominikalisté nemají jiného hospodářství; jestliže jinde dominikální půdu si zakupuje rustikalista jako dodatek ke svému hospodářství, platí ovšem kontribuci stejně a pak není proč by musila vrchnost jeho relativní poškození nějak vyrovnávat.

Zákup ve své klasické podobě má ustálit rozměr povinností. Tak tomu bylo nepochybně v jižních Čechách, kde nebyly zvyšovány platy např. ani podle nejstaršího novohradského „jiterního" rejstříku,[134] ani potom zejména přeměřováním „jiter"; to pro Novohradsko dosvědčují stovky zápisů v tamní „jiterní" knize a pro Rožmbersko pak některé doklady jednotlivé.[135] I zde ovšem vrchnost něco získávala, neboť např. r. 1718 se za přeměření platí paušální poplatek 6 kr.[136] Jiná byla praxe na počátku 17. století. Když totiž r. 1617 byla na jednom „jitru" v Henngstu zjištěna odchylka ve výměře, musil vlastník rozdíl dokoupit a rovněž plat mu byl zvýšen.[137] Ukazuje se, že *původně zákup dominikální půdy nezakládal onu jistotu, jakou zákup rustikálu.*

Na Litomyšlsku však ani koncem 17. století nebyla změna povinností na zakoupené nemovitosti zvláštností. Jak nás poučuje přehled povinností (tab. I), jsou do r. 1682 chalupy až na malé výjimky propůjčovány toliko za úrok. Avšak všeobecně k základní změně dochází r. 1685, od kdy všechna propůjčení bez výjimky obsahují mezi povinnostmi jak robotu, tak kontribuci. Z toho důvodu je ovšem krajně zajímavé, jaký byl osud oněch výhodnějších propůjčení starších. Proti tradiční koncepci zákupního práva zde povinnosti změněny byly. Tak r. 1673 Jiří Chaloupka koupil v Zálší usedlost za 40 kop s povinností ročního platu 1 kopy; avšak když ji r. 1708 převzal jeho syn téhož jména, měl už „robotu vybejvati neb za ni platiti" a další držitel Karel Chaloupka r. 1731 „roční placení, jakož i jinší onera vše podle předešlého zápisu vybejvati povinen bude".[138] Podobně v Mikulči převzal r. 1677 v téže ceně chalupu Urban Lorenc s povinností dvojího ročního platu po 2 gr. k obci; jeho syn Kašpar má však r. 1705 navíc robotovat jako jiní a platit kontribuci 24 kr.[139] Podobné jsou případy chalup Jakuba Kopeckého v Nedošíně[140] a Bartolo-

---

[133] Např. tři chalupníci v Cerekvici (ze tří), čtyři v Dubince (ze čtyř), jedenáct na Štilfridu (z jedenácti), ojediněle Václav Dostál v Zalší atd. (VelkLit B I 6 c 3450, r. 1709).
[134] Jak mne o výsledcích svého studia laskavě informoval J. P e t r á ň.
[135] RožmbJK 1690, f 31b, 32b, 34b atd.
[136] RožmbList 15/9 1718.
[137] RožmbJK 1573, f 141a.
[138] Lit. f 406a, 406b, 407a.
[139] Lit. f 180ab, shodně 183a, 187a.
[140] Lit. f 376a—377a (1679—1729).

měje Dubčanského u tisovského ovčína[141] a jiných. Jakub Beránek z Tržku r. 1682 kontribuci neplatil,[142] kontribuční výkaz r. 1709 ji však u něho zaznamenává ve výši 24 kr. ročně.[143] Lze tedy konstatovat, že vedle platů se *kontribuce a zejména roboty stávají povinnostmi všeobecnými i tam, kde původně neexistovaly*. Charakteristická je všeobecně formulovaná fráze, že např. Jakub Šteflů r. 1719 „ouroky, kontribuci a za robotu jako chalupníci na Vorlově vybejvati bude."[144] Jinou povahu než tyto změny má ovšem změna z r. 1677 na chalupě Martina Chmelařů, jinak Hurycha, v Nedošíně, protože tam důvodem zvýšení platu je zvětšení výměry nemovitosti.[145]

§ 6: Účast nevrchnostenských subjektů

V jižních Čechách kupuje dominikální půdu také obec, a to ať jde o dominikální parcely „zakoupené" — na Rožmbersku a Novohradsku,[146] nebo „nezakoupené" — na Novohradsku.[147] Přitom není jasno, jak se s nimi dále nakládá, zda totiž jsou předmětem společného užívání, či snad se dále propachtovávají a pachtovné obec připojuje k svým příjmům. Na Litomyšlsku se však *obec dokonce aktivně podílí na zřizování dominikálních usedlostí tím, že pro vrchnostenské chalupy, jež jsou poddaným prodávány podle zásad zákupního práva,. poskytuje pozemky.* Obci pak z tohoto titulu náleží *úrok* zcela obdobně jako jinde z vrchnostenské půdy vrchnosti. Tak např. r. 1682 v Tržku Jakub Beránek má splácet zákupní cenu 55 kop vrchnosti po 2 kopách ročně a obci má platit úrok na sv. Jiřího a sv. Havla po 5 gr.[148] Vrchnostenskému platu je obdobný i *zvláštní úrok z rolí, poskytnutých obcí jako doplněk k nově postavené vrchnostenské chalupě*. Jan Bartoš u Oseka dává r. 1686 dvakrát 2 gr. vrchnosti a totéž obci.[149] Jiným způsobem platí r. 1690 Lukáš Vostrovský ze Zálší; odevzdává totiž obci do důchodu ročně půl kopy a tento plat se sráží s povinností obce.[150] Jindy se plat dává přímo obci, jak lze nepřímo soudit r. 1708 v téže vsi ze záznamu na domku Jiřího Chaloupky, že zůstal dlužen „obci ouroku z polí 34 kr."[151] *Kde poddaný staví sám na pozemku obce*

---

[141] Lit. f 251a—252a (1682—1705).
[142] Lit. f 530a.
[143] VelkLit B I 6 c 3450.
[144] Lit. f 569a.
[145] Lit. f 379a.
[146] RožmbList, extrakt z pozemkové knihy; NHrJK 123a, 129a, 290a aj.
[147] NHrJK 6b, 13a, 30a, 32a atd.
[148] Lit. f 530a. Stejně 536a, 540a.
[149] Lit. f 430a.
[150] Lit. f 413a: a poněvadž k té chalupě nějakej kus rolí od obce k tejž chalupě obrácenej jest, má z takové rolí podobně do důchodu po ½ kopě ročně odváděti a jim zálskejm na ouroku porážeti. — Shodně 417a (1694).
[151] Lit. f 406b.

bez přispění vrchnosti, jde celý úrok obci. Tak tomu bylo r. 1677 v Mikulci, kde se z čtyřicetikopových chalup platily dvakrát ročně 4 gr.,[152] zatím co r. 1685 v Zálší z padesátikopové chalupy Jan Hajný vedle tohoto platu už musil i dva dny v týdnu robotovat a měsíčně platit 2 kr. kontribuce.[153] Václav Dostál platil r. 1698 v Zálší jednak dvě kopy vrchnosti za řemeslo, obci pak dvakrát po 8 kr.[154] Na Dubince r. 1703 se z malých jednotek za 25 kop dávala toliko 1 kopa reluice za robotu a jiný plat a kontribuce se s výslovným poukazem na to, že jde o chalupu na obci, neposkytoval.[155] Seznamy dominikálních chalupníků, počínající r. 1709, obsahující řadu údajů o platech obci.[156] R. 1719 se na Litomyšlsku, kde zřejmě se hlad po půdě díky vzestupu počtu obyvatelstva stupňuje, zakládají zvláštní rejstříky obecních chalup.[157]

Podobnou roli jako obce na Litomyšlsku měly, avšak, jak se zdá, v míře nesrovnatelně omezenější i některé obce v jihočeské oblasti, jež rovněž samy propůjčovaly zájemcům „jitra".[158] Na Náchodsku měl ve Žďárech na obci mlýn Jan Buliček.[159]

Avšak stejnou úlohu jako obce mohli, byť i velmi zřídka, hrát individuální hospodáři. *Pozemek pro postavení chalupy mohl totiž poskytnout i kterýkoli sedlák a pak i on dostával pravidelný plat.* Dva doklady tohoto postupu máme z r. 1696 z pozemků od rybníka Šverbu, kde Václav Kopecký a Mikuláš Janoušek platí Faltinovi Šléglovi každý po 20 gr. ročně.[160] Na usedlosti Kopeckého je pak ještě r. 1727 poznamenáno, že zde platil Adam Kopecký Lukášovi Jílkovi, zřejmě novému vlastníku Šléglova gruntu, a r. 1745 nový vlastník Kopeckého domku Matěj Ludvíček témuž Jílkovi.[161]

Ne zcela jasný obraz o úloze *církve* v prodeji „jiter" podává kusý listinný materiál rožmberský. Na jedné straně je nepochybné, že církev na svých pozemcích prodávala „jitra" zcela stejně jako světská vrchnost. I zde byla základem listina na ně, poddaní dostávali právo plné dispose, zcizovat však mohli jen se souhlasem vrchnosti a nikoli cizímu pod-

---

[152] Lit. f 180a ad.
[153] Lit. f 428a.
[154] Lit. f 410a.
[155] Lit. f 555a: a poněvadž taková chalupa i s zahradou k ní ohrazenou na obci stojí, žádný ourok ani kontribucí do důchodův dávati nebude. — Stejně 558a, 562a, 564a.
[156] VelkLit B I 6 a 3450 (1709): diese zinssen zur Gemein.
[157] VelkLit B I 6 d 3561 ad.
[158] RožmbJK 1573, f 214b (cca 1629): Dise Pornaw Wisen hat ein ehrsam Rath des Markhts Friberg ins Dorf Platten verkaufft dem Toman Haltzhaloher, Gaspar Bauern, Wastln Bair und Simandln p. 33 Gdn. Diese bemelte Personen haben solche wiederumb verkaufft dem Thoman Kemper, nach disem erebte der Sohn Hanss Kemper und ist rechter Inhaber derselben. — Dále o témže RožmbJK 1630, f 262a.
[159] NáchR f C 16a.
[160] Lit. f 452a I. čísl.: Též hospodáři Faltinovi Šléglovi z místa každoročně po 20 gr. platiti povinen bude. — O Janouškovi shodně in f 456a.
[161] Lit. f 152b, 453b.

danému, jak o tom bylo výše v § 2 a 4. Na druhé straně však podržuje *fundátor k církevním „jitrům" jistá práva.* Jeho hejtman Václav Wrofans píše r. 1628 o poddaných jesuitů, že „emerant usumfructum agrorum"[162] a po oboustranné korespondenci rektora Jana Albrechta s bukvojským kapitánem Eliášem Mayerhofferem r. 1671 církevní instituce vrací vrchnosti pozemky a dostává zpět zákupní částku.[163] *Fundátor mohl „jitra" církevnímu ústavu nebo jeho poddaným, ač byla zakoupena, za náhradu odejmout.* Zakladatelská práva ve speciální podobě dosahují zřejmě až do této doby.[164]

§ 7: Nezakoupené usedlosti na dominikální půdě

Rozdíl zakoupených a nezakoupených poddanských usedlostí, známý z rustikálu a v literatuře dosud náležitě nevyjasněný,[165] existuje i na půdě dominikální. Dnes lze toliko konstatovat, že zatím co *zakoupení vytváří poddanské vlastnické právo (proti plnému více či méně omezené), nezakoupený statek je požitkovou držbou, která bývá často fakticky, nikoliv však právně dědičnou,* podle toho, nemůže-li vrchnost půdy využít jinak výhodněji.[166]

V zápisech našich knih nelze někdy přesně rozhodnout, zda jde o dominikální usedlost zakoupenou či nezakoupenou, jen nedostatek údaje o zákupní částce mluví pro eventualitu druhou.[167] *V dominikálních nezakoupených chalupách seděli povětšině podruzi.* Ti konali běžné práce v režijním hospodářství vrchnosti a z titulu svého postavení platili paušální, obvykle blíže neurčovanou částku.[168] Seznamy podruhů na litomyšlském panství od r. 1722 uvádějí plat ve výši 1 zl.[169] *Vrchnost měla poddané k tomu, aby se zakupovali; jednak tím získala zákupní částku,* jednak zvyšovala produktivitu, neboť zakoupení měli *větší zájem* na řádném

---

[162] RožmbList 2/7 1623.

[163] RožmbList 14/4 1671: ego habita notitia de funibus anni 94ti reddam Reuthen. gener. D. reddet pecuniam.

[164] O původu těchto zakladatelských práv ve středověku u nás viz V. Vaněček, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I—III, Praha 1933—9.

[165] Přehledně o tom Krofta-Janoušek, Dějiny 222—6. Tento problém byl nadhozen i na brněnské konferenci (srov. pozn. 2).

[166] Tato otázka byla v tomto smyslu řešena při bratislavské rozpravě o allodisaci poddanské půdy a dědickém právu poddaných na Slovensku v 18. století, která se konala v Kabinetu právnych vied SAV dne 27. dubna 1957 (viz referát v Právněhistorických studiích IV, Praha 1958, 296—7).

[167] AMP 2911, f 149a (ok. 1570), Lety: Vávra Minů. Jest člověk poddaný pana opata zbraslavského, drží panskou poustku pod plat, s kteréž úroky platí. — PK Klatovy 241, str. 21 (1648), Bezděkov: Kovárna panská . . . pronajímá se kováři z jistého platu.

[168] Např. Lit. f 201a (1699): Jakob Newpaur. Platí od podružství. — Stejně f 203a ad., 239a ad.

[169] VelkLit B I 6 e 3714 ad.

hospodaření. Tak na Litomyšlsku u panské cihelny u Oseka měl Vavřinec Pastýř „nájem po 1 kopě ročně, začnouc od 1. januára 1682" (tedy neplatil za pouhé podružství, nýbrž z usedlosti); r. 1689 koupil chalupu jeho syn Jakub za 40 kop se závdavkem 2 kop a ročními splátkami po kopě.[170] Podobně u Lačnova Urban Antes toliko „platil od podružství", kdežto „Rozina, vdova po něm, 1889 dne 1. januára ujala a koupila chalupu nákladem Jeho Excellence vystavenou" bez závdavku za 40 kop se splátkami po 1 kopě.[171] Podobných příkladů je řada.[172]

V semilském rejstříku z r. 1616 je pro ves Sklenařice poznamenáno, že „Jakub Němcův kousek paloučku s polem mezi lesu (!) pokudž užívati bude, aby běžný plat platil po 30 gr.";[173] tento jediný zápis bez udání zákupu a se zdůrazněním užívání a možné jeho dočasnosti jasně svědčí pro nezakoupenost pozemku. V Bezděkově u Klatov r. 1648 „v té chalupi (panské) se nyní podruzi chovají", r. 1656 je oceněna na 10 kop a r. 1658 ji kupuje Václav Kotník.[174] Povahu nezakoupené dominikální usedlosti má patrně i panský ovčín v Kokovicích někdy na počátku 17. století; tam na základě docela psaného instrumentu sedí vranští poddaní Ondřej, ovčácký mistr, a jeho žena Marie, kteří chovají 70 ovcí, na sv. Václava „dávají pryč nebo prodávají" přírůstek, dostávají nedělní mléko, na chléb 17 strychů žita nebo ječmene a strych pšenice, na vaření strych hrachu, strych ječmene, 6 kop kulatiny („válků"), 2 vozy dříví, mají jednu krávu a „do panských polí na trávu chodí jeho žena a když prší, břeh sobě ukázanej sobě má, u hořejších luk z kousku dědiny a hrušky nade vší sobě osívá i po panským vystáváníní (!) to ovcemi vystává, jakž vše řezané cedule to v sobě šíř obsahují".[175] Poměry ovčáků a nadto cizopanských by tu ovšem poskytly jistě materiál další a mimořádně zajímavý.

Pro nezakoupenou dominikální půdu jsou nejvhodnějšími doklady údaje jihočeských „jiterních" knih, v nichž se také výslovně označují jako *ungekauft* nebo *unerkauft*. Na Rožmbersku byla taková „jitra" rozprodána r. 1616 s výslovným zákazem nepřekračovat mýcením lesa vytčenou hranici a s právem na pastvu.[176] Tyto údaje vedou k závěru, že analogická je povaha „jiter" rožmberských artykulů rychtářům a pod-

[170] Lit. f 421a.
[171] Lit. f 217a.
[172] Lit. f 219a (1689), 223a (1689), 243a (1699), 201a (s. d. atd.)
[173] SemR f 4a.
[174] PK Klatovy 241, str. 29.
[175] PK Slaný 236, str. 303.
[176] RožmbJK 1573, f 275a: Unerkauffte Reutter. Anno 1616 den 3 Septembris sein nachvolgende unerkauffte Reutter durch den Herrn Georg Wrssen von Sadlin, Haubtman, alhie umb jetzt benenten Zinss verlassen worden mit diessem Vorbehalt, das sie on (!) Vorwissen des Herrn Hauptman (!) alhie khein Holtz abhawen undt weidter aussreutten, als die March ausweissen. Sonsten khönnen sie daselbigen mit Hewgen und Grossen auch Wayden nach ihrem Gefallen genissen (!).

daných z let 1551—60 v předpisu jejich čl. 73.[177] Největšího rozšíření dosáhla nezakoupená „jitra" na novohradském panství, kde údaje o nich tvoří většinu zápisů v knize z třicátých let 17. století.[178] Tato nezakoupená „jitra" byla předmětem *zvyšování úroků na základě přeměření pozemků*. Zápisy knihy nás poučují, že zvyšování v těchto letech bylo v průměru stoprocentní (tab. VII). V knize jednotlivé skupiny parcel jsou uváděny zmínkou o novém přeměření.[179] Toliko na pozemku Mikuláše Syrovátka v sulšickém revíru nebyl úrok vzhledem k špatnosti půdy zvýšen.[180]

Pro poměr zakoupené a nezakoupené dominikální půdy je charakteristické, že v *pochybnostech se určitý pozemek pokládal za nezakoupený*. Tak tomu bylo i při předložení ne plně důvěryhodné zákupní listiny.[181] V případě pozdějšího zákupu takovéhoto pozemku se zvýšení zrušilo a z parcely platil původní nižší úrok.[182]

---

[177] AČ XXII 175: Item kdo jaká jitra drží, ten aby nemejtil se dále bez jistého dovolení, nežli s vůlí úředníka, a to aby mu bylo poručeno. Pakliby se kdo bez vůle a poměření dále mejtil, budou jemu jitra pobrána a on bude trestán.

[178] Někde jde o celé komplexy nezakoupených „jiter", jinde jsou v knize promíseny se zápisy o zakoupených „jitrech".

[179] NHrJK f 42a: Neuer Zünss, so sich zu Galli 1666 angefangen; 45a: Neuer Zinss, so sich auf neyste Galli 1677 anfangt und d. 22 Juni 67 ausgemessen worden; 115b: Neuer Zünss zu Galli 1661 atd.

[180] NHrJK f 347a: soll schlecht sein und blibt (!) derselben beym alten Zinss.

[181] NHrJK f 74a, Maxim Gabarth: soll Khauff sein, hat zwar ein Skarteten, die hiebey ligt (!), vogewissen, der aber nichts zu glauben ist. . . . soll Zinss geben 50 Gr. — Shodně tamtéž 76a.

[182] NHrJK f 156a, Bartel Kutler: Soll Zinss geben, weillens nit wissendt, obs khaufft oder unkhaufft ist, 45 Gr. — Dises Stuck ist nach durch deen (!) Gyhleu (?) vom HH. Georgen v. Schwamberg p. 3 Sch. 20 Gr. erkhaufft werden, dohero bleibts beym alten Zinss.

Zkratky

AČ	—	*Archiv Český*, zal. Fr. Palacký, Praha od 1840.
AMP	—	Archiv města Prahy.
NáchR	—	Viz pozn. 20.
NHrJK		Novohradská „jiterní" kniha z třicátých let 17. století; státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady 20/II 2192.
NHrR	—	Viz pozn. 18.
Lit.	—	PK Litomyšl 29.
PK	—	Státní ústřední archiv, odd. býv. Archiv země České, Praha 4, fond Pozemkové knihy.
RožmbJK 1573	—	Rožmberská „jiterní" kniha z r. 1573; státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady HA 2509, krabice č. 272.
RožmbJK 1630	—	Obdobná kniha z r. 1630, tamtéž krab. č. 273.
RožmbJK 1690	—	Obdobná kniha z r. 1690, tamtéž krab. č. 271.
RožmbList	—	Rožmberský „jiterní" listinný materiál, tamtéž krab. č. 272.
SemR	—	Viz pozn. 19.
VelkLit.	—	Státní archiv Litomyšl, fond Velkostatek Litomyšl.

TABULKA I

Dominikální usedlosti na litomyšlském panství (do r. 1700 úplný seznam, poté výběr)

(Státní ústřední archiv — odd. býv. Archiv země České, pozemková kniha Litomyšl 29)

	Rok	fol.	Držitel	Cena	Závdavek	Splátky	Úrok	Robota (reluice)	Kontribuce (měsíčně)	Další shodné zápisy
				(v kopách míš.)						
1	1671	10a	Jiřík Hygele . . .	50	3	1 ½	2 × 1 ½ gr.	1 den		22a ad.
2		13a	Filip Haubt . . .	50	3	1 ½	2 × 2 kr. 2 d.	1 den		16a
3	1673	61a	Urban Todl . . .	40	2	1	2 × 1 ½ kr.			37a—64a do r. 1678
4		198a	Adam Neman . .	40	2	1	2 × 1 ½ kr.		od 1690: 18 kr. roč.	
5		406a	Jiřík Chaloupka .	40	2	1	½ k obci		od 1690: 18 kr. roč.	
6	1674	347a	Jan Havránek	55	6	2	2 × 7 ½ kr.			
7	1677	180a	Urban Lorenc . .	40	2	1 ½	2 × 2 gr. k obci			183a ad. 189a:1681
8		369b	Lukáš Moudrý od Matěje Pišku	60	8 ½ +3	1 ½	2 × 3 gr.			
9		379a	Martin Chmelař	60	3	2	2 × 5 gr.			
10		382a	Mikuláš Hajný . . (hospoda)	120	12	2	2 × 10 gr.			
11	1679	19a	Jan Racká po Jakubu Kynkovi	50	3	1 ½	2 × 2 gr.	1 den		22a
12		376a	Jakub Kopecký .	60	3	2	2 × 5 gr.			377a
13	1681	373a	Václav Weydner od Jiřího Hajného	60	7	2	2 × 5 gr.			
14	1682	67a	Volti Paul . . .	60	—	1 ½	2 × 5 gr.			70a—112a 1889:114a—118a
15		195a	August Seydler po Urbanu Beulovi	40	2	1	2 × 1 ½ kr.			
16		251a	Bart. Dubčanský	80	4	1 ½	2 × 3 gr.			255a ad.
17		530a	Jakub Beránek	55	—	2	2 × 5 gr. k obci			536a ad.
18	1685	427a	Jan Hajný . . .	50	2	1 ½	4 gr. k obci	2 dny	2 kr.	
19	1686	430a	Jan Bartoš . . .	80	3	2	2 × 2 gr. 2 × 2 gr. k obci			
20	1687	460a I. čísl.	Jakub Beneš . .	60	3	2	2 × 5 gr.	3 dny	3 kr.	464a (I. čísl.) ad.
21	1688	130a	Hans Schweydt .	40	—	1 ½	4 gr.	3 dny	1 kr. 3 d.	133a ad.
22		299a	Jiřík Kumpošt .	80	2	1 ½	6 gr.	3 dny nebo platit	3kr.	283a
23		548a	Mikuláš Selyga .	80	4	2	20 gr.	1688: pasírována 1692: jako jini	3 kr.	

	Rok	fol.	Držitel	Cena	Závdavek	Splátky (v kopách miš.)	Úrok	Robota (reluice)	Kontribuce (měsíčně)	Další shodné zápisy
24	1689	217a	Rozyna Antesová	40	—	1	3 kr.	1 kopa	2 kr.	219a ad.
25		421a	Jakub Pastejř . .	40	2	1	3 kr.	3 dny	1 kr.	425a
26	1690	291a	Martin Hurych	100	4	1 ½	8 gr.	3 dny	3 ½ kr.	297a
27		413a	Lukáš Vostrovský	40	2	1	3 gr. 3 gr. k obci		1 ½ kr.	
28	1691	436a	Jan Hubáček . . (hospoda)	150	—	2 ½	20 gr.	šenkovat	6 kr.	
29		438a	Mikuláš Marek	100	—	2	20 gr.	2 zl. nebo robotovat	2 kr.	442a ad.
30		442a II. čísl.	Vojtěch Krejza .	60	—	2	2 × 10 gr.	robotovat nebo platit	3 kr.	326a (II. čísl.) ad.
31	1694	417a	Jakub Lukáš .	40	—	1	3 gr. 3 gr. k obci		1 ½ kr.	
32	1696	123a	Adam Slejška . .	40	2	1	2 × 5 gr.	1 kopa štuka přediva	24 kr. ročně	126a ad.
33		151a	Sebastián Pachl	40	—	1 ½	2 × 4 gr.	3 dny	1 ½ kr.	153a ad.
34		452a	Václav Kopecký .	40	2	1	3 gr.	robotovat nebo platit	2 kr.	456a
35	1697	303b	Jan Kolda . . .	30	10	1 ½	8 gr.	robotovat nebo platit	3 kr.	
36		388a	Jiřík Mejda . .	50	3	1 ½	4 gr.	robotovat nebo platit	2 kr.	392a ad.
37	1698	163a	Augustian Gipfel	40	—	1 ½	8 gr.	robotovat nebo platit	18 kr. ročně	
38		392a	Jiřík Šilhan	50	3	1 ½	4 gr.	robotovat nebo platit	2 kr.	395a
39		410a	Václav Dostál	20	2	1	2 kopy za řemeslo 2 × 8 kr. k obci	zaopatřit se masem		
40	1699	243a	Andreas Stulzel .	30	—	1 ½		1 zl.		
41	1703	555a	Jiřík Nehyba . .	25	—	1		1 kopa		558a ad.
42	1708	99a	Steffel Wölffel . .	50	2	1 ½	2 × 5 gr.	nebst anderen Chaluppnern	2 kr.	
43		481a	Jan Syrový	50	—	2	10 gr.	podle jiných	3 kr.	485a
44	1719	569a	Jakub Suchý . .	50	—	1 ½	jako chalupníci na Vorlově			571a
45	1721	511a	Mikuláš Fykeczen	60	—	2	10 gr.	podle jiných	3 kr.	518a ad.
46	1723	11a	Václav Svoboda po Ferd. Wagnerovi	50	10	2, pozd. 1 ½		1 ½ kopy	2 kr.	
47	1731	576a	Jan Povolný . .	100 hot.			11kr. 4 d. 36 kr. za 3 dodatkové vért. roli	1 kopa 14 dni ve znich		
48	1744	309a	Pavel Janoušek .	95	30 +10	2	7 kr. z místa 36 kr. z roli	3. zl. 10 kr. 14dní ve znich		313 a ad.

TABULKA II

Příspěvek na extraordinarium militare (původně zvaný „kontribuce", později „pozemková daň") a kontribuce dominikálních chalupníků v Lezníku, Dol. Újezdě a Říkovicích na litomyšlském panství r. 1730

(Státní archiv Litomyšl, fond: Velkostatek Litomyšl)

	Vesnice	Vlastník	„Grundzins" (B I 6 c 3497)	Kontribuce (A 3 c 251)			Zvláštní vydání
				pozemky	fictitium domovní	fictitium osobní	
1	Leznik	Ondřej Marek . .	36 kr.				
2		Jiří Klusoň . . .	36 kr.		9 kr. 5 ¼ d.		
3		Matěj Zavoral . .	36 kr.		16 kr.		
4		František Střítež-ský	36 kr.		18 kr.		
5		Antonín Flydr	36 kr.				
6		Jan Firiedl (!)	36 kr.	15 kr. 4 ⅛ d.			
7	Dol. Újezd	Vojtěch Král . . .	36 kr.				
8		Václav Prokop . .	36 kr.				
9		Václav Švejda . .	48 kr.				
10		Karel Jiskra . . .	48 kr.			15 kr. 3 d.	1 ½ d.
11		Pavel Štursa . . .	48 kr.				
12		Jan Švejda . . .	36 kr.			15 kr. 3 d.	1 ½ d.
13		Jan Žitko	48 kr.				
14	Říkovice	Josef Kubíček . .	12 kr.			17 kr. 4 ½ d.	1 ½ d.
15		Václav Mlejnek. .	12 kr.			17 kr. 4 ½ d.	1 ½ d.
16		Jakub Štursa . .	12 kr.			17 kr. 4 ½ d.	1 ½ d.

TABULKA III

Dominikální usedlosti na semilském panství r. 1616 (výběr)

(Státní ústřední archiv, vložka in KK 1766)

	f	Vesnice	Vlastník	Polnost, výměra	Cena	Závdavek	Roční splátky	Úrok
1	1a	Hamersko	Martin Melichar	2 čtvr.	2 k.	30 gr.	30 gr.	
2			Matěj Peřina	2 věrt.	10 k.	2 k.	1 k.	4 ½ gr.
3			Matěj Prdelatý	kus pole	5 k.	1 k.	1 k.	3 ½ gr.
4	1b		Urban Pirotkův	1 kor.	12 k.	3 k.	2 k.	3 ½ gr.
5			Adam Hodal	kus pole	15 k.	3 k.	2 k.	6 gr.
6		Popelnice	Tomáš Svárovský	kus kopanin	17 ½ k.	4 ½ k.	2 k.	5 gr.
7	2a		Petr Paulův	5 věrt.	5 k.	1 k.	45 gr.	2 ½ gr.
8			Petr Filipův	kus kopanin, kde sobě chalupu vystavěl	3 ½ k.	1 k.	15 gr.	
9		Šumburk	Jiřík Filipův	1 kor.	6 ½ k.	1 ½ k.	1 k.	3 gr.
10	2b		Pavel Filipův	2 čtv.	2 k.	30 gr.	22 ½ gr.	1 ½ gr.
11			Michal Hodianův	kus lomu	18 k.	4 k.	2 k.	4 ½ gr.
12	3a	Přichovice	Kryštof Frydrych	kus lomu, co předělal z polonin	8 k.	2 k.	1 k.	
13			Hono Ryzlar	kus lomu	3 k.	1 k.	30 gr.	
14	4a	Makov	Matěj Zajíčkův	3 kor.	7 k.	1 ½ k.	1 k.	3 ½ gr.
15	4b		Tomáš Mikulův	4 kor.	20 k.	4 k.	2 ½ k.	
16			Bartoň Kuna	1 ½ kor.	10 k.	2 k.	1 k.	

TABULKA IV

Pustiny na panství náchodském v letech 1555 — 1562 (výběr)

(Okresní archiv Náchod, fond Fideikomise 29.230b)

	f	Vesnice	Vlastník	Čeládka v kop.	Splátky v kop.	Plat v gr.	Ovsa	Zenné	Slepice	Vajce
			1555:							
1	1a	Zliče	Martin Kučera	50	3					
2	2a	Brusnice	Michal Sohorna	40	10					
3	3a		Elichman	15	1					
4	28b	Bohdašín	Jan Vondrouš	10	1	1				
5	31a		Jan Volhajn	30	2	3		1 den	1	
6	31b		Jan Volhajn	28	2	1				
7	58a	Svatoňovice	Havel Buloch	20	1					
8	A 1a	Studence	Jan Štěpánů	94	2					
			1558:							
9	34a	Slatina	Jíra Maršík	10	1	2				
10	44a		Jan Němec	5	1	5 d.				
11	46a		Marek Jiříček	4	1	½				
12	50a	Batňovice	Jakub, syn mlynáře	15	2	7		1 den		5
13	52a		Hanuš Futar od Bartoně Nevyhaší	40	1	2	½ kor.		1	5
14	A 16a	Hor. Radechová	Vít Kužel	20	1	5	2 kor.	1 ½ gr.	1	8
15	A 18a		Jíra Dušků	30	1	5	2 kor.	1 den za 1 ½ gr.	1	8
16	A 21a		Jan Hošek od Jana Šaška	3	½	2				6
17	B 20a	Borový	Kateřina Chalupová	40	2	7		2 dny po 1 ½ gr.	2	12
18	B 21a		Jan Vantrk	30	2	7		2 dny po 1 ½ gr.	2	12
19	B 22a		Vaněk Vantrk	21	1	3		1 den po 1 ½ gr.	1	6
20	B 23a		Jan Štěpán, 1 prut	4	½					
21	B 27a	Rokytník	Jíra Luňák	40	1	4		1 den rob. ženné 1 den sečení trav	1	5
22	B 28b	Dřevíš	Jan Lakota	15	1 ½	1 ½			1	
23	B 30a	Zbečník	Bartoš Šimků	10	1	2	1 věrt.	1 den seč. tr.	1	
24	C 1a		Urban Křišťan	20	1	3	½ kor.	2 dny seč. tr.	2	
25	C 2a		Jan Malina	15	1	2	1 věrt.	1 den seč. tr.	1	
26	C 3a		Vaněk Hanuš	6	½	1	½ věrt.	1 den seč. tr.		
27	C 9a	Pořící	Pavel Štěrba	20	1	2	1 věrt.	1 den seč. tr.	1	
			1562:							
28	85a	Radeč	páni Radečtí	40	2					

TABULKA V

Rožmberská „jitra" na zlomu 16. a 17. století (výběr)

(Státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady HA 2509, krab. č. 272, jiterní kniha z r. 1573)

	f	Polesí	Vlastník	Výměra	Cena	Roční plat
1	244b	Schmittschlag	Benedikt Sarawer	5 ¼ j.	13 k. 7 gr. ½ d.	2x 10 gr. 3 d.
2	245a		Jacob Bayr	3 ¼ j.	8 k. 7 ½ gr.	2x 6 gr. 3 d.
3	245b		Christoff Holtzheyer	5 j.	12 k.	2x 10 gr.
4	246a		Philip Pröll	9 j.	15 k.	2x 18 gr.
5	248a	Müllnöth	Thomas Pähler	2 ¼ j.	4 ½ k.	2x 4 gr. 3 d.
6	248b		Michael Pühler	4 ¾ j.	10 k.	2x 9 gr. 3 d.
7	249a		Philippus Kroiher	9 ¼ j.	23 k. 7 ½ gr.	2x 18 gr. 3 d.
8	249b		Petr Trayl	4 j.	6 k.	2x 4 gr.

TABULKA VI

Novohradská zakoupená „jitra" v polovině 17. století (výběr)

(Státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady HA 20/II 2192)

	f	Polesí	Vlastník	Výnos for: seno	Výnos for: otavy	Cena	Stará výměra	Starý plat	Nová výměra	Nový plat
1	55a	Biernet-schlöger Horst	Reichert Resch	4	.	15 k.	7j. 2pr.	1k. 53gr.	7j. 1 pr.	
2			Mathias Victorin	1		1 k.	3j. 2pr.	36 gr.	4 j.	
3	55b		Georg Preuer			20 k.	5j. 1pr.	1k. 10gr.	5 j. 1 pr.	
4			Simon Rekhen-zain	12	2		12j. 2pr.	3k. 10gr.	11 j. 3 pr.	
5	56a		Mathias Victorin	1		10 k.	3j. 3pr.	40 gr.	4 j. 2 ½pr.	
6			Tobias Victorin	3	½	6k. 40gr.	4j. 2pr.	1k. 20gr.	7j. ½pr.	
7	57a		Thoman Khästl	3	1	20k.50gr.	6 j.	—	6 j.	1k. 18gr.
8	57b		Marx Janner	4		20kr.50gr.	5j. 2pr.	—	5j.3 ½pr.	1k. 30gr.
9	58a		Marx Janner	6	2	25 k.	8j. 3pr.	1k. 48gr.	10j. ½pr.	
10			Mathias Victorin	2		25 k.	3j. 1pr.	1 k.	7j. 3pr.	
11	130a	Zlagosch-Ömau	Valentin Schuster	1		?	5. j.	56 gr.	5 j. 1pr.	
12	132a		Lorenz Bezrauczka			?	1 j.	18 gr.	3 j.	
13	418a	Stigesdor-fer Horst	Marco Balthasar	1(?)		?	12j. 2pr.	4 k.	14j.1 ¼pr.	4 k.

TABULKA VII

Novohradská nezakoupená „jitra" v polovině 17. století (výběr)

(Státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady HA 20/II 2192)

	f	Polesí	Držitel	Výnos for		Stará výměra	Starý plat	Nová výměra	Nový plat
				sena	otavy				
1	1a	Schlögler u. Scheimber Horst	Andre Aichinger	1		3j. 1pr.	30 gr.	2 j. 2 pr.	1 k.
2			Jacob Glaser			10 j.	1k. 10gr.	hält die Mass recht	2k. 39gr.
3	1b		Egidius Glaser			7j. 2pr.	1 k.	ist sonsten in der Mass recht	1k. 36 gr.
4	2a		Egidius Häberle			5j. 2pr.	56 gr.	6 j.	1k. 17 gr.
5	2b		Nicolaus Becher			3 j.	30 gr.	3 j. 2 pr.	1 k.
6	3a		Georg Dorffer	½		3 j.2pr.	42 gr.	4 j.	1 k.
7	3b		Veith Pischinger	1		4j. 2pr.	48 gr.	4 ½ j.	1 k.
8	5a		Gregor Grandner			4 j.	44 gr.	3 j. 3 pr.	1k. 6 gr.
9	6b		Gemain Renau			11 j.	2 k.	12 j.	5 k.
10	12b		Phillip Biesch			3j. 3pr.	40 gr.	4 j.	50 gr.
11	94a	Welschka	Simon Antoni	3		5 j.	54 gr.	6 j. 3 ½ pr.	1k. 36 gr.
12	94b		Hans Clement	1		3 j.	22 gr.	3 j. 1 pr.	42 gr.
13	95a		Veith Wagner			3 j.	22 gr.	3 j. 1 ½ pr.	36 gr.
14	101b	Dorf Meinetschlag	Adam Fröti	2		4j. 1pr.	46 gr.	4 j. 2 ¼ pr.	1k. 15 gr.
15	190a	Böhmhorst	Balthausser Schmidt	½		2 j.	20 gr.	2 j. 1 ½ pr.	—
16	315a	Welschka	Galle Migolasch	2		4 j.	45 gr.	5 j. 2 pr.	1k. 10 gr.

UNTERTANENLIEGENSCHAFTEN AUF DOMINIKAL-BODEN IN BÖHMEN IN DEN JAHREN 1550—1700

Vladimir Procházka

Das Anwachsen der Bevölkerung und die Möglichkeit der Erschließung neuer Einnahmequellen riefen in einigen Gebieten Böhmens, namentlich in den Herrschaften Třeboň (Wittingau), Rožmberk (Rosenberg), Nové Hrady (Gratzen), Náchod, Semily und Litomyšl (Leitomischl) schon im 16. und 17. Jahrhundert Wellen von Verkäufen von Dominikalboden an Untertanen hervor, die bisher der Literatur vorwiegend nur im 18. Jahrhundert bekannt waren. In Südböhmen werden diese Liegenschaften „jitra", deutsch „Reit", „Gereut" genannt.

Den Unterschied zwischen Dominikal und Rustikal in ihrer üblichen Auffassung stabilisierte freilich erst die „Steuerrolle" im Jahre 1654. Aber auch vor ihr sind die Grundzüge dieses Unterschiedes schon ersichtlich. Im 16. Jahrhundert sind mit dem eingekauften Rustikalgut klassische Dispositionsbeschränkungen und klassiche Verpflichtungen (Zahlungen, Robot) verbunden. Da eingekaufte Dominikal hingegen ist gewöhnlich ein kleineres, für die Erzeugung minderwertiges Stück Boden (Ode, Wald, entfernt liegende Felder) und hat in der Wirtschaft die Funktion einer Art Ergänzungen des Rustikals. Eine selbständige Einheit (ohne ein Zubehör einer Rustikalliegenschaft zu sein) ist es bei Personen, die zur Regiewirtschaft der Obrigkeit gehören (niedere Beamte, Dienerschaft, Gesinde), bei Personen, die eine Tätigkeit im allgemeinen Interesse ausüben (Handwerker) und bei Personen, die wirtschaftlich nicht imstande sind, die Lasten des Rustikals zu tragen. Die Obrigkeit wahrt für sich ursprünglich größere Berechtigungen am Dominikal, denn es wird auch weiterhin als Teil ihres früheren direkten Besitzes betrachtet. Den Hauptunterschied und den größten Vorteil bildet die Tatsache, daß das Dominikal nicht der staatlichen Steuer unterliegt.

In Südböhmen wurden für diese Liegenschaften besondere Urkunden ausgestellt, welche in den von den Rustikalbüchern getrennt geführten Grundbüchern vermerkt wurden. Anderswo gibt es nur die Grundbuchseintragung.

Die gekaufte Liegenschaft wird in Form sowohl einer Anzahlung, als auch von Jahresraten abgezahlt. Beide sind meistens sehr niedrig festgesetzt.

Mit Ausnahme der Belastung durch die staatliche Steuer gleicht die rechtliche Stellung des Eigentümers der eingekauften Dominikalliegenschaft gänzlich der Stellung des eingekauften Rustikalisten. Bloß an der Wende des 15. und 16. Jahrhunderts konnte die Obrigkeit im Gebiet von Třeboň (Wittingau) nach Rückerstattung des bezahlten Betrages und Ersatz für Verbesserungen die Liegenschaft wieder entziehen. Diese Praxis klingt im 16. Jahrhundert noch im Gebiet von Náchod und Nové Hrady (Gratzen) aus. Das selbe gilt vom Heimfallsrecht, welches aber auch dort, wo es angewendet wird, in gemäßigter Form aufscheint. Die formelle Zustimmung der Obrigkeit bei Veräußerung, Rückkaufrecht, Vorkaufsrecht und die Bestimmungen des Familienrechtes unterscheiden sich nicht von den Verhältnissen auf dem Rustikal.

Unter den Verpflichtungen bildet die Grundform der Geldzins. Bloß im Gebiet von Náchod erscheinen Zahlungen in Naturalien. Ursprünglich waren alle diese Zahlungen sehr niedrig oder wurden dort, wo es sich um kleine Liegenschaften handelte, überhaupt nicht geleistet. Die zweite Verpflichtung aus dem eingekauften Dominikal ist der Frondienst, welcher besonders im Gebiet von Litomyšl (Leitomischl) seit dem Jahre 1585 in großem Maße auferlegt wurde; in Südböhmen kommt er nicht vor. Im Gebiet von Litomyšl (Leitomischl) hat die Obrigkeit die Dominikalisten auch mit „Kontribution" belastet, d. i. in Wirklichkeit mit einem Betrag zum von ihr selbst bezahlten Extraordinarium militare.

An der Kolonisierung des Dominikalbodens im Gebiet von Litomyšl (Leitomischl) beteiligten sich auch Gemeinden. Dadurch, daß sie für das von der Obrigkeit erbaute Haus den Boden zur Verfügung stellten, gewannen sie neben der Obrigkeit eine besondere Zahlung zu ihren Gunsten. Wo der Untertan selber auf Gemeindegrund baute, kam der ganze Zins der Gemeinde zugute. Den Baugrund konnte auch jeder beliebige Bauer zur

Verfügung stellen und dann erhielt auch er eine regelmäßige Zahlung. Im Gebiet von Rožmberk (Rosenberg) erwarb „jitra" = „Reuten" auch die Kirche; die Obrigkeit behielt aber an ihnen erhöhte Berechtigungen nach Art der seinerzeitigen Gründerrechte (Möglichkeit der Entziehung gegen Entschädigung).

Neben dem eingekauften Dominikalboden kommt auch das uneingekaufte Dominikal vor, besonders im Gebiet Nové Hrady (Gratzen). Die uneingekaufte Liegenschaft ist ein Fruchtnießungsbesitz, der zu jeder Zeit entzogen werden konnte, oft freilich faktisch vererblich (beim Fehlen eines besseren Wirtschafters). Auf Grund einer neuen Vermessung wird später die Zahlung erhöht.

HRDELNÍ PRÁVO PODLE MASSACHUSETTSKÉHO „ZÁKONÍKU SVOBOD“ A JEHO PRAMENY

Stanislav Balík

Massachusettský „Zákoník svobod“ (Body of Liberties), o jehož hrdelně právních ustanoveních bude v této stati pojednáno, patří k nejstarším a nejvýznamnějším pramenům v dějinách státu a práva Spojených států.

„Zákoník svobod“ byl přijat zákonodárným shromážděním (General Court) massachusettským v prosinci 1641. Sehrál velmi důležitou úlohu v raném americkém právu. Stal se nejen základem pro další zákonodárství Massachusetts, nýbrž posloužil také druhým novoanglickým osadám jako vzor pro vydání podobných zákoníků i pro jejich pozdější právo.

„Zákoník svobod“ nebyl pouhým shrnutím dosavadního massachusettského práva. Protože vznikl na samém počátku anglické buržoasní revoluce, na kterou úzce navazuje, je v něm řada pokrokových ustanovení a zásad, o jejichž uskutečnění usilovaly pokrokové síly v Anglii dlouho před revolucí, a které pak prosadily teprve během revoluce silou zbraní. Na druhé straně obsahuje taková ustanovení a zásady, které dokazují, že massachusettští zákonodárci nesdíleli jen pokrokové a revoluční myšlenky a program anglických puritánů, ale také naopak i jejich zpátečnické názory a teorie v řadě otázek. Důkazem toho je na příklad hrdelní právo, zahrnuté do čl. 94, který obsahoval celkem 12 ustanovení (odst. 1—12). Z necelého sta článků zákoníku patří právě tento článek k nejreakčnějším.

Jako hrdelní byly jím stíhány tyto trestné činy: modlářství, čarodějnictví, rouhání se bohu, vražda, travičství (jako zvláštní případ vraždy), pohlavní styk se zvířaty, pohlavní styk s osobou stejného pohlaví, cizoložství, loupež lidí, křivé svědectví, trestné činy proti státu.

I.

Při studiu jednotlivých ustanovení čl. 94 si čtenář nepochybně položí několik otázek: Jaké vlivy se v hrdelním právu projevily? Z jakých zdrojů zákonodárci čerpali či jaké vzory napodobili? Jak dalece byla tato ustanovení skutečně používána v praxi?

K první otázce lze ve stručnosti předeslat, že v čl. 94 se projevuje

v podstatě jednak vliv Písma, jednak vliv anglického práva XVI. a XVII. století.

Vliv Písma, zejména Patera knih Mojžíšových (Pentateuch), je na první pohled patrný ve výpočtu i ve formulaci příslušných ustanovení. Navenek se vliv Písma projevil v tom, že k jednotlivým odstavcům čl. 94 (vyjma odst. 12) byly připojeny odkazy na různé verše Starého zákona, o něž se zákonodárce opíral. Nešlo však — jak uvidíme z následujícího rozboru — o prosté převzetí starozákonních předpisů, nýbrž spíš o pokus upravit starozákonní zásady a předpisy pro potřeby zákoníku, přičemž rozdíly mezi starozákonní úpravou a ustanoveními čl. 94 jsou celkem nepodstatné a nevelké.

Prvním hrdelním činem, o němž lze v této souvislosti mluvit, bylo *modlářství* (idolatry). V čl. 94, odst. 1 se o něm říká:

„Jestliže nějaký člověk bude po zákonu usvědčen, že má nebo uctívá jiného boha než Pána Boha, bude popraven.“[1]

Toto ustanovení massachusettského „Zákoníka svobod“ se opírá o tři místa Starého zákona, která se týkají modlářství. Jsou to: Mojžíš 2, 22, 20 (obětování bohům), Mojžíš 5, 13, 6—10 (navádění k modloslužbě) a Mojžíš 5, 17, 2—6 (uctívání cizích bohů, nebeských těles apod.).

Pokud jde o pojmové znaky hrdelního činu modlářství, vychází čl. 94, odst. 1 „Zákoníku svobod“ ze starozákonní úpravy. Shodně s Mojžíš 2, 22, 20 a Mojžíš 5, 17, 3 prohlašuje za modlářství uctívání boha (odlišného od Boha křesťanského), avšak na rozdíl od ustanovení Mojžíš 5, 13, 6 nestanoví výslovně, že se trestá také návod ke spáchání trestného činu modlářství.

Dalším hrdelním činem podle „Zákoníku svobod“ bylo *čarodějnictví* či *kouzelnictví* (witchcraft), dotčené čl. 94, odst. 2, který stanovil:

„Jestliže nějaký muž nebo žena budou kouzelníky (tj. budou míti nějakého skřítka nebo se s ním budou raditi) budou popraveni.“[2]

Citované ustanovení o kouzelnictví se odvolává na starozákonní verše Mojžíš 2, 22, 18 (čarodějnictví), Mojžíš 3, 20, 27 (zakazuje mít čarodějného ducha) a Mojžíš 5, 18, 10—12 (stíhá různé formy čarodějnictví).

Biblické pojetí trestného činu kouzelnictví bylo proti „Zákoníku svobod“ podstatně širší. Ukazuje to zejména Mojžíš 5, 18, 10—11. „Zákoník svobod“ vymezuje pojmové znaky trestného činu kouzelnictví přibližně jako Mojžíš 3, 20, 27. Omezuje je na to, že pachatel *má* nějakého čaro-

---

[1] "If any man after legall conviction shall have or worship any other god, but the lord god, he shall be put to death." Citováno podle *American Historical Documents*, 1000—1904. Vyd. Ch. W. Eliot, New York, 1910, str. 79. Český překlad viz J. Tureček aj., Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva. I. vyd., Praha, 1956, str. 350. Dále jen *Výbor z textů*.

[2] "If any man or woeman be a witch, (that is hath or consulteth with a familiar spirit), they shall be put to death". Viz *American Historical Documents*, str. 80; Výbor z textů, str. 350.

dějného ducha nebo s ním *rozmlouvá*. Ve skutečnosti tato poměrně úzká, povšechná formulace připouštěla velmi široký výklad. Ustanovení čl. 94, odst. 2 o čarodějnictví se tak opravdu v praxi vykládalo. Jako čarodějnictví se stíhala jakákoli činnost, která podle mínění společnosti byla něčím nepochopitelným a nepřirozeným, co si lidé spoutaní středověkými představami neuměli vysvětlit jinak, než jako dílo samého ďábla spojeného s kouzelníkem.

Čl. 94. odst. 3 obsahoval ustanovení *o rouhání se bohu* (blasphemy). Stanovil:

„Jestliže někdo bude bráti nadarmo jméno boží, Otce, Syna nebo Ducha svatého, ruku v ruce s přímým, výslovným, opovážlivým a mrzkým rouháním nebo bude zatracovat Boha jinými způsoby, bude popraven."[3]

Toto ustanovení se odvolávalo na Mojžíš 3, 24, 15—16 (rouhání se bohu). K tomuto místu by bylo možno připojit ještě Mojžíš 2, 20, 7 a Mojžíš 5, 5, 11, které zakazovaly braní jména božího nadarmo.

Srovnání čl. 94, odst. 3 s těmito starozákonními verši ukazuje, že také v tomto případě se uplatnil vliv Patera knih Mojžíšových.

Čl. 94, odst. 4—5 „Zákoníku svobod" se týkaly *vraždy* (murder). Stanovily:

„Jestliže se někdo dopustí úmyslné vraždy, což je zabití člověka, provedené s úkladným úmyslem, záští nebo krutostí, nikoli v lidské nouzi a spravedlivé obraně, nebo aniž by to bylo zjevně nešťastnou náhodou proti jeho vůli, bude popraven. (Odst. 4).[4]

Jestliže někdo usmrtí jiného znenadání ve svém hněvu nebo krutosti vášně, bude popraven." (Odst. 5).[5]

Přesto, že jde v obou případech o vraždu, zákonodárce přihlédl k odlišnostem citovaných ustanovení (odst. 5 zdůrazňuje na rozdíl od odst. 4 prudké pohnutí mysli pachatelovy), a proto jeho odkazy na Písmo nejsou v obou případech stejné. Ustanovení odst. 4 je spojováno s Mojžíš 2, 21, 12 a Mojžíš 4, 35, 16—18, 31,[6] zatím co odst. 5 se odvolává na Mojžíš 4, 35, 20—21[7] a Mojžíš 3, 24, 17. Všechna tato místa se týkají vraždy.

Starozákonní předpisy, podobně jako odst. 4 a 5 „Zákoníku svobod"

---

[3] "If any person shall Blaspheme the name of god, the father, Sonne or Holie Ghost, with direct, expresse, presumptuous or high handed blasphemie, or shall curse god in the like manner, he shall be put to death". Viz *American Historical Documents*, str. 80; *Výbor z textů*, str. 350.

[4] "If any person committ any wilfull murther, which is manslaughter, committed upon premeditated malice, hatred, or Crueltie, not in a mans necessarie and just defence, nor by meere casualtie against his will, he shall be put to death". Viz *American Historical Documents*, str. 80; *Výbor z textů*, str. 350.

[5] "If any person slayeth an other suddaienly in his anger or Crueltie of passion, he shall be put to death". Viz *American Historical Documents*, str. 80; *Výbor z textů*, str. 351.

[6] V *American Historical Documents*, str. 80, pozn 4, se uvádí zřejmě omylem Mojžíš 2, 21, 22 a Mojžíš 4, 35, 13—15, 30, 31.

[7] V *American Historical Documents*, str. 80, pozn. 5, se uvádí omylem Mojžíš 4, 25, 20, 21.

se od sebe poněkud odlišují. To ovlivnilo pochopitelně také formulaci příslušných ustanovení massachusettského zákoníku, jak jsme se o tom už zmínili,

Jako zvláštní hrdelní čin se v „Zákoníku svobod" uvádí *traviční* (poisoning), upravené v čl. 94, odst. 6:

„Jestliže někdo lstivě usmrtí jiného buď otrávením nebo jiným ďábelským způsobem, bude popraven."[8]

Ustanovení o traviční se opírá o Mojžíš 2, 21, 14. Ve Starém zákoně se sice nemluví výslovně o traviční, ale Mojžíš 2, 21, 14 má na mysli zavraždění nějakého člověka způsobem tak lstivým a zavrženíhodným, že vraha nemůže zachránit ani asyl u oltáře Hospodinova. Za takový lstivý a zavrženíhodný způsob vraždy pokládal massachusettský zákonodárce také traviční, neboť mluvě v čl. 94, odst. 6 o „lstivém usmrcení", výslovně se v této souvislosti zmínil právě o traviční. Podle něho se později hrdelní čin, uvedený v čl. 94, odst. 6, označoval úzce jako traviční.[9]

Čl. 94, odst. 7 stíhá hrdelní čin *pohlavního styku se zvířetem* (bestiality). Praví se v něm:

„Jestliže nějaký muž nebo žena budou ležeti se zvířetem nebo dobytčetem v tělesném spojení, budou popraveni. A zvíře bude zabito a zahrabáno a nebude snědeno."[10]

Zákonodárce se v tomto případě odvolává na ustanovení Mojžíš 3, 20, 15—16 (zákaz pohlavního styku se zvířaty), k němuž by bylo možno připojit ještě Mojžíš 2, 22, 19 a případně i Mojžíš 3, 18, 23.

Pojmové znaky hrdelního činu pohlavního styku se zvířaty (bestialita) podle Písma a podle „Zákoníku svobod" se celkem shodují, protože i v tomto případě se massachusettské ustanovení opírá o Starý zákon a přizpůsobuje se mu.

Pohlavní styk s osobou stejného pohlaví (sodomy) se trestal podle čl. 94, odst. 8, který stanovil:

„Jestliže nějaký člověk obcuje s osobou stejného pohlaví, jako by ležel se ženou, oba se dopustili nelidskosti, oba budou popraveni."[11]

Zákonodárce odkazuje na Mojžíš 3, 20, 13 (pohlavní styk s osobou stejného pohlaví). K tomu by bylo možno uvést ještě Mojžíš 3, 18, 22.

V čl. 94, odst. 9 se mluví o *cizoložství* (adultery):

---

[8] "If any person shall slay an other through guile, either by poysoning or other such divelish practice, he shall be put to death". Viz *American Historical Documents*, str. 80. *Výbor z textů*, str. 351.

[9] Srov. *The Laws and Liberties of Massachusetts*. S předml. M. F a r r a n d a, Cambridge (USA), 1929, str. 5.

[10] "If any man or woeman shall lye with any beaste or bruite creature by Carnall Copulation, they shall surely be put to death. And the beast shall be slaine, and buried and not eaten". Viz *American Historical Documents*, str. 80; *Výbor z textů*, str. 351.

[11] "If any man lyeth with mankinde as he lyeth with a woeman, both of them have committed abhomination, they both shall surely be put to death". Viz *American Historical Documents*, str. 80; *Výbor z textů*, str. 351.

„Jestliže se někdo dopustí cizoložství s provdanou nebo zasnoubenou ženou, cizoložník i cizoložnice budou popraveni.“[12]

Ustanovení o cizoložství se opírá o Mojžíš 5, 22, 23—24 (cizoložství), k nimž by bylo možno připojit také verš 22 a dále o Mojžíš 3, 20, 10.

Nejen v případě cizoložství, ale i v případě pohlavního styku s osobou stejného pohlaví se formulace příslušných ustanovení „Zákoníku svobod“ silně přibližují starozákonním veršům jak co do obsahu, tak co do vyjadřování.

Čl. 94. odst. 10 „Zákoníku svobod“ stíhal *loupež lidí* (manstealing). Pravilo se v něm:

„Jestliže někdo uloupí (nějakého) člověka nebo lidi, bude popraven.“[13]

Zákonodárce se v tomto případě odvolává na Mojžíš 2, 21, 16 (krádež člověka). Podobné ustanovení, i když se odst. 10 na ně výslovně neodvolává, obsahuje Mojžíš 5, 24, 7 (loupež Izraelity).

Na rozdíl od massachusettského „Zákoníku svobod“ zdůrazňuje Starý zákon pachatelův hospodářský prospěch. I když „Zákoník svobod“ o tom nemluví, jistě si byl zákonodárce vědom toho, že pachatel se dopouští takové krádeže zpravidla ze zištných důvodů (např. aby ukradenou osobu prodal nebo nějak hospodářsky využil).

Dalším hrdelním činem podle „Zákoníku svobod“ (čl. 94, odst. 11) bylo *křivé svědectví* (false-witness):

„Jestliže někdo vystoupí s křivým svědectvím vědomě za tím účelem, aby jiný byl připraven o život, bude popraven.“[14]

Ustanovení o křivém svědectví odkazuje na Mojžíš 5, 19, 16, 18—19 (křivé svědectví). K tomu lze připojit také Přísloví 19, 5.

Starý zákon nemluví výslovně o úmyslu falešného svědka způsobit smrt obviněného, jak je tomu v „Zákoníku svobod“. Tuto možnost však bezvýhradně připouští ustanovením, že falešného svědka postihne takový trest, jaký měl postihnout křivě obviněného. Je tedy patrno, že i v tomto případě se mohl massachusettský zákonodárce opřít o biblickou předlohu.

Čl. 94. odst. 12 zahrnuje celou skupinu hrdelních činů, které lze označit jako *trestné činy proti státu*. Ve zmíněném ustanovení se praví:

„Jestliže někdo bude osnovat spiknutí nebo se bude pokoušet o útok, povstání nebo veřejnou vzpouru proti naší obci, nebo se bude snažit přepadnout nějaké město nebo města, tvrz nebo tvrze, nebo se bude zrádně

---

[12] “If any person committeth Adultery with a maried or espoused wife, the Adulterer and Adulteresse shall surely be put to death”. Viz *American Historical Documents*, str. 80; *Výbor z textů*, str. 351.

[13] “If any man stealeth a man or mankinde, he shall surely be put to death”. Viz *American Historical Documents*, str. 81; *Výbor z textů*, str. 351.

[14] “If any man rise up by false witness, wittingly and of purpose to take away any mans life, he shall be put to death”. Viz *American Historical Documents*, str. 81; *Výbor z textů*, str. 351.

a věrolomně pokoušet o změnu a svržení našeho politického zřízení a vlády do základů, bude popraven."[15]

Jak jsme už řekli, neuváděl zákonodárce v této souvislosti žádné starozákonní předpisy. Odkazy na Písmo byly k tomuto ustanovení připojeny teprve později. Tak např. v *„Knize obecných zákonů a svobod"* (The Book of the General Lawes and Liberties) z r. 1648 se odkazovalo na některé hlavy Starého zákona týkající se povstání nebo spiknutí proti Mojžíšovi nebo Davidovi. Jsou to hlavy: Mojžíš 4, 16 (Chóre), Samuel 2, 3 (Abner), 18 (Absolon) a 20 (Seba).[16]

Ze srovnání jednotlivých ustanovení „Zákoníku svobod" se Starým zákonem je patrno, že oba prameny se shodují:

a) ve výměře trestu,

b) v zásadě, že pachatel hrdelního činu musí být řádně usvědčen,

c) zhruba i ve vymezení pojmových znaků jednotlivých hrdelních činů.

Pokud jde o výměru trestu, je tato shoda celkem jasná, protože jak Písmo, tak „Zákoník svobod" pokládají zmíněné trestné činy za hrdelní, tj. trestají je smrtí.

Zásadu, že pachatel musí být řádně usvědčen, naznačil „Zákoník svobod" v souvislosti s trestným činem modlářství (čl. 94. odst. 1) slovy „po zákonu usvědčen". Plně ji pak rozvedl v čl. 47, kde se říká:

„Nikdo nebude popraven bez svědectví dvou nebo tří svědků nebo takového, které je tomu rovno."[17]

K usvědčení pachatele hrdelního činu je tedy třeba nejméně dvou svědků. „Zákoník svobod" neuvádí blíž, co myslí svědectvím, které se rovná výpovědi dvou svědků. Nepochybně je jím doznání pachatelovo. Ve Starém zákoně vyjadřují zásadu, že pachatel hrdelního činu musí být řádně usvědčen, ustanovení Mojžíš 5, 17, 6, Mojžíš 4, 35, 30 a Mojžíš 5, 19, 15.

Pokud jde o vymezení jednotlivých hrdelních trestných činů v čl. 94, je zřejmé, že odlišnosti, o kterých jsme mluvili, jsou celkem nepodstatné, a že tedy Písmo nepochybně sehrálo významnou úlohu při formulaci zákoníku. Plným právem napsal už americký historik G r a y, že „Zákoník svobod" pokládá za hrdelní jenom ty trestné činy, které jsou za hrdelní pokládány také v Písmu.[18] Toto hledisko bylo zachováno i později, jak je to patrno např. z *„Knihy obecných zákonů a svobod"*, titulu *„Hrdelní*

[15] "If any man shall conspire and attempt any invasion, insurrection, or publique rebellion against our commonwealth, or shall indeavour to surprize any Towne or Townes, fort or forts therein, or shall treacherously and perfidiouslie attempt the alteration and subversion of our frame of politie or Government fundamentallie, he shall be put to death". Viz *American Historical Documents*, str. 81; *Výbor z textů*, str. 351.

[16] *The Laws and Liberties of Massachusetts*, str. 6.

[17] "No man shall be put to death without the testimony of two or three witnesses or that which is equivalent thereunto". Viz *American Historical Documents*, str. 73.

[18] Srov. F. C. G r a y, Remarks on the Early Laws of Massachusetts Bay; . . . . v Collections of the Massachusetts Historical Society, 3. serie, sv. VIII, Boston, 1843, str. 197.

zákony". Můžeme tam kromě všech hrdelních ustanovení převzatých ze „Zákoníku svobod" nalézt 3 další hrdelní činy, ovlivněné Starým zákonem.[19] Trest smrti se vztahoval podle odst. 13—15 na:

1. děti, které by uhodily nebo proklínaly rodiče (tit. Hrdelní zákony, odst. 13),
2. vzpurného syna (odst. 14) a
3. muže, který znásilnil nějakou dívku nebo ženu (odst. 15).

Odst. 13 se opíral o Mojžíš 2, 21, 15, 17 a Mojžíš 3, 20, 9. Odst. 14 odkazoval na Mojžíš 5, 21, 20—21. Poslední ustanovení (odst. 15) se sice nedovolávalo na Starý zákon, ale oporu pro ně bychom snadno našli např. v Mojžíš 5, 22, 25 (znásilnění).

II.

Nelze se ovšem domnívat, že hrdelní právo v „Zákoníku svobod" bylo ovlivněno jen Písmem. Na jednotlivých ustanoveních čl. 94 o hrdelním právu je patrný zároveň i vliv anglického práva XVI. a 1. pol. XVII. stol. Trestné činy uváděné čl. 94, byly v Anglii známy jak ve středověku, tak v anglosaském období. Tím ovšem ani zdaleka nechceme říci, že snad massachusettští puritáni převzali doslovně do čl. 94 ustanovení starého anglického nebo dokonce anglosaského práva.[20] Pokud se tedy bude mluvit v následujícím rozboru také o starém anglickém a anglosaském právu, je to jmenovitě pro úplnější důkaz historického vlivu.

S trestným činem modlářství se setkáváme už ve starém anglosaském právu.[21] Po naprostém vítězství křesťanství v Anglii se pravděpodobně modlářství jako trestný čin nevyskytovalo, takže poněkud neobvyklé massachusettské ustanovení č. 94, odst. 1 o modlářství by stěží našlo obdobnou normu v anglickém právu XVI. a XVII. stol., která by stíhala modloslužebníky. Toto ustanovení nebylo pravděpodobně převzato ani z anglosaského práva. Vyplynulo spíš ze známého odporu puritánů proti uctívání soch či

---

[19] *The Laws and Liberties*, str. 6.

[20] Není však vyloučeno, že někteří z nich znali anglosaské zákony, které v té době byly dostupné např. ze spisu Williama Lambarde „ARCHAIONOMIA, sive de priscis Anglorum legibus libri, & c.", vydaného v Londýně r. 1568. Ke zpracování a vydávání anglosaských zákonů po r. 1550 srov. Liebermann, Die Gesetze der Anglesachsen. I. sv., Halle, 1903, str. XLV a n.

[21] K citovaným zákonům viz *Ancient Laws and Institutes of England*, ed. Thorpe (Record Series), 1840, nebo zmíněné Liebermannovo dílo. Při citaci anglosaských zákonů uvádíme jméno panovníka, kterému jsou připisovány (např. Knut, Eduard a Guthrum, Wihtraed aj.), dále pak bližší určení jednotlivých ustanovení. Uvádíme-li tedy např. Knut (světské), znamená to Světské zákony krále Knuta. Podobně postupujeme i při citaci církevních pramenů anglosaského období. Pro větší přehlednost tyto prameny rozlišujeme do skupin, a to: pod lit. a) anglosaské zákony, pod lit. b) církevní prameny.

K modlářství srov.: a) Eduard a Guthrum, 2; Ethelred, V, 1, VI., 1, IX. 1; Knut (světské), 5; — b) ZNK (Zákony northumbrijských kněží), 48.

jiných vyobrazení božských bytostí, který byl jedním z projevů boje sílící anglické buržoasie a nové šlechty proti hlavní opoře feudálního absolutistického státu — anglikánské státní církvi. V tom byli angličtí i massachusettští puritáni zajedno. O modlářství v pravém slova smyslu nelze v Anglii XVI. a XVII. stol. mluvit. Poněkud jiná situace byla v Massachusetts. V kolonii, obklopené pohanskými Indiány, hrozilo — aspoň teoreticky — nebezpečí, že by některý z osadníků nebo barevných služebníků mohl vyznávat pohanské bohy. Tomu právě mělo čelit ustanovení čl. 94 odst. 1.

Na rozdíl od modlářství mohlo se ustanovení čl. 94 odst. 2 o čarodějnictví odvolávat nejen na Písmo, nýbrž také na anglické právo.

Nejstarší ustanovení byla rozptýlena v anglosaských zákonech.[22] Ve středověku se trestný čin čarodějnictví rovněž vyskytoval. Spadá obecně do pravomoci církevních soudů, i když čarodějnictví jako tzv. *delictum mixtum* (trestný čin, náležející před forum církevní i světské) mohly soudit i soudy královské).[23]

Od roku 1401, kdy byl vydán zákon proti kacířům (Jindřich IV., 2, 15)[24], bylo čarodějnictví stíháno podle tohoto zákona. Pokud byly s čarodějnictvím spojeny otázky rázu politického, probíhal proces před královskou radou (king's council).[25]

První zvláštní statut proti čarodějnictví (33, 8) vydal Jindřich VIII. r. 1541—42.[26] Tento zákon stanovil, že „vzývání nebo vyvolávání duchů, čarodějnictví, čáry nebo kouzelnictví (any invocations or conjurations of spirits witchcrafts inchantments or sorceries)" za účelem nalezení pokladů, zahubení nějakého člověka nebo zničení jeho majetku, vyvolání nezákonné lásky apod. je hrdelním činem (felony) bez privilegia fori[27] (benifit of clergy, tj. výsady pachatele být souzen jen soudem církevním). Jindřichův statut proti čarodějnictví byl odvolán za Eduarda VI. r. 1547

---

[22] Srov.: a) Athelstan, II, 6; Edmund (církevní), 6; Eduard a Guthrum. 11; Ethelred, VI. 7; Jindřich I., LXXI. 1; Knut (světské), 4. 5; Wihtraed, 12, 13.

b) Ecgbert C. (Ecgberti Confessionale), 29, 32, 33; Ecgbert E. (Excerptiones Ecgberti), 149; Ecgbert P. (Ecgberti Poenitentiale) II. 22—23; IV. 17—20; Edgar C. (Canons enacted under King Edgar), 16; MIP (Modus Imponendi Poenitentiam), 37—39; Theodorus C. (Theodori Capitula et Fragmenta) — viz Ancient Laws, str. 308, 314, 319; Theodorus P. (Theodori Liber Poenitentialis), XXVII. 1—26; ZNK, 48. 50, 54.

[23] W. Holdsworth, A History of English Law. III. vyd. Londýn, 1945, sv. IV., str. 509; F. Pollock — F. M. Maitland, The History of English Law. Cambridge, 1895, sv. II, str. 552. K pojmu *delictum mixtum* srov. A. Hobza — J. Tureček, Úvod do církevního práva. II. dopl. a opr. vyd. Praha, 1936, str. 166.

[24] K citaci zákonů je třeba poznamenat, že tradiční anglický způsob je pro nás poněkud neobvyklý. Angličané píší např. 2 Henry 4., c. 15, přičemž to znamená: 15. statut z 2. roku vlády Jindřicha IV. Zvolili jsme proto jiný způsob, při němž uvádíme postupně jméno panovníka, rok jeho vlády, v němž byl statut přijat, a konečně pořadové číslo zákona z tohoto roku (např. Jindřich IV., 2, 15).

[25] Srov. Holdsworth, IV, str. 509—510; Pollock — Maitland, II, str. 553.

[26] K anglickému zákonodárství XVI. a XVII. stol. o čarodějnictví srov. Holdsworth. IV, str. 510—511.

[27] K pojmu *privilegium fori* viz blíže Hobza — Tureček, Úvod, str. 58.

(1, 12) a r. 1553 za Marie (1, Sess, 1,1). R. 1562—63 za Alžběty byl vydán statut (5, 16), který — podobně jako zákon Jindřicha VIII. (33, 8) z r. 1541 až 42 — prohlásil za hrdelní čin jednak vzývání a vyvolávání duchů, jednak usmrcení nějakého člověka čarodějnými způsoby. Čarodějnictví, které mělo způsobit někomu újmu na zdraví nebo na majetku nebo vyvolat nezákonnou lásku či najít poklad, bylo pokládáno za přestupek (misdemeanour). Statutem z r. 1580—81 (Alžběta 23, 12) bylo stíháno jako hrdelní čin bez privilegia fori čtení královnina osudu z planet, předvídání délky jejího života, prorokování, kdo bude jejím nástupcem anebo jaké změny nastanou po Alžbětině smrti.

Za Jakuba I. bylo statutem z r. 1603—4 (1, 12) prohlášeno za čarodějnictví a stíháno jako hrdelní čin:

1. vzývání a vyvolávání zlých duchů, rozmlouvání s nimi, vydržování, zaměstnávání a živení zlých duchů k nějakému účelu,
2. kradení a používání mrtvol nebo jejich částí k čarodějným praktikám a
3. způsobení smrti nebo újmy na zdraví nějakého člověka čarodějnými způsoby.

Čarodějnictví provozované za tím účelem, aby byly nalezeny poklady zlata nebo stříbra, ukradený nebo ztracený majetek, či vyvolána nezákonná láska apod., se trestalo poprvé jako přestupek (misdemeanour) vězením a pranýřem, při zpětnosti jako hrdelní čin smrtí.

Ze srovnání s těmito zákony je patrno, že massachusettské ustanovení o čarodějnictví nevybočuje z anglického práva XVI. a XVII. stol., kterým bylo ovlivněno. Pojem trestného činu čarodějnictví není však v massachusettském „Zákoníku svobod" tak podrobně vymezen jako ve zmíněných zákonech. Shoduje se s nimi zdánlivě jen v tom, že trestá jako pachatele čarodějnictví každého, kdo má nějakého čarodějného ducha nebo s takovým duchem rozmlouvá. Tato dost obecná formulace připouštěla široký výklad. Jak jsme už řekli v jiné souvislosti, byl výklad čl. 94, odst. 2 v praxi skutečně značně široký a vztahoval se i na takovou činnost, kterou „Zákoník svobod" výslovně neuváděl.

Další hrdelní čin, rouhání se bohu, byl znám už v anglosaském právu,[28] kam se dostal vlivem křesťanství. Ve středověku rouhání se bohu spadalo jako trestný čin proti náboženství do pravomoci církevních soudů.

V XVI. stol. za Jindřicha VIII., Eduarda VI. a Alžběty vedla nutnost udržet změněné náboženské poměry k vydání několika zákonů, které stíhaly řadu trestných činů proti náboženství.[29] V souvislosti s rouháním se bohu uvádíme zákon Eduarda VI. z r. 1547 (1, 1) proti osobám, které opovržlivými nebo hanlivými slovy nebo jinak tupí svátost (sacrament)

---

[28] Theodorus P., XXXIV.
[29] K tomuto zákonodárství srov. Holdsworth, IV, str. 506 n.

těla a krve Páně. Tento zákon byl v plném rozsahu potvrzen a obnoven za Alžbětiny vlády „Aktem o svrchovanosti" (Act of Supremacy) z r. 1558 (Alžběta, 1, 1).

Pokud jde o poměr massachusettského ustanovení o rouhání se bohu (čl. 94, odst. 3) k těmto zákonům, nelze předejít určitým pochybnostem, které vznikají v souvislosti s tím, že zmíněné zákony chránily anglikánské náboženství a církev, zatím co massachusettští puritáni (stejně jako angličtí) byli právě jejich odpůrci. Jak dalece massachusettští puritáni mohli a vůbec chtěli použít těchto zákonů, lze těžko říci. Domnívám se však, že ze zásadních třídních důvodů k nim massachusettští puritáni nemohli přihlížet: nesmíme totiž zapomínat, že anglikánské náboženství a církev chránily feudální řád v Anglii. Massachusettští zákonodárci vycházeli tedy pravděpodobně pouze z Písma jako své nejvyšší autority.

Další hrdelní čin, o kterém budeme mluvit, je vražda. Ustanovení o ní bychom mohli najít už ve starých anglosaských zákonech.[30] Původně znamenala vražda (murdrum) tajné zabití (secret homicide) na rozdíl od zabití, provedeného zjevně.[31] Tato představa se udržela zhruba až do poloviny XIV. stol. Přibližně od té doby se začíná — možná, že pod církevním vlivem — zdůrazňovat ne už tajnost činu, ale *úmysl* pachatele. Podle nového pojetí jde o zabití, provedené se zlým úmyslem (with malice aforethought nebo with malice pretence).[32] Statuty Jindřicha VII. (12, 7) a Jindřicha VIII. (23, 1) byl pachatel vraždy, tj. — podle tehdejšího pojetí — zabití provedeného se zlým úmyslem, zbaven privilegia fori. Úmysl pachatele vraždy se zdůrazňuje i v zákoně Eduarda VI. (1, 12) z r. 1547. Další statuty upravující zvláštní případy vraždy byly vydány za Jakuba I. r. 1604 (1, 8) a r. 1623 (21, 27). První stíhal jako úkladného vraha (stabber) každého, kdo v potyčce zranil smrtelně soupeře (takže do šesti měsíců zemřel) za předpokladu, že zraněný netasil zbraň nebo útočníka sám první nenapadl. Druhý zákon trestal pro vraždu matku, která zamlčela smrt svého nemanželského dítěte.[33]

Srovnáme-li ustanovení čl. 94. odst. 4—5 „Zákoníku svobod" s anglickým právem, vidíme, že massachusettská ustanovení podtrhují shodně s anglickým právem úmysl pachatele. Např. ve statutu Jindřicha VIII.

---

[30] Srov.: a) Eduard C. (Eduard Confessor), 15—16, 18; Jindřich I., X. 1, XIII. 2, XLVI. 1, XLVII, LXXXVII. 6. XCI. 1—4, XCII. 1—19; Vilém, III. 12.

[31] Srov. k tomu Pollock — Maitland, II, str. 484, pozn. 5, kde cituje Glanvilla, kn. XIV, 3: „Duo autem sunt genera homicidii. Unum est quod dicitur murdrum, quod nullo vidente, nullo sciente clam perpetratur ... ita quod mox non assequatur clamor popularis ... Est et aliud homicidium ... quod dicitur simplex homicidium ..." Dále Holdsworth, III, 314 n; Reeves' History of the English Law. Vyd. W. F. Finlason, Londýn, 1869, sv. I, str. 472; Stephen's Commentaries of the Laws of England. Vydal J. Stephen. 7. vyd. Londýn, 1874, sv. IV, str. 66 n.

[32] Srov. k tomu Holdsworth, III, str. 314 n.; Stephen's Commentaries, IV, str. 70.

[33] K těmto zákonům srov. Holdsworth, III, str. 314 n., IV, str. 501.

(23, 1 § 3) se mluví o „úmyslné vraždě (provedené se zlým úmyslem) wilful murder by malice prepensed)" apod. Čl. 94, odst. 4 „Zákoníku svobod" používá výrazu „*úmyslná vražda*, což je zabití člověka, provedené *s úkladným úmyslem*". Zajímavé je, že i v Mojžíš 4, 35, 20 se mluví o úkladu (rozuměj úkladném úmyslu). Massachusettský zákonodárce, odvolávaje se obecně na Starý zákon, vycházel však při konkrétním vymezení vraždy mnohem více z anglického práva než z Bible.

Jak jsme se již zmínili, uvádí „Zákoník svobod" v čl. 94, odst. 6 jako zvláštní případ vraždy travičství. Podobně jako v předchozích případech byl i tento trestný čin znám už právu anglosaskému.[34] V XVI. stol. se travičství trestalo zprvu podle statutu Jindřicha VIII. (22, 9) z r. 1530 uvařením k smrti.[35]

Zákonem Eduarda VI. (1, 12) z r. 1547 byl Jindřichův statut zrušen a bylo stanoveno, že travičství se má trestat stejným způsobem jako jiné způsoby vraždy. „Zákoník svobod" pokládá, podobně jako anglické právo, travičství za samostatný trestný čin a rovněž pojetí tohoto nebezpečného, rafinovaného způsobu vraždy bylo v podstatě stejné.

Další dva trestné činy, pohlavní styk se zvířaty nebo s osobou stejného pohlaví, byly pod souhrnným názvem sodomie (sodomy) trestány už v anglosaském právu.[36] Ve středověku spadaly do pravomoci církevních soudů.[37] Za Jindřicha VIII. r. 1553—54 byl vydán statut (25, 6), který prohlásil sodomii za hrdelní čin. Eduard VI. sice tento zákon r. 1547 zrušil, ale už r. 1548 vydal statut (2—3, 29), který rovněž prohlašoval sodomii za hrdelní čin. Svědkem proti obviněnému nemohl být ten, kdo by mohl mít prospěch z odsouzení pachatele. Lhůta k podání žaloby byla šestiměsíční. Za Marie Tudorovny r. 1553 byl tento statut odvolán (1, Sess. 1, 1 § 3).[38] Později byl původní Jindřichův zákon obnoven a potvrzen Alžbětiným statutem z r. 1562—63 (5, 17). Massachusettské ustanovení o pohlavním styku se zvířaty nebo s osobou stejného pohlaví mělo tedy obdobu nejen ve Starém zákoně ale také v anglickém právu, ke kterému nepochybně massachusettský zákonodárce v tomto případě přihlížel.

Další trestný čin, cizoložství, známý už v anglosaském právu,[39] patřil

---

[34] Srov.: a) Jindřich I., LXXI. 1; Vilém, I. 36;
b) Ecgbert P., IV. 16; MIP, 37.

[35] Vydání tohoto zákona souviselo patrně s případem kuchaře Roose, který při pokusu otrávit jídlem rochesterského biskupa způsobil smrt několika členů biskupovy rodiny a chudých farníků. Byl pak za to odsouzen k trestu smrti uvařením. Srov. Stephen's Commentaries, IV, str. 68—69.

[36] Srov. b) Ecgbert C., 16; Ecgbert P., II. 6, IV. 14, 68; MIP, 14, 35, 40; Theodorus C. porůznu v Ancient Laws, str. 315, 318, 319; Theodorus P., XVI. 7, 8, 9, 12, 19, 34, XVIII. 9, 20, XXXVIII. 1—33, XXXI, 21.

[37] Srov. k tomu Stephen's Commentaries, IV, 93.

[38] Srov. Holdsworth, IV, str. 504; Stephen's Commentaries, IV, str. 93.

[39] Cizoložství a vůbec smilstvu bylo téměř ve všech anglosaských zákonech a církevních pramenech věnováno mnoho ustanovení.

po celý středověk do pravomoci církevních soudů. Za Tudorovců a Stuartovců (Jakuba I. a Karla I.) se cizoložství dále stíhalo před církevními soudy. Zda massachusettští puritáni přihlíželi k právním normám, používaným v těchto případech, je sporné. Je však pravděpodobné, že pro svůj odpor k anglikánské církvi neuznávali ani její instituce.

Krádež či loupež lidí byla — stejně jako předchozí hrdelní činy — stíhána už v anglosaském právu.[40] Pokud jde o „Zákoník svobod", hledal patrně zákonodárce v tomto případě oporu především ve Starém zákoně. V Anglii sice byly koncem XV. a v XVI. stol. vydány statuty, které se týkaly odvlečení (uchvácení) dědičky statků či půdy (Jindřich VII., 3, 2; Alžběta, 39, 9) nebo odvlečení neprovdané dívky, mladší 16 let (Filip a Marie, 4—5, 8), ty však mohly stěží posloužit jako předloha pro čl. 94, odst. 10 vzhledem k odlišnosti svých pojmových znaků.[41] „Zákoník svobod" přihlíží tedy v tomto případě pouze ke starozákonním předpisům, příliš speciální anglické zákony v podstatě opomíjeje.

Ustanovení o křivém svědectví (křivé výpovědi) můžeme najít už v anglosaském právu.[42] Za feudalismu křivé svědectví, zahrnované do širšího pojmu křivé přísahy (perjury) patřilo jako delictum mixtum také v Anglii především do pravomoci církevních soudů. Pouze v jediném případě, a to při křivé přísaze (svědectví) veřejných svědků (perjury of jurors) se stíhalo podle obecného práva[43] na základě (soudního) rozkazu na vyšetření nesprávného výroku veřejných svědků (writ of attaint). Koncem XV. a v XVI. stol. byla vydána řada statutů, které stíhaly křivou přísahu.[44] Nejvýznamnější z nich byly statut Jindřicha VIII. z r. 1540 (32, 9), který mimo jiné trestal také osnování křivého svědectví (subornation of perjury) a zvláště pak Alžbětin zákon (5, 9) z r. 1562 až 63, potvrzený později jednak statutem z r. 1587 (Alžběta, 29, 5), jednak zákonem Jakuba I. (21, 28) z r. 1623. Zákon z r. 1562—63 trestal vězením a pokutou osnování křivého svědectví nebo křivé svědectví, kterého se pachatel dopustil před soudem lorda-kancléře, před soudem Hvězdné komory a jinými soudy. Zákon se sice nevztahoval na křivou přísahu, které se pachatel dopustil před církevními soudy, v praxi však

---

[40] Srov.: a) Hlothaere a Eadric, 5;
b) Theodorus P., XXIII, 13, XLII. 5.

[41] Srov. Holdsworth, IV, str. 504—505; Stephen's Commentaries, IV, 84.

[42] Srov. a) Athelstan, II. 26; Edmund (církevní), 6; Eduard, 3; Eduard C. (Confessor), 18; Eduard a Guthrum, 3, 11; Ethelred, V. 25, VI. 7. 28. 36, IX. 27; Hlothaere a Eadric, 11; Jindřich I., IX. 6; Knut (církevní), 5; Knut (světské), 36, 37; Vilém, III. 12.
b) Ecgbert C., 34; Ecgbert E., 33; Ecgbert P., II. 24. 26, III. 3, IV. 6a; Edgar C., 61; EI (Ecclesiastical Institutes) 26, 27; Theodorus C. v Ancient Laws, str. 313, 315, 318; Theodorus P., XVI. 20, XVIII, 11, XXII. 1—7, XXIV. 1—9.

[43] Srov. Holdsworth, III, str. 400, IV, str. 515; Pollock — Maitland, II, str. 541.

[44] Srov. k tomu Holdsworth, IV, str. 517 n.

i tyto případy byly trestány soudem Hvězdné komory nebo jinými světskými soudy.

Massachusettský „Zákoník svobod" se v čl. 94 o hrdelních trestných činech omezuje na jediný případ křivého svědectví, totiž křivého svědectví s úmyslem dosáhnout odsouzení nějaké osoby k smrti. Takový křivý svědek má být podle čl. 94, odst. 11 odsouzen k smrti, jinými slovy, má ho stihnout to, co zamýšlel způsobit jinému. Právě uplatnění této strohé zásady ukazuje, že i v tomto ustanovení se projevil vliv Starého zákona silněji než vliv soudobého anglického práva.

Poslední a nejdůležitější ustanovení, o kterém budeme mluvit, se týkalo trestných činů proti státu. Čl. 94, odst. 12, kde jsou uvedeny, stíhal:

1. spolčování se (spiknutí, sdružování) proti státu,
2. pokus o útok, povstání nebo vzpouru proti státu,
3. pokus o přepadení nějakého města (měst) či tvrze (tvrzí) a
4. zrádný a věrolomný pokus o změnu či svržení politického zřízení nebo vlády do základů.

„Zákoník svobod" spojoval v tomto ustanovení jednak *spolčování se* (spiknutí, sdružování) proti státu jednak *velezradu*. V oficiálním vydání massachusettských zákonů z r. 1648 (Kniha obecných zákonů a svobod) se tento trestný čin označuje jako *spolčení se* (spiknutí, sdružování, conspiracy).[45] V americké literatuře XIX. stol. se mluví o *zradě státu* (treason against the Commonwealth).[46] Myslím, že i toto označení vystihuje hrdelní činy v čl. 94, odst. 12 jen částečně, protože, jak jsme řekli, zahrnuje toto ustanovení nejméně dva trestné činy. Proto jsme pro přesnější a úplnější označení použili výrazu *trestné činy proti státu*. Jde cvšem o nejtěžší protistátní trestné činy.

Anglické právo XVI. a XVII. stol. znalo jak spolčení se (sdružení, spiknutí, conspiracy), tak zradu (treason), přičemž výraz „zrada" znamenal v podstatě velezradu (high treason) na rozdíl od vraždy (petty treason). Výraz zrada, který budeme v dalším používat, je tedy třeba chápat ve smyslu velezrada.

Anglické předrevoluční zákonodárství týkající se zrady bylo velmi rozsáhlé.[47] Je z něho vidět vystupňovaný třídní zájem na ochraně státu v Anglii. Massachusettští puritáni měli rovněž zájem na ochraně svého státního zřízení, jak se to projevilo mimo jiné právě v čl. 94, odst. 12. Tento článek nevycházel ze všech těchto zákonů, nýbrž se omezil jen na zákony vydané za Alžběty a potvrzené později za Jakuba I. Tyto zákony ovšem chránily feudální stát a právo v Anglii. V tomto směru vynikají zejména četné zákony tudorovského období usilující o zvýšenou trestní

---

[45] *The Laws and Liberties*, str. 6.
[46] Srov. J. G. Palfrey, History of New England. Boston, 1859, sv. II, str. 29.
[47] Srov. Holdsworth, II, str. 449 n., III, str. 491 n., IV, 492 n.

ochranu absolutní monarchie, královské moci a anglické státní církve. Čl. 94, odst. 12 sledoval jiný cíl. Absolutistická královská moc a anglikánská církev neměly v kolonii téměř žádný vliv a kolonistům šlo právě o to, udržet tento příznivý stav proti jakýmkoli pokusům o zvrat. Toto nebezpečí hrozilo především ze strany krále, který byl odpůrcem puritánů a usiloval o podřízení téměř nezávislých novoanglických kolonií své vládě. Snahy kolonistů se projevily i ve formulaci čl. 94, odst. 12. Proto právem upozornil už P a l f r e y na to:

1. že definice zrady v čl. 94, odst. 12 přechází mlčením otázku poslušnosti králi, zdůrazňujíc naopak poslušnost Massachusetts (tj. orgánům kolonie) a
2. že odst. 12 tedy hrozí trestem smrti pro zradu královým stoupencům, kteří by se dopustili nějaké zrádné akce proti kolonii.[48]

Vliv anglického práva na čl. 94, odst. 12 „Zákoníku svobod" byl pochopitelně těmito skutečnostmi omezen. Přesto, že v případě čl. 94, odst. 12 jde o celkem samostatné vymezení pojmových znaků zrady, projevil se i zde vliv některých anglických zákonů: Alžbětina zákona (13, 1) z r. 1571, který trestal jako vraždu vyvolání války v zemi nebo vpádu cizinců do království, dále spolčení se k vyvolání války, která by vedla ke svržení panovníka či omezení jeho moci a dále zákona z r. 1572 (Alžběta, 14, 1), který stíhal spolčení se k dobytí královských zámků, tvrzí apod. Pojmové znaky zrady podle čl. 94, odst. 12 jsou zformulovány s největší pravděpodobností právě podle těchto statutů. A to tím spíše, že starozákonní kapitoly (Mojžíš 4, 16 a Samuel 2, hlavy 3, 18, 20), na které se později toto ustanovení odvolávalo, nedávaly k vymezení trestných činů proti státu dostatečného podkladu.

Na otázku, jaké byly pramenné souvislosti hrdelního práva v massachusettském „Zákoníku svobod", je možno odpovědět, že čl. 94 vycházel jednak z Písma, jednak z anglického právního řádu. Nešlo ovšem o pouhé mechanické přejímání jednotlivých ustanovení z těchto pramenů, nýbrž zákonodárce se snažil o jejich vhodné a celkem samostatné zpracování. Vliv obou pramenů se prolínal v celém čl. 94, někde více někde méně, a to jak ve výpočtu hrdelních činů, tak při jejich pojmovém vymezení. Starý zákon sehrál nemálo významnou úlohu při ideologickém zdůvodnění jednotlivých ustanovení hrdelního práva. Vzhledem k tomu, že v této době ještě třídní boj má často navenek podobu náboženského boje, je takové sepětí zcela pochopitelné. Pokud jde o anglické právo, sehrálo svou významnou úlohu zejména pak při vymezení jednotlivých hrdelních činů. I to je pochopitelné, protože anglické právo poskytovalo zákonodárcům pro jejich účely mnohem bohatší a propracovanější materiál než nepočetná, strohá, někdy až primitivní starozákonní ustanovení.

---

[48] Srov. P a l f r e y, str. 29, pozn. 2.

III.

Zbývá odpovědět alespoň ve stručnosti na otázku, zda čl. 94 bylo skutečně použito v praxi nebo zda šlo o pouhé papírové ustanovení, ke kterému massachusettská justice nepřihlížela.

Na tuto otázku můžeme odpovědět zcela jednoznačně tím, že v období od r. 1641, kdy byl „Zákoník svobod" přijat, do r. 1648, kdy byla vydána „Kniha obecných zákonů a svobod", bylo zmíněného čl. 94 skutečně v několika případech použito. Píše o tom např. W i n t h r o p ve svém deníku *„Dějiny Nové Anglie"* (1630—1649).

K prvnímu skutečnému použití čl. 94 došlo v r. 1644 v případě Jamese *Brittona* a Mary *Lathamové*, odsouzených pro cizoložství.[49] Případ je zajímavý tím, že obžalovaní byli odsouzeni na základě svědecké výpovědi *jediného* svědka žaloby (přes výslovné ustanovení čl. 47). Skutečnost, že se obžalovaná po vynesení rozsudku přiznala, na věci nic nemění.

R. 1644 byl popraven pro vraždu osadník William *Franklin*, který soustavným nelidským zacházením způsobil ponenáhlou smrt jistého Sewella, kterého měl u sebe jako učedníka.[50]

R. 1647 byla popravena jistá Mary *Martinová* odsouzená pro vraždu nemanželského dítěte.[51]

R. 1648 byla odsouzena a popravena pro čarodějnictví Margaret *Jonesová*.[52] Za čarodějnictví se prohlašovala v tomto případě i taková činnost, kterou čl. 94, odst. 3 nepředpokládá, jako např. provozování lékařství a míchání škodlivých léků, vyvolávání nemoci pouhým dotekem, předvídání různých událostí aj. K tíži se obžalované přičítaly i zvláštní skvrny na těle, vyvolané patrně nějakou chorobou. Korunu však nasazovalo žalobě tvrzení, že v přítomnosti obžalované (dokonce i ve vězení) se objevilo několikrát záhadné dítě, které tajemně zmizelo, jakmile je někdo začal hledat. Svědectví o tom podané jednak policejním úředníkem, jednak nemocnou dívkou, se zakládalo zřejmě na pouhých halucinacích těchto svědků. Přesto obžalovaná byla odsouzena a popravena. Margaret Jonesová byla první osobou popravenou v Massachusetts pro čarodějnictví. Velké čarodějnické procesy byly ovšem zahájeny teprve později, až v posledních desetiletích XVI.. stol.[53]

---

[49] Srov. *Winthrop's Journal* „History of New England", 1630—1649. Vydal J. K. Hosmer, New York, 1908. Sv. II, str. 161—163. V pozn. 1 na str. 161 se podotýká, že trest smrti byl oběma provinilcům uložen podle „Zákoníku svobod".

[50] *Winthrop's Journal*, II, str. 187—189.

[51] *Winthrop's Journal*, II, str. 317 n.

[52] *Winthrop's Journal*, II, str. 344—345; Narratives of the Witchcraft Cases, 1648—1706. Vyd. G. L. B u r r. New York, 1914, str. 408.

[53] Bohatý materiál k těmto procesům je obsažen v už zmíněném díle *Narratives of the Witchcraft Cases.*

Uvedli jsme tyto příklady jako důkaz, že čl. 94 „Zákoníku svobod" se ve skutečnosti používal v praxi. Pět popravených za 7 let v zemi, která v té době neměla víc obyvatel než dnešní Cheb, Písek nebo Kroměříž,[54] je toho dostatečným svědectvím.

Závěrem lze shrnout, že čl. 94, „Zákoníku svobod", skutečně v praxi používaný, netkví svými kořeny jen v Písmu, jak by se na první pohled zdálo, ale také v anglickém právu XVI. a XVII. stol. Jednotlivá ustanovení nesou také výraznou pečeť tohoto vlivu, neboť starozákonní nesmlouvavá přísnost a tvrdost se v nich prolíná s krutostí anglického trestního práva období tudorovské a stuartovské absolutní monarchie.

Čl. 94 nevybočuje nikterak z použitých zdrojů, protože, jak jsme viděli, všechny jeho instituce mají svou obdobu buď v anglickém právu, nebo v Písmu, nebo v obojím.

Nad to čl. 94 svědčí i o tom, že massachusettští puritáni nebyli nositeli pouze pokrokových, revolučních idejí, jak by se dalo usuzovat z úvodních ustanovení „Zákoníku svobod", nýbrž že jsou zároveň také v jedné osobě i nositeli přežívajících, zpátečnických idejí a názorů prosáklých nesnášenlivou náboženskou ideologií i středověkými představami.[55]

---

[54] Massachusetts měl kolem r. 1640 asi 20.000 obyvatel. Srov. W. W i l s o n, Dějiny amerického lidu, 1920, I, str. 82; J. S. B a r r y, History of Massachusetts, I, Boston, 1855, str. 214.

[55] Srovnej Stanislav B a l í k, Některá významná ustanovení massachusettského „Zákoníku svobod", Acta universitatis Carolinae, Iuridica III, 1958, str. 261—275.

DAS KRIMINALRECHT NACH DEM „BODY OF LIBERTIES" VON MASSACHUSETTS UND SEINE QUELLEN

Stanislav Bolik

Der Autor befaßt sich in seiner Abhandlung mit dem Kriminalrecht im „Gesetzbuch der Freiheiten" (Body of Liberties) von Massachusetts aus dem Jahre 1641, namentlich mit dessen historischen Wurzeln und mit den Einflüssen, welche auf den Artikel 94 über das Kriminalrecht eingewirkt haben, und mit der Frage, bis zu welchem Maße der Artikel 94 in der Praxis angewendet wurde.

Er gelangt im wesentlichen zu folgenden Schlußfolgerungen:

I. Das Kriminalrecht im Artikel 94 wurde sowohl durch die Bibel, als auch durch das englische Recht des XVI. und XVII. Jahrhunderts beeinflußt.

a) Die Bibel (namentlich der Pentateuch) spielte eine bedeutende Rolle bei der Aufzählung der Kriminaltaten, der Formulierung der zuständigen Bestimmungen und außerdem auch bei der ideologischen Begründung der einzelnen Bestimmungen des Artikels 94, indem sie ihnen durch ihre Autorität größeres Gewicht verleiht.

Aus einem Vergleich des Artikels 94 des „Gesetzbuches der Freiheiten" mit dem Alten Testament ist ersichtlich, daß beide Quellen übereinstimmen:

1. im Strafausmaß
2. im Grundsatz, daß der Täter ordentlich überführt werden muß (mindestens durch zwei Zeugen)
3. im großen und ganzen auch in der Bestimmung der Merkmale der einzelnen Kriminaltaten.

b) Das englische Recht des XVI. und XVII. Jahrhunderts hat vor allem die Formulierung der einzelnen Bestimmungen des Artikels 94 beeinflußt. Das gilt für fast alle Kriminaltaten. Am meisten augenscheinlich ist dies im Falle des Mordes, wo der Gesetzgeber von Massachusetts aus dem englischen Recht die Bestimmung des Mordes als „in böser Absicht durchgeführte Tötung" übernimmt.

II. Der Gesetzgeber hat die Vorschriften der Bibel oder des englischen Rechts nicht wörtlich und mechanisch übernommen. Er war um eine selbständige Bearbeitung bemüht, welche aber im ganzen keineswegs den durch die Bibel und das englische Recht gegebenen Rahmen überschreitet.

III. Der Artikel 94 wurde tatsächlich in der Praxis angewendet.

IV. Der Artikel 94 bestätigt auch die Tatsache, daß die Gesetzgeber von Massachusetts, welche in den einleitenden Bestimmungen des Gesetzbuches eine Reihe von fortschrittlichen, revolutionären Ideen anführen, zugleich in gleicher Person auch Träger von überlebten, rückschrittlichen Ideen verbleiben.

K DĚJINÁM ZKOUŠENÍ MINCE NA MORAVĚ

Jaroslav Pošvář

I.

Instituci zkoušení mince je možno sledovati hluboko do období feudalismu. Již ve 13. století se setkáváme v souvislosti s mincovnictvím s úřadem *proběře stříbra* (officium eximinandi argentum),[1] o němž je zmínka v jednom formuláři o pronájmu mince v Čechách.[2] Praví se tam, že v Praze budou toliko čtyři zkušebny, v nichž se bude zkoušeti čisté stříbro výlučně pro celou zemi.[3] Snad bylo tehdy úmyslem soustřediti všecky dosavadní zkušebny v zájmu jednotné praxe.

Jestliže má býti podle uvedeného formuláře prováděno zkoušení stříbra „de voluntate magistri monetae", tedy z vůle mincmistra, popřípadě při extensivním výkladu, aspoň s jeho vědomím, v dalších formulářích se mluví o koncesi, kterou dědičně uděluje král s trváním po dobu svého života.[4] Z toho lze soudit, že examinátoři nabývali také jakéhosi úředního charakteru. K žádosti pražských zlatníků, kteří si stěžovali, že nejsou oprávněni zkoušeti stříbro, z čehož jim vznikají mnohé nesnáze, udělil král probéřské oprávnění čtyřem z nich, aby ve veřejném kdysi domě, který se nazývá „Hutta", zkoušeli stříbro. V jiném formuláři je udělo-

---

[1] K. Sternberg, Umrisse einer Geschichte der böhmischen Bergwerke, I/2, Praha 1837, sb. listin, str. 50 č. 31, str. 51 č. 32. — J. Emler, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, II, Praha 1867, č. 2341, 2342. — Sternberg použil textů formulářů z opisu z dvorního archivu vídeňského pod názvem „Liber a missionibus regum, per manus Zdenconis de Trebecz", který opatřil J. Dobrovský za svého pobytu ve Vídni a který pořídil A. Th. Rosenthal, archivář cís. dvor. a domácího taj. archivu ve Vídni. Zjistil jsem to z dopisu Fr. Sternberga ze 7. dubna 1820 Dobrovskému (Archiv Národního musea v Praze, č. 3431, Kor. 3 F. 49.) a ze zlomku dopisu J. Dobrovského, kde podává seznam 14 formulářů o organisaci českého a moravského mincovnictví ze 13. století. (Archiv Národního Musea v Praze, č. P 4 C 13). Blíže v mé studii „Josef Dobrovský a numismatika", sborník ČSAV Josef Dobrovský 1753—1953, Praha 1953, str. 472. Originál rukopisu je nyní v Universitní knihovně v Praze. Jinak viz A. Petrov, Genricha Italjanca sborniki form, písěm i gramot iz kanceljarii Otakara II. Přěmysla, Zapiski istoriko-filologičeskago fakultěta S. Petěrburskago universitěta, časť LXXXI, Petrohrad 1906, str. 187 n.

[2] Sternberg, l. c. str. 42 č. 25, kodexu Zdeňka z Třebíče č. 4.

[3] Tamtéž: „Item in Praga de voluntate Magistri Monetae quatuor examinatoria tantum erunt, in quibus et per totam terram purum examinabitur argentum, et non aliud quoquo modo . . ."

[4] Sternberg, l. c. str. 53 č. 33: „. . . . examinandi argentum plenam et liberam concedimus facultatem solum per tempora vite nostre . . ." Též str. 51 č. 32: „. . . . ipsis liberam facultatem examinandi argentum concessimus . . ." Srov. G. Skalský, O marce pražské a moravské na rozhraní stol. 13. a 14., Numismatický časopis čsl. III/1927, str. 46 n.

váno stejné oprávnění pro zkoušení stříbra v huti, při čemž se ukládá, aby stříbro bylo čisté a veškerá nečistota z něho odstraněna. Za zkoušení mají mincmistři a konšelé pražští platiti odměnu od marky stříbra, která však nepatří jen čtyřem oprávněným probéřům, nýbrž má se rozděliti mezi všecky pražské zlatníky. Počet probéřů nebyl však nikterak pevný, mohl býti králem podle potřeby snížen nebo zvýšen.[5]

Jiný formulář stanovil, že examinátoři stříbra mají míti v Praze zvláštní dům, kde budou čtyři zkušebny a kde se má zkoušeti stříbro za podmínek obvyklých již za otce králova („temporibus domini olim patris nostri memorie recolende“).[6] Z toho lze usuzovati, že probéři stříbra existovali již dříve, nově snad byla provedena jen nějaká reorganisace. Mincmistrům bylo ve formuláři uloženo, aby probéřům v jejich činnosti nepřekáželi. Kdo by kromě oprávněných probéřů zkoušel stříbro, propadá pokutě 10 hřiven. Probéřská koncese je v rodinách examinátorů po dobu králova života dědičná.

Zdá se, že původ této funkce je třeba hledati ve skutečnosti, že ještě ve 13. století bylo stříbra hojně používáno k placení, zejména k větším platům při převodu nemovitostí, jak se dovídáme z různých listin o prodeji vsí a jiných zboží, kde cena je uváděna v markách stříbra.[7] Byla tu patrně potřeba jakési záruky jakosti stříbra, která byla snad ověřována nějakou značkou probéřů stříbra. Tomuto výkladu nasvědčuje snad i okolnost, že o probéřích stříbra čteme v souvislosti s pronájmem mincovny.

Zřejmě se tedy tato funkce týkala stříbra, které mincovnou neprocházelo jako ražební kov. Na jakost stříbra při mincování dohlížel totiž *písař mince*, popř. jeho *zástupce* (provisor in moneta).[8] Oba byli královskými úředníky a byli ustanovováni i v mincovnách, které král neprovozoval ve vlastní režii, nýbrž je dával do pronájmu. V tom případě si jako regální pán ponechával určitý dozor, zejména aby mohl účinně potírati penězokazectví, které se ve 13. století velmi šířilo následkem neutěšeného stavu mince a vyskytovalo se někdy i mezi mincmistry a mincíři, jakož i mezi příslušníky šlechty. Král ovšem neměl na potírání penězokazectví jen zájem jako panovník, který chce chrániti své poddané, ale nepochybně i proto, že byl zkracován takto na důchodu své komory. K tomu účelu jmenoval tedy zvláštního královského úředníka, jímž byl písař mince (monetae notarius) nebo jeho zástupce (provisor in moneta)

---

[5] Sternberg, l. c. str. 52 č. 32, viz č. 13 kodexu Zdeňka z Třebíče.

[6] Sternberg, l. c. str. 53 č. 33, viz č. 21 královeckého kodexu u Petrova.

[7] Na př. CDM II, č. XXXI; CCCXXVII, CDM III, č. XLVII, LX, CX, CDM IV, č. CXXL, CCXXIV, CCXXV, CCXXVII, CCXLI. K tomu srov. P. Radoměrský, Peníze Kosmova věku, Numismatický časopis XXI/1952, str. 116.

[8] Srov. Pošvář, Slezské a moravské mincovny ve 13. století, Slezský sborník 51/1953, str. 348 n.

na rozdíl od provisora in cambio, který byl zástupcem směnárníka a byl úředníkem mincmistra.[9]

Úkolem královského písaře mince nebo jeho zástupce bylo vésti záznamy o množství nově vydané mince, přijímati královský podíl z výtěžku mincovny a někdy také stíhati penězokazy. Z formulářů vidíme, že úřad písaře mince (notariae officium) byl za Václava II. svěřen komusi — jméno není uvedeno — pro všecky mincovny v království Českém, s výjimkou Prahy a Mostu, s doložkou, že při přenesení mincovního železa do jiného místa se přenáší také jeho úřad se všemi právy.[10] Udělení tohoto písařského úřadu se oznamovalo všem mincmistrům a mincířům, aby dbali práv tohoto královského notáře mince, jichž užívali i jiní písaři mince za „krále českého Otakara, otce našeho nejdražšího". Z toho je patrno, že úřad písařů mince existoval již dříve. Ostatně brněnské městské právo z r. 1243 připomíná patrně také písaře mince, ač to výslovně neříká. Je to v souvislosti s kaplí sv. Prokopa.[11] V pozdějších dobách patřil tento úřad k velmi významným funkcím. V kutnohorské mincovně byl písař mince zástupcem úředníka mince a k jeho úkolům patřilo mimo jiné vésti tzv. registra verková, kam zaznamenával zprávy o mincovním díle.[12]

Zástupcem písaře mince byl „provisor in moneta". Byl to rovněž královský úředník, ustanovovaný králem.[13] Formuláře používají pří jeho ustanovení výrazu „commissio" nebo „collatio officii provisionis in moneta".[14] Obsah jeho činnosti je celkem jasně vymezen. Patří mu úplná pravomoc v péči a kontrole mincovny a ražené mince, jak co do jakosti, váhy a hodnoty stříbra, tak i co do předepsaných rozměrů, váhy a hodnoty denárů, tedy střiže, zrna i jakosti mince. Za to má provisor in moneta nárok na týdenní plat 30 denárů, které jsou mu mincmistři povinni platit. Toto vymezení jeho funkce je sice ve formuláři o Saské Kamenici,[15] ale stejně se opakuje i ve formuláři o provisi pro Čechy a Moravu, jež se uděluje jakémusi Ekardovi, který osvědčil králi věrnost. Mincmistři ho mají v jeho úkolech podporovati a výlohy mu slušně hraditi.[16] V jiném formuláři je výslovně předepsáno, že provisor má býti u každého lití stříbra, jinak vybité denáry se budou považovati za falešné a mincíři

---

[9] Tamtéž. Srov. Sternberg, l. c. str. 42, č. 25.

[10] Sternberg, l. c. str. 53, 54 č. 34, královéckého kodexu č. 22.

[11] F. Rössler, Die Stadtrechte von Brünn aus dem 13. und 14. Jahrhundert, Praha 1852, str. 352. Blíže Pošvář, Kaple sv. Prokopa na St. Brně a její význam ve 13. a 14. století, Vlastivědný věstník mor. VII/1952, str. 17 n. Týž, Nástin dějin brněnské mincovny I., Numismatický sborník ČSAV V/1958, str. 117 n., 160 n.

[12] E. Leminger, Královská mincovna v Kutné Hoře, Praha 1912, str. 318 n.

[13] Pošvář, Slezské a moravské mincovny, str. 348.

[14] Sternberg, l. c. str. 49 č. 29 (kodexu Zdeňka z Třebíče č. 12), str. 50, č. 30 (kodexu Zdeňka z Třebíče č. 13), str. 56 č. 39 (královéckého kodexu č. 19).

[15] Sternberg, l. c. str. 49 č. 29.

[16] Sternberg, l. c. str. 50 č. 30.

propadnou pokutě 20 talentů.[17] Někdy byl úřad provisora spojen s berním písařstvím, např. v brněnské provincii.[18]

Pokud jde o poměr písaře a provisora mince, zdá se podle formuláře přetištěného Voigtem,[19] že jsou to úřady se stejnou pravomocí, neboť král tu uděluje po dobu svého života „notariam monete sive provisionem in moneta cum omnibus proventibus et juribus . . .“ Z dalšího obsahu je zřejmo, že notář či provisor mince měl vedle týdenního platu nárok na oděv.

Písař mince a provisor, na rozdíl od examinátorů, měli péči o stříbro připravované v mincovně pro ražbu mince, aby bylo v předepsaném poměru míseno s mědí a aby z marky legovaného stříbra byl ražen určitý počet denárů předepsané jakosti a velikosti ve smyslu smlouvy o pronájmu mincovny, uzavřené mezi králem a mincovním podnikatelem či několika takovými podnikateli — mincmistry, tvořícími podnikatelskou společnost. V rámci této činnosti jim patřilo i oprávnění stíhati falešnou minci.[20]

Stíhání penězokazů náleželo však k hlavním oprávněním mincmistrů. Téměř každý formulář nájemní smlouvy má ustanovení o ochraně mince proti padělatelům. Tak „locatio monetae per Moraviam“ uvádí v tom směru podrobná ustanovení.[21] Tyto trestné činy spadají do kompetence mincmistrů, ať se jich dopustil mincíř, šlechtic či kdokoli jiný, tedy bez ohledu na výsady rodu či povolání. Tresty byly peněžité. Za ukrývání padělatele, který je znalý ražby, následovalo vyhoštění a pokuta 50 talentů. Při podezření, že někde je ukrýváno špatné stříbro nebo že se tam razí falešné denáry, mohou mincmistři za účasti městských přísežných a rychtáře vstoupiti do domu a provésti prohlídku. Pakli by některý z přísežných jejich vyzvání odmítl vyhověti nebo někdo bránil ve vstupu do domu, má být potrestán moravským komorníkem sám jako padělatel. Jestliže pak řezník, krčmář nebo jiný obchodník přijme falešné denáry při provozu své živnosti, má mincmistrům označiti, od koho peníze dostal, jinak propadá pokutě 20 denárů. Kdyby falešné denáry byly nalezeny u správce mincovny (tj. zástupce mincmistra) nebo u mincovního posla, má býti vinník předveden před mincmistry a moravského komorníka, před nimiž se mají denáry zkoušeti, načež vinníku má býti uložen peněžitý trest. Předpisy o podmínkách domovní prohlídky připomínají usta-

---

[17] Sternberg, l. c. str. 47 č. 29 (královečkého kodexu č. 3, Zdeňka z Třebíče č. 5, poněkud pozměněno).

[18] Emler, Regesta II., č. 2337. U Zdeňka z Třebíče (rkp. fol. 11) je řeč o provincii kouřimské.

[19] J. Voigt, Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Heinricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottakar II. und Wenzel II. von Böhmen, Archiv f. Kunde öster. Geschichts-Quellen, sv. 29, Vídeň 1863, č. CXLIV.

[20] Pošvář, Slezské a moravské mincovny, str. 348.

[21] Sternberg, l. c. str. 45 č. 27.

novení jihlavského městského práva[22] a městského práva Smilova Brodu z r. 1278, kde však falšování peněz bylo trestáno ohněm (poena ignis).[23] Jiná smlouva o pronájmu mince v Čechách má jen stručná ustanovení o trestech při dopadení padělatele bez ohledu na výsady rodu či povolání, a to tak, že 1/3 jeho majetku obdrží ten, kdo ho dopadl, zbytek královská komora. Byl-li dopaden mincmistrem nebo jeho zástupcem, pak mincmistru připadá celý movitý i nemovitý majetek provinilcův. Jinak pokuty za falšování mince mají patřiti částečně komoře a částečně mincmistrům.[24] Podobná ustanovení o falšování mince má také tzv. decretum comitium regni Bohemiae asi z r. 1266 proti padělatelům, kteří se prý v té době vyskytují po celém království.[25] I zde kromě mincmistrů je vyhražena určitá pravomoc královskému, na Moravě moravskému komorníku a podkomořímu. V některých případech rozhodoval král.

Jak patrno, ve 13 století se zkoušením stříbra mimo mincovnu zabývali „examinatores argenti", mincovní stříbro a raženou minci zkoušeli „provisores in moneta", popřípadě sami písaři mince. Stíhání penězokazectví spadalo do kompetence zejména mincmistrů, ač tu určitou pravomoc měli i písaři a provisoři. Na trestání falešné mince se podílel i královský komorník.

Na Moravě máme první zmínku o zemskému probéři mince v privilegiu Jana Lucemburského pro kapli sv. Prokopa na St. Brně z r. 1327,[26] jímž byla slavnostně potvrzena a rozšířena práva a svobody kaple ve prospěch jejího držitele, kláštera cisterciaček, jemuž se kaple dostalo r. 1323. K dosavadním oprávněním bylo připojeno právo ustanoviti notáře nejvyšší zemské berně, dále právo jmenovati písaře brněnské cúdy a konečně právo jmenovati probéře mince a urbury (officium examinacionis) v celém markrabství moravském, „kdekoli mince nebo urbura nyní nebo v budoucnu by byla zřízena, se všemi právy a užitky, jež bývají s tímto úřadem spojeny".[27] Podle slov privilegia byla práva zemského probéře mince všeobecně známa a nebylo tedy třeba je výslovně vypočítávati. Poněvadž je tato funkce uváděna ve spojitosti s urburou, lze míti za to, že privilegium mělo zřejmě na mysli písařství urbury, kontrolující královský příjem z těžby kovů ve smyslu kutnohorského horního práva z r. 1300 a písařství mince pro celé markrabství moravské. Protože pak známe obsah činnosti písaře mince v dřívějších dobách, můžeme si snadno učiniti představu o působnosti zemského probéře mince, k níž

[22] Pošvář, Ochrana mince podle jihlavského práva, Numismatické listy VI/1951, str. 50. V. Vaněček, Malé dějiny práva a státu v Československu, Praha 1947, 79.

[23] Sternberg, l. c. str. 33 č. 21.

[24] Sternberg, l. c. str. 42 č. 25. — Emler, Regesta II, č. 2334.

[25] Emler, Regesta II, str. 205.

[26] CDM VI, č. CCCXXXVII. Blíže Pošvář, Nástin dějin brněnské mincovny I., str. 131.

[27] Pošvář, Kaple sv. Prokopa, str. 20.

patřila netoliko kontrola mince, ale i stříbra, a patrně i stíhání falešné mince.

Tento moravský zemský probéř mince byl nepochybně v souvislosti s markrabskou mincovnou v Brně, která tu pravděpodobně byla v činnosti — i když snad ne trvale a vydatnou měrou — již od druhého čtvrtletí 14. století.[28] Byl to zřejmě dozorčí orgán, jehož úkolem bylo hájiti zájmy českého krále, třeba jeho ustanovení bylo dáno do rukou duchovní vrchnosti. Nakolik bylo klášterem tohoto práva skutečně použito a zda se prakticky moravský zemský probéř v té době uplatňoval, nedovedeme říci, protože v té věci chybějí jakékoli prameny. Jisto však je, že o brněnské markrabské mincovně máme pro ten čas doklady v pamětní knize brněnské,[29] zatím co brněnský mincovní materiál 14. století zůstává za písemnými zprávami ještě hodně dlužen.[30] Nelze proto vyloučiti, že činnost zemského probéře byla spojena s markrabskou mincovnou.

Při této příležitosti je třeba se zmíniti o zemském probéři, o němž čteme v mincovním řádu Karla IV. z 2. listopadu 1378,[31] jímž měla býti zlepšena jakost grošů, v té době značně zlehčených. Jeho význam a úkol byl zřejmě jiný. Mincovní řád obsahuje totiž ustanovení o dvou probéřích stříbra a mincí („examinatores argenti et denariorum, tam in grossis quam hallensibus"), k jejichž povinnostem patřil dozor nad ražbou grošů a haléřů, aby odpovídala ustanovením mincovního řádu. Jeden z těchto probéřů, a to hlavní („videlicet primus et principalis") měl býti jmenován králem. To je nepochybně známá instituce královského probéře čili vardajna (též gvardejn, kvardejn, versuchar a pod.)[32] — též ve smyslu Janova privilegia pro kapli svatoprokopskou —, jehož úkolem bylo zkoušeti mincovní kov a dbáti na jeho jakost. Při zjištění podstatné vady byl povinen minci zadržeti. Zkouška zrna byla prováděna na jednom kusu náhodně vybraném, co do střiže musela býti zkoušena každá mince celého díla (verku), při čemž hrubá mince byla vážena jednotlivě, drobná hromadně. Rovněž mu patřil dozor nad razidly, zejména nově vyrobená razidla měl řádně prozkoumati. Měl dohlížeti i na všechny mincovní váhy.[33] Druhý probéř ve smyslu mincovního řádu Karlova byl ustanovován

---

[28] Srov. Pošvář, Byla v Brně mincovna ve 14. století?, Numismatické listy VI/1951, str. 61 n.

[29] Archiv města Brna, rkp. 39, blíže ve studii v předch. poznámce.

[30] To svádí numismatiky k nedůvěře k těmto archivním dokladům, srov. např. Em. Nohejlová-Prátová, Význam moravských nálezů mincí 14. a 15. století, Numismatické listy X/1955, str. 111. Po ní i J. Sejbal, Moravské denárové mince markraběte Jošta, Numismatický sborník IV/1957, str. 111.

[31] Sternberg, l. c. str. 95 č. 70. — J. Smolík, Pražské groše a jejich díly (1300—1547), Praha 1894, str. 17 n. — K. Castelin, Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300—1471), Praha 1953, str. 90 n. — Leminger, l. c. str. 350 n.

[32] Leminger, l. c. str. 335.

[33] Leminger, str. 335 n. — Srov. též V. Husa, Výrobní vztahy v českém mincovnictví v 15. a 16. století, Numismatický sborník II/1955, str. 63.

českými pány („barones regni"), kteří se střídali po čtvrt roce v předsednictví cúdy. Od nich mohl býti také podle potřeby odvolán. Plat však dostával i tento druhý probéř také od krále, a to každý týden hřivnu grošů o 56 groších (tzv. marca regalis), pokud svůj úřad náležitě spravoval. Oběma probéřům bylo uloženo zkoušeti groše i haléře před tím, než vyjdou z mincovny. Pakliže by jejich zaviněním byla dána do oběhu lehká mince, měli býti přidrženi k provedení zkoušky před králem a pány, kteří ustanovili druhého probéře. Kdyby zkouškou byli usvědčeni z porušení své povinnosti, propadli trestu smrti jako penězokazi. Aby pak zlehčení mince mohlo býti snáze poznáno, nařizuje se, aby předsedové cúdy u sebe chovali jednu zkoušku tak, aby vina probéře mohla býti v každý čas zjištěna.[34]

Z obsahu ustanovení mincovního řádu o probéřích je zřejmo, že oba ručili stejně. Druhý probéř byl však jakýmsi výkonným orgánem a zástupcem stavů. Tento probéř zemský, jak byl nazýván, „probuje proti kvardejnovi",[35] tj. prováděl zkoušky vedle probéře královského, aby tak hájil zájmy českých stavů na minci. Instituce tohoto zemského probéře byla tedy odchylná od privilegia Janova z r. 1327, kde šlo o královského probéře pro obvod země Moravy, zatím co zde vystupuje do popředí protiváha stavů proti moci královské, jež si vynucuje spolukontrolu při ražbě mince.

Ustanovení o zemském (stavovském) probéři jsou pak opakována i v mincovním řádu Jiřího z Poděbrad z 5. června 1469.[36] Zde při zkouškách ryzosti mince se již zřetelně uplatňuje stav panský, rytířský a městský. Zemský (stavovský) probéř je pak v Čechách institucí trvalou. Jeho činnost se vztahovala nejen na mincovnu kutnohorskou, ale i pražskou, jáchymovskou a budějovickou.[37] Leminger sleduje zemské probéře až do r. 1620,[38] kdy podle zprávy Mikuláře Dačického byl Jan Šuster z Goldpurku, zemský probéř od r. 1610, který „nic tomu platen nebyl

---

[34] Sternberg, l. c. str. 97.

[35] Leminger, l. c. str. 350.

[36] Leminger, l. c. str. 351. — Castelin, l. c. str. 251 n. — Sternberg, l. c. str. 124: „Item při té věci chceme tu věc tak opatřiti, aby se přísady a zrna bez rady vaší (tj. stavů) umenšiti nemohlo; a k tomu, aby vedle práv starodávních člověka rozumného, aby k tomu vydali fersuchara, a my svého fersuchara vedle něho dáti chceme; aby ti zespolka to věrně a právě opravovali, aby se bez rady vaší zrna přísady nic neujímalo. A tomu fersucharu, kterýž od země bude, co jest od starodávna z komory naší fersucharovi dáváno, také dávati chceme. A ti fersucharové jednoho každého verku jednu probu vezměte, a tu každú oba spolu zapečetíc schovajte; a to proto, aby každé suché dni před námi a pány, rytířstvem i městy pokázána byla, a to proto, aby tomu každý rozuměl, že se v tom právě děje, a přísady dobré stříbrné se neumenšuje." — Castelin (l. c. str. 236) má asi pravdu, že činnost zemského probéře nebyla již před r. 1467 vykonávána, neboť tomu nasvědčuje i znění tohoto ustanovení.

[37] Leminger, l. c. str. 351 n. Instituce zemského probéře byla potvrzována i dalšími panovníky, tak Ferdinandem I., Maxmiliánem atd.

[38] L. c. str. 353—364.

a tomu nerozuměl", při svém návratu z Kutné Hory do Prahy na cestě přepaden, zabit a oloupen o peníze za stříbrný pagament, dodaný do mincovny.[39]

Na Moravě zemského (stavovského) probéře neznáme. Tam totiž se mincovní poměry vyvíjely jinak. Od zřízení kutnohorské mincovny v r. 1300 byla v Brně jen mincovna markrabská, která razila s přestávkami během 14. století a počátkem století 15.[40] Kolem poloviny tohoto století se na Moravě vyskytují ražby mincoven městských, jež pak můžeme sledovati až do konce století.[41] V té době na Moravě nepracovala žádná mincovna vládní. V 16. století ustala tu vůbec jakákoli ražební činnost, ač stavové se pilně zasazovali o zřízení mincovny.[42] Teprve stavovské povstání vzkřísilo opět moravské mincovnictví, kdy vznikly stavovské mincovny v Olomouci[43] a v Brně,[44] jež však obě byly po potlačení rebelie změněny na mincovny císařské. Nepochybně i v těchto stoletích bylo třeba dohlížeti na oběživo, stíhati falešnou minci a zkoušeti stříbro, tedy v podstatě vykonávati činnost, kterou určité veřejné orgány prováděly již odedávna. Na Moravě tyto úkoly spadaly do příslušnosti několika úřadů a teprve později byly sloučeny v kompetenci jediného orgánu: moravského zemského probéře mince.

Tak již v 2. polovině 16. století můžeme sledovati počátky moravského rentmistrovského úřadu,[45] jehož úkolem původně bylo vedení knih o všech příjmech moravských podkomoří, jak je uvedeno v instrukci z 18. března 1567. Později byl těmto rentovním služebníkům (Rentdienerům) uložen

---

[39] Leminger, l. c. str. 364.

[40] Nohejlová - Prátová, Moravská mincovna mrakraběte Jošta, Numismatický časopis čsl. IX/1933, str. 45 n. Castelin, Markrabská mincovna v Brně za Václava IV., Numismatické listy V/1950, str. 62. Týž, Peníze Joštovy, Numismatické listy IX/1954, str. 16 n. — Pošvář, Brněnské ražby 14. století, Vlastivědný věstník mor. 1952, str. 238 n. — Týž, O umístění brněnské mincovny, VI/1951, str. 94. — Sejbal, Moravské denárové mince markraběte Jošta, str. 102 n. Týž, Moravský brakteátový haléř z poloviny 14. století, Numismatické listy X/1955, str. 70 n.

[41] Viz Pošvář, Městská mincovna v Brně, Numismatické listy VII/1952, str. 61 n. — Týž, Městská měna v Jihlavě, Numismatické listy XII/1957, str. 38 n. — Nohejlová - Prátová, Peníze města Jihlavy z poloviny 15. století, Numismatické listy X/1955, str. 1 n. — Castelin, Moravské kruhové peníze z 15. století, Numismatické listy X/1955, str. 145 n. aj.

[42] Pošvář, Brněnská mincovna za třicetileté války, ČMM 1957, str. 57.

[43] Pošvář, K dějinám olomoucké mincovny v 17. století, Numismatické listy X/1955, str. 43 n. a literatura tam uvedená.

[44] Ch. d'Elvert, Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, insbesondere Mährens, im siebzehnten Jahrhunderte, Schriften der hist. stat. Section der mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues (dále jen Schriften), sv. 22, Brno 1875; sv. 23, Brno 1878, Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Schriften sv. 16, Brno 1867. I. L. Červinka, Mince a mincovnictví markrabství moravského, Brno 1897, str. 71 n. — Nohejlová - Prátová, Dvě poznámky o moravském mincovnictví za třicetileté války, Numismatické listy II/1947, str. 1 n. — Pošvář, Několik archivních dat o konci brněnské mincovny, Numismatické listy VI/1951, str. 119 n. — Týž, O mincmistrovské značce Hanse Pecze, Numismatické listy IX/1954, str. 80 n.

[45] D'Elvert, Zur oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte, mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder. Schriften, sv. 24, Brno 1880, str. 122 n.

dozor nad všemi regáliemi.[46] Od r. 1615 je pro tuto funkci používán titul Landschafts-Rentmeister. Teprve r. 1621 je zřízen samostatný rentmistrovský úřad, který zasílal účty dvorské komoře.[47] V této funkci měl moravský rentmistr dozor na moravské mincovnictví, jak lze seznati z příslušných spisů moravského gubernia.[48]

Jinak záležitosti horního a mincovního regálu na Moravě nebyly přiděleny zvláštnímu orgánu. Teprve v letech sedmdesátých 17. století byl v zasedání moravského tribunálu podán návrh, aby byl jmenován vrchní moravský perkmistr, vydán zvláštní moravský horní řád a ustanoven zkušený probéř pro zkoušení a tavení zkušebních vzorků rud. Návrh však nebyl proveden. Teprve za Leopolda I. došlo k jmenování zemského probéře mince[49], kdy k provádění účinného dozoru nad oběhem peněz, vývozem některých druhů mince a vnikání zakázané drobné mince cizí bylo třeba zvláštního úřadu. Zemský probéř moravský František Ferdinand *Scheure* ve zprávě z 24. března 1726[50] uvádí, že 8 brněnských výročních trhů — z nich 2 na St. Brně — bylo navštěvováno kupci z Lipska, Norimberku, Savojska, Švábska, Tyrol, Schmiedeberku, Hirschberku nehledíc ke kupcům domácím z Olomouce, Jihlavy, Karlových Var atd., kteří se nechtěli podrobovati na Moravě nařízené revisi oběživa. Dvorská komora žádala proto dne 18. května 1726 českou dvorskou kancelář, aby bylo učiněno opatření náležitým publikováním příslušných předpisů, jež by napříště zjednalo v tom směru nápravu.[51]

Za Marie Terezie byl od r. 1763 zemský mincovní probéř podřízen ve veřejných a politických věcech moravskému guberniu[52], v některých záležitostech horně hospodářských a justičních pak českému nejvyššímu mincovnímu a perkmistrovskému úřadu[53].

V souvislosti s činností zemského mincovního probéře je třeba zmínky o puncovní službě. Puncování zlata a stříbra bylo zařízeno v každé zemi,

---

[46] D'Elvert, l. c. str. 124: „Der Rentdiener „solle allenhalben im Landt vleissig auf E. M. Regalien vnd völligkeiten so sich zuertragen vnd E. M. geburen mechten, achtung geben, damit E. M. nichts entzogen, sondern allsbaldt sich die begeben, mit hilf des Landshaubtmans in verwarung gebracht vnd auf die hof Camer berichtet werden .. "

[47] D'Elvert, l. c. str. 281.

[48] D'Elvert, Schriften, sv. 22, 23. Též Pošvář, Příspěvek k peněžním poměrům na Moravě po třicetileté válce, Numismatické listy VII/1952, str. 89 n., kde bylo použito spisů mor. gubernia M 5/2, M 5/3—7 aj. Viz také J. Nožička, Hospodářský a měnový vývoj našich zemí, Praha 1946, str. 106 n.

[49] D'Elvert, Schriften, sv. 24, str. 369.

[50] D'Elvert, Zur oesterreichischen Finanz-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder, Schriften, sv. 25, Brno 1881, str. 386.

[51] D'Elvert, Schriften, sv. 25, str. 386, 387.

[52] D'Elvert, Schriften, sv. 24, str. 370. — Gubernium vzniklo dne 1. července 1763 z dřívější representace a podle instrukce z 15. prosince 1764 spadaly do jeho kompetence mimo mnohé jiné též věci horní a mincovní, viz Kocman — Musilová — Pletka — Radimský — Švábenský — Trantírek — Urbánková — Wurmová, Průvodce po Státním archivu v Brně, Brno 1954, str. 195.

[53] D'Elvert, l. c.

aby byly rozlišeny domácí výrobky od cizích z důvodů fiskálních. Prováděly je zvláštní zemské puncovní úřady. Za puncování bylo nutno platiti zvláštní poplatky podle patentu z 23. února 1788, a to z váhy zlata 1 dukátu krejcar, z lotu stříbra 2 feniky. Později bylo i soukromníkům uloženo dv. dekretem z 20. dubna 1789, aby zlaté a stříbrné zboží, které chtěli prodati dále obchodníkům nebo soukromníkům, dali opatřiti puncem.[54] Moravští stavové se sice později domáhali zrušení puncování všeho zlatého a stříbrného zboží bez rozdílu účelu a použití, ale císař jejich žádosti nevyhověl, snížil však poplatky dv. dekretem z 24. února 1792 tak, že z lotu stříbra se mělo platiti 1/4 krejcaru nebo 4 kr. z marky a pro soukromníky, kteří chtěli zlaté nebo stříbrné věci prodati obchodníkům, bylo puncování zrušeno.[55] Puncování na Moravě prováděl zemský mincovní probéř v Brně, v Olomouci a Opavě zvláštní k tomu určení mistři.[56] Patentem z 20. srpna 1806 byly puncovní taxy nově stanoveny tak, že za zlato o váze 1 dukátu byl poplatek 20 kr. a za lot stříbra 12 kr., při čemž cizí cestující byli od taxy osvobozeni, pokud šlo o věci osobní potřeby. Zemskému mincovnímu probéři byly jako pomocné puncovní orgány podřízeny magistráty ve Znojmě, Jihlavě, Olomouci, Opavě a Těšíně dv. dekretem z 8. října 1807.[57] Důchod z puncování byl později gub. oběžníkem z 30. března 1824 č. 105 ze zemského mincovního probéřského úřadu v Brně převeden a spravován přímo hlavním mincovním úřadem ve Vídni.[58]

Včelku lze činnost zemského mincovního probéře na Moravě rozděliti do tří hlavních agend, a to dozoru nad oběhem mince, s tím pak spojeným zkoušením mince, stíhání padělatelů, totiž předběžného vyšetřování, jehož výsledky byly předávány soudu k provedení trestního řízení, a konečně provádění puncování a dozoru nad ním prostřednictvím kontrol u registrovaných zlatnických mistrů apod. Jako další obor činnosti je třeba uvésti agendu s nálezy mincí, jež znamenala vlastně práci čistě numismatickou, neboť tu šlo nejen o určení hodnoty kovu starých mincí, ale i popisy nálezů. Bude jí věnována zvláštní pozornost.

Úřad zemského probéře mince na Moravě (Land-Münz-Probir-Amt, dále LMPA) je tedy možno sledovati asi od počátku 18. století. Obsah jeho činnosti se průběhem téměř půldruha století do jisté míry měnil, jak toho vyžadovaly okolnosti. V některých obdobích to bylo hlavně stíhání falešné mince, jindy puncování, jindy opět nákup zlata, nejčastěji stříbra, popřípadě starých měděných peněz. Proto asi od počátku 19. století je úřad označován jako „Land-Münzprobir- und Einlösungsamt". Ná-

[54] D'Elvert, Schriften, sv. 25, str. 652.
[55] Tamtéž, str. 665 n.
[56] Tamtéž, str. 725, pozn.
[57] Tamtéž, str. 726.
[58] D'Elvert, Schriften, sv. 24, str. 537.

kupní činnost později slábne, úřad zemského probéře mince trvá však až do r. 1867,[59] kdy se jeho agenda omezuje již jen na činnost puncovní, což se jeví i v názvu úřadu a jeho přednosty, který se jmenuje „vardajn puncovního úřadu" (Wardein des Punzirungsamtes). R. 1868 byl však i tento úřad v Brně zrušen a místo něho tu zůstal jen podřízený puncovní orgán s názvem „Punzirungsstätte".[60]

II.

Úřední spisy, uložené ve Státním archivu v Brně ve fondech Gubernium a Moravské místodržitelství, dávají možnost nahlédnouti blíže do činnosti tohoto úřadu. V 18. století je to takřka výlučně dozor nad oběživem, stíhání padělatelů, zákroky proti vnikání cizí nehodnotné mince apod. Pro rozsáhlost archivního materiálu tu není možno podrobně uvádět jednotlivé případy, neboť pod signaturou M 5 je uloženo 24 krabic spisového materiálu, který sahá od r. 1616 do 1779. Starší materiál obsahuje výsledky úřední činnosti moravského rentmistra, který, jak tu bylo uvedeno, pečoval také o záležitosti mincovního regálu. V době činnosti olomoucké a brněnské mincovny, tj. do r. 1648, byl zaměstnán otázkami jak personálními, tak věcnými, týkajícími se ražby mincí na Moravě.[61] Později tu jeho činnost byla soustředěna na dohled nad oběživem.[62]

Z pozdější činnosti úřadu zemského probéře mince pro zajímavost uvádím např. náhlou prohlídku v dílně brněnského jehlářského mistra Samuela Dibowského r. 1789, na něhož bylo učiněno udání, že neoprávněně chová raziční stroj.[63] R. 1791 byl vydán popis falešného holandského pozlaceného půlsovereinu,[64] r. 1792 byly zjištěny půlsovereiny s letopočtem 1763, jichž hodnota byla podle obsahu kovu 25 kr. (stříbra za 18 kr., zlata za 7 kr.)[65]. Následujícího roku byly stíhány pozlacené groše, vydávané za dukáty a rovněž pozlacené 20 kr.[66] V těchto letech bylo patrně v oběhu mnoho falešných cizích mincí, protože r. 1794 byl vydán z Vídně císařský rozkaz ke stíhání falešných saských, bavorských, ale

---

[59] Pošvář, O umístění brněnské mincovny, str. 97. — Srov. d'Elvert, Schriften, sv. 24, str. 695.

[60] d'Elvert, l. c. str. 566, 581, 589.

[61] Srov. Pošvář, Několik archivních dat, str. 121 n.

[62] Pošvář, Příspěvek k peněžním poměrům, str. 89 n. Fungoval tu v té době i moravský tribunál v otázkách mincovnictví. Blíže viz též J. Radimský, Tribunál, Brno 1956, str. x12, 216—217.

[63] SAB, M 281, č. j. 9920/1789.

[64] SAB, M 281, č. j. 4806/1791.

[65] SAB, M 281, č. j. 1307/1792.

[66] SAB, M 281, č. j. 21.602/1793.

také rakouských tolarů. Vinníci mají býti hned zatčeni.[67] V r. 1798 bylo vedeno řízení pro falšování mincí v Opavě[68] a v Novém Městě na Mor. V této souvislosti byl vydán oběžník o zadržení 19letého Floriána Bastla, který byl podezřelý, že dával do oběhu falešné peníze.[69] Téhož roku bylo vedeno řízení o oběhu měděných polských republikánských mincí na Moravě. Podle šetření byly brány bez námitek půlgroše, krejcary a půlkrejcary např. v Hranicích, v Opavě se jich vyskytovalo málo.[70] Dvor. dekretem z 30. 10. 1797 byla totiž jejich platnost omezena jen do konce ledna 1798. Tyto mince zůstaly na Moravě po průchodu ruského vojska.

Konkrétní stíhání falešné mince bylo prováděno často hodně drasticky. Tak r. 1803 byl v souvislosti s falešnými 7krejcary vojín Jakub Kořínek uvězněn v Brně na Špilberku pro podezření, že chtěl dáti do oběhu falešný 7krejcar. Podle výslechu z 30. 7. 1803 platil při nákupu hrušek touto mincí, kterou dostal nazpět od selky, od níž kupoval hrušky a brambory.[71] R. 1806 dvor. dekretem z 18. listopadu byl LMPA vyzván, aby veřejnou vyhláškou varoval obecenstvo před Floriánem Bastlem, který byl již dvakrát vyšetřován pro padělání peněz.[72] Je to týž Bastl, který byl stíhán již r. 1798. Dne 1. ledna 1808 podali obchodníci vínem a obilím v Hanušovicích stížnost na špatnou pruskou minci.[73] Úřady patrně provedly určitá opatření proti vnikání této mince na moravské a slezské území (LMPA totiž od r. 1782 fungoval i pro Slezsko), jež bylo prováděno zřejmě důsledně. Podle vyjádření LMPA z 30. 7. 1813 byla totiž pruská mince méně hodnotná než rakouská, protože 20 zl. rakouských se rovnalo 21 zl. pruským. Proto patrně došlo ke stížnosti policejní správy ve Vratislavi z 31. 7. 1815, že při přestupu hranic byla některým cestujícím do rakouských lázní odňata veškerá hotovost, takže se dostali do nepříjemné situace.[74] Během doby se však zákaz pruské mince stal obtížným i obyvatelům slezského pohraničí, kteří se r. 1819 obrátili na císaře peticí, aby bylo zrušeno omezení vývozu a dovozu pruské mince.[75]

R. 1816 byl publikován tarif z 27. července o hodnotě zlatých a stříbrných mincí. Ze zlatých platily kremnické jednoduché dukáty 4 fl. 30 kr., dvojité 9 fl., rakouské nizozemské sovereiny celé 13 fl. 20 kr., poloviční 6 fl. 40 kr., holandské dukáty 4 fl. 30 kr. Stříbrné rakouské spec. tolary podle konv. č. 2 fl., poloviční 1 fl., čtvrttolary 30 kr., 20níky 20 kr., staré 17níky 15 kr., 10níky 10 kr., staré 7kr. 6 kr., rakouské 30kr.

---

[67] SAB, M 281, č. j. 5583/1794.
[68] SAB, M 283, č. j. 1857/1798.
[69] SAB, M 283, č. j. 21734/1798.
[70] SAB, M 283, č. j. 5634/1798.
[71] SAB, M 284, č. j. 17870/1803.
[72] SAB, M 284, č. j. 21381/1806.
[73] SAB, M 285, č. j. 2449/1808.
[74] SAB, M 285, č. j. 1415/1815.
[75] SAB, M 285, č. j. 43148/1819.

pro Halič 30 kr., 15níky pro Halič 15 kr., rakouské nizozemské celé korunové tolary 2 fl. 12 kr., polovični 1 fl. 6 kr., čtvrtky 33 kr. Poškozené mince bylo možno udati za předem určenou cenu jen v LMPA.[76]

R. 1821 byly stíhány falešné benátské dukáty.[77] V souvislosti s falešnými konvenčními tolary došel od benátského zemského gubernia italský přípis z 23. 7. 1827.[78]

R. 1834 bylo mincovnictví a hornictví odděleno od dvorské komory a byl pro ně zřízen zvláštní dvorský úřad: dvorská komora pro věci horní a mincovní (Hoffkammer im Münz- und Bergwesen), jejímž prezidentem se stal A. L. Lobkovic, který o svém jmenování psal dne 18. listopadu 1834 mor. slez. guvernéru K. Inzaghimu.[79] Tento úřad se dotazoval r. 1839 dne 18. listopadu, proč byla ražena medaile Moravskoslezské zemědělské společnosti (Mähr. schles. Ackerbaugesellschaft), povolená r 1817, až r. 1839 a odlišně od schválené předlohy.[80]

Dne 21. března 1842 oznámila dvorská komora ve Vídni, že podle zprávy rakouského generálního konsulátu na Korfu dne 6. ledna t. r. přijel anglickým parníkem do Zanty anglický obchodník Barf, který podle výpovědi obdržel od londýnského obchodníka Newise čtyři tisíce amerických tolarů, částečně mexických, částečně jiných jihoamerických států, jež mají sotva 1/10 hodnoty podle obsahu stříbra. Jsou lesklé a pěkně ražené. Dosud bylo staženo 2000 kusů, ostatní jsou v oběhu. Obecenstvo má býti upozorněno vyhláškami.[81]

LMPA spolupůsobil při vydání mincovního řádu z 19. září 1857 č. 169 ř. z. R. 1858 rozesílal prováděcí nařízení.[82]

Pokud jde o činnost puncovní, byl LMPA činný při provádění puncovních předpisů z r. 1789.[83] V Brně, Znojmě, Jihlavě, Olomouci a Mikulově byly r. 1791 prováděny prohlídky u zlatnických mistrů, zda používají stříbra předepsané 13lotové jakosti.[84] V Uh. Hradišti byla zjištěna horší jakost (12 lotů 16 grénů).[85] Bylo kontrolováno placení poplatků za puncování zavedených r. 1792. Poplatky byly odváděny LMPA a odtud do Vídně (na př. 1794 z Opavy.[86]) Poněvadž někde byli k provádění zmocněni mistři příslušných řemesel (v Olomouci a Opavě), čímž nabývali do jisté míry jakéhosi veřejného charakteru, LMPA zkoumal jejich způso-

---

[76] SAB, M 285.
[77] SAB, M 286, č. j. 2332/1821.
[78] SAB, M 286, č. j. 28280/1827.
[79] SAB, gub. pres. 1320.
[80] SAB, M 286, č. j. 45475/1839. K tomu V. Němeček, Záslužná medaile Moravskoslezské hospodářské společnosti, Numismatické listy VI/1951, str. 125 n.
[81] SAB, M 286, č. j. 14923/1842.
[82] SAB, M 286, č. j. 31028/1858.
[83] SAB, M 281, č. j. 3463/1789.
[84] SAB, M 281, č. j. 2735/1791.
[85] SAB, M 281, č. j. 3010/1791.
[86] SAB, M 281, č. j. 2433/1794.

bilost při inkorporaci (např. hodinářský mistr Jan Schreiner v Olomouci r. 1794[87]). Ve spisech se nalézá výkaz zkoušek zlata a stříbra městských gravérů (rytců) z r. 1802.[88] Tato agenda se celkem neměnila a není v ní zajímavých případů. Po vydání puncovního zákona z r. 1866 č. 149 ř. z. se dotázal brněnský vardajn a přednosta puncovního úřadu V. *Mordstadt*, jakým způsobem bude kupující veřejnosti dána záruka kupovaného zboží za platnosti nového zákona. Navrhoval, aby moravské místodržitelství jako nejvyšší živnostenský úřad na Moravě vyzvalo všecky zde usedlé zlatníky, aby nejpozději do roka dali své zboží opatřiti puncovní značkou.[89] Výsledek není znám, protože puncovní úřad byl v Brně brzy na to zrušen.

LMPA fungoval též jako nákupní úřad (Einlösungsamt). R. 1791 cís. rozkazem z 1. července byla zavedena stejná manipulace v účtování u rakouských mincovních probéřů a úřadů pro nákup pagamentu podle vzoru Št. Hradce.[90] Koncem 18. a začátkem 19. století se ve spisech vyskytují celkem pravidelné výkazy o nákupu kovů, z nichž je patrno nejen množství, nýbrž i cena zlata a stříbra a celková hodnota nákupu. Tak r. 1794 se platilo za marku čistého zlata (asi 280 g) 358 fl. 15 kr.[91] Výkazy byly jednak týdenní, jednak čtvrtletní, popřípadě roční, při čemž počátek roku se počítal od 1. května (tzv. vojenský rok — Militärjahr).

Tak např. v prvním týdnu v dubnu 1798 bylo nakoupeno stříbra za 39 fl. 17 kr., při čemž za marku čistého stříbra bylo placeno 25 fl. V týdnu od 20. do 27. ledna naproti tomu byl nákup v ceně 288 fl. 22 kr. rovněž za cenu 25 fl.[92] V r. 1800 byla cena marky čistého zlata již 400 fl. a cena stříbra 26 fl., popř. 27 fl. 36 kr., na kteréžto výši se udržela nejen v 1. a 2. kvartálu, ale i dále. Za 1. kvartál bylo nakoupeno zlatého a stříbrného pagamentu v hodnotě 23.797 fl., v 2. kvartálu za 13.379 fl., celkem tedy za půl roku (od počátku května do konce října) za 37.176 fl.[93] V prosinci roku 1800 bylo v 2. týdnu nakoupeno stříbra za 579 fl. 39 kr., ve 4. týdnu za 236 fl. 31 kr.,[94] ve 4. týdnu ledna r. 1801 stříbra jen za menší částku.[95] Výkaz z 21. ledna 1801 podává čísla o nákupu měděné mince (starých krejcarů, poltur apod.) za 3. kvartál (listopad a prosinec 1800 a leden 1801), jichž nakoupeno v hodnotě 10.016 fl. Nákup stříbra a zlata v týdnu od 16. do 21. února 1801 činil 9876 fl.

---

[87] SAB, M 281, č. j. 4559/1794.
[88] SAB, M 284, č. j. 22047/1802. K tomu viz soupis potrestaných mistrů pro nedodržování puncovních předpisů M 282, č. j. 3814/1792.
[89] SAB, M 286, č. j. 904/1867.
[90] SAB, M 281, č. j. 14013/1791.
[91] SAB, M 281, č. j. 2435/1794.
[92] SAB, M 283, č. j. 3055/1798.
[93] SAB, M 283.
[94] SAB, M 283.
[95] SAB, M 284.

18 kr., při čemž cena zlata byla 400 fl. za hřivnu. Podle výkazu z 30. dubna 1801 za 3. kvartál bylo nakoupeno měděných mincí za 7796 fl. Celkem za celý rok činil nákup tohoto druhu mincí 54.988 fl.[96] Značnou položku zaznamenal také nákup stříbra v týdnu od 24. července do 1. srpna 1801, tj. 10.346 fl. Rovněž nákup měděné mince za 1. kvartál r. 1803 byl značně vysoký, tj. 52.994 fl., tedy jen o málo nižší než za celý rok 1800-1801. Daleko jej však převýšila částka za 2. kvartál, totiž 82.792 fl.[97] Podle výkazu z 15. listopadu 1807 poklesla opět cena zlata na 359 fl. 30 kr. za marku čistého zlata z dřívějších 400 fl.[98] Výkazy z pozdějších let se ve spisech již nenacházejí. Pravděpodobně byly manipulovány v jiných fasciklech. Z toho, co tu bylo uvedeno, vidíme, že úřadem zemského proběře procházely velké částky peněz a hodnoty v kovu, třeba jen průběžně, pokud nebyly odvedeny zemské pokladně nebo vyplaceny prodávajícím. O nákupu zlata a stříbra byl později vydán výnos rakouského ministerstva financí z 8. října 1858 č. 51.036, jenž byl změněn výnosem z 1. listopadu 1875, kdy však již činnost LMPA na Moravě přestala. O obsahu čistého zlata a stříbra ve zlatém a stříbrném zboží a dozoru nad ním byl min. nařízením z 26. května 1866 č. 75 ř. z. uveden v platnost nový zákon, jenž byl doplněn prováděcími předpisy z 30. listopadu 1866 č. 149 říšského zákona.

K těmto druhům činnosti LMPA je třeba ještě uvésti další, a to činnost na poli numismatiky. Císařskou resolucí z listopadu 1771 bylo totiž stanoveno, že napříště má jedna třetina nalezených mincí náležeti státu, další nálezci a vlastníku pozemku.[99] Císařovna Marie Terezie tehdy učinila toto rozhodnutí v důsledku bohatého nálezu keltských mincí v Podmoklech v Čechách na panství fürstenberském, kde bylo nalezeno 45 kg zlatých mincí, jež umožnilo Fürstenberkům — na základě uděleného mincovního oprávnění — ražbu 5000 dukátů.[100] Podle cís. rozhodnutí ze 14. února 1782 pak měly býti nalezené mince odevzdány cís. mincovnímu kabinetu ve Vídni. Agendu s tím spojenou prováděl na Moravě LMPA v Brně. Rozsah této činnosti lze posouditi ze zprávy komorního platebního fondu ve Vídni z 9. února 1849, podle níž bylo z Moravy a Slezska z 22 nálezů dodáno 20.354 mincí, z nichž 18.510 bylo roztaveno[101] a hodnota kovu rozdělena podle určených směrnic. Úkolem LMPA při tom bylo nejen mince určiti, ale zjistit také obsah kovu zkouškou. Ve spisech

---

[96] SAB, M 284.

[97] SAB, M 284.

[98] SAB, M 285.

[99] P o š v á ř, Moravské nálezy mincí v 18. a 19. století, Numismatický sborník I/1953, str. 82. K tomu R a d i m s k ý, Tribunál, č. 2116.

[100] Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I., Praha 1955 však tento nález neuvádějí. Viz naposledy V a n ě č e k, Právněhistorické studie III, str. 25.

[101] SAB, M 2049. Viz též P o š v á ř, l. c. str. 83.

mor. gubernia[102] a mor. místodržitelství[103] nacházíme soupisy nálezů s určením mincí, jež svědčí namnoze o obsáhlých znalostech tohoto oboru.

Příkladem tu může býti popis nálezu z Tišnova z r. 1830, kde bylo nalezeno 14.040 stříbrných mincí.[104] LMPA nepochybně provedl odborné očištění mincí a pak mince určil. Popis nálezu, který obsahoval 3krejcary a 24krejcary, je označen jako „Verzeichniss, Beschreibung und Wertbestimmung der im Jahre 1830 nähe bei Tischnowitz, brünner Kreises in Mähren, gefundenen Silbermünzen" a má 54 stran.[105] Je to sama o sobě dosti rozsáhlá práce a obsahuje podrobný popis všech nalezených mincí. Některé z nich byly ovšem téhož druhu, takže popsaných čísel je 87. Autor popisu rozdělil mince na I. ražby duchovní, II. ražby německých císařů, králů, kurfirstů a rakouských arcivévodů, III. ražby světských knížat a pánů a IV. ražby měst.

Do prvé skupiny zařadil (podle německého abecedního pořadí) mince arcibiskupství, biskupství a opatství: Basilej, Vratislav, Corbai, Chur, Fulda, Halberstadt, Hildesheim, Magdeburg, Minden, Murbach, Olomouc, Paderborn, Quendlinburg, Strassburg, Verden, Thorau a Würzburg; v druhém oddílu uvedl tyto země a panovníky: Německo (císař Matyáš I.), Čechy (za vlády direktorů), Polsko (Zikmund III.), Branibory (Jan Zikmund), Sasko (Jan Jiří), Rakousko (arcivév. Karel), Štýrsko (Ferdinand I.). Do třetí skupiny byly zařazeny tyto země a rody: Anhalt, Barbi, Batenburg, Brunšvik, Daun, Hanau, Holštýn, Krnov, Julich, Cleve a Berg, Leinigen, Lichtenstein, Lippe, Morava (stavové), Mansfeld, Messarano, Nassau, Oldenburg, Falc, Salcburk, Pomořany, Rheinstein a Blankenburg, Rietberg, Sasko (vedlejší větev), Salm, Schaumburg, Slezsko (Lehnice a Břeh), Schwarzburg, Solms, Stillberg, Teklenburg, Těšín (Adam Václav), Trautsohn, Opava a Krnov (Lichtenštejn), Benátky, Valdek a Württemberg. Ve skupině ražeb městských je uveden: Ausburg, Brunšvik, Campen, Colmar, Kostnice, Goslar, Göttingen, Friedberg, Hagenau, Hamburg, Hammeln, Hannover, Hildensheim, Kempten, Kronstadt (v Sedmihradsku), Luzern, Magdeburg, Marsberg, Mühlhausen, Nordheim, Schaffhausen, Strassburg, Wismar, Worms a Zug.

Je pak třeba uvésti, že mince byly roztříděny také podle jednotlivých emisí týchž druhů, pokud se navzájem nějak lišily, takže šlo o důkladnou práci, třeba proti zařazení některých položek je možno míti námitky, např. Morava, Pomořany, Slezsko (Lehnice a Břeh), Těšín a Benátky mezi ražby světských pánů, ačkoli jde o ražby vládní aj. Podobných se-

---

[102] S 61.
[103] M 2405 — M 2409.
[104] Pošvář, l. c. str. 94.
[105] SAB, M 2406, č. j. 3404/1832, fol. 193—230.

znamů a ocenění nálezů by bylo možno uvésti více, velká část jich se však ve spisech nedochovala. Zdá se, že kolem r. 1850 numismatická práce v LMPA přestává. Soudím tak z toho, že např. popis nálezu v Boršicích z r. 1851 byl pořízen okresním hejtmanstvím v Uh. Hradišti[106] a ve spisech se již žádné soupisy nenalézají.

Pokud jde o personální obsazení LMPA, je možno sledovati osoby zemských probéřů mince od počátku 18. století. Tehdy je jmenován Konrád *Mayer* (Maier), který v této funkci působil snad až do r. 1726 a to ještě za vlády Leopolda I. (1657—1705), Josefa I. (1705—1711) a Karla VI. (1711—1740.[107]) Po něm je uváděn František Ferdinand *Scheure.*[108] K r. 1767 je znám jako zemský probéř mince Jan D. *Felsenthal*, který byl toho roku ustanoven aktuárem u správy moravského vrchního perkmistra, po němž se stal zemským probéřem J. Ev. *Deprée*. Zemřel 1793[109] Téhož roku, patrně pro jeho chorobu, byl LMPA v Brně přidělen praktikant hlavního mincovního úřadu ve Vídni, Jan Nepom. *Litroff* (též Lytroff), jehož jméno lze čísti na vyřízeních LMPA toho roku.[110] Výnosem dvorské komory pro mincovnictví a hornictví z 31. ledna 1794 byl zemským probéřem mince na Moravě ustanoven Tadeáš *Wulterin*, při čemž Litroffovi bylo současně nařízeno, aby se vrátil zpět do Vídně.[111] Ze spisů je však patrno, že zůstal v Brně dále, snad až do dubna, kdy vystupuje již Wulterin jako moravský probéř mince.[112] Wulterin byl před tím probéřem mince v Lublani, odkud byl přeložen do Brna s ročním platem 500 fl., 80 fl. příplatkem na byt a 20 fl. na kancelářské potřeby. R. 1795 se stal pokladníkem hlav. mincovního úřadu ve Vídni.[113] V Brně ho vystřídal Fr. Karel *Müller*, snad v září 1795,[114] který však ve svém úřadě působil sotva rok. Při vyúčtování cestovních výloh z Günsburgu přes Vídeň do Brna mu byl pozastaven příplatek 150 fl., jež měl vracet v 6 čtvrtletních splátkách.[115] Z Brna odešel do Lvova r. 1796, kdy na místo zemského probéře na Moravě byl jmenován František *Feuck von Raggamb*, který se ujal úřadu hned počátkem roku 1797.[116] Avšak již v květnu byla vyřizována jeho žádost, aby byl buď zproštěn pokladní služby nebo přidělen jinam.[117] Z vídeňské dvorské komory došlo pak vyřízení, poněvadž je málo zaměstnán, aby byl přeložen k mincovnímu

---

[106] SAB, M 2409, č. j. 8192/1851.
[107] D'Elvert, Schriften, sv. 24, str. 695.
[108] Tamtéž.
[109] Tamtéž.
[110] SAB, M 281, č. j. 21274/1793.
[111] SAB, M 281, č. j. 2535/1794.
[112] SAB, M 281, č. j. 6454/1794.
[113] D'Elvert, l. c.
[114] SAB, M 282, č. j. 16080/1795.
[115] SAB, M 282, č. j. 6837/1796.
[116] SAB, M 282, č. j. 1819/1797.
[117] SAB, M 282, č. j. 9689/1797.

úřadu. Přesto však lze čísti jeho podpis ještě v červenci ve spisech LMPA.[118] Teprve počátkem března 1798 podpisuje již nový zemský proběř Karel *Schödl*[119], jenž byl jmenován podle ustanovovacího dekretu dne 5. prosince 1797 a dosud působil ve Št. Hradci.[120] Jeho předchůdce *Raggamb* měl pravděpodobně hned od svého nástupu v Brně nějaké potíže, jak lze soudit z jeho žádosti o přeložení, kterou podal ani ne po půlroční službě v Brně.[121] Dne 1. září 1797 psala do Brna vídeňská dv. komora, aby zemský proběř vysvětlil, proč pod různými záminkami koná všelijaké nepotřebné exkurse. Guberniu se ukládá, aby pro příště takové počínání hlásilo na „Hofstelle".[122] *Raggamb* se ospravedlňoval, že jeho nepřítomnost vznikla několikerou cestou do B. Bystrice, kde mu zemřel otec a na žádost matky dával do pořádku jeho pozůstalost. Dne 17. října 1797 pak zemský účetní hlásil opět, že *Raggambovi* uplynula dne 21. září dovolená a dosud se do úřadu nevrátil.[123] Při jmenování K. *Schödla* zemským probéřem je zmínka o úmrtí *Raggambově*, z čehož lze souditi, že se snad již do úřadu nevrátil.[124] Není známo, zda se za celým případem neskrývá nějaká osobní tragedie, zaviněná copatou byrokracií.

Schödl přejímal úřad na základě inventáře z 18. dubna 1798, který za předávající stranu podepsal guberniální sekretář Jan Petr *Cerroni*.[125] Bylo odevzdáno jednak zařízení, jednak stříbro a posléze spisový materiál. Pro zajímavost se blíže zmíním o spisovém inventáři, z něhož je patrno také roztřídění úřední agendy. Spisy byly rozděleny do 17 položek, oddeleně manipulovaných: I. dvorské dekrety, II. dvorské patenty, III. guberniální dekrety do r. 1788, IV. tytéž od r. 1788 do 6. července 1793, V. jiné gub. dekrety, VI. nařízení dv. komory z r. 1760—1770, VII. nařízení vrchního perkmistrovského úřadu, VIII. různé zprávy krajských úřadů, IX. vyšetřovací protokol o obsahu stříbra, X. zprávy o mincovnictví, XI. mincovní účty, XII. protokol o vývozu peněz, XIII. nařízení LMPA, XIV. criminalia, XV. protokol o falešných mincích, XV. spisy horních úřadů, XVII, miscellanea, např. pokladní žurnál, deník o nákupu kovů z volné ruky, žurnál o nákupu zlata a stříbra, žurnál o nákupu zlatého a stříbrného pagamentu aj. Schödl řídil LMPA jako přednosta až do své smrti dne 1. ledna 1809. [126] R. 1802 mu byla na základě lékařského vysvědčení povolena šestinedělní dovolená k léčebnému pobytu v Badenu. Za jeho nepřítomnosti ho zastupoval praktikant Antonín *Wurzelbauer*.[127]

[118] SAB, M 282, č. j. 11604/1797.
[119] SAB, M 283, č. j. 1857/1798.
[120] SAB, M 285, č. j. 21973/1797.
[121] SAB, M 282, č. j. 9689/1797.
[122] SAB, M 285, č. j. 15513/1797.
[123] Tamtéž.
[124] SAB, M 285, č. j. 20283/1797.
[125] SAB, M 285, č. j. 4009/1798.
[126] SAB, M 285, č. j. 233/1809.
[127] SAB, M 284, č. j. 8933/1802.

Podle ex offo výpisu z úmrtní matriky u sv. Jakuba v Brně, který byl připojen k úřednímu hlášení o jeho úmrtí, zemřel *Schödl* ve věku 40 let na tuberkulosu plic.[128]

Osiřelého úřadu se ujal téhož roku Antonín *Kölbl* jako zemský probéř.[129] Stalo se tak asi později během roku, protože ještě koncem dubna kontrolor Felix *Jäger* žádá, aby u domu zemského probéře mince byla postavena stráž, protože hospodyně zesnulého se odstěhovala a dům je neobýván.[130] Tato hospodyně byla také patrně universální dědičkou po Schödlovi, neboť jakási Eleonora Vocílková podala proti vyúčtování pozůstalosti stížnost u brněnského magistrátu dne 5. dubna 1809.[131] Subtitut kontrolora Libor *Filip* byl pak na 10 měsíců určen na výpomoc nově ustanovenému probéři *Kölblovi* a za to mu byla přiznána zvláštní remunerace 300 fl.[132]

Za LMPA podpisují Antonín *Kölbl* jako zemský probéř a Felix *Jäger* jako kontrolor.[133] R. 1818 byl A. *Kölbl* povolán do hlavního mincovního úřadu ve Vídni a na jeho místo přišel z Lince kontrolor František *Honisch*, který dne 26. února 1818 složil služební přísahu a ujal se vedení úřadu. Byl mu přiznán plat 750 fl. vedle naturálního bytu ve služební budově, dále ¼ % z došlých puncovních tax. Složil pak 500 fl. služební kauce.[134] Jako kontrolor s ním působil u LMPA Frant. Rudolf *Heissl* (též Heyssl, Heissl), jehož titul honosně zněl: k. k. Gold- und Silber- Einlösungskontrolor.[135]

Tento *Heissl* se pak v srpnu r. 1822 stal zemským probéřem s platem 750 fl., ¾ ‰ z nákupu kovů a ¼ % z puncovních tax. S ním nastoupil jako kontrolor konceptní praktikant dvorské komory Kristián *Ittstein* s platem 600 fl. a týmiž přídavky jako jeho představený.[136] Úřadování *Heisslovo* bylo neblahé nejen pro něho, ale snad i pro jeho kontrolora. Dne 12. června 1829 zemřel Ittstein, jehož vdově byla poskytnuta pense 200 fl. a pohřební kvartál 150 fl.[137] Heissl sám byl dne 30. června 1829 zatčen a vzat do vazby pro zneužití úřední moci, když se totiž ukázalo, že zpronevěřil směneční zásilku z hlav. mincovního úřadu ve Vídni na 4000 fl. ve stříbře a 100 kusů dukátů, celkem tedy částku 4450 fl. Při výslechu doznal, že příjem směnky nezapsal do knih, protože prý mu byla od neznámého pachatele odcizena, když se na chvíli musel vzdáliti

---

[128] SAB, M 285, č. j. 233/1809.
[129] SAB, M 285, č. j. 7254/1809.
[130] SAB, M 285, č. j. 7523/1809.
[131] SAB, M 285, č. j. 11379/1809, 13456/1809.
[132] SAB, M 285, č. j. 11379/1809.
[133] SAB, M 285, č. j. 23347/1812, 10171/1815.
[134] SAB, M 285, č. j. 6661/1818.
[135] SAB, M 285, 43148/1819.
[136] SAB, M 286, č. j. 23542/1822.
[137] SAB, M 286, č. j. 33375/1829.

ze své úřední místnosti. Vedení úřadu převzal substitut horního soudu Jan *Ungerthaler*.[138] V trestní věci *Heisslově* byl dne 12. října 1830 vynesen rozsudek, jímž byl odsouzen k sedmiletému těžkému žaláři, náhradě nákladů řízení a způsobené škody. Obrátil se patrně k císaři se žádostí o milost, avšak císař rozsudek potvrdil v plném rozsahu dv. dekretem z 22. února 1831.[139] Třeba ještě snad uvésti, že manželka *Heisslova* se dala s provinilým manželem rozvésti a žádala o přiznání sustentace 20 fl. měsíčně.[140]

Úmrtím *Ittsteinovým* a krátce na to zatčením probéře *Heissla*, — jež snad mohly býti v nějaké souvislosti —, zůstal LMPA neobsazen. V září 1829 podpisují za úřad substitut probéře Alois *Pöcher* a substitut kontrolora Josef *Pfaundler*.[141] Dne 7. října podává *Pöcher* hlášení, že Pfaundler je po více dní bez ohlášení mimo službu a je obava, aby nespáchal sebevraždu. Jeho funkci má převzít *Ungerthaler* od horního soudu.[142] Zdá se tedy, že v létě 1829 byl LMPA postižen jakýmisi tragickými událostmi, které snad souvisely s nějakým nepořádkem. Je totiž třeba připomenouti, že úřadem procházely týdně značné částky peněz, jak bylo vidět z výkazů o nákupu peněz. Příležitost k nějaké nepřesnosti, jež mohla míti dalekosáhlé následky, tu byla veliká, zvláště kdy LMPA byl organisačně samostatný a nalézal se také ve vlastní budově, takže probéř a kontrolor neměli prakticky nad sebou žádnou kontrolu, kromě schvalování vyúčtování dvorskou komorou, což se dálo po určitých obdobích a písemnou cestou. Plat těchto úředníků se rovnal asi platu krajských sekretářů, krajských fysiků či guberniálních koncipistů, později účetních revidentů či některých krajských komisařů.[143] Nebyli tedy honorováni zrovna nejlépe.

Výnosem dvorské komory z 21. září 1829 byl místo zesnulého *Ittsteina* jmenován kontrolorem Ant. Bedřich *Lindner*, který dne 30. října složil služební přísahu.[144] Do té doby funkci kontrolora vykonával *Ungerthaler*.[145] Substitut probéře A. *Pöcher* pak brzy asi odešel, protože již v srpnu 1830 vystupuje jako provisorní probéř *Lindner* a Eduard *Richter* jako prov. kontrolor.[146] Výnosem dv. komory z 1. srpna 1831 byl pak probéřem jmenován Alexander v. *Grubenthal* ze Lvova, který nastoupil dne 12. října. S ním jako prov. kontrolor působil v. *Pronay*.[147] Ti byli v roce 1836

---

[138] SAB, M 286, č. j. 27672/1829.
[139] SAB, M 286, č. j. 13531/1844.
[140] SAB, M 286, č. j. 22460/1829.
[141] SAB, M 286, č. j. 33375/1829.
[142] SAB, M 286, č. j. 41972/1829.
[143] Srov. d'Elvert, Schriften, sv. 24, str. 483 n.
[144] SAB, M 286, č. j. 44533/1829.
[145] SAB, M 286, č. j. 40656/1829 a j.
[146] SAB, M 286, č. j. 29896/1830.
[147] SAB, M 286, č. j. 32023/1831.

vystřídáni probéřem Ludvíkem Eduardem *Richtrem*, který složil služební přísahu dne 1. února 1836,[148] a kontrolorem Antonínem *Mayerem*.[149] Od r. 1840 podepisuje jako kontrolor Josef *Salix*,[150] který od 1. ledna 1843 vystupuje i ve funkci zástupce probéře vedle Richtra.[151] Jako substitut kontrolora se objevuje Antonín *Seits*, praktikant hl. mincovního úřadu,[152] r. 1849 Pavel *Potnitz*,[153] kdy v postavení kontrolora je uváděn i M. *Lill*.[54] *Richter* byl moravským zemským probéřem mince až do r. 1851,[155] po něm působil snad nějakou dobu A. *Seits*.[156] V r. 1855 je uváděn d'Elvertem jako probéř *Kunz*.[157] Po přeměně LMPA v puncovní úřad r. 1867 se stal přednostou tohoto úřadu s titulem vardajna Vincenc *Morstadt*.[158] Jím končí s konečnou platností poslední zbytek činnosti moravského zemského probéře mince.

Zbývá ještě několik slov o budově, kde byl LMPA umístěn. Ze spisů je patrno, že to byl dům stojící o samotě a byl v něm služební byt zemského probéře. Stál nepochybně v mezihradbí u Měnínské brány a měl konskr. číslo 545, později 553.[159] V seznamu brněnských domů z r. 1776 je označen jako „K. K. Münz Schmelzhütten". V seznamu domů z r. 1833 je však již jako majitel uveden Josef Gilke.[160] Je možno, že po událostech r. 1829 byl LMPA přeložen na jiné místo.

Úřad zemského probéře mince na Moravě, jehož počátky sahají do dávných dob, nepřečkal dlouho rušné časy roku 1848 a v nové organisaci veřejné správy se již neuplatnil. Stal se již; i s životními osudy svých představitelů, nenávratně historií, uloženou v archivních spisech.

---

[148] SAB, M 286, č. j. 4466/1836.
[149] SAB, M 286, č. j. 41129/1836.
[150] SAB, M 286, č. j. 25460/1840.
[151] SAB, M 286, č. j. 21076/1843.
[152] SAB, M 286, č. j. 21076/1843.
[153] SAB, M 286, č. j. 717/1849.
[154] SAB, M 286, č. j. 26286/49.
[155] D'Elvert, l. c. str. 695.
[156] D'Elvert, l. c.
[157] Tamtéž.
[158] SAB, M 286, č. j. 904/1867.
[159] Pošvář, O umístění brněnské mincovny, str. 97.
[160] Tamtéž.

ZUR GESCHICHTE DES MÜNZPROBIERENS IN MÄHREN

Jaroslav Pošvář

Im ersten Teil der Studie verfolgt der Autor die Entwicklung der Institution des Landmünzprobieres schon vom 13. Jahrhundert an, da der amtliche Probierer für Silber (officium examinandi argentum), welches nicht in Geldform geprägt wurde, bekannt ist. In königlichen Münzstätten beaufsichtigte die Silberqualität der Münzschreiber (monetae notarius) oder sein Vertreter (provisor in moneta), deren Pflichten und Rechte hier näher festgelegt sind. Der Landmünzprobierer wird zum erstenmale in Mähren im Privilegium Johanns von Luxemburg für die Kapelle des hl. Prokop in Alt-Brünn aus dem Jahre 1327 angeführt. Er stand zweifellos im Zusammenhang mit der markgräflichen Münzstätte in Brünn. Über den Landmünzprobierer in Böhmen lesen wir in der Münzordnung Karls IV. vom 2. November 1378, wo die Rede von zwei Probierern ist, von denen der erste ein Organ des Königs, der zweite, der sg. Landmünzprobierer, Vertreter der Stände war. In dieser Form tritt der Land- (ständische) Probierer auch in der Münzordnung Georgs von Poděbrad aus dem Jahre 1469 auf. In Böhmen wird dieses Amt zu einer dauernden Institution und läßt sich personell bis zum Jahre 1620 verfolgen.

In Mähren ist der Landmünzprobierer in dieser Funktion (als Vertreter der Stände) unbekannt. Die Aufgaben des Landesprobierers als eines Regierungsorgans unterstanden später der Kompetenz verschiedener Ämter, so z. B. des mährischen Rentmeisters, des mährischen Oberbergmeisters und erst zu Ende des 17. Jahrhunderts wurde ein selbstständiger Landmünzprobierer in Mähren eingesetzt, dessen Funktion hier eingehend bestimmt wird, namentlich im 18. Jahrhundert, da ihm auch der Punzierdienst unterstand. Im 19. Jahrhundert nahm er auch den Einkauf von Gold und Silber vor. In dieser Form fungierte er bis zum Jahre 1867, da seine Agenda nur auf die Punziertätigkeit beschränkt wurde.

Der zweite Teil ist konkreten Fällen der Tätigkeit des Landmünzprobierers gewidmet, wie man sie aus dem Aktenmaterial des mährischen Guberniums aus dem 18. und 19. Jahrhundert kennen lernen kann, und zwar aus der Aufsicht über die Umlaufmittel, Verfolgung der Münzfälscher, Einschreiten gegen das Eindringen fremder schlechter Münze, aus dem Punzierdienst, Metalleinkauf u. ä., ebenso auch auf dem Gebiet der Numismatik, denn die Behörde war verpflichtet, Funde von alten Münzen zu untersuchen und zu beschreiben, von denen ½ dem Staate gehörte. Zu den größten beschriebenen Funden gehörte zweifellos der Fund von Tišnov aus dem Jahre 1830, wo 14.040 Münzen fachkundig auf 54 Seiten beschrieben sind.

Schließlich richtet der Autor sein Augenmerk auch auf die personelle Besetzung des Amtes, dessen Sitz in Brünn war, und auf die Lebensschicksale der Beamten, soweit sie aus dem Archivmaterial bekannt sind. Die hohen Geldbeträge, die durch ihre Hände bei einer im ganzen unwirksamen Kontrolle gingen, verleiteten mitunter zu Veruntreuungen, die dann auch zu Selbstmorden führten.

Die Studie, welche einen Blick in die Geschichte eines bisher unbekannten Abschnittes der mährischen Verwaltung bietet, ist durch die lokale Situierung des Amtes in Brünn abgeschlossen.

ZVLÁŠTNÍ MANŽELSKÉ PRÁVO OSOB ŽIDOVSKÉHO NÁBOŽENSKÉHO VYZNÁNÍ V LETECH 1783-1945

(K dějinám diskriminace v manželském právu kapitalistické společnosti)

Jiří Klabouch

Při sledování obecnějších vývojových linií manželského práva má značný význam studium překážek a zápovědí manželství, které ohraničují okruh možností, jež společnost na tom kterém vývojovém stupni poskytuje svým příslušníkům k založení manželství a vedení rodinného života.

V buržoasním právním řádu jsou překážky a zápovědi manželství formulovány především v občanském právu, ale velmi významná omezení přinášejí i předpisy práva správního. Tyto zápovědi, které se do občanského zákoníku nepromítají buď vůbec nebo jen nenápadně, znesnadňovaly však nebo přímo znemožňovaly rozsáhlým skupinám nebo vůbec všemu obyvatelstvu uzavření manželství a teprve jejich studiem získáme úplný obraz všech právních omezení manželství za kapitalistického řádu. Vysoký průměrný věk vstupu do manželství nebo vůbec nemožnost založit rodinu jsou nutnými následky, k nimž tato ustanovení buržoasního práva vedou. Překážkám a zápovědím, založeným v množství ne vždy snadno přístupných a rychle se měnících předpisů správních, bývá literaturou věnována podstatně menší pozornost než předpisům občanského práva. Proto není možno opřít se při studiu jednotlivostí jejich vývoje o právnickou literaturu civilistickou v té míře, jako u překážek občanskoprávních, a teprve historickou rekonstrukcí vysvitne jasněji jejich dosah a společenské důsledky, jež v literatuře nebývají vždy doceňovány.

Proto se mi jevilo nutným na okraji větší práce věnované této tematice vyjasnit podrobněji vývoj předpisů upravujících některé překážky a zápovědi, jak se podávají z předpisů správního práva, aby byl připraven podklad pro vyvození obecnějších závěrů, který v té míře u ostatních překážek manželství zjednáván být nemusí. V tomto článku běží o překážky, které vznikaly ve zvláštním manželském právu pro osoby židovské konfese (§§ 123—136 OZO), avšak nelze je pochopit odtrženě od vývoje celého manželského práva židovských osob v našich zemích v epoše kapitalismu.

Židovského obyvatelstva byl u nás již po třicetileté válce poměrně značný počet, který ještě vzrostl, když se sem přistěhovali r. 1670 židé vypuzení z Vídně a z Rakouska.[1]

[1] Srov. k tomu (E. Hecht) - M. Kayserling - (M. Doctor) - A. Biach, Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Litteratur (vydání pro Rakousko, Leipzig 1909) str. 199 a násl.,

Židovské obyvatelstvo žilo ve vysoce přelidněných ghettech, jejichž rozsah již zdaleka nepostačoval rostoucí populaci.[2] Strašlivé hygienické poměry, které v nich panovaly, činily z nich východiska morových epidemií a jejich účinky byly tu přímo děsivé.[3] Židovské obyvatelstvo bylo ostře sociálně diferencováno: zatím co velká většina obyvatel, vyřazená prakticky z výrobní činnosti, žila v bídě, úzká vrstva starousedlých peněžníků, ovládající ve spojení s rabinstvem instituce židovské samosprávy a kultu, představovala v hospodářkém životě země významnou sílu a její vliv sahal daleko za hranice ghett. Jejich poplatnická schopnost byla jedinou záštitou židů proti všeobecné animositě křesťanského obyvatelstva i úřadů, která vyrůstala z hospodářské konkurence a byla silná zejména koncem 17. a poč. 18. století. Protižidovské tendence dosáhly jen částečného úspěchu omezením počtu židovského obyvatelstva z r. 1725[4] a přechodným vypuzením židů ze zemí české koruny v r. 1743, jež však nebylo ve skutečnosti provedeno a bylo v letech 1743—8 zase odvoláno. Před emancipací tvořily české země se svým režimem tolerování jen určitého počtu židovských rodin jakousi střední cestu mezi úplným zákazem usidlování ve Vídni a v Rakousku, a poměrnou volností, které se těšili židé v Halíči. Tam mělo židovské osídlení rozsah masový a haličské poměry to byly od r. 1772 především, které určovaly všechna zákonodárná opatření habsburské monarchie v židovských záležitostech. Avšak židé z českých zemí, ačkoli zůstávali počtem daleko za židy haličskými, představovali kulturně i hospodářsky nejvyspělejší část židů habsburské monarchie. Nejdále dospěli židé na Moravě, kterým se generálním policejním řádem pro židy z r. 1754[5] dostalo pevné organizace v zemském měřítku se značnou samosprávou, které židé v Čechách dosáhli až mnohem později.[6]

---

kde i další přehled dějin židů ve střední Evropě. Souhrnný nástin novějších dějin židů v Čechách podali pouze J. Schiffner, Kurze Geschichte der Juden in Böhmen v Gallerie der interessantesten und merkwürdigsten Personen Böhmens nebst der Beschreibung böhmischer Landesseltenheiten alter und neuer Zeiten V. (Prag 1804) str. 287—358, a A. F. Tokstein: Židé v Čechách (Praha 1867, 2. vyd. 1938) způsobem dnes již zcela nepostačujícím.

[2] Placht, Lidnatost a společenská skladba českého státu (Praha 1957) str. 310 odhaduje počet židů v Praze k r. 1680 asi na 10 tis. osob, k r. 1702 na 11.617, k r. 1726 na 10.507. Tento počet lidí byl stěstnán asi do 300 domů pražského ghetta, kde na jeden dům připadalo průměrně asi 37,8—31,55 osob. Dům č. 40 ve II. čtvrti měl např. asi 150 obyvatel, v řadě domů bydlelo asi 100 lidí apod. Netřeba podotýkat, že tehdejší domy byly podstatně menší než dnešní. Jak probíhal v těchto podmínkách osobní a rodinný život židů, můžeme si snadno představit. Poměry nebyly lepší ani na venkově. Moravský generální policejní řád pro židy z r. 1754 (odd. I, čl. 17, odst. 3) zakazuje z důvodů veřejné mravopočestnosti, aby několik rodin bydlelo v téže místnosti a nařizuje, aby se alespoň od sebe oddělily zástěnami popř. dohodly na střídavém bydlení v objektech, které nelze rozdělit. Že se ovšem neutěšené bydlení židovských rodin nedalo změnit žádnými nařízeními, dokud trvala ustanovení o omezení jejich pobytu, je samozřejmé.

[3] Placht, l. c. str. 310 uvádí za epidemie v r. 1680 mezi židy 3529 obětí, roku 1713 3703, tedy asi třetinu obyvatelstva.

[4] K tomu srov. J. Prokeš, Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Ročenka společnosti pro dějiny židů v Čs. republice I. (1929) (v dalším jen: RSDŽ), str. 41—224.

[5] Otištěn u A. v. Cramera, Gesetzsammlung für die Judenschaft in den k. k. Staaten in chronologischer Ordnung I., Prag 1793, č. 7.

[6] Vývoj organisace a právního postavení židů popisuje nejlépe J. E. Scherer, Uebersicht der Judengesetzgebung in Oesterreich vom 10. Jhdt. bis auf die Gegenwart (zvl. otisk z Oesterr. Staatswörterbuch, Wien 1895). Podrobný rozbor právní organisace židů před emancipací má G. Klinger, Praktischer Rathgeber in Militair-Angelegenheiten und Judensachen (Brünn 1826), díl II., str. 122 a násl., A. Engelmayr, Die Unterthans-Verfassung d. Kgr. Böhmen II. (Wien 1831), str. 308—371, H. v. Scari, Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren und im k. k. Antheile Schlesiens erlassenen Gesetze und Verordnungen (Brünn 1835) a H. v. Kopetz, Versuch einer systematischen Darstellung der in Böhmen bezüglich der Juden bestehenden Gesetze und Verordnungen (Prag 1846).

Právo, kterým se spravovaly manželské poměry židů, bylo založeno na mojžíšských předpisech Starého zákona (Tora a Pentateuch), Talmudu (IV.—V. stol. n. l.) a Šulchan Aruchu (XVI. stol.), ale zdaleka nedosahovalo té přesnosti a poměrné stability, jaká vyznačovala např. kanonické právo katolíků po Tridentinu.[7] Židé náruživě lpěli na liteře svých posvátných textů, avšak jejich výklad v judikatuře rabínských soudů jednotlivých náboženských obcí se různil poměrně značně a nebylo žádné vyšší instance, která by ji sjednocovala. Přece však je možno v židovském manželském právu na konci feudalismu konstatovat některé svérázné rysy, v nichž se přežitkově obrážejí ještě životní podmínky primitivní židovské společnosti v Palestině. Přes to, že vycházelo ze stejných kořenů jako manželské právo křesťanů, stálo tu vedle něho jako samostatná individualita, mezi židy jedině respektovaná.

Židovské náboženství neznalo onoho kultu pohlavní zdrženlivosti a askese, jaký propagovalo křesťanství; nábožensky motivovaný zájem na uchování rodiny byl důvodem toho, že uzavřít manželství a zanechat legitimní potomstvo bylo pro každého žida přímo náboženskou povinností, za jejíž nesplnění hrozily újmy v životě posmrtném. Proto podle židovského práva nikdo, ani nezletilci, nepotřeboval souhlas třetích osob k uzavření manželství (průměrný věk vstupu do manželství býval u židů skutečně poměrně nízký) a také u židovských náboženských funkcionářů nebylo žádné analogie křesťanského celibátu. Snaha po udržení kontinuity rodu byla také základem levirátu, který byl jednou z nejcharakterističtějších institucí židovského manželského práva. Zemřel-li ženatý žid bez potomků, vznikala vdově po zesnulém a jeho nejstaršímu bratrovi povinnost uzavřít mezi sebou manželství s tím, že prvnímu dítěti z něho narozenému bude dáno jméno zesnulého a bude pokládáno za jeho potomka. Tento předpis, jehož důsledné uplatnění, byl-li povinný bratr

---

[7] O židovském manželském právu pojednává početná literatura, v níž je však nutno pečlivě rozlišovat, co se týká manželského práva židů v jejich původní vlasti Palestině a jeho dalšího vývoje v evropských zemích během feudalismu. Z hlavních prací uvádím zejm. Z. Frankel, Grundlinien des Mosaisch-Talmudischen Eherechts (Breslau 1860); L. Lichtschein, Die Ehe nach mosaisch-talmudischer Auffassung und das jüdische Eherecht (Leipzig 1879); M. Mielzinner, The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times and its relations to the Law of the State (New York 1901); E. Weill, La femme juive. Sa condition légale d'après la Bible et le Talmud (Paris 1907); A. Billauer, Grundzüge des babylonisch-talmudischen Eherechts (Berlin 1910); L. Blau, Die jüdische Ehescheidung und der jüdische Scheidebrief I. II. (Strassburg-Budapest 1911—12); A. Eberharter, Das Ehe- und Familienrecht der Hebräer (Münster i. W. 1914); L. M. Epstein, The Jewish Marriage (New York 1914); R. Lévy, Le divorce juif et les conflits de lois qu'il peut engendrer (Paris 1929); Ascher J. Hananel, Der Ehescheidungbrief im jüdischen Recht (Breslau 1927) a hesla Ehe, Ehebruch a Ehescheidung v Encyclopaedia Judaica VI., str. 223—271, kde další literatura. Mimořádný význam má práce kyjovského rabína M. Duschaka, Das mosaisch-talmudische Eherecht mit besonderer Rücksicht auf die bürgerlichen Gesetze (Wien 1864), a I. Grassla, Das besondere Eherecht der Juden in Oesterreich (Wien 1838), kde je židovské manželské právo srovnáváno s občanským právem rakouským.

již ženat, předpokládalo přípustnost polygamie, narážel ovšem v životních podmínkách rozptýlené židovské diaspory na značné obtíže, a byl interpretací co možno zmírňován. Zásadně však uvolnění vázanosti z levirátu vyplývající (vdova nesměla bez jejího zrušení uzavřít další sňatek) umožňovala pouze ceremonie zv. chalizza: muž, který se nechtěl oženit s vdovou po bezdětném bratrovi, byl nucen nechat si ve veřejném shromáždění vysvléci rituální střevíce na znamení bezecti, připustit, aby mu vdova naplivala do obličeje, a strpět z její strany veřejné spílání. Jak přestávaly být levirátní sňatky pravidlem a stávalo se stále častěji nutným rušit vázanost levirátem založenou, zmírňovala interpretace infamující charakter chalizzy, nicméně ještě po zavedení státního manželského práva na konci 18. stol., jehož ustanovení levirát výslovně znemožňovala, byla v ortodoxních židovských kruzích chaliza praktikována, popř. do svatebních smluv kladeny klausule jež měly zabránit uplatnění nároků z levirátů plynoucích, ačkoli tyto již neměly právní relevance.[8] Z chápání manželství jako náboženské povinnosti vycházelo v židovském právu i pojetí překážek manželství: jejich nedbání nemělo za následek neplatnost manželství, ale děti z nedovoleného manželství nebyly pokládány za otcovy potomky a nebyly počítány do jeho rodiny. Tak sice nedovolené manželství zůstávalo v platnosti, ale míjelo se svým hlavním cílem. Překážky manželství však nebyly vcelku v židovském právu vedeny tak daleko jako v právu kanonickém.

Manželství podle židovského práva mělo smluvní povahu a nebylo svátostí, takže k jeho vzniku nebylo třeba náboženských obřadů. Instituce zásnub a ohlášek nebyly v židovském právu vůbec známy a splývaly s určitými stadii svatebního obřadu. Důsledkem smluvního pojímání manželství bylo, že manželství mohlo úplně zaniknout za života obou manželů, jestliže muž vydal ženě propouštěcí list. Instituce rozvodu od stolu a lože byla židovskému právu úplně cizí. Původní velmi široká volnost obou stran dosáhnout rozluky byla sice judikaturou postupně omezována a u evropských židů převládla od 11. stol. zásada, že k rozluce může dojít jen dohodou obou manželů, nevzejdou-li zvláštní důvody pro roz-

---

[8] Nařízení českého gubernia ze 16. srpna 1810 (XXVIII. sv. Kropatschkovy sbírky resp. III. svazek Gouttova pokračování č. 173, str. 166—8) ne s úplnou znalostí židovských poměrů konstatuje, že židé přes opačná ustanovení státního manželského práva nadále uzavírají sňatky mezi osobami úzce sešvagřenými nebo dispensují náboženskými ceremoniemi, jež nemají právní platnosti, a nařizuje republikovat příslušná nařízení starší, která to zakazují. Ve skutečnosti běží zřejmě o levirát a chalizzu. Ještě vydání občanského zákoníka z druhé pol. 19. století s odvoláním na čl. 14 prosincové ústavy (č. 142/1867 ř. z.) upozorňovala, že k chalizze nikdo nemůže být nucen. Jako náboženský akt dochovala se chalizza až do našich dob. K bližšímu o levirátu a chalizze srov. Duschak 110—116 a Grassl 71—74. Duschak už dovozuje, že chalizzu není třeba vykonat v případech, kdy levirát nelze uskutečnit podle státních zákonů nebo jestliže bratr zemřelého dlí v cizině. Z obřadu bylo vypouštěno naplivání do obličeje a také ostatní infamující úkony byly všelijak obcházeny.

luku jednostrannou, přece však zůstávala dosti rozsáhlá možnost zrušit manželství za života obou manželů.

Tímto právem, jež se v mnohých bodech značně lišilo od manželského práva katolíků, spravovaly se manželské poměry židů u nás žijících až do konce 18. stol. bez omezení, neboť stát sice reguloval počet židovských rodin a tím uzavíraných sňatků, ale do materiálních ustanovení židovského práva nijak nezasahoval. Jen na Moravě upravil zmíněný policejní řád některé nepodstatné detaily svatební ceremonie. Manželské spory soudily židovské soudy za rozhodujícího vlivu rabínů.

Josefinský manželský patent ze dne 16. ledna 1783 č. 117 JGS, respektující zvláštnosti manželského práva evangelíků, žádná zvláštní ustanovení pro osoby židovského vyznání nepřinesl, a stalo se okamžitě sporným, zda to znamená ponechání židů při jejich dosavadním manželském právu, nebo zda mají být na židy vztahována ustanovení tohoto patentu pro akatolíky. Narazila tu na sebe od počátku tendence státních orgánů zabránit obcházení reformních zákonů a nepřipustit žádné odchylky, pokud nejsou výslovně povoleny, a na druhé straně fanatická snaha ortodoxního židovstva udržet se při svých nábožensky podložených zvláštnostech bez ohledu na státní zákonodárství. Jejich zápas je potom příznačný pro celou dobu počátků státního zákonodárství v manželských záležitostech židů na naší půdě.[9]

Pro vytváření faktické situace bylo rozhodné, která strana si zachová v rukou jurisdikci v manželských sporech, a bylo důležité, že odpor židů proti chystané jurisdikční normě, vedený zejména z Moravy, dosáhl dv. dekretem z 25. srpna 1783[10] částečného úspěchu. Jim bylo nařízeno ponechat v činnosti židovské soudy první instance aspoň tam, kde je nelze pokládat za forum exceptum, ale za obecné soudy místa, tj. tam, kde židovská ghetta tvořila samostatné politické obce, jako v Praze a některých jiných městech zejména na Moravě. Tyto soudy se sice měly řídit obecným soudním řádem z r. 1781 a připouštět odvolání jen k apelačním soudům, ale bylo výslovně řečeno, že se ve věcech, jež se dotýkají židovského náboženství, mají řídit svými vlastními pravidly. Je jasné, že toto ustanovení poskytlo dostatečnou legální základnu pro aplikaci ži-

---

[9] K josef. manželskému patentu viz J. Tureček, Manželský patent Josefa II. v Miscellanea historico-juridica (Praha 1940), str. 278—291. Poměry židů v druhé pol. 18. stol. se obecně zabývá L. Singer, Zur Geschichte der Toleranzpatente in den Sudetenländern v RSDŽ V. (1933), str. 223—303. K dějinám židovského manželského práva před OZO srov. C. J. Pratobevera v Materialien zur Gesetzkunde und Rechtspflege in den österr. Staaten III.—1817, str. 231—250; T. Dolliner ve (Wagners) Zeitschrift für österr. Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde 1827, 2. Band, str. 317—324; Grassl l. c. str. 10—12; A. Domin-Petrushevecz: Neuere österreichische Rechtsgeschichte (Wien 1869), str. 127.

[10] Č. 70 sb. Cramerovy I., str. 164; na Moravě vyhlášen dne 4. září 1783 (Cramer I. č. 62, str. 154—5).

dovského práva i v manželských záležitostech, zejména když rabínské soudy mohly spoléhat na loajalitu stran.

Avšak tento počáteční úspěch se ukázal jen přechodným; v Čechách 1. března, na Moravě 31. března 1784 byl vyhlášen dv. dekret,[11] který dnem účinnosti jurisdikční normy (1. července 1784) zastavoval činnost zvláštních rabínských soudů (jmenovitě v Praze, Kolíně a Ml. Boleslavi) a slučoval je s obecnými soudy místa, které měly převzít jejich soudní knihy, a dv. dekret z 28. května 1785[12] prohlásil pak výslovně že podřizuje židovské obyvatelstvo bez jakýchkoli výjimek obecným soudům bydliště, jelikož případ, že by židovský soud byl obecným soudem místa, nikde nenastal, čímž byl dv. dekret z 25. srpna 1783 derogován výslovně a nad zvláštním židovským soudnictvím vynesen ortel definitivní.

Jakmile se vymkla židovským rabínům z rukou faktická soudní moc, přestala být snesitelnou nejasná úprava manželského práva, a bylo třeba jasně rozhodnout, jak si mají v této věci soudy počínat. Kompilační komise nehodlala za žádnou cenu ustoupit v manželských věcech židů od státní jurisdikce, ale doporučila ústupky v materiálním právu po slyšení sboru rabínů, který se měl vyslovit o tom, která ustanovení manželského patentu 117/1783 odporují jejich náboženským názorům. Naproti tomu státní rada v dubnu 1785 doporučila ponechání jurisdikce v manželských věcech v první instanci židovským soudům s tichým předpokladem, že se budou řídit vlastním manželským právem. Císař se však přiklonil ke stanovisku kompilační komise a nejv. rozhodnutím z 18. dubna 1785[13] bylo rozhodnuto, že židovská manželství musí být až na další posuzována podle ustanovení obecného manželského patentu a spory o nich rozhodovány obecnými soudy místa, resp. politickými úřady.[14] Pro židy to byla tedy úplná porážka.

Aby se poněkud ustoupilo stížnostem, které se proti tomu s nebývalou intenzitou zdvihly zejm. z Haliče a z Moravy, bylo rozhodnuto vyžádat si dobrozdání o židovských manželských poměrech od kvalifikovaných znalců, aby se s nimi státní úřady seznámily a mohly posoudit nutnost jejich zvláštní úpravy. Z těchto dobrozdání se nám zachovalo memorandum vrchního rabína pražské náboženské obce Ezechiele Landaua,[15] které bystře a se znalostí věci srovnává předpisy josefinského manželského patentu s tehdy u nás užívaným židovským právem, nalézajíc rozdíly skoro v kaž-

[11] Č. 73 sb. Cramerovy I., str. 166—7.

[12] Vyhlášen na Moravě 2. června, v Čechách 7. června 1785, č. 88 sb. Cramerovy I. str. 216. Srov. též dv. dekret z 23. května 1785 č. 437 JGS.

[13] Č. 85 sbírky Cramerovy I. str. 204; vyhlášeno na Moravě 22. dubna, v Čechách dne 26. dubna 1785.

[14] K tomu srov. C. Hock-H. I. Bidermann, Der österr. Staatsrath 1760—1848 (Wien 1879) str. 258.

[15] Das mosaisch-talmudische Eherecht von Rabbi Ezechiel Landau auf Verlangen Josefs II. gegen Anwendung des k. Ehepatentes auf die Juden erstattetes Gutachten, vydal dr. A. Kisch, Leipzig 1900.

dém bodě. V naději, že zachrání pro židy platnost jejich manželského práva v celku, snaží se však Landau existující diference bagatelisovat, konstruuje shodu i tam, kde běží jen o podobnost nebo analogii, a zdůrazňuje elastický charakter židovského práva a jeho schopnost přizpůsobit se zásahům státu. Je patrno, že představa, že by měla být nábožensky podložená pravidla manželského práva pozměněna byť i jen v nejmenším, byla i pro nejvyspělejší představitele židovstva zcela nepřijatelná.

Kompilační komise však právě v důsledku nedostačujícího důrazu Landauova na rozdíl mezi státním a židovským manželským právem dospěla k názoru, že kodifikace zvláštního manželského práva pro židy je zbytečná, a doporučila jen některé menší ústupky v materiálním právu při ponechání státní jurisdikce v manželských sporech židů již od první instance. Horten zamýšlel provést jen odchylné vymezení překážek švagrovství a příbuzenství a zvláštní úpravu rozlučování manželství pro židy, ale většina komise se kvůli nestejnému oprávnění muže a ženy v této věci podle židovského práva a v zájmu dítek postavila i proti tomu, a navrhla podřídit židy v otázce rozluky předpisům pro akatolíky.[16] Státní rada se po diskusi s tímto návrhem ztotožnila a doporučila jen respektovat při rozluce formu propouštěcího listu. Císař však také tentokráte, přesvědčen, že rozdíly státního a židovského manželského práva jsou nepodstatné, zakázal rozh. ze 4. března 1786 jakékoli výjimky v manželském právu a podle toho byl kompilační komisí 22. března vypracován návrh patentu, který pouze přizpůsoboval ustanovení pat. 117/1783 náboženské organisaci židů a stavěl je v otázce rozluky na roveň akatolíkům. Císař však opětovně vrátil návrh patentu se zásadní připomínkou (jež však nebyla v souladu s principy jeho vlastního manželského patentu), že manželství, jako kterákoli jiná smlouva, může být rušeno jen za souhlasu obou stran a nelze je rušit jednostranně.[17]

Podle toho byla osnova znovu upravena a vyhlášena potom jako tzv. manželský patent pro židy z 3. května 1786 č. 543 JGS, který ve své stručnosti zůstával neurčitý a plný rozporů. Vztahuje na židovská manželství mutatis mutandis předpisy josefinského manželského patentu, respektuje zvláštní židovské náboženské názory na překážky příbuzenství a švagrovství jen potud, že povoluje zemským politickým úřadům z důvodů zvláštního zřetele hodných z těchto překážek dispensovat a § 3 podle císařského přání stanoví, že manželství židů může být zrušeno jen obapolným souhlasem. Jelikož však tomuto rozhodnutí nebyla přizpůsobena ustanovení pat. 117/1783 pro akatolíky, která jim za jistých okol-

---

[16] K diskusi v kompilační komisi srov. Ph. Harrasowsky, Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen IV. (Wien 1886) str. 37—38.
[17] Podrobnosti mají Hock-Bidermann l. c. str. 259—261.

ností jednostrannou rozluku povolovala, vytvořil tu § 3 pro židy privilegium odiosum, neboť přidával podmínku oboustranného souhlasu a vytvářel tak — patrně nevědomky — pro ně postavení podstatně horší.[18] Nicméně patent 543/1786 byl posledním slovem josefinského zákonodárství v úpravě židovského manželského práva a za Josefovy vlády v tom již změna nenastala. Josefinský občanský zákoník z r. 1787 přejal ustanovení manželského patentu z r. 1783 a nemá tudíž o židovských manželstvích ani zmínky.

Josef II., jak ukazuje jeho několikeré osobní zakročení, prosazoval přes kompromisní sklony státní rady a kompilační komise cílevědomě sjednocení manželského práva pro všechny konfesní skupiny obyvatelstva a bezvýjimečné zachování státní jurisdikce v manželských věcech. Avšak jeho manželské reformy, které narazily na urputný odpor i v katolických kruzích, kde byly přece jen poněkud připraveny působením osvícenské ideologie, vzbudily v relativně zaostalém prostředí židovských ghett, ovládaných fanatickým rabínstvem, nesouhlas tím vášnivější, že nečinily jejich náboženským názorům ústupky ani nejmenší.

Marnou se však ukázala snaha těchto kruhů využít mlčení josefinského občanského zákoníka o manželských poměrech židů k tomu, aby se zase pokoutně zmocnily manželské jurisdikce.[19] Naděje na úspěch tohoto pokusu byla teď menší než po roce 1783, neboť tentokrát neměli rabíni žádné, byť sebe pochybnější legální základny pro výkon soudní moci; aby byly nejistoty v tom směru úplně rozptýleny, deklaroval dv. dekret ze 12. srpna 1788 č. 871 JGS výslovně, že židovská manželství jsou podrobena obecným předpisům platným i pro křesťany.

Josefinská politika, která vcelku značně zlepšila postavení zejm. širokých mas chudších židů, vytvořila však i v židovských ghettech jakousi pokrokovou stranu, která počala josefinské reformy podporovat, a stála o jejich další rozvíjení.[20] Dálo se to namnoze již pod vedením židovské inteligence vysokoškolsky vzdělané, jež byla přímo zasažena osvícenskou ideologií. Během Josefovy vlády vytvořila se tak i mezi naším židovstvem dvě křídla, jejichž dělítkem byl mezi jiným i názor na josefinské manželské právo. Požadavkem reformní strany, jejímž duchovním vůdcem byl studující pražské právnické fakulty R. Joël, stalo se rozšíření židovského patentu pro Halič ze 7. května 1789,[21] který přinášel židům dalekosáhlé výhody hospodářské, správní a školské, na české země. Patent zrušoval v oboru manželského práva numerus fixus židovských manželství,

[18] K výkladu srov. Grassl l. c. str. 215.

[19] Zakázalo to výslovně nařízení haličského gubernia ze 17. ledna 1788, cit. Dolliner ve Wagners Zeitschrift 1827 2. Bd. str. 319—20.

[20] K dalšímu srov. L. Singer, Zur Geschichte der Juden in Böhmen in den letzten Jahren Josefs II. und unter Leopold II. v RSDŽ VI. (1934) str. 200—208.

[21] Otištěn u Singra l. c. VI. str. 269—273.

povolení politických úřadů k sňatku a zvláštní židovské svatební taxy. Za to byla židovská reformní strana ochotna uznat, argumentujíc spisy Grotia, Martiniho a Rieggera, právo státu upravit manželské i jiné poměry židů bez zřetele k mojžíšskému právu, a stavěla se kladně k ustanovením josefinského manželského patentu z r. 1783.[22]

Naproti tomu konservativní strana vedená rabínstvem (v jejímž čele stál Landauův syn Samuel) a podporovaná židovskou velkou buržoasií, neobracela se proti nemeru fixu manželství a svatebním taxám, kterými trpěly jen široké vrstvy chudších židů a které bohatou buržoasii příliš netížily, majíc v tomto bodě jen námitky proti průtahům při vyřizování židovských žádostí o povolení sňatku. Trvala však fanaticky na zachování zvláštního židovského manželského práva.

V době protijosefinské reakce po nastoupení Leopolda II. podala, využívajíc situace, císaři 21. května 1790 v tomto smyslu petici. Na ni reagovala pokroková strana 2. července 1790 protipeticí, ale polemika obou stran, z nichž každá popírala legitimaci druhé mluvit jménem židovstva z Čech, stala se bezpředmětnou, když u dvora zasáhla deputace židů haličkých, která šla ve svých požadavcích ještě dále než konservativci v Čechách, žádajíc vedle židovského manželského práva i obnovení rabínské jurisdikce v manželských sporech. Názor haličkých židů měl u dvora vyšší váhu. Jejich žádost podporovala dvorská kancelář a byla postoupena dv. komisi ve věcech zákonodárných, která sice nemínila ustoupit od státní jurisdikce v manželských věcech, ale doporučila s odvoláním na své stanovisko z l. 1783—5 ústupky v materiálním právu chovajíc pouze obavy, aby povolení rozluky formou propouštěcího listu nevedlo k tiché obnově rabínské jurisdikce.[23] Po obdobném vyjádření státní rady rozhodl Leopold 2. února 1791 na nátlak politických úřadů kladně, a v souladu s tím byl dne 21. března 1791 vydán dv. dekret č. 130 JGS,[24] který zavedl pro židovská manželství (pravděpodobně na základě materiálů, které kdysi dodal Landau) řadu zvláštních ustanovení, jež založila hlavní principy rakouského židovského manželského práva, jak platily v podstatě až do r. 1919. Jsou tu již způsobem odchylujícím se od kanonického práva (byť nikoli zcela v souladu s právem židovským) vymezeny překážky příbuzenství a švagrovství, povolena rozluka manželství propouštěcím listem za souhlasu obou stran a v případě dokázaného cizoložství manžely i proti její vůli (čímž zase zrušeno ust. § 3 pat. 543/1786), a tato ustanovení jsou pak celkem beze změn jen lépe propracována v Občanském zákoníku z r. 1811.

---

[22] Singer l. c. VI. str. 222 a 225—7.

[23] K dějinám přípravy patentu 130/1791 Harrasowsky, Codex Theresianus IV. str. 38, a Singer l. c. VI. str. 233—5, jejichž zprávy nejsou však zcela v souladu.

[24] K rozboru srov. Grassl str. 63—5, 74—6 a 213—7.

Je tedy patent 130/1791 JGS a zvláštní manželské právo pro židy výsledkem porážky josefínského manželského zákonodárství a osvícenské strany mezi židovstvem. Rabíni jím za podpory židovské buržoasie upevnili svůj prestiž, prosadivše respektování aspoň některých náboženských požadavků ze strany státu, a obětovali tomu bezohledně vyhlídky širokých mas chudých židů na dosažení manželství zrušením numeru clausu. Redukční ustanovení z r. 1726 zůstala beze změny v platnosti a židovský patent pro Čechy z 3. srpna 1797, který numerus fixus židovských manželství zakotvil více než na půlstoletí další, byl potom nutným důsledkem této sobecké politiky, která zmařila rozšíření židovského patentu pro Halič z r. 1789 na české země.

Přece však ani patentem 130/1791 ortodoxní židovské kruhy všech svých cílů nedosáhly: nejenže nebyla obnovena rabínská jurisdikce v manželských záležitostech, ale i materiální právo, které bylo zavedeno, stavělo se stále v mnoha bodech proti některým základním náboženským zásadám (levirát). Aby prosadili platnost svého manželského práva vcelku, uchýlili se tentokráte židé k nové taktice: odmítajíce brát zřetel k ostatním předpisům manželského práva, jak platily obecně pro všechny konfese tehdy ve formulaci 1. dílu Josefinského občanského zákoníka, prohlásili odchylky patentu 130/1791 JGS pro židy za jejich výlučné manželské právo, které v mezerách doplňovali svými náboženskými zvyklostmi.

Proti tomu se muselo ozvat v devadesátých letech hned několik dalších předpisů, které znovu deklarovaly, že i pro židovská manželství platí obecné předpisy bez ohledu na to, zda odporují jejich náboženství, vysvětlily některé nové jednotlivosti a v řízení o rozluku zavedly i u židovských manželství defensora matrimonii.[25]

Stejné třenice se však opakovaly, když došlo od 1. ledna 1798 v Haliči k aplikaci tzv. západohaličského občanského zákoníka, neboť předpisy patentu 130/1791 nebyly podle tradice rakouského zákonodárství do zákoníku pojaty. Soudy v Haliči aplikovaly na židy předpisy platné pro manželství akatolíků, a rabíni jevili proti tomu snahu řídit se vcelku svým vlastním manželským právem, což muselo být uvedeno na pravou míru opět několika předpisy.[26]

Zkušenosti, které rakouská legislativa učinila s houževnatým lpěním židů na vlastním manželském právu, s jakým se po dvacet let, využívajíce sebemenších mezer a rozporů v předpisech, snažili vymknout státní re-

---

[25] Gub. nař. pro Čechy z 18. března 1792 (srov. Ofner, Der Urentwurf und die Berathungs-Protokolle des österr. allg. bürgerl. Gesetzbuches I. (Wien 1888) str. 114), znovu § 34 patentu z 3. srpna 1797, dále dv. dekret z 3. prosince 1792 č. 70 JGS a dv. dekret ze 6. března 1794 č. 159 JGS.

[26] Patent z 28. října 1800 č. 510 JGS; dv. dekret z 9. listopadu 1803 u Dollinera ve Wagners Zeitschrift 1827/II. str. 323.

glementaci manželského práva, ji konečně přiměly k tomu, stabilisovat zvláštní židovské manželské právo přímo v zákoníku.

Přitom přišly znovu na přetřes i zásady materiálního židovského manželského práva. Ve schůzích dvorské komise ve věcech zákonodárných dne 22. února a 8., 15. a 22. března 1802[27] usneseno na návrh dolnorakouského apelačního soudu, podporovaný Zeillerem, zařadit za § 71 původního návrhu zvláštní ustanovení o překážkách švagrovství a příbuzenství pro židy, jak je formuloval patent 130/1791. Ozval se však proti tomu odpor z pléna komise a bylo upozorněno na to, že se tím znemožňuje levirát, který je pro židy kategorickou náboženskou povinností. Zeiller však vyřídil námitky poukazem na to, že proti ustanovením patentu 130/1791 nebyly ze strany židů vzneseny stížnosti a tak bylo usneseno ustanovení patentu 130/1791 beze změny přijmout, čímž byl levirát na našem území definitivně odstraněn.

V kruzích dvorské komise, jak je z protokolů patrno, projevovala se po celou dobu jednání jen malá informovanost o židovských manželských poměrech. Např. sám Zeiller ve schůzi 15. března 1802 nesprávně tvrdil, že židovská manželství musí posvěcovat rabín, dovolávaje se toho, že „er habe einen der angeseheneren und vermöglicheren hiesigen Juden vernommen" jako důkazu.[28] Jen dvorní rada Lyro, díky svým administrativním zkušenostem z Haliče a Sonnenfels, sám židovského původu, měli určitější vědomosti. Sonnenfels také upozornil na to, že pojmem duchovního správce židů jest rozumět širší okruh osob než rabíny, což je důležité zejména u ohlášek, které podle dosavadních předpisů vůbec nelze provádět tam, kde není ani rabín ani synagoga a kde bydlí jen několik osamocených židovských rodin. To bylo pro členy komise novinkou a zapochybováno vůbec o tom, zda židé v takových případech dosud ohlášky dle zákonných předpisů konali. Někteří se klonili k tomu raději židům povinnost ohlášek vůbec neukládat, ale většina se konečně rozhodla pro jejich zachování s tím, že v nedostatku náboženského střediska může ohlášky provést hospodářský úřad na příslušném panství. Poněvadž se takto hromadila zvláštní ustanovení o manželství pro židy ještě nad patent 130/1791, bylo konečně rozhodnuto, shrnout všechny předpisy již dobrozdání českých stavů ke Keesově osnově z r. 1792.[29]
o nich na konci oddílu v jeden souvislý celek, jak k tomu ostatně radilo

Důsledky tohoto rozhodnutí projevily se už v návrhu prvního čtení, který komise na základě původního návrhu zpracovala, kde byly židovským manželstvím věnovány §§ 100—105 I. dílu. Při revisi tohoto návrhu, jak započala r. 1807, naléhalo na důkladnou reglementaci židov-

---

[27] Srov. Ofner, Der Urentwurf I. str. 93—4, 103—4, 108, 113—4, 127—9.
[28] Ofner I. str. 113.
[29] Harrasowsky, Codex Theresianus V. str. 44.

ských manželských poměrů zejména haličské gubernium[30] a v zasedání dne 25. května 1807 přijala revisní komise po dohodě s dvorskou kancelář jako §§ 114—127 ustanovení shodná obsahově s předpisy již platnými a připomínající svou formulací již ustanovení OZO. V té podobě byly předpisy židovského manželského práva podrobeny superrevisi, kde v zasedání z 16. listopadu 1809 byly přijaty jen dvě nepatrné změny ve formulaci,[31] dostalo se jim již číslování §§ 123—136 a přešly pak už beze změn do Obecného občanského zákoníku.

*

Skončily tedy tři desetiletí se vlekoucí spory o úpravu židovského manželského práva kompromisem tak, že sice jisté odchylky pro židovská manželství byly pod tlakem rabínstva podporovaného židovskou buržoasií do občanského zákoníku pojaty, ale v ostatním byli židé podrobeni obecně platným předpisům a neprosadili platnost svého manželského práva vcelku. Rakouská legislativa nedosáhla ani sjednocení manželského práva pro všechny skupiny obyvatelstva a rovnosti před zákonem, jak k tomu směřovala za vlády Josefa II., ani nevyhověla úplně náboženským požadavkům jednotlivých konfesních skupin. Naopak s nimi zůstala v mnohých bodech přímo v rozporu.

Ani ustanovení §§ 123—136, platná výhradně pro manželství židovská, nebyla totiž s židovským právním nazíráním v úplném souladu. Je to následek nevelkých znalostí zákonodárné komise o židovských poměrech, naivního přenášení katolických představ do jiných náboženství, a toho, že se v celém jednání o kodifikaci manželského práva ustupovalo vždy jen konkrétním požadavkům, které židé vznášeli, a nebyl sledován cíl z vlastní iniciativy upravit jejich poměry soustavně. Tak ustanovení § 125, které vymezuje odchylně od křesťanů překážky příbuzenství a švagrovství, jde přitom poněkud dále než židovské právo,[32] a zejména znemožňuje levirát. Podobně ust. §§ 133—135 o rozluce se odchylovala od židovských obyčejů, neboť manžel cizoložné ženy, chtěl-li dosíci jejího propuštění (což byl z hlediska židovské morálky nezbytný postulát), byl závislý na soudním uznání cizoložství, bez něhož nemohlo k rozluce dojít.[33] Pro sepsání propouštěcího listu nebyly zákonem předepsány žádné formální náležitosti, ačkoli právě na jeho formu kladlo židovské právo velmi složité požadavky,[34] a rakouské soudy pak uznávaly za postačující

---

[30] O f n e r II. str. 350—1.

[31] O f n e r II. str. 510.

[32] K tomu srov. G r a s s l str. 67—8 a 78—9.

[33] Srov. G r a s s l 217—9; D u s c h a k 86.

[34] Mělo tím být zabráněno lehkomyslnému rozlučování manželství. Např. Šulchan Aruch předpisuje 250 pravidel, z nichž muselo být v každém případě použito nejméně 220 a pominutí byť i jen jediného činilo celý akt neplatným.

písemné projevy, jež z hlediska židovského náboženství k rozluce naprosto nepostačovaly.[35]

§§ 123—136 přinášely ovšem určité výhody ve srovnání s předpisy manželského práva platnými pro obyvatelstvo křesťanské; byl to vcelku užší rozsah překážek příbuzenství a švagrovství[36] a zejména možnost rozluky u katolíků vůbec nemožné, která byla židům za souhlasu obou stran povolena z jakéhokoli důvodu (akatolíkům jen nepřekonatelný odpor). Ve srovnání s akatolíky byli však židé v horší situaci, pokud jde o rozluku jednostrannou, jež byla u židů možná jen v případě cizoložství manželky, kdežto u akatolíků ještě z různých důvodů jiných (§ 115).[37]

Tyto výhody, celkem nepatrné, byly však více než vyváženy újmami, které způsobilo židovským náboženským a právním představám vztahování předpisů platných obecně pro všechny konfese na jejich manželství.

Znamenalo to především zavedení židovskému právu neznámého požadavku souhlasu rodičů nebo zákonných zástupců ke sňatku nezletilců a zavedení ohlášek, jejichž provádění bylo rozptýlenému židovskému obyvatelstvu, zejména na venkově, v mnohých případech obtížné, přestože § 126 po zkušenostech praxe přinesl tu jisté modifikace.[38] Paragraf 127, předpisuje při svatebním obřadu účast rabína neb učitele náboženství, jež podle židovského ritu nutná nebyla,[39] přenesl tu nevědomky křesťanské představy na půdu, jež jim byla zcela cizí.

Židovskému právu se příčilo i kanonické pojímání účinků překážek manželství jež činily manželství proti nim uzavřená neplatnými. Ta manželství židů, jež byla podle předpisů OZO neplatná, byla za taková prohlašována stejným způsobem jako neplatná manželství křesťanů, bez ohledu na to, že podle židovských náboženských názorů může manželství zaniknout jen vydáním propouštěcího listu a že tedy manželství prohlášená za neplatná podle §§ 94 a násl. z hlediska židovského dále trvají. Marná byla snaha židů prosadit aspoň dodatečně respektování této formy, a dvorská komise pro justiční zákonodárství potvrdila na dotaz oznámením z 30. května 1816[40] výslovně, že není zapotřebí propouštěcího listu k tomu, aby se stalo rozhodnutí soudu o neplatnosti židovského manželství účinným a aby mohly strany uzavřít manželství nové.

Vážnou diskriminací židů, která znamenala dokonce krok zpět proti stavu před r. 1811, znamenal § 129, který připouštěl výklad skutečně

---

[35] Srov. H. Krasnopolski, Oesterreichisches Familienrecht (Wien 1911) str. 137, pozn. 3.

[36] Viz srovnání, jež provádí Grassl na str. 68 a 79—80.

[37] Grassl str. 218.

[38] Grassl str. 92—98.

[39] Srov. Duschak str. 44—45.

[40] Otištěno v (Pratobeveras) Materialien für Gesetzkunde und Rechtspflege III. str. 216 č. 93.

u části komentátorů přijatý,[41] že židovské manželství uzavřené s pominutím jakéhokoli předpisu OZO je neplatné i v těch případech, kdy by manželství křesťanů bylo pouze nedovolené.

Zvláště nedomyšlené bylo ustanovení § 132, které zavedlo i pro židy instituci rozvodu od stolu a lože po vzoru práva kanonického. Rozvod mohl podle toho nastat jednak z vůle obou stran, což bylo očividně nesmyslné, jelikož židovští manželé, shodující se v úmyslu zrušit manželské společenství, mohli stejně snadno dosáhnout přímo rozluky. Jistý význam mohl mít rozvod jen v případě, kdy o zrušení manželství usilovala toliko jedna strana, neboť tím bylo mírněno strohé ustanovení § 135, jež povolovalo židům jednostrannou rozluku jen v případě ženina cizoložství. Je však těžko pochopitelné, proč OZO neučinil z důvodů pro jednostranný rozvod manželství přímo důvody pro jednostrannou rozluku, když podle židovských náboženských názorů nemělo manželství svátostný charakter a v povolení jednostranných rozluk akatolíkům OZO byl daleko liberálnější: např. šílenství jednoho z manželů, špatné nakládání, úhlavní nepřátelství apod., které podle § 115 byly pro akatolíky důvodem k rozluce, mohly přivést židovské manželství jen do nepřirozeného stavu rozvodu od stolu a lože.

Další diskriminace židů vystupovala zřejmě najevo v případech, kdy jeden z manželů přestoupil ke křesťanství. Úprava této eventuality zaměstnávala legislativu intensivně až do padesátých let 19. století, přičemž je charakteristické, že se celkem nepočítalo s případy opačnými, kdyby k židovskému náboženství přestoupil křesťan.[42]

Již v diskusích kodifikační komise r. 1783[43] se vynořila otázka úpravy židovského manželství, kde jedna nebo obě strany přestoupí ke křesťanství. Učení obou náboženství se shodovalo v tom, že takové manželství zůstává v platnosti.[44] Rozluku, kterou zákon v případě konverse jen jedné strany zřejmě pokládá za pravděpodobnou, podporuje povolením provádět ji podle pravidel platných pro židovská manželství nesmíšená (§ 136 OZO); přestoupí-li však ke křesťanství strany obě, může jejich manželství zaniknout jen podle předpisů platných pro příslušné vyznání křesťanské, tedy zpravidla vůbec ne, což bylo naprosto bezdůvodné, neboť tu zákon petrifikoval manželství, které nejsouc posvěceno katolickým knězem nemělo svátostný charakter.[45]

[41] Tak Nippel, Erläuterung des ABGB Bd. 2 § 129 Nr. 1. Proti tomu Grassl str. 153—167.

[42] Takové případy byly přece praktické zejm. v Haliči v řadách židovských konvertitů, kteří se zase vraceli k svému původnímu náboženství. Podle dv. dekretu z 23. září 1794 měly být takové osoby (zřejmě bez ohledu na trvající manželský svazek) ve vší tichosti eskortovány za hranice.

[43] Harrasowsky, Codex Theresianus III. str. 38.

[44] Výslovně pro Čechy dv. dekret z 10. května 1801 a pro Halič dv. dekret z 28. června 1806 č. 771 JGS, § 136 OZO.

[45] Tak rozhodl konečně výnos ministerstva justice z 8. srpna 1853 číslo 160 ř. z.

Diskriminace židů vystupovala jasně také v řízení o rozluku smíšeného manželství, neboť podle dv. dekretu z 10. srpna 1821 č. 1789[46] činí pokusy o smír jen křesťanský duchovní správce, který k nim zve také židovskou stranu. Potvrzení o podobných domluvách od rabína se nepožadovalo, neboť jak dovozovala literatura, bylo by ponižující, aby byl o věcech morálky křesťan poučován od židů.[47] Žádá-li o jednostrannou rozluku strana židovská, odpadají, na rozdíl od obecných ustanovení, pokusy o smír manželů vůbec. Akt předání resp. přijetí propouštěcího listu, k němuž se u nesmíšených židovských manželství požadovala osobní přítomnost stran před soudem, směla u smíšených manželství křesťanská strana vykonat plnomocníkem, aby se nemusela osobně této ceremonie účastnit.[48]

Charakteristické bylo také, že v řízení o rozluku židovského manželství a při jeho prohlášení za neplatné neustanovuje se defensor matrimonii jako u manželství křesťanů,[49] což se motivovalo v literatuře tím, že státu na zachování židovského manželství nezáleží v té míře, jako u manželství křesťanských.[50]

Podobně tzv. překážka katolicismu, vytvořená dv. dekretem z 26. srpna 1814 č. 1099 JGS, jež konvertitům ke katolictví zakazovala uzavřít nové manželství ještě za života druhého rozloučeného manžela, byl-li tento akatolíkem, neměla místo v případě, že rozloučený manžel byl vyznání židovského.[51]

Vyloženě diskriminační charakter mělo pak ustanovení § 64, které zakazovalo manželství židů s křesťany a porušovalo nepokrytě rovnost před zákonem, jsouc nástrojem netajené segregace. Podobně § 135, který činil důvodem k jednostranné rozluce u židů cizoložství ženino, nikoli však mužovo, porušoval rovnost před zákonem zcela očividně.

*

Není divu, že manželské právo, jak se pro osoby židovské vytvořilo z předpisů OZO a jejich deklaratorií a novel, jež v některých případech přímo uráželo židovské náboženské představy (zákaz levirátu, nerespektování propouštěcího listu a jeho nábožensky předepsané formy), měnilo přímo jejich náboženský ritus (účast rabína při oddavkách při obligatorním sňatku církevním), bylo v některých bodech těžko proveditelné (ohlášky) nebo nepochopitelně nedomyšlené (jednostranná rozluka ve srovnání s protestanty), nedošlo u židů příznivého přijetí.

---

[46] Totožný s dv. justičním dekretem ze 6. ledna 1822 Bd. 50 PGS č. 3, str. 4.
[47] Tak Grassi str. 197.
[48] Dv. justiční dekret z 19. května 1827.
[49] Dv. dekret z 13. listopadu 1816 č. 1296 JGS.
[50] Srov. W. Wessely: Ein Wort zur Reform des bisher in Oesterr. geltenden jüdischen Eherechtes (Prag 1852) str. 49—50.
[51] Dekret dv. kanceláře ze 4. února 1837 č. 168 JGS.

Neznamenalo žádný další pokrok ve vývoji manželského zákonodárství a jeho reakční charakter byl ještě více posilován tím, že OZO ponechal v platnosti i všechny předpisy správní, které židovská manželství upravovaly, jimiž bylo postavení židů ve srovnání s ostatním obyvatelstvem ještě více zhoršeno. Právě ve správních předpisech tkvělo těžiště útlaku a diskriminace židovského obyvatelstva také v manželskoprávních záležitostech, a jejich obsah byl v nejvyšší míře pravým výsměchem principům rovnosti a přirozeného práva, k nimž se Občanský zákoník slovy přihlašoval.

Byla v nich zakotvena řada dalších ustanovení o židovských manželstvích, v nichž se projevoval ostrý a bezohledný útlak náboženský, hospodářský i národnostní, jemuž bylo židovstvo u nás ještě po celou první polovinu 19. století vystaveno, a který se v metternichovské době stále stupňoval.

Především zcela nedotčen zůstával rakouskou „osvícenskou" kodifikací nelidský režim numeru clausu židovských rodin v Čechách a na Moravě, jehož důsledky dodávaly ustanovením manželského práva pro židy ještě čistě středověký ráz a zůstávaly jeho nejtypičtějším rysem až do r. 1859 a do úplného provedení emancipace. Příslušné správní předpisy starší byly nyní převzaty přímo do Občanského zákoníku (§ 124) a jejich diskriminační charakter byl ještě zdůrazněn dekretem dv. kanceláře z 10. prosince 1826,[52] který na rozdíl od případů jiných odňal kompetenci soudů prohlášení manželství bez náležitostí § 124 za neplatné a svěřil je politickým úřadům.

Jak už podotknuto, dosáhly dlouholeté snahy o redukci, resp. exstirpaci židovského obyvatelstva po třicetileté válce definitivních výsledků, když rozsah morové epidemie mezi židovským obyvatelstvem r. 1713 upozornil na to, jaké ohrožení představuje neudržitelné přelidnění židovských ghett pro ostatní obyvatelstvo. Po jistém otálení vláda, místo aby zrušila předpisy omezující usídlení židovského obyvatelstva mimo oblast ghet, rozhodla se k omezení jeho počtu stanovením numeru fixu židovských rodin[53] a reskriptem z 31. července 1725 byl zmrazen stav židovské populace, jaký existoval na konci první čtvrtiny 18. století. Pobyt v Čechách byl povolen 8541, na Moravě 5106 židovským rodinám; patenty z 16. (na Moravě 24.) října 1726 a 18. listopadu 1727 pak dovolily vždy jen nejstaršímu synovi oženit se a založit rodinu novou tak, aby povolený celkový počet v zemi nebyl překročen. V rakouském Slezsku bylo patentem ze 17. dubna 1752 povoleno 119 židovských rodin a tento počet, potvrzený židovským tolerančním patentem pro Slezsko z 15. prosince 1781, nebyl již do konce feudalismu pozměněn. V Čechách byl zvýšen povolený počet berním patentem z 3. dubna 1789 jen na 8600, na Moravě patentem ze 17. listopadu 1787 na 5100 rodin, a dalších zvýšen již nebylo.[54]

Snahy rozšířit na Čechy ustanovení haličského židovského patentu ze 7. května 1789, který v § 24 odstraňoval numerus clausus, narazily na rozhodný odpor českého a morav-

[52] Bd. 54 PGS str. 145, totožný s dv. justičním dekretem z 13. ledna 1827 č. 2250 JGS. Sporné zůstalo, zda tento způsob prohlášení manželství za neplatné platí jen pro pominutí náležitosti § 124 nebo i pro ostatní případy, srov. Grassl str. 149—193.

[53] O tom a o starších redukčních pokusech podrobně Prokeš: Úřední antisemitismus v RSDŽ I. zejm. str. 145, 184, 187, 207, 215—6.

[54] K tomu nejlépe Scherer l. c. str. 14, 18—10 a 20.

ského gubernia[55] a opětované žádosti osvícenské strany pražských židů v tomto směru u Leopolda II. neměly rovněž výsledků.[56] Naopak antisemitsky orientovaní čeští stavové a mluvčí obchodníků a cechů v Praze naléhali neustale na snížení povoleného počtu[57] a v dalším jednání o přípravu židovského patentu pro Čechy se již otázky manželské neobjevují.[58] Za koncesi odchylek v materiálním manželském právu, které vymohla konservativní židovská strana, ponechává židovský systém pro Čechy zavedený patentem ze 3. srpna 1797,[59] který jinak učinil velký krok k emancipaci židů na poli hospodářském a správním, numerus clausus v plné platnosti a podrobně ho rozpracovává (§§ 10, 16, 31—39).

Byl tedy na počátku 19. století stanoven v našich zemích určitý počet systemisovaných židovských rodin, rozčleněný na jednotlivá panství (numerus localis), který nesměl být překročen. Jen příslušníci těchto rodin (tzv. Schutzjuden) požívali všech židovskému obyvatelstvu přiznaných práv na rozdíl od tzv. přespočetných židů, kteří byli pouze trpěni čekajíce, až se některé systemisované místo uprázdní, a na rozdíl od tzv. tolerovaných židů, kteří neměli vůbec žádných domovských práv a žili jen na kdykoli odvolatelné povolení pobytu. Vždy jen jeden syn (nejstarší, ale mohl své právo postoupit jinému) hlavy rodiny (Familiant, Familienjud) směl se oženit a založit rodinu další, ale tak, že současně směli být ženati jen dva naživu jsoucí příslušníci rodiny, tj. vnuk musel vyčkat smrti dědovy. Židovský sňatek směl být proveden jen po předložení povolení k sňatku, které vydávalo v Čechách gubernium, na Moravě krajské úřady na základě pečlivého prošetření všech těchto skutečností.[60] Ostatním příslušníkům židovských rodin sňatek povolen nebyl (§ 29 pat. z 3. srpna 1797) a následky tohoto nedobrovolného celibátu jsou nasnadě: kvetl v nejvyšší míře konkubinát, prostituce a v době 18. a 19. století, kdy počet obyvatel v našich zemích prudce stoupal, židovská populace stagnovala.[61] Zatím co např. v Praze koncem 17. stol. byla asi čtvrtina obyvatel židovského původu, koncem 18. století jich byla asi devítina a

---

[55] Singer, Zur Geschichte v RDŽ VI. str. 200—208.
[56] Singer l. c. VI. str. 212.
[57] Singer l. c. VI. str. 244—266.
[58] Srov. o tom L. Singer, Die Entstehung des Juden-Systemalpatentes von 1797, RSDŽ VII. (1935) str. 191—255.
[59] Bd. 11 PGS č. 13. Vydání s výkladem S. Adler, Das Judenpatent von 1797 v RSDŽ V. (1933) str. 191—221. Srov. též J. Tureček, Židovský systém pro Čechy, Hobzova pocta (Praha 1936), str. 41—57.
[60] K podrobnostem tohoto řízení Klinger II. str. 122—160.
[61] Již dv. dekret z 26. května 1786 (č. 103 sb. Cramerovy I. str. 233) objasňuje, že „der Wille Seiner Majestät keineswegs dahin gehet, die Zahl der Juden zu vermehren, sondern selbe da, wo sie sind, nützlich zu machen ... da wo noch keine Juden sind, auch keine anzusiedeln" a ještě r. 1838 profesor lvovské a potom vídeňské university, jinak bystrý právník Ignác Grassl (l. c. str. 7—8) obhajuje tento středověký přežitek „Es kann nicht in der Absicht der Regierung liegen, eine Classe von Unterthanen, die wenigstens in ihrer untern grossen Masse den übrigen Classen in Denk- und Handlungsweise so schroff entgegen steht, zu sehr vermehrt zu sehen", rozlišuje při tom pečlivě, jako ostatně zákonodárství samo, mezi židy bohatými a chudými.

v roce 1900, půl století po uvolnění numeru clausu, jich bylo již jen asi 8,72 %.[62]

Je snadno pochopitelné, že se židé snažili všemi prostředky uniknout těmto barbarským omezením a zejména bohatší nešetřili penězi, aby zajistili i svým druhorozeným a dalším synům možnost založit rodinu a vést normální lidský život. Za vysokou úplatu byl záhy i stát ochoten povolovat výjimky a učinil si z toho dokonce pravidelný zdroj příjmů: všeobecně cís. reskript z 13. února a patent ze 4. května 1731[63] oznámily, že je možno dosáhnout císařského dispensu z numeru clausu, a konkrétní podmínky vyhlásil potom na Moravě reskript z 31. května 1734, jenž povolil nad systemisovaný počet sňatky těm židům, kteří prokáží, že se živí výnosnou živností nebo mají nejméně 250 fl. kapitálu (to zaručovalo vysokou kontribuci) za předpokladu, že ženichovi je nejméně 18, nevěstě 15 let.[64] V Čechách povolil reskript z 27. ledna 1769[65] familiantům, kteří platí ročně 700—1000 fl. kontribuce, oženit vedle prvorozeného ještě dva další syny, a familiantům, kteří platili více než 500 fl. vedle prvorozeného ještě jednoho, ovšem po zaplacení příslušných tax. Těmito ostře třídními ustanoveními stalo se dosažení svatební licence čistě jen otázkou peněz. Důsledky numeru clausu byly tak proti židovské zámožné buržoasii zmírněny a přestaly být pro ni příliš tíživé.

Ve snaze odvést židovské obyvatelstvo od obchodu a peněžnictví připojil potom § 51 žid. patentu z r. 1797 další výjimky: z numeru clausu byli vyňati židé, kteří odsloužili jako dobrovolníci vojenskou službu nebo vykonávali nejméně 3 roky některou povolenou živnost a konečně ti, kteří se živili zemědělstvím.[66] To platilo pro domácí „Schutzjuden"; ještě mnohem obtížnější bylo, chtěla-li se do země přiženit osoba cizí. Podle § 35 žid. patentu z r. 1797 musela židovka v takovém případě prokázat, že přináší věnem nejméně 5000 zl., a cizí žid podle § 38 dokonce kapitál 10 tis. zl., v Praze 20 tis. zl. jako fond pro velkoobchodní podnikání.

Vcelku vzato, vztahovaly se tedy výjimky z numeru clausu židovských manželství buď na nečetné případy židů, kteří se bez ohledu na různé šikany věnovali řemeslu a zemědělství, nebo jen na nejbohatší vrstvy židovských ghett. Široká masa židovského obyvatelstva neměla z nich však prospěchu a byla nuceně udržována v nepřirozeném živoření bez naděje založit si vlastní rodinu. Je pochopitelné, že se tito ubožáci, kteří neměli naději dosáhnout dispensu, snažili omezovací ustanovení obcházet, a že se k tomu vyvinulo hned několik typických forem.

---

[62] Srov. Singer RSDŽ VI. str. 248; Placht, Lidnatost str. 310; Otův sl. naučný XX. str. 485.

[63] Otištěno v P. K. Jaksch, Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache für das Kgr. Böhmen (Prag 1828—30) II. str. 71.

[64] Jaksch II. str. 44; k výkladu Scherer l. c. str. 18.

[65] Číslo 29 sbírky Cramerovy I. str. 117—8.

[66] K tomu srov. gub. nař. z 23. listopadu 1822. Prov. GS Böhmen IV. č. 362.

Nejjednodušší bylo, že se zúčastnění po vykonaném sňatku prostě vymluvili na neznalost příslušných předpisů, což jim usnadňovala liknavost úřadů při publikaci nařízení jakož i všeobecně nízká publicita zákonných aktů v této době.[67]

Více riskantní byl již způsob, že rabín prostě snoubence bez úředního povolení oddal, ale provedený sňatek nezaznamenal do matriky, takže unikl konsignaci, nebo ho sice poznamenal, ale neuvedl potom v ročním výkazu sňatků, který podával krajskému úřadu, aby se vyhnul trestním následkům. Tato praxe, vynucená útiskem pozdně feudálního státu, byla zřejmě tak běžná, že se stala důvodem zvláštních ustanovení o vedení a kontrole židovských matrik, jimiž měla být zabezpečena úplná evidence židovských sňatků a zabráněno nezákonnému úniku.

Již dv. reskriptem z 27. ledna 1769[68] bylo nařízeno, aby zemská správa podávala dvoru ročně výkaz o počtu povolených židovských sňatků, tímto způsobem nebylo však možno numerus clausus uhlídat. Hlášená sňatečnost nemohla být srovnávána se skutečnou, ježto židé podle dv. dekretu z 31. května 1734 museli vést jen matriky narozených a obřízek. Teprve dekretem dv. kanceláře z 20. února 1784[69] bylo rabínům nařízeno vést i matriky oddaných a zemřelých a současně jim bylo uloženo, podávat roční výkaz o uzavřených manželstvích krajským úřadům a konskripčním okresům, odkud šly souhrnné výkazy přes gubernium ke dvoru. Ani tím však, jak z výše uvedeného patrno, nemohla být zajištěna evidence skutečně provedených kopulací spolehlivě, a proto nařízením z 12. června 1794[70] byla zavedena kontrola rabínských matrik pomocí druhé matriky, kterou o židovských sňatcích vedl paralelně s rabínem katolický ordinář, který měl každé čtvrtletí rabínovu matriku konfrontovat se svou a předkládat oboji svým představeným při kanonických visitacích ke kontrole. Výpisy z židovských matrik bez vidimátu katol. faráře neměly charakter úředních listin s plnou mocí průvodní. Kromě toho konaly námátkové inspekce židovských matrik krajské úřady. Aby nebyly matriky těmto orgánům nesrozumitelné, bylo nařízeno již podle dv. dekretu z 23. července 1787, že nemají být vedeny hebrejsky, ale německy.[71] Rabíni tomu vyhověli tak, že sice psali zápisy německy, ale hebrejským písmem, takže kontrolní orgán stejně nemohl jejich obsahu porozumět a teprve dekret dv. kanceláře z 22. října 1814 č. 1106 JGS předepsal k vedení matrik latinku. Podvojné vedení židovských matrik bylo zrušeno až zákonem z 10. července 1868 č. 12 ř. z. ex 1869 a teprve jím byl přiznán židovským matrikám plný veřejný charakter.

Tomu odpovídaly i tresty, které hrozily židovským orgánům asistujícím při vedení matrik. Zatím co katolickému faráři hrozilo za zanedbání příslušných předpisů jen pokárání, byli židovští rabíni podle § 131 OZO trestáni za totéž ztrátou úřadu a doživotní nezpůsobilostí znovu ho nabýti kromě trestu na těle[72] a na majetku. Výše a způsob tohoto trestu nebyly dokonce ani určeny trestním zákoníkem a záležely jen na uvážení krajského úřadu a teprve zákonem č. 131/1867 ř. z. byly tyto rozdíly odstraněny.

---

[67] Srov. gub. nař. z 26. března 1765 — Jaksch II. str. 72; gub. nař. z 21. října 1768 — Jaksch II. str. 46—7.

[68] Číslo 29 sb. Cramerovy I. str. 117—8.

[69] Jaksch IV. str. 127. Podrobnosti o vedení matrik pak specifikovány dv. dekretem z 19. července 1784 a dv. d. z 30. dubna 1789. K tomu srov. Grassl str. 131—2 a gub. nař. z 18. října 1792 u Jaksche VI. str. 159.

[70] Blaschkova sbírka V. str. 382; potvrzeno § 9 pat. z 3. srpna 1797.

[71] Číslo 131 sb. Cramerovy I. str. 247—51. Srov. dále dv. dekrety z 11. října a 12. listopadu 1787 č. 138 a 141 sb. Cramerovy.

[72] Jako tělesný trest přicházelo v úvahu vězení a nikoli výprask, jelikož rabíny nelze pokládat za příslušníky nižších tříd, na něž byl tento trest podle § 15/II. tr. zákona z r. 1803 jedině použitelný, srov. Grassl str. 130.

Stavěly se tedy tomuto způsobu obcházení zákazu židovských sňatků bez souhlasu politických úřadů v cestu značné obtíže.

Užívalo se tedy dalších způsobů jiných: židovští nupturienti, nemající naději na získání svatební licence, dávali se prostě oddat v některé sousední zemi, kde rabíni nebyli rakouskými zákony vázáni. To bylo ovšem zakázáno a novomanželé měli být po svém návratu relegováni nazpět tam, kde svůj sňatek uzavřeli.[73] Proto se vyvinul jiný, zvláště rafinovaný způsob obcházení zákazu: nejprve se oženil s úředním povolením prvorozenec, který k tomu měl právo, a odstěhoval se po svatbě na oko do ciziny. Tím postoupil na uvolněné místo po něm druhorozený a úřad, zejména pomohlo-li se úplatkem, vydal pak jako relativně nejstaršímu nový konsens tomuto, načež se první ženatý syn zase vrátil atd. atd. Bylo to zakázáno v Čechách již nejv. nařízením z 15. dubna 1766[74] s tím, že magistrát nebo hospodářský úřad, který by takovému obcházení stranil, bude přísně potrestán, což bylo obnoveno nejv. nař. z 8. dubna 1768[75] a za zaplacení pokuty učiněni provinilí úředníci odpovědni celým svým jměním.

Stát se od počátku snažil zabránit nepovoleným židovským sňatkům také přísnými tresty. Nejostřejší z nich hrozily snoubencům samým: již podle patentů z r. 1726[76] bylo trestem za nepovolený sňatek zmrskání a vypovězení ze země a cís. nařízení z 15. května 1762[77] nařídilo vedle toho ještě kriminální potrestání apelačním soudem. Ještě § 33 žid. patentu předepisuje bezpodmínečnou relegaci z dědičných zemí.

Vrchnost, která by nepovolený sňatek na svém panství připustila, propadla pokutě 1000 dukátů za každý takový případ;[78] aby vrchnosti se nemohly vymlouvat na nevědomost svých úředníků, nařídilo gubernium 25. ledna 1765,[79] že příslušné atestáty potvrzující skutečnosti pro udělení konsensu rozhodné musí osobně podepsat vrchnost nebo představený magistrátu a nikoli subalterní úředník. Nové pokuty uvalil pak na vrchnosti na Moravě patent z 15. září 1798.[80]

Přestože tyto tresty, při nichž aktivita udavačů byla odměňována třetinou sumy jež propadla jako pokuta, byly poměrně citelné, neměly patrně

---

[73] Dv. dekret z 28. března 1794 intimovaný čes. gub. 22. dubna pod číslem 6754, obnovený r. 1807, viz Klinger II. str. 167.

[74] Číslo 22 sb. Cramerovy I. str. 110, provedeno gub. nař. z 15. prosince 1766, Jaksch II. str. 63—4.

[75] Jaksch II. str. 64—5.

[76] Opakoval totéž čl. 16/I. generálního policejního řádu pro židy na Moravě z r. 1754.

[77] Čís. 16. sb. Cramerovy I. str. 105.

[78] Zrušeno dv. dekretem z 11. ledna 1787 č. 117 sb. Cramerovy I. str. 240—1, ale obnoveno § 39 patentu z 3. srpna 1797: vrchnost platí 1000 zl., vinný úředník 50 dukátů, židovská obec 100 dukátů, jestliže trpí vznik rodiny nad numerus localis.

[79] Jaksch II. str. 63.

[80] Vrchnost platí za každý nepovolený židovský sňatek 100 zl., odpovědný úředník 50 zl. a židovská obec 100 zl. Třetina této částky připadá denunciantovi, srov. Scari str. 29, Klinger II. str. 131.

proti zoufalým snoubencům a jejich doléhání na úřady patřičných účinků. Proto vztáhlo nejv. nařízení z 3. září 1778[81] stejný trest i na rabíny a dv. dekret ze 4. května 1792[82] rozšířil ho i na představené židovských náboženských obcí, kteří nepovolený sňatek strpěli. Podle nejv. nařízení z 8. února 1783[83] měla být všechna nařízení o trestech za nepovolené židovské sňatky čtena každoročně v synagogách. Podle § 130 OZO měli být snoubenci a rabíni, kteří jsou účastni na nepovoleném sňatku potrestáni podle § 252 II. dílu trestního zákoníka z r. 1803 č. 626 JGS (tuhý žalář od tří do šesti měsíců), později podle § 507 trest. zákoníku z r. 1852, a manželství bylo podle § 129 neplatné.

Aby byli rabíni kryti, vyvinul se ještě jiný způsob obcházení předpisů: využívajíce omylu rakouské legislativy, která předpokládala, že účast rabína při uzavření židovského sňatku je podle židovského ritu nutná, nechávali se nupturienti oddávat bez rabínů jen za účasti soukromníků, což činilo požadavkům jejich náboženství zadost, ale konečně gub. nař. z 31. března 1820[84] bylo zakázáno i toto a upozorněno, že trest § 252/II. vztahuje i na laické pomocníky nedovoleného sňatku.

Pro vydání konsensu politického úřadu k židovskému sňatku, jak ho vyžadoval až do r. 1859 platný § 124 OZO, bylo však zahrnutí ženichovo do numeru fixu židovských rodin jen jedním z předpokladů, které musely být splněny, a bylo nezbytné, aby k němu přistoupila řada podmínek dalších.

Dekret dv. studijní komise ze 14. prosince 1810[85] nařídil uchazečům o licenci vykonat zkoušku z učebnice židovské morálky Bne-Zion, jakousi analogii „katechismu" křesťanských snoubenců. Zkouška z Bne-Zion nekonala se však u židovských náboženských funkcionářů, kteří při ní byli pouze přítomni, nýbrž u krajského úřadu.[86] Bne-Zion byla nová učebnice, kterou zejména starší židé neznali, a proto byly pro ně zkoušky dosti obtížným břemenem. Docházelo při nich často k podvodům, zejm. děvčata se nechávala zhusta zkoušet pod falešným jménem ve prospěch svých neznalých družek.

Kromě toho vyžadovalo se k vydání konsensu ještě potvrzení krajského rabína o znalosti náboženství, na Moravě i o mravném chování a zachovalosti obou snoubenců.

Snaha židů dosáhnout povolení k svatbě, pochopitelně velmi intensivní, byla bezohledně využita a stala se také nástrojem germanisace. V Če-

---

[81] Číslo 39 sb. Cramerovy I. str. 123—4.
[82] Intimovaný čes. guberniem 12. května pod č. 10558, srov. Klinger II. str. 166—7.
[83] Číslo 66 sb. Cramerovy I. str. 159—160.
[84] Prov. GS Böhmen II. č. 55.
[85] Intimován čes. guberniu 14. února 1811 Bd. 36 PGS str. 146.
[86] Instrukce o provádění těchto zkoušek dány krajským úřadům gub. nařízením z 5. února 1813 (Kankova sbírka IX. str. 194—5) a gub. nař. z 20. dubna 1815 (Kanka IX. str. 195—6).

chách již nejv. rozhodnutím z 15. dubna 1786 bylo nařízeno vyžadovat od židovských petentů vysvědčení o pokrocích v němčině, které jim dle §§ 16 a 32 židovského patentu z r. 1797 má vydat křesťanský školní dozorce, což bylo dekretem dv. kanceláře z 12. května 1806 rozšířeno i na ostatní země monarchie[87] a obcházení podrobeno trestu podle § 252/II. tr. zák. Bez znalosti němčiny se tedy nesměl žid ani oženit, a byl při jejím prokazování závislý na posouzení křesťanského funkcionáře, kterým byl obvykle katolický farář.

Není proto divu, že židé za takových a podobných okolností přes své trpké stížnosti nemohli být příliš odolnými vůči katolickým duchovním, když si osobovali vybírat od jejich sňatků ve svém obvodu štolové poplatky, přestože to bylo zakázáno již nařízením místodržitelství pro Čechy z 14. března 1736[88] a potom několika předpisy dalšími.[89]

Tím se ještě zvyšovaly již beztoho vysoké náklady na dosažení souhlasu úřadů k sňatku, jež byly u židů neporovnatelně vyšší než u křesťanského obyvatelstva. Taxa, kterou za vykonání obřadu zaplatili vlastnímu rabínovi a jeho asistentům,[90] byla v souhrnu těchto výdajů ještě poměrně nepatrná a právě tak obnos vymáhaný katolickými faráři sotva padal na váhu. Vedle toho museli však židé zaplatit zvláštní poplatek (tzv. Ehehimmelgelder, Ehehimmelaufstellungsgebühr), který inkasovaly krajské pokladny a jenž plynul do židovského domestikálního fondu (ten byl zálohou za splnění židovských kontribucí). Jeho výše byla již poměrně značná[91] a od něho byli osvobozeni pouze ti, kteří vykonali vojenskou službu, živili se řemeslem nebo zemědělstvím. Výnos taxy činil r. 1784 asi **3000 fl. ročně, byl pro státní finance nepostradatelný**, a právě proto nechtělo gubernium od numeru fixu ustoupit.[92]

Největší příležitost k odírání židů skýtalo však samo udělení politického konsensu podle § 124; byl-li konsens udílen prvorozenému synovi, byly poplatky ještě snesitelné;[93] tím vyšší byly zato u těch židů, kteří do-

---

[87] Čís. 101 sb. Cramerovy I. PGS Bd. 26 str. 63. Nařízení z 8. srpna 1786 č. 108 sb. Cramerovy vysvětlilo, že se to týká osob, které v tomto roce nepřekročily 13. rok věku; §§ 16 a 32 pat. z 3. srpna 1797 však to vztáhly na osoby staré v tom roce 16 let. K rakouské školské politice vůči židům srov. L. Singer, Zur Geschichte v RSDŽ VI. str. 189—199.

[88] Jaksch V. str. 534—5.

[89] Výnos místodržitelství pro Čechy z 18. dubna 1747, obnovený 14. března 1763 a notifikovaný oběžníkem na krajské úřady dne 28. července 1763 (Cramer I. č. 18 str. 107—8 a Jaksch V. str. 555).

[90] Její výše byla předepsána na Moravě čl. 11/I, generál. řádu z r. 1754 (Cramer I. str. 36—7) a obnášela 22,5 krejcaru plus podíl ve výši 0,5—1,00 % z věna nevěsty, srov. také Scari str. 42—3.

[91] V Čechách se platilo na venkově 6 zl. vídeňské měny, což dekretem dv. kanceláře upraveno (= zvýšeno) na 4 zl. konv. měny; v Praze se platilo od sňatku prvorozeného 30 zl., druhorozeného 90 zl., třetího a dalších synů 120 zl. vídeňské měny. Na Moravě se platilo podle výše jmění 6—12 zl., srov. Grassl 134—5, Scari str. 44 a Kopetz str. 29.

[92] Singer v RSDŽ VI. str. 205.

[93] V Čechách se platilo podle majetku od 1,30 zl. do 3 zl. konv. měny, na Moravě a ve

sahovali povolení sňatku mimo numerus clausus cestou dispensace, kdy poplatek dosahoval takřka astronomické částky 1000 zl. Blanket konsensu musel být opatřem kolkem za 2 zl.[94]

Kromě toho vymáhaly však politické úřady z titulu povolení sňatku i nejrůznější poplatky jiné, tak. např. příspěvky na očkovací fond,[95] válečnou půjčku[96] apod. V Čechách bylo dokonce gub. nař. z 13. října 1836[97] povoleno magistrátům vybírat příspěvky na městské osvětlení od 2 do 40 zl. konv. měny.[98]

Je však snadno pochopitelné, že židovský petent, vydaný libovůli nejrůznějších úřadů od vrchnostenského až po gubernium nebo dokonce dvorskou kancelář, v nichž každý kancelista mohl z malicherných formálních příčin přivodit zamítnutí žádosti a zničit celý budoucí život dvou lidí, musel jejich blahovůli vykupovat úplatky, pro které byly zřejmě nastaveny ruce na všech stranách.[99]

Bylo tedy vydání politického souhlasu k sňatku, jenž byl pro ostatní obyvatelstvo od r. 1781 vydáván bezplatně a bez kolků,[100] u židů příležitostí k důkladnému ždímání a židovský svatební konsens stál opravdu značné částky. Feudální stát, který odedávna spatřoval v židech bezbranný zdroj lehce dostupných příjmů, podmínil však povolení k sňatku ještě i určitou zámožností snoubenců. Důvodem toho nebyla snad péče o materiální zabezpečení mladého manželství, ale jedině starost o zajištění solvence nové rodiny vůči nárokům fisku. Židovská daň byla odedávna důležitou složkou státních příjmů a ona byla posledním důvodem, o který vždy nakonec ztroskotaly všechny snahy exstirpační. Ještě v pol. 19. století např. platil žid podle vysoce progresivní sazby až 27krát více než stejně situovaný křesťan.[101]

Když se již stát odhodlal trpět na svém území židovskou rodinu, tedy jen tehdy, když mu z ní sliboval vzejít značný prospěch v podobě vysokých daní. Za tím účelem museli židovští snoubenci před udělením souhlasu k sňatku prokázat určité minimální jmění, které mělo zaručit,

---

Slezsku 1,30 zl. Poplatek musel být zaplacen už před ohláškami, srov. gub. nař. z 20. ledna 1820 Prov. GS Böhmen II. č. 14.

[94] V Čechách platili od druhorozenců bohatší od 15 do 1000 zl. podle uznání zemské správy, chudší 10—30 zl. Na Moravě platili druhorození 1 % z celkového jmění ženicha a nevěsty, ve Slezsku 3 % ze jmění pouze ženichova, srov. Grassl str. 59—60, Scari str. 43.

[95] Dv. dekret z 31. prosince 1812 HZ 19602 a dv. d. z 10. listopadu 1814 HZ 14626.

[96] Gub. nař. z 19. srpna 1796 č. 2508, sb. Kropatschkova VIII. str. 163.

[97] Prov. GS Böhmen XVIII. str. 940; srov. Kopetz str. 21.

[98] Zrušeno gub. nař. z 28. března 1841 Prov. GS Böhm. XXIII. str. 131. Od té doby byly tyto příspěvky jen dobrovolné.

[99] Starší předpisy proti korupci při povolování židovských sňatků sepisuje Klinger II. str. 129—130, z pozdějších srov. gub. nař. na Moravě z 3. června 1833 (Scari str. 30). Přijímání úplatků trestáno pokutou ve výši dupla přijaté částky, z čehož třetina připadala denunciantovi, i kdyby to byla sama strana, která úplatek poskytla.

[100] § 1 patentu o zrušení nevolnictví z 1. listopadu 1781, AČ XXV č. 564.

[101] Srov. Roubík v RSDŽ V. str. 319.

že daň, kterou budou fisku platit, se státu opravdu vyplatí. V Čechách se podle § 32. žid. patentu z r. 1797 požadovalo na venkově 300 zl., v Praze 500 zl. konvenční měny a tuto částku byli povinni žadatelé deponovat u vrchnosti, resp. přísl. magistrátu, nemohli-li se vykázat potvrzením, že ji přiznávají ke zdanění.[102] Na Moravě se vyžadovalo rovněž 300 zl. konv. měny a tolikéž ve Slezku.[103] Současně museli nupturienti nebo jejich rodiče zjednat jistotu, že budou s to zaplatit této částce odpovídající daně alespoň tři roky kupředu buď důvěryhodnými rukojmími, nebo deponováním přímo příslušné částky u berního úřadu. Potvrzení o tom vydával příslušný výběrčí daní a rabín, který kopuloval snoubence bez něho, riskoval pokutu 50 zl.[104] Guberniální nař. z 19. srpna 1796[105] stanovilo, že židovští snoubenci musí podobně zajistit splácení válečné půjčky.

Nehledíme-li k drobnějším předpisům, které ponižujícím způsobem omezovaly židy při výkonu svatební ceremonie,[106] bylo dalším závažným omezením, jež vycházelo ze správních předpisů, že politický konsens směl být udělen jen tehdy, byl-li ženich stár nejméně 22 (na Moravě 24) let a nevěsta nejm. 18 (§ 32 židovského patentu z r. 1797), ačkoli podle občanského zákoníka postačovalo dosažení stáří 14 let (§ 48).

Všechny tyto složité a těžko splnitelné podmínky, neuložené jiným skupinám obyvatelstva, činily dosažení licence k sňatku i u prvorozených židů velmi obtížným. Již samo shromažďování dokladů, jichž podle gub. nař. z 5. února 1815[107] předkládal prvorozenec 14, druhorozený ještě o 4 více, znamenalo pro židy trnitou cestu, kterou museli uhlazovat úplatky tím více, že samy politické úřady nebyly po celou dobu plně na výši složitých předpisů o židovských sňatcích a počínaly si ledabyle a svévolně, jak je za to gubernium často káralo[108] a bylo zapotřebí je stále

---

[102] Gub. nař. z 24. října 1793 (Jaksch VI. str. 161). Při tom docházelo opět k celé řadě podvodů, kterými se snažili židé maskovat svou skutečnou zámožnost. Aby nebylo možno měnit cifry na atestátech, bylo nařízeno nejv. rozhodnutím ze 14. června 1771 (č. 32 sb. Cramerovy I. str. 119) uvádět na potvrzeních výši majetku slovy. Nebo se ženich po svatbě vymlouval, že jmění uvedené v atestátu měl dostat s nevěstou, ale ve skutečnosti je neobdržel, a zdráhal se z něho platiti daně. Tomu se mělo předejít tak, že se jmění nevěsty a ženicha mělo vyznačovat na atestátech zvlášť, a ověřením těchto skutečností, srov. gub. nař. pro Čechy ze 24. srpna 1801 a 5. března 1812 u Kanky IX. str. 186—7. K českým poměrům srov. Kopetz str. 15 a Grassl str. 28, 33—4.

[103] Srov. již čl. 16/I. gener. policejního řádu z r. 1754, k podrobnostem Scari 8—34 a Klinger II. 124—160.

[104] Gub. nař. z 15. května 1794, Jaksch VI. str. 161.

[105] Číslo 2508 Kropatschkovy sbírky VIII. str. 163.

[106] Již čl. 12/I. polic. řádu z r. 1754 zakázal židům tzv. Hochzeitsbriefe, posílání oznámení o svatbě s žádostí o dárky pro mladé manžele a některé jiné obyčeje, ostatně také při svatbách křesťanů ne neobvyklé (zatahování hostí do „šatlavy", pití kořalky apod., srov. též Scari str. 44). Manželství židů směla být uzavírána i v adventě, ale z ohledu na city křesťanů nesměla být v této době oslavována hudbou, tancem nebo jinými radovánkami (dv. dekret z 8. října 1807, Kropatschek XXVIII. str. 712).

[107] Kanka IX. str. 187—194, srov. též Grassl str. 31 a násl. a Klinger II. 178 až 185.

[108] Gub. nař. z 24. srpna 1801 č. 4756 Kropatschkovy sbírky sv. XV. str. 434—450.

znovu instruovat. Proto bylo také padělání dokumentů ze strany židovských žadatelů a nejrůznější podvody velmi obvyklé.[109] Za těchto okolností bylo málo platné, že žadatel měl po splnění všech podmínek na vydání konsensu právní nárok, a mohl jeho odepření čelit rekursem ke guberniu, resp. k dvorské kanceláři.

Bylo-li postavení židovského obyvatelstva v manželském právu málo záviděníhodné, bylo ještě mnohem horší postavení těch židů, kteří byli odvedeni na vojnu, jak k tomu od r. 1788 začalo také docházet.

§ 39 vojenského předpisu o sňatcích z r. 1812[110] zakázal židům sloužícím v armádě vůbec uzavírat manželský sňatek, a pokud by byli ženati již při nástupu vojenské služby, měly být jejich manželky poslány od pluků domů a živit se dále na vlastní pěst. Teprve dekret dv. kanceláře ze 7. března 1815[111] zrovnoprávnil židovské vojáky co do uzavírání sňatku s křesťanskými, takže podle § 54 OZO k němu postačilo písemné svolení vojenských představených. Tentýž předpis však zároveň stanovil, že se toto nemá vydávat bez dorozumění s politickými úřady (zejm. v plucích jež se doplňovaly z Moravy a Slezska) a těm bylo dekretem dv. kanceláře z 5. července 1828[112] uloženo dbát, aby konsens nedostal židovský voják, který by nesplňoval všechny podmínky k sňatku pro židy civilisty. A ovšem také nevěsta ze své strany se musela příslušným povolením vykázat, jinak by sňatek byl neplatný.[113] Tak byly všechny výhody židovským vojákům odňaty a jejich svatby — prakticky znemožněné obtížemi korespondence a dlouhým řízením — byly proti sňatkům židovských civilistů zase ztíženy. Teprve výnosem min. války z 23. března 1849 č. 185 ř. z. jim bylo uvolněno v tom, že byli osvobozeni od svatebních tax, ačkoli křesťanské vojáky od nich osvobodil již § 4 pat. z 29. září 1777.[114]

*

Bylo tedy postavení židovského obyvatelstva, jak je vytvořily předpisy Občanského zákoníka z r. 1811 ve spojení s předpisy správními, v manželském právu velmi neuspokojivé a odráželo správně nízký stupeň emancipace židů v metternichovském Rakousku.

Byl to následek ostrých vnitřních rozporů, které se mezi židy samými projevují již od 17. století v jejich jednání se státem. Habsburský stát bezohledně obětoval zájmy širokých vrstev chudších židů zájmům

---

[109] Židé vedle podvodů již vzpomenutých padělali vysvědčení o školní výchově (gub. nař. z 2. XI. 1792 GZ 33548), ženili se s jinými nevěstami, než jaké měli uvedeny v konsensu (gub. nař. ze 24. III. 1800 — Jaksch VI. str. 164) apod.

[110] Otištěn v Gouttově pokračování Kropatschkovy sb. sv. X č. 52 str. 130—159.

[111] Goutta X. č. 52.

[112] Goutta sv. XXIX č. 123 str. 211.

[113] Gub. nař. z 10. května 1823 v Prov. GS Böhm. V. č. 109, srov. Grassl 82—5.

[114] Goutta X. č. 52 str. 116—130.

židovské buržoasie a rabínstva vlastně již v roce 1791, když zavedením zvláštního manželského práva pro židy bylo kompensováno zachování numeru clausu židovských rodin, který zámožné židovské kruhy příliš netížil. Zvláštní manželské právo pro židy v OZO představuje tak výraz zájmů židovské buržoasie a rabínstva, které se v protijosefinské reakci prosadily proti sjednocovací tendenci Josefova manželského zákonodárství a osvícenské straně mezi židy samými.

Od porážky této strany zůstává vedení zápasu za emancipaci židů již trvale v rukou zámožné plutokracie. V rozkladu proti židovskému patentu pro Čechy z 3. srpna 1797, který byl podán císaři 7. prosince 1798,[115] se sice mluvčí židovstva všeobecně ohrazují proti omezením židovských manželství a žádají rovnoprávnost s křesťany. Ale s úspěchem patrně sami nepočítají a soustřeďují se na pochyby o účelnosti výjimek, které patent v tomto směru činí pro židovské vysloužilce, řemeslníky a zemědělce, dožadujíce se toho, aby tyto výjimky byly rozšířeny spíše na lékaře, advokáty a „ausgezeichnete Handelsleute".

Dekret dv. kanceláře z 15. ledna 1801[116], který byl vyřízením jejich stížnosti, odmítl zrušení redukčních ustanovení s poukazem na to, že počet židů je v zemi víc než dostatečný[117] a odmítl i jakékoli úlevy pro židovskou inteligenci a obchodní oligarchii.[118] Nezdá se ostatně, že by se byly ortodoxní kruhy všemi ústupky, jež jim stát v manželském právu učinil, spokojily loyálně. Jak můžeme mít za to, pokoušely se i po r. 1811 rabínské kruhy svou starou taktikou obcházet ustanovení Obecného Občanského zákoníka, prohlašujíce za závazné pouze jeho zvláštní předpisy pro židovská manželství a odmítajíce jeho obecná ustanovení pro všechny konfese, a ještě v r. 1827 musel Dolliner[119] tyto argumenty vyvracet, aby byly hlasy ortodoxních kruhů umlčeny. A náboženské akty, související s manželským právem, jako chalizza nebo rituální předávání propouštěcího listu, konaly se zřejmě bez ohledu na občanský zákoník stále dál.

Jednání o změnu židovského patentu z r. 1797 a o zlepšení postavení židů pokračovala v celé době předbřeznové. Vedla se po úřední linii zejm.

---

[115] Viz Adler, Das Judenpatent v RSDŽ V. str. 213 a 195.

[116] Z 6128, viz Adler l. c. V. str. 213—219.

[117] „Die Juden seyen eine blos unter gewissen Beschränkungen gedultete Nazion," praví se v tomto dekretu, a v Čechách si vůbec nemohou stěžovat, poněvadž povolený počet 8600 rodin je dosti vysoký. „Böhmen leide ohnehin schon genug unter dem Drucke der itzt daselbst bestandenen Juden, anstatt ihre Vermehrung zu begünstigen" (Adler l. c. V. str. 216—7).

[118] Pro obchodníky nelze činit výjimky, poněvadž se skoro všichni židé zabývají obchodem a právě od toho je chce patent odvést. Také advokátů a lékařů je spíše přebytek a „dem Staate dadurch, dass Juden Advokaten werden, nicht der mindeste Vortheil erwächst" ((Adler V. str. 216—7).

[119] (Wagners) Zeitschrift für österr. Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde II. str. 317 a násl.

v l. 1820—26 a znovu od r. 1843, ale jejich výsledky nebyly významné.[120] Jednání se soustředila na věci školské a kultové a v manželském právu pouze dv. dekret z 15. července 1841[121] povolil rabínům a učitelům náboženství ženit se mimo numerus clausus.

Židé v čele se svou buržoasií se starali však stále víc o zlepšení svého postavení sami. Již ideologie osvícenství znamenala pro ně mohutnou podporu a byl to zejména Montesquieu, který učinil diskriminaci židů terčem svého břitkého vtipu. Vlivní židovští osvícenci, jako vážený Mojžíš Mendelssohn, zasazovali se za uskutečnění emancipace celou svou vahou a získávali pro ni veřejné mínění. Francie za revoluce a po ní řada jiných evropských států již židovskou emancipaci provedly.[122] Také ve střední Evropě se diskuse o postavení židovského obyvatelstva stávala stále živější a v roce 1844 zasáhl do ní spiskem Zur Judenfrage i mladý Karel Marx.[123]

Židé v Čechách se obrátili k císaři s písemnou peticí při jeho návštěvě v Praze 1. září 1833, žádajíce udělení plných občanských práv, a při jejím vyřizování zabývalo se postavením židů podrobně gubernium. V r. 1837 se obrátili přímo k císaři známí průmyslníci Porgesové, žádajíce z titulu svých „zvláštních zásluh o stát" udělení plných občanských práv alespoň pro svou rodinu a podobně r. 1838 Rothschildové.[124] Také při této příležitosti uspořádalo gubernium s krajskými úřady anketu o židovské otázce, ovšem opět bez viditelných výsledků. Ve všech těchto jednáních, ať už je vedla židovská plutokracie jen za svou osobu nebo jménem veškerého židovstva, však požadavky na zrušení redukčního režimu hrají jen podřízenou úlohu a také úřední vyjádření, pokud se této věci dotýkají, vyslovují se spíše pro zachování numeru clausu.[125]

Centrální komitét židů v Čechách, který vznikl v r. 1848, rovněž ovládaný těmito kruhy, obrátil se ke členům říšského ústavodárného shromáždění, mezi nimiž již byli čtyři poslanci židovského původu, česky a německy vydanou brožurou Solimana z Hönigsbergu,[126] a veřejné mínění bylo zpracováváno další inspirovanou literaturou.[127] Avšak požadavek zrovnoprávnění židů, prosazovaný židovskou buržoasií jednostranně s ohledem na vlastní zájmy, nedocházel, jak ani jinak nemohlo být, v širších masách obyvatelstva valného ohlasu a pokud můžeme soudit z petic

---

[120] Srov. k tomu F. Roubík, Tři příspěvky k vývoji emancipace židů v Čechách v RSDŽ V. str. 305—324.

[121] Roubík l. c. V. str. 322.

[122] Viz A. Deutsch, Der Kampf um die Emanzipation der Juden, Prag 1912.

[123] K. Marx - B. Engels, Spisy I. (Praha 1956) str. 371—400.

[124] Roubík l. c. V. str. 370—389.

[125] Roubík l. c. V. str. 375, 383, 385, 387.

[126] Zur Judenfrage, Prag 1848; O emancipaci židů. V Praze 1848.

[127] Není účelem této studie zabývat se podrobněji vývojem židovské otázky v roce 1848. Uveďme jen židům příznivou brožuru justiciára L. Padana, Die volle und unbedingte Emanzipation der Juden ist ein religiöses, politisches und Rechts-Postulat, Wien 1848.

k národnímu výboru z Čech a k zemskému sněmu z Moravy,[128] zůstávala k němu většina křesťanského obyvatelstva chladná a místy dokonce propadala antisemitským náladám.

Bylo to podmíněno úzkou základnou kampaně za židovskou emancipaci, která v rukou židovské buržoasie nepozbývala jakéhosi sektářského přídechu. Je pro ni charakteristické, že se požadavky po reformě manželského práva a zejména pro široké masy židovstva zvláště tíživého numeru clausu manželství neozývají vůbec, a že zcela na okraji je vznášen jen požadavek zrušení § 64 OZO, který znemožňoval konnubium mezi křesťany a židy a tím udržoval jejich isolaci, kterou při svém postavení nesla velmi těžce zvláště židovská plutokracie. Konkrétnější návrhy na reformu židovského manželského práva ozvaly se teprve po skončení revolučních bouří z pera prvního židovského profesora pražské university Wolganga Wesselyho, který byl k tomu jako profesor trestního práva a bývalý učitel náboženství zvláště povolán.[129]

Wessely doporučuje především změny ustanovení o překážkách manželství, aby byl umožněn levirát a manželství vdovce se sestrou zemřelé ženy, které židovský kánon doporučuje. Kritisuje ostře ust. § 135 o nedobrovolné rozluce a poukazuje na neodůvodněný rozdíl, který činí OZO mezi židy a evangelíky. Upozorňuje na nerovnost práv muže a ženy v případě cizoložství, a žádá, aby na židy byla vztažena ustanovení § 115 o jednostranné rozluce pro evangelíky a mezi její důvody přidány ještě další: tvrdošíjné odpírání manželské povinnosti, neplnění vyživovací povinnosti k manželce, přestup jednoho z manželů k jinému náboženství, jestliže ohrožuje manžela, který zůstal židem, ve výkonu náboženských povinností, a nevyléčitelná duševní choroba. V oboru formálního práva žádá zavedení defensora matrimonii i v procesech o rozluku a prohlášení za neplatné židovských manželství, proti § 134 požaduje možnost předání propouštěcího listu plnomocníkem a vůbec provádět tento akt mimosoudně, aby mohly být dodrženy všechny náboženské formality, v hojné míře k tomu židovským rituálem požadované (jak se ostatně v praxi již dělo). Wesselyho práce potvrzuje rovněž, že se u židů konala i po polovině 19. století chalizza. Rabíni odmítali asistovat u sňatků vdov, které nebyly chalizzou vyvázány z levirátu. Jejich účast však byla při sňatku podle OZO nutná a nebylo žádných předpisů, které by je mohly

---

[128] Srov. R o u b í k, Petice venkovského lidu z Čech k národnímu výboru z r. 1848 (Praha 1954) a R a d i m s k ý - W u r m o v á, Petice moravského lidu k sněmu z roku 1848 (Praha 1955) — podle rejstříku.

[129] Ein Wort zur Reform des bisher in Oesterreich geltenden jüdischen Eherechts v Haimerls Magazin für Recht und Staatswissenschaft VI. Bd. 1. Heft, separát Prag 1852; Ueber Scheidung und Trennung jüdischer Ehen nach österr. Rechte. Ein Wort zur Reform des in Oesterr. geltenden jüdischen Eherechtes v Allgemeine österr. Gerichtszeitung IV.—1853 čísla 55—58 a 71—73.

k asistenci aspoň pasivní donutit, čímž vznikala neudržitelná situace (nouzový sňatek civilní byl zaveden teprve zák. č. 47/1868 ř. z.).

Wessely také dokazoval, že židovské náboženství nezakazuje sňatky s jinověrci a jelikož je tomu tak i u křesťanů, není nejmenšího důvodu pro zákaz jejich konnubia, který formuloval § 64 OZO. Marné však byly Wesselyho naděje, že jeho návrhy mohou být uskutečněny v souvislosti s chystanými reformami manželského práva; tyto se v době Bachova absolutismu daly úplně jiným směrem a Rakousko se konkordátem z r. 1855 vrátilo v oboru manželského práva daleko za Josefa II. a OZO. Bylo vůbec úspěchem, že nedošlo k dalším změnám manželského práva pro židy ve smyslu reakčním. Výrazně antisemitský kurs nastoupilo zákonodárství Bachova absolutismu, např. v oboru omezení způsobilosti židů nabývat nemovitostí cís. nař. z 2. října 1853, jímž byla obnovena všechna omezení z doby před 1. lednem 1848[130] a podobné tendence se uplatňovaly i vzhledem k výdobytkům židů v roce 1848 v manželském právu.

Běželo tu zejména o numerus clausus židovských manželství. Revoluční hnutí roku 1848 přesto, že otázka emancipace židů zůstala poněkud stranou a nebyla vyřešena se vší jasností, přineslo aspoň živelně v jejich postavení značné změny. Již základní články Pillersdorfovy ústavy z 26. dubna 1848 v § 27 zaručovaly odstranění existujících nerovností v oboru občanského práva pro příslušníky různých konfesí, a podobně § 1 Stadionovy ústavy z 4. března 1849 zrovnoprávnil příslušníky všech vyznání a židé toho využili plnou měrou. § 124 OZO nebyl však zrušen výslovně a sylvestrovské patenty, jimiž byla r. 1851 platnost Stadionovy ústavy zase suspendována, nejistotu stran numeru clausu ještě zvýšily.

Za této situace bylo rozhodné, jak se zachovají správní úřady, a podle všeho, co víme, se jejich stanovisko různilo a kolísalo. V některých zemích (např. Dolním Rakousku) zemská správa rozhodla výslovně, že § 124 již není aplikabilní a že pro židy platí, pokud jde o politický konsens k sňatku, stejná ustanovení jako pro křesťanské obyvatelstvo;[131] v jiných (Uhry, Sedmihradsko, Krakovsko) naopak instruovány nižší úřady tak, že § 124 zůstává v platnosti[132] a také nauka, jak je patrno např. v komentáři Stubenrauchově z této doby,[133] byla tu bezradná.

V Čechách[134] se vymklo během roku 1848 povolování židovských sňatků úřadům z ruky a zejména po vydání Stadionovy ústavy samo gubernium zodpovídalo došlé dotazy krajských úřadů s poukazem na §§ 1 a 27—36b) říšské ústavy v tom smyslu, že jsou židé nyní ve věci povolení sňatku

[130] K tomu Scherer l. c. str. 24.
[131] Oběžník dolnorakouské zemské vlády z 11. září 1849 č. 36270 u Stubenraucha, Das allg. bürgerl. Gesetzbuch I. (Wien 1854) str. 376.
[132] Nařízení ministerstva spravedlnosti z 25. července 1853 č. 144 ř. z.
[133] Stubenrauch I. str. 376—379.
[134] Archivní materiál k těmto otázkám chován v SÚA fond ČG 1841—55, fasciki registratury 18, číslo 1, podčíslo 33—36.

zrovnoprávněni s křesťany, což dáno také na vědomí ministerstvu vnitra,[135] jež nevzneslo proti tomu výslovných námitek. Místo toho bylo vyzváno[136] moravské místodržitelství, aby vešlo ve styk s českým a společně podaly dobrozdání, za jakých podmínek mají být v budoucnu židům sňatky povolovány.[137] České místodržitelství odpovědělo, že trvá na rovnoprávnosti židů s křesťany[138] a podobně odpovídalo také krajským úřadům,[139] že není třeba již vybírat taxy za licence k židovským sňatkům a dbát pravidel o jejich evidenci.

Pražský magistrát, tradičně antisemitsky orientovaný, jak ho k tomu přiměly staleté spory s židy o rozšíření ghetta, činil židům při povolování sňatků potíže a vyžadoval nadále průkaz o zkouškách Bne-Zion pod záminkou, že obecní řád, který má židům zaručit jejich práva, nebyl ještě vydán. Avšak židé přímou intervencí ve Vídni dosáhli tu rozhodnutí samého A. Bacha, který zakročil v jejich prospěch.[140]

Po zrušení Stadionovy ústavy 31. prosince 1851 nastala však nová situace a nastupující Bachova reakce se projevila novým kursem i v otázce povolování židovských sňatků. Přípisem ministra vnitra čes. místodržitelství z 31. července 1852 č. 11.369 bylo výslovně upozorněno, že § 124 OZO platí nadále, jak zřejmo z cís. patentu z 23. března 1852, kterým bylo v Krakovsku zavedeno manželské právo OZO, a bylo upozorněno na to, že stav, jaký se vytvořil např. v Haliči, kde se židé žení bez jakéhokoli povolení politických úřadů, je nepřípustný. Současně bylo místodržitelství vyzváno, aby podalo zprávu o situaci ve svém obvodu a navrhlo podmínky, za jakých má být souhlas politických úřadů k židovským sňatkům nadále udílen.

Po několika urgencích odpovědělo místodržitelství na podkladě zpráv podřízených úřadů teprve hlášením z 1. února 1853 č. 539, kde se připouští, že od r. 1848, ale zejména od uveřejnění Stadionovy ústavy, nebylo v Čechách ustanovení § 124 OZO nikde respektováno a židé uzavírali sňatky jen na obyčejné přihlašovací lístky (Ehemeldzettel), nutné i pro křesťany tím spíše, že samo gubernium podřízené úřady v tomto smyslu instruovalo, a že ani ministerstvo vnitra na opětovná hlášení nedalo s tímto postupem najevo nesouhlas. Stanovisko českých úřadů se nezměnilo ani po zrušení ústavy, jelikož při něm byla rovnost před zákonem výslovně zachována.

Měla-li být nyní tato praxe změněna, bylo třeba nezbytně revidovat

---

[135] Hlášení ze dne 29. dubna 1849 č. 20871 a z 5. července 1849 č. 26861.
[136] Výnos ministerstva vnitra z 30. dubna 1849 č. 10046.
[137] Přípis moravského místodržitelství českému z 11. června 1849 č. 182236.
[138] Přípis českého místodržitelství moravskému z 28. června 1849 č. 36261.
[139] Stalo se tak na základě dobrozdání spojené Cameral-Gefällen-Verwaltung im Kgr. Böhmen s poukazem na min. nař. z 11. května 1849 č. 9763.
[140] Osobní dopis min. vnitra dra A. Bacha hr. Mecsérymu z 20. srpna 1849 č. 6226.

i podmínky, za kterých býval souhlas úřadů k židovským sňatkům udílen. Podle názoru místodržitelství systém zavedený patentem z r. 1797 s výjimkami pro vojenské dobrovolníky a židy živící se zemědělstvím neb řemeslem nepřinesl žádného výsledku a nepodařilo se ani zabránit početnímu vzrůstu židovského obyvatelstva. Vedle povolených sňatků bylo totiž uzavíráno velké množství sňatků nepovolených (tzv. sňatky pod komínem), které rabíni požehnali proti ustanovením státního práva, ale které z hlediska náboženského existují. Vedl tedy židovský Familiensystem jen k obcházení zákona.

V budoucnu mělo by proto být podle názoru místodržitelství jako hlavní podmínka k povolení sňatku stanoveno, aby uchazeči o svatební licenci prokázali majetek dostačující k obživě rodiny nebo přiměřeně výnosné zaměstnání. Z ostatních starších předpisů jevilo se místodržitelství nutným zachovat požadavek minimálního věku 22 a 18 let už proto, že povinnost předkládat rodné listy povede židy k řádnému vedení matrik, a rovněž průkaz školního prospěchu, neboť návštěva škol je prý pro židy zejména z nižších vrstev dobrou příležitostí, jak se vymanit z lichvaření a zvolit si užitečnější povolání.

Doporučuje se však upustit od zkoušek Bne-Zion, jež byly stejně jen formální a dávaly úřadům příležitost ke korupci. Postačí jen osvědčení rabína a náboženské obce o znalosti náboženství obou snoubenců. Podobně průkaz určitého jmění, který měl zjednat jistotu, že rodina bude schopna splnit závazky židovské majetkové daně, je po jejím zrušení bezpředmětný. Doporučuje se však vyžadovat doklady, které ozřejmí, že mezi snoubenci není příbuzenský ani švagrovský vztah v zakázaném stupni, aby snad politické úřady neudělovaly souhlas ke sňatkům stiženým překážkou občanského práva. Konečně mělo místodržitelství za to, že manželství uzavřená po r. 1848 bez souhlasu politických úřadů nelze již se zpětnou platností prohlašovat za neplatná a ani požadovat získání souhlasu aspoň dodatečně.

Bylo tedy stanovisko českého místodržitelství, ačkoli již navrhovalo zase zvláštní podmínky pro povolení židovských sňatků křesťanům neuložené, v souladu s celkovou linií gubernia již v době předbřeznové ještě poměrně liberální,[141] a můžeme mít za to, že příznivá praxe potrvala, dokud nebylo vydáno ministerstvem vnitra rozhodnutí určitější. Protiživotovský naladěný pražský magistrát šikanoval sice židovské snoubence nadále, strany rekurovaly a také krajské úřady se opětovně dotazovaly. Místodržitelství odpovídalo však mlhavě, že se mají k souhlasu vyžadovat ty podmínky, které nejsou výslovně zrušeny novými předpisy a po-

---

[141] Toto dobré zdání koncipoval guberniální rada Janko, jehož židům příznivé stanovisko projevovalo se již v úředních anketách třicátých let, srov. Roubík v RSDŽ V. str. 376 a 305.

měry, jak je to u židovské daně „und wohl auch mit der Familienstellen Zahl".[142]

Několikero dotazů ministerstvu vnitra během roku 1853[143] staví mu před oči nejistotu, která ve věci povolování židovských sňatků panuje, avšak marně. Nejistota potrvala ještě celou první polovinu roku 1854, kdy již bylo výnosem místodržitelství z 18. prosince 1853 č. 11007 řízení k § 124 svěřeno okresním hejtmanstvím, až konečně místodržitelství samo hlášením z 27. července 1854 č. 19636 postavilo ministerstvo vnitra před hotovou věc a oznámilo mu prostě (v podstatě podle svého dobrozdání z r. 1852) zásady, podle kterých hodlá napříště při udělování konsensu k židovským sňatkům postupovat.

Teprve potom vydalo ministerstvo vnitra 23. srpna 1854 výnos, intimovaný pak jako prozatímní předpis o vyřizování židovských žádostí o povolení k sňatku všem krajským úřadům a pražskému magistrátu oběžníkem místodržitelství z 5. září 1954 č. 25043,[144] který schválil až na malé výjimky místodržitelské podání. Podle toho měl být v Čechách politický konsens nadále vydáván od okresních hejtmanství, jestliže

a) snoubenci prokáží rodnými listy minimální věk 22 a 18 let.
b) předloží vysvědčení o školním prospěchu,
c) vysvědčení rabína o znalosti náboženství,
d) prokáží se domovskými listy a
e) podají důkaz o majetku nebo zaměstnání, jehož výnos postačuje k výživě rodiny.

Nevyžadovalo se tedy již vysvědčení o zkoušce Bne-Zion, a povinnost zkoumat, zda mezi snoubenci neexistuje překážka příbuzenství nebo švagrovství, přenesena s odvoláním na § 127 z politické správy na rabíny, čímž byl stav u nás již pravděpodobně stabilisován.[145]

Přinesl tedy rok 1848 rozklad starého systému numeru clausu židovských rodin a nastupující Bachova reakce, ačkoliv židovská manželství podrobila znovu dohledu politických úřadů, nevrátila se již k starým feudálním předpisům a stanovila k povolení podmínky, které se valně nelišily od předpisů platných pro ostatní obyvatelstvo s ponecháním jen některých reminiscencí na starší stav.

Nicméně nejasný a protiústavní stav, jak se vytvořil uznáním § 124 v době Bachovy reakce, a různá praxe v různých habsburských zemích při jeho provádění, vynutily si po pádu Bachova režimu spolu s jinými

---

[142] Odpověď místodržitelství chebskému krajskému hejtmanství z 12. května 1853 č. 8599.
[143] 6. května 1853 č. 10521; urgence 4. srpna 1853 č. 16124.
[144] Otištěno též u A s t l a, Alphabetische Sammlung aller politischen usw. Gesetze des Kaiserthums Oesterreich III. str. 1652.
[145] Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 144/1853 ř. z., zavádějící platnost manželského práva OZO do Sedmihradska, vázalo udělení souhlasu podle § 124 na tyto podmínky: a) jmění nebo zaměstnání, jež může zaručit výživu rodiny, b) stáří 24 a 18 let, c) vysvědčení rabína o zachovalosti nupturientů.

reformami, jimiž byla emancipace židů dokončena, také výslovného zrušení § 124 OZO, k němuž došlo ještě před počátkem konstituční vlády cís. nařízením z 29. listopadu 1859 č. 217 ř. z. se zpětnou účinností. Jím byly konsensy politických úřadů k židovským sňatkům podrobeny stejným pravidlům, jaká platila pro křesťanské obyvatelstvo a pro všechny, kdo se dopustili jeho nerespektováním trestného činu podle § 507 tr. zák. resp. § 781 voj. trest. zák., byla vyhlášena amnestie. Tím byla tato smutná kapitola z dějin manželského práva v našich zemích ukončena.

Zvláštní manželské právo pro osoby židovského vyznání, jak je zakotvil nejprve patent č. 130/1791 JGS a potom §§ 123—136 OZO, bylo v konkrétních okolnostech svého vzniku kompromisem mezi absolutistickým státem a židovskou buržoasií, jemuž byly obětovány zájmy širokých mas chudšího židovského obyvatelstva. Z tohoto hlediska rakouská úprava nezlepšila neutěšený rodinný život většiny židovského obyvatelstva, jenž byl ztěžován zvláště ustanoveními numeru clausu židovských manželství.

Provedení emancipace židů během šedesátých let a uskutečnění alespoň hlavních postulátů formální rovnosti před zákonem změnilo podstatně jejich životní podmínky v kapitalistické společnosti a odpadla také správní omezení židovského manželského práva. V důsledku toho nabyla také ustanovení §§ 123—136 OZO poněkud jiného významu.

Přezíravý postoj rakouského státu k židovskému živlu sice dokumentovala trvalá neochota provést opravy manželského práva pro židy v OZO, jež bylo založeno na primitivních znalostech židovského náboženství, a také rozmanité projevy diskriminace židovských osob potrvaly v manželském právu i po prosincovné ústavě. Stát v procesech o rozluku židovských manželství nezřizoval defensora matrimonii a vtiskoval jim tím známku inferiority, a podobně při domluvách před rozvodem a rozlukou smíšených manželství zůstávala v platnosti stará pro židy ponižující ustanovení. Nejzávažnějším diskriminačním předpisem manželského práva byl však § 64 OZO platný až do r. 1919, který znemožňoval sňatky židů s křesťany. § 64 udržoval i židovskou buržoasii v uctivém odstupu od ostatních částí vládnoucí třídy a trvale ztěžoval splynutí židů s ostatním obyvatelsvem i po emancipaci, jako ostatně celý princip zvláštní úpravy manželského práva podle jednotlivých konfesí.

Přece však přinášelo jejich manželské právo židům i některé nemálo cenné výhody. Tak katolíci jen se závistí mohli patřit na §§ 133—5 OZO s jejich možností rozluky dohodou stran, která jim vůbec nebyla dostupná a stejně tak evangelíci a bezkonfesní, kteří sice mohli rozluky dosíci, ale museli provádět trapné dokazování vzájemného nepřekonatelného odporu před soudem, pokud nemohli prokázat již zjevně skandalisující důvody podle § 115. V tomto směru bylo tedy postavení židovských osob v manželském právu nesporně výhodnější.

Teprve manželská novela č. 320/1919 Sb. z. a n. sjednotila manželské právo židů s obecným manželským právem a odstranila i § 64 s jeho zákazem konnubia. Ale období sjednocení manželského práva židů s manželským právem ostatního obyvatelstva bylo jen krátké a přechodné.

S německou okupací byla vztažena na naše území i německá úprava židovských manželství v tzv. norimberských zákonech, a tak se na konci kapitalismu objevují opět zvláštní a omezovací ustanovení v manželském právu pro židy, s nimiž kapitalismus svou éru započal, a to v podobě ještě mnohem brutálnější.

V podstatě nebylo tu, ačkoli se nacisté holedbali využitím eugenických a rasových principů, ve vymezení okruhu židovského obyvatelstva proti dřívějšímu stavu změn; pro určení pojmu žida zůstala koneckonců rozhodná náboženská příslušnost předků[146] a na pavědecké rasové principy nespoléhali se ani nacisté sami, novinkou bylo jen vytvoření podivného pojmu židovského míšence.

Vládní nařízení ze 7. března 1942 č. 85 Sb., provádějící a doplňující „zákon na ochranu německé krve a německé cti," obnovilo v § 2 zase roku 1919 zrušený zákaz konnubia židů s „nežidy" a pro sňatek židovského míšence s nežidem předepsalo zvláštní povolení ministerstva vnitra. Manželství uzavřené proti tomuto předpisu bylo neplatné a kvalifikováno jako zločin, trestný žalářem od 1 do 15 let (§ 8 odst. 1). Fašistický zákon šel však ještě dále než předpisy feudálního absolutismu a zakázal (§ 5) i mimomanželský pohlavní styk žida s nežidem, jenž byl podle okolností kvalifikován jako přečin (tuhé vězení od 1 do 5 let) nebo zločin (žalář od 1 do 15 let). Aby mu předešel, zakázal § 6 zaměstnávat v domácnostech židů arijské služebné, pokud by byly mladší 45 let.

Brutální tresty, které vysoko převyšovaly tresty stanovené právem feudálního absolutismu na porušování omezovacích předpisů pro manželství židů, a ještě horší praxe, která bez ohledu na tyto předpisy usilovala rozvrátit smíšená manželství, deportace a přímá fysická likvidace židovského obyvatelstva — to byly prostředky, jakými skončila kapitalistická epocha v dějinách židovského manželského práva u nás, které dokumentují naprostou neschopnost kapitalistického společenského řádu zaručit řádný rodinný život celé rozsáhlé části obyvatelstva.

---

[146] K vymezení pojmu žida podle protektorátních předpisů srov. § 1 vlád. nař. ze 4. července 1940 č. 136 Sb. z. a n. a § 1 vl. nař. č. 85/1942 Sb. z. a n.

DAS BESONDERE EHERECHT FÜR PERSONEN DES JÜDISCHEN RELIGIONSBEKENNTNISSES IN DEN JAHREN 1783–1945

Jiří Klabouch

Zweck der Abhandlung ist die Vorbereitung einiger Teilschlüsse für eine umfassendere Studie über die Ehehindernisse und Eheverbote im bürgerlichen Recht durch die eingehende Bearbeitung von Spezialfällen von Hindernissen bei Personen jüdischen Religionsbekenntnisses im Zusammenhang mit der Entwicklung ihres besonderen Eherechtes.

Die Juden richteten sich am Ende des Feudalismus in den böhmischen Ländern in Ehesachen ohne Beschränkung nach dem mosaischen Recht und die Jurisdiktion übten die Rabbinergerichte aus. Das Ehepatent Josefs II. Nr. 117/1783 JGS begründete die staatliche Jurisdiktion in Ehesachen und das staatliche Eherecht, brachte aber für die Juden keine Sonderbestimmungen. Daher kam es zu langwierigen Reibereien zwischen den Juden und den Staatsorganen, aber unter der Regierung Josefs haben die Juden keine Bewilligung von Sonderbestimmungen erreicht. Unter den Prager Juden entstand eine Aufklärungspartei, zu deren Programm die Erweiterung der Gültigkeit des galizischen Judenpatentes aus dem Jahre 1789 auch auf Böhmen wurde, von dem sie eine Milderung des Regimes des Numerus clausus für jüdische Ehen erwarteten, welches seit dem Jahre 1725 in den böhmischen Ländern angewendet wurde. Dafür waren sie bereit, ihren, der Religion entsprechenden Abweichungen, im Eherecht zu entsagen und das einheitliche staatliche Eherecht zu unterstützen.

Die orthodoxe jüdische Partei, geführt von den Rabbinern und unterstützt von der jüdischen Großbourgeoisie, nützte aber die Reaktion unter der Regierung Leopolds II. aus und erreichte für die Juden im Patent Nr. 130/1791 JGS die Anerkennung einiger Abweichungen im Eherecht, nachdem sie rücksichtslos die Aussichten breiter jüdischer Schichten auf eine Milderung des Numerus clausus für Ehen den religiösen Dogmen opferte. Nach zwei Jahrzehnten weiterer Reibereien wurden diese Sonderregeln als §§ 123—136 in das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch aus dem Jahre 1811 übernommen.

Das Eherecht, wie es für die jüdische Bevölkerung geboten wurde nach den Vorschriften dieses Gesetzbuches, welche einerseits allgemein für sämtliche Konfessionen, andererseits besonders für Juden galten, war ein Ergebnis des Kompromisses zwischen dem absolutistischen Staat und dem Rabbinat und der hohen jüdischen Bourgeoisie. Es gewährte zwar den Juden einige Begünstigungen im Vergleich zu dem für die Christen bindenden Rechte (namentlich die Möglichkeit der Trennung nach gegenseitigem Einverständnis, einen engeren Umfang der Hindernisse der Verwandschaft und Schwägerschaft) wich aber von den Dogmen der jüdischen Religion in einer Reihe von Punkten ab (Levirat, Trennung nach dem Willen einer der Parteien u. w.), führte die dem jüdischen Rechte unbekannten Institutionen des Aufgebotes und der Scheidung von Tisch und Bett ein, verharrte in vielen Fragen bei der scharfen Diskriminierung der Juden (Mischehen, Trennungsverfahren u. ä.) und formulierte im § 64 direkt das Eheverbot zwischen Juden und Christen. Im ganzen handelte es sich um mißlungene Bestimmungen, deren Inhalt richtig die niedrige Stufe der Judenemanzipation im Österreich Metternichs widerspiegelte.

Dieser Charakter des Eherechtes für jüdische Personen wurde dadurch gesteigert, daß das Bürgerliche Gesetzbuch die Verwaltungsvorschriften unberührt ließ (in Böhmen namentlich das Judenpatent vom 3. August 1797), welche den Abschluß einer jüdischen Ehe von der Bewilligung der politischen Behörden abhängig machten (§ 124 ABGB). Da die Gesamtzahl der im Lande tolerierten jüdischen Familien nicht erhöht werden durfte (in Böhmen 8600, in Mähren 5400, in Schlesien 119), durften die Behörden die Heirat stets nur dem ältesten Sohne der Familie bewilligen; die anderen waren zu lebenslänglichem Zölibat verurteilt. Zu der Erteilung des Konsenses der politischen Behörden zu einer jüdischen Eheschließung wurde aber noch die Erfüllung einer ganzen Reihe von weiteren Bedingungen gefordert, namentlich der Nachweis eines gewissen Vermögens der Brautleute, welches gewährleisten sollte, daß die neu entstandene Familie hohe Steuern zahlen wird,

die Entrichtung vieler Taxen und Gebühren u. ä. Während die Zustimmung zur Eheschließung seit dem Jahre 1781 an die christliche Bevölkerung kostenlos erteilt wurde, war sie bei den Juden eine Gelegenheit zu einer gründlichen Gelderpressung. Der Staat schuf sich daraus sogar eine regelmäßige Einnahmenquelle; gegen eine beträchtliche Geldzahlung war es seit dem Jahre 1731 möglich, Dispens vom Numerus clausus zu erlangen und die Ehebewilligung für Juden wurde so nur zu einer reinen Geldfrage.

Der Numerus clausus für jüdische Ehen war daher für die vermögenden jüdischen Schichten kein unüberwindliches Hindernis und daraus kann man es sich erklären, warum im Kampfe um die jüdische Emanzipation, welcher von der jüdischen Bourgeoisie geführt wurde, die Forderung nach seiner Aufhebung nicht an zentraler Stelle steht, obwohl er den breiten Massen der ärmeren jüdischen Bevölkerung für das ganze Leben die Aussicht auf Gründung einer Familie nahm. Daher kam es auch bis zum Jahre 1848 zu keiner Änderung dieses Regimes.

Im Verlaufe der Revolution aber entglitt die Regulierung der jüdischen Ehen den Behörden aus den Händen. Nachdem beide Verfassungen (Pillersdorffs und Stadions) die Gleichheit vor dem Gesetz ohne Rücksicht auf das Religionsbekenntnis proklamiert hatten, hörten die Behörden selbst auf, auf der Applizierung des § 124 ABGB zu bestehen. Erst nach der Widerrufung der Verfassung im Jahre 1851 lebten neuerlich Tendenzen zur Begrenzung der jüdischen Ehen auf. Mit dem Erlaß des Ministeriums des Innern vom 23. August 1854 wurde eine neue Richtlinie herausgegeben, welche zwar nicht den Numerus clausus jüdischer Familien erneuerte, aber doch die Bewilligung einer jüdischen Eheschließung an bestimmte Bedingungen knüpfte, welche der übrigen Bevölkerung nicht auferlegt waren. Mit dem Sturz des absolutistischen Regimes kam es aber durch die kaiserliche Verordnung Nr. 217/1859 RGBl. zur endgültigen Wende, wodurch der § 124 ABGB vollständig beseitigt und die Bewilligung jüdischer Eheschließungen den gleichen Vorschriften unterworfen wurde, welche für die christliche Bevölkerung galten.

Das besondere jüdische Eherecht blieb aber weiterhin in Geltung. Die Juden hatten darin zwar einige unbestreitbaren Vorteile (Ehetrennung), aber verschiedene Erscheinungen ihrer Diskriminierung dauerten unverändert auch nach der Dezemberverfassung aus dem Jahre 1867 weiter. Namentlich der § 64 ABGB, welcher Eheschließungen zwischen Juden und Christen unmöglich machte, erschwerte dauernd die Verschmelzung der Juden mit der übrigen Bevölkerung. Erst die tschechoslowakische Eherechts-Novelle Nr. 320/1919 Slg. beseitigte die Konfessionsunterschiede im Eherecht und vereinheitlichte das Eherecht für die gesamte Bevölkerung, aber nicht für lange Zeit. Mit der deutschen Okkupation wurde auch auf unser Gebiet die Geltung der sogenannten Nürnberger Gesetze ausgedehnt, das Verbot der Eheschließungen von Juden mit Nichtjuden erneuert, wurde auch ihr außerehelicher Geschlechtsverkehr verboten und eine Reihe von anderen weiteren Beschränkungen eingeführt.

Es ist ersichtlich, daß die kapitalistische Rechtsordnung dauernd nicht imstande war, Bedingungen für ein geordnetes Familienleben eines ganzen zahlreichen Teiles der Bevölkerung zu schaffen.

BOJ DĚLNICTVA ZA ODSTRANĚNÍ ZÁKAZU KOALIC A RAKOUSKÝ KOALIČNÍ ZÁKON Z R. 1870

Jaroslav Houser

Koalicemi zaměstnanců rozumíme jejich sdružení, která sledují hospodářské a sociální cíle týkající se zejména jejich pracovního poměru, např. dosažení vyšších mezd, zkrácení pracovní doby, dosažení výhodnějších pracovních podmínek atd. Koalice jsou proto významným činitelem v třídním boji dělnictva za kapitalismu a důležitým prostředkem, zejména hospodářské formy třídního boje.[1]

Sdružení, které koalici tvoří, má zpravidla organisační základnu a je trvalého rázu. Není tomu tak však vždy. Koalicí může být i pouhá přechodná úmluva zaměstnanců směřující k hospodářským a sociálním cílům, které koalice zpravidla sledují. Takovou úmluvou je např. dohoda zaměstnanců o stávce. Pojem koalice zaměstnanců je tedy širší než pojem odborové organisace (profesionalnyj sojuz, Gewerkschaften, trade-union, syndicat professionnel). Koalice mohou sdružovat zaměstnance buď téhož povolání, nebo téhož výrobního odvětví, anebo mohou být též všeobecné povahy bez ohledu na povolání a výrobní odvětví.[2]

Naproti koalicím zaměstnanců staví literatura v kapitalistických zemích koalice zaměstnavatelů, např. kartely a různé jejich zájmové organisace. Souborný název „koalice" pro sdružení zaměstnavatelů i zaměstnanců je historického původu, protože buržoasní právo často formálně podrobovalo koalice zaměstnavatelů stejnému nebo podobnému právnímu režimu, jaký platil pro koalice zaměstnanců. Faktická situace zaměstnavatelských koalic byla však zcela odlišná.

Označení „koalice" se objevuje poprvé ve francouzském zákonodárství r. 1791. Předtím bylo používáno označení „monopole" ("monopole des ouvriers").[3] Celkem však označení „koalice" je běžnější v právnickém písemnictví a v právní vědě než v řeči zákonů. Ve francouzštině je pro koalice zaměstnanců technickým legislativním výrazem „syndicat pro-

---

[1] U buržoasních autorů chybí v definicích koalic prvek třídnosti. (K a s k e l W., Arbeitsrecht, Berlín 1932, str. 314 a 315; S i n z h e i m e r H., Grundzüge des Arbeitsrechts, Jena 1927, str. 67; B o g s W., Geschichtliche Entwicklung des deutschen Koalitionsrechts, sborník Koalitionen und Koalitionskampfmittel, vyd. Kaskel W., Berlín 1925, str. 1).

[2] S i n z h e i m e r, Grundzüge des Arbeitsrechts, Jena 1927, str. 69.

[3] B r ü g e l L., Soziale Gesetzgebung in Österreich von 1848 bis 1918, Vídeň a Lipsko 1919, str. 69 a 70.

fessionnel" a v angličtině „trade-union". Tyto názvy však nevyčerpávají pojem koalice v plném rozsahu, protože je nelze použíti na ony různé formy dohod a úmluv zaměstnanců bez pevného organisačního základu. Na druhé straně však některé anglické zákony zahrnovaly pod pojem „trade-union" i koalice zaměstnavatelů, např. Trade-Union Act z r. 1871. Německé a rakouské zákony používaly označení „Verabredungen" a „Vereinigungen", které vyčerpávaly pojem koalice v plném rozsahu. Tak např. koaliční zákon rakouský z r. 1870 (č. 43/1870 ř. z.) užíval označení „Verabredungen" pro dohodu zaměstnavatelů i zaměstnanců, živnosten-ský řád Severoněmeckého bundu z r. 1869 označení „Vereinigungen und „Verabredungen" pro dohodu zaměstnavatelů i zaměstnanců, živnosten-einigungsfreiheit" zavrhnuvši výraz „Koalitionsfreiheit", protože toto označení bylo podle mínění zákonodárce širší a zahrnovalo též právo na stávku, které nechtěl zákonodárce v ústavě zakotvit.[4] Ústavní listina před-mnichovské republiky z r. 1920 se nezmiňovala vůbec o koalicích a koa-ličním právu a mluvila pouze o právu spolčovacím (§ 114).

Koaličním právem ve smyslu objektivním rozumíme souhrn právních norem dovolujících a upravujících anebo zakazujících koalice zaměst-navatelů nebo zaměstnanců. Toto právo může zaujmout ke koalicím v podstatě dvě krajní stanoviska (a to též rozdílná ke koalicím zaměst-navatelů a zaměstnanců), mezi nimiž je myslitelná celá řada mezistupňů a kombinací. Buď koaliční právo tvoření a existenci koalice umožňuje a koalování podporuje, nebo mu brání zákazy koalic.

Je pochopitelné, že buržoasní právo měří nestejnou měrou kapitalis-tům a dělníkům. Tato právní nerovnost se zračí často v tom, že v záko-nech obsahujících zákaz koalic bývají uvaleny těžší tresty dělníkům na nelegální zakládání a vstupování do koalic než kapitalistům. Avšak i za předpokladu, že zákon obsahující zákaz koalic by měřil stejnou měrou zaměstnavatelům i zaměstnancům, tedy za předpokladu rovnosti právní, je mezi oběma partnery pracovní smlouvy nerovnost faktická. Pro ka-pitalistické zaměstnavatele bylo hračkou obejít zákon, obsahující zákaz zaměstnavatelských koalic. Příčina tkvěla v tom, že kapitalistů, kteří chtěli koalovat, bylo nepoměrně méně než dělníků a obejít zákon bylo pro ně technicky snadnější. To bylo konstatováno i ve vídeňském parla-mentu při projednávání návrhu koaličního zákona z r. 1870 (č. 43/1870 ř. z.).[5]

---

[4] Slovník veřejného práva československého, sv. II., Brno 1932, str. 197.

[5] Eine Verabredung unter den Arbeitgebern ist viel leichter möglich, als eine Verabredung unter den Arbeitsnehmern, ja die Arbeitgeber können sich, weil sie weniger an der Zahl sind, leicht verabreden, sie können dies bei einem Diner oder bei irgend einer anderen Zusammenkunft tun, ohne irgend ein Aufsehen zu verursachen. Anders ist dies aber bei Verabredungen der Arbeiter; diese bedingen immer eine grosse Versammung, die der Auf-sicht und der Aufmerksamkeit der Behörde kaum entgehen kann." (Z řeči posl. Steffense 10. II. 1870, těsn. zpr. posl. sn. říš. rady, zas. 5, sch. 19, str. 353.)

Z toho je patrno, že snaha buržoasního zákonodárce podrobit koalice zaměstnavatelů a zaměstnanců stejnému nebo podobnému právnímu režimu měla sloužit a také sloužila k tomu, aby vyvolala mezi dělníky mylné představy o nadtřídnosti buržoasního státu, který prý má stejný postoj ke koalicím kapitalistických zaměstnavatelů i dělníků. Vždyť i rovnoměrné a důsledné provedení zákazu koalic na straně zaměstnavatelů i zaměstnanců bylo opatřením vysloveně protidělnickým. Jedinou zbraní dělníků byla jejich solidarita, jejímž výrazem byla koalice. Nekoalovaní dělníci byli proto vydáni na pospas hospodářské moci jejich kapitalistického zaměstnavatele, třebas tento do žádné koalice zaměstnavatelů nevstoupil.

Koaliční právo buržasního státu v objektivním smyslu mohlo zaujmout vůči koalicím též stanovisko opačné. Mohlo je tolerovat a legalisovat. Právo zaměstnanců a zaměstnavatelů zakládat koalice nebo do nich vstupovat tvoří koaliční svobodu. Pojmově je koaliční svoboda zvláštním druhem svobody sdružovací, totiž svobodou sdružování ke zcela zvláštním hospodářským a sociálním účelům.[6] Je to tedy právo „moci se koalovat", které nutno odlišit od práva „nebýt povinen vstoupit do koalice". Protidělnický ráz buržoasního koaličního práva tkvěl velmi často v tom, že pod heslem svobody jednotlivce a odmítání jakéhokoliv nátlaku ke vstupu do koalice, při čemž tento nátlak byl velice široce interpretován, byla narušována koaliční svoboda dělníků.

Koaliční svoboda patří mezi tzv. sociální práva dělnictva. V seznamu těchto práv zaujímá postavení zvláštní, protože patří k základním sociálním právům. Koaliční svoboda je totiž pro dělnictvo základnou pro dosažení jiných sociálních práv. Vybojování koaliční svobody a její udržení bylo pro dělnictvo za kapitalismu mnohem významnější než např. splnění určitých požadavků mzdových.[7] Bylo tomu tak proto, že neúspěch v mzdovém boji mohl být pro dělnictvo jen přechodného rázu, zachovalo-li si akce schopné odborové organisace sdružující třídně uvědomělé dělníky. Ztráta koaliční svobody znamenala pro dělnictvo naproti tomu citelnou porážku, protože to byla ztráta bojového prostředku, který hrál v třídním boji významnou úlohu.

Dosažení koaliční svobody bylo významným mezníkem ve vývoji odborového hnutí, jehož vznik označil Lenin za gigantický pokrok dělnické třídy na začátku vývoje kapitalismu.[8] Dosažení koaliční svobody nespadá ovšem v jedno se vznikem odborového hnutí. Odborové spolky existovaly již dříve, musily se však skrývat pod různými náhradními firmami, neboť nemohly existovat legálně. Koaliční svoboda znamenala proto legální základnu odborového hnutí. Byla vybojována dělnictvem na buržoasii a byla

[6] Groh W., Koalitionsrecht, Mannheim, Berlín, Lipsko 1923, str. 10.
[7] Marx K., Stávky a dělnická sdružení. Karel Marx a Bedřich Engels o odborových organisacích, Praha 1951, str. 52.
[8] Lenin V. I., Sočineníja, vyd. 4., sv. 31, Moskva 1953, str. 32.

ústupkem buržoasie. Ve svých důsledcích znamenala nebývalý rozmach dělnického odborového hnutí.

Boj dělnictva za koaliční svobodu probíhal v čelných kapitalistických zemích do konce první světové války v podstatě ve dvou stadiích.[9] Nejprve to bylo období zákazu koalic, kdy dělnická třída byla ještě slabá a buržoasie se snažila udusit dělnické hnutí státní represí.[10] Argumentovala při tom v duchu hospodářského liberalismu tím, že koalice znamenají omezování osobní svobody jednotlivcovy.

Přes všechny zákazy koalic a přes všechnu persekuci rostlo dělnické hnutí s rozvojem kapitalistického výrobního způsobu. Pod tlakem dělnictva byla buržoasie přinucena k ústupkům. Tyto ústupky spočívaly ve zmírnění, po případě v odstranění koaličních zákazů. Buržoasní právo přecházelo tehdy od zákazů koalic k jejich tolerování. Většinou však odstranění zákazů koalic bylo provedeno neúplně, takže koalice byly dovoleny jen se značnými omezeními ke škodě dělnictva. Později docházelo k positivní úpravě koaličního práva. Tuto úpravu prováděl buržoasní stát, a proto byla koaliční svoboda opět omezována. Záleželo na konkrétní situaci třídního boje, jak rozsáhlým omezením bylo koaliční právo podrobeno.[11] To bylo druhé období vývoje koaličního práva.

Tuto vývojovou linii koaličního práva můžeme sledovat v Anglii, ve Francii, v Německu a též v Rakousku, kde koaliční zákon z r. 1870 byl výrazným mezníkem jeho vývoje.

Rostoucí význam dělnické třídy v době rozmachu kapitalistické industrialisace v Anglii předurčil anglické dělnictvo sehrát úlohu průkopníka v boji za koaliční svobodu. Na konci XVIII. století došlo v Anglii k vydání

---

[9] Trojdílnou periodisaci vývoje koaličního práva, opřenou o studium jeho normativní úpravy uvádí Sinzheimer, neodůvodňuje ji však z třídního hlediska. Podle něho je prvním stadiem období zákazů koalic, druhým zmírnění a odstranění zákazů a třetím positivní koaliční právo, které začíná v Německu za první světové války a vrcholí zakotvením ve výmarské ústavě. (S i n z h e i m e r H., Grundzüge des Arbeitsrechts, Jena 1927, str. 76 až 79.)

[10] S institucemi podobnými koalicím se setkáváme též v předkapitalistických společenských a hospodářských formacích. Počátky organisací zaměstnanců spadají již do doby, kdy vznikla pracovní smlouva. Dělnické koalice mají bezprostřední předchůdce v bratrstvech cechovních tovaryšů za feudalismu. Ta vznikala v rámci cechů zprvu jako bratrstva církevní, později se však osamostatňovala a přebírala světské úkoly. Zabývala se např. pracovními podmínkami tovaryšů, výší jejich mezd, délkou pracovní doby, výší trestu při porušení pracovní smlouvy, otázkou „modrého pondělku" atd. V XV. století dosáhla bratrstva tovaryšů téměř všude uznání. V XVI. století, kdy vzplanul ostrý boj mezi cechovními mistry a tovaryši, protože mistři z konkurenčních důvodů se bránili osamostatnění tovaryšů, hrála bratrstva tovaryšů významnou úlohu při jejich stávkách a bojkotu. Feudální stát přešel tehdy k zákazu tovaryšských koalic. Zákazy jsou opakovány ve století XVII. a XVIII. Na toto období zákazu tovaryšských koalic navazuje pak doba protikoaličního zákonodárství týkající se dělníků. (B o g s W., Geschichtliche Entwicklung des deutschen Koalitionsrechts, sborník. Koalitionen und Koalitionskampfmittel, vyd. Kaskel W., Berlin 1925, str. 1—12 a Kaskel W., Arbeitsrecht, Berlin 1932, str. 308 a 309.)

[11] Tato studie se nezabývá dalším vývojem koaličního práva po první světové válce, kdy se toto právo podstatně mění v důsledku fašisačních tendencí v celé řadě evropských zemí.

zákonů zakazujících dělnické koalice, které navazovaly na zákazy starší, jež byly uváděny jako dodatek předpisů upravujících poměry různých živností. Byl to především General Combination Act z r. 1799, jenž byl doplněn zákonem z r. 1800 (39 a 40 Geo III., c 60). General Combination Act stanovil především, že všechna ujednání a sdružení dělníků ke zvýšení nebo snížení pracovní doby jsou protiprávní a trestná (zákaz dělnických koalic). Byla trestána jako spiknutí mnohaletou káznicí. Dále zákon prohlásil, že je protiprávní a trestné odpírat pracovat s jinými dělníky (zákaz bojkotu). Zákon obsahoval též protistávková ustanovení a předpisy chránící přímo či nepřímo stávkokaze.

Proti těmto persekučním zákonům bojovalo anglické dělnictvo až do r. 1824 (5 Geo IV., c 95), kdy byly zákony zrušeny. Kapitalisté prosadili však hned na to r. 1825 nový zákon (6 Geo IV, c 129), který obsahoval v mírnější formě opět zákaz dělnických koalic. Dělnická sdružení byla pokládána za spiknutí a pouze schůze, které se zabývaly úpravou mezd a pracovní doby, byly beztrestné. Nový zákon nebyl však již s to zabránit anglickým dělníkům organisovat se.

Období koaličních zákazů končí v Anglii teprve r. 1871, kdy byla existence odborových spolků potvrzena. Zákonem z r. 1875 (38 a 39 Vict., c 86) bylo koaliční právo dělníkům výslovně přiznáno. K positivní, třebaže velmi subtilní úpravě dělnických koalic došlo v řadě zákonů vydaných před první světovou válkou. (Trade Union Acts z r. 1871 a r. 1876, Trade Dispute Act. z r. 1906 a Traden Union Act. z r. 1913).[12]

Také ve Francii byly již od XVI. století vydávány předpisy zakazující koalice tovaryšů v řemeslech. Pro stanovisko francouzské buržoasní revoluce k dělnickým sdružením je charakteristický zákon Le Chapelierův ze 14. července 1791, který vyslovil zákaz dělnických koalic s odůvodněním, že dělnická sdružení jsou prý druhem cechů, jejichž odstranění jest jedním ze základů francouzské ústavy. Příslušníkům téhož povolání bylo např. zakázáno volit funkcionáře a usnášet se ve věcech týkajících se ochrany společných zájmů. Taková ujednání byla prohlášena za nezákonná a jejich iniciátoři měli být potrestáni pokutou až 500 fr. R. 1800 byl vydán další zákon, jenž zakázal každou koalici dělníků směřující k zastavení práce, ke zkrácení pracovní doby nebo ke zvýšení mezd. Napoleonský trestní zákoník (Code Pénal) z r. 1810 trestal (§ 415) koalice dělníků vězením od 1 do 3 měsíců. Dělničtí funkcionáři mohli být trestáni vězením od 2 do 5 let. Ke zmírnění zákazů dělnických koalic došlo

---

[12] Webb S. a B., Die Geschichte des britischen Trade-Unionismus, Stuttgart 1895, Bogs W., Geschichtliche Entwicklung des deutschen Koalitionsrechts, a Gossmann L., Übersicht über das englische Koalitionswesen unter besonderer Berücksichtigung der Trade Unions, sborník Koalitionen und Koalitionskampfmittel, vyd. Kaskel W., Berlín 1925, str. 15 a 217—224; Ingwer J., Das Koalitionsrecht der Arbeiter, Vídeň 1909, str. 7—10; Kotek J., Odborové hnutí zaměstnanců, Praha 1930, str. 257—263.

teprve za druhého císařství zákonem z 25. května 1864. Teprve zákonem z 16. března 1884 byly zákazy odstraněny a odborové organisace výslovně uznány. Některá ustanovení francouzského trestního zákoníku (Code Pénal) byla odstraněna dokonce až r. 1903.[13]

Podobný vývoj byl i v Německu. Na právní předpisy zakazující koalice tovaryšů v řemeslech ze století XVI., XVII. a XVIII. (např. říšský cechovní řád z r. 1731 a pruský „Landrecht" z r. 1794) navazují zákony proti koalicím dělníků ve století XIX. Protikoaličním zákonem byl ještě pruský živnostenský zákon z r. 1845, jenž trestal úmluvy dělníků o zastavení práce a nátlak na dělníky připojit se k takové úmluvě vězením až do 1 roku. Tvoření dělnických sdružení bez policejního povolení mělo být trestáno čtrnáctidenním po případě čtyřtýdenním vězením, pokud trestní zákony nepředpisovaly trest vyšší. Dělníci, kteří svévolně bez zákonných důvodů opustili práci, měli být trestáni až čtrnáctidenním vězením. V pruském živnostenském řádu byla tedy celá řada ustanovení namířených proti dělnickým koalicím a vysloveně protistávkového rázu. Naproti tomu živnostenský řád pro severoněmecký „Bund" z r. 1869 prohlásil koalice zaměstnanců v živnostech, tomuto zákonu podrobených, za beztrestné. Tím začíná v Německu období tolerování a legalisování koalic.[14]

Stejný obraz podává vývoj koaličního práva v Rakousku. Také zde období koaličních zákazů navazuje na starší prohibiční zákonodárství namířené proti asociacím tovaryšů v cechovních řemeslech a proti koalicím horníků a čeledi. R. 1870, kdy byl vydán nový koaliční zákon (č. 43/1870 ř. z.), je významným mezníkem. Koaliční zákaz byl omezen a nastalo období tolerování a legalisování dělnických koalic.

*

Nejstarší protikoaliční ustanovení horního práva v českých zemích obsahuje Ius regale montanorum (Constitutiones iuris metallici) krále Václava II. z r. 1300. Zakazuje se v něm scházení a nedovolené úmluvy nejen kovářů, ale i jiných dělníků pracujících na dolech.[15] V době pozdější, ve století XV., XVI. a XVII., kdy došlo k velkému rozšíření hornických pořádků, nezasahoval stát zvláštními protikoaličními předpisy horního

---

[13] Ingwer J., Das Koalitionsrecht der Arbeiter, Vídeň 1909, str. 10 a 11; Stieda W., Koalitionen und Koalitionsverbote, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 5. sv., Jena 1910, str. 897 a 898; Kotek J., Odborové hnutí zaměstnanců, Praha 1930, str. 272—276, a Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva, Praha 1956, str. 398 a 399.

[14] Bogs W., Geschichtliche Entwicklung des deutschen Koalitionsrechts, sborník Koalitionen und Koalitionskampfmittel, vyd. Kaskel W., Berlin 1925, str. 16; Ingwer J., Das Koalitionsrecht der Arbeiter, Vídeň 1909, str. 12 a 13; Kotek J., Odborové hnutí zaměstnanců, Praha 1930, str. 263—270.

[15] „§ 10. Unde omnes coventiculas et conspirationes illicitas non solum inter fabros, sed inter quaslibet societates regiae gratiae sub obtentu ac nostrae mansuetudinis lege penitus prohibemus." (Jireček H., Codex iuris bohemici, sv. I., Praha 1867, str. 312 a 313.)

práva.[16] Stávky a bouře havířů, ke kterým docházelo např. v Kutné Hoře zejména koncem století XV.[17] a v druhé polovici století XVI.[18] byly však krvavě potlačeny a vůdcové trestáni na hrdle pro vzpouru.

Protikoaliční politika feudálního státu projevila se výrazněji při cechovních asociacích tovaryšů. Dočasné omezení cechovní autonomie Ferdinandem I. po r. 1547[19] postihlo také tovaryšské hromady. Svědčí o tom zpráva o potrestání účastníků porady kloboučnických tovaryšů v Praze r. 1548, která byla svolána bez povolení rychtářova.[20] V době, kdy vzrůstal rozpor mezi cechovními mistry a tovaryši a kdy docházelo k stávkám a bouřím tovaryšů, zasahoval stát represivně proti cechovním sdružením tovaryšů. První stávky tovaryšů jsou zaznamenány u nás již ve století XIV. (stávka soukenických tovaryšů v Budějovicích r. 1351 a stávka zámečnických tovaryšů v Praze r. 1399). K častým stávkám docházelo u nás později zejména ve století XVI. Cechovním mistrům a městským správám podařilo se zpravidla ve větších městech stávkové hnutí v zárodku udusit. Poměrně snažší pro tovaryše bylo organisovat stávky v menších městech (např. v Lanškrouně r. 1584).[21] Přesto však docházelo ke stávkám i ve velkých městech a v Praze samé. Stávky končívaly potrestáním viníků, zejména podněcovatelů stávky, často starších tovaryšů. Krvavě skončila např. stávka pražských tovaryšů pekařských r. 1601. Byla potlačena zásahem civilní milice.[22] Městské úřady, aby předešly stávkám, hrozily tresty těm, kteří by se takové vzpoury dopustili. Bezpečnostní řád císaře Rudolfa II. z r. 1598 obsahuje ustanovení namířená výslovně proti tovaryšským spolkům a puntováním.[23] Také v pozdější době, ve století XVII. a XVIII. vyústily rozpory mezi mistry a tovaryši ve stávky tovaryšů (např. vzpoura plátenických tovaryšů v Liberci r. 1722).[24]

---

[16] Zycha uvádí, že zmíněné protikoaliční ustanovení Constitutionum iuris metallici mělo spíše „platonický význam" a nebylo již později opakováno. (Zycha A., Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau, I., Berlín, 1900, str. 310.)

[17] Winter Z., Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století, Praha 1906, str. 762.

[18] Winter Z., Český průmysl a obchod v XVI. věku, Praha 1913, str. 432 a 433.

[19] Tamtéž, str. 58—64.

[20] Tamtéž, str. 61.

[21] Tamtéž, str. 421.

[22] Tamtéž, str. 427 a 428.

[23] „Přihodilo-li by se také i to, že by nějaké lehkomyslné tovaryšstvo se spolčiti a puntovati chtělo, skrze což by snad mimo naději některému poctivému člověku anebo komužkoli škoditi se usilovalo: o tom purgmistrům a konšelům měst našich Pražských i správcům všech jiných míst poroučeti ráčíme, aby takovým (žádného neušetřujíce) průchodu nedopouštěli, nýbrž je do vězení vezmouce, na nás to do kanceláře české ihned vznesli, nicméně kdyžby která čeládka cechovní a řemeslnická, spuntujíce se proti mistrům svým, se vyzdvihla a něco neslušného před sebe bráti chtěla, to vše k skutečnému trestání přivedli." (Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit, Praha 1897, str. 504.)

[24] Klíma A., Manufakturní období v Čechách, Praha 1955, str 203 a 204.

Přímé zákazy bratrstev cechovních tovaryšů jsou uvedeny v cechovních předpisech z třicátých let XVIII. století. Řemeslnické generalie ze 16. listopadu 1731 stanovily, že tovaryši nemohou utvořit bratrstvo a nemohou proto mít pečeť bratrstva.[25] Tento zákaz potvrdily generální cechovní artikule z 5. ledna 1739.[26] Artikule zakazovaly také, aby se tovaryši mezi sebou smluvili, že nebudou pracovat u mistrů za nižší mzdu, než kterou si mezi sebou ujednali. Tovaryš, který by jednal proti tomuto zákazu, měl být považován za pobuřovatele a trestán vrchností nebo magistráty.[27]

Na koalice tovaryšů v řemeslech a dělníků v manufakturách dopadala ustanovení tereziánského trestního zákoníka (Constitutio Criminalis Theresiana) z r. 1768. Čl. 62 jednající o vzpourách a srocenich pokládá za vzpouru také shluknutí více osob, které se shromáždily proti útisku svých pánů, představených a cechů, aby odstranily bezpráví násilím. Do této skutkové podstaty patřila podle okolností i stávka. Jako přitěžující okolnost uváděl zákoník předchozí tajné schůze a úmluvy. Původci srocení propadali hrdelnímu trestu. Tělesných trestů bylo užíváno proti účastníkům srocení.[28]

Josefínský trestní zákoník z r. 1787 obsahoval ve II. části jednající o politických zločinech a politických trestech protikoaliční ustanovení namířené proti stávkám. Za politického zločince byl pokládán čeledín, jenž odešel ze služby nikoliv za zvláštních okolností uvedených v čeledním řádě nebo který způsobil svému pánu škodu odpíráním jemu příslušející práce nebo zřejmou nedbalostí (§49).[29]

S protikoaličními ustanoveními setkáváme se také v čeledních řádech XVIII. století.[30] Přímé nebo nepřímé zákazy koalic obsahují čelední řády:

---

[25] V čl. 6 tohoto patentu se výslovně uvádí: „...da sie ohne dies keine Bruderschaft ausmachen können." Krom toho čl. 10 zakazuje tovaryšům, aby předkládali mistrům své požadavky. (Stát. ústř. archiv, fond patentů č. 1038.)

[26] „Nachdem in den Handwerksgeneralien Art. 6 festgesetzt worden, dass die Gesellen keine Bruderschaft ausmachen können, und kein Bruderschaftssiegel mehr haben sollen..." (Generalzunftartikel für die Zünfte der k. böhmischen Erbländer vom 5. Jänner 1739, Art. XXI., Sammlung k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, sv. I., Vídeň 1787, str. 224.)

[27] „.... also ist auch den Gesellen keineswegs erlaubet, unter einander sich zu verbinden, keinen wenigeren Lohn, als welchen sie mit einander verabredet haben, von den Meistern zu nehmen. Wenn aber etwas dergleichen sich dennoch ereignet: so soll derjenige Gesell, der keine Arbeit ohne den zwischen ihnen erhöheten Lohn annehmen wollte, für einen Aufwiegler der Gesellen gehalten, und nach Erkenntniss der Ortsobrigkeit oder des Magistrats mit Arrest, oder anderen Strafen belegt werden. (Tamtéž, čl. XIX., str. 222 a 223.)

[28] Constitutio Criminalis Theresiana, peinliche Gerichtsordnung, Vídeň 1769, str. 183 a 184.

[29] „Als ein politischer Verbrecher ist jener Dienstbot zu behandeln: ... c) der aus dem Dienste ohne die in der Dienstbotenordnung erhaltenen besonderen Umstände entweicht: e) der durch Verweigerung einer ihn obliegenden Dienstverrichtung, oder offenbare Fahrlässigkeit seinem Dienstherrn Schaden verursacht" (Josephs des Zweiten röm. Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justizfache, Praha a Vídeň 1788, str. 54).

[30] Pracovnímu poměru čeledi je věnována z velké části studie V. Urfuse, Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. a 18. století, Právněhistorické studie II.

Marie Terezie z 25. ledna 1765[31] a Josefa II. z r. 1782 (jeden pro venkovskou čeleď z 30. září 1782[32] a druhý pro čeleď městskou z 1. prosince 1782). Pozoruhodná jsou ustanovení josefínského čeledního řádu pro městskou čeleď, kde zákaz koalování čeledi je uváděn v souvislost s ustanoveními proti sběhnutí čeledi a s obligatorním potvrzováním řádného rozvázání předchozího pracovního poměru (tedy s pozdější institucí čeledních knížek).[33] Kolektivní sběhnutí čeledi, jemuž předcházela dohoda čeledi, bylo nesporně důsledkem jejího koalování a bylo vzdálenou obdobou stávky průmyslového dělnictva v epoše kapitalismu.

Zákaz koalic pomocníků v řemeslech obsahuje dále trestní zákoník z r. 1803 („von den schweren Polizei-Uebertretungen und dem Verfahren bei denselben"). Trestem za přestoupení zákazu bylo u iniciátorů a vůdců dělníků zostřené vězení, po případě, podle toho, šlo-li o tuzemce nebo cizince, odsunutí z provincie nebo z celého státu.[34]

V mnohem širším rozsahu je obsažen zákaz dělnických koalic v trestním zákoníku z r. 1852 (č. 117/1852 ř. z.). Zákoník znamenal zostření

---

[31] „Jedoch und nachdeme viele Beschwerden sich ereignen, dass die Dienstbothen keinen Scheu tragen, ihrer Herrschaft nicht nur einen übermässigen Lohn abzufordern, sondern auch solchen abzusetzen, und zum Theil solches nur zum Kleiderpracht, überflüssigen Trinken, und anderen Uppigkeiten anzuwenden, ..." (Neue Hausgenossen-Gesinde und Dienstbothen-Ordnung z 25. I. 1765, tit. V., § III., Stát. ústř. archiv, fond patentů, č. 1690.)

[32] „Eben so sind bey diesen Gesindstellungen alle Einverständnisse des Gesindes, um den Lohn zu steigern, oder sonstige neue die Kräfte des Landmanns übersteigende Forderungen an Kost, und Trunk, Ausnahmen von gewissen Arbeiten, oder Freylassung gewisser Tage von der Arbeit, und zwar vorzüglich, wenn derley Forderungen allgemein geschehen, sorgfältigst hindanzuhalten, und die Urheber solcher unbilligen Forderungen, oder wenn selbe nicht ausgeforscht werden könnten, diejenige, die sie zuerst vorbringen, und unterstützen, mit Arrest oder Strafarbeit zu züchtigen." (Ordnung für das Landgesind in Böhmen, Mähren und Schlesien z 30. IX. 1782, § 8, Stát. ústř. archiv, fond patentů č. 2060.)

[33] „§ 25. Verabredungen, und Einverständnisse des Gesindes, um den Dienst zu verlassen, oder durch dieses Mittel höheren Lohn zu erzwingen, werden auf das schärfste verboten. Es ist demnach für Magistrate und Polizeibeamte eine ganz eigene Pflicht, nicht nur gegen solche höchst schädliche und sträfliche Einverständnisse zu wachen, sondern auch die Urheber und Mitschuldigen ohne Nachsicht, und nach Umständen strenge zu bestrafen.

§ 26. Auf gleiche Art sollen auch diejenigen, die einem flüchtigen Dienstboten Unterkommen, oder Aufenthalt gestatten, nebst dem, dass sie alle Unkösten, und den durch die Flucht dem Gesindhalter verursachten Schaden zu ersetzen haben, mit einer gemessenen Geld- oder Arreststrafe angesehen werden.

§ 27. Um das unzeitige, und muthwillige Dienstverlassen auch von dieser Seite zu hindern, soll jeder Gesindhalter gleich bey dem Eintritte eines Dienstboten die schriftliche Entlassung, oder den sogenannten Abschied des letzten Dienstes begehren, und diesen bei sich so lange aufbewahren, als er den Dienstboten in seinem Dienste behält." (Ordnung für das Stadtgesind in Böhmen, Mähren und Schlesien z 1. XII. 1782, Stát. ústř. archiv, fond patentů, č. 2054.)

[34] § 299 stanoví: „Bei Verabredungen der Handwerksgesellen, um sich durch gemeinschaftliche Weigerung zu arbeiten oder durch andere Mittel einen höheren Tag- oder Wochenlohn, oder andere Bedingungen von ihren Meistern zu erzwingen, sind die Rädelsführer mit durch Fasten und Züchtigung verschärftem Areste von drei Tage bis zu einer Woche zu bestrafen; und nachdem sie entweder Eingeborene oder Ausländer sind, aus der Provinz oder den sämtlichen Erbländern abzuschaffen." (Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache für die deutschen Staaten der österreichischen Monarchie von dem Jahre 1798 bis 1803, str. 460.)

koaličního zákazu. To spočívalo především v tom, že byl rozšířen okruh osob, jejichž koalice byly zapovězeny. Zákoník z r. 1803 týkal se jen tovaryšů v řemeslech, avšak zákoník z r. 1852 rozšířil tuto zápověď na dělníky horní a hutní, pomocníky zaměstnavatelů (živnostníků, továrníků a podnikatelů práce), učedníky, čeledíny, a vůbec dělníky. Zákaz nabyl universální povahy, protože se týkal koalic všech dělníků bez rozdílu. Za koalice byla pokládána úmluva směřující k tomu, aby společným odepřením práce nebo jinými prostředky byla vynucena na zaměstnavatelích vyšší denní nebo týdenní mzda nebo jiné pracovní podmínky. Také tresty ukládané vůdcům stávkového hnutí byly zvýšeny proti r. 1803. Přestupek se totiž trestal vězením od 8 dnů do 3 měsíců. Vyhoštění tuzemců z korunní země a cizinců z celé říše bylo přitom zachováno (§ 481).[35]

Trestní zákoník z r. 1852 obsahoval též zákaz koalic zaměstnavatelů (živnostníků, továrníků, podnikatelů nebo žadatelů služeb). Ti byli trestáni za přestupek, sjednali-li mezi sebou úmluvu, aby vymohli nějakou změnu v pracovních nebo mzdových poměrech, nebo aby zvýšili nebo snížili cenu zboží nebo práce (§ 479). Výše trestů se řídila podle důležitosti zboží nebo práce. Trestem bylo vězení a krom toho u představených živností zbavení úřadu představeného s výrokem, že jsou k němu i v budoucnu nezpůsobilí. Mírněji se trestala spoluvina (§ 480).

Šlo tu tedy o ustanovení protimonopolní, charakteristické pro předmonopolní kapitalismus. Okolnost, že zákon stavěl vedle zákazu dělnických koalic zákaz koalic zaměstnavatelských, vyvolávala klamné zdání, že stát je nadtřídní. Je nutno při tom zdůraznit, že zaměstnavatel a zaměstnanec si byli v zákazu rovni jen formálně a nikoliv fakticky. Zaměstnavatelé měli ve srovnání s dělníky nepoměrně větší možnost, jak je zdůrazněno vpředu, obcházet zákon a sjednávat koalice ilegální. Formální rovnost v koaličním zákazu mezi zaměstnavateli a zaměstnanci skrývala tedy v sobě nerovnost faktickou.

Proti dělnickým koalicím bylo používáno též ustanovení trestního zákoníka z r. 1852 o tajných společnostech (§ 286—299). Tyto předpisy postihovaly ovšem dělnické koalice, které již měly organisační základ, tedy ilegální odborové organisace. Trestáni byli i prostí členové těchto organisací (za účast na schůzích, dopisování s organisací atd.) a sice trestem vězení od 1 do 3 měsíců a při opakování vězením od 3 do 6 měsíců (§ 289).

Protikoaliční ráz měla i některá ustanovení živnostenského řádu z r. 1859 (č. 227/1859 ř. z.). Tak např. pomocníkům bylo zapovězeno sjednávat dohody o tom, aby si vynutili zastavením práce nebo jinými prostředky na svých zaměstnavatelích určité pracovní podmínky (§ 77).

---

[35] Na toto protikoaliční ustanovení odkazoval obecný horní zákon z r. 1854 (č. 146/1854 ř. z.), pokud šlo o úmluvy horních a hutních dělníků, aby si tito vynutili vyšší mzdu nebo jiné podmínky odpíráním práce, protivením ve službě nebo jinými prostředky (§ 204).

Spolkový zákon z r. 1867 (č. 134/1867 ř. z.), který znamenal jinak značné uvolnění spolkového práva, nezměnil ničeho na tomto tvrdém režimu dělnických koalic. Nicméně však přes tyto zákazy budovalo dělnictvo své odborové organisace. Funkci odborových organisací plnily spolky na podporu dělníků, které vyplácely členům podpory v případě nemoci, dočasné pracovní nezpůsobilosti atd. Takové spolky byly pokládány buržoasií za méně nebezpečné[36] a proto je buržoasie dělníkům doporučovala, aby se s nimi spokojili. Podpůrné spolky byly nesporně školou dělnické solidarity a vytvářely předpoklady pro pozdější rozvitou odborářskou a politickou činnost dělnictva. Vlastní odborové organisace, jejichž účelem byla pro dělníky příznivější úprava mezd, pracovní doby atd. a v nichž se mohla projevit solidarita dělnictva na širším základě, podléhaly však zákazu.

*

Jakmile došlo r. 1867 v Rakousku k uvolnění práva spolčovacího a shromažďovacího, začali se dělníci domáhat i svobody koaliční. Příslibem dělníkům byla vládní osnova nového trestního zákoníku, kterou předložila vláda parlamentu 26. června 1867.[37] V tomto návrhu chyběla ustanovení § 479 až 481 trestního zákoníku z r. 1852 namířená proti koalicím.[38] Parlamentní výbor pro trestní zákoník vyslovil se pro vypuštění protikoaličních ustanovení.[39] Návrh trestního zákoníku však v parlamentě nakonec neprošel a tak vše zůstalo při starém.

R. 1868 byl podán ve vídeňském parlamentě návrh posl. dr. Rosera[40] o zkrácení pracovní doby. Uprostřed své řeči objasňující návrh dotkl se dr. Roser také požadavku odstranění zákazu koalic a „zavedení koaličního práva". Toto prohlášení bylo doprovázeno bouřlivými projevy souhlasu parlamentní galerie.[41] Jediným positivním výsledkem vystoupení dr. Rosera bylo však pouze schválení 12členného parlamentního výboru, který se měl zabývat dělnickými otázkami a zejména otázkami pracovní doby.[42]

Boj dělnictva za koaliční svobodu vrcholil v prosincových dnech r. 1869. 1. prosince vyzval vůdce vídeňského dělnictva Ondřej Scheu dělníky, aby uspořádali masovou demonstraci 13. prosince u příležitosti zahájení za-

---

[36] Z řeči posl. Steffense v posl. sn. říš. rady 10. II. 1870, těsn. zpr. zas. 5, sch. 19, str. 353.

[37] Těsn. zpr. posl. sn. říš. rady zas. 1, sch. 13, str. 248.

[38] Řeč posl. Hanische 15. XII. 1869, těsn. zpr. posl. sn. říš. rady zas. 5, sch. 19, str. 355.

[39] Ingwer J., Das Koalitionsrecht der Arbeiter, Vídeň 1909, str. 16.

[40] Lékař dr. Roser, jehož povolání dalo mu poznat bídu dělnictva, byl tehdy v parlamentě jediným tlumočníkem dělnických požadavků.

[41] Řeč posl. dr. Rosera v posl. sn. říš. rady 19. I. 1869, těsn. zpr. zas. 1, sch. 156, str. 4783; Brügel L., Soziale Gesetzgebung in Österreich von 1848 bis 1918, Vídeň a Lipsko 1919, str. 64; Ingwer J., Das Koalitionsrecht der Arbeiter, Vídeň 1909, str. 16 a 17.

[42] Řeč. posl. dr. Rosera v posl. sn. říš. rady 19. I. 1869, zas. 1, sch. 156, str. 4785.

sedání říšské rady.[43] Před ohlášenou manifestací zesílila vídeňská vláda persekuční opatření proti sociálním demokratům. Ministr Giskra rozeslal oběžník všem místodržitelům, v němž uložil státním orgánům rozpustit všechny již zřízené sociálně demokratické organisace a nově se tvořící zakázal. Policejní úředníci měli rozpustit každé shromáždění nebo schůzi, která by měla sociálně demokratický ráz.[44] To vše však nezabránilo vídeňským dělníkům uspořádat imposantní masovou manifestaci, která poprvé ukázala vídeňské buržoasii sílu dělnické solidarity.

V předvečer manifestace, v neděli 12. prosince, sešli se vídeňští dělníci v počtu asi 600 na přípravné schůzi, kde byla jednohlasně přijata resoluce, jež měla být čtena na velké manifestaci příštího dne. Dělníci prováděli intensivní agitaci.[45] 13. prosince zastavily téměř všechny vídeňské továrny práci. Potom dělníci táhli na „Paradeplatz", kde pořadatelskou službu obstarávali členové dělnického vzdělávacího spolku. Měšťácký tisk odhadoval počet účastníků manifestace na 20 000 až 30 000.[46] Mezi účastníky bylo dosti českých dělníků pracujících ve Vídni a přítomna byla i dělnická delegace z Brna. Shromáždění přijalo s bouřlivým souhlasem petici, ve které se mimo jiné žádalo uzákonění neomezené koaliční svobody.[47] Shromáždění zvolilo deputaci skládající se z dělníků Hartunga, Baudische (mluvčího českých dělníků pracujících ve Vídni),[48]

---

[43] Ingwer J., Das Koalitionsrecht der Arbeiter, Vídeň 1909, str. 17.

[44] Barákova „Svoboda" z 10. XII. 1869.

[45] Agitační leták měl toto znění: „Brüder Arbeiter! Am 13. Dezember tritt nach langer Pause der Reichsrat wieder zur Beratung zusammen. Bei der letzten langen Session wurde auf uns Arbeiter vergessen. Dass dies bei der heurigen Session nicht wieder geschieht, wollen wir ihm erinnern, dass Arbeiter existieren und ihm vor dem Abgeordnetenhaus einen Besuch abstatten. Brüder, es handelt sicht nicht um eine Gewalttat, sondern nur um eine imposante Demonstration, die zeigen soll, wie viel eigentlich Arbeiter in Wien existieren. Wir rechnen auf die Anwesenheit von 40 bis 60.000 Mann. Brüder, wir rechnen darauf, dass ihr nicht fehlen werdet. Gruss und Handschlag." („Politik" z 15. XII. 1869.)

[46] „Wiener Zeitung" a „Prager Zeitung" ze 14. XII. 1869, „Politik" z 15. XII. 1869 a „Slovan" z 18. XII. 1869.

[47] „An das k. k. Staatsministerium! Bestimmt durch das entschiedene Auftreten der grossen Volksmassen, welche heute am Eröffnungstage des Reichsrates erschienen sind, um den so oft in Versammlungen und durch Petitionen ausgesprochenen Forderungen Nachdruck zu geben, haben die Unterfertigten beschlossen, das Ministerium zu ersuchen, im Interesse der Wohlfahrt des österreichischen Volkes dahin zu wirken, dass der Beginn der Reichsratssession das unbeschränkte Koalitionsrecht bewilligt und das Gesetz über die Zwangsgenossenschaften beseitigt werde; dass ferner noch im Laufe dieser Session dem Reichsrate eine Vorlage gemacht werde bezüglich der Herstellung des völlig freien Vereins- und Versammlungsrechtes, der absoluten Pressefreiheit und der Einführung des gleichen und direkten Wahlrechtes.

Wir unterlassen hiebei nicht, das Ministerium daran zu erinnern, dass das Volk Bürgerschaft verlangt für den Frieden und Freiheit, und zwar die Beseitigung der stehenden Heere durch die Einführung der allgemeinen Volksbewaffnung.

Sollten die erwähnten Forderungen in dieser Reichsratssession nicht berücksichtigt werden, so dürfte es möglich sein, dass das Volk wiederholt in grösseren Massen erscheint um seinen Willen kund zu geben." („Politik" z 15. XII. 1869.)

[48] Solle Zd., Ke vzniku první dělnické strany v naší zemi, Praha 1953, str. 57.

Gehrkeho, Häckera, Dorsche, Pfeiffera, Aichingera, Schäffnera, Berky a Schönfeldera, která se odebrala k předsedovi kabinetu hr. Taaffemu. Ten však přijal jen tříčlennou deputaci skládající se z Hartunga, Pfeiffera a Baudische. Taaffe se vyhnul tomu, aby zaujal k dělnickým požadavkům stanovisko a slíbil pouze, že petici odevzdá ministerské radě. Velmi příkře se však vyslovil proti demonstraci, která prý vede k revoluci a liberální vládě ztěžuje situaci. To dalo podnět k ostré výměně názorů se členy delegace. Když odpověď Taaffeho byla oznámena čekajícím dělníkům, ozývaly se výkřiky „To není dostatečná odpověď!“[49]

V odpoledních hodinách konala se další velká dělnická schůze v Zobelově pivnici, na níž podali členové deputace zprávu o přijetí Taaffem. Také zde bylo jednání Taaffeho kritisováno.

13. prosinec přesvědčil vídeňskou buržoasii o síle dělnické solidarity a také o tom, že dělnictvo z velké části jde za sociálními demokraty. Měšťanský tisk z této doby nezanechává o tom pochybností. Tak např. německy psaná staročeská „Politik“ uvádí, že demonstrace podala důkaz o tom, bylo-li ještě o tom pochybováno, jak dobře je organisována strana dělníků a jak jde za svými vůdci.[50] Po manifestaci sáhla vídeňská vláda k persekučním opatřením vůči dělnictvu a jeho vůdcům. 14 předních organisátorů manifestace, mezi nimi Baudisch, bylo odsouzeno na dlouhá léta do žaláře. Středisko vídeňských socialistů, Dělnický vzdělávací spolek, byl rozpuštěn.[51]

Hnutí vídeňského dělnictva mělo ohlas také mezi českými dělníky. Pražští dělníci se shromáždili 2. ledna 1870 v tělocvičně „Sokola“. Schůze se zúčastnilo na 4000 dělníků. Předsedou shromáždění byl zvolen Petr, příbuzný F. L. Chleboráda. Jednalo se zejména o požadavku koaliční svobody, jenž byl též jako první bod zařazen do odhlasované resoluce.[52] 27. března konala se pak další schůze v Konviktě, kde bylo usneseno zřizovat odborné spolky jednotlivých řemesel.[53]

Hnutí dělnictva přinutilo vídeňský parlament, aby se zabýval otázkou koaličního práva dělníků. Okolnost, že jednání v parlamentě bylo pod tla-

---

[49] „Národní listy“ ze 16. XII. 1869 a „Slovan“ z 18. XII. 1869.

[50] „Politik“ z 15. XII. 1869.

[51] Šolle Zd., „Ke vzniku první dělnické strany v naší zemi“, Praha 1953, str. 57, a „Politik“ z 24. XII. 1869.

[52] „My shromáždění dělníci po všestranném a zralém uvážení prohlašujeme: 1. Právo volného spolčování a smlouvání se (právo koaličné) jest jedno z nejnutnějších podmínek k zdárnému vývoji otázky dělnické. Uznáváme proto za nezbytnou potřebu, aby zrušeny byly zákony obmezující přirozené právo dělníkův, spolčovati a smlouvati se na obhájení ohrožených zájmů svých; uznáváme za povinnost každého dělníka, aby ze všech sil svých a všemi zákonnými prostředky se přičinil o dobytí práva koaličního . . .“ („Svoboda“ z 10. I. 1870.)

[53] Horáček C., Počátky českého hnutí dělnického, Praha 1933, str. 61.

kem dělnictva, byla konstatována i v parlamentní debatě.[54] Vláda však z prestižních důvodů tuto skutečnost popírala.[55]

Dalším důvodem vydání koaličního zákona byl hospodářský liberalismus vládnoucích kruhů.[56] O tom podává svědectví důvodová zpráva připravovaného zákona, která je psána zcela v duchu liberální hospodářské politiky. Uvádí se v ní mimo jiné, že omezení svobodného prodeje pracovní síly, zejména odpírání dělníkova práva zhodnotit svou práci co nejdráže, se odmítá z vědeckého a praktického hlediska. Odsuzují se zásahy státu do volného tvoření mezd. Zákaz koalic spočívá prý na zcela pochybných představách a znamená zásah do vlastnictví. Autoři zákona prohlašovali, že práce je zboží a má hodnotu a cenu. Její cena řídí se podle zákona nabídky a poptávky. Vlastníci tohoto zboží, dělníci, mají prý mít s ním nesporné dispoziční právo. K tomuto právu patří též oprávnění použít všech prostředků své vlastnictví co nejvýhodněji prodat. Má-li takové právo jednotlivec, lze prý těžko najít přijatelný právní důvod, proč by nemělo dojít ke sdružení za tímto cílem.[57]

Poslanecká sněmovna zahájila projednávání návrhu[58] 14. prosince 1869 po jeho předložení tehdejším ministrem spravedlnosti dr. Herbstem.[59] Pod tlakem dělnictva probíhalo jednání v parlamentě poměrně rychle. Již příští den 15. prosince 1869 byl návrh projednán v prvním čtení. Při této příležitosti vznikl spor, zda má být osnova přikázána parlamentímu výboru pro trestní zákoník, protože šlo o ustanovení trestnímu zákoníku derogující, nebo zvláštnímu 12člennému výboru, který byl zvolen na návrh dr. Rosera a jehož úkolem bylo zabývat se pracovními poměry dělníků.[60] Většina sněmovny se tehdy vyslovila pro druhé řešení a tak byl návrh přikázán zvláštnímu výboru.[61] V něm probíhalo jednání poměrně rychle, takže zpráva výboru mohla být předložena plénu 10. února 1870.[62] Výbor zaujal k vládní předloze meritorně stanovisko zásadně kladné. Byly pouze navrženy stylistické úpravy § 3 (koalice zaměstnavatelů), které nic neměnily na celkové linii zákona. Výbor se jinak postavil na posici obhájce vládního návrhu a snažil se čelit očekávaným námitkám z pléna proti omezení koaliční svobody tvrzením, že vlastně o omezení koaliční svobody nejde, avšak o její zajištění. Při tom bylo

---

[54] Řeč posl. Skeneho 10. II. 1870, těsn. zpr. posl. sn. říš. rady, zas. 5, sch. 19, str. 351 a 352.

[55] Řeč. min. sprav. dr. Herbsta 10. II. 1870, tamtéž, str. 360.

[56] Vládní osnova byla parlamentu předložena ministerstvem Taaffeovým, v němž měli němečtí liberálové silné posice. Jejich vliv byl ještě zesílen v kabinetu Hasnerově, jenž 1. února 1870 vystřídal kabinet Taaffeho.

[57] Příl. k těsn. zpr. posl. sn. říš. rady č. XLVI.

[58] Příl. k těsn. zpr. posl. sn. říš. rady č. XIII.

[59] Příl. zpr. posl. sn. říš. rady, zas. 5, sch. 1, str. 14.

[60] Viz pozn. č. 42.

[61] Těsn. zpr. posl. sn. říš. rady, zas. 5, sch. 2, str. 24 a 25.

[62] Tamtéž, zas. 5, sch. 3, str. 33.

zdůrazňováno, že neomezená koaliční svoboda by znamenala anarchii.[63] 10. února 1870 byla zahájena v poslanecké sněmovně o osnově zákona rozprava (druhé čtení). Zpravodajem byl poslanec Klun. Všichni řečníci se vyslovili formálně pro koaliční svobodu, ovšem vesměs pro koaliční svobodu spoutanou omezeními, které přinášel návrh. Taková svoboda byla pro vládnoucí buržoasii přijatelná. Navržená omezení byla odůvodňována anglickými zkušenostmi po odstranění koaličního zákona z r. 1824.[64] Proto řečníci vyslovující se pro návrh líčili temnými barvami hospodářské poměry, byla-li by dělníkům poskytnuta koaliční svoboda na širším základě, než jak stanovil návrh.[65] Pouze ojediněle se ozývaly hlasy poukazující na nesrovnalost mezi § 1 osnovy zrušujícím omezení koalic a § 2 prohlašujícím úmluvy dělníků za neúčinné, tedy koaliční svobodu opět omezující. Proti ústupkům dělnictva a pro status quo vyslovil se pouze posl. Skene z Moravy. Kritisoval návrh jako unáhlený, jenž prý nepovede k uklidnění dělníků.[66] Poslanecká sněmovna přijala však nakonec vládní návrh jen s menšími změnami navrženými výborem.

Při jednání v panské sněmovně byli nuceni obhájci vládní osnovy objasnit, proč § 2 prohlásil koaliční úmluvy za právně neplatné a neodňal pouze žalovatelnost nárokům z těchto úmluv vyplývajícím. Při pouhém odnětí žalovatelnosti nároků vyplývajících z úmluv nemohla být totiž zpět požadována již zaplacená peněžní částka. Autoři zákona chtěli však finančně poškodit odborové organisace dělníků, a proto vládní návrh prohlašoval koaliční úmluvy za neplatné a tím odnímal členským příspěvkům odborových organisací dělníků jakýkoliv charakter závaznosti. Členové odbor. organisace mohli se tak kdykoliv dožadovat navrácení členských příspěvků, pokud nešlo o dobrovolné dary. Z těchto důvodů pouhé odnětí žalovatelnosti úmluv buržoasii nevyhovovalo. Ta potřebovala prohlášení neplatnosti úmluv, jak zaváděl vládní návrh schválený v poslanecké sněmovně. Proto i panská sněmovna návrh 24. března 1870 přijala.[67]

*

Koaliční zákon z r. 1870 nevyhlásil koaliční svobodu dělníků a neformuloval positivně jejich koaliční právo.[68]

Kladem koaličního zákona bylo výslovné odstranění koaličních zákazů (§ 1). Tato relativní výhoda poskytnutá dělníkům byla vyvážena novými

---

[63] Zpráva výboru pro úpravu poměrů dělníků ze 4. II. 1870, příl. k těsn. zpr. posl. sn. říš. rady č. XLVI, str. 606 až 608.

[64] Řeč. posl. Kübecka 10. II. 1870, těsn. zpr. posl. sn. říš. rady, zas. 5, sch. 19, str. 349—351 a řeč. posl. Steffense, tamtéž, str. 355 a 356.

[65] Řeč. posl. Mayrhofera 10. II. 1870, těsn. zpr. posl. sn. říš. rady, zas. 5, sch. 19, str. 348 a 349 a posl. Hanische, tamtéž, str. 355 a 356.

[66] Řeč. posl. Skeneho, tamtéž str. 351 a 352.

[67] Wiener Zeitung z 25. III. 1870.

[68] Tato studie se omezuje pouze na rozbor ustanovení koaličního zákona, které se vztahují na koalice dělníků a nikoliv zaměstnavatelů.

omezeními koaliční svobody (§ 2 a 3). Omezení byla výkupným, které mělo dělnictvo zaplatit za relativní pokrok spočívající v odstranění protikoaličních trestních předpisů.

Pojem dělnické koalice a její účel je v zákoně uveden jednak přímo a jednak nepřímo. Přímá definice koalice je uvedena v § 2, jenž obsahuje ustanovení koaliční svobodu omezující. Krom toho zákon v § 1 zrušuje předpisy trestního zákoníku, jež také definují pojem koalice. Obě definice jsou v zásadě shodné, což opravňuje k tvrzení, že zákonodárce koaličního zákona převzal pojem dělnické koalice z trestního zákoníku.

V trestním zákoníku (§ 481 zák. č. 117/1852 ř. z.) je dělnická koalice definována jako úmluva mezi dělníky horními a hutními, řemeslnickými tovaryši, pomocníky zaměstnavatelů (živnostníků, továrníků, podnikatelů a poskytovatelů služeb), učedníky, čeledíny nebo vůbec dělníky, aby vynutili společným odepřením práce nebo jinými prostředky na zaměstvatelích vyšší mzdu denní nebo týdenní nebo jiné podmínky. Účelem dělnické koalice je tedy vynucení na zaměstnavatelích vyšší mzdy nebo jiných pracovních podmínek. Jde tu nejen o dělnickou koalici mající formu odborové organisace, nýbrž i o pouhé úmluvy zúčastněných dělníků bez pevné organisační základny.

Koaliční zákon definoval (§ 2) dělnickou koalici jako úmluvu pracujících (tovaryšů, pomocníků, osob služebných nebo jiných dělníků ze mzdy) za tím účelem, aby si společným zastavením práce vynutili vyšší mzdu nebo lepší pracovní podmínky. Jiný účel má však dělnická koalice, o níž se také zmiňuje koaliční zákon (též § 2) a sice úmluva učiněná k podporování těch, kteří při shora zmíněných úmluvách setrvají, nebo na újmu těch, kteří se jich odřekli.

Za právně neplatné byly prohlášeny dělnické koalice definované v § 2. S těmito koalicemi byly spojovány též trestní sankce uvedené v § 3. To mělo pro dělníky nemalý praktický význam. Dělnické koalice vybočující z rámce § 2 nemohly být bez právní závaznosti a nebyly též trestné. Proto bylo velmi významné, jak vyložila judikatura „vyšší mzdu" a „lepší pracovní podmínky", s kterými operoval § 2.

Dělníci vstoupili např. do stávky, aby přinutili zaměstnavatele nezbraňovat jim vstoupit do organisace, která nemusela být koalicí v technickém slova smyslu, jak ji definoval koaliční zákon v § 2. Potom ovšem se na tuto úmluvu o stávce nevztahovala ustanovení koaličního zákona. Rovněž úmluva o stávce, kterou měl být zaměstnavatel přinucen splnit povinnosti uložené mu zákonem (např. provést opatření na ochranu zdraví a života dělníků), propustit pro dělníky nepřijatelného dozorce nebo spoludělníka anebo uznat dělnické důvěrníky, nespadala pod § 2 a v důsledku toho se na ni nevztahovaly trestní sankce uvedené v § 3. Tak tomu mělo být rovněž s „obrannou stávkou" vedenou za účelem zacho-

vání mezd. Zde však judikatura přispěchala na pomoc zájmům kapitalistů násilným výkladem „vyšší mzdy" a „lepších pracovních podmínek", aby bylo možno pod tyto pojmy subsumovat „dosavadní mzdu" a „dosavadní pracovní podmínky". Učinil tak rakouský kasační dvůr v plenárním rozhodnutí z 29. září 1896, č. 14.319 (č. sb. 2033). V nálezu se uvádí mimo jiné, že zákon může brát za základ, kdykoliv mluví o „snížení mezd", „vyšší mzdě", „příznivějších" nebo „nepříznivějších" pracovních podmínkách, jen ony mzdové tarify a pracovní podmínky, které odpovídají dočasné hospodářské konstelaci, zvláště dočasnému poměru poptávky k nabídce. Má-li koalice za účel dosáhnout odchylky od těchto mzdových tarifů nebo pracovních podmínek odpovídajících všeobecným hospodářským zájmům určitého území a tudíž normálních mzdových tarifů a pracovních podmínek, tu můžeme mluvit právem o vyšší nebo nižší mzdě, příznivějších nebo nepříznivějších pracovních podmínkách ve srovnání s normální mzdou a normálními pracovními podmínkami. Již okolnost, že jednotlivci se nepřipojují k usnesení koalice o zachování mzdových tarifů, dokazuje prý, že jsou hospodářské podmínky pro změnu mzdových tarifů a v pokusu donucení tuto změnu odvrátit je prý nutno spatřovat trestní jednání.[69] Zkrátka „vyšší mzda" a „lepší pracovní podmínky" nebyly chápány jako rozdíl mezi mzdou dosavadní a požadovanou, resp. pracovními podmínkami dosavadními a požadovanými, nýbrž jako rozdíl mezi předpokládanou mzdou „normální" a požadovanou, resp. pracovními podmínkami, „normálními" a požadovanými. Při zjišťování oné předpokládané „normální" mzdy a „normálních" pracovních podmínek otvíralo se justici široké pole volného výkladu, při němž se projevovala třídnost soudů.

Pro dělnictvo bylo důležité, že zákon odňal v § 2 dělnickým koalicím tam uvedeným právní platnost. To znamenalo, že plnění koaličního ujednání nebylo možno vymáhat od účastníků žalobou. Zavázal-li se dělník stávkovat a svůj závazek nesplnil, nemohl být pro nesplnění závazku žalován. Ovšem přiznání žalovatelnosti ujednáním o stávkách přineslo by dělníkům sotva nějakou výhodu. Než by došlo k soudnímu řízení se stávkokazy, byla by asi stávka již dávno skončena. Krom toho je třeba ještě

---

[69] „. . . Denn das Gesetz kann, wenn es von „Lohnverringerung", „höheren Lohn", „günstigeren" oder „ungünstigeren" Arbeitsbedingungen spricht, nur die der jeweiligen volkswirtschaftlichen Konstellation, insbesondere dem jeweiligen Verhältnis der Nachfrage zum Angebot entsprechenden Lohnsätze und Arbeitsbedingungen zur Grundlage haben. Bezweckt die Koalition eine Abweichung von diesen den allgemeinen wirtschaftlichen Interessen eines bestimmten Territoriums korrespondierenden und darum normalen Lohnsätzen oder Arbeitsbedingungen, so kann mit Recht von höheren oder niedrigerem Lohn günstigeren oder ungünstigeren Arbeitsbedingnissen im Vergleich zum normalen Lohn und normalen Bedingungen gesprochen werden. . . . Schon der Umstand, dass einzelne Individuen sich dem die Lohnsätze aufrechthaltenden Beschluss der Koalition nicht-fügen, beweist, dass wirtschaftliche Bedingungen für eine Aenderung der Lohnsätze vorhanden sind, und es liegt in dem Versuch, durch Zwang diese Aenderung hintanzuhalten, das Strafbare des in concreto in Frage stehenden Tuns . . ." (I n g w e r J., Das Koalitionsrecht der Arbeiter, Vídeň 1909, str. 33.)

uvážit, že stávkokazy nebyli obyčejně dělníci, kteří se zprvu ke stávce zavázali a potom svůj závazek nesplnili, nýbrž obyčejně dělníci, kteří na závodě dosud nepracovali.

Koaliční zákon se však neomezil na to, že odňal úmluvám uvedeným v § 2 žalovatelnost. Zákon je prohlásil za neplatné. Nešlo tu tedy ani o obligatio naturalis, která nepřipouštěla vymáhání plněného, nýbrž o jednání nulitní, kdy navrácení plněného mohlo být vymáháno žalobou. Prakticky to znamenalo, že finanční oběti, ke kterým se dělníci zavázali na základě koaliční úmluvy, nebyly právně závazné a účastníci koalice je mohlí kdykoliv požadovat nazpět, pokud nešlo o dary. Kapitalističtí zaměstnavatelé měli tak možnost kdykoliv ohrozit nebo přímo rozvrátit finance odborných organisací zagitováním nebo přímo podplacením některých členů těchto organisací, kteří by požadovali navrácení svých příspěvků. O to také autorům zákona šlo, jak ukázala vpředu zmíněná rozprava v panské sněmovně říšské rady.

Protidělnický charakter koaličního zákona tkvěl především v tom, že obsahoval ustanovení sloužící přímo k ochraně stávkokazů. Je pozoruhodné, jakým licoměrným způsobem byly tyto předpisy autory zákona obhajovány. Stávkokazectví bylo hájeno pod heslem „svobody práce" a na jeho obhajobu bylo dokonce argumentováno „právem na práci". Tímto způsobem mluvil v parlamentě tehdejší ministr spravedlnosti, liberál dr. Herbst a nejinak hovořil i ministr obchodu Plener.[70]

Ochranu stávkokazům poskytovala ustanovení § 2 a 3 koaličního zákona. Ochrana § 2 byla občanskoprávní. Koaliční úmluva, kterou se dělníci zavázali stávkovat, byla bez právní závaznosti. Krom toho bez právního účinku byly úmluvy učiněné na újmu stávkokazů.

Mnohem významnější byla trestněprávní ochrana poskytována stávkokazům v § 3. Kdo překážel stávkokazu zastrašováním nebo násilím přijmout práci, dopustil se přestupku, na nějž byl stanoven trest vězení od osmi dní do tří měsíců. Zde se opět otvíralo široké pole justici pro třídní výklad, zejména pojmu zastrašování. Za zastrašování byly rakouskými soudy pokládány urážky stávkokazů stávkujícími[71] a dokonce i pouhé

---

[70] ... und wenn es sich auch um den Untergang von Hunderten von Familien handeln sollte, sollte die Gesetzgebung deshalb, weil sich jemand in Übereilung, hingerissen durch die Aufregung eines Ortes, indem sich Tausende seiner Genossen befinden, um durch andere Verhältnisse zu einem unvorsichtigen Schritte verleiten liess, soll er deswegen für die Gesetzgebung in unwiderruflicher Weise auf das natürliche Recht, auf das Recht zu arbeiten und sich seinen Lebensunterhalt zu verdienen, dergestalt verzichtet haben, dass man ihm vom Richter dazu verhalten kann." (Řeč min. dr. Herbsta 10. II. 1870, těsn. zpr. posl. sn. říš. rady, zas. 5, sch. 19, str. 361.) „Wir sind keine Freunde von Bevormundungen durch den Staat, aber hier war es Pflicht des Staates einzugreifen, um das Recht auf Arbeit nicht zu gefährden." (Řeč min. Plenera 10. II. 1870, tamtéž, str. 363.)

[71] „Neben dem Falle der Anwendung von Gewalt spricht es (das Gesetz) von Einschüchterungsmitteln überhaupt. An sich betrachtet kann nicht zweifelhaft sein, dass nach der Individualität des Angegriffenen als solche Mittel gewiss auch Beschimpfungen oder sonstige Ehrenverletzungen ... ebenso dienstbar sein können wie etwa die Ankündi-

označení stákokaze slovem „stávkokaz". § 3 umožnil také stíhat stávkové hlídky.

Skutečný obraz omezování koaliční svobody v Rakousku koncem minulého století nelze však získat pouze rozborem koaličního zákona. § 3 tohoto zákona stanoví, že přestoupení jeho předpisů trestá se jako přestupek „není-li se strany jeho činu v zákoně trestním nic přísnějšího stanoveno". Tím odkázal koaliční zákon přímo na trestní zákoník a otevřel dveře konkurenci přestupku koaličního zákona s trestními činy trestního zákoníka. Při řešení složitých otázek konkurence soudy docházelo k výkladu právních předpisů namířenému proti dělnické třídě. Nejzávažnější pro dělnictvo byla konkurence přestupku § 3 koaličního zákona se zločinem vydírání § 98 trestního zákoníka. Skutkové podstaty obou trestních činů se lišily pouze znaky kvantitativními. Třídní justici se otevřelo právě zde široké pole výkladu obou zákonů proti zájmům dělnictva. Stávkující dělníci byli často trestáni pro zločin vydírání, ačkoliv na jejich čin bylo jedině správné použít předpisů § 3 koaličního zákona.

Předpisy protikoaličního rázu byly však i v živnostenském řádu (č. 227/1859 ř. z.). Porušil-li zaměstnavatel pracovní smlouvu, a přerušil-li pracovní poměr, mohl být odsouzen podle § 84 ř. z. pouze k náhradě ušlé mzdy za 14denní výpovědní dobu. Učinil-li totéž dělník, např. tím, že vstoupil do stávky, mohl na něm žádat jeho zaměstnavatel náhradu utrpěné škody a dělník mohl být přinucen pracovat do uplynutí výpovědní lhůty. Krom toho mohla být dělníku uložena pokuta až 1000 K nebo uvaleno naň vězení až do tří měsíců. Tato nesrovnalost mezi právy a povinnostmi obou stran pracovního poměru v živnostenském řádu vystupovala velmi křiklavě do popředí v případě stávky dělníků a měla proto výslovně protikoaliční ráz.

Protikoaliční předpisy se zachovaly také i po vydání koaličního zákona z r. 1870 v čeledních řádech pocházejících z doby starší. Jsou to mimo jiné ustanovení disciplinárního rázu a ustanovení směřující proti zastavení práce čeledínem a opuštění služby.[72]

Z toho je patrno, že se historické hodnocení koaličního zákona z r. 1870 nemůže omezit pouze na jeho rozbor a aplikaci jeho předpisů v praxi, nýbrž musí přihlédnout též k předpisům jiných zákonů, které koaliční svobodu dělníků omezovaly. Vcelku možno říci, že koaliční zá-

---

gung irgend eines die Qualitäten der §§ 98b (Erpressung) und 99 St. G. (gefährliche Drohung) nicht erschöpfenden Übels." (Rozsudek kasačního dvora z 29. IX. 1896, č. 11.319, č. 2033 sb., Ingwer J., Das Koalitionsrecht der Arbeiter, Vídeň 1909, str. 56.)

[72] § 5, 10, 27, 31 a 32 čeledního řádu pro Čechy, vyjímajíc hlavní město Prahu (č. 11/1866 z. z.), § 5, 10, 28 a 33 čeledního řádu pro Prahu (č. 42/1857 z. z. II. díl), § 6, 27 a 33 čeledního řádu pro Moravu (č. 53/1876 z. z.) a § 6, 10, 27 a 32 čeledního řádu pro Slezsko (č. 12/1867 z. z.) ve znění novely z r. 1899 (č. 59/1899 z. z.) a z r. 1908 (č. 43/1908 z. z.).

kon nekonstituoval ani zdaleka právní stav, který by byl dělnickým koalicím příznivý. Zákon však byl nesporně mezníkem ve vývoji koaličního práva, neboť znamenal přechod od vysloveně protikoaličního právního režimu k tolerování a legalisování dělnických koalic. Zákon při tom ani formálně nevyhlásil koaliční svobodu a svázal ji takovými omezeními, že právní situace po jeho vydání znamenala jen poměrně malé zlepšení proti stavu dřívějšímu.

DER KAMPF DER ARBEITERSCHAFT UM DIE BESEITIGUNG DES KOALITIONSVERBOTES UND DAS ÖSTERREICHISCHE KOALITIONSGESETZ AUS DEM JAHRE 1870

Jaroslav Houser

Der Kampf der Arbeiterschaft um die Koalitionsfreiheit verlief in den bedeutendsten kapitalistischen Ländern bis zum Ende des ersten Weltkrieges im wesentlichen in zwei Stadien. Zuerst war es der Zeitabschnitt der Koalitionsverbote, als die Arbeiterklasse noch schwach war und die Bourgeoisie versuchte, die Arbeiterbewegung durch Repression zu erdrosseln. Trotz aller Persekutionen wuchs aber die Arbeiterbewegung und die Bourgeoisie war schließlich zu Zugeständnissen genötigt. Das bürgerliche Recht ging in diesem zweiten Zeitabschnitt von Koalitionsverboten zu deren Tolerierung über.

Das gleiche Bild bietet die Entwicklung des Koalitionsrechtes in Österreich. Der Zeitabschnitt der Koalitionsverbote knüpft an die ältere, gegen die Vereinigungen der Bergleute und die Assoziationen der Handwerksgesellen gerichtete prohibitive Gesetzgebung an. Auf die Koalitionen der Handwerksgesellen und der Arbeiter in den Manufakturen fielen mit aller Schwere die Bestimmungen des Theresianischen Strafgesetzbuches vom Jahre 1768. Koalitionsfeindliche Bestimmungen enthielt auch das Josefinische Strafgesetzbuch vom Jahre 1787, die Gesindeordnungen des XVIII. Jahrhuderts, das Strafgesetzbuch vom Jahre 1803 und die Gewerbeordnung vom Jahre 1859. Das Vereinsgesetz vom Jahre 1867, das eine bedeutende Milderung des Vereinsrechtes bedeutete, beseitigte die Koalitionsverbote nicht.

Ende der sechziger Jahre des vorigen Jahrhunderts forderte die Arbeiterschaft mit Nachdruck die Koalitionsfreiheit. Der Kampf der Arbeiterschaft erreichte seinen Höhepunkt zu Ende des Jahres 1869, als es zu der denkwürdigen Kundgebung der Wiener Arbeiterschaft kam, an der viele tschechische Arbeiter teilgenommen haben. Es wurde eine Delegation gewählt und eine Resolution angenommen, welche die Koalitionsfreiheit forderte. Die Bewegung der Wiener Arbeiter fand ihren Widerhall unter der Prager Arbeiterschaft. Unter dem Druck der Arbeiterschaft nahm das Wiener Parlament das sg. Koalitionsgesetz (Nr. 43/1870 RGBl) an.

Das Koalitionsgesetz verkündete aber nicht die Koalitionsfreiheit der Arbeiter und formulierte nicht positiv ihr Koalitionsrecht. Ein Positivum des Gesetzes war zwar die ausdrückliche Beseitigung der bisherigen Koalitionsverbote, aber das Gesetz brachte neue Beschränkungen der Koalitionsfreiheit. Das Gesetz schützte auch die Streikbrecher, was die bürgerlichen Autoren des Gesetzes als Schutz des „Rechtes auf Arbeit" bezeichneten. Die Judikatur hat die reaktionären Züge des Koalitionsgesetzes noch weiter verstärkt.

Ein wirkliches Bild der Einschränkung der Koalitionsfreiheit zu Ende des vorigen Jahrhunderts läßt sich nicht durch die bloße Analyse des Koalitionsgesetzes allein gewinnen, es ist vielmehr notwendig, das Augenmerk auf weitere Gesetze zu richten, welche die Arbeiterkoalitionen entweder direkt oder indirekt einschränkten, wie zum Beispiel das Strafgesetzbuch und die Gewerbeordnung.

K OTÁZKE VPLYVU MAĎARSKEJ SOVIETSKEJ REPUBLIKY NA REVOLUČNÉ ROBOTNÍCKE HNUTIE V POĽSKU

Martin Vietor

1.

Pred štyridsiatimi rokmi, na jar r. 1919, vznikla Maďarská sovietska republika, ako prvá nasledovateľka príkladu sovietskeho Ruska, ktorá svojou existenciou dokumentovala nezadržiteľný nástup epochy proletárskych revolúcií, začatej Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou. Revolučné udalosti v Maďarsku, ktoré tvorili súčasť revolučného boja medzinárodného proletariátu, vyvolali živý ohlas predovšetkým v okolitých štátoch; no súčasne vplývali v určitom smere aj na robotnícke hnutie v Poľsku, kde v čase vzniku Maďarskej sovietskej republiky stála mladá Komunistická robotnícka strana Poľska v ostrom boji s buržoáziou, veľkostatkármi a ich posluhovačkou, pravicovou sociálnou demokraciou.

Skúmanie tohoto vplyvu a ohlasu stáva sa aktuálnou nielen z príležitosti štyridsiateho výročia vzniku Maďarskej sovietskej republiky. Hlbšie štúdium našich čs. dejín vyžaduje tiež stále naliehavejšie, aby historické problémy sa skúmali v širších súvislostiach, a keďže okolo vplyvu Maďarskej sovietskej republiky na naše revolučné robotnícke hnutie, ako i okolo významu Slovenskej sovietskej republiky sú ešte i nejednotné názory, ukazuje sa potreba osvetľovať udalosti r. 1918—1920 aj z aspektov doteraz zanedbaných. Jeden z takýchto námetov bol nadhodený zástupcom riaditeľa Ústavu dejín Maďarskej socialistickej robotníckej strany, s. L. Rétim, na medzinárodnej konferencii o dejinách komunistických a robotníckych strán v Prahe (19. až 23. 11. 1957). S. Réti postavil otázku, prečo nasledovali príkladu Ruska predovšetkým také krajiny, ktoré — s výnimkou ČSR a NDR — boli rovnako na pomerne nízkom stupni kapitalistického vývoja. Pritom správne poukázal na to, že vysvetlenie s argumentom prehratej vojny po prvej svetovej vojne a oslobodenia Sovietskym zväzom z fašistického útlaku po druhej svetovej vojne osvetľuje len jednu stránku veci, ale nestačí na všeobecné osvetlenie problému.

Zdá sa nám, že skúmanie ohlasu Maďarskej sovietskej republiky v Poľsku, kde sa tiež zachovali rôzne feudálne prežitky, kde vývoj kapitalizmu tiež nedosiahol nadpriemerný stupeň, kde robotnícka trieda bola revolučne uvedomelá, mala svoju komunistickú stranu a bola od-

hodlaná bojovať za uskutočnenie socializmu, kde však r. 1919—1920 nedošlo k socialistickej revolúcii, môže poskytnúť podklady pre niektoré závery, ktoré sa dotýkajú ďalšej stránky spomenutého problému.

V krátkej štúdii nepôjde samozrejme o vyčerpávajúcu analýzu revolučnej situácie a zložitej otázky dozrievania socialistickej revolúcie r. 1918—1920 v Poľsku, ani o rozbor možnosti konkrétneho riešenia národnostnej otázky v priebehu proletárskej revolúcie, pretože tieto otázky vyžadujú rozsiahle monografické spracovanie. Chceme len predovšetkým z právnehistorického aspektu skúmať jednak formy a prostriedky zakladania buržoázneho štátneho aparátu, jednak metódy boja poľských pracujúcich proti upevňovaniu buržoáznej moci, ďalej zhodnotiť ideologický a politický vplyv Maďarskej sovietskej republiky na revolučné robotnícke hnutie v Poľsku a porovnaním vývoja v Maďarsku a Poľsku hľadať odpoveď na otázku širšieho významu kvality a vybudovanosti štátneho aparátu pre udržanie revolučným náporom oslabenej buržoáznej vlády. Riešením tejto dielčej otázky chceme prispieť k lepšiemu osvetleniu nadhodeného problému.

2.

Tak, ako pracujúci všetkých ostatných národov nástupníckych štátov, ďakuje aj poľský ľud za svoje národné oslobodenie predovšetkým Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii, ktorá odstránila cársku samoderžavu, otriasla základmi svetového imperializmu, nastolila v Rusku vládu robotníkov a roľníkov, podnietila revolučné ľudové hnutie v Rakúsku-Uhorsku a Nemecku a umožnila vyhnať nemecké a rakúske okupačné vojsko z Poľska.

Veľká historická príležitosť, založiť skutočne slobodné a nezávislé Poľsko, v ktorom národnú a sociálnu slobodu zabezpečuje vláda robotníkov a roľníkov v úzkom spojenectve so Sovietskym Ruskom, ostala však nevyužitá.[1]

Historický význam Veľkej októbrovej soc. revolúcie pre poľský národ pochopili predovšetkým tí Poliaci, ktorí bojujúc v červenej armáde, vedeli, že keď pomáhajú ruskému proletariátu, pomáhajú súčasne aj svojej vlasti.[2] Ďalšie široké masy si uvedomili význam VOR po uverejnení dôležitých dokumentov, ktorými sovietska vláda zo svojej strany otvorila cestu k nacionálnemu oslobodeniu poľského národa. Už dekrét

---

[1] Bližšie o tom: Franciszek Jóźwiak (Witold), Polska Partia Robotnicza w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne, Warszawa 1952.

[2] Pozri k tomu: Maria Dłuska - Janina Schoenbrenner, Historia Polski, Warszawa 1953.

o mieri z 8. 11. 1917 odsudzoval delenie a okupáciu Poľska; postoj sovietskej vlády k národnostnej otázke a tým aj k otázke Poľska, precizovala „Deklarácia práv národov Ruska" z 15. 11. 1917, v ktorej sa proklamovalo právo všetkých národov bývalého cárskeho Ruska „na slobodné samourčenie až do odtrhnutia a vytvorenia vlastného štátu". Po víťazstve socialistickej revolúcie, bližšie dňa 29. 8. 1918, schválila Rada ľudových komisárov dekrét, v ktorom sa ohľadne Poľska proklamuje: „Všetky zmluvy a akty, uzavreté vládou bývalej ruskej ríše s vládami kráľovstva Pruského a monarchie Rakúsko-Uhorskej, ktoré sa týkajú delenia Poľska, sa navždy zrušujú, pretože sú v rozpore so zásadou samourčenia národov a revolučným vedomím ruského ľudu, ktorý priznal poľskému národu nescudziteľné právo na jednotu a nezávislosť."[3]

Prevažná väčšina poľského obyvateľstva, bývajúca na území Ruska, sa postavila na stranu ruského revolučného proletariátu a v čase, keď kontrarevoluční poľskí generáli viedli neuvedomelé vojenské masy do boja proti ruskej červenej armáde, aktívne bojovala za víťazstvo revolúcie a za obranu sovietskej moci.[4]

V oblastiach, okupovaných Nemeckom a Rakúskom, došlo k prevratu na jeseň r. 1918, keď pod vplyvom VOR vypukla revolúcia v Berlíne a vo Viedni. Po prvej zpráve o tomto revolučnom hnutí, opustili rakúske a nemecké vojenské jednotky, okupujúce poľské územie, svoje miesta a zanechajúc svoju výzbroj, ponáhľali sa do svojej vlasti a poľský ľud na to vyhnal exponentov okupačných mocností. Koncom r. 1918, keď na území Poľska zanikla moc okupantov, vznikol takto vďaka Veľkej októbrovej soc. revolúcii ako i revolúcii v Nemecku a Rakúsku, po 123 rokoch neslobody, nezávislý poľský štát.[5]

Vlády dohodových štátov málo sa starali o národnú nezávislosť Poľska; začiatkom r. 1917 ponúkal Poincaré v mene francúzskej vlády celé Poľsko ruskému cárovi a koncom r. 1917, keď cárska vláda navždy zanikla, bola zase Veľká Británia ochotná prihrať Poľsko rakúskemu cisárovi. Po zahájení protisovietskej intervenčnej vojny zaujalo Poľsko rozhodujúce miesto v útočných plánoch Dohody na vytvorenie „cordon sanitaire"-u; Poľsko sa stalo odrazovým mostom pre protisovietske zásahy

---

[3] Citát prevzatý z diela: Tadeusz Daniszewski, 1. Maja — 60 lat święta międzynarodowej solidarnosci, Warszawa 1950, str. 111.

[4] Na čele poľských pracujúcich más, bojujúcich za víťazstvo VOR, stál Felix Dzierżyński, ďalej vedenie sociálnodemokratickej strany Poľského kráľovstva a Litevska (SDKPiL), ako i niektorí čelní predstavitelia ľavého krídla poľskej socialistickej strany PPS-ľavica). Organizujúcim a riadiacim centrom poľskej kontrarevolučnej armády bol tzv. Hlavný vojenský výbor. T. Daniszewski, cit. d. str. 111 a ď. Pozri tiež: T. Daniszewski, Vplyv Októbrovej revolúcie na rozvoj robotníckeho hnutia v Poľsku, Príspevky k dejinám KSČ, č. 3—4/1958, str. 214.

[5] M. Dluska, cit. d. str. 174—175.

imperialistov. No, západní imperialisti si súčasne zabezpečovali pro futuro aj „rovnováhu" v tejto oblasti tým, že pri vymedzení západných a severných hraníc Poľska ponechali priemyselné kraje Sliezska Nemecku a neuvoľnili prístup k mori a západné hranice sa stali ťažko chrániteľnou bránou pre útočné plány nemeckého imperializmu.[6]

Poľská buržoázia a veľkostatkárstvo, ich exponent Pilsudski a ich politické strany, od národných demokratov až po pravicových vodcov poľských socialistov, snažili sa pochopiteľne vytvárať predpoklady pre výstavbu buržoáznej, pracujúcu väčšinu ľudu utlačajúcej štátnej moci.

Z hľadiska právnej histórie je veľmi zaujímavý konkrétny postup poľskej buržoázie pri uskutočnení týchto cieľov, výber použitých mocenských prostriedkov a používanie osobitných politických inštitucií. V čase porážky mocností trojdohody jestvovali dve koncepcie na založenie buržoázneho Poľska. Národní demokrati boli toho názoru, že treba vyčkať rozhodnutie mierovej konferencie a prevziať štátnu moc z rúk západných mocností. Táto koncepcia predpokládala ponechanie okupačného vojska v Poľsku a vyčkávanie chvíle, keď pod tlakom ľudového revolučného hnutia a následkom vojnovej porážky padnú vlády Nemecka a Rakúsko-Uhorska.[7]

Reprezentanti druhej koncepcie namietali proti tomu, že vyčkávacie stanovisko je nebezpečné, pretože čas pracuje pre „sovietsku skutočnosť", a keď sa buržoázia neuchopí moci a nevyužije na to výhodnú príležitosť, tak dôjde v Poľsku k socialistickej revolúcii. Väčšina poľskej buržoázie a veľkostatkárstva odmietla z týchto príčin prvú koncepciu a rozhodla sa nastolením vlastnej vlády vytvoriť situáciu, v ktorej využijúc vymoženosti ľudového revolučného hnutia a zneužijúc túžbu pracujúcich po národnej a sociálnej slobode a súčasne i ich politickú neskúsenosť postaví pracujúce masy a súčasne aj západné mocnosti pred hotovú vec.

Vzhľadom na to, že anektované územie Poľska patrilo pred r. 1917 k cárskemu Rusku, Nemecku a Rakúsku, vznikali prvé buržoázne vládne orgány decetralizovane, od seba nezávisle, bez koordinácie ich činnosti, podľa miestnych podmienok a možností. Vytvárali sa vlastne menšie štátne útvary poť. miestné vlády, ktoré sa len postupne podriadili, centrálnej štátnej moci.

Nemecká a rakúska vláda snažili sa síce ovládať situácii, ale bez väč-

---

[6] Je známe, aké stanovisko zaujali v tejto otázke pred mierovou konferenciou vo Versailles plk. House, zástupca Wilsona, a Lloyd George; nezatajovali svoj názor na potrebu budúcej podpory hospodárskej a politickej expanzie Nemecka. Pozri k tomu: F. J ó ź w i a k, cit. d. str. 7—9, ďalej Dejiny diplomacie, sv. 2 (české vyd.), str. 159 a ď.

[7] Predseda národne-demokratickej strany Roman Dmowski požiadal dokonca Lansinga, aby zariadil ponechanie okupačných armád v západných krajoch Poľska, prípadne aj po kapitulácii trojdohody, do toho času, kým Dohoda nenariadi ich evakuáciu. Bližšie o tom: Adam P r ó c h n i k, Pierwsze piętnastolecie Polski Nepodleglej, Warszawa.

ších úspechov. Patentom nemeckého a rakúskeho cisára z 12. 9. 1917 o „štátnej moci v poľskom kráľovstve" zriadila sa regentská rada a štátna rada v Poľsku. Trojčlenná „Rada Regencyjna" ustanovená dňom 27. 10. 1917 prehlásila, že sa bude opierať o cisárske patenty a vymenovala „Radu ministrov", kolaborujúcich s okupačnými mocnosťami. Štátna rada ako zákonodárny orgán pozostávala z polovice z virilistov menovaných Regentskou radou, z polovice z volených členov mestských rád a okresných sejmíkov.[8]

„Rada regencyjna" jestvovala len formálne ako vykonávateľka príkazov generálnych gubernátorov a ostatných okupačných úradov. Predseda jej rady ministrov, po porade v Berlíne a vo Viedni prehlásil ešte 24. 4. 1918, že „budúce Poľsko" spojuje svoj osud s centrálnymi mocnosťami a pripojí sa k ustanoveniam prímeria a vojenskej konvencie, ktorá se uzavrie s Nemeckom a Rakúskom; podobne ako niektoré západné kruhy, nepočítali ani títo „vlastenci" s rozpadom Rakúsko-Uhorska a nemeckého cisárstva. Poľská buržoázia, sústredená do skupiny zv. „Samostatnosť",[9] postavila sa k regentskej rade negatívne a snažila sa uskutočniť spomenutú druhú koncepciu založenia buržoázneho poľského štátu.

Postavenie kolaborantskej skupiny, sústredenej okolo regentskej rady. sa zmenilo, keď pod tlakom sovietskych dekrétov o nezávislosti Poľska a deklarácie práva národov na samourčenie (8. a 15. 11. 1917) rozhodli sa i západné mocnosti dňa 3. 6. 1918 vydať deklaráciu o nezávislosti Poľska. Regentská rada na to odpovedala síce protestom z 13. 6. 1918, v ktorom oznámila, že neprestane spolupracovať s centrálnymi mocnosťami, avšak v októbri 1918, keď vojenská porážka Nemecka a Rakúsko-Uhorska bola už zjavná, pokúsila sa zreorganizovať sa a stať sa centrálnym orgánom štátnej moci a správy nového Poľska. Dňom 7. 10. 1918 rozpustila štátnu radu, nariadila ju ustanoviť z „predstaviteľov najširších vrstiev" cestou volieb, na prechodný čas si prisvojila výkon zákonodarnej a vládnej moci a prehlásila, že bude „mostom" medzi vládou z vôle okupantov a z vôle „ľudu". Nemecký generálny gubernátor na to prehlásil, že dňom 15. 11. 1918 odovzdáva svoju právomoc Regenstkej rade a podobne sa vyjadril aj rakúsky generálny gubernátor dňa 1. 12. 1918. To však už nepomohlo Regentskej rade. V tom čase totiž okupačné vojská opustili už územie Poľska, sám nový predseda rady ministrov sa postavil proti Regentskej rade prehlasujúc, že „je za zjednotené, slobodné, ľudové Poľsko" a podobne sa zachoval i komisár pre „Rakúskom okupované oblasti", kto-

---

[8] Členovia regentskej rady: arcibiskup Alexander Kakowski, knieža Zdislav Lubomirski a gróf Józef Ostrowski. Predseda rady ministrov: J. K. Steczkowski. Pozri k tomu: A. Próchnik, cit. d. str. 11 a nasl.

[9] Pozostávala z pravicového krídla poľských socialistov (PPS), zo skupiny takzv. „Wyzwolenia" a z organizácií poľskej burž. inteligencie.

rý vo Viedni ohlásil nárok Poľska na štátnu moc nad Galíciou a nárok na organizáciu národného vojska.[10]

Význam Regentskej rady spočíval v tom, že jej cestou odovzdali nemecké a rakúske vládnúce triedy štátnu moc do rúk poľskej buržoázie a veľkostatkárstva dobrovoľne a bez boja, a týmto spôsobom sa umožnilo buržoáznej vláde aj v Poľsku, aby od počiatku svojej existencie, používala dobre zabehaný štátny aparát s vyškolenou byrokraciou proti revolučnému hnutiu ľudových más.

Tento vývoj zameraný na paralyzovanie revolučných síl a na záchranu buržoáznej moci v nástupníckych štátoch, sa uskutočnil aj v regionálnom merítku, v prvej poľskej krajine, v ktorej vznikli samostatné buržoázne vládne orgány, tj. v západnej Galícii a poľskom Tešínsku.

Keď rakúsky cisár Karol proklamoval v polovici októbra 1918 „reorganizáciu" monarchie na federatívnom základe, doporučoval v svojom manifeste všetkým krajinám, s ktorými počítal ako s členskými štátmi federatívneho zväzku, aby si zakladali národné rady.[11] Doporučenie sa vzťahovalo aj na Galíciu. No, zastupcovia poľskej buržoázie, včítane miestnych funkcionárov poľskej socialistickej strany, pochopili, že tento cisársky manifest je vlastne oficiálnym ohlásením zániku Rakúsko-Uhorska a preto, súc rozhodnutí Galíciu pripojiť k novému poľskému štátu, dňa 21. 10. 1918 uzniesli sa v Krakove, že okamžite nastolia dočasnú poľskú vládu Galície. Takto vznikla dňa 28. 10. 1918 tzv. „Polska Komisia Likvidačna", ktorá začala úradovať dňom 4. 12. 1918 a mala za úlohu prevziať vládnu moc a riadiť štátny aparát v Galícii a v tešínskom Sliezsku a zlikvidovať politické a hospodárske styky s Rakúskom. Národné rady v tejto oblasti sa jej podriadili.[12]

Pre získanie poľskej oblasti Oravy a Spiša vznikla v januári 1919 „Vládna komisia" pre sliezsky Tešín, Oravu a Spiš, v Lwowe poť. v Krakove, ktorú v marci 1919 vystriedal „generálny vládny delegát".

V pruskej oblasti vznikla dňom 10. 11. 1918 „Rada robotnícka a vojenská" so sídlom v Poznani, ktorá spravovala toto územie skoro dva mesiace. Súčasne sa ustavily aj buržoázne národné rady ktorým sa podarilo najmä v Poznaňsku prevziať moc z rúk robotníckych a vojenských rád.[13]

---

[10] Nemecký generálny gubernátor: Beseler, rakúsky: Liposzczak. Predseda novej rady ministrov: Świerzyński. Komisár regentnej rady pre Rakúskom okupované oblasti, Zdanowski. A. Próchnik, cit. d. str. 11 a nasl.

[11] Bližšie o tom, ako i ohľadne podobnej situácie v relácii rakúsko-českej, pozri v práci V. Vietor, Organizačné problémy čsl. justičnej správy na Slovensku, r. 1918—1926 (v tlači).

[12] Dočasná národná rada na Tešínsku sa dojednala s pražským Národným výborom dňa 5. 11. 1919 ohľadne rozdelenia Sliezska. Bližšie o tom, A. Próchnik, cit. d. str. 15 a nasl.

[13] Buržoázne národné rady stáli pod vedením Korfantyho, Adamského a iných. A. Próchnik, cit. d. str. 30—34. Ohľadne Oravy a Spiša, str. 73.

V uhoľnej pánvi Dąbrowa, so sídlom v Dąbrowe-Górniczi, vznikla koncom októbra 1918 lokálna republika so sociálnym charakterom pod vedením ľavice poľskej socialistickej strany, ktorá sa však tiež podriadila dočasnej centrálnej vláde v Lublíne.

Oblasti, obývané zväčša Ukrajincami, ovládala poľská buržoázia pomocou vojenskej okupácie. Týmto spôsobom sa zriadila proti vôli ukrajinského obyvateľstva Poľská národná rada v Przemyslu, ktorá fungovala nezávisle od dočasnej centrálnej vlády. Lwow sa delil na časť poľskú a ukrajinskú. V poľskej časti vznikol dňom 4. 11. 1918 „Výbor bezpečnosti a ochrany verejného blaha", ktorému sa podarilo ozbrojenou mocou rozšíriť svoju kompetenciu aj na ukrajinskú časť mesta oblasti, takže koncom novembra 1918 bolo už celé mesto v rukách poľskej buržoázie a bolo spravované „Dočasným vládnym výborom".[14]

Dočasná centrálna vláda Poľskej republiky vznikla v Lublíne dňa 7. 11. 1918; založila sa pomocou reakčných buržoázno-nacionalistických legionárov, z radov pravicových poľských socialistov s „demokratickým a socialistickým" programom, z ktorého sa však nič neuskutočnilo. Lublinská vláda spravovala celé, Rakúskom okupované územie a chcela sa zmocniť Nemeckom okupovaných krajov.

Napokon jestvovala aj emigračná vláda, tzv. „Poľský národný výbor", založený v Paríži dňa 15. 8. 1917, ktorá sa považovala za oficiálnu, Dohodou uznanú reprezentantku poľského národa a ktorá zo svojej strany neuznala domáce národné výbory, rady a miestne vlády.

Situácia sa zmenila 10. 11. 1918, príchodom Piłsudského do Poľska. Regentská rada vzdala sa svojej právomoci v prospech Piłsudského dňa 14. 11. 1918, aby i týmto spôsobom sa vyjadrila právna kontinuita buržoáznej moci. Dočasná vláda v Lublíne sa mu podriadila o niekoľko dní neskoršie, takže dňom 21. 11. 1918 mohol Piłsudski ako reprezentant nového poľského buržoázneho štátu vyhlásiť svoj program, schválený Wilsonom a Fochom, s ktorými stál v úzkom kontakte.[15]

Pri urýchlenom upevňovaní mocenského aparátu pomáhali poľským vládnúcim triedam predovšetkým ozbrojené sbory legionárov — a Piłsudskému podriadených nacionalistických dôstojníkov a vojakov.[16] Avšak ani Piłsudski so svojím vojskom, ani národní demokrati sami by neboli stačili na podlomenie revolučného elánu más a na konsolidovanie buržoáznej moci. Hlavným a najdôležitejším spojencom poľskej buržoázie a

---

[14] Ako pod č. 13.

[15] A. Próchnik, cit. d. str. 34—36.

[16] Poľské légie založil Piłsudski za pomoci rakúskeho generálneho štábu r. 1914 pre boj na strane trojdohody proti Rusku. Poľská vojenská organizácia „Polska Organizacija Wojskowa" (POW), šovinistická, protiruská organizácia poľskej buržoázie, založená tiež Piłsudskim, slúžila za prvej svetovej vojny rakúskemu a nemeckému generálnemu štábu k špionážnym a záškodníckym akciám v tyle ruskej armády. T. Daniszewski, cit. d. str. 111—117.

veľkostatkárstva bolo pravicové vedenie poľskej socialistickej strany (PPS), ktorá pod heslami „vnútorného mieru" a „poľských štátnych záujmov" a podľa všade uplatňovaného receptu pravicovej sociálnej demokracie sa podriadila aj v Poľsku buržoázii, zradila záujmy pracujúcich a zabezpečovala neodkladné upevnenie vykorisťovateľského štátu.

Už sme spomenuli, že dočasná centrálna vláda v Lubline, ktorej predsedal vodca PPS Daszyński, neuskutočňovala ani jednu takú reformu, ktorá by byla ohrozovala panstvo poľskej buržoázie a veľkostatkárstva, a že odovzdala dobrovoľne svoju moc Pilsudskému, ktorého oslavovala ako človeka, ktorý „zachránil krajinu pred vplyvom ruskej a nemeckej revolúcie".

V čase narastania revolučnej vlny, v prvých mesiacoch po vyhlásení samostatnosti Poľska, poveril Piłsudski vedením vlády ďalšieho čelného reprezentanta poľskej socialistickej strany, Moraczewského, aby zahral úlohu hromozvodu. Táto „ľudová" vláda, po splnení svojej zradnej úlohy odstúpila potom na pokyn Piłsudského a nastupujúca vláda Paderewského dala vykonať prvé voľby do buržoázneho parlamentu, pozostávajúceho vo svojej väčšine zo zástupcov meštiackej reakcie.

Na prelome r. 1918—1919 bola v Poľsku situácia podobná tej, ktorá sa vytvárala u nás, v Maďarsku, Nemecku, Bulharsku atď. Rozpútal sa ostrý triedny boj o prerastanie národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú, boj o politický charakter štátu, boj, v ktorom sa malo rozhodnúť o tom, kto bude riadiť štátny aparát a osudy ľudu, proletariát či buržoázia. Prejavom revolučnej situácie bola skutočnosť, že skoro v každej oblasti Poľska vznikali soviety robotníckych a vojenských zástupcov. V tomto rozhodujúcom zápase postavila sa poľská socialistická strana, tak ako ostatné reformistické strany II. Internacionály, na stranu buržoázie. Využijúc svoj vplyv a postavenie medzi pracujúcimi a operujúc demagogickými a protimarxistickými heslami o „čistej a nadtriednej" demokracii, odvrátila pozornosť robotníctva a ostatných pracujúcich od podstaty revolučného hnutia, a prisľubujúc ako vládna strana postupné uskutočňovanie sociálnych reforiem, umožnila rýchlu konsolidáciu buržoázneho štátneho aparátu a takýmto spôsobom zachránila kapitalizmus v čase pre poľskú buržoáziu najkritickejšom.

V samostatnom poľskom štáte stála teda pred robotníckou triedou Poľska úloha: bojovať o moc, o život v slobodnom štáte, v ktorom sa mal vybudovať socializmus pod vedením robotníkov a roľníkov, alebo prijať bez boja hospodárske a politické utláčanie a živorenie pod nadvládou kapitalistov a veľkostatkárov. Robotnícka trieda Poľska nastúpila do boja o moc. Asi v 80 miestach, medziiným vo Varšave, Lubline, Łodzi, Dąbrowe-Górnickej atď. vznikali soviety robotníckych a roľníckych delegátov. V Dąbrowski-Zagłebiu sa zakladala červená garda ako ozbrojená sila so-

vietu, pod vedením ktorého robotníci obsadili bane a huty. Na mnohých miestach sa robotníci pokúsili prevziať kontrolu nad výrobou. V Lublinskom kraji utvárali sa koncom r. 1918 dedinské soviety a výbory dedinskej chudoby a želiarov, inde pristúpili roľníci k deleniu veľkostatkov, ku kácaniu lesov, rozdeľovaniu uskladnenej úrody a domov a k zaberaniu neobrábanej pôdy. V celom kraji prechádzala vlna štrajkov. Pod tlakom činnosti sovietov musela buržoázia uskutočniť niektoré sociálne reformy ako napr. 8hodinový pracovný čas, zriadenie závodných rád, zvýšenie platov a pod.[17]

V čase zakladania týchto revolučných orgánov ľudu, zlúčili sa dve robotnícke strany, poť. časť ich členstva, ktorá ostala verná záujmom proletariátu, SDKPiL a PPS-ľavica a 16. 12. 1918 utvorili Komunistickú robotnícku stranu Poľska,[18] ktorá sa postavila na čelo bojujúcich más. Táto jedine revolučná strana v Poľsku mala samozrejme nesmierne začiatočné ťažkosti. Musela predovšetkým vo vlastných radoch prekonávať chybné názory luxemburgizmu, SDKPiL a oportunistické chyby PPS-ľavice a súčasne prehlbovať poznanie marxisticko-leninských zásad. Je len pochopiteľné, že v tomto období povojnových triednych bojov v Poľsku boli politické možnosti KPRP hodne obmedzené tým viac, že medzi masami ešte silne pôsobili zradné revizionistické a oportunistické názory o tom, že poľský buržoázny štát „zabezpečuje záujmy ľudu". No, napriek týmto nedostatkom, stávala se KPRP postupne stranou leninského typu a jej revolučná aktivita, vyvíjaná v čele masových revolučných bojov, bola dôsledne internacionalistická.[19]

Komunistická robotnícka strana Poľska stála samozrejme od začiatku v ostrom boji proti vláde Piłsudského, ktorá zo svojej strany vystupovala čo nejbrutálnejšie proti sovietom a proti komunistickým organizáciám. Manifestácia KPRP vo Varšave dňa 29. 12. 1918 — nie celé dva týždne po jej založení — skončila už tragicky: poľské vojsko v službách poľskej buržoázie, vedené reakčnými dôstojníkmi, mesiac po vyhlásení samostatnosti Poľska, strieľalo do poľských robotníkov.

Po niekoľkomesačnom období pololegálnej existencie, bola KPRP už zahnaná do ilegality. Výnimočný stav zavedený za vlády „socialistu" Moraczewského bol namierený výhradne proti komunistom; chceli komunistické hnutie v Poľsku v zárodku udusiť. KPRP však rýchlo prispôsobila

---

[17] Pozri k tomu: Tymczasowy Komitet Rewolucijny Polski, Warszawa 1955, str. 6 a nasl. Ďalej Z. Szczygielski, O radách robotníckych zástupcov v Poľsku, Príspevky k dejinám KSČ, č. 3—4/1958, str. 226.

[18] Komunistyczna Partia Polski — KPP.

[19] Bližšie o tom: Witold, A lengyel munkáspárt harca a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, Budapest 1953. Treba i to zdôrazniť, že „v čase Kyjevského ťaženia Piłsudského bola to jedine KPP, ktorá videla v Rusku spojenca pracujúcich más Poľska a celého sveta". A. Próchnik, cit. d. str. 15 a nasl.

svoju taktiku a organizáciu a 1. mája 1919 znova a verejne manifestovala svoju silu vo Varšave.[20]

Z tohoto krátkeho prehľadu udalostí ide najavo, že pomocou nemeckých imperialistických okupantov, ktorí prepustili Piłsudského a dopravili ho do Poľska, aby „zachránil" Poľsko pred vlastným ľudom a pred socialistickou revolúciou rozširujúcou sa z východu, a pomocou dohodových imperialistov vedených USA, ktorí potrebovali nimi ovládnuté Poľsko ako útočnú silu protisovietskeho bloku, — napokon pomocou falošnej a zradnej politiky pravicových sociálnych demokratov, ktorí klamali masy tým, že „ľudové vlády" Daszyńského, Moraczewského a Witosa slúžila záujmom pracujúcich, — prešla štátna moc úplne do rúk poľských kapitalistov a veľkostatkárov. Opierajúc sa o pomoc západných imperialistov a využijúc ochotnú spoluprácu pravicových vodcov poľskej socialistickej strany a použijúc reorganizovaný utláčajúci rakúsko-nemecký štátny aparát, podarilo sa poľskej buržoázii v prvých mesiacoch po vzniku samostatného štátu udusiť revolučný pohyb, zastaviť činnosť sovietov robotníckych delegátov, odzbrojiť červené gardy a zatlačiť mladú komunistickú stranu do ilegality.

Avšak revolučný elán poľského proletariátu a ilegálna činnosť komunistickej strany nebola zlomená. Revolučné robotníctvo a komunisti v Poľsku získali novú odvahu revolučnými udalosťami prvého polroku 1919 v Bavorsku a najmä v Maďarsku, ako i rozvojom robotníckeho hnutia v Bulharsku, ČSR, Taliansku, Francúzsku atď.

Prejavom prekonania dočasnej stagnácie boli májové demonštrácie v Poľsku v r. 1919, ktoré prebiehali v znamení boja proti buržoáznej vláde, proti antisovietskej intervencii a za obranu sovietskeho štátu, ktorý bol začiatkom mája 1919 znova napadnutý kontrarevolučnými intervenčnými vojskami.[21]

•

Na prvomájových oslavách r. 1919 v Moskve prehlásil V. I. Lenin: „Obraz osláv proletárskeho dňa sa zmenil nielen u nás. Vo všetkých krajinách vykročili robotníci na cestu boja s imperializmom. Oslobodená robotnícka trieda víťazne slávila svoj deň a oslavovala ho slobodne a verejne nielen v sovietskom Rusku, ale i v sovietskom Maďarsku a v sovietskom Bavorsku. Dnes môžeme s istotou povedať, že nielen v červenej Moskve, v červenom Petrograde a v Budapešti, ale vo všetkých veľkých proletárskych strediskách hovoria robotníci, ktorí vyšli do ulíc nie na prechádzku, ale preto aby manifestovali svoju silu, aby hovorili o význame sovietskej moci, o blízkom víťazstve proletariátu."[22]

---

[20] T. Daniszewski, cit. d. str. 111—117. Zákaz zhromažďovania sa suspendoval na pol dňa, kvôli prvomájovému sprievodu, na ktorom mala dominovať strana Poľských socialistov.

[21] Vojsko Piłsudského vtrhlo do Ruska, a na Ďalekom Východe začali intervenciu Japonci.

[22] V. I. Lenin, spisy, sv. 29., rus. vyd., str. 301.

Hlavným heslom májových demonštrácií r. 1919 bola i v Poľsku obrana sovietskeho štátu. V májovej proklamácii UV-KPRP charakterizovala sa vnútropolitická situácia takto: „Ukázalo sa, že komunistické heslá sú vyznaním viery obrovských proletárskych más. Strana, ktorá nemala v krajine ani jedny legálne noviny, ani jedného zástupců v buržoáznom parlamente a buržoáznej mestskej rade, ukázala sa ako najsilnejšia strana proletariátu hlavného mesta . . . Vo Varšave bol vyhlásený výnimočný stav, ktorý bol skoro po troch mesiacoch rozšírený na celú krajinu. Sišiel sa snem, opora kontrarevolúcie, celá politika vlády, politika Piłsudského a snemu išla cestou zahraničných lúpežných vojen, a stále bezohľadnejšieho teroru vo vnútri štátu. Najostrejšie represie boli namierené proti členom komunistickej strany; jej členovia sú väznení, verejne i tajne bití a vraždení. Jej tlač je potlačovaná v čase, keď všetky legálne vychádzajúce noviny zahrňujú komunistickú stranu prúdom najodpornejších pomlúv a lží. Chceli komunistov ubiť morálne a fyzicky. A viď, po štyroch mesiacoch, keď sa suspendovala hrozba výnimočného stavu na dvanásť hodín, povstala väčšina proletárov Varšavy pod zástavou komunizmu.“[23]

3.

Keď chceme zhodnotiť ideologický a politický vplyv a ohlas Maďarskej sovietskej republiky na revolučné robotnícke hnutie v Poľsku, musíme vychádzať z načrtnutej situácie. KPRP musela predovšetkým pozdvihnúť sebadôveru a bojovú odhodlanosť svojich členov a širokých proletárskych más, aby prekonala demobilizačný vplyv bezúzdneho protikomunistického teroru a protisovietskej propagandy. Pre KPRP bolá preto veľmi cenná možnosť poukazu na víťazstvo proletariátu v Maďarsku, na rozšírenie revolučnej vlny, na veľké možnosti socialistickej revolúcie v strednej a východnej Europe, na internacionálnu solidaritu proletariátu, na uskutočnenie marxisticko-leninského učenia o proletárskej diktatúre v ďalšej krajine a pod.

Situácia KPRP bola veľmi zložitá i preto, že poľská buržoázia a veľkostatkárstvo maskovali svoju protisovietsku nenávisť šovinistickým rozdúchaním, cárskym útlakom vyvolaných protiruských nacionálnych vášní a komunistom nebolo vždy ľahké presvedčovať menej uvedomelé, nacionálnym šovinizmom rozoštvané masy o tom, že cárizmus ich utláčal rovnako, ako gniavil ostatné národy Ruska a predovšetkým sám ruský ľud a jej komunistická strana a sovietska vláda, ktoré navždy odstránili cársky režim, sú úprimnými priateľmi poľských pracujúcich. Poľská buržoázia robila proste to, čo robila i slovenská buržoázia, keď využijúc tisicročným nacionálnym útlakom uhorských vládnúcich tried odôvod-

[23] T. Daniszewski, První máj v Polsku (1890—1950). Praha 1953, str. 117.

nene vyvolanú averziu slovenského ľudu proti maďarským „pánom", rozširovala nenávisť aj v pomere k maďarskému bojujúcemu proletariátu. Rozdiel bol však v tom, že kým český uvedomelý proletariát, a tým teda číselná väčšina robotníctva v ČSR, keďže nežila pod uhorským útlakom, nereagovala tak, ako si to čs. buržoázia priala, nakazilo sa nie malé množstvo poľského pracujúceho ľudu dosť citlivo jedom protiruskej šovinistickej propagandy. Tým cennejšie bolo ponaučenie z víťazstva socialistickej revolúcie v Maďarsku, pochopeniu ktorého nebránili žiadne rušivé nacionálne predsudky.

V čase vzniku Maďarskej sovietskej republiky uskutočňovala Piłsudského armáda svoje kontrarevolučné intervenčné útoky proti sovietskemu Rusku a vo vnútri krajiny bol utláčaný každý revolučný pohyb, na čo sme už poukázali. KPRP musela teda mobilizovať masy jednak do boja za oslabenie protisovietskej intervencie, jednak do boja proti upevňovaniu buržoázneho štátneho zriadenia, proti zradnej politike pravicových sociálnych demokratov a za vytvorenie silnej leninskej strany. V krátkej štúdii nemôžeme pochopiteľne vyčerpávajúcim spôsobom rozriešiť všetky tie prejavy úsilia KPRP, ktorými sa snažila zvládnuť nastolené úlohy poukazom na význam Maďarskej sovietskej republiky. Pre naše závery stačí poukázať na hlavné a charakteristické dokumenty, potvrdzujúce intenzitu, zameranie a rozsah tohoto vplyvu.

Dokumentačný materiál, ktorý používame k tomuto rozboru, môžeme roztriediť do troch skupín. Sú to predovšetkým informatívne novinové články poľskej komunistickej tlače, ďalej rezolúcie, letáky, bojové heslá KPRP a napokon ideologické články a brožúry KPRP, obsahujúce teoretický a politický rozbor významu Maďarskej sovietskej republiky.[24]

*

Tlačové orgány KPRP prinášali pohotovo, rýchlo a dosť presne zprávy o vzniku, vývoji a zániku Maďarskej sovietskej republiky, a to jednak zprávy poľskej tlačovej agentúry (P. T. A.), jednak zprávy maďarských a zahraničných časopisov, ako i zprávy dopisovateľov.

Už 23. marca 1919 bola uverejnená „radostná zpráva o prechode celej moci v Maďarsku do rúk robotníckej triedy a o vyhlásení diktatúry proletariátu", zakončená zasielaním „revolučného pozdravu novej Maďarskej republike".[25]

Súčasne sa uverejnil telegram maďarskej tlačovej kancelárie, obsahujúci proklamáciu odstupujúceho ministerského predsedu gr. Károlyiho,

[24] Použitý a citovaný materiál sa nachádza v Archive Ústredného Výboru Poľskej zjednotenej strany vo Warszawe, v ďalšom: Arch. KC-PZPR.

[25] „Pisma burżuazyjne przynoszą w ostatnej chwili radosną nowinę o objęciu całej władzy na Węgrzech przez klasę robotniczą i zaprowadzeniu dyktatury proletarjatu ... Nowej Węgierskej Republice Rad przesyłamy rewolucyjne pozdrowienie." Prawda Komunisticzna, týždenik, r. I. č. 4. Arch. KC-PZRR (časopisy).

v ktorej sa zdôrazňovalo, že spoločenská výroba v Maďarsku môže sa zabezpečiť a anarchia môže sa prekonať len tak, že proletariát prevezme vládu; ďalej sa podčiarkovala okolnosť, že mierová konferencia chce vojensky obsadiť celé územie Maďarska, aby slúžilo za operačnú bázu proti sovietskej červenej armáde, a že „okupované kraje mali by dostať ako odmenu tie rumunské a české vojská, ktoré by porazili armádu ruských sovietov."[26] Ďalej sa uverejnila krátka zpráva o zjednotení komunistov a soc. demokratov v Maďarsku a prvá proklamácia Maďarskej sovietskej republiky „Ku všetkým" v úplnom znení.

Začiatkom apríla bol uverejnený telegram s. Póra, adresovaný V. I. Leninovi a odpoveď s. Lenina. [27] Po zahájení kontrarevolučnej vojny proti Maďarskej sovietskej republike informovala poľská komunistická tlač svojich čitateľov o tom, že „rumunská, česká, srbská vláda a Dohoda vyslali svoje vojsko proti červenej Budapešti". Ale maďarská revolúcia sa bráni. Červené robotnícke pluky odrážajú útočníkov a z českých vôjsk už nie jeden pluk prešiel na stranu revolúcie.[28] Krátke popísanie priebehu bojov počas útoku a protiútoku sa prinášal podľa zpráv švarčiarskeho „Volksrecht"-u z 28. 5. 1919.[29]

Historické udalosti odohrávajúce sa v Maďarsku nepodávali sa izolovane, ale v súvislosti s revolučným hnutím a revolučným bojom v ostatných štátoch Europy — samozrejme predovšetkým Ruska — ako súčasť revolučného boja medzinárodného proletariátu, rozvíjaného po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii za víťazstvo svetovej revolúcie. Uverejnili sa zprávy z Viedne (23. 3. 1919) o tom, že rakúski komunisti ma-

[26] Ako pod č. 25.

[27] „Komuna", č. 3/1919, str. 4—5, Arch KC-PZPR (časopisy). Pozri k tomu: M. Vietor, Slovenská sovietska republika r. 1919, str. 65 a nasl.

[28] „Na Węgrzech również rząd komunisticzny ze wszech stron jest atakowany przez czarne siły reakcji. Rząd rumuński, czeski, serbski, Koalicja wysyłają wojska przeciw czerwonemu Budapesztovi. Lecz i rewolucja węgierska broni się dzielnie. Czerwone bataljony robotnicze dzielnie odpierają najeźdzów a z wojsk czeskich już nie jeden pułk przeszedł na stronę rewolucji." Komuna, č. 5/1919, str. 5.

[29] „Szwajcarski ‚Volksrecht' z 28. m. podaje następujący list pewnego socialisty rumuńskiego z Budapesztu:

Gdy w końcu kwietnia rozpoczęła się ofensywa rumuńska, wojska czerwone w popłochu opuściły swe pozycje. Panowala dzika dezorganizacja. Kontrrewolucjoniści i ludzie zniechęceni twierdzili, że rząd sowiecki lada szień upadnie.

Ale od początku maja proletarjat węgierski dokonał pracy tytanicznej. Można rzec bez przesady, że niema rządu, któryby w ciągu tak krótkiego czasu wykazać mógł tak wielkie rezultaty praktyczne. Nie jest to praca rządu w dawnym znaczeniu tego słowa: cały proletarjat węgierski uświadomił sobie niebezpieczeństvo i z nieopisanym zapałem rzucił się do pracy organizacyjnej... 20. maja o 7-ej rano rozpoczął się atak na Miskolcz. Pomimo oporu Czechów czerwoni w ciągu godziny posunęli się o 4 kilometry. Artylerja pod wodzą specjalistów wkrótce wykryła pozycje przeciwnika. Przy śpiewe Międzynarodówki żołnierze z czerwonym sztandarem szli jak burza. Bataljony rezerwy wniosły skragę do Boehma, że nie pozwolno im pierwszym iść w ogień! Kierowali operacjami byli oficierowie sztabu jeneralnego. Jeden z tych oficierów, nadzorowanych przez komisarzy politycznych, oświadczył: Trudno oczom własnym uwierzyć, że żołnierze, którzy cztery lata byli na wojnie i domagali się pokóju, idą do boju z takim zapałem." Komuna, č. 6/1919, str. 7—8.

nifestovali svoju solidaritu s maďarským proletariátom,[30] ďalej program Bavorskej centrálnej rady a uznesenia konferencie nemeckých baníkov v Essene (4. 4. 1919)[31]; z ČSR sa prinášala zpráva, že stanovisko soc. demokratov je „nepripustiť" útočné akcie proti Maďarskej komúne, a informácia o čs. komunistickej tlači.[32] Nechýbali zprávy o robotníckom hnutí v Taliansku, Francúzsku, v Anglicku a USA.[33]

---

[30] „Wiedeń, 23. marca. Biuro korespondencyjne dowiaduje się z Budapesztu drogą iskrową: Misje ententy opuszczają miasto. Wojska francuskie zostały rozbrojone. W niektórych pułkach francuskich przysło do buntów. Wiedeń, 24. marca. Biuro korespondencyjne donosi: W niedzielę przed południem tutejszi komuniści urządzili manifestację dla okazania sympatji dla proletarjatu węgierskiego. Noszono czerwone chorągwie z napisami cała władza dla robotników, chłopów i żołnierzy." Prawda komunistyczna, č. 4/1919, str. 15. „Austrja. We Wiedniu komuniści urządzili manifestację dla okazania sympatji dla proletarjatu w,gierskiego. O godz. 3-tej p. p. odbyło się przed ratuszem zgromadzenie komunistów, w którym wzięli także udział żołnierze. Noszono czerwone sztandary z napisami, cała włada dla robotników, chłopów i żołnierzy'. Przemówili także delegaci bawarski i berliński." Komuna, č. 3/1919, str. 5.

[31] „Bawarska Rada Centralna zgodnie z żądaniem rewolucjonistów bawarskich przyjęła następujące zasady: 1. Dyktatura oświadomionego klasowo proletarjatu, 2. uspołecznienie fabryk, banków i wielkiej własności ziemskiej, 3. obowiązek pracy dla burżuazji, 4. rozdział kościoła od państwa, 5. zmiana ustroju szkolnictwa i sądownictva według zasad rewolucyjnych, 6. uspołecznienie prasy, 7. utworzenie czerwonej gwardji, 8. sojusz z Rosją i Węgrami.

4-go Kwietnia odbyła się w Essen konferencja delegatów rewolucyjnych górników reńsko-westfalskiego okręgu przemysłowego, obesłana przez 207 kopalni (540 delegatów). Postanowiono na niej: 1. (537 głosami przeciwko 3) odmówić starym (oportunistycznym) związkom prawa przemawiania i pertraktowania w imieniu rewolucyjnych górników, prawo to powierzone zostaje centralnej radzie kopalnianej tak zw. komisji dziewięciu, 2. (jednogłośnie) wezwać robotników środkowych Niemiec i Śląska do zsolidarowania się ze strajkującemi górnikami okręgu Ruhr, 3. (jednogłośnie) konferencja wyraża najgłębszą pogardę tym, którzy dają się zwerbować do wojska rządowego i postanowia starać się o to, by ludzie ci w przyszłości nie dostali zajęcia w żadnej kopalni. Mają oni być omijani jak zaraza." Komuna, č. 3/1919, str. 4.

[32] „W Czechach wychodzą obecnie 3 zdecydowanie bolszewickie pisma: ‚Sociální Demokrat' w Pradze, ‚Svoboda' v Kladnie i ‚Prawda' w Pilznie. Ponadto wychodzi organ anarchistyczny ‚Komuna' należący do partji niezawisłych socjalistów, która w zeszłym roku połączyła się ze socjalistami narodowemi. Pismo to szerzy równie gorąco agitacje bolszewicką. — Czescy socjaliści wypowiedzieli się w najostrejszej formie przeciw jakiejkolwiek akcji vojennej przeciwko rewolucyjnym Węgrom. Socjaliści zagrozili strajkiem jeneralnym na wypadek mobilizacji." Komuna, č. 3/1919, str. 5.

[33] Na dwanastego kwietnia przewidywany jest powszechny strajk protestacyjny proletjatu francuskiego.

Szczególne oburzenie wyrok burżuazyjnych przysięgłych wyvolal w okręgu wyborczym Jaurèsa: „Górnicy z Carmaux, zebrani w liczbie 3 tysięcy, oburzeni do głębi wyrokiem klasowym sądu przysięgłych w sprawie Villain'a, protestują energicznie przeciwko temu postępkowi burżuazji, dla podtrzymania swego protestu postanawiją zastrajkować dnią 12. kwietnia i rozchodzą się z okrzykiem: ‚Niech żyje rewolucja socjalna!'" Komuna, č. 3/1919, str. 5.

„W ł o c h y. Z Rzymu donoszą: sytuacja Włoch staje się coraz poważniejszą. Nawet te nieliczne wiadomości, jakie przedostają się przez cenzurę wskazują, że Włochy są w przededniu ciężkich wydarzeń politycznych. Włoska partja socjalistyczna postanowiła wydać manifest domagający się zniesenia monarchii i wyrażający opinję, że proletarjat musi zdobyć władze. Manifest proklamuje strajk jeneralny, który zacznie się 1-go maja. A n g l j a: Liczba bezrobotnych w Anglji, pobierających zapomogę, przekroczyła cyfrę 1 miljona. W listopadze 1918 r. liczba ta wynosiła tylko 80 tysięcy, od tego czasu wzrastała więc o przeszło 66 tysięcy tygodniowo. A m e r i k a. ‚Daily News' donosi, że w Americe agitacja bolszewicka zatacza coraz szersze kręgi. Kapitaliści są bardzo zaniepokojeni. Na

Intervenčná vojna, vedená proti Maďarskej sovietskej republike a neskoršie nastupujúce ťažkosti dali sa tiež do súvislosti s udalosťami v Rusku,[34] Nemecku[35] ako i v západných kapitalistických štátoch.[36] Dôsledky intervencie sa vysvetľovali veľmi optimisticky, s nádejou na ďalšie víťazstvá maďarskej Červenej armády.[37]

*

V situácii, v ktorej sa mladá, do ilegality zatlačená KPP nachádzala, mala zpráva o vzniku Maďarskej sovietskej republiky pochopiteľne veľký mobilizačný účinok. Na schôdzke Varšavskej rady robotníckych delegátov (W. R. D.) prijali na návrh komunistov jednomyseľné rozhodnutie tohoto znenia:

„Varšavská rada robotníckych delegátov ako predstaviteľka proletariátu poľského štátu, s najväčšou radosťou víta víťazstvo revolúcie a utvorenie vládnej rady robotníckych, roľníckych a vojenských delegátov

---

przywitanie wysłannika rosyjskej republiki Martensa zorganizowano wielkie zebranie, na którym domagano się utworzenia amerykanskej republiki Rad." Komuna, č. 3/1919, str. 5.

[34] „Rosyjske wojska czerwone muszą się cofać na zachodzie i na wschodzie. Z jednej strony wojska obér-chuligana Piłsudskiego, z drugiej czarnosecinne zastępy Kolczaka wzdierają się do rewolucyjnej Rosji, mordując, paląc, poskramiając buntowników chłopów i oddając zemię społeczną z powrotem obszarnikom. Ale te chwilowe zwycięstwa kontrrewolucji okupywane sę przes zwycięstwa oręża sowieckiego na północy i przedewszystkim na południu. Wieści o zajęciu Petrsburga okazały się z palca wyssane. Czerwona stólica rewolucyjna jest dalej w rękach robotników. A na południu rewolucja ogarnęłą całą Ukrajinę, wypędziła z Odesy, z Sewastopola, z Besarabji wojska koalicyjno-rumuńskie, wkracza do Galicji a Rumunji, Rząd Petljury chwieje się: najzawziętsi wrogowie komunizmu, w rodzaju atamana Oskiłki, chronią się pod opiekę wojsk polskich. We wschodniej Galicji tu i owdzie sowiety obejmują władzę." Komuna, č. 5/1919, str. 4.

[35] „Rewolucja w Niemczech postępuje. Zdławiona w jednym miejscu, wybucha z podwójną siłą w drugim. Najnowsze wiadomości donoszą o wybuchu rewolucji w Szczecinie, wielkim porcie morskim. A gdy rozstrzygną się tak czy inaczej losy pokoju, gdy się rozwije nastrój oczekiania i niepewności, hamujący rozmach ruchu robotniczego, wtedy niechybnie nadejdzie nowa, może ostatnia fala rewolucyjna." Komuna, č. 5/1919, str. 4.

[36] „We Francji klasa robotnicza olbrzymiemi demonstracjami daje wyraz svemu buntovi przeciw nikczemnej polityce rządu kapitalistycznego... Również w Ameryce święto 1-go maja wypadło potężnie! W samym N. Jorku strajkovalo 200.000 robotników... W Hispanji także 1-go maja v Madrycie strzelano do robotników. Burżuazja tak się boi wzrastającej fali rewolucyjnej... W Anglji związki zawodowe coraz jawniej nabierają cech rewolucyjnych. Związki górnikow, kolejarzy i robotników portowych wytworzyły ściślejszy sojusz... W Irlandji robotniczy tworzą Rady i uspja chwytać władze w swoje ręce... W Kanadzie partje robotnicze połączyły się i przesłały życzenia zwycięstwa bolszewikom w Rosji i spartakusowcom w Niemczech. W Indjach i Egipcie wybuchło zbrojne powstanie. Na ulicach Bombaju i Kairu władze używały w walce samochodów pancernych i karabinów maszynowych." Komuna, č. 4/1919, str. 5.

[37] „Już przed miesiącem donosiły z radością, że wojska czechosłowackie i rumuńskie, które na rozkaz imperjalistów koalicyjnych ruszyły przeciwko czerwonym Węgrom, zajęły Budapeszt i przywróciły rządy kapitalistów. Tymczasem sytuacja na frontach sowieckich Węgier przedstawia się bynajmiej nie wesolo dla kontrrewolucji międzynarodowej. Czerwona armja węgierska nie tylko wstrzymała pochód przeciwników na Budapeszt, ale odnosi nad nimi coraz nowe zwycięstwa. Armja czecho-slowacka, której duża część odmawiała posłuszeństwa, lub nawet przeszła na stronę czerwonych wojsk węgierskich, została przez Węgrów pobita na łeb i szyję i zmuszona jest teraz prosić za pośrednictwem Koalicji, która była właściwą inicjatorką wyprawy, o zawieszenie broni." Komuna, č. 6/1919, str. 7—8.

v Maďarsku. W. R. D. posiela revolučnej robotníckej vláde v Budapešti bratské pozdravy a výraz proletárskej solidarity. Proletariát Varšavy i celého Poľska sleduje s veľkou pozornosťou hrdinský boj maďarských robotníkov s koristníckym imperializmom Dohody, ako i vlastnými kapitalistami a magnátmi a praje maďarským bratom ďalšie víťazstvá v boji o ideály socialistickej revolúcie. Nech žije Maďarská sovietska republika robotníkov, roľníkov a vojakov! Nech žije medzinárodná solidarita robotníkov!"[38]

Podobné rezolúcie a pozdravné telegramy sa odhlasovávali aj v iných miestach Poľska; väčšina z nich vyznela v tom smysle, že v čase, keď sa kontrarevolúcia pripravuje v medzinárodnom meradle na koncentrovaný útok proti výdobytkom proletariátu, je vznik Maďarskej sovietskej republiky prameňom nových síl a odhodlania pre ďalšie boje poľského proletariátu za víťazstvo socializmu.[39]

Nejuvedomelejšie vrstvy poľského revolučného proletariátu hrdinsky znášali krvavé straty, ktoré utrpeli práve v čase vzniku Maďarskej sovietskej republiky a „čerpanie síl" z víťazstva maďarského proletariátu nebolo prázdnou frázou, ale reálnou pomocou v každodenných politických akciách. Dôkazom toho je napr. ilegálny leták, vydaný Výkonným výborom UV-KPRP vo Vilne v marci 1919, ktorý odráža mentalitu baníkov v Dabrowe-Górniczej po streľbe četníkov do štrajkujúcich manifestantov dňa 12. 3. 1919. Jestvuje „nezávislé Poľsko", jestvuje sejm vo Varšave a poľská vláda; a kam sa podiala vlasť? — pýtajú sa komunisti. „Vlasť zabrali páni a ich vláda sa v ničom nelíši od vlády cárskej, však sa znova strieľa do robotníkov . . . Avšak krvavý teror vlády je znakom jej slabosti" — hovorí sa ďalej v letáku, „pretože proletariát víťazne bojuje na viacerých miestach Nemecka." A ďalej se píše doslovne: „V Maďarsku zvíťazila robotnícka revolúcia. V Budapešti máme už robotnícku vládu, v čele ktorej stojí náš súdruh Béla Kún. V celej východnej Galícii vypuklo povstanie. Vo všetkých miestach a dedinách prevezmú vládu rady robotníckych a roľníckych zástupcov. Všade dovôkola povstal pracujúci ľud do boja, odstraňuje katov a vykorisťovateľov, ale v Poľsku ešte je možné

---

[38] Preklad textu, uverejneného v brožúre KPRP „Rewolucja na Węgrzech", Arch. KC-PZPR, č. 618.

[39] „Rada Delegatów Robotniczych m. Lublina na zebraniu plenarnym d. 2. Kwietnia przyjęła przez aklamację następującą rezolucję:
Rada Delegatów Robotniczych m. Lublina przesyła bratskije powitanie zwycięskiemu proletarjatowi Węgier.
W chwili, gdy organizuje się cala międzynarodowa kontrrewolucja i szykuje się do rozprawy z walczącą klasą robotniczą, powstanie Węgerskiej Republiki Rad, stworzenie nowego ogniska zwycięskiego socjalizmu jest dla proletarjatu Polski źródłem nowej podniety do dalszych walk, walk o zwycięstwo klasy robotniczej, zwycięstwo socjalizmu.
Niech żyje Węgierska socjalistyczna republika rad! Niech żyje rewolucja socjalna!" Prawda komunistyczna, č. 6/1919, str. 1.

beztrestne vraždiť robotníkov. Je najvyšší čas urobiť tomu koniec, odstrániť katanské vlády, dobyť Poľsko pre poľských robotníkov . . .“[40]

Komunisti v Poľsku reálne ohodnotili aj nebezpečenstvo, ktoré hrozilo mladej Maďarskej sovietskej republike zo strany západných imperialistov. Upozornili robotníkov, že „v tom istom čase, keď revolučný proletariát Ruska a Maďarska si podáva bratskú ruku, vytvárajúc spoločný front proti lúpežným okupantom Dohody, v tej istej chvíli tu u nás na rozkaz a pod oknami vyslancov tejto Dohody organizuje sa armáda proti republike sovietov, vedie sa vojna s cieľom udusiť ruskú revolúciu.“ A je to robota nielen samej buržoázie, ale i „Scheidemannovcov poľských z PPS“, ktorí s ňou hlasujú v sejme, utláčajú generálny štrajk, sabotujú prácu robotníckych rád a paralyzujú ich činnosť v čase, keď „proletariát celého sveta nastupuje do boja o nastolenie vlády sovietov“.[41]

Skutočnosť hroziacej intervencie mala vyburcovať poľských robotníkov k aktívnej obrane ruskej a maďarskej sovietskej vlády. Ústredný výbor KPRP upozornil na to letákom, vydaným 31. 3. 1919 vo Varšave. V tomto letáku sa vysvetľuje situácia, najmä tá okolnosť, že „plánovaná intervencia“ pomocou „českých a rumunských vojakov“ bude mať za následok ďalšie revolučné výbuchy a „príklad maďarskej diktatúry proletariátu zapáli novým ohňom srdce robotníkov všetkých susedných krajín“. Jasne sa konštatuje skutočnosť, že robotníci si uvedomujú v tejto situácii, že „sovietske vlády sú nevyhnutným a prirodzeným výsledkom revolučného robotníckeho hnutia a jedinou možnou cestou k socializmu“. Za podmienok r. 1917—1919 bol to správny marxistický úsudok, tak ako aj ďalšie konštatovanie, že „Ruská revolúcia našla svoje najjasnejšie ospravedlnenie v maďarskej proletárskej diktatúre“ a „vláda sovietskeho Ruska, táto prvá opora medzinárodného proletariátu, získala v sovietskom Maďarsku svojho prvého spojenca“. Vyzývajú sa preto robotníci Poľska, aby sa nedali vohnať do vojny proti maďarskej sovietskej vláde, ale aby sa zomkli pod vedením komunistov do boja za diktatúru proletariátu.[42]

---

[40] Leták s nadpisom: „Komunistyczna Partja Robotnicza Polski. Dość kajdan, dość krwi!“ v Arch. KC-PZPR, č. C2—1 (F413/6-5).

[41] Leták z 27. 3. 1919, vydaný v Łodźi s podpisom „Komitét Łodzki Komunistycznej Partji Robotniczej Polski,“ končí slovami: „Wszyscy do walki o dyktaturę proletarjatu, ramię w ramię z Sowiecką Rosją i zwycięskim proletarjatem Węgier, ramię w ramię z całą rewolucyjną międzynarodówką! Precz z rządami burżuazyjnymi! Precz z burżuazją! Niech żyje rewolucja socjalna! Niech żyje dyktatura proletarjjatu! Niech żyje socjalizm!“ V Arch. KC-PZPR, č. 1288.

[42] Leták s nadpisem „Dyktatura proletarjatu na Węgrzech“ končí slovami: „Nasz kraj jest niemniej od innych terenem krwawej polityky imperjalistycznej. Burżuazja nasza tak samo inne pędzi lud w ogień dla zaspokojenia swej żądzy zaborów. Jak wiele innych tak i nasz kraj jest narządziem w rękach Koalicji, która chce zeń uczynić taran przeciw rewolucyjnej Rosji. I u nas krew ludu jest atutem w haniebnej grze imperjalistów-zaborców. Niech więc i dla nas będzie zachęta do walki dyktatura proletarjatu węgerskiego! Burżuazja nasza a wraz z nią P. P. S. bije już na alarm, widzi już płomienny pierścień rewolucji, zamykający się wokolo Polski. Zaczyna już ona rozumieć, że i w Polsce nieuniknione jest rewolucja robotnicza, rządy Rad.

Treba samozrejme odpovedať na otázku, či takéto a podobné výzvy poľskej komunistickej strany našli patričnú ozvenu medzi pracujúcimi. Odpoveď je kladná a je podopretá najmä týmito historickými skutočnosťami:

Pri sekretariáte III. Internacionály v Budapešti vytvorila sa aj osobitná sekcia poľských komunistov, ktorá učinkovala pod názvom „Budapesztańska grupa Komunistycznej Partji Robotniczej Polski", informovala pracujúcich Poľska o udalostiach v Maďarsku a organizovala poľských dobrovoľníkov, hlásiacich sa do maďarskej červenej armády. V jednom z letákov, dopravených z Budapešti do Poľska, opisuje sa program maďarských komunistov touto výzvou: „Robotníci, vojaci, roľníci! Posielajte svojich dôverníkov do komunistického Maďarska, aby sa presvedčili na vlastné oči, čo spravilo a čo robí komunistické panstvo v prospech robotníkov, vojakov a roľníkov. Súdruhovia! Tu ide o vaše blaho, šťastie a lepšiu budúcnosť pre pracujúci ľud. Je vašou najväčšou a najsvätejšou povinnosťou podporovať nás svojou prácou i bojuschopnými ľuďmi. Všetku moc robotníkom, vojakom a roľníkom! Založte všade soviety robotnícke, vojenské a roľnícke! Nech žije vláda robotníkov a roľníkov! Nech žije medzinárodná Republika! Nech žije šťastný svet sovietov robotníkov, vojakov a roľníkov!"[43] Je známe, že v medzinárodných brigádach maďarskej červenej armády bojovali aj Poliaci; výzvy nevyzneli teda naprázdno.

Baníci v Poľskom Tešínsku prejednali začiatkom apríla 1919 politickú situáciu s českými robotníkmi a vydali *spoločné* prehlásenie proti „bratrovražedným vojnám". V tomto prehlásení sa konštatuje, že „ľudia Ruska, Ukrajiny, Maďarska a napokon i Slovenska vytýčili už zástavu komunizmu na troskách ich bývalých kapitalistických panstiev", že vzmáhajú sa vlny protestných štrajkov aj v západných krajinách. Imperialisti neposielajú však svoje vlastné armády proti sovietskym vládam, ale všemožným spôsobom sa snažia organizovať kontrarevolučné sily vo vnútri nástupníckych štátov a tlačia do boja proti ruskej revolúcii Fínsko a Poľsko. Intervenčná vojna slúži len imperialistickým záujmom, utláčanie ruskej revolúcie je súčasne utláčaním poľských robotníkov, lebo tento boj „nie je bojom národov, ale triednym bojom", v ktorom sú len dva fronty: front kapitálu a front práce, front útisku a front slobody.[44]

Na intenzitu prejavov solidarity s Maďarskou sovietskou republikou a odporu proti intervenčnej vojne možno usudzovať aj z reakcie poľskej buržoázie. Už koncom marca 1919 sa rozšírila zpráva v Lublinskom kraji,

---

Niechaj więc to samo zrozumie każdy robotnik! Niechaj każdy z nas podąży pod sztandar walki o dyktaturę robotniczą, pod czerwony sztandar partji komunistycznej! Niech żyje rewolucyjne Węgry! Niech żyje międzynarodowa rewolucja robotnicza! Niech żyje władza Rad robotniczych, dyktatura proletarjatu!" Arch. KC-PZPR čis. B 31/12—13.

[43] Leták s nadpisom: „Towarzysze Robotnicy, Żołnierze i Włościanie! Socjalna Rewolucja na Węgrzech rozpoczęta . . ." v Arch. KC-PZPA bez čísla.

[44] Prawda komunistyczna, č. 6/1919, str. 1—2, Arch. KC-PZPR.

že „poľskí boľševici pripravujú povstanie“.[45] Je isté, že takéto zprávy mali provokačný úmysel a mohli byť vyvolané aj maďarskými kontrarevolucionármi, ktorí v hojnom počte našli útočište v Poľsku,[46] ale je nesporný aj ten fakt, že poľská buržoázia považovala situáciu v Poľsku za veľmi vážnu,[47] že hodnotila komunistickú agitáciu medzi pracujúcimi za úspešnú a mala veľký strach pred revolučným robotníckym hnutím, aktivizovaným udalosťami v Ukrajine, v Galícii a v Maďarsku.[48]

Aktivizácia revolučného robotníckeho hnutia sa výrazne ukázala aj na — už spomenutej — manifestácii prvého mája 1919 vo Varšave.

V tejto spojitosti treba napokon spomenúť prípravu ľudových zhromaždení, masových demonštrácií a generálneho štrajku proti intervenčným vojnám v Rusku a v Maďarsku na dni 20.—21. júla 1919. Táto akcia mala byť v Poľsku súčasťou veľkého protestu medzinárodného proletariátu, organizovaného z iniciatívy robotníctva v Anglii, Francúzsku a v Taliansku, ktorým sa mali odsúdiť všetky protisovietske a protimaďarské finančné, materiálové, vojenské a iné pomocné akcie imperialistických vlád a ku ktorému sa pripájali aj robotníci v Belgicku, Holandsku, v Nórsku a Švédsku, v Rakúsku a Nemecku. Že prípravy k tejto akcii mali v Poľsku masový charakter, je vidieť z tej skutočnosti, že poľskí sociálni demokrati sa neopovážili otvorene vystupovať proti nej, ale vytýčením falšovaného hesla manifestácií snažili sa otupiť jej protiimperialistický a revolučný hrot. Kým komunisti vyzývali pracujúcich k revolučnej manifestácii proti *každej* forme a každému spôsobu intervencie a za obranu revolúcie v Rusku a Maďarsku, sociálšovinisti obmedzili heslo manifestácie na protest „proti intervencii ozbrojených vôjsk Dohody do vnútorných záležitostí Ruska a Maďarska“.[49] K masovým akciám však ne-

---

[45] „Od KPRP. Redakcja „Prawdy“ otrzymała następujący komunikat: Komitet Lubelski Komunistycznej Partji Robotniczej Polski stwierdza, iż artykuł ‚Głosu Lubielskigo‘, przedrukowany nastepnie w ‚Ziemi‘ z dn. 26. b. m. p. t. ‚Bolszewicy polscy przygotowuja powstanie, jest od początku do końca klamstwem i prowokacja, obliczoną na wywolanie represji przeciwko ruchowi robotniczemu i Radzie Delegatów wogóle, a komunistów w szczególności. Lublin, dn. 26/III-1919. Komitet Lubelski Komunistycznej Partji Robotniczej Polski.“ Prawda komunisticzna, č. 5/1919 str. 1. Arch. KC-PZPR.

[46] „Polska schroniskiem konterrewolucjonistów Węgierskich . . .“ Zpráva brožúre KPRP. Arch. KC-PZPR čis. 615.

[47] „Polska reakcja preciw rewolucji Węgierskiej . . .“ Ako pod č. 46.

[48] O tom svedčia články v burž. časopisoch: Gazeta Warszawska, Czas, Kurjer Warszawski v III-IV. 1919. Ako pod č. 46.

[49] Leták, vydaný Ústredným výborom Poľskej komunistickej strany robotnickej v júli 1919 vo Varšave. Výzva končí slovami: „Robotniczy polscy! Nie pod oszukańczemi, szalbierczemi hasłami P. P. S., usiłującej i teraz Was okpić i omamić — ale pod rzetelnie rewolucyjnemi hasłami wystąpicie w wielkie dni manifestacji 20 o 21-go lipca. I formę wystąpenia weźmiecie nie od naszych „umiarkowanych“ sojuszników burżuazji i rządu, ale od rewolucyjnego proletarjatu Francji i Włoch — to znaczy zebranie i demonstracje w niedziele. Strejk powszechny w poniedziałek. Do czynu Robotniczy, do walki! Precz z wojnami! Precz z wojną przeciw Rewolucji Rosyjskej i Węgierskiej! Precz z bandytami Koalicji! Precz z rządami zaborców i paskarzy! Niech żyje Międzyn. Rewolucja Socjalna! Komitet Centralny. Warszawa, w lipcu 1919.“ Arch. KC-PZPR, čis. 1032/3—4.

došlo; manifestáciu a generálny štrajk odvolali v poslednom okamžiku reformisti, vodcovia Francúzskej Konfederácie Práce, tým sa znemožnilo jednotné vystúpenie v Taliansku a v Anglii, a preto sa podarilo PPS prekaziť akciu aj v Poľsku; a maďarská komúna, obkľúčená útočiacimi kontrarevolucionármi, vysilená blokádou a napadnutá aj vnútornou reakciou, stratila v posledných dňoch svojej existencie tento posledný prejav morálnej podpory medzinárodného proletariátu.

*

Zovšeobecnené poznatky, ponaučenia, klady a nedostatky sovietskych vlád r. 1919 v Bavorsku, Maďarsku, na Slovensku, mali vo všeobecnosti veľký význam pre spresnenie stratégie a taktiky revolučného proletariátu a tým i pre ďalší vývoj a ideologické upevnenie Poľskej komunistickej strany.

Komunisti v Poľsku pozorne sledovali maďarské udalosti aj z hľadiska ich širšieho významu pre rozvoj marxisticko-leninského učenia o triednom boji, o objektívnych a subjektívnych podmienkach soc. revolúcie, o zákonitostiach prechodu k socializmu a neopomenuli ani analýzu udalostí z aspektu marxistickej teorie štátu.

Už prvé zprávy o vzniku Maďarskej sovietskej republiky sa použili k teoretickým úvahám o špecifických podmienkach pokojného prechodu štátnej moci do rúk maďarského proletariátu. Možno konštatovať, že významnejšie články, zaoberajúce sa touto problematikou, správne videli situáciu, najmä skutočnosť, že maďarská robotnícka trieda dostala sa k vláde cestou rezignovania radikálno-demokratických živlov buržoaznych, ktoré museli uznať, že nie sú v stave ďalej riadiť osudy Maďarska, že nie sú v stave zdolať povojnovú dezorganizáciu a anarchiu vo výrobe, a že predovšetkým nemôžu zdolať nápor zrevolucionizovaných más vlastného národa i utláčaných, po národnom a sociálnom oslobodení túžiacich nemaďarských národov.

Veľmi zaujímavý je pritom z hľadiska právnehistorického marxistický rozbor povahy a príčin slabej odolnosti a vratkosti buržoázneho štátneho aparátu v Maďarsku. Pozoruhodný je v tomto smere najmä článok, uverejnený už 30. 3. 1919 v lublinskom týždenníku „Prawda Komunistyczna". Autor článku správne konštatuje, že „polofeudálne Maďarsko, nedisponujúce náležite pružným štátnym aparátom, prispôsobeným elastickým potrebám kapitalizmu, muselo vo veľmi krátkom období prekonať všetky skúšky ďalšej existencie, ako štátu buržoázneho". V týchto skúškach nemohol obstáť maďarský buržoázny štátny aparát, vytvorený až po vyrovnaní a zaťažený feudálnymi, prežitými inštitúciami, pretože „len vysoko vyvinutý kapitalistický štát môže urobiť pokus o udržanie preži-

tého spoločenského zriadenia a štáty, ktoré nemajú náležite vybudovaný kapitalistický aparát, musia sa rýchlo rozpadnúť".[50]

Uvažujúc o peršpektívnom vplyve maďarskej proletárskej revolúcie usudzovalo sa v Poľsku, že vyhovujúce riešenie roľníckej otázky mohlo by slúžiť za príklad aj utláčaným roľníckym masám okolitých štátov, najmä Rumunska, Bulharska a Srbska; no v čase písania tohoto článku sa ešte nevedelo v Poľsku, že Maďarská sovietska republika urobí práve v tejto zásadnej otázke pre revolúciu osudnú chybu.

Z hľadiska medzinárodných vzťahov sa jasne konštatovalo, že „ani Nemecko, ani Rakúsko, ani Československo nebude sa môcť vyhnúť bezprostrednému vplyvu druhého, s nimi súsediaceho ohniska revolúcie v Europe".[51]

Všetky ohlasy z marca 1919 vyznievajú v tom smysle, že sovietske Rusko prestalo byť osihotené v Európe, a že bratský sväzok ruského a maďarského revolučného proletariátu je výrazom víťazného postupu ideí Veľkého októbra. Súčasne sa však predvídalo, že tak ako Poľsko má byť v rukách Dohody nástrojom pre zvrhnutie vlády proletariátu Ruska, tak i pracujúci ľud ČSR a balkánskych štátov bude zahnaný do vojny proti Maďarsku.[52]

Okrem novinových článkov, vydala poľská komunistická strana aj dôkladne spracované brožúry, zaoberajúce sa revolučnými udalosťami a ich následkami v Maďarsku. Jedna z týchto, vydaná v apríli r. 1919 pod názvom „Rewolucja na Węgrzech", obsahuje tiež úvahy o vplyve maďarskej komúny pred začiatkom intervencie na robotnícke hnutie v Rumunsku, Srbsku, Rakúsku, Nemecku, ČSR a Poľsku. Pokiaľ ide o následky očakávanej intervencie čs. armády proti Maďarskej sovietskej republike, správne sa predvídalo rozšírenie revolučnej vlny najmä na Slovensku. Píše sa o tom: „Na Slovensku, ktoré predtým patrilo k Uhorsku a je súčasťou československého štátu, boli Češi nutení už pred niekoľkými týždňami vyhlásit stanné právo, zaviesť krvavú vládu vojenských okupantov a salvami karabínov zatláčať štrajky a vzbúry miestneho sloven-

---

[50] V článku sa píše ďalej: „Zezwględne żądanie Ententy, oddającej całe połacie kraju imperjalizmowi Rumunji, dobiły burżuazyjne Węgry. Ustrój społeczny oparty na panowaniu feudalnego gwałtu i rakunkowym systemie kapitalistycznym, ustrój nieczerpiący swych sił z organizovanej planowej pracy mas proletarjackich, odbywającej się w płaszczyźnie własności społecznej, nie mógł dostosować się do nowych warunków, czego objawem był stan kompletnej dezorganizacji w kraju. Rząd musiał w tych warunkach stracić absolutnie nadzieję wybrnięcia z chaosu, złożyć z siebie odpowiedzialność za dalszy bieg wypadków." Prawda komunistyczna, článok „Przewrót socjalistyczny na Węgrzech" č. 5/1919 str. 2.

[51] „Przewrót węgierski wywołał zupełnie wyraźne podniesienie się fali ruchu komunistycznego w Austrji, zwłaszcza Wiedniu, o par godzin sąsiadującego z Węgrami. Krwawo zdławiony ruch Spartakusowców zyskuje w dyktaturze węgierskiego proletarjatu potężną ideowo-moralną podnietę do dalszych walk, otrzymuje gwarancję iż w razie zwycięstwa socjalistyczne Węgry, bogate w produkcję rolną, staną się dla socjalistycznych Niemiec i Austrji — śpichlerzem, położą kres głodowi proletarjatu niemieckiego." Ako pod č. 50.

[52] Ako pod č. 50.

ského pracujúceho a roľníckeho ľudu. Víťazstvo proletárskej revolúcie v Budapešti posilní a roznieti toto hnutie na Slovensku . . . Dodá ono rovnako mocný impulz komunistickému hnutiu aj medzi samotnými českými robotníkmi v Čechách a na Morave.."[53]

Z aspektu poľského proletariátu sa posudzovala situácia predovšetkým v znamení čerpania nových síl z maďarskej revolúcie. So zreteľom na reálne plány poľskej buržoázie dochádza sa k takémuto záveru: Poľská buržoázia sa obáva, že nové revolučné ohnisko, vzniklé v Maďarsku, mohlo by oddialiť Dohodou pripravovanú intervenciu proti Rusku, v ktorej sa buržoázne Poľsko uchádza o úlohu hlavného kata; rovnako sa obáva aj tej možnosti, že by nemecký proletariát sa dostal tiež k moci. Vo chvíli teda, keď sa poľská armáda podriadila veleniu francúzskych generálov a keď buržoázia vložila celú existenciu a budúcnosť buržoázneho Poľska na kartu víťazstva Dohody nad revolúciou v Rusku a na korisť, ktorá jej po tomto víťazstve pripadne — udrela zpráva o maďarskej revolúcii do nádejov poľskej reakcie ako hrom z jasného neba. V tejto situácii robí poľská buržoázia všetko, aby „meno Poľska stalo sa výrazom reakcie a kontrarevolúcie, synonymom najatého žoldniera vraha, kata a koristníka revolúcie". Poľský proletariát musí si preto uvedomiť, že „jedinými obrancami dobrého mena Poľska sú poľskí komunisti", ktorí sa starajú o to, aby poľský ľud si nadobudol „významné miesto v armáde, bojujúcej o vyslobodenie medzinárodného proletariátu z područia kapitalizmu"; udalosti v Maďarsku pripomínajú predovšetkým „čelným predstaviteľom revolučného proletariátu poľského vážnosť ich poslania a veľkosť ich zodpovednosti".[54]

Dôkazom ideologickej vyspelosti vedenia KPRP je teoretický rozbor príčin zániku Maďarskej sovietskej republiky a významu sovietskej vlády v Maďarsku, uvedený v brožúre „Rewolucja i kontrrevolucja na Węgrzech" z augusta 1919.[55] Zhodnotenie historických udalostí a vyvodenie správnych marxistických záverov, tak tesne po porážke maďarského proletariátu, je určite pozoruhodnou skutočnosťou, ktorá je svedectvom tesného ideologického spojenia vedenia KPRP s leninským vedením VKSb.

V čase, keď rumunské vojsko obsadilo Budapešť a západná buržoázna tlač jásala spolu so zradnými sociálnymi demokratmi nad „koncom komunistického dobrodružstva a experimentu" a predpovedala blízku „smrť boľševizmu", ozvala sa poľská komunistická strana a kľudnými, rozvážnymi slovami vysvetľovala pracujúcim Poľska, že triumf a radosť nepriateľov je predčasná. Poukázala na skutočnosť, že komunisti vedia, že v tvrdom zápase medzi starým a novým spoločenským poriadkom a počas

---

[53] Cit. brožúra, str. 2. Arch. KC-PZPR, č. 615.
[54] Ako pod č. 53, str. 3.
[55] „Rewolucja i kontrrewolucja w Węgrzech, Wydawatelstvo KPRP, sierpień 1919 Rok". Arch. KC-PZPR čis. 1978.

epochálneho revolučného vývoja, začatého Veľkým októbrom, nie jedna bitka bude prehratá, čo však nič nemení na tom, že napriek všetkým čiastkovým i dočasným neúspechom v konečnom výsledku vyhrajú oni, že svetová revolúcia zvíťazí. Preto je úlohou dňa predovšetkým vyvodiť ponaučenia, ktoré plynú pre medzinárodné revolučné hnutie proletariátu zo skúseností maďarskej revolúcie.

Predovšetkým sa poukázalo na to, že porážkou maďarského proletariátu nevyriešili imperialistické veľmoci Dohody svoje problémy a nezlikvidovali spory, jestvujúce aj medzi nástupníckymi buržoáznymi štátmi o hranice, o podiele na koristi, o sférach vplyvu." Taliansko a Jugoslávia, Jugoslávia a Rakúsko, Taliansko, a Rakúsko, ČSR a Rakúsko, ČSR a Poľsko bijú sa o hranice a niet spôsobu trvalého riešenia týchto sporov, napriek smiernej dohode, ich lúpežných vlád, napriek diktátu vodcov svetového imperializmu z Versaillesu". Vtiahnutie Maďarska do tejto „konkurznej podstaty" len komplikuje jestvujúce ich ťažkosti.[56]

Pokiaľ ide o bezprostredné príčiny porážky maďarského proletariátu, správne sa konštatuje, že v koncentrovanej akcii svetovej kontrarevolúcie mali významnú účasť aj zradní sociálšovinisti tak v Maďarsku, ako i v iných krajinách. Sociálnym demokratom v maďarskej vládnej rade možno síce ďakovať, že „marcová revolúcia prešla bez krvi", ale možno im pripísať aj to, že „vďaka ich metódam korupcie a nie boja, podarilo sa im udržať v sovietskych službách značné množstvo meštiackej inteligencie". Im možno pripísať, že maďarská revolučná vládna rada „trpela nerozhodnosťou, kolísavosťou, nesprávnym postojom v rozhodujúcich chvíľach" a že sa zrada zahniezdila vo vlastných radoch maďarského revolučného proletariátu. Typickou chybou, vyplývajúcou z tohoto nerozhodného postoja značnej časti maďarskej vládnej rady, sa označuje skutočnosť, že „červené vojsko sa stiahlo zo Slovenska, čo bolo vlastne začiatkom konca sovietskej republiky",[57] pretože znechutené vojenské jed-

---

[56] V cit. d. pod č. 55, str. 5. Ohľadne Rumunska sa hovorí ďalej: „Do znacznych części Węgier mają pretensje Czechy, Austrja niemiecka i Jugoslawja, a przedewszystkiem Rumunja. Rumunja, której dano bylo wymierzyć sowieckim Węgrom ostatni cios militarny i zająć — rzekomo wbrew życzeniom niektórych uczestników Koalicji — Budapeszt, sprawi swoim możnym opiekunom na Zachodzie największe klopoty. Potrzebują oni Rumunji nadal dla wojny przeciw głównemu swemu wrogowi, przeciw sowieckej Rosji i Ukrainie, licza na wojska rumuńskie i podobnie jak na polskie, jako na główny korpus pomocniczy dla Denikinów i Kolczaków. Tym trudniej im będzie kiełzać nienasycone apetyty zaborcze Rumunów na Węgrzech."

[57] Ako pod č. 55, str. 7—8. Bližšie dôvody tejto tézy sú takto rozvedené: „Za cenę olbrzymich wysilków powiodlo się rządowi sowieckiemu utworzyć w krótkim stosunkowo czasie, w ciągu kilku tygodni, potężną czerwoną armją, dobrze uzbrojoną, wydyscyplinowaną, niesioną entuzjazmem i wiarą w Rewolucję. Armja ta odniosła w maju wspaniale zwycięstwo nad dowodzoną przez francuskich generalów armją czeskoslowacką i zajęla Słowaczyznę. W Koalicji powstał popłoch; zaproponowala ona Węgrom zawieszenie broni pod warunkiem cofnięcia Czerwonej Armji ze Słowaczyzny, zobowiązując się do jednoczesnogo wycofania wojsk rumuńskich z wschodnich Węgier. Koalicja wraz ze swemi służalcami była śmiertelnym wrogiem Republiki sowieckiej. Można było dla ułatwienia

notky a robotníci stratili vieru vo svoju vlastnú silu, vo svojich vodcov a vo svoju pravdu. Zostrená blokáda, demoralizujúca činnosť vnútornej reakcie a napokon otvorená zrada sociálnych demokratov dokončili rozleptávanie bojového ducha más. Z týchto skutočností správne vyvodzujú poľskí komunisti ponaučenie, že „vo svetle maďarských skúseností stane sa jasným, jak múdra a jedine revolučná je taktika ruských komunistov, ktorí napriek kriku o ‚intolerancii' nechcú sa deliť o moc s rôznymi menševikmi a esermi, ktorí by za krátky čas paralyzovali revolúciu zvnútra a pripravili by most zrady pre vládu Kolčakov a Denikinov."[58]

Neprehliadla sa ani úloha rakúskych oportunistov a revizionistov na čele s Rennerom, Seitzom, Deutschom, Adlerom, ktorí svoj strach pred revolúciou a nenávisť voči revolučnému proletariátu zakrývali, „neutralitou", aby docielili odtrhnutie niektorých maďarských západných komitátov.[59] Správne sa ocenila aj úloha čsl. pravicovej sociálnej demokracie,[60] ako i postoj západoeuropských oportunistov, najmä v spojitosti s odvolaním už spomenutého generálneho štrajku (20. a 21. júla 1919) a správne sa vyvodil záver, že zradní sociálni demokrati „neusilujú sa o žiadny ‚umiernený socializmus', a o žiadnu ‚demokraciu', ale o nastolenie vlády najčiernejšej reakcie, bieleho teroru a bezudného imperialistického vykorisťovania."

Úvaha končí slovami: „Maďarská revolúcia padla, — z pŕs revolučného proletariátu celého sveta sa šíri výkrik: Nech žije maďarská revolúcia! Nech žije ruská revolúcia! Nech žije medzinárodná sociálna revolúcia!"[61]

4.

Po zániku Maďarskej sovietskej republiky revolučná aktivita v Poľsku

---

sobie walki wchodzić z nią w takie lub inne układy, ale nie wolno było za żadną cenę wrogowi temu zaufać, nie wolno było robić mu na kredyt istotnych ustępstw, podważających własną siłę. Rząd węgierski, pod wpływem ugodowych socjalistów, zaufał Koalicji i ewakuował Słowaczyznę; Koalicja oczywiście złamała swe zobowiązania i Rumuni się nie cofnęli. Dobrowolna ewakuacja Słowaczyzny wywołała w szeregach Czerwonej Armji, która posunęła się była naprzód za cenę krwawych walk i olbrzymich ofiar, zniechęcenie i rozprzężenie."

[58] Ako pod č. 55, str. 9—10.

[59] Ďalej: „Sekundował im w tej haniebnej robocie Fryderyk Adler, niegdyś radykał i terorysta, który proponując wiedeńskiej R. D. R. uchwalenie ‚wyrazów sympatji' dla sowieckich Węgier, błagał ze łzami w oczach robotników wiedeńskich, żeby się niedali uwieść podszeptom komunistycznym, nie porwali się na żaden rewolucyjny czyn. Socjalzdrajcy wiedeńscy ufają również, że im Koalicja za tę ich zdradę zapłaci, że się ‚stanowisko' ich umocni: w rzeczywistości torują oni i u siebie drogę najskrajniejszej reakcji." Ako pod č. 55, str. 10.

[60] „O ‚socjalistach' czeskich — na czele rządu w Pradze stoi wódz socjalpatryjotów Tusar, — niema co mówić: stanovią oni oddawna jeden z najpodlejszych oddziałów pomocniczych międzynarodowej kontrrewolucji." Ako pod č. 55, str. 11.

[61] Ako pod č. 55, str. 14.

pochopiteľne prechodne upadla, takiste ako aj v ostatných nástupníckych štátoch. Poľská buržoázia podporovaná západnými mocnosťami pokračovala v upevňovaní svojho mocenského aparátu, zintenzívnila utláčanie robotníckych organizácií, rozbila červené gardy a v lete 1919 rozpustila robotnícke rady. Pomocou pravicových soc. demokratov ukľudňovala pracujúcich prázdnym sľubom, že osobitné robotnícke rady nie sú potrebné, pretože „ľudový" štát poľský, vyrieši všetky problémy robotníctva. Avšak posilnenie buržoáznej vlády r. 1919 neznamenalo jej trvalú štabilizáciu. Pracujúce masy nedali sa všade a trvalo podviesť pokryteckými heslami; roľníci žiadali pôdu, robotníci chlieb a prácu. Začiatkom r. 1920 znova sa zdvíhali štrajkové vlny vo Varšave, Poznani, atď. a v marci 1920 štrajkovalo znova 30 000 baníkov.

Poľská komunistická strana robotnícka stála na čele revolučného boja más a organizovala bojové akcie, ale ešte nestačila zjednotiť všetky zdravé sily spoločnosti do jednotného protikapitalistického frontu. V takejto situácii došlo začiatkom r. 1920 k intervenčnej vojne poľskej buržoázie proti sovietskemu Rusku. Piłsudského nacionálnym šovinizmom naočkovaná armáda napadla znovu Ukrajinskú, Bieloruskú a Litevskú sovietsku republiku. Buržoázii sa podarilo nacionálnymi heslami získať aj časť malých roľníkov, ktorí verili tomu, že po vojne bude zvolený nový sejm zo zástupcov robotníkov a roľníkov, že útočníkom je vraj červená armáda a Piłsudski sa len „bráni", aby zachránil „ohrozenú nezávislosť" Poľska. Z toho vidieť, že na bájku o „vpáde boľševíkov" slovenská buržoázia nemá autorské právo.

Poľská ofenzíva sa však nedarila. Piłsudski nepočítal s hrdinstvom a vytrvalosťou, vlastenectvom a vojenským umením červenej armády a s tým, že ani poľskí vojaci, násilne zahnaní do tejto vojny, nechceli už bojovať proti proletariátu sovietskeho Ruska.[62]

Koncom júna 1920 vytvárala sa nová situácia, ktorá sa v mnohom podobala júnovým udalostiam r. 1919 na Slovensku. Červená armáda odrazila ofenzívu poľskej armády, prešla do protiútoku a hlboko prenikla na územie Poľska. V krajoch, obsadených červenou armádou prevzal moc takzvaný „Dočasný poľský revolučný výbor", založený 30. 6. 1920 so sídlom v Białomstoku.[63]

Vznik TKRP znamenal pokus poľského proletariátu, pomocou červenej armády prevziať štátnu moc, rozšíriť proletársku vládu na západné kraje Poľska a vytrhnúť Poľsko z protisovietskeho imperialistického pásma, „cordon sanitaire"-u. Táto prvá vláda robotníkov a roľníkov v Poľsku vyrástla z boja pracujúcich más Poľska proti vláde buržoázie a statkár-

---

[62] Adam Próchnik, Pierwsze piętnastolecie Polski Niepodleglej, Varšava 1957, str. 73 a nasl.

[63] Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski, v skratke: TKRP.

stva a na čele tohto boja stála komunistická strana a Rada robotníckych a vojenských delegátov. TKRP bo výrazom výsledkov uvedomovacej činnosti poľských komunistov, ktorí od vzniku strany neustále demaskovali kontrarevolučný charakter vojny, vedenej proti sovietskemu Rusku a proti Maďarskej sovietskej republike, dokazovali, že intervenčné vojny slúžia len kapitalistom a statkárom a vyzývali pracujúcich, aby šli do boja proti tejto vojne a za zvrhnutie buržoázneho režimu a nastolenie vlády robotníkov a roľníkov. Prítomnosť červenej armády umožnila realizáciu tohoto pokusu a v tom tkvie aj historický význam vzniku a činnosti TKRP.

Porážka sovietského vojska na Visle a ich stiahnutie prerušili činnosť TKRP v auguste r. 1920.[64]

Po tejto intervenčnej vojne ustálili sa hranice buržoázneho Poľska. Územie poľského štátu obnášalo r. 1920—1921, 386,3 tisíc štvorcových kilometrov, z týchto 260 tisíc štv. km. prináležalo pred prvou svetovou vojnou k cárskemu Rusku, 80 tisíc štv. km. k Rakúsku a 46,2 tisíc štv. km. k Nemecku. Počet obyvateľstva obnášal 18 629 000, z toho počet národných menšín 8,531 000, t. j. 31,4 %, pričom vo východných oblastiach boli Ukrajinci vo väčšine.[65]

Poľská buržoázia a veľkostatkárstvo pripojili násilím k Poľsku, ukrajinské a litevské územie, na ktorom zavádzali koloniálne spôsoby „pacifikácie". Vytvorili štát, ktorý sa nezadržateľne rozkladal následkom nepreklonateľných spoločenských a nacionálnych rozporov, v ktorom sa nadvláda vykorisťovateľov udržiavala len pomocou bezohľadného utláčania pracujúcich a národných menšín a rozdúchavaním nenávisti proti Sovietskemu zväzu prirodzenému spojencovi poľského ľudu. Táto politika musela skončiť katastrofou.[66]

Podobnú politiku mal aj Horthyovský fašistický režim v Maďarsku, kde sa plánovite osočovala maďarská komúna r. 1919, ale jej pamiatka nevymizla z pamäti pracujúcich. Horthyovská klika osočovala a urážala tiež Sovietsky zväz, no utláčané pracujúce masy Maďarska neprestali dôverovať sovietskemu ľudu a čakali na pomoc sovietskej vlády, ktorá po porážke hitlerovskej armády priniesla maďarskému ľudu trvalú slobodu, tak ako zabezpečila aj oslobodenie poľského ľudu. V spojitosti s kontrarevolučnými udalosťmi r. 1956 a s kontrarevolučnými intervenciami

---

[64] „Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski" — Wydział Historii Partii KC — PZPR, Varšava, 1955.

[65] Porovnávajúc výmeru štatneho územia so stavom pred delením Poľska, obnášala r. 1921 asi dve tretiny; v porovnaní so stavom po prvom delení asi polovicu, a v porovnaní so stavom po druhom delení sa zväčšilo územie o 67 %. Za hranicami Poľska žilo asi 6,600.000 Poliakov, z toho ¾ tvorili vysťahovalci. A Próchnik, cit. d. str. 100—111.

[66] Bližšie o tom, F. Józviak, A lengyel munkáspárt harca a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, Budapešť, 1953, str. 7—9.

r. 1919 povedal s. Chruščov 4. apríla 1958 na manifestácii pracujúcich v Budapešti:

„V r. 1919 mohla ešte medzinárodná a vnútorná reakcia šliapať na maďarskej pôde v krvi pracujúcich a mohla udusiť mladú Maďarskú sovietsku republiku, ale dnes, keď už existuje mohutný tábor socializmu, maďarský pracujúci ľud mohol pevne počítať na nezištnú pomoc ostatných socialistických štátov."[67] Tieto slová platia plne aj pre ľudovodemokratické Poľsko.

*

Z preskúmaných faktov možno robiť tieto závery:

Maďarská sovietska republika mala kladný ohlas a mobilizačný vplyv na poľské revolučné robotnícke hnutie. Maďarské udalosti pomáhali pozdvihnúť bojovú odhodlanosť poľských komunistov a v určitej miere paralyzovať zastrašovací účinok protikomunistického vládneho teroru a protisovietskej šovinistickej propagandy. Hodnotenie širšieho významu maďarskej komúny a teoretický rozbor príčin vzniku a zániku Maďarskej sovietskej republiky, vykonaný poľskou komunistickou stranou ešte r. 1919, ukazuje na ideologickú vyspelosť, na dôslednú internacionalistickú orientáciu a na vysokú teoretickú úroveň vedenia mladej KPRP. Poľská komunistická strana, hneď po svojom vzniku zatlačená do ilegality a surovo prenasledovaná, nemohla však za takýchto okolností vytvoriť na čele robotníckej triedy takú protikapitalistickú spoločenskú silu, ktorá by sa bola tesne po národnom oslobodení vlastnými mocenskými prostriedkami vyrovnala utláčajúcej štátnej moci poľskej buržoázie a statkárstva.

V Maďarsku sa vytvorila po prehratej vojne iná situácia. Po vojnovej porážke a rozpade monarchie jasne sa ukázali aj následky úplného hospodárskeho a politického krachu. Maďarské vládnúce triedy stáli pred problémom, prevziať samostatne vedenie Maďarska a zachrániť svoju nadvládu v čase, keď revolučná situácia dozrála, keď nielen robotníci pochopili idey Veľkého októbra, ale i roľníci túžili po odstránení veľkostatkárov a keď nemaďarské národy si vytvárali svoje nacionálne nezávislé štáty. Maďarské vládnúce triedy neboli však pripravené na samostatnú politickú činnosť, lebo si príliš zvykli na to, že sa vážnejšie rozhodnutia vynášaju vo Viedni. K záchrane svojho kapitalistického poriadku nemali ani potrebné mocenské prostriedky, pretože ich štátny aparát, zaťažený feudálnymi prežitkami, jednak ani nebol súci pre záchranu prežitého spoločenského zriadenia, jednak sa rýchlo rozsypal pod náporom revolučných síl. Za takýchto okolností samotná podpora pravicovej sociálnej demo-

---

[67] Népszabadság, čís. 18 z 5. 4. 1958.

kracie, ktorá sa ochotne zúčastnila na zachraňovaní buržoázneho poriadku, už mnoho neznamenala. A kedže ani pomoc západných imperialistov nedošla včas, museli rezignovať a robotnícka trieda, na čele s mladou maďarskou stranou komunistov, využijúc príležitosť, uchopila sa moci.

Pri porovnaní možnosti prerastania buržoázno-demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú za konkrétnych podmienok r. 1918—1920 v Poľsku a v Maďarsku — samozrejme odhliadnuc od osobitných ekonomických, vnútropolitických a zahraničnopolitických podmienok týchto štátov — vystupuje plasticky úloha buržoázneho štátneho aparátu a aktívna pomoc pravicovej sociálnej demokracie ako *spojitého faktoru* s rozhodujúcim významom pre udržanie buržoáznej vlády a pre paralyzovanie živelného revolučného hnutia pracujúcich más, namiereného na zvrhnutie vlády národnej buržoázie.

Poľská buržoázia prevzala bez boja z rúk vládnúcich tried Rakúska a Pruska, elastický, dobre zabehaný, zo vojny účelne decentralizovaný buržoázny štátny aparát s vycvičenou, tradične školenou byrokraciou a disponovala tiež nacionálnymi ozbrojenými jednotkami a vojenskými jednotkami poť. dôstojníkmi západných imperialistov, pomocou ktorých sa jej podarilo tlmiť odpor zrevolucionizovaných más aj na území, ktoré pred vojnou patrilo cárskemu Rusku. No, bez aktívnej pomoci poľskej pravicovej sociálnej demokracie, ktorá v záujme buržoázie vytvárala v najkritickejších časoch „ľudové vlády" a svojimi reprezentantami v kľúčových pozíciách pomáhala usmerňovať činnosť štátnych orgánov všetkých stupňov, nebol by mal konsolidačný proces buržoáznej štátnej moci tak hladký priebeh. Bez pomoci pravicovej sociálnej demokracie, ako ešte neodhalenej falošnej „zástupkyne pracujúcich", nebola by sa odvrátila pozornosť pracujúcich od hlavného smeru ďalšieho boja o politický charakter štátu a buržoázia by nebola mohla tak ľahko likvidovať revolučné mocenské orgány ľudu, zatlačiť mladú komunistickú stranu do ilegality a upevňovať svoje pozície najmä v dôležitých miestnych orgánoch štátnej správy a medzi mobilizovanými vojakmi.

Na druhej strane, samotná pomoc sociálnej demokracie, bez použiteľného buržoázneho štátneho aparátu, nepomohla buržoázii — to sa ukázalo v Maďarsku. V takýchto situáciách boli národné buržoázie odkázané na pomoc kontrarevolučných intervenientov, kým mladým proletárskym vládam a revolučnému hnutiu proletariátu nemal kto pomáhať, kedže sovietske Rusko bojovalo ešte o svoju vlastnú existenciu. Túto skutočnosť potvrdzuje vývoj r. 1918—1920 aj v Rakúsku, Nemecku, ČSR (menovite na Slovensku), ako i v ostatných nástupníckych štátoch.

Z toho vyplýva, že pri skúmaní možnosti uchopenia sa moci proletariátom, popri analýze všeobecných spoločenských pomerov, ktoré vytvárajú predpoklady prechodu moci, a konkrétnych vnútropolitických a

medzinárodných podmienok, ktoré determinujú realizáciu možnosti, nemožno obísť otázku štruktúry, vybudovanosti a odolnosti štátneho aparátu. Ďalej úlohu pravicovej sociálnej demokracie pri vzniku a upevnení nástupníckych národných buržoáznych štátov r. 1918—1920 nemožno posudzovať zhovievavo; nemožno posudzovať vinu a zradu sociálnej demokracie len z toho hľadiska, že spolupracovala s buržoáziou v podriadenom pomere, bez vlastného programu, ako prívesok buržoázie, že prenechala vedenie buržoázii a pod. Treba vidieť, že sociálna demokracia sa neobmedzovala na pasívne prisluhovanie, ale že svojou aktívnou a zámernou činnosťou pri upevňaní buržoázneho štátneho aparátu, pri dezorientácii revolučného robotníckeho hnutia a pri prenasledovaní mladých komunistických strán, priamo zachraňovala panstvo buržoázie v čase pre ňu najkritickejšom.

ZUR FRAGE DES EINFLUSSES DER UNGARISCHEN SOWJETREPUBLIK AUF DIE REVOLUTIONÄRE ARBEITERBEWEGUNG IN POLEN

Martin Vietor

Die Untersuchung des Einflusses der Ungarischen Sowjetrepublik auf die revolutionäre Arbeiterbewegung in Polen wird nicht nur anläßlich des 40. Jahrestages ihres Entstehens aktuell, sondern auch deshalb, weil das Studium unserer eigenen Geschichte es ebenfalls erfordert, die historischen Probleme in ihren breiteren Zusammenhängen zu untersuchen. Durch die Untersuchung der Formen und Mittel des Aufbaues des polnischen bürgerlichen Staatsapparates und der Methode des Kampfes der polnischen Werktätigen gegen die Festigung der bürgerlichen Staatsgewalt in den Jahren 1918—1920, weiters durch die Wertung des ideologischen und politischen Einflusses der Ungarischen Sowjetrepublik auf die revolutionäre Arbeiterbewegung in Polen und durch das Vergleichen der Entwicklung in Ungarn und in Polen sucht der Autor eine Antwort auf die Frage nach der breiteren Bedeutung der Qualität und des Aufbaues des Staatsapparates für die Erhaltung der durch den revolutionären Ansturm geschwächten bürgerlichen Staatsgewalt.

Nach der Untersuchung der historischen Tatsachen kommt der Autor zu dem Schlusse, daß bei der Vergleichung der Möglichkeiten des Hineinwachsens der bürgerlich-demokratischen Revolution in eine sozialistische Revolution unter den konkreten Bedingungen der Jahre 1918—1920 in Polen und in Ungarn die Aufgabe des bürgerlichen Staatsapparates und die aktive Mithilfe der rechten Sozialdemokratie als des verbundenen Faktors von entscheidender Bedeutung für die Erhaltung der bürgerlichen Regierung und für die Paralysierung der auf das Stürzen der Regierung der nationalen Bourgeoisie gerichteten elementar revolutionären arbeitenden Massen, plastisch zum Vorschein kommt.

Die polnische Bourgeoisie übernahm ohne Kampf aus den Händen der herrschenden Klassen Österreichs und Preußens einen gut eingespielten, während des Krieges zweckmäßig dezentralisierten bürgerlichen Staatsapparat mit einer geschulten Bürokratie und verfügte auch über bewaffnete Einheiten. Ohne die aktive Mithilfe der rechten Sozialdemokratie, welche in der kritischesten Zeit „Volksregierungen" bildete und durch ihre Repräsentanten in Schlüsselpositionen die Tätigkeit der Staatsorgane lenken half, hätte sich aber der Konsolidierungsprozeß der bürgerlichen Staatsgewalt lange hingezogen, die Bourgeoisie hätte nicht so leicht die Machtorgane des Volkes liquidieren und die junge kommunistische Partei in die Illegalität zurückdrängen können.

In Ungarn wiederum zeigte es sich, daß die Mithilfe der Sozialdemokratie allein, ohne einen verwendbaren Staatsapparat, der Bourgeoisie keinen Nutzen brachte. In solchen Situationen waren die nationalen Bourgeoisien auf die Hilfe von konterrevolutionären Interventen angewiesen. Den jungen proletarischen Regierungen und der revolutionären Bewegung des Proletariats konnte niemand zu Hilfe kommen, nachdem Sowjetrußland noch um seine eigene Existenz kämpfen mußte. Diese Tatsache bestätigt auch die Entwicklung in den Jahren 1918—1920 in Österreich, Deutschland, der ČSR (namentlich in der Slowakei) wie auch in den anderen Nachfolgestaaten.

Es folgt daraus, daß bei der Untersuchung der Möglichkeit der Machtergreifung durch das Proletariat — unter Berücksichtigung der Analyse der allgemeinen gesellschaftlichen Verhältnisse und der konkreten Bedingungen — die Frage der Struktur, des Aufbaus und der Widerstandsfähigkeit des Staatsapparates nicht umgangen werden kann; und die verräterische Rolle der rechten Sozialdemokratie bei dem Entstehen und der Festigung der bürgerlichen Nachfolgestaaten in den Jahren 1918—1920 muß untersucht werden nach ihrer aktiven und zweckdienlichen Tätigkeit an der Festigung des bürgerlichen Staatsapparates, bei der Desorientierung der revolutionären Arbeiterbewegung und bei der Verfolgung der jungen kommunistischen Parteien.

APLIKACE ZÁKONA O ZÁVODNÍCH VÝBORECH Z ROKU 1921 ZA PŘEDMNICHOVSKÉ REPUBLIKY

Jaroslav Houser

Po skončení první světové války domáhalo se dělnictvo socialisace továren, dolů, hutí a zemědělské půdy. Buržoasie byla nucena pod tlakem dělnictva k manévrům a nešetřila sliby. Socialisační přísliby byly obsaženy ve vládních prohlášeních prvních vlád předmnichovské republiky. Všechny tyto sliby zůstaly však na papíře a nic z nich nebylo splněno. Nebyla socialisována ani jedna továrna, ani jeden důl, ani jedna banka.[1]

R. 1921 byl vydán zákon o závodních výborech (č. 330/1921 Sb.). Dělníkům bylo tehdy namlouváno, že tento zákon je prvním krokem k slibované socialisaci, že je projevem rozšiřující se hospodářské demokracie, kterou má být doplněna demokracie politická, a že znamená opuštění podnikatelského absolutismu na závodech a vývoj ke konstituční továrně.

Ničím takovým zákon nebyl. Ani zdaleka nesplnil požadavky dělníků týkající se samosprávy na závodech. Velkým nedostatkem zákona byla okolnost, že obsahoval množství nepřesných a nejasných formulací. Toho využila justice předmnichovské republiky k třídnímu výkladu zákona proti zájmům dělnictva. Zužujícím výkladem jednotlivých ustanovení dospělo se za předmnichovské republiky k právnímu stavu pro dělníky nepříznivějšímu, než jak vyplývá z textu zákona. O tom podává svědectví judikatura Nejvyššího správního soudu. Rozborem ustanovení zákona a příklady z judikatury je proto možno ukázat, jak soudy vykládaly zákon ku prospěchu kapitalistických podnikatelů a ke škodě dělnictva.

V judikatuře Nejvyššího správního soudu je však též velmi mnoho případů, kdy nemůže být věcných právních námitek proti výkladu zákona. Judikát při tom citelně poškodil dělnické zájmy. Příčina tkvěla v samém zákoně, jenž svou mezerovitostí nebo i výslovným ustanovením vyvolával v praxi situace poškozující třídní zájmy dělníků. Také tyto judikáty jsou významné, protože dokreslují třídní povahu zákona. Kritiku judikatury je proto nutno spojovat s kritikou samého zákona, protože buržoasní zákonodárce právě tak jako buržoasní soudce přispěl k tomu, že závodní výbory v předmnichovské republice měly velmi omezenou pravomoc a v důsledku toho byly slabou zbraní v třídním boji dělnictva.

---

[1] Houser J., Osud socialisačních slibů v předmnichovské republice, Právněhistorické studie, I.

Zákon vymezil okruh závodů, kde měly být závodní výbory obligatorně zřízeny (§ 1). Základním jeho nedostatkem však bylo, že neuložil povinnost zřídit závodní výbor ani zaměstnavatelům a ani zaměstnancům. Slovy „závodní výbor se zřizuje" (§ 1, odst. 1) byla stanovena obligatorní povinnost zřídit závodní výbor pouze neosobně. Prakticky to znamenalo, že iniciativa ke zřízení závodního výboru musela vycházet z řad zaměstnanců.[2]

Protože okruh závodů, v nichž se závodní výbor měl zřídit nebyl v zákoně dostatečně vymezen, docházelo k častým sporům mezi zaměstnavateli a zaměstnanci. Dělníci se domáhali zřízení závodního výboru a kapitalističtí zaměstnavatelé tvrdili, že se na jejich závod zákon o závodních výborech nevztahuje. Šlo zejména o dvě sporné otázky. Především nebylo vždy zcela jasno, kteří zaměstnanci mají být počítáni do oněch 30, neboť tento počet zaměstnanců byl podle zákona podmínkou pro vznik povinnosti závodní výbor zřídit. Dále pak šlo o velmi spornou otázku, mají-li být zřizovány závodní výbory v závodech nevýrobních.

Ustanovení zákona, že závodní výbor se zřizuje pouze v závodě, v němž je trvale (celoročně) zaměstnáno aspoň 30 zaměstnanců (§ 1, odst. 1), bylo omezením, které již samo o sobě znehodnocovalo instituci závodních výborů pro boj dělnictva. Závodní výbory neměly být zřizovány v závodech menších, kde byla zaměstnána značná část dělnictva a kde bylo právě závodních výborů zapotřebí, aby se mohla uplatnit dělnická solidarita.

Poměrným kladem zákona bylo, že zahrnul učně mezi zaměstnance. Tak bylo možno počítat učně do počtu 30 zaměstnanců, jenž byl podmínkou pro zřízení závodního výboru (§ 1, odst. 1) a do počtu zaměstnanců rozhodného pro stanovení počtu členů závodního výboru (§ 10, odst. 1). Dály se sice pokusy ze strany zaměstnavatelů o výklad opačný, ale jejich argumentace byla příliš slabá (opírala se pouze o ustanovení § 3, písm. g zákona, kde se o učních nemluvilo), takže ani judikatura nemohla vykládat zákon proti jeho zjevnému smyslu a intencím.[3]

Naproti tomu velmi špatně dopadl zemědělský proletariát. Zřizování závodních výborů v zemědělství bylo prakticky vůbec vyloučeno, protože zákon pokládal za zaměstnance pouze zaměstnance stálé a vyloučil výslovně zaměstnance sezónní. V zemědělských podnicích, zejména na Slovensku, byli zaměstnáváni výhradně sezónní dělníci, takže předpoklad zákona (30 stálých zaměstnanců) byl splněn jen u nepatrného počtu zemědělských závodů.

Judikatura Nejvyššího správního soudu byla v tomto bodě dělnictvu

---

[2] Kotek J., Zákon o závodních výborech podle rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, Sociální revue, roč. 1924, str. 517.

[3] Nález Nejv. spr. soudu z 9. II. 1923, č. 2189/23, Kotek J., Přehled rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech závodních výborů, Praha 1924, str. 3—6.

krajně nepříznivá. Opírala se o restriktivní výklad pojmu „trvalého (celoročního) zaměstnání" a dospěla k závěru, že do počtu 30 zaměstnanců nelze např. včítat ženy deputátníků a dělnice, které byly za byt, stravu a otop celý rok k disposici hospodářské správě závodu. Stálá pohotovost určité osoby k výkonům pracovním nebyla prý okolností po zákonu rozhodnou a záleželo na skutečném trvalém zaměstnání v závodě, jež muselo být kromě toho hlavním povoláním zaměstnancovým.[4]

Do počtu 30 zaměstnanců nebylo dále možno podle názoru Nejvyššího správního soudu počítat zaměstnance, kteří byli na nucené dovolené v důsledku odbytové krize podniku. Proti tomu bylo by stěží možno mít námitky právního rázu, šlo-li o zaměstnance, které dal zaměstnavatel na nucenou dovolenou buď na určitou anebo neurčitou dobu a nevyplácel mu vůbec žádnou mzdu. Nárok na mzdu byl nesporně pojmovým znakem pracovního poměru a zaměstnavatel vysazením zaměstnance z práce dal najevo, že pracovní poměr má být rozvázán.[5] Byly však i případy, kdy zaměstnavatel vyplácel zaměstnanci, který byl na nucené dovolené částečnou mzdu (podle § 17 zákona č. 322/1921 Sb. o podpoře nezaměstnaných) a kdy nešlo o rozvázání pracovního poměru. Také v těchto případech se však judikovalo v neprospěch dělníků a nucený dovolenec za zaměstnance pokládán nebyl. Šlo při tom o velmi extensivní výklad pojmu „trvalého (celoročního) zaměstnání" (§ 1).[6]

Zásadní důležitost měly judikáty Nejvyššího správního soudu prohlašující, že zákon o závodních výborech se nevztahuje na banky a pojišťovny. Zákon totiž stanovil, že závodní výbor se zřizuje v závodě výdělečně činném. Již tím byl velmi podstatně zúžen okruh závodů, v nichž měl být výbor zřízen, protože byly tím vyňaty všechny ústavy činné na poli vědy a umění a závody vykonávající činnost humanitní. Vynětí dalšího okruhu závodů záviselo na tom, jak budou vykládány pojmy „výdělečně činný závod" a „výroba" (§ 1, odst. 1).

Bankám nebylo možno upřít, že se zabývají činností výdělečnou. Nevýrobní činnost bank nemusela pak být na překážku zřízení závodního výboru při řádném výkladu ustanovení zákona. Bylo možno argumentovat, že označením „výroba" nemínil zákonodárce výrobu v technickém slova smyslu, protože tohoto slova použil v souvislosti s trváním provozu závodu a nemínil tak připojit novou podmínku pro obligatorní zřízení závodního výboru. Skutečnost, že zákonodárce nechtěl banky vyloučit z působnosti zákona, bylo možno doložit také tím, že uznal za nutné stanovit, kde závodní výbory zřízeny být nemají a uvedl v této souvislosti jen podniky hornické (§ 1, odst. 4) a železniční (§ 2, odst. 1). Krom toho

[4] Nález NSS z 2. X. 1923, č. 16.281, Boh. 2718.
[5] Nález NSS č. 11.500/24, Kotek J., Zákon o závodních výborech podle rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, Sociální revue, roč. 1924, str. 520.
[6] Tamtéž.

i prováděcí vládní nařízení k zákonu (§ 1 odst. 2 vl. nař. č. 2/1922 Sb.) uvádí pojem „provoz" jako ekvivalent pro pojem „výroba" uvedený v zákoně. Autoři vládního nařízení nerozuměli tedy výrobou ve smyslu užitém v zákoně nic jiného než provoz závodu. Konečně bylo možno uvést, že kdyby zákonodárce chtěl závodní výbory zřídit pouze v podnicích výrobních, učinil by tak výslovně např. slovy „samostatný závod výdělečně a výrobně činný." To se však nestalo.

Tento samozřejmý výklad byl by jistě krajně nepříjemným ředitelstvím bank, která měla zkušenosti se zdoláváním stávky bankovních zaměstnanců r. 1921. Nejvyšší správní soud jistě tehdy velmi potěšil správy bank svým výkladem zákona, který se diametrálně lišil od výkladu shora uvedeného.

Nejvyšší správní soud chápal slovo „výroba" v technickém slova smyslu, nikoli tedy jako ekvivalent slova provoz nebo činnost závodu a vyvodil z toho, že závodní výbory se mají podle zákona zřídit jen v závodech výdělečných a současně výrobních. Stačilo pak pouze vymezit pojem „výroba" v technickém slova smyslu, vyložit jej jako výrobu hmotných statků a prohlásit, že banky výrobními závody nejsou.

Protože prováděcí vládní nařízení k zákonu (č. 2/1922 Sb.) nevycházelo z výkladu hájeného Nejvyšším správním soudem a rozumělo „výrobou" jakoukoliv pracovní činnost, prohlásil Nejvyšší správní soud toto vládní nařízení za neplatné.[7]

Podobným způsobem řešil Nejvyšší správní soud otázku, zda závodní výbory mají být zřízeny v pojišťovnách. Jeho argumentace byla obdobná argumentaci uvedené v nálezu jednajícím o bankách. Zákon prý předpisoval zřízení závodních výborů pouze v podnicích výrobních a na pojišťovny, které se výrobní činností nezabývaly, se proto nevztahoval.[8]

Zákon činil rozdíl mezi závodem, tj. hospodářským objektem a mezi podnikem, čímž rozuměl spojení několika hospodářských jednotek ve vlastnictví jednoho hospodářského subjektu. Závodní výbor měl být zřízen pro každý samostatný závod, jenž vyhovoval podmínkám zákona (§ 1). Znamenalo to, že v podniku téhož podnikatele mohla být zřízena celá řada závodních výborů.

Tato okolnost nemohla ohrozit jednotný postup dělnictva proti kapitalistickému zaměstnavateli jen tehdy, bylo-li by náležitě postaráno o zastupitelský orgán dělnictva vyšší kategorie, jenž by byl výrazem solidarity všeho dělnictva v podniku. Takový orgán, vybavený náležitou kompetencí v předmnichovské republice právě chyběl. Zákon se sice zmiňoval (§ 9) o tom, že je-li nutno v jednom podniku zřídit dva nebo více závodních výborů, schází se tyto ke společným poradám, aby vykonávaly

[7] Nález NSS z 28. VI. 1923, č. 5252/23, Boh. 2571.
[8] Nález NSS z 15. I. 1924, č. 20.785/23, Boh. 3115.

oprávnění v zákoně uvedená. Prováděcí vládní nařízení pak uvedlo (§ 27 vl. nař. č. 2/1922 Sb.), že není zapotřebí v těchto případech společných schůzí závodních výborů, nýbrž že závodní výbory mohou tato svá oprávnění vykonávat prostřednictvím svých zmocněnců anebo mohou tímto úkolem pověřit závodní výbor u ústřední správy podniku.

Hlavním nedostatkem těchto ustanovení bylo, že společný zastupitelský orgán pro celý podnik, ať již jím byla společná schůze závodních výborů nebo jejich delegátů, anebo závodní výbor pověřený jednat za celý podnik měl užší příslušnost než normální závodní výbor. Nepřísluševo mu např. nahlížet do mzdových a platových listin, ujednávat dodatky ke kolektivním smlouvám, dozírat na zachovávání smírů a nálezů rozhodčích komisí, dozírat na zachovávání předpisů na ochranu zdraví a života zaměstnanců a spolupůsobit při hromadném propouštění zaměstnanců. Zřídil-li zákon o závodních výborech z r. 1921 závodní výbory, které pokud jde o jejich příslušnost a pravomoc, byly jen stínem závodního zastupitelstva žádaného dělnictvem, pak podnikový zastupitelský orgán byl jen stínem tohoto stínu. Tyto okolnosti znamenaly, že zastoupení dělníků bylo v rámci podniku atomisováno. Toto roztříštění ztěžovalo mzdové boje dělníků a bylo v zájmu kapitalistů.

Závažnou byla i další okolnost, že zákon jen rámcově a velmi nejasně vymezil pojem podniku a závodu. Stanovil, že závodem se rozumí každá hospodářská jednotka, která se liší správou nebo účtováním od správy nebo účtování jiných hospodářských jednotek téhož podnikatele (§ 1, odst. 2). Teprve Nejvyšší správní soud blíže určil oba tyto pojmy. Především vymezil „hospodářskou jednotku", která byla definujícím znakem v zákonné definici závodu. Zdůrazňoval, že hospodářskou jednotkou nerozumí zákon hospodářský subjekt, jak je tomu v politické ekonomii, nýbrž hospodářský objekt. Neznamenal-li výraz „hospodářská jednotka" v zákoně hospodářský subjekt, nýbrž objekt, pak nemohl zákon oněmi slovy mínit nic jiného než jednotlivé hospodářsko-technické celky organisované podle určitého plánu k určité hospodářské činnosti, jako např. jednotlivé továrny, hospodářské dvory apod.[9] Při tom se nevyžadovalo, aby tyto celky byly provozovány pod zvláštní firmou a aby vystupovaly také navenek jako samostatné právní subjekty.[10]

Ne však každá samostatná hospodářská jednotka měla mít vlastní závodní výbor. Zákon výslovně uvedl, že toto právo měla jen taková hospodářská jednotka, která se lišila správou nebo účtováním od správy nebo účtování jiných hospodářských jednotek téhož podnikatele.[11] Byly-li např. jednotlivé obecní závody téhož druhu, na něž se zákon také vzta-

---

[9] Nález NSS z 29. I. 1924, č. 1504, Boh. 3186.
[10] Nález NSS z 27. V. 1924, č. 12.829/23, Boh. 3586.
[11] Nález NSS z 29. I. 1924, č. 1504, Boh. 3186.

hoval, umístěny v různých budovách (např. lázeňských) a měl-li každý z nich oddělenou správu a zvláštní konto, šlo o samostatné závody podle zákona, i když obecní zastupitelstvo povolovalo finanční úhradu pro všechny tyto závody.[12] Naproti tomu pouhé oddíly nějakého hospodářsko-technického celku, jako např. jednotlivá oddělení téže továrny, nemohly být pokládány za samostatné závody, protože jim chyběla ona svébytnost a ucelenost po stránce technicko-organisační, jež byla znakem hospodářské jednotky ve smyslu zákona.[13] Nebyla-li správa ani účtování několika hospodářských jednotek téhož podnikatele odlišná, to jest, nebyly-li tyto hospodářské jednotky organisací správy a účtování tak spjaty, že mezi nimi nebylo odlišnosti ani co do správy, ani co do účtování, splývaly pro účel zákona v jediný závod, třebaže by tu jinak podle obyčejného smyslu výrazu „závod" byly dva nebo více závodů.[14]

Na druhé straně se však nevyžadovala naprostá samostatnost hospodářského objektu ve všech směrech. Nebylo by např. na překážku, existovala-li pro celý podnik ústřední správa, společná několika závodům, pokud ovšem tato ústřední správa nebyla takového rázu, že nebylo možno mluvit o zvláštní správě jednotlivých závodů vedle správy ústřední. Rovněž nebyla na překážku okolnost, že vedle zvláštního účtování jednotlivých závodů existovalo ještě konto pro všechny závody.[15]

Došlo-li k fusi dvou společností, z nichž měla každá samostatný závod, vyhovující podmínkám zákona, a měl-li i po fusi každý ze závodů samostatné vedení, vztahovaly se naň předpisy zákona o samostatném závodním výboru, i když byla i ústřední správa.[16]

Judikatuře Nejvyššího správního soudu lze v tomto bodě sotva vytknout, že nestojí na linii zákona. Nicméně však přesnější vymezení pojmů podniku a závodu obsažené v judikátech Nejvyššího správního soudu, ačkoliv definující znaky byly jen rozvedením a zpřesněním zákonné definice, potvrdilo atomisaci závodního zastupitelstva poškozující zájmy dělnictva.

Rozhodující význam pro třídní posouzení zákona i jeho aplikace mají jeho ustanovení o příslušnosti a pravomoci závodních výborů. Úkoly závodních výborů stanovil zákon nejprve zcela všeobecně. Uvedl, že závodní výbory jsou povolány, aby hájily a povzbuzovaly hospodářské, sociální a kulturní zájmy zaměstnanců v závodě (§ 3, odst. 1, věta 1.). Po této všeobecné, široké formulaci vypočítával zákon demonstrativně některé

---

[12] Nález NSS z 27. V. 1924, č. 9471, Boh. 3668.

[13] Nález NSS ze 17. III. 1924, č. 4667, Boh. 3374.

[14] Nález NSS z 25. XI. 1924, č. 20.887, Boh. 4151.

[15] Kotek J., Zákon o závodních výborech podle rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, Sociální revue, roč. 1924, str. 518.

[16] Nález NSS z 29. I. 1924, č. 1504, Boh. 3186.

úkoly závodních výborů, které lze rozdělit do dvou skupin. Jednak to byly sociální úkoly (otázky pracovního poměru zaměstnanců, bezpečnosti při práci atd.) a s nimi spojené úkoly kulturní. Další skupinu tvořily úkoly hospodářské (účast delegátů závodního výboru na zasedání správní rady podniku a podávání zpráv závodnímu výboru správou závodu o obchodním a správním stavu závodu), o nichž bylo reformisty prohlašováno, že jsou prvním krokem k hospodářské demokracii na závodech.[17]

Zákon neuspokojil dělnictvo proto, že stanovil kompetenci závodních výborů velmi úzce v obou směrech a zejména ve sféře hospodářské. Judikatura pak svým restriktivním výkladem ustanovení zákona znamenala další zúžení kompetence a pravomoci závodních výborů.

Pro dělníky bylo významné, měl-li závodní výbor právo sjednávat kolektivní smlouvy a spolurozhodovat při přijímání a propouštění zaměstnanců. Pravomoc sjednávat hromadnou pracovní smlouvu se zaměstnavatelem Nejvyšší správní soud závodnímu výboru odepřel. Podle jeho názoru by sice všeobecný kompetenční předpis zákona (§ 3, odst. 1, věta 1) toto oprávnění připouštěl nebýt dalšího ustanovení, které toto oprávnění podle názoru Nejvyššího správního soudu přímo vyloučilo. V demonstrativním výpočtu jednotlivých oprávnění bylo totiž uvedeno pod písm. a) právo dozírat na zachovávání mzdových a pracovních smluv a řádů a spolupůsobit při sjednávání pracovních řádů, pokud nebyly stanoveny kolektivní smlouvou, sjednanou mezi odborovými organisacemi. Podle názoru Nejvyššího správního soudu přiznal zákon závodním výborům pouze právo dozoru na zachovávání pracovních smluv, což je činnost odlišná od jejich sjednávání. Zákon přiznal výslovně závodním výborům pouze právo sjednat pracovní řád, tj. podřízenější ustanovení pracovní smlouvy. Bylo-li podle názoru Nejvyššího správního soudu v podrobnějších ustanoveních příkladmo vypočtených takto nepřímo určité právo závodních výborů vyloučeno, pak působilo toto omezení i na všeobecnou kompetenční klausuli (§ 3. odst. 1, věta 1).[19]

Velkou vadou zákona nesporně bylo, že v něm nebyla jednoznačně vymezena působnost závodních výborů v tak závažné otázce, jakou bylo sjednávání hromadných pracovních smluv. Judikatura vyložila pak zákon restriktivně a tím odepřela závodním výborům tak důležité oprávnění.

Právo spolurozhodovat při přijímání a propouštění zaměstnanců zákon závodním výborům vůbec neudělil. V zákoně bylo však nicméně zakotveno právo závodních výborů spolupůsobit při rozvázání pracovních poměrů,

---

[17] Štern E., Deset let naší sociální politiky. Sociální revue, roč. 1929, str. 12 a 13.
[18] Nález NSS z 30. IV. 1923, č. 707, Kotek J., Přehled rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech závodních výborů, Praha 1924.
[19] Nález NSS ze 4. III. 1936, č. 11.257/36, Boh. 12.315.

a to ve dvojím směru (§ 3, odst. 1., písm. g). Především mohly závodní výbory spolupůsobit způsobem poradním při hromadném propouštění zaměstnanců z příčin ležících mimo pracovní poměr a dále měly závodní výbory právo odporu proti propouštění jednotlivých zaměstnanců pracujících v závodě déle než 3 roky. Podle názoru Nejvyššího správního soudu stavěl zákon oba tyto způsoby spolupůsobení závodního výboru do protikladu a dal tím zřetelně najevo, že oba způsoby spolupůsobení nikdy nemají konkurovat, takže při hromadném propuštění z důvodů ležících mimo pracovní poměr příslušel závodnímu výboru jen hlas poradní, při propouštění jednotlivých zaměstnanců pracujících v závodě déle než tři roky jen právo odporu k rozhodčí komisi.[19] Při hromadném propuštění nepříslušelo tedy nikdy závodnímu výboru právo odporu k rozhodčí komisi, ale jen mnohem slabší prostředek „spolupůsobiti způsobem poradním", který v praxi znamenal pouhé sdělení stanoviska závodního výboru zaměstnavateli, aniž by byl zaměstnavatel stanoviskem závodního výboru nějak vázán.

Důležité bylo, jak Nejvyšší správní soud vyložil významné právo závodního výboru dozírat na zachování mzdových a pracovních smluv § 3, odst. 1, písm. a). Ustanovení zákona bylo Nejvyšším správním soudem vyloženo v tom smyslu, že ze zákona vyplývá pro zaměstnavatele jen povinnost nepřekážet dozorčí činnosti závodního výboru. Zaměstnavateli nevznikl však závazek vyhovět jakýmkoliv podnětům a požadavkům, jež mu závodní výbor na základě poznatků při provádění dozoru přednesl.[20] V praxi tak bylo dozorčí právo závodního výboru čistě formálního rázu.

Zákon stanovil, že závodní výbory mohou nahlížet podle potřeby jedním členem k tomu určeným za účasti zástupce závodu do mzdových a platových listin vedených závodem (§ 3, odst. 1, písm. b). K tomuto ustanovení byla bohatá judikatura Nejvyššího správního soudu. Šlo především o to, zda závodní výbor může nahlížet do mzdových a platových listin ve všech případech, při výkonu svého dozorčího práva, uzná-li to za vhodné. Nejvyšší správní soud pravomoc závodního výboru v tomto směru velmi podstatně zúžil. Podle jeho názoru mohl zaměstnavatel odmítnout nahlédnutí do mzdových a platebních listin, nebyl-li mu oznámen důvod, pro který se závodní výbor nahlédnutí dožadoval. Byl-li mu důvod oznámen, měla být zaměstnavateli dána možnost posoudit, zda in concreto závodní výbor potřeboval nahlédnout do mzdových a platových listin.[21]

---

[20] Nález NSS z 21. IV. 1925, č. 8268, Boh. 4633.

[21] Nálezy NSS z 29. IX. 1926, č. 19.271, Boh. 5909, z 30. X. 1928, č. 24.734, Boh. 7516, z 10. XII. 1930, č. 30.483/28, Boh. 8937, z 19. VI. 1935, č. 16.929/35, Boh. 11.983 a z 19. VI. 1935, č. 16.929/35, Boh. 11.983.

Nejvyšší správní soud vyloučil dále působnost závodních výborů v některých dalších bodech, což bylo pro tehdejší judikaturu příznačné. Závodnímu výboru nebylo např. přiznáno spolurozhodovat při udílení dovolených. Nejvyšší správní soud judikoval v tom smyslu, že závodnímu výboru příslušelo sice dozírat, aby byla zachována zákonná ustanovení o ochraně zaměstnanců, k nimž náležel i zákon o placené dovolené pro zaměstnance (č. 67/1925 Sb.), nikoliv však také právo spolupůsobení při udílení dovolených.[22] Závodnímu výboru byla také odepřena účast na správě pensijních fondů a jiných zařízení určených pro podporu zaměstnanců.[23]

Na první pohled by se zdálo, že účast závodního výboru na správě závodní kantiny je nesporná, protože závodní jídelna je zařízením, o nějž mají zaměstnanci sociální zájem a protože zákon stanovil, že závodní výbory jsou povolovány, aby hájily a povzbuzovaly sociální zájmy zaměstnanců v závodě (§ 3, odst. 1, věta 1). Nejvyšší správní soud však zaujal odlišné stanovisko. Odvolával se na jiný předpis zákona (§ 3, odst. 1, písm. h), podle něhož mají závodní výbory spravovat nebo spolusprávovat zařízení určená k blahu zaměstnanců, pokud to není vyloučeno stanovami nebo zakládajícími či nadačními listinami vydanými do roku 1921. Podle tehdejších platných předpisů bylo potřebí k vedení kantiny koncese, vydané toliko majiteli podniku, který mohl ceny jídel a nápojů zvýšit nad cenu nákupní, takže výdělečnost podnikatele kantiny nebyla vyloučena. Vzhledem k omezeným výhodám zaměstnanců vyplývajícím z provozu kantiny, nebylo možno zájem dělnictva o ní pokládat podle názoru Nejvyššího správního soudu za sociální zájem, o němž se zmiňuje zákon.[24]

Nejvyšší správní soud vyložil též způsobem restriktivním ustanovení zákona o právu závodních výborů hájit a povzbuzovat kulturní zájmy zaměstnanců (§ 3, odst. 1, věta 1). Z tohoto ustanovení nelze prý dovozovat, že by závodnímu výboru příslušela povinnost přímého a bezprostředního ukájení kulturních potřeb zaměstnanců. Jen tehdy, kdyby závodním výborům příslušelo uvádět v život a udržovat zařízení kulturního rázu (§ 3, odst. 1, písm. h), mohla by být vydání vynaložená na kulturní povznesení zaměstnanců počítána k výlohám z činnosti závodních výborů, na něž mohli být povinni přispívat i zaměstnavatelé, usnesl-li se závodní výbor na vybrání příspěvku (§ 24, odst. 2). Protože zákon povinnost zřizovat zařízení směřující ke kulturnímu povznesení závodnímu výboru neuložil, zřizování těchto zařízení do působnosti závodních výbo-

---

[22] Nález NSS z 9. III. 1927, č. 4717, Boh. 6382.

[23] Nález NSS z 19. VI. 1935, č. 16.929/35, Boh. 11.983.

[24] Nález NSS z 30. IV. 1923, č. 19.969/22, Kotek J., Přehled rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech rozhodnutí závodních výborů, Praha 1924.

rů nenáleželo a nebylo proto možno požadovat na zaměstnavatelích částečnou úhradu výloh spojených se zřízením knihovny, čítárny nebo i jen s odběrem denních listů.[25]

Judikatura dále ztěžovala činnost závodního výboru a výkon funkce jeho členů. Tak např. závodní výbor neměl podle názoru Nejvyššího správního soudu právo na intervenci při sjednávání služebních smluv mezi správou závodu a zaměstnanci. Nejvyšší správní soud se přitom odvolával na ustanovení zákona (§ 3, odst. 1, písm. a), kde se mluvilo pouze o spolupůsobení při sjednávání pracovních řádů a na další ustanovení (§ 3 odst. 1, písm. c), kde je zmínka pouze o sjednávání dodatků ke kolektivním smlouvám již sjednaným.[26]

Člen závodního výboru nesměl opustit své pracoviště, i když výkon jeho funkce vyžadoval, aby se z pracoviště z vážného důvodu vzdálil.[27] Velmi závažný byl pak judikát Nejvyššího správního soudu, podle něhož členové závodního výboru nesměli vybízet dělníky ke stávce. Závodní výbor měl prý dozírat na zachování mzdových smluv (§ 3, odst. 1, písm. a), spolupůsobit při udržování kázně a pořádku v závodě (§ 3, odst. 1, písm. f), nesměl však užívat k hájení dělnictva prostředku, který rušil chod závodu a příčil se pracovním smlouvám. Členové závodního výboru prý proto porušili tyto povinnosti, jestliže ve své funkci vybízeli dělnictvo k zastavení práce a k přerušení provozu závodu, třebaže jejich cílem bylo zlepšení postavení dělnictva v závodě zaměstnaného.[28]

Nejhůře dopadla v zákoně i judikatuře pravomoc závodních výborů v oblasti hospodářské. Zákon sice uložil správě závodu, aby aspoň jednou za 3 měsíce podala závodnímu výboru zprávu o obchodním a správním stavu závodu a jeho výkonnosti a o záměrech pro další dobu (§ 4, písm. c), avšak tyto zprávy byly závodním výborem nekontrolovatelné. Rovněž další zákonné ustanovení, že v podnicích, které vedou obchodní knihy a zaměstnávají aspoň 300 zaměstnanců nebo 50 zřízenců, může závodní výbor žádat, aby mu byl předložen každoročně opis účetní závěrky podniku za minulý obchodní rok, a to účet rozvážný, pokud se týče účtu ztráty a zisku (§ 5) nemělo prakticky valnou cenu. Nemohl-li závodní výbor kontrolovat knihy a doklady, bylo ponecháno zcela na vůli správě závodu, jakou bilanci předloží závodnímu výboru. Krom toho povinnost předkládat bilanci neměl každý závod, nýbrž jen ten, jenž vyhovoval zákonným podmínkám, tj. vedl obchodní knihy a zaměstnával aspoň 300 zaměstnanců nebo 50 zřízenců.

Zdánlivě významné oprávnění závodního výboru vysílat do schůzí

---

[25] Nález NSS ze 7. IV. 1926, č. 7.385, Boh. 5.554.
[26] Nález NSS z 27. XII. 1923, č. 22.137/23, Kotek J., Přehled rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech závodních výborů, Praha 1924.
[27] Nález NSS ze 7. XI. 1928, č. 29.769, Boh. 7532.
[28] Nález NSS ze 4. XI. 1925, č. 12.703, Boh. 5080.

správní a dozorčí rady podniku své delegáty (§ 6, odst. 1) bylo omezeno již v zákoně ve dvojím směru. Především se toto oprávnění mělo vztahovat na společnosti akciové, komanditní a s obmezeným ručením, a to jen tehdy, činil-li jejich základní kapitál 1,000.000 Kčs. Nejvyšší správní soud zaujal zamítavé stanovisko k jakýmkoliv pokusům o extensivní výklad tohoto ustanovení a konstatoval, že zákon omezuje zmíněné právo závodního výboru na tyto přesně uvedené podniky a nelze je proto rozšiřovat na podniky jiných společenských útvarů, zejména na podniky společenstev s ručením obmezeným.[29] Dále pak zákon výslovně stanovil, že mimořádné schůze rady podniků, v nichž se jednalo pouze o finančních a osobních otázkách, mohli se konat bez delegátů závodního výborů (§ 6, odst. 7), třebas o ně měli dělníci zvýšený zájem.

Závažná byla dále judikatura týkající se konstituování závodního výboru, jeho rozpouštění a ztráty členství jednotlivého člena závodního výboru, resp. zániku celého závodního výboru.

Podmínkou volitelnosti za člena závodního výboru bylo podle zákona mimo jiné aspoň 12měsíční nepřetržité zaměstnání v době vypsání volby v příslušném podniku (§ 14, odst. 1, písm. a). Judiktura Nejvyššího správního soudu vyložila tuto podmínku restriktivně. Byl-li pracovní poměr dělníka přerušen např. zastavením výroby, aniž došlo ke zrušení závodního výboru, nebo pouhým omezením výroby, pak při obnovení pracovního poměru musela 12měsíční lhůta běžet znovu. Nejvyšší správní soud se v těchto případech vyslovil proti stavení lhůty. Stavení připustil pouze v případě zrušení závodního výboru následkem poklesu počtu zaměstnanců po 3 měsíce pod 30 anebo následkem zastavení činnosti závodu na dobu delší 1 měsíce [§ 25].[30]

Mezi důvody automatického zrušení závodního výboru uvedl zákon zastavení činnosti závodu na dobu delší jednoho měsíce (§ 25, písm. b). Důležité bylo, že Nejvyšší správní soud rozhodl, že závodní výbor se zrušuje při zastavení výroby na dobu delší jednoho měsíce okamžikem zastavení výroby a nikoliv teprve tehdy, když výroba byla již měsíc zastavena.[31] Tím se otvírala zaměstnavatelům možnost zastavit výrobu na dobu jednoho měsíce a tak se zbavit nepohodlného závodního výboru. Touto cestou bylo též možno bez obtíží rozvázat pracovní poměr členů zrušeného závodního výboru, o to ihned při zastavení závodu, aniž bylo třeba souhlasu rozhodčí komise (§ 22, odst. 2).

Členství jednotlivého člena závodního výboru zanikalo podle zákona

---

[29] Nález ze 7. III. 1923, č. 3.806/23, Kotek J., Přehled rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech závodních výborů, Praha 1924.

[30] Nález ze 16. V. 1925, č. 3937, Boh. 4709.

[31] Nález NSS ze 4. XII. 1923, č. 20.783. Kotek J., Přehled rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech závodních výborů, Praha 1924.

rozvázáním pracovního nebo služebního poměru se závodem (§ 21, odst. 1, písm. a). K rozvázání jeho pracovního poměru nebylo zapotřebí souhlasu rozhodčí komise, byl-li propuštěn z důvodů, které opravňovaly zaměstnavatele k okamžitému propuštění zaměstnance podle § 82 živn. řádu (§ 22, odst. 20.) Živnostenský řád uvedl pak mezi důvody opravňujícími zaměstnavatele zrušit bez výpovědi pracovní poměr neoprávněné zanechání práce zaměstnancem (§ 82, písm. f živn. ř.). Neoprávněným zanecháním práce rozuměla judikatura i zastavení práce následkem připojení se ke stávkovému hnutí.[32] To znamenalo, že člen závodního výboru, vstoupil-li do stávky, mohl být okamžitě zaměstnavatelem propuštěn bez souhlasu rozhodčí komise a v důsledku toho ztrácel i členství v závodním výboru. Vstoupili-li do stávky všichni členové závodního výboru, zanikl celý závodní výbor. Stávkující dělníci byli tak trestáni ztrátou svého zastupitelského orgánu se všemi jeho oprávněními.

Ochrana člena závodního výboru před propuštěním byla nedostatečná také v jiných směrech. Tak např. propuštění bez výpovědi podle ustanovení živnostenského řádu (§ 82, písm. f) nemuselo být ani sděleno závodnímu výboru. Nejvyšší správní soud se vyslovil v tom smyslu, že zaměstnavateli nebyla uložena povinnost takové propuštění člena závodního výboru předem ohlásit.[33]

Ochrana byla poskytnuta členu závodního výboru jen po dobu trvání jeho členství. Člen však nebyl chráněn před výpovědí danou v době jeho členství, měl-li být jeho pracovní poměr rozvázán po skončení jeho členství v závodním výboru (např. po tom, co závodní výbor přestal existovat zastavením provozu závodu na dobu delší jednoho měsíce).[34] Touto cestou se otvírala kapitalistickým zaměstnavatelům možnost nesociálně postupovat vůči členům závodního výboru a zastrašovat je.

Závažné bylo, že Nejvyšší správní soud nepokládal vysazení z práce, tj. omezení práce na určité dny v týdnu spojené se snížením mzdy, za propuštění ve smyslu zákona. To znamenalo, že členům závodního výboru byla poskytována jakás takás ochrana před propuštěním, avšak žádná ochrana před vysazením z práce.[35] Podle toho mohli kapitalističtí zaměstnavatelé ponechat členy závodního výboru po určité dny v týdnu bez práce a výdělku, třebaže část dělníků pracovala.

Výhodou pro kapitalisty bylo, že usnesení závodního výboru nemělo povahu úředních rozhodnutí nebo opatření právní moci schopných. Došlo-li např. k usnesení závodního výboru o vybírání příspěvku k úhradě výloh závodního výboru, mohl zaměstnavatel podat stížnost k rozhodčí komisi (§ 24, odst. 2). Opomenul-li podat stížnost, nepozbyl práva

[32] Nález NSS z 19. V. 1926, č. 10.491, Boh. 5679.
[33] Nález NSS z 2. IV. 1930, č. 5410, Boh. 8533.
[34] Nález NSS z 27. X. 1925, č. 20.114, Boh. 5064.
[35] Nález NSS z 18. XI. 1924, č. 20.262, Boh. 4128, a z 21. IX. 1932, č. 7050, Boh. 10.016.

usnesení závodního výboru odporovat, protože v zákoně nebyla jednak uvedena lhůta k podání stížnosti a krom toho Nejvyšší správní soud nepřiznal usnesení závodního výboru povahu úředních rozhodnutí právní moci schopných.[36]

Zákon přiznal rozhodčí komisi oprávnění rozhodovat pracovně právní spory. Šlo především o stížnosti, týkající se způsobu provedení volby závodního výboru a jeho výsledku (§ 19), o rozpuštění závodního výboru (§ 20 odst. 2) a o stížnosti podnikatele nebo polovice zaměstnanců k volbě oprávněných na to, že člen závodního výboru nekonal svých povinností anebo hrubě je porušil, nebo že porušil povinnost mlčenlivosti (§ 21, odst. 1, písm. c). Členové závodního výboru mohli být propuštěni jen se souhlasem rozhodčí komise, nešlo-li, jak shora uvedeno, o případ propuštění z důvodů, které opravňovaly zaměstnavatele k okamžitému propuštění zaměstnance (§ 22, odst. 2). Dále byla rozhodčí komise oprávněna rozhodovat o sporech, které vznikly mezi skupinami zaměstnanců, mezi nimi nebo závodním výborem z jedné strany a podnikatelem z druhé strany, z důvodů zřízení a činnosti nebo úhrady nákladů závodního výboru, zejména pak o rozsahu povinností a práv členů závodního výboru (§ 26, odst. 1).

Nejvyšší správní soud v řadě nálezů judikoval proti příslušnosti komise v pracovně právních sporech zaměstnanců. Vyslovil se např., že rozhodčí komise není příslušna prohlásit neplatným propuštění funkcionáře závodního výboru, které se stalo bez jejího svolení a rozhodnout, jaké nároky mají zaměstnanci vůči zaměstnavateli, byli-li propuštěni z práce bez řádného pracovního poměru.[37] Rovněž rozhodčí komise nemohla rozhodovat o tom, zda kolektivní smlouva byla ještě v platnosti,[38] o nárocích na mzdu zaměstnanců, třebaže se tyto nároky opíraly o kolektivní smlouvu,[39] o tom, od kdy propuštění zaměstnance z práce počalo působit[40] a zda je platná dovolená daná členům závodního výboru proti jejich vůli[41]. Odborové organisace nebyly legitimovány požadovat, aby rozhodčí komise rozhodla spor o zřízení závodního výboru, neboť ač měly při provádění zákona určité právní postavení (§ 26, odst. 2 zákona a § 9, odst. 1 prov. nař.), nepříslušelo jim postavení procesních stran.[42]

*

[36] Nález NSS z 9. III. 1927, č. 441, Boh. 6380.

[37] Nález NSS z 10. IX. 1923, č. 9841, z 11. V. 1823, č. 8054, z 5. III. 1923 č. 394 a z 30. VI. 1923, č. 11.687, z 9. X. 1923, č. 15.876, ze 4. XII. 1923, č. 20.783, a z 18. XII. 1923, č. 21.560, Kotek J., Přehled rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech závodních výborů, Praha 1924.

[38] Nález NSS z 27. XII. 1923, č. 22.137 a ze 7. XII. 1923, č. 22.138, tamtéž.

[39] Nález NSS z 27. XII. 1923, č. 22.137, Boh. tamtéž.

[40] Nález NSS z 11. V. 1923, č. 8055/23, tamtéž.

[41] Nález NSS z 18. XII. 1923, č. 21.560, tamtéž.

[42] Nález NSS z 11. XI. 1923, č. 21.121, tamtéž.

Výběr závažných judikátů Nejvyššího správního soudu umožňuje třídně zhodnotit zákon o závodních výborech při jeho aplikaci, a to mnohem přesněji a plastičtěji než hodnocení, jež by se opíralo o pouhý rozbor zákonného textu. Třídní zájmy dělnictva byly aplikací zákona hrubě porušeny zejména v těchto směrech:

Především zákon i jeho judikatura velmi zúžila okruh závodů, v nichž měly být obligatorně závodní výbory zřízeny. Byly vyloučeny závody menší, zemědělské a nevýrobní (banky a pojišťovny). Rozlišení závodu a podniků bez zastupitelského orgánu pro celý podnik vybaveného širokou kompetencí vedlo k atomisaci závodních výborů ztěžující boj dělníků.

Kompetence závodních výborů byla úzká, pokud šlo o úkoly sociální a kulturní, zejména však v oblasti hospodářské. Závodní výbory nebyly např. oprávněny sjednávat kolektivní smlouvy a spolurozhodovat při přijímání a propuštění zaměstnanců. Měly jen právo spolupůsobit při rozvázání pracovních poměrů v omezeném rozsahu a jen formálně dozírat na zachování mzdových a pracovních smluv. Také jejich právo nahlížet do mzdových a platových listin judikatura silně zúžila. Výkon funkce členů závodního výboru byl ztěžován. Člen závodního výboru nesměl např. agitovat pro stávku. V oblasti hospodářské šlo pak jen o formální práva a sice předkládání bilancí a hospodářských zpráv správou závodu bez kontrolní záruky správnosti údajů. Také právo závodního výboru zúčastnit se delegáty schůzí správní a dozorčí rady podniku judikatura omezila.

Proti třídním zájmům dělníků bylo též judikováno při výkladu předpisů, týkajících se konstituování závodního výboru, jeho rozpouštění a ztráty členství jednotlivého člena závodního výboru, resp. zániku celého závodního výboru. Stávkující členové závodního výboru mohli být bez výpovědi propuštěni, ztráceli členství v závodním výboru a celý závodní výbor mohl při stávce zaniknout. Nepostačující byla ochrana člena závodního výboru před propuštěním. Členové závodního výboru nebyli vůbec chráněni před vysazením z práce. Pokud jde o rozhodčí komise, zúžila judikatura jejich příslušnost.

To jsou v podstatě nejzávažnější reakční rysy zákona o závodních výborech z r. 1921, jak vyplývají z judikatury.

APPLIKATION DES GESETZES ÜBER DIE BETRIEBSAUSSCHÜSSE VOM JAHRE 1921 IN DER VORMÜNCHENER REPUBLIK

Jaroslav Houser

Das Gesetz über die Betriebsausschüsse vom Jahre 1921 (Nr. 330/1921 Slg) erfüllte bei weitem nicht die die Selbstverwaltung in den Betrieben betreffenden Forderungen der Arbeiterschaft. Seine große Unzulänglichkeit bildete die Tatsache, daß es eine Menge von ungenauen und unklaren Formulierungen enthielt. Dies nützte die Justiz der vormünchener Republik zu einer klassenfeindlichen Auslegung des Gesetzes gegen die Interessen der Arbeiterschaft aus. Die Judikatur vertieft daher einerseits die reaktionären Züge des Gesetzes und dokumentiert andererseits seine arbeiterfeindliche Auslegung.

Vor allem verengten sowohl das Gesetz als auch die Judikatur den Kreis der Betriebe, in denen obligatorisch Betriebsausschüsse errichtet werden sollten. Es wurden kleinere, landwirtschaftliche und nichterzeugende (Banken und Versicherungen) Betriebe ausgeschlossen. Die Unterscheidung von Betrieb und Unternehmen ohne ein für das ganze Unternehmen mit einer weiten Kompetenz ausgestattetes Vertretungsorgan führte zu einer Atomisierung der Betriebsausschüsse, welche den Kampf der Arbeiter erschwerte.

Die Kompetenz der Betriebsausschüsse war eng begrenzt, soweit es sich um soziale und kulturelle Aufgaben handelte, besonders aber auf wirtschaftlichem Gebiet. Die Betriebsausschüsse waren z. B. nicht berechtigt, Kollektivverträge abzuschließen und bei Aufnahmen und Entlassungen von Angestellten mitzubeschließen. Sie hatten nur das Recht, bei Auflösungen von Arbeitsverhältnissen in beschränktem Umfang mitzuwirken und nur formell die Einhaltung von Lohn- und Arbeitsverträgen zu überwachen. Auch ihr Recht, in Lohn- und Gehaltslisten einzusehen, hat die Judikatur stark eingeschränkt. Die Ausübung der Funktion der Mitglieder der Betriebsausschüsse wurde erschwert. Ein Mitglied des Betriebsausschusses durfte z. B. nicht für einen Streik agitieren. Auf wirtschaftlichem Gebiet handelte es sich nur um formale Rechte und um die Vorlegung von Bilanzen und Wirtschaftsberichten durch die Betriebsverwaltung ohne Kontrollgarantie der Richtigkeit der Angaben. Auch das Recht des Betriebsausschusses, durch Delegierte an den Sitzungen des Verwaltungs- und Aufsichtsrates des Betriebes teilzunehmen, hat die Judikatur eingeschränkt.

Gegen die Klasseninteressen der Arbeiter wurde auch bei der Auslegung der Vorschriften, betreffend die Konstituierung des Betriebsausschusses, seine Auflösung und Verlust der Mitgliedschaft eines einzelnen Mitgliedes des Betriebsausschusses, bezw. des gesamten Betriebsausschusses, judiziert. Streikende Mitglieder des Betriebsausschusses konnten ohne Kündigung entlassen werden, verloren die Mitgliedschaft im Betriebsausschuß und der ganze Betriebsausschuß konnte aufgelöst werden. Ungenügend war der Schutz des Mitgliedes des Betriebsausschusses gegen die Entlassung. Mitglieder des Betriebsausschusses waren nicht vor Arbeitsaussetzungen geschützt. Was die Schlichtungskommissionen anbelangt, hat die Judikatur ihre Zuständigkeit eingeschränkt.

PROF. RAFAL TAUBENSCHLAG IN MEMORIAM

Právněhistorická věda nejen polská, ale mezinárodní vůbec utrpěla úmrtím prof. R. Taubenschlaga dne 25. června 1958 nesmírnou ztrátu. Je to zřejmé nejen těm, kteří poznali prof. Taubenschlaga osobně, kteří studovali jeho díla, ale i těm, kdož jen přehlednou jeho bibliografii o 300 velikých děl i menších studií a článků, k množství kritických recensí ani nehledě. Třebaže hlavním předmětem jeho zájmu byla papyrologie, jejímž byl v poslední době nepochybně představitelem, oblast jeho badatelské činnosti objímala právo římské, středověké právo polské, problémy práva mezinárodního a současné právo civilní a trestní. Ke konci života zaujala jej klínopisná práva starého Orientu a jejich vztah k ostatním právům antickým. Krutý osud přerval tu právě dílo, které svými prvními projevy slibovalo nové, podnětné práce.

Rafał Taubenschlag se narodil 6. května 1881 (českým přátelům s úsměvem často připomínal, že není jeho zásluhou, jestliže v příchodu na svět předstihl ho akademik Hrozný přesně o dva roky) v Přemyšlu, v někdejší rakouské Haliči. Zde též maturoval, aby pak vstoupil na právnickou fakultu Jagiellonské university v Krakově, kde prof. Wróblewski jej zaujal pro studium právní historie, jíž zůstal věren po celý život. Po doktorátu prohluboval své znalosti na universitě v Lipsku u proslulého romanisty a papyrologa L. Mitteise, kde plně soustředil svůj zájem na rozvíjející se právě bádání papyrologické. Zejména jej upoutaly problémy vývoje domácího práva východních římských provincií a vlivu, jaký zde mělo právo římské; poukazoval na jeho zhellenisovanou formu, protkanou prvky místních práv domácích, i v době po Caracallově ediktu, kdy téměř všem obyvatelům římské říše se dostalo římského občanství.

Po návratu ze studií se v r. 1912 habilitoval na krakovské universitě, kde působil až do počátku druhé světové války jako profesor římského práva. Tehdy byl nucen opustit svou vlast. Odtud se dostal po krátkém působení na universitě v Aix en Provence do Ameriky, kde byl jmenován v r. 1942 profesorem na New School for Social Research při Columbia University v Novém Yorku. Po osvobození své vlasti neprodloužil již svůj služební závazek v cizině a v r. 1947 se vrací do Polska, aby se ujal na varšavské universitě řízení katedry antického práva a místa ředitele papyrologického ústavu při téže universitě. Novým úkolům organisačním a dalšímu badatelskému úsilí věnoval Taubenschlag veškerou svou energii. Pracoval neúmorně, jak může potvrdit každý, kdo s ním přišel do styku. Jeho energie byla tím obdivuhodnější, že činil tak bez ohledu na své otřesené zdraví a zejména slábnoucí zrak.

Není možno v rámci této krátké posmrtné vzpomínky rozebrat celé Taubenschlagovo vědecké dílo. Nebylo oboru v širokém rámci papyrologických studií, v němž by nepodal nové, objevné příspěvky a svérázným způsobem neřešil jeho problémy. Zajímal se nejen o otázky procesní, soudní organisaci v Egyptě v době

ptolemaiovské, římské a byzantské, ale i o právo trestní, moc otcovskou i mateřskou, povinnosti alimentační, postavení otroků, nejrůznější otázky práva obligačního apod. Jsou to jen hesla z veliké řady prací, v nichž je podáno vyčerpávajícím způsobem na podkladě originálních pramenů vskutku vědecké řešení konkrétních problémů. Vedle těchto přečetných monografických zpracování jednotlivých otázek z práva řeckoegyptských papyrů předložil Taubenschlag svou velikou, synthetickou práci z tohoto oboru, jež mu zajistila jedno z nejpřednějších míst mezi badateli na poli právní historie. Jde o rozsáhlé, nejprve ve dvou svazcích vydané dílo *„The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri (332 B. C. — 640 A. D.);* jeho první svazek byl vydán ještě za války r. 1944 v New Yorku, kdežto druhý *(Political and Administrative Law)* v r. 1948 již ve Varšavě. V r. 1955 vyšlo rozšířené a opravené druhé vydání tohoto díla v jednom svazku*). Na téměř 800 stranách se nám rozvíjí právní, hospodářský a společenský život starověkého Egyptu v časovém rozpětí téměř jednoho tisíciletí, od dobytí země Alexandrem Velikým až do jejího podrobení Araby. Sotva bychom našli obdobnou práci, v níž vedle vlastního řešení autorova je — zejména v poznámkách — snesena veškerá pramenná dokumentace a mimořádně bohatá literatura. Zvláště cenné jsou stálé konfrontace domácího práva egyptského s jeho sousedy na východě, dále s řeckým a římským právním řádem. Nepřekonatelným zůstává Taubenschlagovo vylíčení egyptského práva manželského.

V oboru středověkého práva polského se Taubenschlag projevil řadou pozoruhodných studií a příspěvků, z nichž jen příkladmo lze uvésti *Proces polski XIII i XIV wieku do Statutów Kazimierza Wielkeho* (1918), *Die Entstehung der Statuten Kasimirs des Grossen (1928) Formularze czynności prawnoprywatnych w Polsce w XII i XIII wieku* (1930), *Das Strafrecht des polnischen Mittelalters* (1936), *Die italienischen Formelbücher in Polen im XIII Jahrhundert* (1934), *La storia della recezione del diritto romano in Polonia fino alla fine del secolo XVI* (1939). Recepci římského práva v Polsku se zabýval Taubenschlag s obzvláštním zájmem, a proto byl pozván mezinárodním komitétem k spoluúčasti na vytvoření celkových dějin této recepce v evropských zemích, jež mají vyjít jako *„Der neue Savigny"*.

Z řady jeho mezinárodněprávních příspěvků citujme aspoň *The Plea of Superior Order (A Discussion of the Trial of War Criminals)* z r. 1945 a ze studií věnovaných právu positivnímu především jeho *Sądy polubowne w świetle historii* (1952). Ještě na sklonku svého života připravil výběr téměř 200 nejvýznačnějších svých drobných studií, jenž byl vydán nyní péčí Polské Akademie věd posmrtně jako *„Opera minora"*.

Poslední láskou Taubenschlagovou se stala práva starého Orientu, především práva klínopisná. Na podkladě těchto pramenů se pokoušel hledat stopy vlivů staroorientálního právního řádu na právním řádu řeckém a římském, jakož i v Egyptě. Výraz své snaze a zálibě dal nejen ve své nové učebnici soukromého práva římského (1955), ale zejména ve své znamenité knize *„Rzymske prawo prywatne na tle praw antycznych* (1955), v níž sleduje vývoj veškerých právních institutů na podkladě právních pramenů klínopisných. K tomu přistupuje ještě řada dalších drobnějších studií, jako např. *Das babylonische Recht in den griechisten Papyri* (1954), *Keilschriftrecht im Rechte der Papyri der römischen und byzantnischen Zeit (1956), Stan badań nad wpływem prawa babilońskiego na prawo rzymskie* (1957)) aj.

*) Z nejdostupnějších recensí tohoto Taubenschlagova díla srov. zejména J. Cvetler, Archiv Orientální 24 (1956), 648ns.

Ještě za svého pobytu v Americe, na sklonku války, se Taubenschlag rozhodl vydávat časopis, věnovaný problémům právní papyrologie a antických práv pod názvem *The Journal of Juristic Papyrology*, který od svého druhého ročníku, po návratu Taubenschlagově do vlasti, vychází dále péčí Polské Akademie věd (se souběžným polským titulkem *Rocznik Papirologii Prawniczej)* a v tomto roce dosáhne již v 13 ročníků. V tomto časopise se soustřeďuje vynikající práce světových odborníků na poli papyrologie a práv antických; zde je též podávána v pravidelných rubrikách podrobná bibliografie papyrologická, práv klínopisných, jakož i práva hebrejského.

Mezinárodní věhlas profesora Taubenschlaga nejlépe dosvědčuje trojsvazková Pocta „*Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae*" vydaná při příležitosti padesátého výročí jeho badatelské a pedagogické činnosti. Téměř sto vysoce zajímavých příspěvků napsaných nejen polskými, ale i zahraničními odborníky, ať už žáky nebo kolegy a přáteli Taubenschlagovými, se vztahuje k široké sféře právněhistorického bádání, jež byla Taubenschlagovou doménou: vedle studií ryze papyrologických mají místo i příspěvky z práv staroorientálních, práva řeckého, studie romanistické i z oboru středověkého vývoje římského práva.

Není proto divu, že prof. Taubenschlagovi se dostalo významných poct domácích i zahraničních. Vedle členství v Polské Akademii věd a řadě vědeckých institucí polských i mezinárodních, byl mu udělen titul laureáta státní ceny I. třídy, byl odměněn i Řádem I. třídy a komandérským křížem s hvězdou řádu „Odrození Polski" a Zlatým křížem zásluh.

Naše vzpomínka na zesnulého by nebyla úplnou, kdybychom se nezmínili též o jeho vztahu k naší právněhistorické a orientalistické vědě a k jejím představitelům. Prof. Taubenschlag byl od dávných let blízkým přítelem nejen akademika B. Hrozného, jemuž věnoval do jeho Pocty (Symbolae Hrozný) znamenitou studii *The Inviolability of Domicile in Greco-Roman Egypt*, ale žil v přátelských stycích s řadou našich právních historiků, ať šlo o romanisty, medievalisty nebo badatele v oboru staroorientálních práv. Přesvědčivým dokladem toho jsou jejich příspěvky nejen v Journalu, ale i v posléze uvedené Taubenschlagově Poctě, kde v řadě mezinárodních spolupracovníků jsou zastoupena i jména českých právních historiků (Boháček, Cvetler, Klabouch, Klíma). Když v r. 1954 navštívil prof. Taubenschlag Prahu, sotva kdo z jeho českých přátel pomyslil, že vědecké symposion, které zde s nimi uspořádal, bylo již příležitostí poslední. Nemilosrdný osud ukončil dráhu prof. Taubenschlaga ke škodě vědy i k lítosti těch, kterým byl nedostižným příkladem v práci a ve snaze proniknout k jádru problémů a vědecké pravdě.

Josef Klíma

PŘEDNÁŠKY ČESKÉHO PRÁVNÍHO HISTORIKA V JUGOSLÁVII A V BELGII

V letech 1956—1957 dostal čl. korespondent ČSAV prof. dr. V. Vaněček postupně pozvání všech pěti jugoslávských právnických fakult k přednáškám o dějinách státu a práva v Československu. Podle rozhodnutí ministerstva školství a kultury bylo tomuto pozvání vyhověno a ve dnech 20. května až 2. června 1958 byl zájezd prof. Vaněčka do Jugoslávie uskutečněn[1] jako zájezd recipročni, vzhledem k předcházejícím návštěvám profesorů Ferdo Čulinoviče ze Záhřeba a Dragoslava Jankoviče z Bělehradu v Československu. Během pobytu v Jugoslávii proslovil prof. Vaněček v Bělehradě, Sarajevu, Záhřebu a Lublani v srbochorvatském jazyku přednášky na thema „Dva české projekty z 15. a 17. stol. na zajištění světového míru (král Jiří z Poděbrad a J. A. Komenský)" a v Záhřebu nad to ještě v českém jazyku přednášku na thema „Problematika nejstarších státních útvarů na území ČSR". Návštěvu Skoplje nebylo lze uskutečniti pro nedostatek času.

V téže přibližné době došlo prof. Vaněčkovi pozvání k účasti na XII. zasedání belgicko-holandsko-francouzské právněhistorické společnosti „Société Jean Bodin" které se mělo konat v Bruselu ve dnech 29. 9.—14. 10. a mělo jednati o otázkách míru a jeho organisace v dějinách lidstva. Na základě příslušného usnesení VII. sekce ČSAV a výboru presidia ČSAV mohl prof. Vaněček použiti i tohoto pozvání[2] a 2. října 1958 přednášel v uvedeném rámci francouzsky jednak o mírových návrzích krále Jiřího z Poděbrad, jednak o plánech J. A. Komenského na mírovou organisaci světa.

Hlavní these těchto zahraničních přednášek o dvou historických českých návrzích na zajištění světového míru vyložil autor populární formou v časopise „Věda a život"[3]. Zde je proto možno se omeziti jen na výňatky z českého originálu, jež se týkají otázek a formulací zvláště závažných. Pokud jde o českou přednášku konanou v Záhřebu, odpovídal její obsah v podstatě názorům, jež autor vyložil v předchozím svazku tohoto sborniku.[4]

I. K PROJEKTU KRÁLE JIŘÍHO Z PODĚBRAD

Projekt krále Jiřího z Poděbrad na mírovou organisaci křesťanských států připoutává naši pozornost stále naléhavěji již tím, že v nejbližších letech bude možno oslavit jeho pětisté jubileum. Lze o něm říci, že již před pěti stoletími obsahoval, a to ve formulacích, které nemohou zanechat pochybnost o tom, požadavky, jejichž realisaci přineslo teprve XX. století. Máme tu co činit s idejemi,

---

[1] Viz „Věstník ČSAV", roč. 67, 1958, str. 645—646.

[2] Srov. zprávu tamtéž, roč. 68, 1959, str. 203—205.

[3] „Věda a život", roč. 1959/1, str. 13—18.

[4] PHS IV., 1957, str. 241—244.

které jsou svým způsobem stále živé. Teprve v dnešní době přestávají býti takovéto myšlenky utopiemi a fantaziemi, za jaké byly dlouho považovány.

Bezprostředním podnětem pro návrhy krále Jiřího byl konflikt na život a na smrt, v němž se tento panovník octl s papežskou kurií. Jádro konfliktu bylo v tom, že r. 1462 papež slavnostně odvolal dohodu, k níž došlo mezi husitskými představiteli českého státu a basilejským koncilem skoro 30 let před tím (tzv. kompaktáta) a požadoval, aby také král Jiří veřejně se této úmluvy zřekl a plně restituoval církevní majetek a moc katolického kléru v českém státě.

Jiřímu hrozilo nebezpečí, že se dostane do politické isolace. Tuto situaci pokusil se rozřešit projektem mezinárodního spolku, svazu, ligy nebo prostě *organisace* evropských států, jehož velkolepá koncepce i podrobné juristické propracování dodnes vzbuzuje v nás obdiv. Je velmi charateristické, že badatelé, kteří se tímto projektem zabývali v posledních 150 letech, často konstatovali určitou paralelu s problémy své doby. František Palacký r. 1827 viděl uskutečněnou myšlenku Jiřího „teprv za věku našeho závazkem svaté allianci". Český profesor mezinárodního práva Zucker konstatoval r. 1900, že návrhy Jiřího v některých bodech podobají se „způsobem téměř zarážívým" konvenci vyšlé právě rok před tím z mezinárodních porad v Haagu, což později napsal ve známé francouzské publikaci o dějinách internacionalismu i Christián Lange. Jan Kapras a Vladimír Mažuranič těsně po první světové válce upozorňovali na to, že tehdy budovaná „Společnost národů" měla v projektech krále Jiřího svého předchůdce, což bylo pak v další literatuře častěji opakováno. Podrobně rozvedl toto srovnání ve zvláštním spise polský badatel Jerzy Pogonowski. Jistě se nevyhneme ani dnes konstatování, že návrhy, jimiž se z podnětu krále Jiřího z Poděbrad v 15. století byly nuceny zabývat všechny významné evropské dvory, v mnohých bodech jsou vnitřně příbuzné s některými principy dnešní „Organisace spojených národů".

Dobové pozadí projektů krále Jiřího tvořila tendence vyloučit vliv papežské kurie jako rozhodujícího činitele v evropské politice. Bylo to namířeno proti učení o dvou mečích po věky uplatňovanému a bylo to v souladu s husitskou zásadou likvidovat „světské panování kněžstva". V souvislosti s tím byla zde i snaha, vyvodit důsledky z toho, že v této době idea *římského* císařství ztratila svůj význam, neboť bylo již dávno jasné, že impérium Romanum nemůže plnit funkce, jež mu křesťanský svět kdysi byl ochoten přiznat.

Ovšem hlavním cílem projektů krále Jiřího v daleké perspektivě a jeho základním pilířem byla myšlenka zbavit lidstvo metly válek a zajistit mu trvale mír. Nic není — podle slov krále Jiřího — naléhavější, „quam dare operam, quod vera, pura et firma pax, unio et charitas inter Christianos fiat". Je toho třeba za tím účelem, „ut bella, rapinae, tumultus, incendia et caedes . . . cessent ac penitus extinguantur . . .", tedy jasně k tomu, aby války zmizely ze světa.

Tuto hlavní ideu projektu stručně vystihuje krásný výraz „cultus pacis" v jeho textu užitý: tedy kult míru, mírové úsilí, mírové snahy.

Jiří navrhuje všem současným evropským státům uzavřít „unionem . . . perpetuis temporibus duraturam". Organisace, která by takto vznikla, označuje se v návrhu jako „pax, unio et fraternitas", jinde „unio, amititia et fraternitas" a opět jinde jako „congregatio" nebo — zřejmě podle způsobu vzniku — jako „foedus" čili smlouva.

K tomu, aby podal nejvýznamnějším současným panovníkům a vládám návrh tak dalekosáhlý, byl král Jiří plně legitimován. Představoval jako král obnovené České koruny, hospodářsky prosperující a do značné míry opět konsolidované, jednoho z nejmocnějších politických činitelů v Evropě. Stál v čele jedné

z nejsilnějších armád své doby a sám byl úspěšným válečníkem. Je dobře známo, že vystupoval jako *mediator a arbiter* (zprostředkovatel a rozhodčí) v rozepřích mezi panovníky různých států sousedících s českým královstvím. Přesto, že byl utrakvistou, byl považován za způsobilého k funkci „konservátora pacis" v oblasti západní římské říše, za možného „správce" (gubernátora) Německa, za nejvyššího velitele evropské výpravy proti Turkům, za jednoho z nejvážnějších kandidátů pro volbu nového římského krále a dokonce za možného obnovitele východního římského císařství.

K počátečnímu úspěchu dopomohlo projektu zejména to, že jako první konkrétní společná akce bylo Jiřím navrhováno vypudit z Evropy tureckého útočníka. Nesmíme zapomenout na to, že neuplynulo tehdy ještě ani 10 let od pádu Caříhradu a že právě roku 1463 padla do rukou Turků Bosna. Nicméně je zcela nesprávné — činil tak zejména Markgraf, Weizsäcker a Lange — spatřovat hlavní cíl návrhů Jiřího ve válce proti Turkům. Turci byli prostě tehdy, abychom tak řekli, aktuální permanentní agresor a s touto skutečností se projekt musil vyrovnat, *právě proto*, že jeho smyslem bylo nastolení trvalého míru. Těsně před tím byl to papež Pius II, jenž se v Mantově marně pokoušel sjednotit síly křesťanských států k odporu proti islamu, a to ovšem pod přímým vedením Říma. Král Jiří také v tomto bodě zkřížil záměry papežské kurie: odražení tureckého náporu mělo se stát prvním úkolem nové organisace, a to bez papeže. Politicky bylo to tím důležitější, že — jak zdůrazňuje K o r e c k i j — papež se bál Husitů více než Turků a hrozilo nebezpečí, že armády shromážděné na křížovou výpravu proti Turkům by mohlo býti použito proti Čechům.

Text projektu je latinský a jeho zachované verse vykazují četné chyby vzniklé přepisováním a špatnou edicí. Dosud zabývali se jím velkou převahou buď historikové — neprávníci anebo právníci (zejména internacionalisté) bez náležité erudice historické. Tím se stalo, že jeho plně uspokojující *historicko-právní* analysa nám dosud chybí, ač jinak bibliografických položek k tomuto thematu se vztahujících je velmi mnoho.

Statut, který pro navrhovanou organisaci států dal král Jiří vyhotoviti, má návrhy velmi konkrétní, vypracované často do značných podrobností a právnicky i politicky zcela mimořádně zajímavé.

Mírová organisace křesťanských států podle návrhu krále Jiřího měla být právnickou osobou (corpus, universitas seu collegium verum). Měla mít své orgány, její členové měli být zavázáni určitými povinnostmi a měla mít i své nové *právo*. Ne všechny body projektu jsou ovšem stejně podrobně prokresleny. Poměrně nejpodrobnější jsou ustanovení o *stálém* valném shromáždění členských států, dále předpisy o rozhodčím *soudu* organisace a konečně pravidla, jimiž se měly vyloučiti válečné konflikty, zejména mezi členskými státy.

Naproti tomu jsou velmi kusá a lakonická ustanovení o presidentu organisace, o stálé radě a o úřednickém aparátu. Dovídáme se jen, že presidentem měl býti jeden z panovníků členských států. Všeobecně se má za to, že to měl být král Francie. V textu návrhu se tento funkcionář označuje jako „unus praesidens, pater et caput".

Ve statutu bylo i velmi pozoruhodné ustanovení, že funkcionáři organisace vždy mají být především lidé ze zemí, kde je právě dočasné sídlo kongregace. Můžeme z toho usuzovat, že vždy po pěti letech by se byl aparát organisace podstatně proměnil. Na společné náklady měly účastnické státy pravidelně přispívat do pokladny organisace určitou kvotou ze svých státních důchodů a zejména také z důchodů církve v jednotlivých zemích. Projekt má v tomto ohledu ná-

vrhy velmi konkrétní, i když zajisté velmi komplikovaně formulované. Mimo to měli jednotliví panovníci vybírat určité částky ještě ke své *vlastní* disposici s určením na válku s Turky. Vybírání příspěvků na společné záležitosti mělo se díti „juxta formam et ordinem a congregatione ipsa vel maiori eius parte dandam."

Údiv moderního pozorovatele vzbuzují slova o *novém právu*, která král Jiří do svého projektu dal vtělit. Nová doba (nová tempora) vyžaduje prý nového práva. V různých zemích jsou prý podmínky pro toto nové právo různé. Ale v každém případě je prý nutno čerpati toto nové právo z lůna přírody (de naturae gremio nova iura producere). O těchto slovech bylo správně poznamenáno (Ch. Lange), že zní, jakoby patřila do nějakého úvodu k pojednání ze 17. století o právu přirozeném. Je třeba zajisté vyjasnit, do jaké míry se zde jedná snad ještě o přirozené právo v pojetí scholastickém.

Podle čl. 1. měli se účasníci organisace zavázat k vzájemnému bratrství. Mělo mezi nimi vzniknout „verae et sincerae fraternitatis vinculum". Aby to bylo zabezpečeno natrvalo, je zde i ustanovení, že po smrti kteréhokoliv ze zúčastněných panovníků nemá být dovoleno nastoupit vládu nikomu, kdo by se nezavázal zachovávat i nadále statut organisace. Vykládal bych věc tak, že takovéhoto nového panovníka by nepřipustila (resp. neměla připustit) k vládě organisace sama.

Ona „fraternitas" měla se v živé praxi mezinárodních vztahů projevit zásadou, že žádný z členských států nemá proti druhému v žádném případě sáhnout ke zbrani, a to, jak se výslovně říká, „pod žádnou záminkou obrany, obvinění nebo sporu", nýbrž naopak měli se navzájem všichni proti každému útočníku podporovat. Válečné konflikty mezi členy organisace měly být prostě zcela vyloučeny. Eventuální spory měly řešit jen řádné orgány ligy, což mělo být zajištěno řadou velmi podrobných právních předpisů v dosavadní literatuře už častěji reprodukovaných.

Abychom pochopili plný dosah návrhů Jiřího z Poděbrad v tomto ohledu, musíme si uvědomiti politickou skutečnost, jaká byla v polovině 15. století. Války byly na denním pořádku, a to nejen války mezinárodního rázu, nýbrž stále ještě i ony ryze středověké války jaksi soukromé, mezi jednotlivými feudály, uvnitř státu. Tomu všemu měl projekt organisace států učiniti zásadně přítrž.

S rušiteli míru mělo být naloženo jako se zjevnými zločinci: „arrestabuntur, capientur et punientur ut violatores pacis generalis, prout qualitas delicti seu excessus cuiuslibet meruerit".

Je jasné, že projekt krále Jiřího, nehledě k jeho hodnotám jaksi nadčasovým a všelidským, které založily jeho historickou slávu, měl i své zcela konkrétní, dobové, praktické poslání. Měl svou politickou funkci ve velmi složitých a velmi proměnlivých vztazích mezinárodních, na které jsme narazili hned na počátku přednášky a které v literatuře výtečně vylíčili zejména sovětský právní historik a internacionalista B. M. Koreckij, francouzský internacionalista R. Redslob a český historik R. Urbánek. Změněná politická situace v Evropě v r. 1464 způsobila, že posléze návrh na organisaci křesťanských států za účelem zajištění míru a k boji proti tureckému agresoru ve Francii přijat nebyl, což v dané situaci znamenalo jeho *zmaření*.

Pokud jde o obtížnou otázku autorství projektu, rozbíhá se v podstatě dvěma směry. Je možno se ptát, jednak v čí hlavě vznikla koncepce tak grandiosních rysů, jednak kdo formuloval text, který se nám zachoval. V otázce autorství zachovaného *textu* je dnešní stav asi takový, že je možno poukázati na dva hlavní

spolupracovníky krále Jiřího. Jedním z nich byl Antonius Marini z Grenoblu, Francouz v diplomatických službách králových, původním zaměstnáním uhlířský, cihlářský, důlní a hutní podnikatel, tedy technik (carbonista se čte jednou v pramenech) a ekonom. Druhým byl Němec Martin Mair, právník a státovědec, který byl sice zaměstnán u dvora bavorského vévody, ale pro krále Jiřího vypracoval několik politických dokumentů a byl pro něho činný i diplomaticky. Dnes je sice pravděpodobnější, že hlavní podíl na sestavení textu měl Marini, avšak současně je třeba uznati, že odborná spolupráce některého významného právníka na zachovaném textu projektu je nepopíratelná a že Marini sám všechny jeho pozoruhodné formulace sotva mohl vytvořiti.

Pokud jde o ideové autorství, vystupuje dnes stále více do popředí velká osobnost krále Jiřího. O tom, že to byl Jiří, kdo rozhodl o vržení tohoto projektu do světa soudobé diplomacie, nemůže být vůbec pochybnost. Avšak je také stále více důvodů pro domněnku, že to byl král Jiří sám, v čí hlavě vznikla idea všeobecné, trvalé organisace rovnoprávných států, a to výslovně za účelem likvidování válek. Důkazem osobního zájmu krále Jiřího o tyto otázky a přímo jeho iniciativy ve věci zabezpečení míru ve světě jest zpráva, kterou uveřejnil Palacký již r. 1828, že král Jiří žádal — nevíme přesně kdy, avšak pravděpodobně již r. 1461 nebo 1462 a nikoli až 1463, jak se domníval Palacký — na jednom ze svých poradců (pravděpodobně na Marinim) elaborát o tom, „jak uvésti všecka knížata křesťanská . . . ku pokoji a smlúvě obecné".

Antonius byl v mnohých věcech inspirátorem a v jiných informátorem krále Jiřího. Vše nasvědčuje však tomu, že Marini pomýšlel jen na organisaci všekřesťanského tažení proti Turkům a v této souvislosti (jako předtím už jeho krajan Pierre Dubois) i na jakýsi mezinárodní rozhodčí soud, který nazýval „parlamentum" a jehož smyslem bylo, zameziti konflikty mezi křesťany v době, kdy se bojuje proti společnému nepříteli, tedy dočasně.

Celková koncepce definitivního projektu byla, jak to nedávno znovu zdůraznil Koreckij, pravděpodobně přece jen vlastním výtvorem krále Jiřího, který různé podněty svých rádců spojil, povýšil do jiné roviny, dalekosáhle je rozvinul a dal jim zcela nový směr. Poslední slovo v této otázce nebylo ovšem ještě ani zdaleka řečeno. Ve Státní knihovně v Mnichově nachází se, jak bylo zjištěno před časem, netištěný dosud dokument, který obsahuje Mariniho memorandum králi Jiřímu a polskému králi Kazimírovi z r. 1462 o situaci křesťanského světa a o nezbytnosti společného boje proti Turkům. Předběžné studium tohoto nového pramene ukazuje, že Marini myslil jen na mezinárodní křížovou výpravu proti Turkům a současně na rozhodčí soud mezi státy, jež by se tohoto společného podniku účastnily, že však trval pevně na starých obecných koncepcích, zvláště na teorii dvou mečů, která — jak jsme viděli — v projektu krále Jiřího zřetelně byla odvržena. V citovaném memorandu Marini výslovně např. píše: „Ista sunt duo capita mundi, scilicet papa in spiritualibus et imperator in temporalibus". Principem, z něhož Marini vychází, je idea „sancti sacri imperii", o níž Jiří z Poděbrad naopak nechce ničeho slyšet. Je možno shrnout, že Mariním nově propagované myšlenky dalšího všekřesťanského tažení proti Turkům a mezinárodního rozhodčího soudu staly se důležitými články většího, širšího a velkolepějšího projektu krále Jiřího, jehož základem byla idea společenství rovnoprávných států bez papeže a bez císaře, a to výslovně s hlavním cílem zbaviti lidstvo metly válek a zabezpečit trvalý mír na celém světě.

K problematice autorství mám však ještě jednu poznámku. Ať již bude definitivně vyřešena jakkoli, bude vždy nezbytné doplniti ji ještě několika otázka-

mi poněkud všeobecnějšího rázu, na něž odpověď je ovšem už dnes zcela jednoznačná. Jsou to otázky asi takovéto: Byla to náhoda, že slavný projekt první všeobecné organisace států za účelem zajištění světového míru vyšel právě od panovníka, který je označován jako husitský král? Jaké podmínky umožnily, že tyto ideje, jejichž aktuálnost pociťujeme ještě dnes, byly právě z prostředí *českého* národa vrženy do evropské politiky? Co způsobilo, že tyto myšlenky — ať již jejich původ byl jakýkoliv — ovládly hlavu korunovanou, hlavu muže, o němž se dobře vědělo, že je jedním z nejmocnějších králů Evropy?

Odpovědi jsou nasnadě. Na čem záleží, je to, vidět diplomatické akce Jiřího z Poděbrad ve správné souvislosti se vším tím, co předcházelo: s husitským revolučním hnutím, s myšlenkou, že všechen český lid je povinen bojovat za lepší budoucnost lidstva, že přišla hodina, kdy je potřebí *svět změnit*, jako to činili Táborité, a súčtovat se silami světové reakce, kterou představovali tehdy císař a papež. Dědictví revolučního hnutí husitské to bylo, co je konec konců podstatou také návrhů krále Jiřího. Počátky reformace v Čechách v první polovici 15. století jsou vlastními autory projektu krále Jiřího jako reálné akce mezinárodní politiky. Zvláštní české politické poměry vyšlé z husitského revolučního hnutí umožnily projekt krále Jiřího, právě tak jako nedostatek takovýchto podmínek jinde jej znemožňoval.

A toto poznání je tím cennější, že nám pomáhá pochopiti i druhý komplex návrhů, návrhů o skoro dvě stě let pozdějších, jejichž vlastním autorem je asi rovněž česká reformace se svými husitskými kořeny.

Je to tentokráte jeden z posledních *pokračovatelů* přímé husitské tradice v českých zemích a v celém světě, Jan Amos Komenský, k němuž je třeba se obrátiti.

II. K MÍROVÝM PLÁNŮM J. A. KOMENSKÉHO

Jako autora projektu světové mírové organisace nemáme zde před sebou krále České koruny, jakým byl Jiří, avšak za to nekorunovaného krále soudobých učenců, knížete českých myslitelů, filosofa, jemuž zůstalo čestné označení učitel národů. A jsme zde ve zcela jiné politické situaci ve střední Evropě a zvláště v Čechách samých, než jakou jsme zastihli za krále Jiřího. Dostáváme se do doby třicetileté války a po třicetileté válce, kdy v naší vlasti zvítězily dočasně právě ony síly, proti nimž bojoval husitský král. Na českém trůně trvale se usadili králové z rodu katolických Habsburků, kteří byli zároveň římskými císaři a papežská kurie obnovovala s veškerým terorem protireformace svou ideologickou vládu v našich zemích. Komenský sám jako zásadní nepřítel katolického universalismu byl nucen z vlasti uprchnout a tvořil svá velká díla za hranicemi, v emigraci.

Návrhy na reformu lidské společnosti a k zajištění světového míru, jež podával Komenský, neprojednávaly se na rozdíl od návrhů krále Jiřího v kruzích evropské diplomacie a na evropských dvorech, nýbrž byly známy jen úzkému kruhu učenců a jejich vlastní jádro zůstalo v rukopise až téměř do poloviny našeho století. Nešlo v nich také, jako tomu bylo u Jiřího, o instrument soudobé živé mezinárodní politiky. Komenského návrhy byly uzávěrem velkého myšlenkového systému, logickým vyvrcholením velkolepé filosofické stavby a konečným slovem projektu mnohem rozsáhlejšího, jakým nebylo vskutku nic menšího než vytvoření nového

člověka, převýchova celého lidstva, přeměna světa a přestavba lidské společnosti. Je dobře známo, že Komenský začínal zcela prakticky reformou školství, jejímž cílem bylo dáti všem lidem celého světa stejné základní vzdělání. Je známo, že Komenský zabýval se i projektem společného jazyka pro celý svět. Neudiví nás, že tento směr Komenského práce vedl konečně i ke snahám o jednotnou organisaci lidstva, jejímž smyslem by bylo mezi jiným i udržování trvalého míru.

Na rozdíl od mírových projektů krále Jiřího nebudily tyto projekty Komenského dosud zvláštní pozornost dějepisců. Z autorů, které jsme až dosud jmenovali, narazil na ně jediný Christian Lange. A ostatně ani v české literatuře až do nedávna nebyla těmto stránkám činnosti Komenského věnována pozornost. Teprve v posledních dvou letech psali o věci právníci Klabouch, Hlavsa a Kryštůfek a zejména ovšem filosofka Popelová. Jednou z hlavních příčin toho jistě je skutečnost, o které jsme se zmínili před několika okamžiky. Soubor myšlenek Komenského spadajících sem je obsažen v heptalogii sepsané latinským jazykem, z níž za života Komenského byly tiskem vydány dvě knihy a jejíž hlavní partie (ostatních pět knih) byly nalezeny teprve r. 1935 v Halle a. S. a pak teprve postupně překládány do češtiny. V českém překladu vyšly dosud jen některé části, takže celek dodnes není veřejnosti přístupný a zvláště latinský originál nachází se převahou v rukopise.

Celé dílo má označení „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum, ante alios vero ad eruditos, religiosos, potentes Europae," tedy „Všeobecná rada lidstvu, především vzdělancům, kněžím a státníkům Evropy o zlepšení poměrů lidstva". Dílo toto vznikalo postupně v době kolem poloviny 17. století, hlavně za pobytu Komenského v Polsku. Jednotlivé jeho části na sebe navazují a vyvrcholují v dílu VI., který je označen jako „Panorthosie" a vyšel česky teprve r. 1950 jako „Všenáprava".

Historik politických idelogií nalezne zde udivující bohatství myšlenek, které jako by byly shrnutím tisíciletých zkušeností lidstva před 17. stoletím, promítnutých daleko do perspektiv budoucnosti. Není jediného úseku lidského života, jehož novou organisaci by Komenský byl nepromyslil a nenavrhl jeho zlepšení. Není jediného úseku lidského vědění, s nímž by byl Komenský při svých reformních snahách nepočítal. Také pro historika státu a práva je zde nesmírně mnoho podnětů k přemýšlení a k srovnávání, i když ovšem ani zdaleka nejde zde o texty tak juristicky formulované jako v projektu krále Jiřího.

Povšechně je důležité, že Komenský odmítá reformy jen částečné, dílčí. Požaduje naopak všeobecnou nápravu, změnu od základů. To je smysl jeho Panorthosie a je to smysl svým způsobem revoluční. Předpokladem trvalého míru není Komenskému spojení všech lidí v jednom státě, pod jednou vládou, nýbrž Komenský naopak počítá s danou mnohostí států a s růzností forem vlády v nich. Všeobecný mír může podle Komenského zaručit nejvyšší tribunál světa — mírový soudní dvůr, jehož členy Komenský označuje jako „mírovládce světa", „nejvyšší obhájce míru" a „vrchní rozhodčí míru" (podle překladu J. Hendricha). Jiná možná označení pro tuto instituci jsou Komenskému „direktorium mocností světa", „senát světa" nebo „areopág světa". Posláním tohoto tribunálu bylo by zamezití, „aby se nevrátily války, bouře, krveprolití nebo příležitosti k nim, nýbrž aby všechno takové bylo už pohřbeno ve věčné zapomenutí".

Komenský má za to, že takovýto světový soudní tribunál mohl by nejen udržovat mír mezi národy, neboť by zabraňoval mezinárodním konfliktům, ale mohl by také bdít nad konáním spravedlnosti na soudech všech jednotlivých států.

Je tu leccos společného s institucí soudního parlamentu u Jiřího z Poděbrad.

o němž někteří autoři soudí, že měl býti zároveň i instancí zákonodárnou. I komenský totiž předpokládá, že musí být vytvořeno nové, světové, společné právo; že bude zaveden universální právní řád, jejž by udržoval právě onen světový tribunál, areopág světa.

Pozoruhodné je, že toto nové právo výslovně mělo platit pro všechny lidi bez rozdílu, tedy že Komenský — stejně jako je to zřejmé na jeho pedagogických projektech — zavrhuje stavovské rozčlenění společnosti.

Vedle světového soudu, zdroje práva a spravedlnosti, počítá Komenský ještě se dvěma dalšími vrcholnými světovými sbory, z nichž každý by měl na starosti určitou stránku života lidské společnosti. Je to jednak „Sbor světla", jakási světová akademie věd a současně ministerstvo školství, jednak „Světová konsistoř", která by jednotně spravovala náboženské záležitosti, přičemž Komenský ovšem předpokládá, že napřed dojde k sjednocení církví.

Členové nejvyšších sborů byli by dosazováni tak, že by vycházeli z voleb na sborech nižších. Dlužno totiž dodat, že Komenský současně navrhoval k účelům universální organisace rozdělit svět jednak na regionální celky, uvnitř kterých by byly jednotlivé státy, jednak na celky ještě vyšší podle kontinentů.

Budoucí celková organisace světa měla být podle návrhů Komenského založena na „světovém koncilu", pro jehož uspořádání původně Komenský navrhoval Londýn (ve spise Via pacis) a později Benátky. Tohoto shromáždění se mají účastniti ne pouze panovníci, nýbrž i představitelé universit a vynikající filosofové i theologové. Komenský jde tak daleko, že vypracovává i organisační řád tohoto „koncilu" a velmi podrobné návrhy na program a na postup jednání.

Přes mnohou nejasnost, kterou zde pociťuje zvláště jurista, jde o koncepce nesporně velkolepé, které svědčí o tom, že v díle Komenského skutečně máme jeden z vrcholných plodů lidského ducha v 17. století.

Na druhé straně nelze ovšem nepřiznat, že obraz nové společnosti, jak jej Komenský podává a zejména nástin postupu, jak k této nové společnosti bylo by možno dojít, má ráz utopie a jak správně poznamenala nejnovější pozorovatelka, má charakter naivně utopický. Nesmíme také zapomínat na to, že celý tento gigantický elborát je hluboce proniknut mystikou, a to křesťansky eschatologického ražení. Rozhodující slovo očekával Komenský od vědeckého poznání, které mu ovšem splývá s poznáním tajemství božích. Nijak nečeká spásu od mas pracujících lidí, nýbrž naopak má za to, že obrodu světa přinese skupina osvícených mužů, jakási aristokracie intelektuálů, kteří poznají kde je pravda a svým rozhodnutím přivodí všeobecnou nápravu, která se takto jaksi prosadí sama, bez boje a bez opory širších mas, prostě vahou vnitřního obsahu.

Naskýtá se otázka, jak jest možno plány a návrhy Komenského zařadit do celkového ideologického proudění doby, v níž tento učenec žil. Celkově je možno říci, že v tomto díle Komenského nalezly svůj odraz už ne pouze staré rozpory světa feudality, nýbrž i nové rozpory mezi požadavky buržoasie a řádem feudálním, a nejen to, také už rozpory v novém řádu kapitalistickém, který Komenský poznával na prostředí porevoluční Anglie a Holandska. Odrazila se tu ovšem také skutečnost velkého rozvoje lidského vědění, skutečnost pokroků v poznávání světa, ve vědě i v technice, v mezinárodním obchodu a ve výrobě zboží, jakou zažil ve své době Komenský, zejména na západě Evropy.

Pokud jde o vlivy jednotlivých myšlenkových proudů anebo přímo jednotlivců, je třeba vyjíti z faktu, že Komenský byl učenec znalý všech kulturních jazyků, od mládí se pohybující ve významných střediscích evropské vzdělanosti a mající nepřetržitý a intensivní styk s veškerým duchovním prouděním své doby, klad-

ným i záporným. Bylo už mnoho napsáno o tom, jakým vlivům Komenský podléhal, jaké cizí myšlenky jej inspirovaly. Uveďme příklady jen z úseků blízkých nám, právníkům. Nedávné práce ukázaly, že čerpal — pokud jde o právní instituce — poučení zejména od Itala Pisaniho a od Němce Vigelia. Za základ mezinárodních vztahů i za základ budoucího universálního právního řádu přijímá Komenský ve své „Všeobecné radě" *právo přirozené*, jež zdůrazňuje právě tak, jako jsme to viděli u Jiřího z Poděbrad. Avšak není dosud zjištěno, do jaké míry byl snad Komenský v této věci pod vlivem Hugona Grotia anebo Jana Althusia. Nechybí ani hlasy, které tvrdí, že Komenský v koncepci práva přirozeného nepřekonal ještě stanovisko starší scholastiky, a že tedy jeho přirozené právo není totožné s přirozeným právem racionalisticky chápaným.

Ve své utopické složce má Komenský v Panorthosii leccos společného i s Campanellou, jejž rád čítal.

Pokud jde o Komenského *mírové projekty*, byla jmenována celá řada myslitelů, kteří byli v této věci předchůdci tohoto učence a představují jeho paralelu v těchže humanitních a pacifických tendencích. Někdejší návrhy Jiřího z Poděbrad Komenský pravděpodobně neznal. Avšak jsou tu jiná jména, která je třeba uvésti.

Na prvním místě je to přirozeně Emeric Crucé se svým spisem „Le nouveau Cynée" (Kineas), který vyšel r. 1623 a v němž se doporučovalo zříditi v Benátkách mezinárodní rozhodčí soud složený z delegátů všech států, také už asijských. Komenský tento spis znal a byl jím ovlivněn. Na druhém místě jsou to projekty připisované francouzskému králi Jindřichu IV., avšak ve skutečnosti pocházející od vévody Sullyho, který je pojal do svých memoárů vyšlých r. 1638. I tyto projekty Komenský pravděpodobně znal. Doporučovalo se tu zřídit v Evropě „křesťanskou republiku" složenou z 15 států, mezi nimiž byl také stát český. V čele této nadstátní organisace měl býti 60členný „senát" a ovšem měl tu býti i společný soud, právě tak jako to vidíme u Komenského. Nemůže být pochybností o tom, že koncepce Komenského jsou v určité souvislosti s návrhy, projekty a plány těchto a ještě jiných, starších autorů (např. Pierre Dubois). Avšak právě tak je nesporné, že Komenský současně tlumočil ve svých všenápravných snahách, a zvláště ve svých návrzích mírových, i starý, všeobecný a stále vzrůstající odpor lidových mas, a zejména určitých evangelických sekt, k válkám a jejich hrůzám. Nesmíme také zapomínat na to, že Komenský byl biskupem slavné Jednoty českých bratří, jejíž počátky jsou v husitském revolučním hnutí a jež je v dalších 200 letech těsně spojena se všemi pokrokovými hnutími ve střední Evropě.

A zde se opět dostáváme k tomu, od čeho jsme vyšli: k revolučním tradicím husitství. Předvedli jsme si v této přednášce dva představitele těchto tradic na poli mezinárodních mírových snah. Byly mezi nimi velké rozdíly, ale také velké podobnosti a přímo shody. Jedna z nejdůležitějších shod spočívá v tom, jaký poměr k nim *oběma* má dnešní doba. Nebudeme se dnes už vysmívat těmto návrhům, projektům a plánům jako fantastickým utopiím. Žijeme dnes v době uskutečňování starých utopií. Naučili jsme se vážit si odvážných myšlenek, které nám z hloubi minulosti objevuje historická věda. Také návrhy Jiřího z Poděbrad a plány Komenského, ač jeden starý 500 let a druhý 300 let, nabyly dnes aktuálního významu. Národy Československa, které v této době stojí v předních řadách obránců světového míru, nečiní nic více a nic méně než že pokračují v odvěkých tradicích svých dějin: v tradicích, jež jsem se pokusil v této přednášce ukázati na dvou konkrétních případech.

PRÁVNĚHISTORICKÉ GLOSY K DĚJINÁM VENKOVSKÉHO LIDU V ČECHÁCH V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ

Právě vyšlým druhým svazkem svého díla *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* (I. díl Praha 1953, Státní nakladatelství politické literatury, 375 s.; II. díl Praha 1957, Nakladatelství ČSAV, 632 s.) uzavřel František G r a u s svůj široce analyticky i synteticky pojatý výklad této základní otázky pro poznání feudalismu na našem území. Dějiny venkovského lidu jsou pochopitelně předmětem všech disciplín historické vědy; avšak proto, že v nich otázka právní úpravy postavení venkovského lidu je jednou z nejdůležitějších, musí na sebe nepochybně soustřeďovat i mimořádný zájem právní historie. V daném případě pohled této speciální nauky má navíc své oprávnění v tom, že autor monografie výslovně zdůraznil své kritické stanovisko k právně historickému rozboru tématu své práce (II 619).

Grausova práce dojde jistě zasloužené pozornosti odborníků jednotlivých historických disciplín, do nichž jeho široký námět zasahuje. Úkolem této recense nebude proto zodpovězení všech otázek, jež recensované dílo podává, nýbrž jen dvou problémů základních: otázky metody a otázky právního režimu „kolonisačního" období našich dějin. Omezením tématu bude však možno navíc předložit i některé samostatné závěry, jež jistě přesahují rámec pouhé recense a poukazují na další možnosti badatelského úsilí.

I. METODA ZPRACOVÁNÍ PRÁVNĚHISTORICKÉ TÉMATIKY

V české historické literatuře nemáme dosud díla, které by se v takové šíři a na základě tak rozsáhle sebraných pramenů zabývalo staršími dějinami venkovského lidu, jak to činí práce Grausova. Autor si v ní položil cíl velmi závažný, avšak také nesnadný, vypsat, jaké bylo postavení venkovského poddanského lidu v Čechách od historických počátků až do výbuchu husitských revolučních bouří jako nejdůležitějšího projevu krize feudálního zřízení v našich zemích. Při tom se pokusil odhalit všechny stránky tohoto problému, povšimnout si vývoje hospodářství, sociálních poměrů, právního postavení, rozvoje osídlení i ideologických otázek spojených se studiem postavení selského obyvatelstva.

Sám opětovně zdůrazňuje, že by nebylo možné podat úplný a historicky přesný obraz bez postupu analytickou metodou, Lze plně souhlasit s tímto autorovým východiskem, neboť jen detailní prozkoumání všech zachovaných a dostupných pramenů a jejich přesný rozbor může dát postačující podklad pro zobecňující závěry a poznání všeobecných zákonitostí vývoje, bez nebezpečí, že se sklouzne do nepodloženého schematisování a neživé a nehistorické abstrakce. Z toho důvodu nebude jistě žádný čtenář vyčítat autorovi jistou těžkopádnost práce a časté opakování některých detailů i v různých souvislostech práce, pokud ovšem spadají tyto obtíže v koncepci a stylisaci opravdu na vrub zvolené metody.

Grausovo dílo bude na dlouhou dobu jedním z podstatných příspěvků pro starší české dějiny vůbec, bude patřit k opravdu základnímu fondu údajů pro studium venkovského lidu a bude s ním pracovat většina vědních oborů zabývajících se kterýmkoli úsekem časovým i tématickým ve starší historii našich zemí. Je proto třeba povšimnout si důkladněji — i když ovšem není možné tak učinit v omezeném rozsahu tohoto sborníku ani zdaleka v té míře, jak by bylo potřebné — i jeho přínosu pro právní historii, zjistit, pokud postoupilo dále proti dosavadním znalostem, a kriticky si ověřit jeho dosažené výsledky. Lze bez nadsázky tvrdit, že vedle odborníka v dějinách hospodářství a v dějinách sociálních bude to právě právní historik, který bude muset přihlížet ke Grausovu spisu, neboť jeho látka se ve velké většině kapitol dotýká právních poměrů, ať již jde o právní vztahy k půdě, postavení poddaných a jejich poměrů k vrchnostem, o kolonisaci nebo menší jednotlivé otázky, na které se autor pokouší odpovědět.

Avšak zájem právního historika se nevyčerpává jen těmito otázkami. Jak plyne z povahy zachovaného a užívaného materiálu, naprosto převažující většina pramenů, kterých autor používá, je povahy právní, a tu pochopitelně zaujme právníka i způsob jejich použití, hodnocení a správnost jejich interpretace.

Tříděním pramenů a úvahami o jejich průkaznosti a spolehlivosti se autor zabývá v obou částech svého díla. V prvním díle dokonce ve velmi rozsáhlé kapitole III, str. 50—90. Autor v prvním díle třídí prameny do těchto skupin: 1. listiny a listy, 2. kroniky, 3. legendy, 4. homiliáře, 5. právní prameny a konečně prameny psané hebrejsky. V druhém díle je třídění poněkud jiné, neboť okruh pramenů a jejich závažnost se mění, a autor je rozčleňuje (II 19—29) do těchto skupin: vyprávěcí prameny, listiny, skladby literární, traktáty a kazatelské sbírky, právní knihy a rukopisy, soudní a úřední akta, příručky o venkovském hospodářství, inventáře, urbáře a účty.

Toto třídění, na první pohled zcela přesné, má však několik závažných vad. Předem arci podotýkáme, že jsme si vědomi toho, že práce neměla být speciálním spisem právně historickým a že tudíž nemíníme posuzovat Grausovo užívání pramenů a jejich třídění z hlediska výlučně právnického, nicméně ani z hlediska obecně historického nemůže uspokojit, tím spíše ne, že právní postavení venkovských lidí patří k prvořadým otázkám, které autor zkoumá.

V prvním dílu nanejvýš zaráží oddělování listin od právních pramenů. Autor si neuvědomuje, že právě listiny, které vznikaly výlučně jako instrument zabezpečení právních vztahů, jsou prvořadým pramenem práva, daleko svou spolehlivostí převyšující všechny ostatní. Pomineme-li, že i z jiných druhů pramenů lze velmi cenným způsobem těžit zprávy o právním životě a právních vztazích, na což autor nikde nepoukázal, zajímá nás, jakým způsobem autor řeší poměr listin k „pramenům právním". Vidíme, že jemu se „prameny právní" zužují pouze na soubory právních norem, na právní knihy, resp. známé zlomky zákonů. Tímto způsobem má autor mezi právními prameny pouze několik málo kusů, a dochází tak i k závěru, že „o českém právu před 11. stoletím nejsme vůbec informováni" (I 86). Je sice pravda, že víme o něm velmi málo a že další poznávání je velmi obtížné, avšak přece jen nelze souhlasit s tímto kategorickým Grausovým tvrzením. Metodicky je naprosto nesprávné dělit listiny a právní prameny. Toto dělení totiž užívá dvojího kritéria, neboť listiny zařazuje do jedné skupiny, určené jejich formou, zatím co právní prameny zařazuje do jiné skupiny podle jejich obsahové náplně, avšak právě listiny z nich vylučuje. Autor dokonce vytýká (I 83 p. 167) Hermenegildu Jirečkovi, že ve své edici CIB pojal pojem právních pramenů příliš široce a zařadil mezi ně i listiny — privilegia.

V druhém dílu pak již je autor poněkud přesnější, neboť kromě listin zná ještě právní knihy a rukopisy a soudní a úřední akta. Zde se vyvarovává již obecné skupiny právních pramenů, avšak ani tak nelze souhlasit s odtržením listin od ostatních pramenů právních. O tom, v jak zásadní míře jsou listiny pramenem práva, by se byl mohl přesvědčit z vlastní práce, když kapitolu o právním postavení poddanského obyvatelstva opírá, jak ani jinak není možné, téměř výlučně o listiny.

Jest jistě dáti za pravdu autorovi, že vyčerpal ze známých pramenů převážnou většinu materiálu týkajícího se dějin venkovského lidu a že případné doplňky nebudou již rozhodujícím přínosem, který by shrnutý fond pramenů nějak zásadně pozměňoval. Dostupné edice jsou vyčerpány téměř všechny, snad by bylo lze uvést ještě některé prameny doby lucemburské, které by přispěly k úplnosti, jako Jacobiho Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae i rozsáhlý formulář z doby Karla IV., vydaný již před více než dvěma stoletími Glafeyem, kde také, třebas jen náhodně, by bylo možno nalézt materiál doplňující. Naproti tomu celkem mu neposkytuje přínosný materiál žádná z právních knih obsahujících sepsání zemského práva, s výjimkou zákonodárné osnovy Majestas Carolina; neměl však pominout Ordo iudicii terrae, resp. Řád práva zemského, v němž se přece jen mihne několik drobných ustanovení, dobře ukazujících postavení poddaných na nejnižším stupni feudální hierarchie.

Ze skupiny pramenů, kterou řadí jako soudní a úřední akta, vytěžil sice hojně z knih erekčních nebo ze soudních aktů konsistoře, litovati je však, že nesáhl i k dvorským deskám, snadno přístupným již z větší části v moderních edicích, kde by se dočetl o nejedné podrobnosti o venkovském hospodářství.

Dílo Grausovo je bohatě doprovázeno *edicemi* některých opravdu zajímavých listin. Nemáme možnost přesvědčovat se o přesnosti edic, ostatně budí dojem spolehlivosti, avšak namítat lze proti způsobu, jak jsou uváděny. Prostě číslované listy, s pouhým uvedením dat nestačí čtenáři naprosto k orientaci. I když nechceme klásti na přílohy knihy takové požadavky, jaké máme k samostatným edicím listin, přece jen čtenář velmi postrádá ke své orientaci aspoň stručný regest, který by listinu uváděl. Takto mohou vydané listiny pouze ilustrovat místa samého spisu, která se na ně odvolávají, avšak jejich samostatné použití v jiné práci je dosti znesnadněno.

Vážnější námitku jest ovšem možno adresovat proti *neúplnosti použité literatury*, a to i mnohdy speciálně věnované řešeným otázkám. Jde tu nejen o pominutí mnoha spisů právněhistorických, které by byly umožnily přesnější hodnocení právního postavení poddaných, jak bude na příslušných místech upozorněno. Vedle toho vzbuzuje i námitky používání literatury cizí, kterou autor bere za základ srovnávání. Má sice četné odkazy k literatuře západní nebo pojednávající o západních poměrech, avšak téměř vůbec mu chybí přihlédnutí k velmi blízkým poměrům polským, rozebraným velkou literaturou základního badatelského významu, jak na to podrobněji upozorníme v druhé části této recense. Chybí i spis Naegleho o dějinách církve v Čechách.

Studium právně historické literatury by bylo autora uvarovalo nejen přímých chyb, jako je tomu při nešťastném výkladu o venditio debitoris (I 199), kde by mu byla správnou cestu ukázala práce Markovova, Bratislava 8 (1934), 459—468, nýbrž bylo by mu pomohlo ujasnit řadu otázek základního charakteru, jak na to bude poukázáno při referátu o kapitole o právním postavení poddaných, a jak lze ukázat i jinde: např. v úvahách o zvláštní trestní ochraně kněží (I 197), kde by mu bylo práci usnadnilo kterékoli pojednání o vzniku privilegií kléru a zejm.

privilegia canonis, brzy nato uzákoněného II. koncilem lateránským (C. 17 q. 4 c. 29 Si quis suadente diabolo), nebo při objasnění právní povahy instituce vlastnických kostelů (I 223—224). Rovněž hlubší užití spisu Venediktovova by mu bylo pomohlo při výkladu vlastnického práva k půdě.

Nelze se nepozastavit ani nad tím, že Graus vůbec nedbal na poslední práce Vašicovy o velkomoravském původu některých staroslověnských právních pramenů a nezaujal k tomu stanovisko, třebas jde o otázky velmi závažné pro celou strukturu naší staré společnosti.

V několika případech reprodukuje Graus názory literatury nebo její údaje zcela nesprávně. Uveďme příklad toho: I 200 p. 63 tvrdí: „Přehled názorů historiků na vývoj jurisdikce feudálů nad poddanými viz u V. Vaněčka „Základy", II., str. 7—13. V buržoasní historiografii je všeobecně přijímán názor, že soudní pravomoc feudálu byla vytvořena tzv. „imunitami" . . . Tato teorie byla všeobecně přijímána i naší literaturou (srov. např. stanovisko V. Vaněčka) . . ." Avšak nahlédnutí do citovaného místa ukáže, že právě Vaněček s tímto všeobecným názorem nesouhlasí! — Jinde — shodou okolností jde opět o práci Vaněčkovu — praví Graus (I 51 p. 5), že Vaněček, Prvních tisíc let, str. 40 a n. tvrdí, že se dosud historiografie nezabývala Geografem bavorským. Avšak nahlédnutí do cit. místa ukáže, že Vaněček zde v poznámkách uvádí širokou literaturu.

Je téměř nepochopitelné, jakým způsobem interpretuje Graus (I 291) názory některých právněhistorických spisů, jež se zabývají *nespolehlivosti latinské terminologie* pro přesné pochopení právní podstaty starých českých právních institucí. Praví-li, že to „byli tzv. (!?) historikové práva, kteří varovali před studiem latinské terminologie", jde o naprosté neporozumění věci. Graus si neuvědomil vůbec, že latinská terminologie je — až na zcela nepatrný výskyt nových terminů — převzata z práva římského, resp. kanonického, kde každý výraz odpovídá přesně určité instituci, kterou precisně označuje. Při studiu listin, které svědčí o právních vztazích domácích, avšak které užívají latinské terminologie, nastává práce někdy velmi obtížná, postihnout, která instituce domácího práva je určitým terminem míněna, zda jde o instituci shodující se svým obsahem s institucí římskoprávní, či zda tu latinský termín má význam proti původnímu posunutý tím, že vystihuje instituci svou podstatou odlišnou. Pak je varování před tím, aby se braly za základ úvah latinské termíny, které svým původním obsahem kryjí instituci jinou, nejen plně na místě, nýbrž dokonce je i předpokladem správného porozumění prameni. (Jako příklad poslouží latinské listiny, v nichž je kryto totéž právní jednání různými latinskými termíny, podle toho, kdo listinu vydává a jak dalece proto ovládá právo římské, resp. kanonické, jak doklady toho uvádí Vaněček, Základy I 37—38.)

Konečně k této otázce by nás jen ještě nanejvýše zajímalo vědět, které právně historické práce nebo kteří právní historikové to byli, kdo „varovali před studiem latinské terminologie", (!!) jak to tvrdí Graus.

Graus adresuje právní historii výtku (I 19), že prý cituje *doklady z různých dob vedle sebe*. Zde úplně přehlédl jedno rozhodující kritérion pro užití dokladu, totiž skutečnost, po kterou dobu právní norma platí. Pokud platí beze změny a skutečně se jí řídí i právní praxe, lze výklad o ní opřít o doklady z celé doby její platnosti. Avšak vytýká-li Graus tuto věc právním historikům zvláště a dřívější historiografii všeobecně, pak nás jistě přesvědčí jeho vlastní práce o lepším postupu. Ve skutečnosti však můžeme zjišťovat: Graus používá tzv. leges barbarum, které vznikly o několik století dříve, ve vzdálených územních oblastech a za odlišných podmínek společenských (přechod od otrokářství k feudalismu),

klidně k ilustraci poměrů v našich zemích! Nejde tu snad o tzv. metodu srovnávací — (ani ta by zde nebyla na místě) — jde o prosté argumentování předpisy barbarských zákoníků tam, kde mu chybějí naše doklady. Zde je třeba upozornit, že lze za jistých okolností, pečlivě zvážených, analogicky uvažovat o obecných zásadách v jednom právním řádu na základě jiného, jestliže jinak společenské podmínky si odpovídají, avšak tento případ zde vůbec není! A v žádném případě není možno konkrétní právní předpis jedné oblasti užít pro oblast jinou, jak autor např. činí v případě darování otroka chudému muži (I 171). Autor vytýká právním historikům, jmenovitě Venediktovovi, že se pokouší rekonstruovat nějaké právo klasického feudalismu (I 190), avšak sám totéž činí v úvahách o postavení otroka, kdy sestavuje z rozptýlených a časově si vzdálených pramenů jakýsi soubor předpisů, který nikdy v takovém celku neexistoval. A činí tak převážně na základě leges barbarorum, přece jen ještě dotčených v mnoha směrech římskoprávní kulturou. Jest jen litovat, že se sám neřídil metodickou poučkou Grekovovou, kterou uvádí v čele svých úvah o otrocích (I. 163).

Grausovi není běžná přesná *právnická terminologie*. Užívá často výrazů, které ihned prozrazují, že není s právnickou prací obeznámen. Jako příklady poslouží: právní osoba (I 53), „vyvazení", kterýmžto termínem Graus nahrazuje zpravu (disbrigatio, exbrigatio) (II 132), chybné používání termínu „trest" (II 149 ad.), ač si je autor vědom jeho nesprávnosti. Jindy se prozrazuje, že nerozumí termínu „zcizení" (I 315) (II 31, 132). Jinde: „Konečně je emfyteuse — pokud nájemce (!) platí — institucí dědičnou (II 130)". Rovněž význam termínu „kodifikace" mu není znám, jak ukazují citáty z jeho díla: „. . . . přinášelo toto právo (emfyteutické) jistou kodifikaci venkovské samosprávy (II 260)", nebo: „Kodifikované městské právo však u nás zjišťujeme až ve 13. stol. (II 102)".

Podivné je tvrzení, že podle mínění Grausova existoval i v Čechách nějaký „soubor" zákonů, i když předávaný jen ústně (I 82). Autor si měl uvědomit, že jde o právo obyčejové, které v této době u nás je převažující formou práva, a že jeho existence je historicky nutná, neboť třídní diferenciace, tvoření státu a vznik potlačovatelského aparátu nesou s sebou vznik práva. O existenci „souboru" norem třebas nepsaných, není vůbec pochyb.

Velmi závažná a právníka nanejvýš zajímající kapitola o *právním postavení poddanského obyvatelstva*, je uvedena poznámkou, že autorovi jde hlavně o *skutečné* právní postavení poddaných (II 233). Samo o sobě by bylo naprosto nejasné, co tím autor myslí, kdybychom se v posledních letech nesetkávali často v historické literatuře s názorem, že právní normy nebyly většinou dodržovány a že faktické poměry jim odporovaly. Je nutno podotknout, že mnohdy opravdu byly nositeli moci porušovány právní předpisy i jimi samými v jejich zájmu vydané, totiž v těch případech, kdy jim svou tvrdostí nepostačily při potlačování třídního odporu, nebo že docházelo v jednotlivých případech k zneužití moci z jiného důvodu, někdy z pouhé zvůle. Ale z tohoto konstatování nelze v žádném případě dělat metodické východisko zkoumání právních poměrů, jak činí Graus. Především jest mít na mysli, že převážná většina zachovaných konkrétních soudních či správních rozhodnutí při přesném rozboru je v souhlase s normou, kterou aplikují, dále pak je pochybné, zda můžeme vždy správně rekonstruovat onen „skutečný stav", ze kterého Graus při úvahách vychází, jak to ostatně v jiné souvislosti správně namítl Míkovi Válka [ČSČH 6 (1958), 318—9]. Nelze tedy mluvit o „skutečném" právním postavení, nýbrž o postavení faktickém na rozdíl od právního, a to jen tam, kde pro toto dělení máme zřetelné doklady.

Je tedy metodické východisko Grausova zkoumání právního postavení venkov-

ského lidu zcela pochybené. K tomu však přistupuje další závažný omyl. Tuto kapitolu Graus zahajuje větou (II 233) „Dosavadním rozborem jsem se pokusil zjistit hospodářské a sociální postavení poddanského lidu." Avšak v tomto dosavadním rozboru se zabýval i kolonisací, právem emfyteutickým, poddanskými dávkami a povinnostmi, tedy věcmi, které nesporně patří rovněž pod pojem právního postavení, tím spíše, že je možno je zkoumat skoro výhradně jen z pramenů právních. Autor, jak ukáže četba této kapitoly, rozumí pod pojmem právního postavení prakticky jen otázky soudní pravomoci nad poddanými, tedy pojem právního postavení zcela nesprávně zužuje.

Jak se pak vyrovnává s problémy, které jsou právě v této otázce velmi bohaté? Jeho nesprávné metodické východisko se tu projevuje velmi silně ke škodě věci a precisnosti závěrů. Praví-li, že si neklade za úkol zkoumat teoreticky tzv. poddanské právo předhusitské doby, vzdává se tím předem jakéhokoli pokusu o zjištění obecných znaků, o poznání zákonitosti a ulpívá jen na shrnutí jednotlivých případů prameny zachycených, aniž mu tak vzniká možnost být jen pokusu o zobecnění, ale tím i o poznání práva.

Skutečně, jak ukáže podrobná četba této kapitoly, je tu shrnut materiál listin a částečně jiných pramenů, jenž se týká soudnictví nad poddanými, hlavně ve věcech trestních, dědického práva a odúmrtí. Avšak autor zde ve značné části pracně shromažďuje rozptýlené zmínky pramenů, aniž znal nebo se jen pokusil znát bohatou literaturu, která o většině otázek je již k disposici, aniž mohl doplnit účinně dosavadní mezery a opravit případné chyby a aniž měl tak možnost skutečně přispět k bádání o poddanském právu starého českého státu.

Pracně se pokouší shrnout několik míst pramenů o pravomoci klášterů nad jejich poddanými (II 234—5), ačkoli v úplnosti a přesném juristickém rozboru jde o věc probádanou Vaněčkem; stejně tak jeho úvahy o odúmrtích bez použití a znalosti literatury jsou kusé, ať již v odstavci o odúmrtích šlechtických statků, kde jest k disposici rozsáhlá literatura, ať již ve výkladu o odúmrtích po poddaných a známém traktátovém sporu o ní, dotčeném i literaturou nejnovější (Boháček). K tomu přistupuje i nesprávné vysvětlování pojmu odúmrtí, kdy autor praví, že vrchnosti „. . . . vyhrazovaly si určitý podíl dědictví poddaného, tzv. odúmrť" (II 249), nebo když tvrdí, že uprázdněný statek smrtí šlechtice „dědil" král, resp. po smrti poddaného „dědil" pán (II 249, 251).

Na str. 251 nalézáme velmi pozoruhodné tvrzení, že „existuje . . . dvojí druh odúmrtí: jednak odúmrť poddanského statku u těch případů, kde nebylo zákonného dědice, jednak odúmrť, byli-li dědicové a pán si osoboval nárok na celé dědictví nebo na jeho část." První případ je arci jasný a autorem shromážděné doklady pramenů jej zřetelně ilustrují. Avšak nepochopitelným způsobem se do této souvislosti dostává i tvrzení, že „na ostrovském panství nacházíme dočasnou správu majetku sirotků (synů) do jejich plnoletosti" (II 252). Tento případ vůbec nepatří do souvislosti úvah o právu odúmrtním; jak ukazují doklady, na které je odkázáno (Emler, DRC 75—77), nemá ani jediný z tam uvedených případů nic společného s odúmrtí, nýbrž jde o naprosto jasné poručenství nad sirotky a správu sirotčího jmění, což je naprosto běžné v právu zemském i městském (Kapras, Poručenství nad sirotky v právu českém), a nanejvýš mělo být o tom pojednáno v jiné souvislosti jako o případech poručenství nad sirotky v právu poddanském. Autorem uváděný případ, kdy dědicové byli a pán si přesto osoboval nárok na dědictví nebo jeho část, nemůže být pokládán za odúmrť, neboť chybí její podstatný znak, totiž nedostatek dědiců a tím i vyloučení posloupnosti podle dědického práva.

Autor dále tvrdí: „Ve všech těch případech, kde vrchnosti nevybíraly odúmrť přímo, kde neuplatňovaly nárok na celé dědictví poddaných, zemřelých bez zákonného dědice, předepisovali feudálové v případě úmrtí poddaného určité dávky." (II 252—253). Zkoumejme, nakolik se toto tvrzení shoduje s prameny! — Graus uvádí několik dokladů z pramenů, kterými míní dokázati existenci takového druhu „odúmrtí" (II 253).

K čemu však vede jejich rozbor? Doklad o prodeji vsi Janem z Rožmberka klášteru Vyšebrodskému cum bernis, robotis, exaccionibus, devolucionibus, nesvědčí o ničem jiném, než že je zde obsažen výpočet práv, která postupující převádí nabyvateli, tudíž že bude mít i nový vlastník právo brát odúmrtí, jako měl starý. — Jestliže je stanoveno na arcibiskupském panství pro ves Mnichovice že „devoluciones nunccius, qui a domino mittitur, tolit" (Emler, DRC 111), není tím ustanoveno zase nic jiného, než způsob, jakým se vrchnost bude ujímat odúmrtí prostřednictvím k tomu pověřeného posla. Stanoví-li v listině z roku 1396 olomoucký biskup práva a povinnosti nově jmenovaného purkrabí a určuje-li, které náklady na údržbu objektů a výživu má purkrabí z příjmů hradit, a které důchody, mezi nimiž je i příjem z odúmrtí, má spravovat podle pokynů vrchnosti, (CDM XII 325—6), jde zase jen o určení způsobu správy majetku a nic se nemění, na povaze odúmrti jako práva vrchnosti volně nakládat poddanskými statky uprázdněnými smrtí držitele. Ani další doklad, týkající se pronájmu důchodů z fary v Písku (Tadra, Soudní akta IV, 205) nemluví o ničem jiném, než že pronajímající farář si podržuje pro sebe právo brátí odúmrť (. . . preter graves culpas et devoluciones, quas plebanus predictus pro reservavit).

— Půhon proti moravskému pánovi z roku 1409 dokazuje jen, že jeden šlechtic pohání druhého z toho, že mu znemožnil brátí užitky, příslušející mu z určité pravomoci, mezi nimi i odúmrti. Případ z panství novohraského (Šusta, Purkrabské účty 30), kde musela žena platit jako „odúmrť" po zabitém synovi vrchnosti 3 kopy, není zase nějakým poplatkem, nýbrž pouhým konstatováním, že jmění odumřelé smrtí zavražděného bylo jeho matkou odevzdáno vrchnosti. Výhrada arcijáhna v Horšově Týně, který si při pronájmu arcijáhenství vyhradil odúmrtí a tresty přesahující 10 kop (Tadra, SA II, 240), je stejné povahy jako zmíněný již případ nájmu fary.

Ani jeden z těchto uvedených případů neobsahuje vůbec nic, co by bylo možno nějak pokládat za modifikaci docela obvyklého práva vrchností brát odúmrti, to jest ujmout se poddanského statku uprázdněného smrtí držitele, který nezanechal oprávněných dědiců. Konstrukce Grausova, že existovaly nějaké „odúmrtí", při kterých vrchnost si osobovala právo i ke statkům, kde dědicové byli, nebo že vybírala nějaké poplatky, je zcela falešná.

Jediný doklad, uváděný Grausem v této souvislosti, je odchylné povahy. Je to výsada z lichtenštejského urbáře pro ves Vrbovou, podle které, zemře-li zbožný muž, má žena právo osvobodit svůj statek od vrchnosti za 2½ groše, má-li dítě, a za 5 grošů, je-li bezdětná. Avšak tu nejde o odúmrť, nýbrž o výkup z odúmrti!

Graus v téže souvislosti praví: „V těch případech však, kde byla odúmrť skutečně vybírána, buď v penězích, jak tomu bylo zvykem, nebo v obilí či dobytku, tam byla odúmrť velmi tíživou dávkou . . ." Toto tvrzení je opřeno o poznámku odvolávající se na CIM II 931, privilegium arcibiskupa Olbrama ze Škvorce městu Rokycanům, kde se pán města zavazuje, že nebude brátí odúmrtí. Praví se zde zřetelně: „. . . . hanc graciam facimus . . ., quod ad vite nostre tempora nullam devolucionem sive in hereditatibus sive in domibus, pecuniis, bladis, animalibus vel

rebus quibuscunque aliis consistant, quomodolibet cupiemus . . .“ Zde se dobře ukazuje, jak autor opírá své libovolné tvrzení o pramen, který hovoří o něčem zcela jiném. Nejde tu v žádném případě snad o způsob vybírání odúmrtních dávek, jak z interpretace Grausovy vyplývá, resp. o předměty, v nichž se odúmrť má platit, nýbrž o zřeknutí se odúmrtí vrchností města, kdy je vypočítáváno, které všechny možné předměty jako odúmrť přicházely v úvahu. Takové vypočítávání je ovšem v listinách naprosto běžné a jde jen o obdobu obvyklé fráze „cum agris, pratis, silvis, piscinís . . .“ nebo podobných jiných spojení.

Vidíme, že autor interpretuje prameny zcela libovolně, že dochází touto zcela nepřípustnou cestou ve vědeckém bádání k svévolným závěrům, neodpovídajícím historické skutečnosti. Je tomu tak bohužel v mnoha částech jeho knihy a stačí jen na kterémkoli místě kriticky probrat prameny, o které opírá svá tvrzení, abychom brzy narazili na podobný případ neporozumění pramenům a jejich zcela volného výkladu.

Uvedeme jiný příklad takového postupu. Je to v II. díle na str. 32—35 a k tomu příslušející příloze 1, str. 483—6, pojednávající o rybníkářství a nově zakládaných rybnících. Autor by byl daleko více vytěžil z pramenů, které si shromáždil, kdyby se nebyl omezil pouze na hospodářské otázky rybníkářství a rybolovu, nýbrž pokusil se i o právní rozbor zachovaných listin, který by jej byl přivedl k ještě hlubšímu pochopení hospodářské závažnosti zakládání rybníků. Kromě zpráv z urbářů totiž podstatná část zachovaných dokladů pochází především z listin o sporech mezi různými vrchnostmi o náhradu škody způsobené druhé vrchnosti založením rybníka, který poškodil její pozemky. V takových případech totiž obvykle nečteme nic o tom, jak byla nahrazena škoda vzniklá tím i poddaným poškozené vrchnosti. Jde tudíž nejen o případy, kdy vrchnost založením rybníku poškodila poddané vlastní, nýbrž i o časté, jak prokazují prameny, poškozování poddaných cizích, vyrovnávané sporem mezi vrchnostmi samými. Pokud jde o typický způsob založení rybníku na vlastních pozemcích, při nichž jsou zatopena pole nebo jiné nemovitosti poddaných, ukazuje Graus na případy, kdy jsou jim nahrazeny zatopené polnosti přidělením pozemků jiných. Jest jistě velmi pravděpodobné, že často byli tímto způsobem poddaní poškozeni, avšak nelze interpretovat mluvu pramenů v tom smyslu, že „většinou se zakládaly rybníky prostě tak, že vrchnost zabrala poddaným půdu, přidělila jim v nejlepším případě půdu jinou . . .“ Z tohoto tvrzení totiž vyplývá, že přidělení náhrady půdy nebylo pravidlem, že spíše poddaní nedostávali náhradu vůbec.

Nelze jistě vyloučit kategoricky, že i k zabrání půdy bez náhrady mohlo místy dojít, ale přece jen pravidlem je náhrada ať již v jiných pozemcích nebo jiným způsobem poskytnutá. Takovou náhradou je sleva úroku, jak tomu je ve vsi Těchorázek (Emler, DRC 118): Villa Tyechoracz habet 13 laneos, quilibet solvit annuatim 46 gr. 8 hal., de quibus prius solvebant 55 gr., sed propter piscinam defalcati sunt 9 gr. — Tento případ náhrady škody měl být rovněž uveden v textu mezi úvahami o škodách způsobených poddaným zakládáním rybníků. Nadto jej nelze prostě vyložit „rybník založen na škodu poddaných“ (II 496), neboť to nevystihuje správně celou situaci. Avšak nejen zde — ve většině případů, které máme po ruce, a v nichž je zachycena celá situace nastalá založením rybníka, vyplývá, že poddaní nějakým způsobem náhradu škody dostali. Kritické probrání pramenů by bylo daleko rozmnožilo doklady uvedené v textu. Z dokladů, které jsem z přílohy I namátkou kontroloval, by bylo možno dodat Tadra SA III, 282—3, (II 483), kde byla dána náhrada za zatopená pole farářem; (v knize interpretováno pouze: farář při založení rybníka zatopil řadu polí); v obci Podmokly (Emler

DRC 233—4) byla provedena výměna statků mezi dvěma kláštery proto, že jinak by nebylo možné založení rybníka „absque . . . monasterii Strahoviensis et incolarum ibidem in Podmokl dampno et hereditatum ipsorum emersione . . .“ (II 484). Výslovný doklad o náhradě půdy poddaných zatopené rybníkem je v LE VI, 79—80, kde se praví: „Item pronunciamus, ut praelibatus Johannes Wchyna pro decimis duarum tinarum una siliginis et altera avenae deperuentibus ab uno laneo in villa Ugezdcz, quem pater ipsius Wchyna, dum viveret, compensando incolis agros et prata per piscinam dimersa dimisit inter illos sine satisfactione plebani et ecclesiae ipsius in Drachow . . .“ Graus vykládá tento pramen prostě „1 lán zatopen feudálem“ (II 484), což není zcela přesné, neboť zatopeny byly pozemky, za které byla dána náhrada jednoho lánu. Konečně u vsi Moravičan tvrzení (II 486), že rybník byl *založen* klášterem velehradským, není správné, neboť jednak jde o klášter dolanský, jednak se v prameni (CDM XIV 128) praví: „Hóc eciam notanter adiecto, quod si modernis vel futuris umquam temporibus dominus Stephanus prior aut sui succersores decernerent et vellent piscinam erigere et locare . . .“, tudíž je nesprávné mluvit již o založení rybníka, nýbrž pouze o dispositicích, které klášter si vyhrazuje pro jeho budoucí případné založení. Úplně stejný případ pak je v LE V 639, kdy ve vsi Drahově rovněž nebyl rybník skutečně založen, nýbrž pouze stanoveny podmínky pro případ, že by k jeho vybudování později došlo (II 484). Připustíme-li i pravděpodobnost příštího založení rybníka, nelze ve vědecké práci tímto způsobem pramen vykládat.

Citované místo z CDM XIV je poučné pak tím, že tato klausule je vkládána do smlouvy o zřízení emfyteutického práva ke klášterním pozemkům a klášter si v ní vyhrazuje právo v budoucnu založit na předem určených pozemcích rybník, a to bez náhrady za škody způsobené emfyteutům na pozemcích. Z toho vyplývá, že tato klausule je vkládána proto, že jinak by se pokládalo za samozřejmé škodu nahradit.

S tímto dokonale korespondují i autorem uváděné případy, kdy se podaří poddaným soudně donutit vrchnost, aby jim nahradila škodu způsobenou zatopením jejich pozemků. Pravidlem je tedy náhrada zatopené půdy ať již poskytnutím pozemků jiných, nebo slevou úroků. Místa pramenů, ve kterých se sice dozvídáme o zatopení půdy rybníkem, avšak není v nich nic uváděno o způsobu náhrady škody, nejsou důkazem opačného pravidla, neboť neposkytují úplný obraz skutečného stavu. Pod zorným úhlem toho, že pravidlem je poskytování náhrady, by bylo třeba výslovně doložit případy takové, kdy snad náhrada vůbec dána nebyla. Avšak takového dokladu Graus neuvádí.

Ukazuje se tedy sdostatek přesvědčivě, že autor nepracuje přesně s prameny a že na základě nepřesných a někdy přímo nesprávných interpretací dochází k závěrům, které jsou neudržitelné. Jeho práci s prameny by bylo podobně možno sledovat v rozsahu celé knihy, uveďme však již jen některé rozptýlené a namátkovou kontrolou zjištěné chyby: Při výkladu o odúmrtích šlechtických statků odkazuje Graus (II 249 p. 127) na libri proclamationum v AČ XXXI a XXXV. Avšak mělo být ukázáno ještě na AČ XXXVI, neboť v něm vydaná třetí kniha provolací začíná rokem 1411, tedy ještě v období, které Graus zkoumá. — V úvaze o poddanství (II 271) praví: „Tak uvádí např. i kanonické právo poddanství pouze jako instituci lidskou“ a v pozn. 19 se odvolává na Dekret Gratiánův D. 1 c. 9. Avšak nahlédnutí do Dekretu ukáže, že citované místo tvrzení vůbec neodpovídá. — Na str. 121-122 jsou uvedeny dva případy, kdy poddaní na českém právu mají právo prodávat své domy, z čehož autor vyvozuje závěr: „Jak je tudíž z těchto dvou listin patrno, nevztahovala se plná odúmrť (nebo držba do odvolání) podle čes-

kého práva na veškerý majetek poddaných". Toto tvrzení ovšem je zmatené tím, že je sem nesprávně zahrnuta odúmrť (co to znamená „plná odúmrť?") neboť ta vůbec není dotčena v listech, které jsou základem úvahy a které jsou dokonce v přílohách plně otištěny. Není vůbec pochyb, že vymřením oprávněných dědiců nastupovala v jejich domy odúmrtním právem vrchnost. — Na str. 37, p. 59, označuje autor známou hodonínskou listinu z r. 1228 podle edice (CDB II, 428 až 430) prostě za falsum, ačkoli byla její pravost přesvědčivě dokázána Vojtíškem.

Lze tedy konstatovat: kdo bude chtít ve vážné vědecké práci používat Grausovy knihy, bude nucen kriticky kontrolovat s edicemi pramenů v ruce všechny jeho příslušné jednotlivé údaje i celkové závěry. Že se tím vědecká cena a použitelnost jeho knihy velmi podstatně snižuje, je nabíledni.

Autorovi nelze upřít velmi značnou všestrannost při pohledu do života venkovského lidu a skutečně pestré postižení jeho zaměstnání, povinností a sociálního postavení. Přece však čtenář postrádá informace o některých dosti významných složkách venkovského obyvatelstva. Chybí vůbec zprávy o uhlířích, kteří tvořili nikoli bezvýznamnou složku obyvatelstva v lesních oblastech, a zprávy o těžbě dříví k pálení milířů by byly dobře doplnily údaje o lesním hospodářství. Rovněž není — kromě jediné poznámky — zpráv o zvláštním privilegovaném postavení Chodů. A konečně by bylo obraz velmi užitečně doplnilo i vyzkoumání poměru venkovského lidu k zakládání dolů a zjištění, zda se při tom uplatnila i práce selského obyvatelstva. Sem by patřilo i prozkoumání, do jaké míry ovlivnilo dolování obchod dřívím, které bylo pro doly nepostradatelné.

Kapitola o *třídních bojích venkovského lidu* (II, kap. VIII) přináší pozoruhodná pozorování o způsobech boje poddaných proti vrchnostem. Přece však je třeba poznamenat, že autor zřejmě přecenil v této souvislosti drobné projevy odporu a pokládá za formy třídního boje i zcela individuální, rozptýlené a neorganisované akty poškozující vrchnost, jako je odpírání dávek a desátků, útěk poddaných, pych na panských pozemcích nebo dokonce i žaloby podávané na jejich vrchnost. Zde lze sotva všude mluvit již o formách třídního boje, jak na to správně upozornil Macek v ČČH 5 (1957) 290–1.

Grausova práce přináší mnoho důležitých poznatků pro starší české dějiny. Je možno především upozornit na dobré exkursy v díle II, které přinášejí na základě mnohdy neznámého nebo nedosti prostudovaného materiálu nové poznatky pro dějiny hospodářství v našich zemích. Rovněž kapitola o sociální diferenciaci venkovského obyvatelstva dává nahlédnout do společenské skladby české středověké vesnice a poskytuje tak příštímu badateli podnětná vodítka. Avšak ani tam, kde není možno vyslovit uspokojení nad způsobem interpretace pramenů nebo nad závěry, které z něho autor vyvozuje, nelze jeho výsledky podceňovat. Téměř ve všech případech totiž podává velmi bohatý výběr pramenů, který může být oporou dalšího zkoumání detailního, není možno ocenit pracnost některých zkoumání statistických, které budou na dlouho příspěvkem ke studiu hospodářských dějin našeho venkova.

Avšak z toho, co bylo řečeno, je dobře vidět, že hlavní klady Grausovy práce jsou v jeho výsledcích na poli dějin hospodářských. Zde se pohybuje nejbezpečněji a zde jeho výsledky jsou — jak soudíme — také nejspolehlivější. Je opravdu škoda, že ne vždy a ne ve všech oborech, kterých se jeho práce dotýká, lze přijímat jako metodická východiska i konkrétní závěry bez pochyb, je opravdu škoda, zejména i pro dějiny práva, že na tomto poli došlo k tolika zkreslením a omylům. Ukazuje se zde však zřetelně, že bez snahy proniknout složité jevy dějin státu a práva a bez postačující k tomu průpravy a znalostí dosavadních výsledků

není možné přinést uspokojivé závěry a bezpečná doplnění mezer; naopak — jsou vnášeny jen nové zmatky a zatemňovány úseky již aspoň částečně osvětlené.

Jiří Kejř

II. „ČESKÉ PRÁVO", KOLONISACE A „NĚMECKÉ PRÁVO"

Mnohostranné změny, které hluboko zasáhly do života české vesnice ve 12. a 13. století a jejichž souhrn se obecně nazývá *„kolonisací"*, zajímaly historickou nauku odedávna. Jde tu o složitý komplex otázek, který není specifikem toliko českých zemí, nýbrž stejnou měrou se týká všech západních Slovanů, tj. i Poláků, Lužických Srbů a Slovanů polabsko-pobaltských. V Čechách a na Moravě se tento komplex jeví v oblasti právního života jako otázka tzv. „českého" a „německého" práva a jejich vzájemného poměru zejména v období maximálního rozvoje kolonisace.

Výsledkem, k němuž se na tomto úseku dějinného vývoje především západních Slovanů dnes dospělo, je *odmítnutí tohoto procesu jakožto výlučně národnostní expanse německé*, jak to líčila nacionalistická německá historiografie od poloviny minulého století a zejména v období hitlerovském, a vytvoření nové koncepce, která vychází *ze základních změn hospodářských a sociálních, vlastních nejenom střední Evropě, nýbrž celé feudální Evropě vůbec.*[1] Tento jednotný proces v dějinách evropských národů[2] měl sice v zemích od Německa na východ často podobu tzv. „německého" práva, avšak ta byla toliko jeho formou a i bez ní by se bylo zde všude dospělo k výsledkům zcela analogickým.[3]

Tomuto pohledu přitakal svým dílem i co do vývoje našich zemí Graus a lze počítat za kladný výsledek jeho práce, že podtrhl souvislost kolonisace, peněžní renty a emfyteutického práva (II 103), poukázal na primárnost peněžní renty v tomto procesu (II 94) a její vliv na stupňování společenské diferenciace (II 192); prohlásil dělbu práce, vymanění z bezprostředního vlivu feudality a konečně i vzor římského práva za hlavní faktory, jež určovaly vývoj měst (II 101–5); konstatoval, že 13. století je jen vyvrcholením a ne počátkem kolonisačního procesu (II 82) a že v tomto procesu podíl české národnosti byl významu prvořadého (II 90, 97).[4] Leccos ovšem i tu zbude ještě ujasnit, zejména tam, kde Graus odporuje sám sobě. Tak všeobecně se snaží vyvrátit názor starší literatury, že

---

[1] Do rámce takto chápané kolonisace se zařazují jak francouzské *villes neuves* (M. Friedberg, Kultura polska i niemiecka, Poznań 1946, I 214—5), tak kolonisace severovýchodního Ruska *smerdy* se značně oproti postavení v centru země rozšířenými právy (tzv. *rasmerdenije* — B. D. Grekov, Krestjane na Rusi s drevnejšich vremen do XVII veka, Moskva-Leningrad 1946, I² Moskva 1952, II² Moskva 1954).

[2] Tak o tom mluví H. F. Schmid, Das deutsche Recht in Polen, in: Deutschland und Polen, München-Berlin 1933.

[3] V. I. Pičeta, Agrarnaja reforma Sigizmunda-Avgusta, Moskva 1917, II 169.

[4] Zvláště toto poslední konstatování je významné, neboť ani nejnovější literatura se tu mnohdy nedovedla vyvarovat starého nacionálního německého pojetí, jak to dosvědčují např. výklady, jež podává L. I. Dembo, Zemeľnyje pravootnošenija v klassovo-antagonističeskom obščestve, Leningrad 1954, 108—10. V tomto směru dokonce i Grekov, jenž jinak osvětlení problémů kolonisace svým badatelským přínosem mocně posunul kupředu, je ochoten do jisté míry kolonisaci spojovat přímo s přesunem Němců na východ (Krestjane 318).

by Čechy byly oním „ostrovem třídního klidu", avšak zároveň mluví o tom, že Němci zde hledali lepší podmínky proti své vlasti (II 98). Jestliže se tento názor opírá o to, že cizincům se dávaly výhodnější podmínky (II 22), pak se tím oslabuje these o kolonisaci „vnitřní". A konečně zejména bude potřebí navzájem srovnat tvrzení, že hospodářská technika nedoznala za feudalismu podstatnějších změn (I 135) s poukazem na rozšíření intensivnějších výrobních technik jako předpokladu vzniku peněžní renty (II 49).

Při snaze o široký syntetický aspekt Grausovy práce však překvapuje především to, že vůbec nepoužil výsledků tak hojné produkce polské nauky, bez jejíhož přínosu lze si obraz „německé kolonisace" jen stěží představit. A jde tu, zvláště po druhé světové válce, o náhledy zcela nové a tak přesvědčující, že je v řadě případů začala přijímat docela i část západoněmecké nauky.[5] Metodicky jde tu zejména o rozčlenění celé problematiky v otázky německé imigrace, kolonisace půdy dosud nevzdělané, otázky právního zřízení a konečně problematiku společensko-hospodářskou,[6] z hlediska práva pak ovšem především o konstatování toho, že *německé právo* je třeba chápat pouze jako *„jeden z projevů a variant západního feudálního systému a jeho realisace ve sféře dominiální"*.[7] Šlo tu o novou úpravu poddanských poměrů, která postupně zachvacovala celou Evropu, takže v Polsku se příslušný komplex nazýval „ius theutonicum", protože v Německu došel k uplatnění dříve, ale na Litvě tentýž komplex ve vztahu k Polsku se už nazýval „ius polonicum"; proto se v polské nauce navrhuje, v navázání na některé západní vzory, nazývat zřízení takovýchto vsí „zřízením lenního práva".[8] Tato koncepce je zvláště důležitá pro Grause, jenž „lenním právem" chce rozumět toliko vztahy mezi šlechtou (II 94) a znesnadňuje tak vysvětlení konstrukce feudálních osobněpozemkových vztahů na jednotné základně.

Jestliže Graus opomenul kolonisační vývoj v Polsku, kde analogie přímo o srovnání volá, je ovšem pochopitelné, že nevěnoval zájem ani polabsko-pobaltským Slovanům,[9] dosud naukou dosti a nespravedlivě opomíjeným, ač i tu analogie mohou být velmi poučné. Zde ovšem na rozdíl od českých zemí a Polska šlo o kolonisaci skutečně programovou,[10] takže i když ročně přicházel do jejich zemí ne tak příliš velký počet kolonistů, za dvěstě let znamenalo to nakonec cifru ohromnou,[11] nehledíc navíc i k významu politických změn v tomto prostoru. Proto rysy kolonisace jsou tu specifické, avšak právě jejich odlišnosti umožňují plastičtější pohled na problémy kolonisace naší a polské. V tom směru faktem mimořádné důležitosti je zjištění *vnitřní slovanské kolonisace* těchto zemí přes všechen nápor německých elementů. Pro Meklenbursko ukázal to rozsáhlým studiem materiálu Jegorov. Podle něho byla kolonisace dílem slovanské šlechty, jež osíd-

---

[5] G. Labuda, Stare i nowe tendencje v historiografii zachodnio-niemieckiej, Przegląd Zachodni XII/7—8, Poznań 1956, 224—52.

[6] K. Tymieniecki, Prawo czy gospodarstwo? Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych VIII, Poznań 1946, 275.

[7] Tamtéž 277. Výklad emfyteutického práva poukazem na římskou *locatio-conductio* je však zaváděním analogií z prostředí od raného středověku příliš podstatně odlišného, neboť emfyteutické právo vyvěrá z poměrů, jež panovaly jedině za raného feudalismu.

[8] J. Matuszewski, O biskupstwie lubuskim, Czasopismo prawno-historyczne II, Poznań 1949, 80; 78: *osadnictwo na prawie lennym*.

[9] Graus se dotýká problematiky polabsko-pobaltských Slovanů jedině in II 81; nezná však celé pozadí proslulé kolonisační výzvy z r. 1108.

[10] K. Kötzschke-W. Ebert, Geschichte der ostdeutschen Kolonisation, Leipzig 1937, 50, citují slova Walthera von der Vogelweide: tiuschiu zuht gat vor in allen.

[11] O. Fock, Rügensch-pommersche Geschichte aus sieben Jahrhunderten, Rügen 1861 ad., II 55.

lila zejména okrajové prostory, a kolonisace jí provedená nespadala vjedno s germanisací, která nastoupila až v období třicetileté války.[12] Proti tomuto pohledu se zdvihl velký odpor pochopitelně v nauce německé.[13] Jegorov totiž nepochybně své nové stanovisko poněkud upřílišnil a tak pravda je patrně na straně názorů, jež vyslovili zejména polští badatelé,[14] kteří zaujímají stanovisko středové. Šlechta, která tuto kolonisaci prováděla, byla již silně germanisována a stálý přísun německých měšťanů a sedláků dovedl ke germanisaci těchto prostorů rozhodně dříve než ve třicetileté válce. Celkově je jisté, že za kolonisace řada slovanských vsí zůstávala při starém právu („Slavi sunt, villa slavica; nullum beneficium est")[15], jinde však jsou vedle sebe „mansi slavici" či „mansi non feodati" a „mansi theutonici" či „mansi infeodati",[16] při čemž označení „quondam Slavus" neznamená změnu národnostní, nýbrž změnu druhu práva dotyčného usedlíka na jeho nemovitosti.[17] V mnohých oblastech se Slované zařadili do kolonisačního procesu vedle Němců; to bylo zřejmě tam, kde nedošlo k politickému střetu[18] a kde se v celé šíři uplatnilo jen hledisko hospodářského zájmu na základně celkové tendence hospodářského vývoje. V tom případě měli původně postavení shodné s přicházejícím obyvatelstvem německým.[19] Jiná je ovšem otázka národní germanisace, k níž docházelo jednak při společné kolonisaci,[20] jednak při vtahování části slovanského obyvatelstva do sítě služebníků a poddaných, kteří vůči nové německé vrchnosti měli povinnosti povahy vojenské.[21]

Tohoto srovnávacího materiálu Graus nepoužil, a to je také jedním z důvodů, proč *se mu nepodařilo vysvětlit podstatu „českého práva"*. Nelze ovšem neuznat, že řadu rysů tohoto práva vystihl — tak poukazuje na větší možnost zatížení poddaných v jeho rámci (II 139), jeho těsnější spojení s centrem feudální jednotky, dané už samotnou lokalisací (II 154), menší sociální diferenciaci u osob, jež se jím řídí (II 230) či na automatický přechod od „českého" práva k „německému" (II 139). Jinde je možno souhlasit už hůře, např. když popírá dědičnost v jeho rámci (II 121); odkud však by tu byl sám termín „dědina"?

---

[12] D. N. Jegorov, Kolonizacija Meklenburga v 13. v., Moskva 1915, II XV, 533, 538, 550, 557, 601.

[13] B. Schmeidler, Über die Glaubwürdigkeit Helmolds und die Interpretation und Beurteilung mittelalterischer Geschichtsschreiber, Neues Archiv 75, 320—87; H. N. Witte, Jegorows Kolonisation Mecklenburgs im 13. Jhdt, Breslau 1933; F. Lammert, Die älteste Geschichte des Landes Lauenburg, Ratzeburg 1933; V. Seidel, Die deutsche Besiedlung Schlesiens im Mittelalter als Teil des deutschen Ostzuges, tamtéž 11/1935, 253—4; aj.

[14] A. Brückner, Z dziejów Słowiańsczyzny północnozachodniej, Slavia occidentalis 5, Poznań 1926, 89 ad.; J. Widajewicz, Niemcy wobec Słowian polabskich, Poznań 1946, 41—3.

[15] J. Pervolf, Germanizacija baltijskich slavjan, Peterburg 1876, 137; Jegorov, Kolonizacija II 34 ad.

[16] Pervolf, Germanizacija 93; B. Guttmann, Die Germanisierung der Slawen in der Mark, Forsch. z. brandenburg. u. preuss. Gesch. 9, Leipzig 1897, 493.

[17] Např. Codex diplomaticus Brandenburgensis, ed. R. Riedel, Berlin 1838—68, 16, str. 422: Bernardus, quondam Slavus.

[18] Tam docházelo k *eiectio Slavorum*, vykázání Slovanů z jejich sídel.

[19] Pervolf, Germanizacija 137; K. Bruns-Wüstefeld, Die Uckermark in slawischer Zeit, ihre Kolonisation und Germanisierung, Prenzlau 1919, 211, 213, 220; Kötzschke-Ebert, Ceschichte 180.

[20] Folkers, Deutschrechtliche Siedlungsformen auf ehemals slawischem Boden in Holstein und Lauenburg, Nordelbingen 8, Flensburg 1930—1, 129—31.

[21] Kötzschke-Ebert, Geschichte 173.

Avšak konec konců přes všechny tyto drobné klady a zápory nejdůležitější negativní skutečností zůstává, že se Grausovi *nepodařilo odlišit od sebe „české" a „německé" právo*. Konstatuje počítání na lány u obou (II 134-5), stejné v podstatě dávky (II 122) apod. a posléze po vytčení znaků práva emfyteutického praví: „Se všemi těmito znaky se setkáváme též u neemfyteutických vesnic. Při emfyteusi bývají však spojeny a tvoří součást zvláštního privilegia, které je základem celého práva" (II 156). Rozdíl formálního zakotvení je ovšem skutečně trochu málo. A nejhorší je, že i nový materiál, jejž Graus shromáždil, podává jenom to, co už je známo ze studia Chaloupeckého, že totiž ve 14. a 15. století se rozdíl obou práv setřel.[22] Tak podle č. 41 příloh (II 561) charakterisují německé právo, úrok, odnětí v případě neplacení po určitou dobu a právo disponovat s formálním souhlasem vrchnosti gruntem; tytéž vlastnosti jsou však jinými doklady prohlašovány za součást práva „českého" (č. 24, II 542—3; č. 25, II 543—4; č. 34, II 553).

A přece jsou tu určité odchylky (č. 19, I 537, II 556). Graus sice tyto rozpory vůbec nevykládá, ale jinde vedle emfyteutického a „českého" práva konstatuje jakési právo „staré" (II 125, 155), o němž hned na počátku svých výkladů pravil, že prodělalo značný vývoj (I 49) — přitom se nebudeme zde blíže zabývat čtvrtou Grausovou kategorií, skupinou osob „bez práva" (II 155), neboť tato laická představa je zhola nemožná: i osoby sociálně zcela utlačené se spravují nějakým právním řádem, ovšem s minimálními oprávněními, minimálními subjektivními právy.

Při poukazu na toto „stare" právo uhodil Graus nevědomky hřebík na hlavičku. *Jeho „české" právo je totiž onou soustavou předpisů, jež v době pozdní je vytyčována jako protiva kolonisačního práva „německého"* — vždyť Graus sám svůj výklad opírá až o materiál vyšehradské kapituly ze zlomu 14. a 15. století (II 120). Avšak předkolonisační právo v českých zemích prodělalo skutečně složitý vývoj, který však, žel že i pokud jde o venkovský lid, zůstal Grausovi do značné míry utajen. Podávaje přehled sociálních poměrů na vesnici v českých zemích v předhusitské době, nepoužil Graus jediného možného postupu při široké historické synthesi, totiž *výkladu podle jednotlivých epoch vývoje, které se, pokud ide o právní postavení obyvatelstva, kryjí s jednotlivými údobími vývoje státu (rodová společnost, raný feudalismus, feudální rozdrobenost, centralisující se středověká monarchie, stavovský stát)*. Ač právě u obecného historika by se očekával pohled vývojový, *podal Graus obraz statický*, obvyklejší jinak u právě jím kritisované právní historie, neboť jednotlivými doklady se toliko snažil především prokreslit svou generální thesi o stupňování útisku (I 263 ad.). Systematický výklad tohoto předmětu, jak je podán zejména v II. díle jeho práce, a pečlivý rozbor terminologie (I 238 ad.) jsou sice jistě přínosem a samy o sobě důležitým způsobem výzkumu, avšak syntetický historický výklad se rozhodně bez vývojového pohledu obejít nemůže.

V této souvislosti se také ukazuje v pravém světle otázka vhodného použití srovnávací metody, jež v tomto případě mohla být docela klíčem k rozřešení problému rozdílu „českého" a „německého" práva. Kdyby byl totiž Graus používal této metody tam, kde vzhledem ke skutečné paralelnosti situací je na místě a kde její výsledky vedou k závěrům, jinou metodou na příslušných úsecích vědy nedosažitelným, byl by zjistil, že otázku podstaty rozdílu „německého" a různých slovanských práv vystihl už Grekov, když vyslovuje při studiu německé kolonisace v Polsku a Haliči tento výsledek svých pozorování: „Jak státní moc,

[22] V. Chaloupecký, Selská otázka v husitství, Bratislava 1926, 12.

tak kterýkoli feudál — soukromý statkář, byli zbaveni nutnosti, pokud měli co činit s občinou, vstupovat v přímý styk s každým sedlákem zvlášť. Ruská i polská občina tou nebo onou měrou odpovídala před státem a částečně i soukromým statkářem za správné konání povinností a placení daní. Ve zcela jiném postavení byl německý kolonista, který se dokázal uvolnit z občinného dohledu nad sebou ve své vlasti a jenž neměl žádných podnětů k tomu, aby křísil staré zřízení v nových územích, kam ho nesl jeho osud a agitace kolonisátorů, kteří mu malovali svůdné podmínky".[23]

A podobně podstatu „českého" práva může dobře osvětlit *„slovanské"* právo *u polabsko-pobaltských Slovanů*, které podobně je stavěno v protivu právu „německému". Toto srovnání je zvláště důležité proto, že podává materiál pro rozřešení otázky vlastnictví budov na rozdíl od rolí; Graus toto řešení několikrát nadhodil, ale nikde je nedovedl uvést v soulad s jinými doklady, jež této thesi odporují. Proto je mimořádně důležité zjištění, že u polabsko-pobaltských Slovanů *v individuálním vlastnictví byly toliko domy a dvory, nikoli polnosti, jež k individuálnímu užívání rozdělovala ještě obecní hromada.* Neplatí to ovšem už zcela všeobecně. Existují nepochybné doklady individuálního vlastnictví nemovitostí,[24] takže ve vlastnictví kolektivním zůstávají jen luhy a lesy.[25] Avšak většinou a původně v celém rozsahu je individualisováno vlastnictví toliko budov,[26] jimiž se vlastnicky disponuje[27] a jednotlivé lány jsou k obdělávání toliko propůjčovány, nejsouce příslušenstvím těchto budov.[28] Ještě knihovní zápisy z doby Karla IV. dosvědčují spojení domu s nemovitostí v mnohých vsích v Braniborsku jako zvláštnost;[29] to ovšem může platit jen o uzavřených vsích se slovanským obyvatelstvem, kde nedošlo k německé infiltraci a kdy tyto vsi zůstaly nadále podčiněny toliko zeměpánu. Jinak nedostatek individuálního vlastnictví znamenal původně při vzniku feudalismu jistou nezávislost na pánu,[30] avšak když se upevnila pozemková vrchnost, vstoupila do všech práv někdejší obce a jelikož polnosti nepatřily individuálně jednotlivým obyvatelům vsi, volně jimi nakládala.[31]

Protože tedy Graus neodkryl jádro protivy „českého" a „německého" práva, nevytvořil si nutný předpoklad pro výklad vývoje postavení venkovského lidu po celých několik století až do husitských válek. A pro osvětlení tohoto složitého procesu nepoužil také oněch dat, jež by mu poskytly srovnávací dějiny feudální epochy v Evropě. Vývoj feudalismu totiž na celém evropském území probíhá určitými shodnými stadii a jejich poznání může být vodítkem i pro spojení oněch

---

[23] Grekov, Kresťjane 338 (k národnostnímu problému otázky srov. výše pozn. 4).

[24] Cod. dipl. Brand. I, str. 454: non communitati, sed fidelioribus et certioribus in ipsa villa. — Obecně se pro individuální vlastnictví vyslovuje P. Jakovenko, Seľskoje naselenije v rujanskom kňažestve vo vremja pravlenija mestnych kňazej, Žurn. min. nar. prosveščenija, Peterburg 1910/XI, 233.

[25] Jakovenko, Seľskoje naselenije 202—3, r. 1215: commune nemus; Pervolf, Germanizacija 56, o pozdější vesnické *grunimodě* — „hromadě".

[26] M. Wehrmann, Geschichte von Pommern, Allgem. Staatengeschichte III/5, Gotha 1904, I 31.

[27] Cod. dipl. Brand. VII, str. 468: tres areas, quas sacerdos Theodoricus de manibus laicorum sub testimonio villanorum redimens in unam aream redegit.

[28] Guttmann, Germanisierung 489.

[29] Tamtéž 494.

[30] K. Tymieniecki, Ludność wiejska w krajach polabskich i pomorskich w wiekách średnich, Slavia occidentalis I, Poznań 1921, 22—3.

[31] Cod. dipl. Brand. I, str. 457: (mansi) sunt monasterii et curie et non villanorum, nec sunt ad areas curiarum ville appopriati, sed simpliciter locati secundum ius slavicale, ita sane, cum cultores ville non satisfaciunt in partis curie nec sufficiunt, tunc mansi possunt auferri ab eis licite et locari aliis agricolis.

článků, jež konkrétně pro naše země prameny dokládají, s mezičlánky, jež doloženy nejsou. Nejde tu o nějaké vyplňování mezer našich pramenů údaji z jiných oblastí — to by byl postup ahistorický. Avšak je třeba konstatovat, že přes všechny odchylky vývoje a přes všechny odlišnosti jednotlivých územních celků, v nichž poměry jsou mnohdy velmi různorodé (u vesnického lidu např. velmi rozdílný rozsah povinností a svobod, daleko individuálnější, než se obecně přijímá, a s vývojem časově různě posunutým), dovoluje syntetický pohled vytčení *určitých obecných linií*. Úkolem historika určitého národa nebo území — a tento úkol pro naše země Graus nesplnil, je pak právě *vytknout shody a neshody konkrétních poměrů s těmito obecně převažujícími tendencemi vývoje a vysvětlit příčiny oněch odchylností*.

V tomto smyslu má pro vývoj nejranějšího feudalismu zásadní význam římské právo. Dědičné a po dobu řádného placení neodňatelné *agri vectigales, terrae limitaneae* propůjčované veteránům, *terrae leticae* propůjčované „barbarům", *emfytcuse* nezakládající právo zcizení a v tomto směru s ní shodný *kolonát* se projevily v poměrech francouzské a severoitalské vsi po osídlení Germány; zvláště římská emfyteuse, z níž vyšla středověká *prekarie*, se stala základní institucí poddanských vztahů.[32] Toto však jsou poměry raného feudalismu západoevropského, a proto poznatky o něm pro porozumění našim dějinám mají význam minimální. Přesto Graus, zvláště v I. díle, doklady ze západní Evropy argumentuje při každé možné příležitosti. Odtud ovšem řada pochybných názorů, např. při srovnávání otroctví a člověčenství (I 174–5).

Zásadní důležitosti proti tomu jsou poznatky o *středoevropském a východoevropském feudalismu, kde se vliv římského práva neprojevil*, a kde ve shodě se skutečností, že zde neexistuje otrokářská epocha vývoje společnosti, je *feudální zřízení do značné míry ve svých počátcích ovlivněno ještě občinou rodové společnosti*. Ty však Graus kupodivu ignoruje. A přece pro srovnání jsou tu mimořádně důležité doklady ze severního Ruska, jež ukazují, jak občina byla daleko víc rozložena, než se obecně míní, neboť v jejím rámci existovalo už i individuální vlastnictví polí jednotlivě zcizovaných.[33] Na druhé straně ovšem občinné prvky přecházejí i do jiných institucí, např. se přenášejí na „stovky"[34] jejichž původ je v organisaci podhradského obyvatelstva, provedené knížetem. Pro růst feudalismu je pak nejdůležitějším momentem přejímání původních práv občiny feudálem.[35] Na ruském severu, kde její samotná činnost existuje relativně nejdéle, vykonává občina charakteristické činnosti obvyklé jinak pro feudály (poskytování „ssudy" jednotlivým občinníkům k podpoře jejich hospodářství, disposice finančními prostředky),[36] a tak se na ní dobře jeví, jak jinak všeobecně feudál vstoupil do práv dříve občinných.

Zde je jeden z kořenů Grausova nedosti jemného chápání komplikovaného vývoje feudalismu. Jemu totiž plnost historického pohledu na vývoj poměrů feudálů a poddaných poněkud zastiňuje toliko antagonistický pohled na rozpory mezi representanty těchto tříd (např. II 234). O tom, že v zásadě je tato koncepce

[32] E. Chénon, Histoire générale du droit français public et privé, Paris 1926—9, I 70—3, 421, 425.

[33] L. V. Danilova, Očerki po istoriji zemlevladenija i chozjajstva v novgorodskoj zemle XIV—XV vv., Moskva 1955, 237—41, 270—5; Grekov, Kresťjane 473—4.

[34] Grekov, Kresťjane 288—9.

[35] N. I. Karejev, Pomesťje-gosudarstvo i soslovnaja monarchija srednich vekov, Peterburg 1906, 89; R. Schröder-E. Künssberg, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, Leipzig 1919, I 459; 458 o spojení práv s půdou.

[36] Danilova, Očerki 231.

správná, není ovšem ani v nejmenším sporu. Avšak vedle těchto rysů se v poměru obou tříd, zejména v detailech, projevil i fakt symbiosy jejich každodenního života a prvky staršího vývoje, kdy feudalita vznikla vydělováním z rozpadající se občiny. Osobní svazky společenství členů původně rovnoprávných vytvářely i nadále jednotné právní společenství[37] a do značné míry tu šlo o jednotu hospodářské jednotky a účelovost její produkce.[38] Proto zejména také i v dalším vývoji feudalismu vedle základních rozporů existuje v řadě detailů i vzájemná spojitost vztahů, která po právní stránce se projevuje tím, že *obě strany mají vůči sobě jak jisté povinnosti, tak jistá oprávnění.*[39] Nelze tu také opomíjet zvláště pozdější ideologické pojetí, jež vycházelo *ze soudobého světového názoru a jeho chápání spravedlnosti.* A konečně přes všechny rozpory a boje měl i feudální řád svou *zákonnost*[40] („ordo"), bez jejíhož rozboru není možno podat věrný obraz skutečnosti. Jinak i když práva poddaných jsou minimální a sociální útisk je velmi silný, nelze mluvit o tom, že by neexistovalo poddanské právo. Jestliže Graus praví, že se „během 13. a 14. stol. vyvinulo jakési zvykové poddanské právo . . ., které chránilo poddané před zásahy panské zvůle" (II 235), pak vedle toho, že vůbec nepochopil právě ono faktické i právní společenství raně feudální společnosti, pokládá ve shodě s běžnou laickou představou za právo pouze právo subjektivní, oprávnění, a nikoli právo objektivní, které je výrazem poměru třídy feudálů a poddaných. Jak však je tomu doopravdy, ukazuje nakonec sám, když na rozdíl od předchozích slov na jiném místě praví, že „muselo nějaké právo pro tu či onu vesnici existovat, ať již písemně zachované nebo jen ústně předávané jako zvykové, podle něhož venkovské soudy soudily" (II 267); není ovšem pochyb o tom, že tu jde o zcela běžné obyčejné právo české vesnice, jehož původ je v dobách společnosti ještě rodové.

Nedostatečně široká historická koncepce dovolila proto Grausovi jen poměrně krátké a statické vylíčení zbytků rodové společnosti u nás (I 141–7). Chybí zejména poukaz na to, že většina vrchnostenských výhradních oprávnění-regálů (I 96, 98, 122, II 30 ad., 59) má svůj původ ve vstupu vrchnosti do práv občiny. Při zabírání půdy pro rybníky (II 34), jež ovšem samo o sobě je vzhledem k pravidelnosti náhrady dost problematické, šlo především — ve starší době — o zabírání obecní půdy v lukách. Otázku rustikálu a dominikálu (II 72–4) bude třeba řešit trochu jinak než pouhou terminologií berní ruly, neboť v údobí zbytků rodového zřízení má tato protiva mnohé jiné rysy. Graus nevyužil rovněž dost některých vlastních nových pramenných objevů, podávajících zajímavé zprávy o přežívání občiny (např. příloha č. 40, II 560). K otázce odúmrti (II 250) je třeba dodat, že rozhodující postavení vrchnosti je důsledkem vstupu feudality do někdejších práv občiny, rozhodně tu nejde o nějakou novost, jak Graus tvrdí (I 262). Ručení poddaného za dluhy pána (II 243) vyvěrá nepochybně ještě z představ starého občinného společenství.[41] Omezení stěhování poddaných není v předkolonisační době tak úplně výsledkem působení vrchnosti (II 244), nýbrž pramení ze starších kolektivních svazků; je dobře známo, že jinak až do doby druhého nevolnictví odchod nebyl tak nesnadný a výhost byl formalitou, neboť souhlas bylo

[37] H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, München-Leipzig 1928, II 369 ad.

[38] Zd. Kaczmarczyk - M. Sczaniecki, Kolonizacja na prawie niemieckim w Polsce i rozwój renty feudalnej, Czasopismo prawno-historyczne III, Poznań 1951, 68.

[39] O. Brunner, Land und Herrschaft, Brünn-München-Wien 1942, na mnoha místech.

[40] O zákonnosti za feudalismu se diskutovalo na rozpravě právních historiků v Bratislavě v dubnu 1957 (srov. referát o tom v Právněhistorických studiích IV, Praha 1958, 296).

[41] Na haličské Rusi naopak požadavek ručení za dluhy pána vedl k osvobození poddaných (Grekov, Krestjane 346).

možno při zaplacení příslušného obnosu získat de facto automaticky. Jestliže v případě z r. 1341 směl poddaný opustit vrchnost až po zaplacení dluhů (II 245), nejde tu o nějaké šikanování, nýbrž o postup běžný v celé Evropě bez rozdílu. To, co Graus nazývá in I 200 „praktikami feudálů", patří ovšem rovněž do této kapitoly, neboť ve skutečnosti, a tomu on neporozuměl, tu ve velkém církevním privilegiu z r. 1222 jde o zrušení kolektivní odpovědnosti, o nic více. Pro rozbor rozkladu občiny by bylo bývalo možno dobře užít materiálu o rozhraničování polí (I 116). Co se in I 143 praví o vlastnictví polností částí obyvatelstva obce, nemá oporu pramenu. Otázka zdaňovací podle pluhů (I 113, 322 p. 28, 323—4 II 211—2) by nabyla na plastičnosti i dosahu, kdyby se bylo poukázalo na to, že původní skutečný pluh jako vyměřovací základ daně je důsledkem nemožnosti uložit daň podle polí, jejichž vlastnictví nebylo ještě individualisováno.[42] Fojt není jen nejnižším článkem vrchnostenské správy (II 92), nýbrž i článkem samosprávy, a tu navazuje na staré zřízení občinné. Od 15. století se objevující výraz „starosta" pro označení „rychtáře" je ovšem terminem prastarým, původním.

Postupným upevňováním feudalismu vznikají dále v postavení prostého svobodného (politicky neprivilegovaného) obyvatelstva podstatné změny, k jejichž analogiím, větším či menším, musilo dojít pochopitelně i v českých zemích.[43] Jak nás v tomto směru poučuje vývoj v celé Evropě, nastává klasická doba *nevolnictví*, doba všech složitých povinností lidí závislých.[44] Avšak i tu je třeba lišit mezi programovými formulacemi feudálů a faktickým stavem.[45] Tam, kde se občina udržela při větší životnosti, bylo postavení poddaného obyvatelstva vždycky lehčí.[46] Ve všech zemích se pak toto politicky neprivilegované obyvatelstvo dělí v zásadě na *dvě vrstvy, jednu s větším a druhou s menším rozsahem oprávnění*.[47]

Pro vytyčení poměrů oné nižší vrstvy poddaných je třeba se obeznámit především s poměry na dvorech jednotlivých feudálů, neboť příslušníci této vrstvy se

---

[42] Ve své práci Daňová a jiná břemena u polabsko-pobaltských Slovanů, Právněhistorické studie I, Praha 1955, 186 jsem pluh ještě bez dalšího pokládal za plošný vyměřovací základ. Avšak původně šlo zcela nepochybně o spřežení, neboť při neexistenci individuálního rozdělení polností by bývalo nebylo možno podle nich daň uložit. Ke stejnému názoru v tomto směru dospívá nyní Z. M. Černilovskij, jehož chystanou práci o polabsko-pobaltských Slovanech jsem měl možnost číst v rukopise.

[43] Většina těchto otázek není však ještě, pokud jde o naše země, předzpracována. Zaujal k nim stanovisko v řadě svých prací před druhou válkou V. Vaněček (zejména v pracích Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I—III, Praha 1933—9 a Vnitřní organisace Čech a Moravy v době přemyslovské, Věstník akademie věd a umění 50, Praha 1942).

[44] Chénon, Histoire II 45—56; H. Brunner-E. Heymann, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, München-Leipzig 1921, 100; Schröder-Künssberg, Lehrbuch I 493, II 882, 885; W. Wittich, Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland, Leipzig 1896, 282—97.

[45] Na to dobře poukazuje S. B. Veselovskij, Feodaľnoje zemlevladenije v severovostočnoj Rusi, Moskva, 1947, I 230—1.

[46] Karejev, Pomesťje-gosudarstvo 150—1.

[47] V Anglii to byli *svobodni* a tzv. *villani* (J. A. Kosminskij, Issledovanija po agrarnoj istoriji Angliji XIII. v., Moskva-Leningrad 1947, 20, 255—62, 402 ad.), ve Francii *serfs d'heritage* a *serfs de corps* (Chénon, Histoire II 44, 56—7; o přechodném stupni, který tvořili „serfs de servitude simplement personnelle" viz A. Esmein, Cours élémentaire d'histoire du droit français, Paris 1925, 226), v Rusku *smerdi svobodni* a *smerdi nesvobodni* (Grekov, Kresťjane 193 ad.), v Bulharsku sedlácí na *pravině* a *parnici* (D. Angelov-M. Andrejev, Istorija na balgarskata daržava i pravo, Sofija 1955, 112—4, 151—2), atd.

rekrutují z *osob na feudálech bezprostředně závislých.*[48] Původně jednotná vrstva osob téměř bezprávných se postupně rozčlenila v dosti složitou hierarchii.[49] Vedle příkladů ze západu, jako jsou francouzští *lidi* a *colliberti*,[50] nejlepší obraz podávají poměry ruské, kde existuje celá škála těchto osob.[51] Velmi ilustrativní jsou i zde opět poměry u polabsko-pobaltských Slovanů, kde jednak tzv. *podača* se jeví jako nástroj vzniku poddanství obdobou ruské *ssudy*,[52] ať ve vztahu poddaných k církevní vrchnosti v podobě prosté[53] nebo ve vztahu ke knížeti ve spojení s některými povinnostmi vojenské povahy,[54] jednak zadlužení se výrazně ukazuje jako pramen vázanosti i sociální.[55]

Faktem mimořádné důležitosti je, že i příslušníci nižší skupiny raně feudální společnosti mají jistá oprávnění.[56] Vzhledem k této neobyčejné pestrosti poměrů ovšem určení právní povahy vztahu těchto neprivilegovaných vrstev k půdě je často velmi obtížné.[57] Uvážení tu zaslouží také některé důležité hospodářské a politické faktory.[58]

---

[48] Historia państwa i prawa Polski do roku 1795, I (J. Bardach, Warszawa 1957), 111, 114—5; D. Janković, Istorija države i prava feudalne Srbije (XII—XV vek), Beograd 1957, 38—40 o *„otrocích"*; Angelov-Andrejev, Istorija 146.

[49] Tak o ruských *cholopech* V. O. Ključevskij, Podušnaja podať i otmena cholopstva v Rossiji, Opyty i issledovanija, Moskva 1919, II 312.

[50] Chénon, Histoire I 374—6, II 60—1.

[51] Kijevští *rjadovičí, zakupové* a *izgojové* (Grekov, Krestjane 167 ad., 173 ad., 217 ad.), litevští *prichožije* a *pochožije ljudi* (437 ad.), novgorodští *zakladnici* a *polovnici* (414 ad., 424 ad.), pskovští *izornici, ogorodnici* a *kočetnici* (450 ad.).

[52] *Ssuda, podmoga, izdeľnoje serebro;* k tomu M. F. Vladimirskij-Budanov, Obzor istorii russkogo prava, Kijev 1886, I 114—5. V. O. Ključevskij, Kurs russkoj istoriji, Moskva 1916, II 390—1. O. Balzer, Narzaz w systemie danin pierwotnej Polski, Lwów 1928, 578—9 pokládá „podaču" za normální daň.

[53] Codex Pomeraniae diplomaticus, ed. K. F. W. Haselbachen, J. G. L. Kosegarten, F. Medem, Greifswald 1843—62, č. 85 (1207), Jaromar I. klášteru Eldeně: colonos et villarum habitatores, eclesie podazam habentes, liberos ab omni exaccione ... constituimus. — Pervolf, Germanizacija 128 zaznamenává případ z Vagrie z r. 1251: quod vulgo podazche dicitur.

[54] Mecklenburgisches Urkundenbuch, ed. K. Prümers, Schwerin 1863, I č. 148 (1189), Mikuláš I. klášteru v Dobřanech: Vnde homines meos habentes podacam meam, id est argentum, ad defendendum ipsos in uillis eorum posui; et idem argentum atque seruitium, quod mihi debebatur, fratribus impendi iussi, inter quos unus nomine Delic duas marcas, alter Niuar unam debebat.

[55] Cod. Pomer. dipl. 276 (1239), list papeže Řehoře IX. arcibiskupovi lundskému: Si vero debitor ante mutuatae sortis solutionem viam fuerit universe carnis ingressus, talis detestanda conditio transit ad singulos heredes, ita ut si eorum aliquis solvendo non fuerit, supponitur ei in iudiciali foro fasciculus straminis, a quo presentibus habitatoribus terre sue deicitur et in perpetuum creditoris redigitur servitutem.

[56] E. Glasson, Histoire du droit et des institutions politiques, civiles et juridiques de l'Angleterre, Paris 1882—3, V 93; Chénon, Histoire II 4; Wittich, Grundherrschaft 276—92; Veselovskij, Feod. zemlevladenije 217—30, 239—40; Janković, Istorija 26—7.

[57] Konstatování vlastnictví poddaných je základním výsledkem rozsáhlé výtečné práce, kterou napsal A. V. Venediktov, čs. překlad: Státní socialistické vlastnictví, I. díl Praha 1950. Dnes lze říci, že tato koncepce je přijata převážnou většinou odborníků. V Polsku např. ji vyslovovali dříve z historiků jedini Smolka, Rutkowski a Tymieniecki (Friedberg, Kultura I 184), dnes ji přijímají z právních historiků typicky např. Bardach a Matuszewski, odmítá Adamus (Historia państwa i prawa I 296). Ovšem i v pohledu Venediktova bude potřebí ještě leccos ujasnit. Přitom ani tak nejde o to, co mu namítali jeho sovětští kritikové (závěr diskuse o základním ekonomickém zákonu in Voprosy istorij 1955/5 80; S. A. Pokrovskij v diskusi o Dembově knize podle Sov. gosudarstvo i pravo 1955/7 137; Dembo, Zemeľnyje pravootnošenija 100—1 klade důraz na složku sociální a nikoli problematiku právní a nakonec sám ukazuje, že právo podda-

Nejdůležitějším momentem pro poměry poddaných je však beze sporu vznik *pozemkové vrchnosti*, v níž je *jádro spojení veřejnoprávních a soukromoprávních prvků* postavení poddaných.[59] I když významnou roli zde hraje při výsluhách přenesení pravomoci s knížete na feudála,[60] je pozemková vrchnost ve svém vzniku jednotná, neboť se vyvinula shodně ve všech vznikajících feudálních patrimoniích bez ohledu na to, zda jde o útvary, jejichž představitelé stanuli později v čele státu, nebo o rozsáhlá patrimonia předních velmožů v jednotlivých knížecích státech, protože hospodářské, sociální a politické předpoklady obojích těchto útvarů byly shodně.[61] Soustava povinností poddaných vůči pánu jest shodná, ať tímto pánem jest kníže nebo šlechtic. Zvláště období vrcholu lenního práva na západě ukazuje, jak šlechta vstupuje do práv dříve panovnických[62], a tu její vztah

---

ného významnou měrou omezuje právo pána a „feudum" a „censiva" jsou korrelata, avšak povahu tohoto práva poddaného, tj. o jakou „držbu" jde, neurčil). Spíše jde o vlastní pojetí Venediktova, pokud za základní prvek vlastnictví pokládá osobní svobodu (234, 237 p. 307). Je sice pravda, že „nutným předpokladem děleného vlastnictví je přece jen ono minimum ekonomické a právní samostatnosti užitkového vlastníka, při kterém vrchní vlastník je oprávněn vykonávat svou moc nad půdou jen v mezích stanovených zákonem a obyčejem, nikoli však svou libovůlí a holým (právním řádem nezajištěným) poměrem reálných sil" (215) a že osobní závislost a užívání půdy pána vedou nakonec k prosté závislosti osobní (212—3), avšak politická hierarchie a věčně se měnící poměr třídních sil, jejž Venediktov sám zdůrazňuje (240, 254), jsou tak variabilní, že strohá definice, příliš basírující na otázce svobody, která za feudalismu je vždy relativní, by rozsah a povahu feudálního vlastnictví příliš omezovala. Také činžovní vlastnictví bylo jen jednou formou vlastnictví poddaných, neboť už Beaumanoir XIV 7 klasicky praví: „Nous appelons villenage héritage qui est tenu de seigner à cens, à rente et à champart." Více tu bude potřebí věnovat pozornost veřejnoprávní složce ve feudálním vlastnictví; na ni upozorňuje Dembo (100), sám Venediktov v navázání na starší literaturu (123, 175—7, 189), ze starších např. K a r e j e v, Pomestje-gosudarstvo 80, nejnovější Historia państwa i prawa I 294, V. S p a i ć, Nasljedno pravo u srednjevekovnoj Bosni, Godišnjak pravnog fakulteta u Sarajevu I (1953), 107 p. 7. Základem je ovšem vždy otázka existence nebo neexistence dvou hlavních prvků vlastnictví, práva věci užívat a požívat a práva disposičního (Učebnice občanského a rodinného práva, Praha 1955, I 281). Za raného feudalismu se celý problém jeví o to složitější, že se zde stále ještě projevují prvky někdejšího zřízení občinného. Je proto třeba vždy jasně uvážit, jak dalece sedláci „pevně sedí na zemi svých dědů a otců a zároveň musejí nad sebou uznávat moc nad nimi stojící mohutné vrstvy privilegovaných vlastníků s právy potvrzenými státem" (G r e k o v, Kresťjane 484).

[58] Tak např. významnou roli hraje skutečnost, jak dalece koncentrována jsou feudální panství (B r u n n e r - H e y m a n n, Grundzüge 28; S c h r ö d e r - K ü n s s b e r g, Lehrbuch I 456; G r e k o v, Kresťjane 534) — nekoncentrovanost zlepšuje postavení poddaných; dále rozsah potřeb vrchnosti, jenž v starší době není příliš značný (G r e k o v, Kresťjane 543), takže volné určení povinností frází „quando eis mandatur" nemusí znamenat příliš časté plnění těchto povinností (M a t u s z e w s k i, O biskupstwie lubuskim 90—1); dále otázka větší zátěže povinnostmi vůči knížeti než vůči vrchnosti, kdy imunita je nakonec výhodou (tamtéž 89); atd.

[59] G r e k o v, Kresťjane 460: „Velkostatkář bere na sebe určitou část státních funkcí, stává se ‚panovníkem' na svých statcích a v tom smyslu má zcela zřejmě své ‚(státní) poddané', aniž by přitom stavěl stranou moc stojící nad ním," tj. stát.

[60] G r e k o v, Kresťjane 434, 525 ad. O tom, že imunity zasahují širší gros neprivilegovaného obyvatelstva až v druhé fázi, píše F r i e d b e r g, Kultura I 187.

[61] B r u n n e r, Land und Herrschaft 269 ad., 387 ad. Knížecí domény připomínají strukturou pozdější šlechtická a církevní panství např. ve francké říši (S c h r ö d e r, Lehrbuch I 213). U nás bylo ukázáno, jak pozemková vrchnost měla samostatnou povahu jen na šlechtických a církevních panstvích, kdežto na panovnických doménách splývala s výkonem panovnických funkcí (V a n ě č e k, Základy II 12 a 24).

[62] E s m e i n, Cours 262—6; A. G l a s s o n, Histoire du droit et des institutions de la France, Paris od 1887, V 520; S. V. J u š k o v, Obščestvenno-političeskij stroj i pravo kijevskogo gosudarstva, Moskva 1949, 285—6.

k poddaným se stále více přibližuje někdejšímu vztahu panovníka k poddaným, nyní vymaněným z bezprostřední závislosti na něm a uvedeným v bezprostřední závislost na šlechtě. Jednotlivé daně počala během doby šlechta vybírat nikoli již jako daně knížecí, nýbrž jako vlastní vrchnostenské dávky.[63] Soustava služebních povinností a dávek na vrchnostenských panstvích zcela odpovídá staré podvojné soustavě osobních povinností vůči státu a státních daní,[64] i když ovšem obojí je modifikováno s ohledem na rozměry vrchnostenského svazku a odchylnou povahu potřeb hospodářských. Na postavení poddaných se nejnepříznivěji projevilo období *feudální rozdrobenosti*, v němž pozemková vrchnost se nejvíce upevnila a často s poddanými nakládala zcela libovolně, když staré ochranné svazky občinné byly rozbity.[65]

Graus sice řadu obdob českého vývoje vývoji evropskému uvedl — mluví o zhoršení postavení poddaných při nástupu feudalismu (I 140, 275), o vzájemných bojích mezi feudály jako hlavním pramenu bídy obyvatelstva (II 76), o větším množství vrchností v jedné vsi a administrativní funkci feudálních dvorců (I 129-34) a zvláště má některé pěkné závěry o hospodářských poměrech, jako např. o zásadní shodě hospodaření na usedlosti vrchnostenské i poddanské (I 120), avšak ani ze čtvrtiny nevyužil všeho, čeho se využít mohlo. Nejde tu jen o nedostatek srovnávacích pohledů — všimněme si třeba jeho literatury k anglickým variantám dočasné držby in II 115, nýbrž především o *nedostatečné prokreslení změn jednotlivých institucí v čase* (např. vydání poddaných vrchnostem na pospas - II 309), *neboť jejich vývoj není lineární.*

Na jiných místech nedostatečně široké historické vidění minulých věcí nevede sice k jednotlivým závěrům vadným, avšak *nedovoluje objevit všechny důležité souvislosti.* Tak Grausovu mapku a závěry o uzavřených okruzích s týmiž povinnostmi (II 162) bylo by možno využít pro potvrzení these, že jednotlivé tyto okruhy pocházejí ze vzdálené minulosti, kdy dotyčná oblast byla správní jednotkou. Významné přeměřování lánů, na něž se po zásluze upozorňuje (II 182), je i v této době do jisté míry důsledkem staré tradice obdělávání stejných dílů půdy, propůjčovaných k vzdělání jednotlivým rodinám v rámci ještě kolektivního vlastnictví půdy. Časté nízké naturální dávky v kuřatech a vejcích neměly ovšem „odlišit držbu půdy" (nesvobodné) a neměly „zdůraznit . . . poddanský ráz" (II 163), nýbrž jsou sice příznaky poddanského poměru, avšak původu pradávného, jak to dokumentuje předmět plnění, kuřata a vejce,[66] tak charakteristický právě pro nejstarší poddanské dávky v době vzniku raně feudálního státu. Zajímavý je poukaz na to, že „pomoc" klášterů králi tkví v povinnosti jeho pohoštění, když přišel na statky dotyčného kláštera (II 172); i to je jedna z nejstarších povinností vůči panovníkovi. Pro pochopení robot za feudalismu (I 254-6) je důležité odlišení

---

[63] Tak v Rusku se někdejší knížecí *obrok* platí později všem nižším feudálům (I. D. B e l j a j e v, Lekciji po istoriji russkogo zakonodateľstva, Moskva 1879, 62 a 196), v Polsku se už nejstarší dobytková daň stala později někde patrimoniální dávkou (B a l z e r, Narzaz 247) a stejný osud měl pozdější obilní *osep* ve formě zvané *granum triplex* (tamtéž 184), v Uhrách *se marturina* platila jednou třetinou pozemkové vrchnosti (A. T i m o n, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, Berlin 1904, 262).

[64] K a r e j e v, Pomesťje-gosudarstvo 73—95. Zvláště jasná je analogie v poměrech primitivnějších, jako např. v Srbsku (J. G e r a s i m o v i č, Staro srpsko pravo, Beograd 1925, 55 a 64). O shodné tendenci panovnických daní i vrchnostenských dávek od naturálních k peněžitým poskytnutím píše G r e k o v, Krestjane I² 211.

[65] O severozápadním Německu W i t t i c h, Grundherrschaft 356 ad., zvláště 364.

[66] Protože právě v těchto předmětech se podávají hojné dávky, zdá se Grausovo tvrzení o nízkém stavu slepic v zemi (II 41) ne zcela oprávněné.

tzv. zemských robot na prospěch knížete od robot na prospěch vrchnosti. Zákaz „intromisse" zmíněný in I 268 p. 193 není ovšem adresován poddaným, nýbrž knížecím úředníkům jako součást imunity obdařené církevní instituce. Otázka změn dočasné držby v dědičnou (I 205) a vůbec vzniku šlechty na základě principu jednak rodového, jednak družinného (I 202) je kardinální otázkou společenské diferenciace v počátcích feudalismu; na tomto poli by bylo třeba důkladně osvětlit rozdílnost vývoje *v našich zemích (a podobně v celé Evropě na východ od Labe), kde větši roli hrála šlechta rodová,* a v Evropě západní, kde převažuje šlechta služební. Pro postavení poddaných má to dosah prvořadý, neboť i zde může být *jeden z pramenů druhého nevolnictví.*

Nová epocha v poddanských vztazích, u nás od 13. století, je zřejmá v celých evropských dějinách; někde k utváření nových poměrů dochází dříve, jinde později. Avšak všude *mizí starý systém povinnosti, rozsah nových je pevněji určen právním předpisem a práva sedláka k nemovitostem se rozšiřují.*[67] Za nové hospodářské situace počíná *kolonisovat* v širokém rozsahu šlechta.[68] Avšak nemalou roli hraje i *upevňování centralisující se středověké monarchie,* jež skoncovává s feudální rozdrobeností a rovněž i poddaným dává určitou větší právní jistotu. Tento faktor rozhodně nelze podceňovat, i když jinak snad Graus má pravdu, jestliže zdůrazňuje přemíru víry poddaných v krále (II 277).

Nové období má i nové právní formy. V Anglii dochází k rozkladu manoriálního zřízení a nadvláda seniora se z politické stává pouze ekonomickou.[69] Starší *freehold* rozšiřuje svou sféru a někdejší *villenage* mizí a místo něho jako forma daleko svobodnější, se značně zmenšeným rozsahem povinností, vzniká *copyhold,* nejprve dočasný, později dědičný.[70] Zvláště poučné jsou poměry ve Francii, kde vzniká podle vzoru leních vztahů *roturierní vlastnictví půdy.*[71] V Německu se vyvíjí nejdříve *dědičné stavební právo* v městech a z něho později normální kolonisační vesnické vlastnictví půdy.[72] V severozápadní části země se rodí statkářský *nájem* a potom se práva statkářů (Mayer) k půdě stále rozšiřují a upevňují.[73] Podobné jsou změny na Rusi, kde jako charakteristické nové formy vznikají *slobody,* kolonisační území s omezenými povinnostmi[74] a liší se mezi individualisovanými polnostmi nové *vytné* soustavy a starou soustavou občinných povinností.[75] Toto všechno jsou ovšem jen poukazy na základní typy nových poddaných, jejichž variant ve skutečnosti je téměř bezpočtu.[76]

U nás výrazem těchto nových poměrů je *emfyteutické, „německé", zákupní čili*

---

[67] Grekov, Kresťjane 249; výstižně pravi in 463 p. 2: „Pokládám za sedláky pouze takové zeměděice, kteří mají své výrobní prostředky a kteří vedou své vlastní hospodářství a platí státní daň."

[68] Kaczmarczyk - Sczaniecki, Kolonizajca 66.

[69] Kosminskij, Issledovanija 27—8.

[70] Glasson, Hist. de l'Angleterre IV 182 ad., 194, V 281.

[71] O vzniku přeměnou nevojenského prekaria, osvobozením servilní držby a kolonisaci Chénon, Historie II 182, 185 ad., Esmein, Cours 211; o smluvním charakteru nových vztahů s pevně určenými povinnostmi, dědičností a nezcizitelností Esmein, Cours 216; o zániku odúmrti, taxy za sňatek a volně stanovitelné *taille* jako typických závazků nevolnických Karejev, Pomesťje-gosudarstvo 77.

[72] Schröder, Lehrbuch II 789.

[73] Wittich, Grundherrschaft 317 ad., 372 ad.

[74] Veselovskij, Feod. zemlevladennije 446—8.

[75] Tamtéž 448—52. Grekov, Kresťjane 354 píše o tom, že sedlácí v haličském území na původním „ruském" právu zůstávají typicky sedláky „pod královskou rukou".

[76] V souvislosti s živým hospodářským životem vznikají v Anglii různé typy zvláště dočasných držeb. Na jejich počátku stojí *vivum vadium* jako podmíněný převod vlastnictví do splacení dluhu a *mortuum vadium,* v němž za dluh ručí nemovitost sama a jež propadá

pukrechtní právo. Graus praví o emfyteusi jako svůj generální závěr, že „nezpůsobila u nás žádnou revoluci", že jejím základem je peněžní renta a že „i když mnoho forem bylo převzato z ciziny, . . . vyplývá zcela nutně a zákonitě z celého vývoje feudálních Čech" (II 157). Tento zcela správný závěr není však prokreslen doklady tak, jak by jejich bohatství to umožňovalo. Nelze totiž pochybovat o tom, že i pro naše země bylo možno podat tak plný obraz postupných přeměn (neboť v nich právě je to, co sbližuje stav po „německé kolonisaci" se starším vývojem), jaký známe z polské literatury o polských poměrech. Tam bylo správně poukázáno na příbuzenství činžovního systému se starými „liberi hospites" jako na základ jednotného posléze práva polské vsi v 15. století,[77] na existenci občin i na „německém" právu,[78] na starou samosprávu polských vsí jako vzor pro samosprávu kolonisační,[79] na nejrůznější kombinace činže a desátků pod vlivem různě se utvářejících poměrů,[80] na enormní výši zátěží na některých i kolonisačních vsích[81] známou ostatně i u nás [82] atd. Zejména ovšem unikly Grausovi nejdůležitější postřehy nejnovější polské literatury, které poukázaly na to, jak kolonisační právo vlastně pomohlo dovršit imunisační proces tím, že úplně vyčlenilo poddané ze staré soustavy bezprostřední podřízenosti panovníkovi,[83] a potom závěr mimořádně důležitý zvláště pro obecného historika, že protiva „polského" a „německého" práva přetrvává v této vykrystalisované protikladné podobě právě jen v oblasti práva, zatím co vývoj hospodářské základny je zcela plynulý.[84]

Důležitou sférou kolonisačních vztahů, s níž se Graus ve svém díle vyrovnává, je otázka poměru města a vesnice z právního hlediska. Právem tu poukazuje na to, že některé vesnice se řídily městským právem a že i v jiných případech městské právo pronikalo na ves (II 237).[85] Této otázce bude potřebí věnovat v budoucnu značnou pozornost. Je totiž těžko možno si představit, že by celé „kolonisační" právo bylo zgruntu odlišné v městech a na vsích a rozhodně spíše je nutno se

---

bez ohledu na skutečnou výši dluhu (G l a s s o n, Hist. de l'Angleterre IV 216—7). Zvláštní institucí byl *use*, jakési fideikomisní vlastnictví, které nebylo možno zcizit, ale jehož omezení byla od doby Eduarda III. uvolněna (tamtéž 253, 258). Později se vyvinuly jeho zvláštní formy, *springing use*, v němž právo na braní zisků je odloženo, a *shifting use* jako speciální obdaření budoucí manželky a dítěte (tamtéž V 284—5). *Remainder* držela jedna osoba po určitou dobu a další osoba od tohoto momentu dále (tamtéž IV 226). Ve Francii vznikla řada institucí směřujících k opatření opakujícího se platu, zřizovaných na nemovitostech všeho druhu (allodních i jiných); platil se z nich census vlastníku a renta propůjčiteli (E s m e i n, Cours 663—4). Tak *census reservativus* vznikl prodejem nemovitosti za rentu, *census consignativus* prodejem práva na ni, *census personalis* přímo obcházel kanonický zákaz půjček (tamtéž 215). Na rozdíl od *emfyteuse* 13. století, která je základním typem závislého vlastnictví nemovitosti (tamtéž 663—4, C h é n o n, Histoire II 192—3) a která měla řadu lokálních forem (C h é n o n, Histoire II 199—201), vznikl ryze rentovní *bail à rente* a *tenure à convenant* čili *tenure à domaine congéable* (tamtéž II 194—7, 202—4).

[77] K a c z m a r c z y k - S c z a n i e c k i, Kolonizacja 64—7, 75; J. R u t k o w s k i, Historia gospodarcza Polski, Poznań 1947, I 63.

[78] Historia państwa i prawa, I 502.

[79] O. B a l z e r, O Niemcach w Polsce, Kwartalnik Historyczny 25, Lwów 1911, 445.

[80] K a c z m a r c z y k - S c z a n i e c k i, Kolonizacja 71—5.

[81] Tamtéž 68.

[82] C h a l o u p e c k ý, Selská otázka 8.

[83] T y m i e n i e c k i, Prawo czy gospodarstwo? 282—4, 289; M a t u s z e w s k i, O biskupstwie lubuskim 87.

[84] T y m i e n i e c k i, Prawo czy gospodarstwo? 288—9.

[85] Neplatí to ovšem jen o průniku do majetkových práv, jak se zde tvrdí, nýbrž i o jiných právech. O polonisaci takto pronikajícího německého práva má F r i e d b e r g, Kultura I 214—6.

vysloviť pro jejich identitu. Ovšem *městské právo co do hlavních ustanovení bylo obsaženo ve formálních zakládacích aktech nebo pozdějších privilegiích*, zatím co *ves se řídila obsahově v podstatě týmž právem, avšak ve formě obyčejové*. Rozhodně však není možno mít za to, že by města usurpovala pro sebe výkon práv na vsích na úkor šlechtických vrchností, jež by teprve panovnickým zásahem obnovovaly dřívější stav. U nás ani později — s výjimkou ovšem husitského období — nedosáhla města takové moci, aby se vůči šlechtě mohla věci tohoto druhu odvážit. Graus tuto svou thesi opřel o špatně přečtené prameny. Z jeho dokladů (II 238 p. 33) Reg. II 701 č. 1634 mluví ve skutečnosti o pouhém převodu soudní vrchnosti při darování vsi panovníkem, Reg. II č. 730 1700 je aktem o změně soudní jurisdikce, Reg. II 754 č. 1751 řeší běžný spor města a kláštera o různá práva v jejich hraničních oblastech. Čtvrtý z dokladů, Reg. VI 398—9 č. 701, hovoří sice o sporech o výkon soudnictví mezi městem a pozemkovou vrchností, avšak tyto spory vznikají především proto, že vlastníky pozemků ve vsích jsou měšťané, tj. osoby nikoli v poddanském svazku, a ti se snaží uplatnit svou osobní jurisdikci, jurisdikci města; pozemkovou vrchností je tu pak klášter, nikoli vrchnost světská, jež zejména ve věcech poddanských vztahů by si svá oprávnění dovedla hájit velmi vehementně. Tuto skutečnost dokresluje také další problém, jemuž Graus věnuje pozornost, totiž — podle jeho dikce — „odvolání" k městu. To, co však za „odvolání" pokládá (II 136), není odvoláním, nýbrž stanovením náhradního fora, jež rozhoduje v první, nikoli druhé instanci. A k tomu charakteristicky dochází opět jen v případě církevních, nikoli šlechtických poddaných. Ve vztahu k měšťanu jako vrchnosti (II 106) bylo by bývalo dobře zkoumat problém i z toho hlediska, nakolik vrchnostenské postavení měšťana se rovná vrchnostenskému postavení jiného feudála a nakolik se zde obráží vztah představeného určitého společenství (původně rod, později dům, usedlost ap.) k podřízeným.

Právního historika budou ovšem nejvíce zajímat Grausovy *výklady o emfyteutickém právu*. Ale tu však je, jak už bylo řečeno, nutno konstatovat, že vedle drobných kladných postřehů (jako o souvislosti emfyteutického práva s městem a peněžní rentou — II 137, 144, nebo o různém jeho subjektivním hodnocení sedláky — II 141) a řady drobných vadných pohledů (jako např. nerozeznání, že „ius servile", kladené v protivu emfyteutickému právu in II 125, je nápravou, nebo nepochopitelná koncepce „nového" — což bylo staré? — vysazení rychty — II 36) Graus žádnou jasnou *definici nepodal*, toliko vyslovil své silně kritické mínění o koncepci historiků předchozích generací (II 118—120). Ačkoliv dobrý materiál mu mohlo poskytnout i to, co otiskuje jako nalezené novum v přílohách, totiž vyšehradské regulae generales de emphyteusi (II 557—9), spokojil se raději povšechnými výklady o dějinách emfyteuse za raného i vrcholného středověku (II 114), a to bez valnějšího porozumění pro prvky římské a středověké, a nakonec si pro definici emfyteutického práva vybral jako základ brněnský Schöffenbuch (II 129—30).[86] Tato volba nebyla rozhodně učiněna šťastnou rukou, neboť pramen tohoto druhu může podat výměr toliko městského typu emfyteuse — a Grausovi by mělo jít s ohledem na námět jeho práce o emfyteusi především vesnickou — a nadto se zde příliš závažně uplatňují prvky římského práva, jimž jednak Graus jako neprávník nerozumí a které za druhé zase nemají žádný vztah k emfyteusi vesnické. Proto také zejména při výkladu § 283 nerozlišuje, co v něm je recepcí antiky a čím je poplatný středověku. Jestliže pak v § 284 při rozlišo-

[86] K tomu Graus uvádí literaturu cizí, nikoli však dostupnější domácí: M. Boháček, Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana, Praha 1924; tý ž, Ještě k římskoprávnímu obsahu brněnské právní knihy, Sborník k padesátinám J. Kapras, Praha 1930.

vání předmětů platby se proti poskytnutím „in pecunia" staví poskytnutí „in specie", nejde tu v druhém případě, jak soudí Graus, o úroky, nýbrž — na rozdíl od peněz — o poskytnutí in natura. Pramen hovoří také o tom, že nájem je smlouvou iuris civilis, tj. ne jak míní Graus práva městského, nýbrž občanského ve smyslu římské protivy k právu přirozenému.

Aniž tedy podal jasný výměr emfyteuse, rozeznává Graus několik jejích základních typů (II 129). Rozlišuje nově založené vesnice na emfyteutickém právu (typ A), emfyteuse s povinností znovuvybudovat vesnici (typ B), „vlastní emfyteutické lokace" (předchozí typy jsou tedy „nevlastní" emfyteutické lokace?), „kde příjemci práva jsou poddaní" (typ C) a konečně emfyteutické lokace (ani vlastní ani nevlastní), kde příjemci jsou měšťané a šlechtici (typ D). Toto dělení může mít jistě význam pro studium sociální funkce emfyteutického práva, i když podstata neprávního (a tedy především sociálního) pojetí emfyteuse musí ve vztahu k roli kolonisace tkvít, jak už bylo dříve řečeno, jinde. Avšak v kapitole, nazvané autorem „Emfyteutické právo a jeho vývoj", je *nutno výměr emfyteutického práva* přes sebekritičtější vztah k ryze právnímu chápání právních institucí a podtrhování širšího hospodářsko-sociálního výkladu *podat především právnicky. Jde tu přece o instituci právní*, i když je ji třeba vysvětlit v rámci hospodářsko-sociální situace jejího vzniku a v rámci jejího dalšího sociálně hospodářského dosahu. V této souvislosti nepostrádá zajímavosti, že Graus, který programově chce emfyteusi chápat nejuristicky, prohlašuje nakonec za její základní znaky dědičnost, oprávnění zcizovat a docela i dominium utile (II 155), tedy znak vytvořený středověkou právnickou literaturou par excellence.

Z právního hlediska je však potřebí učinit jasnou hranici mezi dvěma typy emfyteutického práva, jež ovšem mohou mít bezpočtu variant, v nichž se případně i navzájem přibližují.[87] Avšak zásadně na jedné straně stojí *emfyteuse vesnická, která je typem poddanského poměru* a v níž vedle řady jiných rysů jde především o úpravu poměru k pozemkové vrchnosti, a na druhé straně stojí *emfyteuse městská jako jedna forma rentovní instituce*, kde propůjčení nebo další propůjčování věci anebo práva má jediný účel, opatřit někomu opakující se plat. Toto dělení je zřejmé např. i z brněnského Schöffenbuchu (ač poddanský typ emfyteuse tu není dále podrobněji probírán), avšak jeho § 118, jenž obsahuje příslušné ustanovení,[88] zůstal Grausem nepovšimnut. Tím, že nezná tyto dva základní typy emfyteuse, nechápe Graus ovšem ani problematiku „vysazování práv" (II 133—4) na rozdíl od „vysazování věcí", ani problematiku jejich podpronajímání (II 211), jež obojí jsou možné jedině ve sféře emfyteuse městské.

Jako k podstatě emfyteutického práva, stejně i k jednotlivým jeho rysům v Grausově pojetí je třeba přičinit různé připomínky. Tak např. Grausův obsáhlý přehled poměru arrhy k činži ve všech existujících dokladech (II 492 ad.) zůstává konec konců jen seznamem všech těchto rozptýlených míst. Neznáme-li totiž historickou situaci každého jednotlivého případu, z uvedených cifer nic neplyne, neboť při stanovení zákupní částky hrají roli četné jiné faktory (plodnost půdy, potřeba peněz vrchnosti, bohatství kolonistů, nabídka a poptávka), o nichž tabul-

---

[87] Srov. např. K o s m i n s k i j, Issledovanija 284 o rentovním freeholdu.

[88] E. F. R ö s s l e r, Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren, Praha 1852, II 61—2: quod census emphiteoticus, quem rustici a prima villarum locatione dominis fundi solvant, emendarum et omnium debitorum solutionem praecedit; est enim talis census inseparabiliter hereditatibus villarum annexus ita, quod villa(ni) invitis eorum dominis, quorum sunt subsides, ab ipso se redimere non possunt. Census autem, qui in civitatibus super domibus vel allis hereditatibus de novo per aliquem emitur, non praecedit illa debita, quae vendens huiusmodi censum, antequam censum venderet, tenebatur.

ka nic neříká. Proti tomu nepochybná je závislost výše úroku na výměře, která ovšem často není známa. Avšak i to platí jen tam, kde z nemovitosti se dává toliko peněžní renta. Jestliže však je kombinována s poskytnutím in natura a robotami, bylo by nutno k dosažení plného obrazu přepočítat hodnotu těchto plnění; to však, jak je dobře známo, není možno učinit s nějakou určitější nadějí na minimální míru spolehlivosti. A tak tabulky budou pro bádání asi jen velmi málo užitečné. Ve srovnání s poměry na zakoupených poddanských usedlostech v 16. a 17. století poskytují shromážděné údaje možnost zajímavého závěru, že v kolonisačním období se arrha většinou splácela hotově, zatím co závdavek pozdějšího období tvoří převážně podstatně menší část kupní ceny, která je pak postupně splácena po řadu let — až sedmdesát i více. Z drobností této partie Grausovy práce se týkajících je třeba upozornit ještě na to, že patnáctina ceny, o níž mluví čl. 6 předpisů o emfyteutických prodejích vyšehradské kapituly (II 558), není, jak míní Graus, údajem o výši arrhy (II 133 p. 118), nýbrž o výši laudemia, tj. poplatku placeného vrchnosti při zcizení nemovitosti. Toto chybné přečtení pramene je zvlášť zajímavé, neboť zcela odporuje všem ostatním vývodům Grausovým o výši arrhy.

K tomu, co praví Graus o některých základních rysech emfyteuse zejména v souvislosti s disposičním oprávněním jejího držitele (II 132), se nelze dobře vyjádřit. Tyto spletité otázky by potřebovaly jak podrobnější rozbor, který není podán, tak zejména obšírnou citaci z pramenů; pouhá jména edic a čísla listin a stran jsou tu oporou pramalou. Rozhodně však nelze věřit, že by kdy byla ztotožňována nemovitost emfyteutická a allodní („svobodná); „curia libera alias purkrecht" v pozn. 115 znamená asi osobité označení emfyteutického práva výrazem „svobodný" v protivě k staršímu právu neemfyteutickému. Pokládat právo pořizovat o statku poslední vůlí za zvláštní privilegium (II 131) lze také jen velmi těžko, uvážíme-li že vlastník mohl nemovitost volně zcizovat. Stejně je omylem předpokládat omezování dědického práva některých dětí (II 149) nebo jeho existenci jen u mužů (II 131), protože dědění žen bylo pravidelné; v příloze 41 (II 561—2), na niž se odkazuje, není opory pro tvrzenou thesi. Omezení dcer v tomto směru (II 250) je jen zdánlivé, neboť fakticky byly vybaveny při vdavcích dříve, než se jejich nárok stal aktuálním. To jistě platí i o vybavených synech. Lze ovšem uvažovat o tom, že tam, kde s nemovitostí byly spojeny jisté povinnosti povahy vojenské (náprava), mohlo dědické právo žen být omezeno.

Při výkladu o propadnutí propůjčeného emfyteutického statku z důvodu neplacení úroku se zdůrazňuje „původní" tříletá lhůta, která prý byla fakticky zkracována (II 148, 150). Tato „původní" lhůta je však ve skutečnosti lhůtou anticko u,[89] patří k té části předpisu brněnského Schöffenbuchu, jenž byl převzat z římského práva, zatím co za kolonisace jsou kratší lhůty všeobecně zcela obvyklé. Zmatek se do výkladu vnáší zaváděním nesprávného terminu „trest" místo běžného „konvenční pokuta" pro označení peníze, jenž se jako příplatek dává vrchnímu vlastníku, nebyl-li úrok zaplacen včas. Při výkladu čl. 93 Majestatis Carolinae nevytkl Graus (II 148) důležitý znak, že totiž roční lhůta, již má měšťan při zrušení emfyteutického poměru dodržet, se počítá od podání výpovědi, nikoli od uzavření smlouvy. Také správné čtení čl. 78 téhož pramene ukazuje, že bona emphyteutica nejsou, jak ani není možné jinak, kladena na roveň allodním, což se tvrdí in II 148 p. 208.

---

[89] Tato lhůta platila toliko v jihozápadní Francii ve sféře přímé recepce římského práva do 16. století (C h é n o n, Histoire II 192).

Závěrečné fáze kolonisace spadají do počátků období, v němž vzniká *stavovský stát, pro nějž je charakteristické zhoršování postavení poddaných.* V tomto směru je důležité objasnění tendence ke zvyšování povinnosti poddaných, jejíž dokázání od poloviny 14. století je jedním z hlavních záměrů Grausova díla (např. II. 95, 145). Zdá se však, že ve skutečnosti tato tendence nebyla tak příliš značná. Graus sice říká, že „rozbor ukázal zcela jasně, že během 14. stol. se zvětšovaly povinnosti poddaných" (II 188), avšak jeho konkrétní doklady nejsou tak úplně přesvědčivé. Nadto sám sice praví, že „nejmarkantněji vidíme stoupající tendenci na některých panstvích u robot", avšak ihned pokračuje, že uvedených „těchto 41 dokladů je příliš kusým materiálem k celkovému závěru" (II 181). Stoupající tendenci k zesilování robot při ztrátě hodnoty peněz a fixování naturálních dávek jistě nelze popírat,[90] vždyť je nutnou introdukcí k období druhého nevolnictví, avšak jak nás přesvědčuje většina dokladů ještě z doby pohusitské, *nebyl u nás ve srovnání s jinými zeměmi rozsah robot až do Bílé Hory nikdy příliš velký.* Ojediněle může být vzestup robot značnější i v této době — a to ukazují právě některé Grausovy doklady; avšak na základě toho nelze bez dalšího generalisovat, — jinak by kolonisace nebyla pokrokem a peněžní renta neměla význam jí připisovaný! A podobně i poukaz na to, že postavení poddaných bylo znesnadněno nemožností odbytu obilí vzhledem k nasycenosti trhu (II 315), vzbuzuje určité pochybnosti. Kdyby tomu tak opravdu bylo, pak ani vrchnost by nedosáhla žádné výhody rozšiřováním produkce ve vlastní režii. Zde ovšem odpověď může dát jen detailní studium podmínek vnitřního trhu. Jestliže však tento vnitřní trh se stal rozhodujícím činitelem v oblasti od Labe na východ i tam, kde síť měst je méně hustá a poptávka tedy nižší,[91] pak lze mít jen stěží za to, že by v našich zemích byla situace jiná. Podobné osudy zemí na východ od Labe si tu zvláště zaslouží studia srovnávacího.[92]

Všechny dosavadní připomínky ke Grausovým thesim se dotýkaly jednotlivých vývojových období. Nedostatečný historický aspekt však zavinil pochopitelně i neúplný výklad těch jevů, které měly kořeny hlubší nebo působily po řadu období, jak se to jeví zejména v těch kapitolách práce, jež jsou systematicky věnovány vždy ucelené problematice (kap. V.—VII. v II. dílu).

V kapitole o berních povinnostech poddaných přinesl Graus některé zajímavé údaje, jako např. o tom, že už na počátku 15. století existovala povinnost pracovat za určitou mzdu po dobu, kdy vrchnost tuto práci potřebovala (II 184), nebo o tom, že k zvyšování povinností bylo možno použít zejména uzavírání nových nájemních smluv, k nimž, pokud byly krátkodobé, byla častá příležitost (II 186)[93] Oč však bohatší mohl být jeho pohled, kdyby byl znal širší vývojové souvislosti!

Tak termín „berna specialis" nelze tlumočit jako daň „mimořádná" (II 174); ve skutečnosti je to pravidelná berně *zvláštní*, placená od doby upevnění knížecí moci subjekty přímo panovníkovi podléhajícími (města, církevní instituce), na rozdíl od starší berně *obecné*, placené ostatním obyvatelstvem. Jestliže celková výše úroků se činí závislou na kapacitě místního trhu a z toho se vyvozuje její

---

[90] Schröder, Lehrbuch I 499; A. Świętochowski, Historia chłopów polskich w zarysie, Lwów 1925, 139—40; Friedberg, Kultura I 189; Grekov, Krestjane 328.

[91] O Rusku Grekov, Krestjane II 5, 8—9.

[92] To u nás nejnověji zdůraznil J. Válka, K současnému stavu otázky „druhého nevolnictví" ve středoevropských zemích, Časopis Matice moravské 73, Brno 1954, 183.

[93] Taková praxe byla v severozápadním Německu na svobodných statcích, vzniklých z někdejších polosvobodných (Wittich, Grundherrschaft 326).

hranice, daná hospodářskými potřebami, pak toto platí i pro oblast robot. Jejich určení „pouze velikostí panského a únosností poddanského hospodářství" (II 183) je přece stejným hraničním limitem, jenž nedovoluje zatížení nad určité maximum.

Nejzávažnější nedostatky jsou však v pasáži o desátku (II 176 atd.). Graus — a to je neuvěřitelné — nezná vynikající tisícistránkovou práci H. F. Schmida o církevní organisaci u západních Slovanů,[94] kde otázka desátku je vyčerpávajícím způsobem zpracována i pro Čechy. Proto jeho rozbor podtrhuje především desátek „plný" a menší roli připisuje *desátku „pevnému", tj. přesně předem určenému, nezávislému na skutečném výnosu*, který právě pro slovanské země jest jejich charakteristickým specifikem. K tomu, co o této věci řekl Schmid, bylo by zde na místě dobře doplnit, že tato forma desátku u Slovanů vděčí za svůj vznik nejen kolonisačním poměrům, jak míní Schmid (toto totiž platí jen pro polabsko-pobaltské Slovany), nýbrž především tomu, že je *zaváděn v době ještě kolektivního vlastnictví půdy nebo aspoň kolektivního hospodaření*, jež pro partiální daň není základnou tak vhodnou, jakou jsou hospodářství individuální.[95] Po tomto vysvětlení ovšem všechny Grausovy vývody o výhodách plného desátku pro faráře, zejména když tu není přihlédnuto k celkovému vývoji, zcela padají. Ze stejného důvodu zůstává jaksi mimo čas i prostor jinak dobrý postřeh o placení plného desátku z vrchnostenské půdy na rozdíl od desátku poddanského (II 72) nebo úvaha o tom, že většina příjmů z kostela patřila jejich vlastníku — patronu (I 229). Zda systém desátků v různých plodinách znemožňoval plodinovou monokulturu (II 45), musí posoudit odborník v hospodářských dějinách; avšak pravděpodobnější a v dějinách daní v starší době obvyklejší je ukládání dávek z těch předmětů, jež běžně existují, nikoli jejich pěstování podle „daňového předpisu". Klást renty ve prospěch církve do jedné skupiny s desátky (II 179) může ovšem jen někdo, kdo neví vůbec nic o systematice právních institucí.

V kapitole o sociálních poměrech na vsi dovoluje nepřihlédnutí k podstatným změnám společenských útvarů mnohdy vylíčení jednotlivých skupin obyvatelstva jen málo plasticky. O co více by bylo možno říci např. o svobodnících (I 147, II 200), kdyby se tu bývalo bylo přihlédlo k postupnému zbavování svobody neprivilegovaného obyvatelstva kdysi veskrze svobodného. Stejně zjednodušeně a zcela bez přihlédnutí k existující literatuře předmětu jsou učiněny vývody o nápravnících (II 200—2). Nedostatečně historický aspekt skreslil i výklad o rychtářích (II 202—5), neboť nebylo postačitelně rozlišeno, nakolik se pod tímto názvem kryje někdejší stařešina obce z doby ještě rozkladu rodového zřízení, vrchností dosazený úředník za raného feudalismu a konečně vlastní kolonisační rychtář, zejména magdeburského práva.[96] Zcela stranou zůstal i problém, jak dalece se tímto názvem označují fojtové na církevních statcích; stručné citace v poznámkách nedovolují čtenáři, aby si v této věci zjednal jasno. Řemeslníci na vsi patří na jedné straně rychtáři (II 204), na druhé mají lepší právní postavení (II 208); možnosti vysvětlit tento zdánlivý rozpor poukazem na dva stupně vývoje (původní řemeslníci z obyvatelstva v nejtěsnější osobní závislosti, pozdější rozkvět

---

[94] H. F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 46—51, kanonistische Abteilung 15—20, Weimar 1926—31; týž, Das Recht der Gründung und Ausstattung von Kirchen in kolonialem Teile der Magdeburger Kirchenprovinz während des Mittelalters, tamtéž 44/13 (1924).

[95] Viz pozn. č. 42.

[96] Friedberg, Kultura I 216—7 píše o tom, jak se navzájem podobali *maire, villicus, locator* a *starosta*.

řemesla v kolonisačním období) se znovu nevyužilo. Při výkladu postavení „podsedků" si Graus zřejmě neuvědomil dost jasně terminologický původ dvojí jejich povahy. Jestliže jsou jednak podsedky v běžném smyslu slova, tj. osobami usazenými na nemovitosti další osoby, jednak poddanými na usedlostech menšího rozměru, pak tento druhý případ je totožný s běžným užíváním označení „podsedek" v 16. až 18. století na Moravě pro tu skupinu vesnického obyvatelstva, pro niž v Čechách se užívá termínu „chalupník". Moravské doklady, jež Graus uvádí (II 216 p. 168: unum subsidem seu curticulam, inter curticulas sive subsides), hovoří o této druhé eventualitě značně přesvědčivě. Relativně větší zatížení tě-to „podsedků", jež Graus zdůrazňuje (II 219), je důsledkem prastarého zatížení neprivilegovaného obyvatelstva povinnostmi podle hlav, nikoli podle majetku, v němž nemovitosti nebyly původně individualisovány. Jako drobnost sluší poznamenat, že používání termínu „šafář" jako ekvivalentu pro výraz „colonus" (I 147, II 47, 166) vnáší vzhledem k jeho ustálenému významu do výkladů jistý zmatek.

Nepřihlédnutí k vývoji právních vztahů na vsi v souvislosti s celkovým vývojem společnosti vede i k nesprávnému nebo nedostatečně zasvěcenému výkladu řady právních institucí projevujících se v každodenním životě vesnice. Tak ukládání majetkových trestů za nejtěžší trestné činy, jemuž se Graus podivuje (II 239), je zcela pochopitelné v rámci vývoje soustavy trestů v období, kdy panovala komposiční koncepce trestního práva (výkup trestného činu dohodou stran), jíž ovšem nepochybně vrchnost použila výhodně k tomu, aby se obohatila. Otázku „shánění (II 246) bude třeba ještě znovu řešit, neboť jeho povaha byla částečně zkreslena nelišením mezi nemovitostmi „zakoupenými" a „nezakoupenými" v období zvláště druhého nevolnictví. *Skutečné sehnání bylo však možné patrně toliko na nemovitostech nezakoupených.* Jinak bylo poskytnutí náhrady běžné, i když ovšem kvalita této náhrady zůstává pochybná.

Grausovým úkolem bylo zejména všimnout si všech momentů, které osvětlují útisk poddaných. Tu však mimo jiné bez rozdílu je zastáncem teorie, že poddaní nemohli mít za žádných okolností vlastnictví nemovitostí, ačkoliv nauka nejposlednějších let o tom v řadě případů ani v nejmenším nepochybuje.[97] Jeho výklady v tomto směru jsou však někdy skutečně podivuhodné. Podle jeho mínění prý „právo přiřklo poddaným pouze dominium utile půdy, ať už ji drželi jakýmkoli právem. Půda zůstávala vždy — podle názorů právníků — vlastnictvím pána a byla poddanému pouze propůjčena za různých modalit" (II 247). Ale jaké to tedy mohlo být jiné právo, když měli „dominium", a jaké jako poddaní mohli mít významnější právo než právě „dominium utile",[98] tedy vlastnictví? A jakto, že vlastnictví podle názorů právníků patřilo jen vrchnosti, když právě tito soudobí právníci konstatovali jako zvláštní instituci dominium utile?! Ovšem v otázkách tak komplikovaných, jako jsou tyto, je potřebí toho o právu a jeho dějinách vědět hodně a přesně rozlišovat, kdo, kdy, kde a v jakých souvislostech ze středověkých právníků co řekl.

V připomínkách k právněhistorické tématice Grausova díla by bylo jistě možno

---

[97] Viz pozn. č. 57.

[98] Na tomto místě je potřebí zdůraznit, že termín *dominium utile* vytvořili postglosátoři podle římského vzoru uplatnění nároku tou formou, že se podávala buď *actio civilis* nebo *actio utilis*. Avšak pozdější výklad terminu *dominium utile* vychází z doslovného překladu výrazu *utilis* slovním spojením *vlastnictví užitkové — dominium utile*; to sice podtrhuje fakt, že tu šlo především o braní užitků ze strany tohoto vlastníka, ale základem tohoto chápání je myšlenka zcela jiná, než jakou byla base terminu původního.

ještě pokračovat. V této rozpravě šlo však především jen o konfrontaci jeho výkladů s poznatky, jež o shodném předmětu studia učinila právní historie vůbec i obecná historie některých cizích národů. A jestliže z tohoto hlediska nyní závěrem uvážíme vše, co bylo o Grausově práci řečeno, pak přes všechny klady, jež přineslo shromáždění rozptýleného a objevení nového pramenného materiálu, a přes řadu správných dílčích pohledů a shrnutí je třeba konstatovat, že jeho obraz právních forem kolonisace a v tom zejména „českého" a „německého" práva nevystihuje historickou skutečnost a nezbude, než aby byl podán znovu a v tom rámci aby také k vyřešení těchto mnohdy tak složitých otázek přistoupila věda, jíž svou povahou jsou nejbližší, totiž právní historie.

Vladimír Procházka

DVĚ NOVÉ PRÁCE Z DĚJIN ČÍNSKÉHO TRESTNÍHO PRÁVA

Hulsewé A. F. P., Remnants of Han Law. Volume I., Introductory studies and an annotated translation of chapters 22 and 23 of the History of the Former Han Dynasty. Sinica Leidensia Vol. IX., Leiden E. J. Brill, 1955. Stran 455.

Balazs Étienne, Le traité juridique du „Souei-chou". Études sur la société et l'économie de la Chine médiévale II. Bibliothèque de l'Institut des Hautes Études Chinoises, Vol. IX., Leiden E. J. Brill, 1954. Stran 227.

Teprve dvě tři poslední desetiletí přinesla řadu vynikajících prací z dějin čínského práva,[1] i když dosud neexistuje žádné autoritativní dílo, které by podalo přehled čínského práva, ať již se týká jeho vývoje v chronologickém sledu nebo jeho kategorií z hlediska srovnávací vědy právní. Důvody tohoto neutěšeného stavu byly v podstatě dvojí. Zájem sinologů byl soustředěn zejména na památky literární a historické, zatím co rozsáhlé oblasti hospodářského a státního života čínské společnosti zůstávaly stranou. Na druhé straně pronikání kapitalistických prvků do čínského hospodářství a polokoloniální postavení Číny nutilo jak k přejímání mnoha prvků evropských právních systémů, tak vedlo zároveň k soustředění pozornosti na právo v Číně platné, tj. tedy zejména z doby poslední mandžuské dynastie Čching. I když se některé práce vymykaly nad běžnou úroveň, přece zaměření naprosté většiny jich bylo nikoliv na vědecké poznání, nýbrž spíše na komerční využití v praxi hospodářského života.

V předrevoluční Číně existovalo několik prací pokoušejících se o historický přehled vývoje práva. Byly to však spíše jen kompilace shrnující zmínky ze starých pramenů podle určitých hledisek s příležitostnými komentáři. Je skoro zbytečné se zmiňovat, že jim v podstatě chybělo jak spojení se sociálně ekonomickým vývojem Číny, tak i srovnání s nečínskými právními kategoriemi. Tyto práce jsou i dnes použitelné, ale převážně jen jako sbírky do jisté míry utříděného materiálu.

Bylo to až šíření marxismu v Číně po Říjnové revoluci, které přímo i nepřímo vyvolalo skutečnou vědeckou práci v tomto oboru. Pokusíme se tento složitý vývoj shrnout do několika kusých vět. Útok proti všemu feudálnímu a hledání nových cest Číny v prvních dvou desetiletích 20. století připravily cestu pro přijetí marxismu a zejména pak historickému materialismu. Čínští historikové-marxisté v čele s Li Ta-čao a Kuo Mo-žo prosazovali, aby bylo konečně skoncováno s takovým výkladem čínských dějin, který bral v úvahu jen politickou historii, a to ještě falešně chápanou jako řetěz nesouvisících a isolovaných historických událostí. Zájem se nyní soustředil především na studium hospodářských dějin a s nimi souvisících společensko-právních institucí. To zase zpětně ovlivnilo volbu témat evropských sinologů (Maspero, Escarra, Ratchnevsky, Eberhard aj.).

První syntetickou prací byla kniha Jeana Escarry, Le Droit Chinois. Conception et évolution, institutions législatives et judiciaires, Science et enseignement,

[1] Výstižný přehled je podán v knize Herberta F r a n k e, Sinologie (Wissenschaftliche Forschungsberichte), Bern 1953, oddíl IX. Recht, str. 151—156.

Pekin-Paris 1936. Ta zůstala zatím osamocena ve svém souhrnném pohledu, ale objevila se poměrně brzy po sobě řada prací monografických, zabývajících se především vývojem práva v určitých časových úsecích. Významnější z nich jsou tyto: K. Bünger, Quellen zur Rechtsgeschichte der T'ang-Zeit, Monumenta Serica, Monograph IX., Peking 1946; P. Ratchnevsky, Un Code des Yuan, Bibliothèque de l'Institut des Hautes Études Chinoises, vol. 4, Paris 1936; R. H. van Gulik, T'ang-Yin-Pi-Shih. „Parallel Cases from Under the Pear-Tree". A 13th Century Manual of Jurisprudence and Detection, Leiden 1956 a konečně obě recensované práce.

Studium dějin čínského práva je spojeno s mnoha obtížemi. Jedinou z nich je paradoxně i příliš velké množství materiálu, roztroušeného především v oficiálních dynastických dějinách, ale i ve velkém počtu nejrůznějších starých knih. Protože neexistují téměř indexy, seznamy literatury a podobné orientační příručky, je vyhledávání materiálu velmi ztíženo. Většina z dvaceti pěti dynastických historií má sice kapitoly věnované výhradně právu, avšak čím jsou starší, tím jsou méně užitečné. Autoři totiž často předpokládali znalost současného právního řádu jako samozřejmou a uvědomovali si a zdůrazňovali jen ty stránky, které byly přechodné a zvláštní, a jako zřejmé přecházeli mnoho stálých a základních kategorií.

Je proto nezbytné hledat prameny i jinde — ve starých nápisech, úředních dokumentech vykopaných ve střední Asii, v hospodářských pojednáních a někdy i v krásné literatuře. Zatím se většina autorů omezovala na zkoumání založená na určitých omezených literárních památkách a tím nutně omezovala své možnosti, i když jejich výsledky jsou často velmi cenné.

Další obtíž je v tom, že stále ještě nevíme dost o skutečném stavu staré čínské společnosti, neznáme pořádně hospodářské dějiny a často ani dějiny politické. Tedy jen stále širší i hlubší bádání může přispět i našim znalostem starého práva, tohoto důležitého úseku společenské organisace. Právě z těchto důvodů se nyní v Čínské lidové republice široce rozvíjí studium starých právních řádů, i když výsledky tohoto úsilí dostaneme do rukou asi až po několika letech.

Rozsáhlá studie holandského sinologa o chanském právu je jen prvním dílem práce, která se svou metodou, rozsahem a pečlivostí zpracování stane nepochybně vzorem dalších podobných prací i denně používanou příručkou pro badatele v dějinách doby Chan (206 př. n. l.—220 n. l.). Recensovaná[2] část práce je píše technického rázu v tom, že podrobně v textu samém i v poznámkách rozebírá existující materiál, zatím co obecná shrnutí o právním a soudním systému jsou vyhrazena druhému dílu, který má brzy vyjít.

První velkou překážkou bylo, že chanský zákoník se již dávno ztratil a nyní máme k disposici jen početné, ale nesouvislé fragmenty, sebrané z různých starých knih. Chan šu (jedna ze dvou dynastických historií, věnované době Chan a pocházející z konce 1. st. n. l.) má sice obsáhlý výklad o právu od historika Pan Ku. Jeho užitečnost je však silně omezena tím, že je první svého druhu v příslušné literatuře. Výkladu platného práva je totiž věnováno velmi málo místa, zatím co zájem autora se soustřeďuje zejména na filosoficko-právní teorii o užitečnosti a vhodnosti trestů, popis vojenského systému a autorovy návrhy na reformu práva. Slovem právo se zde vždy označuje právo trestní, převážně materiální. Příslušná kapitola z Chan šu je zde přeložena (str. 321—350), mnohem více skutečného materiálu je však obsaženo v rozsáhlých poznámkách. Je to již

[2] Nejdůkladnější recensi uveřejnil Ch'ü T'ung-tsu v Harvard Journal of Asiatic Studies 19, 1956, str. 416—424.

třetí překlad této kapitoly (první anglický), ale teprve autorova pečlivá filologická metoda přispěla k objasnění mnoha sporných míst.

Autorova hlavní zásluha spočívá v důsledném využití ostatních právních pramenů, tj. v tomto případě kromě literárních památek zejména nálezů úředních materiálů, psaných na dřevěných destičkách a vykopaných v třicátých letech čínsko-švédskou výpravou v místě Ťü-jen a nálezů Aurela Steina. Teprve tyto údaje nám umožňují skutečný pohled na tehdejší správní a soudní organisaci.

Jednotlivé oddíly jsou věnovány přehledu správní organisace chanské říše, hodnocení předcházejících prací v tomto oboru v čínské, japonské a západní literatuře, výkladu o ztraceném zákoníku a jeho nynějších kolacích a o soudní organisaci. Rozsáhlá kapitola je věnována systemisaci trestů: smrt, vyhubení příbuzných, tresty zmrzačením, kastrace, nucené práce, vypovězení, pokuty a odstranění z úřadu. Již z tohoto výpočtu si lze učinit představu o krutosti právního řádu. Následuje dlouhá úvaha o základních a velmi pružných skutkových podstatách — co se příčí „tao" (tj. asi přirozenosti) a synovské lásce. Tyto nevinně znějící skutkové podstaty předpokládaly za nicotné nebo vůbec nespáchané trestné činy nejostřejší tresty, na jejichž uložení byl zvláštní, obvykle politický zájem.

Poslední čtyři kapitoly probírají výkupné ze zločinu a trest snížením úřední hodnosti, amnestie, právní kategorie úmyslu a nedbalosti a konečně zvláštní právní postavení některých, především vyšších společenských skupin. Uvedený překlad právní kapitoly je doprovázen překladem kapitoly (22.) o pravidlech obřadního chování. Pojem „li" (překládaný obvykle z nedostatku lepšího výrazu slovem „rity") nebyl jen pojmem společenským, ale i s velikým dosahem trestně právním. Je to důsledné rozvedení konfuciánské myšlenky, že tresty se vztahují na nižší třídy, zatím co rity platí pro třídy vyšší. Je zde proto tento překlad zařazen naprosto správně.

Není zatím možno posoudit Hulsewého knihu všestranně, protože teprve druhý díl přinese širší závěry, seznam literatury, opravy četných tiskových chyb ap. a objasní tak nepochybně mnohý bod, který se nyní může zdát sporný nebo nedostatečně doložený. Přece však je možno učinit několik kritických poznámek.

V úseku o právních privilegiích příslušníků vyšších tříd autor pro ně připouští jen malé výhody a příliš zdůrazňuje všestrannou přísnost a závaznost práva. To může platit, a i zde jen zčásti, pro případy, kdy výše postavení provinilci byli již předáni k potrestání. Avšak i tehdy měli díky svému hospodářskému postavení mnohem lepší možnosti než lid (výkupné za trestný čin, potrestání snížením úřední hodnosti ap.). Bylo však jejich faktickým privilegiem, že z různých politických a společenských důvodů nebyli vůbec předáni k potrestání, i když jejich zločin byl zjištěn a znám příslušným orgánům. Toto faktické privilegium se přeměnilo i v právní instituci „předběžného dotázání" císaře, zda je vůbec možno zahájit trestní stíhání.

V žádném případě nesmíme ztrácet z očí nejužší souvislost mezi politikou a trestním právem, která je dána přímo orientálně despotickým typem státu. Krajní krutost, možnost velmi extensivního, ba i svévolného výkladu práva i rozhodnutí samé o zavedení trestního řízení, ležící v rukou zákonodárce, soudce a vládce v jedné osobě, tuto okolnost jen potvrzují. Právo nebylo jen projevem moci státní, ale často i jen vládcovy osobní moci nebo moci vysokých státních hodnostářů.

V jednotlivostech by bylo možno poukázat na drobné omyly: str. 26 udává jméno japonského právního historika Ogawa Tatsuki nepřesně jako Ogawa Shigeki (správně na str. 29, 64); str. 51 a 389 má odlišné definice výrazu „pi" —

právní precedent; str. 151, pozn. 159, připisuje nesprávně určitý údaj filosofu Chuan Tchanovi, zatím co pochází od pozdějšího tchangského komentátora Li Siena; str. 421, pozn. 343, označuje omylem téhož Chuan Tchana (má být Chuan Kchuan) jako autora traktátu „O soli a železe" a konečně je jméno tohoto filosofa opětovně psáno nepřesně bez aspirace (Tan). To jsou však jen drobná přehlédnutí, k nimž musí nutně dojít v tak rozsáhlé studii, založené na ohromném, málo probádaném a obtížně přístupném materiálu.

Druhou recensovanou prací napsal významný maďarský sinolog, žijící již dlouho ve Francii, Béla (Étienne) B a l a s z. Je prostředním svazkem tří jeho prací, zabývajících se společností a ekonomikou středověké Číny, čímž autor míní léta 200—600 n. l. Obě první uveřejněné části čerpají z dynastických dějin Suej šu, dynastie, která po dlouhém období rozdělení na krátkou dobu (581—618) sjednotila Čínu a dala základ dlouhodobému sjednocení za Tchangů. První práce překládá a komentuje ekonomickou kapitolu Suej šu, druhá kapitolu o právu, stejně jako to učinil Hulsewé pro chanské dějiny. Třetí část práce přinese překlad téže právní kapitoly z Ťin šu, dynastických dějin Ťin (265—419), takže nepřeloženou zůstane jen obdobná právní kapitola z Wej šu, zahrnující časové období 220—265.

Právní kapitola ve Suej šu je pravděpodobně dílem čtyř autorů 7. století a je již mnohem vydatnějším a spolehlivějším pramenem než její první chanská předchůdkyně. Díky tomu mohl Balasz celkem bez újmy na věci postupovat oblíbenou sinologickou metodou, spočívající v přesném překladu a v rozsáhlých poznámkách. Nebylo pro něj již nezbytné uchylovat se k obtížně přístupným údajům získaným archeologií.

Celá práce se dělí do čtyř částí. Úvod (str. 1—27) se zabývá hodnotou právní kapitoly, vývojem čínského středověkého práva s důrazem na jeho konfuciánský charakter a konečně vysvětluje metodu překladu a poznámek. Vlastní překlad (str. 28—93) přináší více než by dával tušit nadpis kapitoly. Právní kapitoly ve Suej šu nepodávají totiž jen přehled o právních institucích své dynastie, nýbrž i o řadě krátkodobých dynastií 6. století v jižní a severní Číně — Ljang, Čchen, Severní Čchi a Pozdní Čou (502—580), sjednocené pak za dynastie Suej. Poznámky jako obvykle zabírají největší část (str. 94—184) a poskytují často důležitější materiál než moralistní výklad starého historika. Bohatství jejich roztroušených údajů otevře u Balasze i Hulsewé index v posledních dílech jejich prací. Poslední část přináší různé dodatky o krutých úřednících, trestním řízení, vzájemných vztazích středověkých čínských zákoníků, přehledné tabulky titulů právních předpisů, trestů a soudních orgánů a konečně řadu míst z čínských klasických spisů, které daly filosofický základ právnímu systému.

Nejzajímavější z nich je úsek z dynastických dějin Čchen šu, kap. 33, popisující podrobné úvahy nejvyšších státních hodnostářů o tom, jakým způsobem mučení je nejvhodnější vynutit přiznání. Charakteristické je při tom, že sama instituce mučení není vůbec brána v pochybnost, nýbrž jen její efektivnost a dále pak to, že téměř všichni účastníci porady citují na podepření svých názorů hojně z klasických knih a považují se za konfuciánce. Zde je tedy velmi názorně vidět, že humánnost („žen") pozdější konfuciánské byrokracie byla po výtce teoretická a nebyla uplatňována v praxi. Tento bod rozvádí Balazs podrobněji již v předmluvě, zde zdůrazňuje (str. 9), že rozdíl právnické (fa-čia) a konfuciánské školy nespočívá v tom, že by konfuciánci odmítali nutnost existence krutého práva, nýbrž jen v tom, že omezují jeho aplikovatelnost na potlačované třídy, zatím co právní škola hlásala určitou rovnost a podřízenost vševládnému zákonu.

Již nyní by bylo možno učinit zásadní poznámku k Balazsovu schématu (str.

207) a vztazích starých čínských právních zákoníků, i když autor (na str. 206) uvádí, že se k podrobnému odůvodnění dat vrátí v třetím, dosud nevydaném dílu. Je to otázka prvního čínského zákoníku, za nějž je obyčejně považována Právní kniha (Fa-ting) od Li Kchueje, pocházející údajně asi z roku 400 př. n. l. Protože o této otázce chystám zvláštní studii, omezím se zde jen na několik slov.

Ve starých pramenech (např. S'-ma Čchienovo S'-ti asi z roku 90 př. n. l. nebo v Chan-šu) známe dosti údajů o Li Kchuejovi, ale žádný z nich se nezmiňuje o tom, že by měl sestavit právní knihu. Po prvé se o ní zmiňuje Ťin šu, kap. 30, 5a—b, sestavená v roce 644.3 Tak veliký časový odstup tisíce let nutně naznačuje, že údaj je zfalšovaný. Přes upozornění čínského učence Jao Č'-jina v díle Chan šu i-wen-č'tchiao-li z roku 1892 a uvedeného článku Ogawy se tento údaj stále přejímá v současné čínské historické literatuře i v evropské sinologii. Situace je tím složitější, že se jedná vlastně o dvojí falsum. Opět o tisíc let později žijící učenec Tung Jüe (1620—1686) totiž ve své knize Studie o sedmi státech (Čchi kuo kchao) si zřejmě uvědomil tuto časovou mezeru a pokusil se ji napravit tím, že tento údaj připsal ztracenému dílu Nová pojednání (Sin lun, které mohlo být dokončeno asi po roce 25 n. l.) filosofa Chuan Tchana. Tím se tento údaj stal zdánlivě časově přijatelnějším, ale ve skutečnosti celou situaci ještě více zamotal. Vzhledem k tomu, že Chuan Tchanova kniha se pravděpodobně ztratila asi v 10. století, ale že nemůžeme zároveň naprosto vyloučit, že Tung Jüe mohl ještě v 17. století mít nějaký exemplář k dispozici, zůstává tedy otázka prvního čínského zákoníku při nejmenším velmi spornou a lze mnohem spíše věřit v jeho neexistenci.4

Přes některé drobné výhrady představují obě práce mezníky v sinologických pracích věnovaných čínským právním dějinám i historii vůbec. Jsou nezbytným základem pro každou další monografickou práci v tomto oboru i pro další pokusy o syntézu. Ta nemůže být ovšem podána příliš brzy, protože většinu práce ještě zbývá učinit. Některé části takové syntézy již dozrály. Již nyní by bylo možné i žádoucí shrnout právní terminologii, analysovanou v citovaných pracích a poskytnout tak nezbytnou pomůcku pro další studie. Velmi vítanou by byla také důkladnější studie o vzniku čínského práva a státu.5

Studium čínských právních dějin je důležitou disciplínou, jak pro přesnější pochopení mechanismu čínského státního života, tak i pro srovnávací vědu právní, jež se dosud zabývala především oblastí práva římského a anglosaského, ponechávajíc při tom stranou rozsáhlé obory práva islámského a čínského, jehož vývoj byl nejsamostatnější.

Timoteus Pokora

---

3 Viz japonský článek Ogawa Tatsuki, A Study in Li K'uei's Fa-ching v Tóhó gakuhó IV., 1933, str. 267 (Kjótó).

4 V jeho existenci věří dále Wolfram Eberhard (Oriens, Milletlerasi şark tetkikleri cemiyeti mecmuasi 10, 1957, str. 197).

5 Stručná brožura W u E n - j ü, Otázka vzniku čínského státu (Čung-kuo kuo-tia čchi-jüan ti wen-tchi), Peking 1956 tento úkol neplní.

JANKOVIĆOVY PŘEHLEDY JUGOSLÁVSKÝCH PRÁVNÍCH DĚJIN

Po ukončení druhé světové války nebyla naše odborná veřejnost po řadu let zpravena podrobněji o současných poměrech jugoslávské právní historie a na rozdíl od jiných slovanských zemí nedostalo se k nám také nic z nové jugoslávské produkce tohoto oboru. Až v r. 1957 návštěvy F. Čulinoviće a D. Jankoviće v Praze a v r. 1958 V. Vaněčka v Jugoslávii odstranily poněkud tento nedostatek. Počátkem r. 1958 pak konečně přišly do Prahy nejnovější vydání tří přehledů jugoslávských právních dějin, jež napsal druhý z pražských hostí, mimořádný profesor bělehradské university Dragoslav J a n k o v i ć.

Význam těchto přehledů netkví toliko v tom, že zachycují základní linie vývoje státu a práva na území Jugoslávie, nýbrž i ve dvou skutečnostech dalších. Jednak podávají vyčerpávající bibliografii předmětu (toliko však jugoslávskou, nikoli práce z jiných zemí o Jugoslávii), jíž dosud si badatel mohl jen nesnadno zjistit, jednak uvádějí, ač jde o pomůcky především vysokoškolské a u takových to nebývá zvykem, opět pro badatele mimořádně cenné odlišné názory jednotlivých odborníků na některé dosud sporné otázky. Obsáhlý je také jazykový rozbor terminologie právních institucí.

První z těchto přehledů, *Istorija država i prava naroda Jugoslavije, I: Ranofeudalne države jugoslovenskih naroda (do XII. veka)*, 4. přeprac. vyd., Beograd 1957, 107 s., je opatřen úvodem, který je přehledem produkce právních historiků jugoslávských národů od počátku v 19. století dodnes. Pak následuje šest oddílů, první o vstupu jugoslávských národů na balkánský poloostrov, poslední srovnávací a čtyři podle jednotlivých státních center.

V prvním oddílu je podán vyčerpávající přehled názorů literatury na *příchod jižních Slovanů* do jejich dnešních sídel. Není přihlédnuto k nové práci Labudově. Janković se staví proti zastáncům teorie dvou osidlovacích vln (rozpolcení Slovinců a Bulharů Charváty a Srby — Kopitar, Šafařík, Miklošič, dnes Hauptmann a Grafenauer) na stranu těch, kdo se vyslovují ve smyslu procesu plynulého (Rački, Jagić, Jireček, Stanojević, Šišić) a zejména proti thesi o vzniku státu formou podmanění starousedlého obyvatelstva příchozími kmeny. Pro charakteristiku poměrů podává poněkud příliš rozsáhlé citace z byzanckých pramenů a poté výstižně shrnuje naše znalosti o vlivu jižních Slovanů na Byzanc (občina Zemědělského zákona), aniž uvádí sovětskou literaturu předmětu.

V druhém oddílu o *státu v Charvátsku* se Janković obšírně vyrovnává s názory starších badatelů. Ve sporu o právní povahu nejnižší vrstvy poddaného obyvatelstva (servi, ancilae) zaujímá s Račkým a Smičiklasem v odporu k většině, mezi tím i nejmladším odborníkům Baradovi a Novakovi, správné stanovisko o jejich feudálním charakteru. Velmi pěkné jsou příklady postupného upadání sedláků ve feudální závislost, mimo jiné také cestou zadlužení. Nejpozoruhodnější, protože v dějinách jiných evropských národů nepříliš často v pramenech obsažené, jsou doklady plného vlastnictví původního svobodného selského obyvatelstva. V Charvátsku vůbec občina hrála roli relativně daleko větší a její vlivy se pak obrážejí ještě dále hluboko do feudalismu. To se projevuje také i lišením starší rodové „župy" od mladší feudální „županije", jež v nauce zavedl Mandić; Janković

jeho pozoruhodný a vysoce pravděpodobný postřeh toliko parafrázuje petitem, aniž by sám zaujímal stanovisko. Organisaci stovkovou, jíž patří později už knížecí úředník „satnik", pokládá za rodovou. Při výkladu o vývoji státu se zdůrazňuje jeho ideový význam i po jeho zániku. V popisu jednotlivých institucí se pěkně liší knížecí dominium eminens k půdě v celé zemi a dominium directum ve vlastní doméně. Podobně jako je tomu zvykem v německých systémech je celá jedna hlava věnována rozboru listin jako právních pramenů. Hlava o dalmátských městech pěkně ukazuje řecký původ některých z nich, recepci římské městské správy, roli církve při rozpadu římského impéria, nové zakládání některých měst zničených slovanským nástupem na Balkán a konečně nová slovanská města.

Ve třetím oddíle líčí Janković zřízení *korutanských Slovinců*. Do jejich země klade centrum Sámovy říše (nezná přitom poslední obsáhlou a významnou práci Labudovu), jejíž konec neznamená však, jak se část nauky domnívá, konec jejich státu. Obšírným překladem pramenů je podán popis nastolování korutanského vojvody. Ze zajímavých domácích institucí jsou traktováni „kosezi" — družinníci a „institutio slavenica", právní režim svobodných Slovinců v době zapojení do francké říše.

Čtvrtý oddíl je věnován počátkům *srbských států*. Z nich první, *Raška*, je prameny velmi chabě doložen. Druhý stát, *Duklja* čili *Zeta*, která se po byzantské expansi dovedla vymanit z cizího jha a r. 1077 se docela stala královstvím, je z pramenných údajů znám lépe.

Makedonie, jejíž studium je předmětem pátého oddílu, byla součástí bulharského státu a docela i car Samuil, jenž se koncem 10. století osamostatnil, se zval „bulharským carem". O Makedonii jsou informace pramenů ještě chudší než o Srbsku. Významnou roli zde hrálo bohomilství.

Závěrečný šestý oddíl přehledu hledá *společné rysy států jižních Slovanů*. Janković zde jako hlavní thesi prokazuje, že tyto slovanské státy nejsou ani typem „barbarských království" s prvky otrokářskými a patriarchálními, ani raně feudálními státy z jiných evropských oblastí (podle dělení Juškovova), nýbrž útvary sui generis. Avšak opření jeho these především o přechodný charakter oněch „servi" a „ancilae" a poukaz na relativně dlouhé přežívání svobodných sedláků ukazuje, že v podstatě tu jde o běžný typ raně feudálního státu, ovšem s déle trvajícím uplatňováním některých prvků společnosti rodové.

Druhý Jankovićův přehled, *Istorija država i prava feudalne Serbije (XII až XV vek)*, 2 vyd. (přetisk), Beograd 1957, 168 s., je rozčleněno podle obsahu ve čtyři oddíly, doplněné rejstříkem, a zřejmě z pedagogických důvodů je připojeno jednak prizrenské znění zákoníku cara Štěpána Dušana (bez úvodu), jednak vinodolský zákon, opatřený úvodním výkladem.

V prvním oddílu jsou rozděleny *právní prameny* na čtyři období, vzniklé hledisky spíše vnějškově politickými; druhá perioda (1242—1321) je oddělena jen na základě většího rozšíření hornictví a obchodu. Pěkně je podán obraz vztahu srbského zákonodárství k byzantským vzorům. Jestliže unifikující Dušanův zákoník je stavěn proti partikularismu např. v Německu, nelze ovšem tvrdit, že by Německo tou dobou ovládalo Faustrecht (str. 18) a rovněž není na místě srovnávání zákoníka s francouzskými ordonancemi a Carolinou (tamtéž), neboť ty jsou akty období nastupujícího absolutismu, nikoli centralisující se středověké monarchie, oddělené od absolutismu ještě epochou stavovského státu.

V druhém oddílu o organisaci *společnosti* jsou v čele umístěny ve shodě s dnešním soustředěním zájmu na třídu poddanou výklady o vesnickém obyvatelstvu, i když ovšem pro vývoj státu rozhodující roli hrála šlechta. Podobně je podán

popis neobyčejně různorodých povinností sedláků—„meropachů" a osvětleno postavení pastevců—„vlachů", vesnických řemeslníků, jejich zvláštního typu nazývaného „sokolniki" (Jankovićův odpor proti vyvozování jejich názvu od termínu „soče" nemusí být tak zcela oprávněný), „otroků", nejnižší to společenské vrstvy, nikoli však otroků v antickém pojetí, jak mínili např. Novaković a Jireček, a konečně vesnických kněží. Při rozboru postavení šlechty je mimořádné důležitosti výklad o tom, že šlechta byla vůči zeměpánu vedle malé daně na symbol poddanosti zavázána povinností hoštění a stavění hradů a cest, tedy povinnostmi jinde typickými pro obyvatelstvo neprivilegované, a dále za feudalismu všeobecnou povinností zvláštních pomocí v určitých speciálních případech. Jankovič správně poukazuje na to, že u Srbů — stejně jako u Slovanů vůbec — neexistovala hierarchická stupnice šlechty, jejíž příslušníci všichni podléhají přímo panovníkovi. Na základě nejnovějších výzkumů Ostrogorského se zjišťuje, že i „pronija" (výsluha) byla dědičná. Výklad o městském obyvatelstvu se dělí podle tří typů měst: vnitrozemských hornických a tržních, přímořských s římskou tradicí a měst postupně dobytých Byzancí.

Třetí oddíl je věnován *státnímu zřízení* a vylíčeno v něm postavení panovníka, sněmu a místní správy. Janković odmítá na rozdíl od Radojčiće jakoukoli souvislost starého župního sněmu se sněmem stavovským (str. 62—3), ač právě v Srbsku, kde rodové instituce přežívaly déle než kde jinde, je zejména v této otázce třeba postupovat velmi opatrně. Při popisu povahy a růstu stavovství, jež opět na rozdíl od Radojčiće přijímá, i když poukazuje na fakt, že nešlo o organisační formy stálé jako např. v Uhrách (str. 76, 80—1), by plastičnosti výkladu dějinného vývoje bylo přispělo, kdyby byl Janković zřetelněji rozlišil změnu vztahu panovníka a stavů v období centralisující se středověké monarchie (v Srbsku ovšem méně výrazné) a v období jasně stavovském. Správné je konstatování, že stará rodová župa přerůstala v novou župu feudální, a zajímavé je zjištění, že podobně jako na západě také i zde okrajové župy, vojensky významnější než župy ve středu země, měly odlišné názvy („krajišta").

Ve čtvrtém oddílu se probírá *právo trestní, soukromé a procesní*, před něž ve zvláštní hlavě je vsunut popis *soudní organisace*, která však v systému práva by měla patřit do státního zřízení. Trestní právo se rozlišuje na šlechtické a poddanské. Jako nejpřednější delikty proti feudální společnosti jsou v čele všech ostatních uváděny srocení poddaných a útěk od pána, teprve potom zrada apod. Loupež se počítá mezi trestní činy proti majetku, ač ve středověku je zároveň činem proti zdraví, resp. životu. Nic se nepraví o trestech na cti. V partii soukromého práva Janković správně rozlišuje dominium eminens, directum a utile. Podrobněji se zabývá tříbením lesa a vydržením jako originárními tituly nabytí vlastnictví. Při obligačním právu není podána jeho obecná část. V dědickém právu je zajímavé zjištění nápadu pozůstalosti po vdově bez synů vrchnosti. Ve hlavě o soudní organisaci se právem odmítá Namysłovského these o oddělení soudu a správy za Štěpána Dušana. V pasáži o soudním řízení se mimo jiné potvrzuje, jak dokázal Marković, že srbská „porota" je důkazem přísežníky, nikoli obdobou stejnojmenné instituce anglické.

Třetí přehled, *Istorija države i prava Srbije u XIX. veku*, 2. přeprac. a dopl. vyd., Beograd 1955, 169 s., je rozdělen do šesti oddílů podle politických událostí, jež se ovšem přímo odrážejí ve státním zřízení. Prvním obdobím je období prvního povstání (1804—13), druhým doba druhé revoluce (1815—38), třetí začíná Milošovou abdikací a končí svatoondřejským sněmem (1838—58), čtvrté je dobou druhé vlády Milošovy a vlády Michalovy (1858—70) v pátém nastupují nové po-

litické tendence a rozvíjí se život politických stran (1870—88) a šesté je ohraničeno dvěma novými ústavami (1888—1903).

Ve všech oddílech je podán historický přehled a poté jeho odraz ve státním zřízení. Zvláštní pozornost se věnuje postavení panovníka a sněmu a zejména jejich vzájemnému poměru. Protože 19. století je epochou růstu politického života a parlamentarismu, je v každém oddíle zvláštní hlava věnována vzniku ústav a druhá zvláštní hlava zákonodárství, na prvním místě vždy politickému, potom ostatnímu. V druhém a třetím oddílu je navíc další hlava o právním zřízení, jež obsahuje výklady o trestním právu a soudním řízení. V souvislosti se zvláštnostmi jednotlivých epoch obsahuje třetí a šestý oddíl hlavu o místní správě, druhý o vzniku a růstu byrokracie, třetí o občanském zákoníku z r. 1844, pátý o politických stranách a třetí a pátý o mezinárodním postavení Srbska. Přitom pořadí jednotlivých hlav v oddílech není vždy stejné; není však vždy dosti patrno, proč k těmto změnám pořadí dochází.

Závěrem je potřebí znovu zdůraznit značný praktický význam Jankovičových přehledů pro vědeckou práci o státu a právu jugoslávských národů; budou dobrým východiskem pro kterýkoli z řešených problémů v období vzniku státu, raného i vrcholného feudalismu a v 19. století. V tomto směru se pak zde, podobně jako je tomu například i u nás, potvrzuje, že ve vědeckém výzkumu všeobecně úsekem, jemuž dosud nezaslouženě bylo věnováno nejméně pozornosti, je období panovnického absolutismu, přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Na tuto dobu, heuristicky hodně obtížnou — a u jižních Slovanů, kde je dobou turecké expanse, ještě více než kde jinde, bude nutno v budoucnu soustředit značně velký zájem.

Vladimír Procházka

KE KRITICE PRÁCE O HUSITSKÝCH SNĚMECH

K obšírnému posudku Jiřího Kejře, který se v minulém svazku Právněhistorických studií zevrubně zamýšlí nad mou studií o husitských sněmech, cítím povinnost vyjádřiti své stanovisko aspoň několika slovy, k nimž mi redakcí tohoto sborníku byla dána příležitost. Pokusím se odpovědět stručně na některé z výtek a výhrad Kejřových, a to podle jeho osnovy a uspořádání. Kejř svůj článek dělí v podstatě na tři myšlenkové celky, a to: k problematice správních dějin vůbec, k otázce vlastního zaměření a metody mé práce a konečně k některým konkrétním výsledkům, k nimž jsem dospěl.

Pokud jde o problém správních dějin, charakterisuje je Kejř jako „historický průzkum úřadů správních, jejich organisace, pravomocí a skutečné činnosti v životě společnosti", při čemž chápe orgány správní jen v užším smyslu toho slova a vylučuje z nich — pokud jsem to dobře pochopil — bez větších výjimek valnou část orgánů veřejné moci, jako jsou orgány a úřady zákonodárné, finanční, soudní aj. Ovšem takovouto cestou by se dospělo k tomu, že by se od sebe oddělily instituce, které jsou spolu úzce a těsně spjaty, které vycházejí ze společného základu mocí a práva určitého jedince nebo instituce a stavěly by se tak vlastně do protikladu. Důsledek takového postupu by byl asi takový, že instituce a úřady mající mnoho základních rysů společných by tak byly navzájem isolovány a mohly by se tímto způsobem dostat až k násilně působícím a chybným spojením se zařízeními jim formálně a vnějškově blízkými, duchem však a prostředím, které je formovalo, až bytostně odlišnými

Tak by se mohlo stát, že historik pro své účely a cíle by se mohl zabývat jen určitými orgány veřejné moci, právní historik pak naopak všemi veřejnoprávními institucemi. Takové hledisko by však zcela pochopitelně vedlo na jedné straně k likvidaci správních dějin jako samostatného oboru historických věd — třeba připomenout, že jejich místo v souboru historických věd není u nás ostatně ještě podrobněji vytyčeno — na druhé straně k podstatnému rozšíření zájmů i povinností právní historie samé. Ta by pak byla povinna řešit i otázky, které se jí dotýkají jenom okrajově.[1]

To, co bylo dosud řečeno, nemá však znamenat, že již sama existence oboru správních dějin opravňuje tyto k tomu, aby převzaly probádání a prozkoumání dějin veřejného práva od právní historie. Naopak; má tím být naznačeno jenom tolik, že právní a správní historie, každá z jiného hlediska se může a musí zabývat institucemi a zařízeními práva ústavního a správního (v užším slova smyslu), ať spočívají na kterémkoliv právním podkladu.

Již z toho, že se oba tyto obory mohou zabývat stejným předmětem, i když

---

[1] V této souvislosti třeba připomenout důležitou práci J. Kejře samého, Právní život v husitské Kutné Hoře (Praha 1958), která ovšem neřeší jen otázky právně historického charakteru, ba ani v nich nemá jednoznačné těžiště. Myslím také, že autorova argumentace v předmluvě, kde se snaží prokázat, že všechny ostatní kapitoly práce — mimochodem svým rozsahem daleko větší než vlastní právněhistorická stať a i obecnou důsažností ji zřejmě převyšující — jsou jen nutným předpokladem k porozumění vlastní kapitole o majetkových právech, čtenáře nemůže přesvědčit.

z různých aspektů, je zřejmé, že předpokládám naprostou nutnost úzké spolupráce obou disciplín, kdy jedna musí vycházet z druhé, kdy jedna musí druhou doplňovat. Aby bylo jasno, co chci říci: správní dějiny se mají věnovat především historické stránce všech institucí správy v širším slova smyslu (tedy i orgánů zákonodárných, finančních aj.), právní dějiny pak postavení těchto zařízení v právním životě společnosti. Nemyslím proto, že zkoumají-li se správní instituce z historického hlediska skutečně všestranně, se ztrácí „z výkladu vlastní povaha, účel a smysl zkoumaných orgánů veřejné správy". Spíš opak může být pravdou; že totiž tyto orgány správy při právnickém rozboru se někdy mohou odtrhnout od historického pozadí té které doby. To ovšem opět nemá znamenat, že by správně historický rozbor té které instituce nemohl udělat též právní historik se smyslem a znalostmi dějin politických, hospodářských aj., ale rovněž i historik, jak právníci říkají „obecný", nebo přímo specialista v oboru správních dějin, bude-li přihlížet též k právním normám a obsahu těch institucí, jak požaduje — zcela samozřejmě — Kejř.

Je mi jasné, že těchto několik vět — o nichž si nejsem zcela jist, zda přesně vystihují to, co jsem měl na mysli — nemohlo podat víc, než jen pouhý náznak mých názorů. Také není možno aplikovat je v plnější míře na mou studii o husitských sněmech, která nechtěla ani naznačit, tím méně pak podat celou problematiku husitských sněmů jako instituce husitské správy zemské v Čechách, jak ukáži ještě dále. A tím přecházím — pokoušeje se ve všem opět o co největší stručnost — k druhému oddílu Kejřovy kritiky, který se týká konkrétně metody zpracování a vymezení tématu mé studie.

Úvodem je tu potřebí říci, že výtky týkající se vymezení rozsahu chronologického, teritoriálního i věcného,[2] jakkoliv mají nemalou závažnost, nelze v tom měřítku přijmout, a to především z toho důvodu, že uvedená studie si nekladla za cíl komplexní zhodnocení husitských sněmů jako celku, nýbrž uložila si za úkol pouze malou část tohoto složitého problému. Takové souborné řešení nebylo by prakticky ani proveditelné v článku takového nebo podobného rozsahu. V úvodu článku — i když snad ne s patřičným zdůrazněním — je tento úmysl formulován dosti zřetelně (viz str. 74, pozn. 11, str. 75 aj.); nutno však přiznat, že v titulu se toto omezení neobjevuje, což zřejmě působí na první pohled mýlícím dojmem. A z tohoto omezení a zúžení tématu vyplývají i další omezení, jako je právě pominutí sněmů táborských a sirotčích, sněmů moravských i synod kněžských, protože jejich písemná pozůstalost je do značné míry jiného charakteru než pozůstalost sněmů a jednání zemských, která projevuje užší souvislost a vztah mezi sebou navzájem. Studie si uložila za cíl uspořádat a zhodnotit především písemnou pozůstalost sněmů a jednání podobojí zemských českých (především po stránce věcné, zatím co podrobný rozbor diplomatický by si vyžadoval sledovat opět širší souvislosti). Proto jsou poznámky k širším otázkám pochopitelně jen jednostranné, neboť vyplývají především z tohoto přístupu k celé problematice.

Tím se také stalo, že byla do značné míry pominuta skutečná náplň sněmovních jednání — jak správně vytýká Kejř — stalo se to však vědomě a s úmyslem. Takto by bylo možno postupovat dál; stačí však opět podotknout, že při dějinách husitských sněmů se bude musit vycházet z konkrétní politické situace i sledovat jiné otázky, z nichž ty nejdůležitější Kejř nadhazuje. Avšak při sledování jednoho aspektu této široké otázky to není možné, i když nutno uznat, že plynu-

[2] To platí i o příslušných místech recense J. Macka v ČČH V. (1957), str. 566n.

lost výkladu a jeho rovnováha takovou nerovnoměrností zjevně utrpěla. Chtěl bych na tomto místě znovu zdůraznit, že mi nejde o to paušalisovat podnětné a závažné myšlenky Kejřovy, nýbrž o to, ukázat, co mne vedlo k mým omezením, i když, jak se ukazuje, ne příliš šťastným.

A konečně pokud jde o některé konkrétní připomínky, z nichž nejzávažnější se týkají prvního čáslavského sněmu z června 1421. Jde především o osobu France z Rožmitálu, jednoho ze zvolených správců zemských, jejž jsem považoval za zástupce zemanů nebo panoší, jejž však Kejř se značnou pravděpodobností považuje za zástupce Kutné Hory. Ovšem s plnou jistotou tomu přisvědčit nemohu, a to z toho důvodu, že všichni zástupci městští mají v obou zachovaných versích uveden i název města, jež representují, jen Franc nikoliv. Pochybnost může též vzbudit uvedení zástupce kutnohorského před zástupci měst Žatce a Hradce Králové, kterážto obě města byla již dlouhou dobu základními pilíři husitské moci v severozápadních a severovýchodních Čechách, i když Kejř ve své výše citované monografii prokázal, jak se Kutná Hora zařadila — po vzdání se Pražanům — okamžitě na přední místo v husitském táboře.

Lze-li tedy bez výhrad přijmout za prokázané, že Franc z Rožmitálu byl měšťanem kutnohorským, možno o tom, koho zastupoval, mít jisté pochyby, i když názor Kejřův se zdá být pravdě nejpodobnější. Totéž možno říci i o zástupci kouřimském.

Pokud jde o Kejřovy výhrady k poznámkám, jež jsem učinil o obcích, mohu podotknout, že to, co jsem na uvedeném místě jen naznačil a co vzbudilo Kejřův nesouhlas, budu snad moci rozvést někdy později šíře.

Závěrem bych chtěl opět zdůraznit, že v těchto několika odstavcích mi nešlo o to, abych omlouval svou práci, nýbrž jenom o stručné zdůvodnění svého přístupu k uvedenému tématu. Mohu snad uzavřít tím, že i mně leží na srdci co nejvšestrannější osvětlení naší minulosti a v tom především i doby husitské a že jen tomuto cíli jsem chtěl svým článkem o sněmech přispět.

Ivan Hlaváček

KRONIKA

Česká a slovenská právní historie prožívá v posledních letech velmi rychlý rozvoj. Po úmrtí významných pracovníků starší generace Jana Kaprase († 1947), Theodora Saturníka († 1949), Richarda Horny (†1953) a Roberta Fliedera († 1957) a odmlčení několika dalších se objevují na stránkách periodického tisku i v samostatných publikacích většinou jména mladších pracovníků nastupující generace vědecké, generace již marxistické. Kvalitativní hodnocení vykonané dosud práce a stanovení úkolů a cílů bylo již podáno[1] a je rovněž k disposici i bibliografický přehled právněhistorické literatury již celkem ve trojím zpracování.[2]

Velmi důležitým impulsem k rozvoji vědecké práce o dějinách státu a práva se stalo založení Československé akademie věd v roce 1952, při které byl zřízen ihned při jejím vzniku jako jedno z jejich prvních pracovišť *Kabinet dějin státu a práva v ČSR*,[3] který pak od roku 1956 se stal samostatným oddělením Ústavu práva ČSAV. Pro Slovensko se právněhistorické bádání soustředilo od roku 1954 v *Kabinetu právnych vied SAV*, který kromě jiných úkolů zpracovává i themata z dějin státu a práva. Zřízením těchto pracovišť však nikterak neutrpěla již dříve se rozvíjející badatelská činnost *kateder dějin státu* a *práva* při právnických fakultách university v Praze a v Bratislavě, které rovněž produkují ve stále rostoucí míře původní práce z různých oborů právních dějin. Kromě těchto institutů se právní historii věnuje ještě pobočka *Slovanského ústavu ČSAV* v Brně, do které přešli profesoři zrušené právnické fakulty v Brně, již pěstují zejména slovanské dějiny právní. Důležitým přínosem pro dějiny práva je i činnost *Komise pro soupis rukopisů ČSAV*, jejímiž pracovníky jsou kvalifikovaní právní historikové, a která ve vydávaných soupisech rukopisů dává předpoklady k novým badatelským pracím pramenným.

Československé právní historii se dostalo i ústředního publikačního orgánu ve sborníku *Právněhistorické studie* vycházejícím každoročně od roku 1955. Vznikem Právněhistorických studií však nijak neutrpěla publikační činnost v odborných časopisech právnických a historických a při stále rostoucí právněhistorické produkci bude třeba již vbrzku pomýšleti na další rozšíření publikačních možností.

---

[1] Václav V a n ě č e k, Prace prawno-historyczne we współczesnej Czechosłowacji, Czasopismo Prawno-historyczne VIII/2 (1956), str. 183—210; český výtah z tohoto článku v Právněhistorických studiích III (1957), str. 226—237. Na speciální problematiku pak ukazuje článek Jiřího K e j ř e, Poznání státu a práva v husitském revolučním hnutí — závažný úkol právní historie, Právněhistorické studie III, str. 77—89.

[2] Na cit. článek V a n ě č k ů v v Czasopismo navazuje tamtéž, str. 211—218, doplňující jej bibliografický výběr nejdůležitějších prací československé právní historie, sestavený prací Vladimíra P r o c h á z k y. Týž pracovník pak sestavil již ve dvojí redakci právněhistorickou bibliografii, jež byla v cyklostylovaném vydání rozeslána odborným zájemcům a institucím domácím i zahraničním: Vladimír P r o c h á z k a: Materiály k bibliografii dějin státu a práva, Praha 1955; t ý ž, Soupis hlavních prací československé právní historie za léta 1945—1956, Praha 1957.

[3] Programový projev o úkolech Kabinetu pronesený při jeho založení jeho vedoucím členem korespondentem ČSAV prof. dr. Václavem V a n ě č k e m viz v Právníku 92 (1953), str. 113—116.

Pro užší spolupráci jednotlivých právněhistorických pracovišť a stanovení jednotné linie v badatelských úkolech a koordinaci plánů měla značný význam *I. celostátní právněhistorická konference* konaná v Praze ve dnech 19.—20. června 1957 za četné účasti historiků, archivářů a filologů.[4]

Řada právních historiků dosáhla již vědeckých hodností. Hodnost doktora právních věd byla udělena přímo členu-korespondentu ČSAV prof. dr. Václavu Vaněčkovi. Hodnosti kandidáta právních věd dosáhli pak na základě obhajob kandidátských disertačních prací tito pracovníci:

Dne 21. II. 1957 obhájil před vědeckou radou Ústavu práva ČSAV dr. Jiří Klabouch práci *Osvícenské právní nauky v českých zemích*.[5] Oponenty byli doktor historických věd doc. dr. František Roubík, člen korespondent ČSAV, a prof. dr. Radim Foustka.[6]

Před vědeckou radou právnické fakulty university Karlovy obhájil dne 11. IV. 1957 jako kandidátskou disertační práci dr. Jaromír Kincl spis *Stát a právo v germánsko-římské Burgundii*. Oponentské posudky podali prof. dr. Josef Tureček a doc. dr. Martin Vietor.[7]

Další obhajoby se konaly vesměs před vědeckou radou Ústavu práva ČSAV. První z nich byla dne 13. IV. 1957 a kandidátské hodnosti dosáhl na základě práce *Súdna perzekúcia robotnickeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky*[8] dr. Leonard Bianchi. Oponenty byli prof. dr. Radim Foustka a doc. dr. Martin Vietor[9].

Dr. Jaroslav Houser se stal kandidátem právních věd dne 31. III. 1958 po obhajobě práce *Hornické pojištění za kapitalismu na území ČSR*, kdy oponentské povinnosti se ujali prof. dr. Bedřich Andres a doc. dr. Martin Vietor.[10]

Hodnosti kandidáta právních věd dosáhl dr. Jiří Kejř dne 17. VI. 1958 po obhajobě disertační práce *Právní život v husitské Kutné Hoře*;[11] oponetské posudky vypracovali akademik Rudolf Urbánek a člen-korespondent ČSAV prof. dr. Václav Vaněček.[12]

Téhož dne získal hodnost kandidáta též dr. Valentin Urfus na základě díla *Zdomácnění směnečného práva a počátky novodobého práva obchodního v českých zemích*, jehož oponenty byli člen korespondent ČSAV prof. dr. Arnošt Wenig-Malovský a člen korespondent ČSAV prof. dr. Václav Vaněček.[13]

Kromě těchto kandidátských disertačních prací právnických byly obhájeny také dvě kandidátské disertace úzce s thematikou právněhistorickou související. Dr. Jaromír Kudrna dosáhl hodnosti kandidáta věd historických obhájiv práci *Studie k Lex Alamanorum a Lex Baiuvariorum a k počátkům feudalismu v jižním Německu* a dr. Emanuel Michálek se stal kandidátem věd filologických na základě spisu *Vývoj české právní terminologie do poloviny 15. století*.

Živě se rozvíjela spolupráce s jinými obory historického bádání. Právní histo-

---

[4] Podrobná zpráva o konferenci byla uveřejněna v Právněhistorických studiích IV (1958), str. 298—317; referáty v Právníku 96 (1957), str. 852—859; Věstníku ČSAV 66 (1957), str. 476—479, a v Archivním časopise (1957) str. 219—220.

[5] Kniha vyšla v Nakladatelství ČSAV 1958.

[6] Zpráva o obhajobě v Právníku 96 (1957), str. 665—671.

[7] Právník 97 (1958), str. 101—105.

[8] Nakladatelství Slovenské akademie věd, Bratislava 1955.

[9] Zpráva v Právníku 96 (1957), str. 864—869. Právny obzor 40 (1957), str. 444

[10] Právník 97 (1958), str. 659—663.

[11] Nakladatelství ČSAV, Praha 1958.

[12] Právník 97 (1958), str. 860—864; Právny obzor 41 (1956), str. 507.

[13] Právník 97 (1958), str. 939—942; Právny obzor 41 (1958), str. 507.

rikové navázali četná pracovní spojení s ústavy ČSAV i vysokými školami, činně se účastnili konferencí a porad pořádaných historiky, archiváři, knihovníky, filology a filosofy, zasedali v různých komisích a podnikli řadu studijních cest do archivů a knihoven. Zvláště úzký styk se vyvinul mezi pracovníky z českých zemí a Slovenska, kteří vzájemně konsultují při různých otázkách práce. Kabinet právnych vied SAV[14] pořádá pravidelně vědecké diskuse, jichž se účastní i hosté z českých pracovišť a které jsou velmi dobrou příležitostí jak k výměně názorů a vzájemné pomoci tak i k navazování bližšího osobního styku.[15]

V posledních letech se znovu začínají rozvíjet styky se zahraničními právními historiky i institucemi, ať již návštěvami a přednáškami zahraničních vědců v Československu, ať již studijními cestami a účastí na mezinárodních kongresech pracovníků československých. Zde je třeba se zmínit o činnosti prof. dr. Václava V a n ě č k a, který se jako člen delegace VII. sekce ČSAV zúčastnil třítýdenního zájezdu do SSSR od 25. IX. 1956, odkud přinesl cenné zkušenosti o organisaci sovětské vědy.[16]

V červnu 1957 se jako člen Mezinárodní Komise pro dějiny stavovských shromáždění (Commission internationale pour l'histoire des Assemblée d'Etats) zúčastnil zasedání Komise v Paříži. Při obou těchto příležitostech pronesl přednášky.[17]

V roce 1958 podnikl v červnu studijní a přednáškovou cestu do Jugoslávie a ve dnech 29. IX. — 4. X. se zúčastnil bruselského zasedání Société Jean Bodin, kde rovněž proslovil přednášku.[18]

Ve všech případech navázal styky se zahraničními právními historiky a informoval je o rozvoji právněhistorického bádání v Československu. Kromě těchto příležitostí použil k poznání a navázání styků se zahraničními vědci i svých jiných cest, které vykonal ať již ve svých funkcích v ČSAV (Maďarsko, Polsko, NDR), nebo jako československý delegát při zasedání UNESCO v roce 1954 v Montevideu.

V květnu 1957 podnikl studijní cestu do Polska dr. Jiří K e j ř, který se zúčastnil oslav 100. výročí založení Poznaňské společnosti přátel nauk a proslovil přednášku v Krakově o husitských právních naukách.

Styk se zahraničními vědeckými pracovníky navázali též při svých soukromých cestách do zahraničí dr. Karel L i t s c h (NDR, červen 1957) a dr. Vladimír P r o c h á z k a (SSSR, srpen 1957). Prázdninovou cestu do SSSR podnikl též dr. Jiří K l a b o u c h (červenec 1958).

Pracovníci slovenští navštívili několikráte především Budapešť, kde použili materiálů ke slovenským dějinám uložených v maďarských archivech, doc. dr. V i e t o r podnikl též studijní cestu do Polska (září 1957).

Nejintensivnější styky se rozvinuly s vědeckými pracovníky i institucemi sovětskými. Řada našich pracovníků je v pravidelném spojení s pracovníky sovět-

---

[14] Informaci o činnosti právních historiků z Kabinetu právnych vied podává v rámci zprávy o celkové činnosti Kabinetu za rok 1957 jeho vedoucí Ladislav K o š t a v Právném obzoru 41 (1958), str. 189—191.

[15] Základní informaci o probíraných tématech při těchto diskusích přinesl Právny obzor 40 (1957), str. 442—444. O zvláště závažné rozpravě o allodisaci poddanské půdy a dědickém právu poddaných na Slovensku v 18. století podal referát Vl. P r o c h á z k a v Právněhistorických studiích IV (1958), str. 295—297.

[16] Zpráva o cestě v Právníku 96 (1957), str. 291—292.

[17] Výtah z obou přednášek byl uveřejněn v Právněhistorických studiích IV (1958), str. 241—249. Zpráva o účasti na pařížském zasedání ve Věstníku ČSAV 66 (1957), str. 388—9.

[18] Výtah těchto přednášek v tomto svazku Právněhistorických studií, str. 282—290.

skými a dochází k živé výměně informací o vědeckém životě i konsultací pracovních. Československí právní historikové se podílejí na přípravě Chrestomatie dějin státu a práva, která se v SSSR připravuje za hlavní redakce akademika V. M. Koreckého (Kyjev). Z pracovníků leningradských zprostředkují styk zejména kandidáti věd G. N. Beljajeva a A. S. Mylnikov, z moskevských zvláště prof. Z. Černilovskij.

V červenci 1958 byl na zvláštní žádost právnické fakulty moskevské university sestaven pro tamní pedagogické potřeby *Stručný přehled dějin státu a práva v ČSR* (200 stran rukopisu), který vypracoval prof. dr. V. Vaněček za redakční spolupráce dr. Jiřího Klaboucha. Zcela soustavně byly se sovětskými vysokoškolskými učiteli vyměňovány studijní pomůcky.

Cenným příspěvkem k navázání a utužení styků s cizími vědci byly návštěvy vykonané v našich vědeckých pracovištích zahraničními profesory. Všichni proslovili na právnické fakultě Karlovy university přednášky, o nichž se vždy rozvinula diskuse a v živé výměně názorů došlo i k informacím o organisaci vědecké práce a činnosti právních historiků.

Dne 20. X. 1956 proslovil profesor římského práva na universitě v Tel Avivu Salomon Eisenstadt přednášku na thema *O srovnávacích pohledech na staré židovské a římské právo.*[19]

Prof. dr. Ferdo Čulinović ze Záhřebu proslovil na právnické fakultě cyklus přednášek ve dnech 26. IV.—2. V. 1957, z nichž první byla určena pro studenty právnické fakulty *(Vzpoura námořníků v Boce Kotorské* v roce 1918); posluchačstvo odborné pak vyslechlo ostatní tři přednášky na themata: *Národnostní otázka v jugoslávských zemích, Zánik starého a vznik nového jugoslávského státu* a *Výstavba nového jugoslávského práva.*

V květnu 1957 navštívil ČSR i profesor university v Sofii Michail Andrejev, který pronesl 21. V. 1957 na právnické fakultě přednášku na théma *Bulharské obyčejné právo a jeho rozvoj v posledních desetiletích tureckého panství.*

Oba tito hosté informovali ve zvláštních schůzích čs. právní historiky o právněhistorickém bádání ve svých zemích.

O vzniku měst v Polsku přednášel dne 14. X. 1957 profesor university Adama Miczkiewicza v Poznani Zdisław Kaczmarczyk[20] a *o vzniku státu u Charvátů* dne 16. X. 1957 profesor university v Bělehradě Dragoslav Janković.[21] Oba hosté se pak účastnili spolu s vedoucím katedry dějin práva a státu na bratislavské universitě doc. Vietorem společného zasedání Katedry dějin státu a práva na právnické fakultě a Kabinetu dějin státu a práva v ČSR, kdy byly podány vzájemné informace o způsobech vyučování právním dějinám na vysokých školách i organisaci a výsledcích vědecké práce.

V říjnu 1957 byl hostem filologické fakulty university Karlovy vynikající dánský filolog a právní historik Louis L. Hammerich, profesor university v Kodani. Pro filology a právníky proslovil dne 22. X. 1957 hojně navštívenou přednášku *Was ist germanische Rechtsgeschichte?*[22]

Děkan obnovené právnické fakulty na universitě M. Koperníka v Toruni prof. dr. Wojciech Hejnosz přednášel dne 18. XI. 1957 na thema *Několik otázek venkovského obyvatelstva ve středověkém Polsku.*[23]

---

[19] Referát v Právníku 96 (1957), str. 111—112.
[20] Právník 97 (1958), str. 273—274.
[21] Právník 97 (1958), str. 274—275.
[22] Právník 97 (1958), str. 194—195.
[23] Právník 97 (1958), str. 275—276.

Při příležitosti studijního pobytu v ČSR v červnu 1958 obnovil návštěvou v Katedře dějin státu a práva na právnické fakultě Karlovy university sovětský historik G. E. S a n č u k styky navázané již dříve v Moskvě.

Všichni tito vědečtí pracovníci vešli ve styk s našimi právními historiky, navštívili naše pracoviště a seznámili se s výsledky jejich činnosti. Navštívili rovněž naše archivy a knihovny a použili takto získaného materiálu pro svou vlastní práci.

Zmíněnými zájezdy do zahraničí i návštěvami cizích vědců u nás byly učiněny první kroky k navazování přátelských styků mezi právními historiky československými a zahraničními, zejména pak s vědci Sovětského svazu a lidových demokracií. Je nanejvýše žádoucí další prohloubení a rozšíření těchto styků, které přinášejí nejen prospěch studijní, nýbrž pomáhají též k vzájemnému poznávání vědeckých pracovníků a jejich sblížení v zájmu pokroku vědy.

Uzavřeno ke dni 30. září 1958.

Jiří Kejř

OBSAH

Hynek Bulín, Počátky státu veletského 5
Jiří Kejř, Právnické otázky Husova quodlibetu 33
Zdeněk Šimeček, Renty a rentovní listiny v Českých Budějovicích 49
Valentin Urfus, Dva příspěvky k vývoji exekučního řízení v českém právu zemském 77
Vladimír Procházka, Poddanské nemovitosti na dominikální půdě v Čechách v letech 1550—1700 105
Stanislav Balík, Hrdelní právo podle massachusettského „Zákoníku svobod" a jeho prameny 135
Jaroslav Pošvář, K dějinám zkoušení mince na Moravě 153
Jiří Klabouch, Zvláštní manželské právo osob židovského náboženského vyznání v letech 1783—1945 175
Jaroslav Houser, Boj dělnictva za odstranění zákazu koalic a rakouský koaliční zákon z r. 1870 211
Martin Vietor, K otázke vplyvu Maďarskej sovietskej republiky na revolučné robotnícke hnutie v Poľsku 233
Jaroslav Houser, Aplikace zákona o závodních výborech z r. 1921 za předmnichovské republiky 263

DISKUSE, RECENSE, ZPRÁVY

Prof. Rafał Taubenschlag — in memoriam *(Josef Klíma)* 279
Přednášky českého právního historika v Jugoslávii a v Belgii *(Václav Vaněček)* . 282
Právněhistorické glosy k dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské
I. Metoda zpracování právněhistorické tematiky *(Jiří Kejř)* 291
II. „České právo", kolonisace a „německé právo" *(Vladimír Procházka)* . . . 301
Dvě nové práce z dějin čínského trestního práva *(Timoteus Pokora)* 321
Jankovićovy přehledy jugoslávských právních dějin *(Vladimir Procházka)* 326
Ke kritice článku o husitských sněmech *(Ivan Hlaváček)* 330
Kronika *(Jiří Kejř)* 333

ČSAV

Právněhistorické studie V.
Obálku navrhla Jaroslava Běhounková
Redaktorka publikace: Jaroslava Suchánková, prom. ekonomka
Technický redaktor: Jan Rejdal
Vytiskl MÍR, novinářské závody, n. p., závod 1 v Praze 3
26,67 AA — 27,08 VA — 9743 — D 592642
Cena brožovaného výtisku Kčs 27,—
Náklad 700 výtisků — 02/63 — I. vydání
56/I-9